# فرهنگ شعوری

فارسیدن ترکجه‌یه مکمل لغت کتابیدر

جلد اول

طابع وناشری

م . جمال



برنجی طبعی

معارف نظارت جلیله‌سنک ۲۹۹ نومرولو و ۱٤ صفر سنه ۳۱٤ و ۱۳ تموز سنه ۳۱۲ تاریخلی رخصتنامه سیله طبع اولنمشدر

استانبول

( جمال افندی ) ـــ مطبعه‌سی باب عالی جوارنده عزیزیه جاده‌سنده نومرو ٥۷

۱۳۱٤

بسم الله الرحمن الرحيم



الحمدلله الذی علم الانسان مالم یعلم وکرمه بما فی خصوصیته وعلم بالقلم وخلقه باحسن تقویم وجعله مستعداً للتعلم والتعلیم وصلی الله علی من اوتی جوامع الکلم وفرائد الحکم النبی المکرم والرسول المعظم محمد المصطفی صلی الله تعالی علیه وسلم وعلی آله وعترته صلوةً قائمةً بقیام العالم وعلی اصحابه المهدیین وخلفائه الراشدین خیر الامم من قبائل العرب والعجم اما بعد بو فقیر کثیر التقصیر قلیل بضاعه عدیم الاستطاعه

کمال عقل وفهمك پرقصوری ۰ خطا وادیسنك صاحب شعوری
لجامعه

زمان کسب کمال وتحصیل معرفت که اوان استطاعت ووقت قدرتدر عهود ایام سریع السیری ضایع شدهٔ هوا وهوس ونقود سرمایهٔ اقتدار تیزگذری صرف کردهٔ خواهش نفس آرزو ملتمس ایدوب

بهوسم نی بهوس ماند ونی عقل بعقل ۰ غالبا خلقت من نیست چو آدم اوّل
لجامعه

مصداقنجه برحالت معقوله ایله اوقات گذار و برحرکت مقبوله دن بهره دار اولمیوب ایام عبث مرور وبیهوده گذرانده نه خاکروب آستان اصحاب جاه وجلال اولمغله تنعمات مقصودات دنیویه یه واصل ونه خدمات کفش گردانی ارباب فضل وکمال اتمکله سعادات ابدیهٔ اخرویه حاصل اولوب یعنی

نه ذوق دنیه دن بهره نه نفع اخروی روزی ۰ تأسف خورده نادم تهی کف قالدی دل حیران
لجامعه

تاکه تاریخ هجرة علیهٔ من له العز والشرف حدود سنه خمس وسبعین والفه ایردکده

سر بزانوی تحیردی خرد بی تدبیر ۰ دیده بربسته تحسردی کوکل پادر کل
لجامعه

برروز فیروز بهجت بروزده خاطر فاتر حیرت اندوزه الهام مسرت انجام حضرت باری لایح وبرید خجسته نوید استفادت فرجام کردگاری سانح اولوب دیدهٔ غمدیده یی نومهٔ البطالین رقدهٔ غفلتدن متیقظ وکشاده و دل دمبستهٔ عجز وقصوری وسادهٔ نرم «الکسل احلی من العسل» تکاسلندن متخلص و آزاده ایدوب

لطف صالدقده اطرافه کورندی روی شادانی ٭ خلاص اولدی کوکل غمدن ایرشدی لطف ربانی
لجامعه

اول حالت سرور افزاده منصۀ خاطر غم فرسادن عروس اندیشۀ اصابت پیشه جلوه نما وآینۀ عقل ژنك زدادن صورخیال بدایع جال نجابت چهره پیرا اولوب فارس بکسسته عنان حلبۀ بطالت اولان وهم کاهل فیفای بیکران تأملده تك وپو وحارس کوشه نشینان حجرۀ کسالت اولان فکر ذاهل غبرای بی پایان تعقلده طرابق چاره‌یی جستجو ایلدکده

شاهدلطف خدا تاکه اولوب جلوه نما ٭ ایلدی تاب رخی دیدۀ بختی بیدار
مضطرب کوردی دل زاری غم ومحنتله ٭ دیدی‌ای دردوغم دهرایله اوقات‌کذار
تا بکی اوله انیسك الم درد وفراق ٭ تابکی‌چشم حزینك ایده صد کریه‌وزار
یانیچون قیلمیه سك حالکه تدبیر علاج ٭ سعی ایدوب‌ایتمیه‌سك درد درونه تیمار
اولیه خامۀ مشکین رقمك غالیه ریز ٭ ایتمیه روی بیاض ورقی نقش ونکار
یعنی کیم ایتمیه سك براثر باکه شروع ٭ نامکی تاکه ایده فعل‌حسن زنده شعار
بی شعور اولمه صاقن‌ایله شعوری ثابت ٭ ایله توفیق رجا درکه حقدن هربار
لجامعه

قائد تدبیرالهام ربانی وسائق تقدیر احکام یزدانی دلالتیله سردامن همتی میان جانه بند وقلادۀ خاوص طویتی کردن دله پیوند ایلیوب

متصل کیتمده در نقد رواج فرصت ٭ عدم قدرت ایله وصلت مطلب هیهات
هرزه کرد اولمه‌یاخود کنج نشین حیرت ٭ ممکنی وار ایکن ایت سعی قضای مافات
لجامعه

مضمون نصایح مشحونی آویزۀ بنا کوش جان ووشاح الصدراذعان اولوب هرمرد عاقبت اندیش وصاحب طبع خردکیشه معلوم وروشندرکه بوروزکار کج رفتار وجهان ناپایدارده مضمون سعادت مقرون وصحت مرهون کلام معجز نظام سید انام علیه افضل الصلوة والسلام که « خیر الناس من ینفع الناس » مصداقیله عامل یعنی براثر فوائد شامل صورت کیر ووجود پذیر ایتمك لازم وتقلیداً للسلف خیر الخلف امر مهم اولمغله سمند تند پای تفکره ارخای عنان وتك وپوی دشت ملسای امکان ایتدکده زعمیجه سرمنزل مرامه جمله‌دن اقرب وقدرت وجود ضعف نهاده عقل قاصرمجه اهون وانسب اولان برقاچ ورق تحریر شئ یسیر وجود پذیر اولمغه نیت صادقه وعزیمت واثقه اولندی لکن بوامر خطیر برکار عسیر اولوب خدنك دلدوز جکرسوز « من صنف فقد استهدف » سینه کذار اولمق احتمالی خرخشه ساز دل صداقت پردازدر، لکن دامن باهر الامن توکله تشبث ایله تشمیر ساعد اقدام وتشیید عضد

اهتمام ایدوب ابنای زمانه‌نك دلپسند ومطاوبی وطالبان معارفك مقبول ومرغوبی زبان نزاکت بیان فارسی ولسان لطافت عنوان دریدر، لکن معانی فصاحت اسلوبنی تعبیر وتعلیمه ومضامین نظیف بلاغت محجوبنی تقریر وتفهیمه آلات لازمه واسباب مهمه علم لغتدرکه اقنوم جملهٔ معارف وفنون ترجمان اسرار شروح ومتون لاسیما سوداگران کالای گرانبهای انشایه سرمایه وبالا خانهٔ رفیع القدر اشعاره مرقات بلند پایه‌در، نته‌کیم شعر حقنده دینلمشدر

شعردر آینهٔ قوت طبع موزون ٭ شعردر زیورهر شاهد نطق عرفان
شعر وانشا ایله‌در رغبتی ارباب دلك ٭ پستدر ذاتی کبی رتبهٔ قدر نادان
لجامعه

لاجرم بوفن جلیل الاعتبار وبو علم عظیم المقداره قبل الآن ارهاف مخادم یراعه وارعاف مخاطم براعه ایدن استادان کامل الصنایع کارگاه سخندانی وعارفان نادر البدایع بندرگاه معانی

کلك سحر ایله ایدوب نقش ونگار مطبوع ٭ سالك تحریره چکوب در کلام مقبول
لجامعه

یعنی حدیقهٔ انیقهٔ علم ومعرفتك ازهار نودمیده واثمار تازه رسیده سنی اقتطاف وچیده وسزاوار عرصه گاه تحسین وپسندیده ایلکده بذل مقدور وسعی نا محصور ایلمشلر یعنی بوعصابهٔ بااصابه دن برقع انداز چهرهٔ تحقیق ونکته پرداز معنیٔ تدقیق اولانلرك هربری علم لغتده بدیع الاسلوب بر کتاب مقبول ومرغوب وجوده کتیرمشلر (شکر الله مساعیهم وجوزی بالخیرات ساعیهم) لکن کیمی لغات مشهوره‌یی اختیار وتفسیرنده اقتصار وکیمی غیر مشهوره‌یی ده اعتبار وتحقیق وتصحیحنده اختصاره سالك اولمشلر وبعضلری ده سمت تطویله ذاهب وتفصیل کلامه راغب اولوب لکن تبویب وترتیبنه مراعی وفوائد کثیره سنه مساعی اولمامغله معنای کلیه ومبنای اصلیه‌یی جامع وهربر لغتك اصل وفرعی «کشمس الضحی» ساطع اولمدیغندن مابعدا بعض محلده مطلوب طالب ومقصود راغب سراپردهٔ صحایفدن بدیدار ومیان صف سطوردن ظاهر وآشکار وهرکسك مقصودی مرام اوزره ناموجود، بلکه عن اصل نابود ویحتمل که خطهٔ خطدن مفقود اولوب وموجود اولدیغی حالده دخی معنای لازمی علی ماهو المقصود مورود اولمیوب وحاوی اولدیغی معانیسنك شرح وبیانی متروك وتوضیح وتعریفی مشکوك ورروی دلآرای مشکلاتی مانند شاهد آمال پوشیده ومستور ویاخود شرح وتفصیل واطناب وتطویل کلامدن سررشتهٔ مرام دست ارباب معارفدن مثل سیم وزر گمکشته وعدیم اولور

شاهد امید بیگانه دل ناشاددن ٭ وصلت مقصوده بردم فرصت اولمز آشنا
لجامعه

معناسی اوزره افاده سندن دل طالبان مستفید ومطالعه سندن سرور خاطر راغبان حاصل وبدید اولمدیغی اجلدن بو فقیر بی مکنت وکم مایه وعدیم القدرة خواب نوشین راحتی چشم وجاندن دور ونیجه سحر سهری اختیار وترك آرام وحضور ایدوب قوت عاجزانه وقدرت ضعیفانه احاطه ایتدیکی مرتبه بذل مقدور وسعی نا محصور ایله اقلام بدیعة الارقامه تلقین دقایق وصدور قراطیسه ابداع فرائد حقایق ایلیم

مکرر چند باشد شهد وشکر ٭ شود بسیار نفع وخوب وخوشتر

لجامعه

شویله که هر فرده مطالعه سی اسهل وهر طالبك مشکلی حل وفارسیده صاحب یدطولی اولمیانلره استنباط واستخراج لغتی آسان وعوام انامه فوائدی رایگان اولمق امنیه سیله بو حقیرك رسیدهٔ نظر کوته بینی وخرمن معانیسندن خوشه چینی اولدیغی کتب لغات صحیحة الروایاتدن سنه سبع عشر والفده مؤلف جدید اولان (فرهنك جهانگیری) تألیف حسن بن محمد انجوی وسنه خمس والفده مؤلف اولان (مجمع الفرس) تألیف سروری کاشی بو ایکی فرهنك عظیم القدر اول مرتبه جامع لغتدر که مثلاری سبقت ایتمه مشدر ومأخذلری (تحفة الاحباب) تألیف حافظ اوبهی و(فرهنك مولانا حسین وفایی) و(فرهنك میرزا ابراهیم ابن میرزا شاه حسین اصفهانی) و(فرهنك ادات الفضلا) تألیف قاضیخان بدر محمد دهلوی و(فرهنك مؤید الفضلا) تألیف محمد لاوی و(فرهنك جامع اللغات) منظومه نیازی حجازی و(فرهنك زفانکویا) و(فرهنك لسان الشعراء) و(ترجمهٔ صیدنهٔ ابی ریحان) و(فرهنك ابراهیم قواس) و(فرهنك حکیم قطران ارموی) بو مذکور الاسامی اولان کتب لغت مقدم الذکر ایکی فرهنکك مأخذی اولمغله معنیده جمله سنك لغتلری بو مجموعده موجوددر. بو محلده ایراد اسامیدن مرام بو نسخه یی فقیر انلرك مطالعه سندن مستغنی ایتدیکی ایچوندر امابو فقیر ناتوانك مأخذی (فرهنك جهانگیری) و(مجمع الفرس) و(شرفنامهٔ منیری) تألیف ابراهیم قوام فاروقی و(فرهنك محمودی) که عزیز الوجود کتاب معتبردر و(فرهنك محمد هندوشاه نخجوانی) و(صحاح عجم کبیر وصغیر) و(شرح کتاب السامی فی الاسامی) للمیدانی و(مقدمة الادب) للعلامة الزمخشری و(فرهنك جامع اللغات) و(فرهنك کشف اللغه) و(معیار جمالی) تألیف شمس فخری اصفهانی و(کرشاسب نامهٔ منصور علی بن احمد الاسدی الطوسی) و(اقنوم عجم) و(لغت نعمة الله) و(بحر الغرائب حلیمی) و(وسیلة المقاصد) و(مقدمة الفرس) و(کتاب المشکلات) و(دقایق الحقایق) تألیف کمال پاشازاده و(مشکلات المثنوی) تألیف شیخ اسماعیل انقروی و(مشکلات شهنامه) و(رسالهٔ دستور العمل) لمولانا ریاضی و(رسالهٔ محمد میرك بدخشی) والحاصل بو مذکور الاسامی اولان کتب ورسائلدن مقبول وغیر مردود اولان لغات صحیحة الورودی معانیٔ متعدده سیله علی قدر الامکان

جمع وبیان وتحریر وترتیب ونسق مخصوص ومنهج منصوص ایله تفصیل وتبویب
ایتمکه نطاق بند همت وحزم حزام سمند عزیمت اولنوب لکن بعض ارباب لغت
واصحاب مکنت وقدرت کشیدهٔ سلك تألیف ایتدکلری لغت کتابلرنده مؤلفین متقدمینك
کلام مقصد قرینلرینی عدم وقوف سببی ایله رد وباب انصافی سد ایدوب زعملرنجه
بعض لغته اصل وبیان وسبب تسمیه عیان ایتمك قصدیله عندی معنی ویروب استادان
اسلافه دخل وتعرضدن خالی اولمیوب ادنی مناسبت ایله کندی قول ساخته وپرداخته
لرینی ترجیح ایتمکله کلام غرض آمیز وسخن طعن انگیزلری مقبول اهالی وپسندیدهٔ عالی
اولمدیغی اجلدن بوفقیر پرتقصیر ادنی من النقیر من کل الوجوه کمسه نك سوزینی رد
وکبر اعتراضی شد ایتمیوب آنجق هرلغتده کلام مرجحی اختیار ومحتمل الغرض اولان
محلك قیل وقالنی اقتصار ومعنای اصول وفروعنی ممکن اولدیغی مرتبه طریق جاده
وعبارت ساده وادای ترکی ایله تعبیر وافاده وانتفاعنی طالب اولان اخوانه آماده
ایدوب استخراج مطلوبك تسهیل وتیسیری ایچون هرلغتك اول وآخر حرفلرینی ضبط
وحرکات ثلاثه یعنی فتحه وکسره وضمه اعتباری ایله قید وربط وهر برینك اولندن
ممکن اولدیغی مرتبه ترتیب حروفه رعایت قصد وهرحرفك اولنده ابواب وآخری
کلدکجه مع فلان اداسنی شرط ایدوب مثلا مفردات بیاننده باب الالف المفتوحة
مع الالف دیبوب بومقوله « آ » لغتلر یازیلوب بعده « آبا » بعده « آبچرا » بعده
« آبستا » یازیلور باب الالف المکسورة والمضمومة منوال مشروح اوزره بعده
باب الالف مع الباده « آب » بعده « آب شب » بعده « آتشتاب » وباب البا مع
الالفده اوّل « با » بعده « بابا » یازیلوب سائر ابواب دخی الی آخر التهجی
بومنوال اوزره ضبط وتحریر اولندی وهرلغتك قاچ معناسی وارایسه ایراد اولنوب
حل اشکال اولندقدن صکره اثبات مدعایه شاهد بی خلل وگواه بی عال اساطین
فضلای متقدمین ومشاهیر شعرای متعمدین نظم واشعارندن ممکن مرتبه یعنی احاطهٔ
قدرت مقداری برر بیت سلاست شعار ونظم آبدار ایراد ومعنای منقوله استشهاد
اولنوب برمقدمه وایکی دفتر وبرخاتمهٔ لطائف گستر اوزره ترقیم اولندی

[ مقدمه ]ده طریق نحو عربی اوزره قواعد اصول فارسیه یعنی حروف
تهجیدن داخل کلمه اولان حروف واعمالی یعنی هربرحرف داخل ویاخود لاحق
کلمه اولدقده قاچ معنایه استعمال اولندیغی وقواعد اصولیه وصنایع بدیعه سی تحریر
وبیان اولندی

[ دفتراول ] ده ضروب امثال واصطلاحات که واقع اولدیغی محلرده معنای تحت

اللفظی قصد اولنیوب معنای آخرایله استعمال اولنان تراکیبدر هربری سمتعده وقوف اولمغله ابیات مستشهدات ایله تقریر وعیان قیلندی

[ دفتر ثانی ]ده مفردات اسماکه هر بری مشتق وغیرمشتق واسم جامد ومنقول ومرتجل ومفرد ومرکب اولدقلرینک تفصیل احوالی بیان وکیفیت استعمالی قرین اذعان اولندی وديار عجمده کتاب لغتی فرهنگ تعبیر ومؤلفی اسمنه مضاف ایلدکلری شایع وبلاد رومده بوتعبیر غیرواقع اولمغله امتیازاً عن غیره ﴿فرهنك شعوری﴾ لقبیله ملقب وجمله لغاتی شامل وجامع اولدیغیچون ( لسان العجم ) اسمیله مسمی قیلندی · ومن الله الاعانة والتوفيق وهو يهدی الی سواء الطريق

شعوری ایلدك دعوای تطویل ٭ دعا قیل کیم اوله مقصود تحصیل
ایررسه فیض لطف لا یزالی ٭ اولور بو نسخهٔ بیمثل تکمیل

لجامعه

ایتدیکی دعوایه قادر اولمه‌در شرط هنر ٭ آدمی رسوای ایدر اثباته عجز قدرتی
دم اوره علم ومعارفدن ایده عکسی ظهور ٭ موتدن اولدر اشد وارایسه عار وغیرتی
عجزین اقرار ایلدك خیلی هنردر عارفه ٭ بیامدیکن بیلماملك جهلیله اولور شهرتی

لجامعه

فروزنده شمع بارگاه معرفت فرخنده جمع کارگاه فضیلت اولان سردفتر فرقهٔ دانش وبینش ومعانی پرور زمرهٔ عارفان سخن کیشلک ضمیر منیر آینه نظیر وخاطر خطیر الهام پذیرلرینه معلوم وروشن واوضح ومفهوم ومبرهندرکه عادت معروفهٔ مصنفین وقاعدهٔ مألوفهٔ مؤلفین بویله درکه برکتاب بلاغت مضمون جلیلة المقدار وبر نسخهٔ فصاحت مرهون عظيمة الاعتباری که کشیدهٔ سلك تحریر عنبرین فام ورسیدهٔ سمط تقریر مسکی الختام ایده‌لر حیز یافتهٔ نظرگاه قبول ومعتبر داشتهٔ پیشگاه فحول اولوب مدی الدهر مطمح انظار اولوالابصار ومطلع الانوار سپهر آثار اولمق امنیه‌سیله لابد بردولتمند صاحب دانش بلند وبرسعادت پیوند معارف پسندك اسم سامیسی ایله مشرف ومعزز ونام کرامیسی ایله معنون ومطرز ایدرلر بناءً علی ذلك بونسخهٔ حقیر عاجزانه ووسیلهٔ فقیر نیازمندانه دخی مدی الشهور والاعوام بين الخاص والعام رغبت یاب وشرف اکتساب اولوب مقبول وبنام اوله

اوله عزو شرفله قدری عالی ٭ بوله قدر بلند عند الاهالی
طوته مقبول آنی ارباب عرفان ٭ اوقوندقجه اوله تحسینه ارزان
جهان ایچره اوله مشهور آفاق ٭ ایده تعیینی ظاهر حکم خلاق
ال اوزره طوته ارباب معارف ٭ قومیه طاق نسیان اوزره عارف
دکلدر کرچه عنوانه سزاوار ٭ مکر لطف خدا اوله بدیدار
اولوب صدشرم ایله زیبنده عنوان ٭ شرف فرمای نام صدر دیوان

نه صدر صدر والای یکانه • که لطفی رایکان اهل جهانه
اولورسه کرکاه لطفه مظهر • شرفیاب جهان اولق مقرر
اکر تحسینه خوداولورسه‌ارزان • اولور تاحشره‌دك نفعی فراوان
اولورخاص‌وعوامه نفعی حاصل • اولور هم رتبهٔ علیایه واصل
خداوندا بحق آل احمد • آنی احسانك ایله قیل ممجد
لجامعه

یعنی شرف‌بخشای ملکت فضل‌وعرفان زینت فرمای‌مسند صدردیوان طلیعه آرای عرصهٔ سپهر اقبال ذریعه پیرای فلك جاه واجلال بالا نشین سریر صدارت عظمی خورشید تمکین وکالت کبری رافع الویهٔ ناموس سلطنت حامیٔ اودیهٔ دین ودولت فارس خطهٔ عز وسعادت حارس کشور ملك وملت سوار ساعد علم وکمال سوار سمند فضل وافضال دلیر معرکه آرای مضمار صولت مشیر مملکت پیرای آصف منزلت مرجع اصحاب استحقاق مجمع مکارم اخلاق مهجهٔ رایات وقار وحشمت مضمون آیات تمکین وهیبت سپهر مکرمتك آفتاب ضیا گستری ریاض معدلتك ماهتاب مهر اثری رافع اعلام فتح ونصرت قامع اساس اعدای ملك ودولت حامیٔ بیضهٔ دین مبین ماحیٔ بدع فرقهٔ ضلالت آیین قائمة السیف متانت وشجاعت قادمة الجیش عزیمت وهمت نقش نگین خاتم وکالت ملك الیمین خلافت وصدارت دستور اکرم جیش تدبیر وزیر اعظم آصف نظیر

وزیر اعدل واکرم مشیر اعظم وافخم • سمی مفخر عالمجناب مصطفی پاشا
لجامعه

ابّدالله ایام عمره ودولته وشیدّ ارکان عزه وسعادته

کاتب حکم قضا روز ازلده نامنه • یازدی منشور ابد عنوانی طغرای کمال
ایلیوب پرورده ذاتك صنع‌استادقدیم • ایلمش انواع لطفه مظهر فیض نوال
کیم کف درپاشی اوله مقسم ارزاق • هرکسك امیدی حاصل اوله آندن‌بی‌سؤال
اوله آسوده زمانده جهان‌خلق آنك • ایرمیه چرخ فلکدن کمسه‌یه جور وملال
هرخطادن ذاتی حفظ ایلیه عین آله • عز ودولت خدمتنده اوله ایام ولیال
لجامعه

نیر ضیا بخشای جهات جهان وشعشعه فرمای‌اقطار آسمان اولان آستان فلك آشیان وخاك‌پاك اکسیر نشانلرینه ره آوردفقیرانه ودست آویزحقیرانه قیلمق داعیه‌سی‌خاطر حزینده جایگیر ودل‌غمگینده قرار پذیر اولمغله زعم‌فاسد وفهم‌قاصر وکاسدبواندیشه‌یی تدبیر حسن ورأی مستحسن ملاحظه ایدوب « والنمل یعذر فی القدر الذی حملا »

مصداقی اوزره نظم * نملة جاءت برجل من جراد * تو سلیمانی کن ای عالی نژاد * این نمی باشدره آورد نفیس * بلکه مانند مراشیٔ خسیس * اکر چه هرچند منظور نظر عنایت پیوند ومقبول طبع لطیف مشکل پسندلری اولمغه لایق وسزاوار اولمیوب لکن دستخوش خدام عالی مقام اولوب بو بندهٔ ناچیز معذر تخواه وافکندهٔ جای خجلت اشتباهك نهال کلبن امیدین آب زلال کرم قبول ایله سرسبز و برومند ودوحهٔ حدیقهٔ آمالن حصول مرامیله سربلندیعنی حسن قبول احسانیله شادکام بیورلمق نیاز والتیام بندهٔ ناکامدرکه بو نسخهٔ قلیل المقدار وعدیم الاعتبار صحیفهٔ روزکارده الی یوم القرار شهرت شعار و پسندیده ونامدار اوله .

## وماتوفیقی الا بالله وعلیه توکلت

# مقدمه

طریق نحویه اوزره قواعد فارسیه بیان اولنور. معلوم اوله که حروف تهجیدن داخل ولاحق کلمه اولان اصحاب اعمال بونلردر ا ب ت ج د ز ش ك م ن و ه ی . بوحرفلر دن بعض اوائل کلمه یه داخل وبعض آخر ینه لاحق اولدقده هر برینك عملری بیاننه شروع اولندی

## ومن الله الاعانة والتوفیق

**حرف الالف** . همزهٔ مفتوحه که لسان عربده ادات استفهامدر فارسیده داخل ولاحق اولدقده هر محلده برکونه معنایه استعمال اولنور. ندا، تنبیه، استفهام، استغاثه، تمنی، استمرار، تعجب، نسبت، زائد، تعریه، توسل، ملازمه، مقابله، مبالغهٔ اتصاف، بمعنی واوعطف، امر، وصف ترکیبی. اولا حرف ندادرکه آخر کلمهٔ منادی یه لاحق اولور، مثالی خواجه حافظ بیت ( خسروا دادکرا بحرکفا شیردلا * ای جمال توبانواع هنر ارزانی ). بعض محلده اداته دخی الحاق اولنوب منادی محذوف اولور، مثالی خواجه حافظ بیت ( ایا پرلعل کرده جام زرین * ببخشا برکسی کش زرنباشد ). ودخی تنبیه معناسنه اولور کلمه یه لاحق اولدقده، مثالی (ببخشا) کبی وادوات اولنه داخل اولور، مثالی حکیم فردوسی بیت ( ایا شاه محمود کشور کشای * کرازمن نترسی بترس ازخدای )، بو بیتده ندا معناسی ده فهم اولنور. مثال دیکر حکیم فردوسی بیت ( ابرداه دوهفته شد کد خدای * کرفتند هریك سزاوار جای ). (داه) پرستار معناسنه در. ودخی استفهامیه اولور، مثالی شیخ سعدی بیت ( که سلطان ازین روزه آیا چه خواست *

كه انظار اوعيد طفلان ماست ) والف مقصوره ايله ده استعمال اولنور، مثالى استاد عنصرى بيت ( اكر خبر نرود سوى اوبآه درون ✵ ايا چكونه شود حال عاشق مغبون ). ودخى استغاثه وندبه ايچون ايراد ايدرلر، مثالى شيخ سعدى بيت ( دردا وحسرتا كه عنانم زدست رفت ✵ دستم نمير سدكه بكيرم عنان دوست ). ودخى تمنى معناسنه استعمال اولنور، مثالى خواجه‌حافظ بيت ( آنان كه خاك را بنظر كيميا كنند ✵ آيا بودكه كوشهٔ چشمى بما كنند ). ودخى استمراردوام معناسنه كلور، كاهى دعا اولان كلمه‌نك ميانده واقع‌اولور، مثالهماشيخ سعدى بيت ( خدايا دشمنش جايى بميراد ✵ كه هيچش‌دوست برپالين نباشد ). مثال ديكر، خواجه حافظ بيت ( بماناددستى كه انكور چيد ✵ مريزاد پايى كه درهم فشرد ). بو معنايه محمد عصار بيت ( كه مادر پيش بالاى توميراد ✵ بجز دست توتا بوتش مكيراد ). وله ايضا بيت ( بچشمان درد اندام توچيناد ✵ برايت‌خو يشتن را مرده بيناد ).ودخى حرف‌تعجب اولوركه ضمه‌ايله (ا) ديرلر يعنى (بونه؟)ديمك‌اولور،مثالى‌استاد منجيك بيت ( اكر خلق تراباشند جويان ✵ چويا بندت فروكويندا كويان ).ودخى نسبت معناسن افاده ايدر. فارسيده ادات نسبت يالكز حرف يايله‌دكل الفله دخى اولديغن متأخرين تحقيق ايلمشلردر، مثالى حكيم اسدى بيت ( بسازورمنداكه افتاد سخت ✵ پس افتاده رايارى كرد بخت ).بودقيقه‌دن آكاه اولمينلر (زورمندا) لفظنى جمع ظن ايدوب( زورمندان ) دن مخفف صانورلر.ودخى بعض كلمه‌آخرنده زائد واقع اولور، اسقاط اولنسه معناى كلمه‌يه‌خلل كلمز، مثالى شيخ سعدى بيت ( بكفتا من‌كلى ناچيز بودم ✵ وليكن مدتى باكل نشستم ).(بكفتا)ده‌كى الف زائده قوافئ اشعارده چوق واقع اولور آنجق رعايت‌قافيه قصداولنور، مثالى شاكر بخارى بيت ( بآتش‌درون برمثال سمندر ✵ هميدون بآب اندرون چون نهنكا ).مثال ديكر،استاد دقيقى بيت ( پياده شود دشمن ازاسب دولت ✵ چوكر دى براسب سعادت سوارا ✵ براسب سعادت سوارى ودارى ✵ بدست اندرون ازسعادت سوارا ). سواراول ضمله فارسيده آتلو معناسنه، سوار ثانى كسرله‌عربيدر دست برنجن‌معناسنه.ومرقوم الف زائده‌كاهى تحسين لفظ ايچون‌ده ايراد اولنور، مثالى حكيم‌خاقانى بيت ( بدا سلطانيا كورا بود رنج دلاشوبى✵خوشا درويشيا كورا بودكنج تن آسانى ).(سلطانيا) و( درويشيا)ده اولان الف مقحم يعنى زائده‌در اما لفظك محسنا تندندر، مثال ديكر حكيم فردوسى بيت ( پرى چهرهٔ باسبا وحشيا ✵ كه دلها بمهرت همى بخشيا ). ودخى تعريه ايچون اولوركه شعراى عجم مصادروافعال اوائلنه ادخال ايدرلر. كاهى ممدوده

کاهی مقصوره واقع اولور، مدخولی اولان لفظ آندن عاری اولسه معنایه خلل کلمز، مثال ممدوده استاد رودکی بیت ( چون بکردد پای اوازپایدان ❊ آشکوخیده نماند همچنان ).(اصلی شکوخیدن) درکه سورچمك معناسنه مصدردر. مثال مقصوره استاد لطیفی بیت ( ابی جرم راکرکنی ظلم وجور ❊ کندمرترابی کنه جوردور ). دخی توسل در یعنی بعض کلمات مرکبـه بیننه ادخال ایدرلر، ساکنه‌در ( سرابن وسراپا وسراسر ) کبی که ایکی معنـالی کلمه‌یی برکلمه ایتمکه وسیله اولور، مثـالی شیخ سعدی بیت ( بخدای وبسراپای توکردوستیست ❊ خبرازدشمن واندیشهٔ دشنا مم نیست ). ودخی ملازمه معناسنه کلور، واقع اولدیغی محلارده برنوع معنا افاده ایدر، مثلا ایکی کلمه نك که بری فاعل اوله آنکله ترکیب اولنان کلمه‌یی کندوکبی ایده اول الفه ملازمه تعبیراولنور، مثالی شیخ نظامی بیت ( تارسیدند هردودوشادوش ❊ به‌بیابانی ازبحار بجوش ). وملازمه نك برمعناسی دخی هم فاعل وهم مفعول اولور، مثالی شیخ نظامی بیت (درهم آمیختیم خند اخند ❊ من وچون من فسانه کویی چند ). یعنی بربریمز ایله قارشدق کوله‌رك وکولدوره‌رك. وبرمعناسی دخی باء الصاق معناسی کیبدر، مثالی شیخ نظامی بیت ( شه زکرمی سیاستم فرموذ ❊ درهلاکم مکوش زود ازود ). که معناسی بزود آینده دیمکدر. ودخی( نیوشا وکوشا وجویا وپو یا ) بوقبیلدندرکه اسم فاعلدر معناسی(نیوشنده وکوشنده وجوینده وپوینده)در. ودخی مقابله ومساوات معناسن افاده ایدر. ایکی کلمه که برجنس اوله آرالرینه الف ساکنه کتوروب برکلمه ایدرلر (سراسر) کبی، مثالی شیخ سعدی بیت ( جهـان کرچه سراسر لاله زارست ❊ برهنه پامروآنجاکه خارست ). و (لبالب) کبی مثالی میرنظمیٔ هروی بیت ( اشك حسرت دمبدم ازدیده ریزان میشود ❊ چون لبالب باشد آب ازکاسه میریزدبرون ).و(دنکادنك ورنکارنك وکردا کرد وپیچا پیچ وکونا کون) جمله مقابله ومساواة معناسنه‌در. ودخی مبالغهٔ اتصاف ایچون صیغهٔ امرك آخرینه الف ساکنه ایراد ایدرلر(داناوبینا وشنوا) کبی که موصوفك صفتن زیاده ایدر. ودخی ذکر اولنان الف ملازمه ایله اسم فاعل اولان کلمه‌لرك آخرینه برنون ساکنه الحاق ایدوب اتصافلرین مبـالغه ایله زیاده ایدرلر ( خندان وکریان وتابان ) کبی ودخی صیغهٔ امرك آخرینـه‌که الف ساکنه ایراد اولنور مبالغهٔ اتصاف ایچون اول الفی بعض کلمه‌یه دخی الحاق ایدرلرده معنـای آخر حاصل اولور، مثـلا (آمدن)صیغه‌سنك امری که الف ممدوده‌در(برون)لفظنه الحاق ایدنجه(برونا) اولور(بازا) دخی بویله‌در، مثالی حافظ بیت ( بازآ که در فراق توچشم امیدوار ❊ چون کوش روزه دار برالله اکبرست ). ودخی هرصیغهٔ امر مجردکه بعض ترکیبلرده صفت

استعمال اولنور آکاوصف ترکیبی دیرلر، مثلا ( خوش و پنهان وآشکار ) لفظلرنده‌که ( خوشا وپنها نا و آشکارا ) دینلمك جائز اوله. ودخی واوعطف معناسنه استعمال اولنور. الف مفتوحه کیم‌ادات استفها میه اوله مضموم ایدوب بعض ادوات اولنه ادخال ایدرلر، مثالی حکیم فردوسی بیت ( ایا خلعت خوب باخرمی ✻ برفتی همی برنوشتی دمی ) بوالف مضمومه ایله الف تعریه شهنامه ده چوق واقع اولمشدر، فارسیده‌رسوخ‌تامی اولنلره معلومدر. بعض نسخه‌لرده‌الف استفهامیه‌دن‌صکره واو معدوله یازلمدیغی رسیدهٔ نظر در، اول واو ( خود وخورشید ) واولری کبی معدوله اولمغله ساقطة التلفظ اولوب‌الف مضمومه ایله اکتفا اولنور، معلوم اوله که ذکری مرور ایدن نداوتنبیه واستغاثه وتمنی .واستفهام اداتی اولان الفلرك معنالری بر برلرینه غایت قریبدر آنجق فرقلری واقع اولدقلری محللرده هر الف مدخولنك معناسن افاده ایدر، دقائق فارسیه‌ده ممارستی اولنلره ظاهردر. والف زائده وتحسین وتعریه معنالری‌ده بر برلرینه قریبدر وکذلك توسل وملازمه ومقابله الفلرینك دخی معنالری‌بربرلرینه قریبدر، فرقی غایت دقیقدر .والحاصل‌الف حرفنك دخول ولحوقی حالنده شعبه لریله یکرمی معنایه‌ده استعمال‌اولنور

## والله سبحانه العلیم

حرف‌الباء باء مفرده که اوائل کلماته داخله اوله برقاج معنایه‌استعمال اولنور جمله‌ده. ✻ الصاق ✻ مصاحبه ✻ قسم ✻ ظرفیه✻ تشبیهیه ✻ زائده ✻ التباس ✻ توسل ✻ تأکید ✻ علت ✻ دخول بمضارع ✻ باء مفتوحه‌که بعض ادوات‌اوائلنه داخله‌اولور عربیده اولان‌حروف جاره‌دن‌باء مکسوره کبی‌در ازجمله (بسم‌الله)ده واقعدر فارسیده (بنام ایزد ) دینلور، مثالی شیخ‌سعدی بیت ( بنام خداوند جان آفرین ✻ حکیمی سخن‌در زبان آفرین ).حکیم فردوسی‌دخی بیت ( بنام‌خداوندجان‌وخرد ✻ کزین برترا ندیشه برنکذرد ). ودخی الصاق ایچون اولورکه عربیده کی لام جاره‌کبی‌در، مثالی خواجه حافظ بیت ( عاشق‌که شدکه یاربحالش نظر نکرد ✻ ای‌خواجه‌درد نیست وکرنه طبیب هست ).ودخی مصاحبه که عربیده اولان (مع) معناسن افاده ایدر، خواجه‌حافظ بیت ( ببال وپرمروازره‌که‌تیر پرتابی ✻ هوا کرفت زمانی ولی بخاك نشست ).ودخی قسم ایچون‌ایراد اولنور، خواجه‌حافظ بیت ( بجان یارو بحق قدیم وعهد درست ✻ که مونس دل وجانم دعای دولت تست ). ودخی ظرفیت معناسن افاده ایدر، مثالی خواجه سلمان بیت ( ای کریمی‌که بدوران‌بهار عدلت ✻

در همه روى زمين باد خلافى نه وزيد ).ودخى تشبيه ايچون استعمال اولنور ، استاد عسجدينك بيت ( رويت بكل وياسمن باغ نكويد ❋ هر آنكه بود راست نظر راست ببيند ).ودخى زائد اولور آنجق تحسين لفظ وكاهى ضرورت وزن ايچون استعمال ايدرلر، مثالى خواجه كمال بيت ( بطلب يافت نشان ازلب شيرين فرهاد ❋ رەسوى لعل نبردند بجزكوه كنان ).و دخى التباس يعنى اختلاط معاسنه كلور. اصلى ظرفيتك برنوعيدر زيرا (فى) معناسنه اولان(در) لفظيله معنالرنده قربيت اولمغله التباس ظاهراولور، آنجق فرق بودركه مذكور بانك افاده ايتديكى ظرفيتى تركيده (فلانده) ايله تعبيرايدرلر، شيخ سعدى بيت ( بدريادر منافع بيشمارست ❋اكر خواهى سلامت دركنارست ).و(ير يوزنده) ديەجك يرده( بروى زمين ) ديرلر، مثالى مير محمد نظمى بيت ( نكويم من اين نظم از بهر مال ❋ نباشد به پيش كسى پايمال ❋ مرادم شود يادكار بهين ❋ پس از من بماند بروى زمين ). و(كوكده)ديەجك يرده ( بآسمان ) ديرلر، مثالى خواجه آصفى بيت ( مجنون بآسمان قمرى ديدو حال كرد ) كويا كماج خيمهٔ ليلى خيال كرد ).ودخى ( در) معناسنه استعمال اولنورعربيده كى (فى) معناسن افاده ايدر، مثالى استاد رودكى بيت ( شاهى كه بروز رزم از زادى ❋ زرين نهد او بتير در پيكان ❋ تاكشتهٔ اوازآن كفن سازد ❋ تا خستهٔ اواز آن كند درمان ). يعنى (روز رزمده وتيرده ) ديمك اولور، مثال ديكر حكيم فردوسى بيت ) مى لعلكون در بجام بلور ❋ نخوردند تادر سر افتاد شور ).يعنى (جام بللورده )ومثال ديكر شيخ سعدى بيت( بشب كفتى ازجرم كيتى فروز ❋ درى بود ازرو شنايى بروز ).يعنى ( كيجه ده ديدك ) ديمك اولور. وكاهى عربيده كى (على) معناسن افاده ايدن (بر) معناسنەده استعمال اولنور، مثالى ظهير فاريابى بيت ( توشمع عصمتى بشب ظلم دربتاب ❋ توابر رحمتى بسر خلق برببار ).يعنى ( بر سر خلق برببار ) مثال ديكر تاج مآثر بيت (كر صاعقه بر سنك همى كاركر آيد ❋ تيرش به از آن كاركر آيد بسپربر❋آن تيرنه تيراست عقابيست كه بسته است❋ خط اجل وفتح بمنقاربپربر ).يعنى ( برسپرو برپر )ديمكدر. معلوم اوله كه باء مذكوره كه ادوات مرقومه معنالرينه استعمال اولنور بونلردن ماعدا حرف (زا) و(را) معنالرينه دخى كلور. بومذكورلرك جملەسى بربرلرينه قائم مقام اولور،هربرى محلنه كوره استعمال اولنمق جائزدر. ودخى ادات توسلدركه مشتقاتده آنكله توسل اولنور لكن كلمەيه داخل اولدقده مكسور تلفظ اولنور مثلا ( بدا ند، بدانست ) كبى، مثالى استاد لطيفى بيت (بد انست كان روح بيغامبراست ❋ كه بهر پيمبر بدآن اندراست ).و دخى

تأكيد ايچون اولور افعالده ، مستقبلدن غيرى يه كه داخل اوله معناى تأكيد مراد اولنور ( بشد وبكرد وبديد ) ديرلر، مثالى شمس فخرى بيت ( بشداند رآن شاهد ميفروش ❋ بكردند مستان زشو قش خروش ).ودخى ادات علتدر، اوائل اسمايه داخل اوله معناى علت ظاهر اولور، مثالى خواجه حافظ بيت ( آسايش دوكيتى تفسير اين دو حرفست ❋ بادوستان مروت بادشمنان مدارا ).و حرف الف كه حروف علتدندر لسان فارسيده حذفى شايعدر، اصلى (با) اولان حرف (ب) نك معناسى بودر. اما اصلى (با) دن مخفف اولميان باء مفرده نك معنالرى كه مقدم ذكر اولندى عربيده حروف جاره دن اولان حرف (با) كه الصاق ومصاحبه و قسم وبمعنى (مع) وبمعنى (فى) كه مداولنك ظرفيتن بيان ايدر وبمعنى (على) وبمعنى (الى) و(لام تخصيص) معناسنه ده اولور،مثالى استاد بيت ( سنبلستان خطم خشك نكشتست هنوز ❋ بمن آيد كه آهوى خطايد همه ).ودخى اوائل مضارعه ده داخل اولان باء مفرده كه مستقبله اختصاصى اولور ( بداند وبشناسد و بخواند ) كبى، اول بانك حركتى مابعدينه تابع اولور، مابعدنده اولان حرف مفتوح اولسه و ياخود مكسور اولسه اول با ايكسنده دخى مكسور اولور ( بيايد و برود وبشناسد وبنشيند ) كبى زيرا بو كلمه لر ده مفتوح اولمق فصيح اولمز و اما مابعدى مضموم اولورسه اول با دخى مضموم تلفظ اولنور ( بكويد وبجويد و بنمايد ) كبى.اماتعديه والصاق ايچون اولان بايى فرق ايلمكه مفتوح اولسه جائزدر، معلوم اولا كه باء مذكوره شعبه لريله اون بش معنايه استعمال اولنور، بعضيلرينك فرقى غايت دقيق در لكن اهل اولانلره واضحدر

والله سبحانه الخبير

حرف التاء حرف تا كه اصحاب اعما لدندر ايكى نوعدر. يا اوائل كلمه يه داخل اولور، ياخود آخر كلمه يه لاحق اولور. لكن اول كلمه ده الفله اولمغه محتاجدر ، آخرنده مفرد اولور، برقاچ معنايه كلور، بونلردر❋ ابتداء غايه❋انتهاء غايه ❋ غايت غرض❋تحذير❋ بمعنى مادام❋ ادات توقيت ❋ ادات شرط ❋ تعجب ❋ مضاعفه ❋خطابيه ❋ ابدال. اولا ابتداء غايت ايچون دركه عربيده اولان(من) معناسن افاده ايدر، مثالى خواجه حافظ بيت ( تا شدم حلقه بكوش در ميخانهٔ عشق ❋ هر دم آيدغمى از تو بمبارك بادم ).و دخى انتهاء غايت ايچون، عربيده كى (الى) معناسنه استعمال اولنور، مثالى خواجه حافظ بيت ( آنم كه يكدم ازتك وتازم شكيب نيست ❋ تامكه ومدينه نكيرم حبيب نيست ).ودخى غايت غرض اولور، مثالى حكيم فردوسى بيت ( بفرمود

تارخش را زین کنند ✻ دم اندردم نای زرین کنند ).ودخی مقام تحذیرده (صاقن) دیه‌جك یرده ایراد ایدرلر، مثالی شیخ سعدی بیت ( تانکنی خدمت سلطـان دلیر ✻ تیغ وسنان روید از اندام شـیر ).ودخی (مادام) معناسنه کاور، مثـالی مولانا جامی بیت ( تادر آید بشتر کشته سوار ✻ بود کردون اشـتران کرده قطار ). و دخی ادات تعلیلدر عربیده کی(کی) معناسنه اولور، مثالی استاد لطیفی بیت ( زمهد تا بلحد بیاموز وپاك زی ✻ تانزد حق و خلق جهان معتبر شوی ).مصراع ثانیـده اولان (تا)تاء تعلیلدر. ودخی توقیت ایچون استعمال اولنور، مثالی کال اسمعیل بیت( تاجهانست صدر عادل باد ✻ فیض جودش چو عدل شـامل باد ).و دخی ادات شرطدر، مثالی اهلیٔ شیرازی بیت ( تاپریشان نشود کار بسامان نشود ✻ شرط عقلست که تااین نشود آن نشود ).ودخی عجب معناسن افاده‌ایدر، مثالی شـاهی بیت. (نخل قدت که آب کل ویاسمن بریخت ✻ تادر کدام آب وهوا حاصل آمدست ). مثال دیکر مولانا جامی بیت ( من پس زانوی غم تایار همزانوی کیسـت ✻ خاطر من سوی اوتا خاطر اوسوی کیست ).ودخی مضاعفه‌اولور، مثلا ( یکتاودوتا ) دیرلر. کاهی آخرینه‌بریاده زیاده ایدرلر. مثالی شیخ سعدی بیت ( پشت دوتای فلك راست شـد از خرمی ✻ تاچو تو فرزند زاد مادر ایام را ). وتاء مفرده که‌اواخر کلمـاته لاحقه اولور علامت خطابدر، عربیده حروف جاره‌دن کاف خطاب معناسن افاده ایدر، مثالی شیخ سعدی بیت ( خدایا بر آن تربت نامدار ✻ بفضلت‌که باران رحمت ببار ).ودیکر ( مکردان غریب ازدرت بی‌نصیب ✻ مباداکه کردی‌بدرها غریب ). مثـال دیکر حکیم انوری بیت ( نهٔ منتقم زآن که امکان ندارد ✻ چو خلق عدم ازعدوت انتقامت ). تاء مذکوره‌نك انواع شعبه‌لری‌واردر، ماقبلی متحرك ویاساکن اولمق واواخر اسماده مضاف الیه اولمق و مفعولیت معنالرینه کلمك واواخر روابطه ملحق اولمق و مفتوح ویا مکسـور اولدیغی حالده وزیادهٔ حرف علت و هاء علامت واقع اولدقده نه‌حال اوزره اولمق. اولا، علامت افصح بودرکه ماقبلی متحرك تلفظ اولنه، مثالی مولاناجامی بیث ( هرچه فتد سری از آن دردلت ✻ معنیٔ توکردد ازآن‌حاصلت ). کاهی‌ضرورت‌وزن ایچون ماقبلی‌ساکن‌اولور، مثالی حکیم‌سنائی بیث ( علت روز وشب خوارست یقین ✻ چون کذشـتی نه آنت ماند نه این ).کاهی اسم آخرینـه لاحق اولوب مضاف الیه معنـاسن افاده ایدر، مثالی شیخ سعدی بیت ( جها نت بکام وفلك یار باد ✻ جهان آفرینت نکهدار باد ). وکاهی افعـال آخرینـه لاحق اولوب مفعولیت معنـاسن افاده ایدر، مثلا ( دیدت ) فعل ماضی

و ( بيندت ) فعل مضارع و ( ديدمت ) حال معناسنه اولور، مثال اول مير محمد
نظمى بيت ( دوش ديدت بارقيب ازدوستان ❊ كج كله ساغر بكف در بوستان ).
مثال ثانى وله بيت ( ميشود افتاده هركه بيندت ❊ هان كه باشد كريهٔ عاشق بدت ).
مثال ثالث وله بيت ( ميروم هر صبح رويت بينمت ❊ روى تو با ديكران را
ديدمت ). وكاهى روابط آخرينه لاحق اولور، مثالى كمال خجندى بيت ( تايار رسى
كمال روزى ❊ درعمرا كرت نصيب باشد ). افصح بودركه ماقبلى مفتوح تلفظ اولنور، مثالى
مولاناجامى بيت( كرد سرت ابطحى ويثربى ❊ خاك درت مشرقى ومغربى). وكاهى ماقبلى
مكسوراولسه ساكن اولور، مثالى وله ايضا بيت (متحد اولى و آخريت ❊ متفق باطنى وظاهريث).
و آخرنده حرف الف اولان لفظه لاحق اولدقده لابد ساكن تلفظ اولنور، مثالى
حكيم فردوسى بيت ( بدين نام چون بازكردى بجاى ❊ بكوتات خوانند يل رهنماى).
والفدن غيرى هرنه حرف ساكن واقع اولسه مذكور تا دخى ساكن تلفظ اولنور
مثالى مولانا جامى بيت ( كه در زير پرت بپرورده ام ❊ ايا بچكانت بر آورده ام ).
وكاه الف ساكنه دن صكره بر(ى) دخى زياده ايدرلر، مثالى استادلطيفى بيت ( چون
باده شدى عصاى پيران ❊ عاصى مشوومنه عصايت ). وكاهى مذكورتانك ماقبلنده
(و) واقع اولسه برقاچ وجهله تلفظ اولنور، مرقوم واوكاهى ساكن اولور، مثالى
شمس فخرى بيت ( بود بروز وغا همچو پيكر بهرام ❊ زتيغ وتير بماند عدوت
درتب وتاب ). مثال ديكر شيخ سعدى بيت ( كيسوت عنبرينهٔ كردن تمام بود ❊
معشوق خوبروى چه محتاج زيورست ). واو مذكوره كاهى مفتوح واقع اولور،
مثالى لطيفى بيت ( كمان ابروت پيوسته مارا ❊ بتير غمزه كه كه مينوازد ). كاهى
واودن صكره بر(ى) زياده اولنور، مثالى وله بيت ( اكر از كشتن چشمت عزيزان
عفوها جويد ❊ چو مقصود منست ازدل نجويم كشت معفويت ). وياى مصدريه
واقع اولدقده بر(ى) دخى زياده ايدرلر، مثالى كمال اسمعيل بيت ( نكركه دوستيت را
بهاچه باشد خود ❊ چودشمنىٔ ترا دشمنت بجان بخريد ). وياى مصدريه دن اول
(ن) واقع اولسه وصل واتباعله تلفظ اولنور، مثالى مولاناجامى بيت ( كوش جهانكاه
خدا خوانيت ❊ درج كهر شد زسخن رانيت ). وتاء مذكوره نك ماقبلنده هاء
علامت واقع اولدقده افصح بودركه اول هادن صكره همزهٔ مفتوحهٔ مجتلبه زياده
اولنه، مثالى خواجوى كرمانى بيت ( بى خدمت نآمده ميل كل وبرك سمنم ❊ تاشدم
بنده ات آزادهٔ سرو چنم ). وكاهى محل اقتضاسيله هاء علامتى حذف ايدوب
ماقبلنده اولان حرف ساكنه وصل ايدرلر، مثالى شمس فخرى بيت ( زر وياقوت و

لعل اندر خزينت ❊ نه بيند روى كيسه تا تبنكو). وكاهى تاء مذكوره‌يى ادات جمع اولان الف ونونله ده استعمال ايدرلر، مثالى كمال اسمعيل بيت (طناب عمر تان بادا سلامت ❊ بهم پيوسته باداتا قيامت). مثال ديكر خواجه حافظ بيت (عمرتان بادا فزون اى‌ساقيان بزم جم ❊ كرچه جام مانشد پر مى بدوران شما). بو تاء خطابه اصطلاح شعراده اضافت تعبير ايدرلر وشين ضمير غائبه وميم نفس متكلمه دخى اضافت اعتبار ايدرلر و دخى بعض محلده تاء مذكوره يى داله ابدال ايدوب (كرديت) و (رفتيت) ديه‌جك يرده (كرديد) و (رفتيد) ديرلر، خوارزم لغتيدر، حضرت مولانا قدس سره الاعلى (كذركاهت) يرينه بر شعرنده (كذركاهد) يازمشلر، كندى مجموعه‌لرنده خط شريفلرى ايله مسوده طريقيله يازدقلرين بوفقير كوروب نقل ايلدم، شعر (دل كرچه كذركاهد شد ❊ اوراست نخواهد شد ❊ كرراستى خواهد شد ❊ آن سر وچمن دارد). معلوم اوله كه حرف تانك شعبه‌لريله اون آلتى معناسى واردر، شعبه‌لرينك فرقى دقيقدر، فارسيده رسوخى اولنلر بيلورلر.

## والله سبحانه الهادى

حرف الجيم. جيم فارسى آخرنده هاء ساكنه ايله ايكى معنايه كاور، ادات تصغير وغير ذوى العقولدن سؤالدر وهاء علامتسز دخى ايكى معنايه استعمال اولنور. هاء علامتله تصغير قصد اولندقده (باغچه) و (هندوچه) كبى، مثال اول شيخ سعدى بيت (هر كه را باغچهٔ هست ببستان نرود ❊ زانكه مجموع نشسته است پريشان نرود). مثال ثانى عماد فقيه بيت (خيال خال تو هندوچهٔ حديقهٔ چشم ❊ سواد خط تو ديباچهٔ سفينهٔ دل) و معناى ثانى غيرذوى العقولدن سؤال در (نه ديمك؟) معناسنه. معناى اول مطلق جيمك فتحه‌سيله وثانى فتحه ايله ده كسره ايله ده تلفظ جائزدر، هاء علامتله كتابت اولنور اما تلفظ اولنمز وكاهى هاء علامتى حذف ايدوب مابعدنده اولان حرفى ساكن و جيمى آكا وصل ايله استعمال ايدرلر (چيست) كبى، اصلى (چه است) در وكذلك (چون) كبى، واوى حذف ايدوب (آن) و (اين) حرفلرينك‌ده الفلرين حذف و جيمى ادخال ايدوب (چنان) و (چنين) ديرلر، اصلى (چون آن) و (چون اين) ايدى. وهاء علامتسز اواخر كلمه ده علامت تعريبدر، مثلا (بنفشه) و (شاهتره) لفظلرنده هاء علامتى حذف و يرينه جيم عربى كتوروب (بنفسج) و (شاهترج)

دیدیلر. ( لکام ) و ( بنك ) کلمه‌لرنده اولان کاف عجمی یرینه جیم عربی کتوروب تعریب ایلیوب ( لجام )و ( بنج ) دیدیلر وعلی هذاالقیاس.

حرف الدال. لسان فارسیده دال مهمله ایله ذال معجمه‌نك فرقی دقیقدر وقاعده بودرکه هر کلمه آخرنده مضارع علامتی اولان دال مهمله دن غیری دال واقع اولسه ماقبلی حرف صحیح و ساکن ایسه دال مهمله در (کرد ) و ( مرد ) و ( سمند ) و ( نوند ) و ( پسند ) کبی ودخی اکر ما قبلنده حرف علت واقع اولسه یعنی ( ا ، و ، ی ) حرفلرندن بری اولسه ذال معجمه در ، نته‌کم افصح المتکلمین خواجه محمود ابن یمین بو قاعده‌یی بر قطعه ایله بیان ایلمشدر

﴿ قطعه ﴾

در زبان فارسی فرق میان دال وذال * یاد کیراز من‌که این نزدافاضل مبهم است
پیش‌ازودرلفظ مفرد کرصحیح‌وساکنست* دال خوان آنراوباقی جمله ذال معجم است

وشعرای عجمك استاد عالیجنابی مولانا ظهیر فاریابی بو قطعهٔ عربیه ایله بیان ایلمشدر

﴿ قطعه ﴾

اِحْفَظُواالْفَرقَ بَیْنَ دالٍ وذالِ * فَهْوَ رُکْنٌ بِالْفارِسِیَّةِ مُعْظَمُ
کُلُّ ماقَبْلَهُ سُکُونٌ بِلا(وای) * فَهْوَ دالٌ وَغَیرُهُ ذالٌ مُعْجَمُ

لفظ ( وای ) حروف علتدر و شهاب‌الدین احمد حکیم کرمانی مثاللریله واضح نظم ایلمشدر.

﴿ قطعه ﴾

هر کجا ماقبل وی جز حرف علت ساکنست * همچومرد وکرد وسردوبردآنرا دال خوان
هر کجا ماقبل وی ساکن بحرف علت است * همچوباذ وبیذو بوذو باذه آنرا ذال خوان

مذکور قطعه‌لرده ماقبلی ساکن وصحیح اولان کلمه‌لری دال مهمله و حروف علت اولانلری ذال معجمه‌یه مخصوص ایلمشلر اماحروف متحرکی ذکر ایتمامشلر، بوتقدیرجه حروف علت واقع اولانلرذال معجمه اولور ما باقی اکرساکن و اکرمتحرك دال مهمله اولمق اقتضا ایدر اما اصح بودرکه ذال معجمه بو زبان نزاکت بیانده اولمیه زیرا استادان مدققین وکاملان محققین شعرلرنده دال وذال فرقنی رعایت ایتمامشلردر. ودخی دال ساکنه‌که افعال آخرینه لاحقه اوله علامت فعل مضارع اولور ( داند ) و ( شناسد ) و ( کوید ) و ( خواند ) کبی . و اکر کلمه ده فعل مضارع اولنه حرف ( می )

و یاخود ( همی ) داخل اوله صیغهٔ حال اولور ( می داند ) و ( می شناسد ) و ( می داند ) و ( همی شناسد ) کبی. واکر مجرد صیغه اولسه یاخود باء مضارع داخل اولسه صیغهٔ مستقبل اولور ( بداند ) و ( بشناسد ) کبی. بو فنك اصحاب و قوفلرندن بعضیلری ( می ) لفظنی حالده و همی لفظنی مستقبلده استعمال ایلمشلردر لکن قاعدهٔ کلیه دکلدر. وفعل مضارع جمعنده دالك ماقبلنه نون کتوروب جمع اوقورلر مثلا ( دانند ) و ( شناسند ) کبی. ودالك مابعدینده هاء علامت کتوررلر اسم فاعل صیغه‌سی اولور ( داننده ) و ( شناسنده ) کبی.

## والله سبحانه الوهاب

حرف الزاء. حرف زاء معجمهٔ مفرده که اوائل کلماته داخل اوله لسان عربده اولان (من) و ( عن ) معنالرین افاده ایدر. کاهی الف دخولیله ( از ) دیرلر و کاهی ( در ) معناسنه که ظرفیت معناسن افاده‌ایدر. واقع اولدیغی کلمه‌نك حرف‌اولی ساکن اولور. اکثر حروف علت ایله مناسبتی واردر ( زآن ) و( زین ) و ( زو ) کبی. وما بعدی حرف صحیح اولدقده، مثالی شیخ سعدی بیت ( اکرروزی بدانش بر فزودی ❋ زنادان تنك روزی تر نبودی ) ، نون حرف صحیحدر. مزبور حرف ( زا ) لابد ما بعدینه تابع اولور حرکات ثلاثه‌ده ، مثال فتحه شیخ سعدی بیت ( زآنکه که ترا بر من مسکین نظر است ❋ آثارم از آفتاب مشهور ترست ) . مثال کسره مولانا جامی بیت ( زآن نسزد تهمت این درج را ❋ زین نرسد ظلمت این برج را ). مثال ضمه ایضاًله بیت ( اربعین است که درهای فتوح ❋ زو کشادست بخلوتکه روح ) . وکاهی کاف رابطه یه الحاق اولنور که حرف( که)در،هاء علامتن حذف ایدوب (زا)یی الحاق وکافده‌فتحه ویروب کز دیرلر.

## والله اعلم

حرف الشین. حرف شین‌معجمه‌که کلمات آخرینه‌لاحقه اولورایکی قسمدر، برقسمی ضمیرغائب‌وبرقسمی‌علامت‌اسم‌مصدردر. وقسم‌اول‌دخی‌ایکی‌نوعدر، شوندن‌خالی‌دکلدرکه یااسمه لاحق‌اوله ویافعله لاحق‌اوله. اسمه‌لاحق اولدقده ضمیرغائب‌اولوب مضاف الیه معناسن افاده ایدر، مثالی میر نظمی بیت ( زروی آن‌ملك بچه منور شد دبستانش❋ بهشت عدن باشد وقت‌رفتن‌باغ وبستانش ) . واکر فعله لاحق اولور سه مفعولیت معناسن افاده ایدر( دیدش ) و ( شنیدش ) . وغیر هما کبی ، مثالی شاعر

بيت ( باز آمد آن مهی که ندیدش فلك بخواب ❊ آورد آتشی که نمیرد بهیچ آب ) . بو ایکی معنا دخی ظهیرك بو بیتنده واقعدر بیت ( دادیم دل بدست تو درپا میفکنش ❊ غافل مشوز ناله وزاری وشیونش ) ٠ بو (ش)ك اتصالی احوالی تاء خطابیه‌نك اتصالی حالی کبیدر. وقسم ثانی که علامت اسم مصدر در امر مجرد صیغه‌سنه ملحق اولور ( دانش ) و ( بخشایش ) و ( ستایش ) و ( خورش ) و ( پوشش ) کبی که اصللری ( دان ) و ( بخشا ) و ( ستای ) و ( خور ) و ( پوش ) ایدی. مذکور ایکی قسم (ش)ك علامتلری وجمله خصائصلری اولدرکه ضمیر غائب ومفعولیت معناسنه اولان (ش)ك لابد ماقبلی مفتوح اولور وعلامت اسم مصدر اولان (ش)ك لابد ماقبلی مکسور اولور نته‌کیم مثاللرندن ظاهر اولور. وکاهی قسم اول اولان (ش)ك ماقبلی مفتوح ایکن ضرورت حالنده ساکن ایدرلر نته‌کیم بو بیتده واقعدر، شیخ سعدی بیت ( هرکه مزروع خود بخورد خوید ❊ وقت خرمنش خوشه باید چید ) ٠ و دخی ضمیر غائب شینی اسمه لاحق اولوب جمله استعمال اولنمق لازم کالدکده ایکی نوع جمله الحاق اولنور، بری ( ها ) جمع صورتی اوله ایکی وجهله اولور، بری اسم جمعك حالی اوزره الحاق اولنور (دلهاش) و(جانهاش) کبی وبر وجهی دخی شینك ماقبلنه بر(ی) کتوروب (دلهایش) و(جانهایش) دیرلر. وبرجمع دخی الف ونونله اولور، ماقبلنه فتحه ویروب (اسبانش) و(کاوانش) دیرلر. اکرمزبور شینك ماقبلنده (و) واقع اولسه اوچ وجه جائز اولور، ساکن تلفظ ایتمك اولور (کیسوش) کبی ومتحرك تلفظ ایتمك اولور (کیسوش) کبی ویای مفتوحه ایله (کیسویش) کبی واکر حرف (ی) واقع اوله آنده دخی اوچ وجه جائز اولور مثلا (دوستیش) کبی. (ی) حرفنی ساکن ایتمك (دوستیش) کبی. یایی مفتوح ایتمك (دوستیش) کبی وبر(ی) دخی زیاده ایتمك (دوستییش) کبی٠ واکر کلمه‌نك آخرنده هاء علامت اولان لفظه لاحق اولسه میانلرینه الف مجتلبه زیاده ایدوب (بنده‌اش) و(جامه‌اش) دیرلر وکاهی اولورکه هاء علامتی ساقط اللفظ ایدوب متصل ایدرلر (خزینه‌اش) لفظنده (خزینش) دیرلر ومزبور شینك برنوع جمعه دخی داخل اولور. ادات جمعدن اول کتوریلوب (سرشان) و(دلشان) و(جانشان) دیرلر.

## والله اعلم بحقيقة الامور

حرف الکاف. کاف عربیه اواخر اسمایه لاحقه اولدقده ادات تصغیردر. اول اسمك آخری ساکن ایسه مفتوح ایدوب مابعدینه کاف عربیهٔ ساکنه الحاق ایدرلر (مردك) و(زنك) و(طفلك) کبی، مثالی شیخ سعدی بیت ( بروتاز خوانت نصیبی

دهند ❋ که فرزند کانت نظر بر رهند ) . وله بیندیش از آن طفلك بی پدر ❋ وزآه دل درد منـدش حذر ) . وکاهی تاء خطابك اولنه کاف تصغیر کتوررلر ، مثالی شیخ سعدی بیت ( قربانکت شـوم پدر را بزن بکش ❋ عیسیٔ مریمی توپدر راچه میکنی ) . وشول اسمك آخرنده که هاء علامت اوله اول هایی یایه قلب وحرکه‌سن مفتوحه ایدوب کاف تصغیر الحاق ایدرلر ، مثلا ( خواجه ) نك تصغیرنده ( خواجیك ) و ( بنده ) نك تصغیرنده ( بندیك ) دیرلر . وکاه اولورکه کاف تصغیر آخرینه یای خطابیه ویای وصفیه الحـاق ایدرلر ویای وحدتله دخی استعمـال ایدرلر ، مثـالری

❋ نظم ❋

کشتم خراب وشیفتهٔ خرد سـا لکی ❋ قدش نهـالکی چه نازك نها لکی
چون آفتاب کشته جهانسوز رنککش ❋ هر سـو برآفتاب زابرو هلالکی
شیر ینکی شکر لبکی شـوخ چشمکی ❋ مهرویکی برویکش ازمشك خالکی
منلاغريي

ودخی حرف ( که ) کاف عربیه‌نك کسره سیله وهاء علامت ایله ادات رابطه در ، ماقبلنی مابعدینه ارتباط ایچون ایراد ایدرلر . اکرچه مثـاله حاجت یوق لکن چونکه هر سوزه بر شاهـد التزام اولـدی بر بیت تحریرندن اسـتنکاف اولنمدی ، استاد لطیفی بیت ( جوهرم که نه خویشتن پایم ❋ عرضم نه بد یکری پایی ) وکاف مزبوره کاهی ادات اسم استعمال اولنوب ذوی العقول ذاتنه دلالت ایدر ، عربیده فتح میمله ( من هوا ) معناسنه ، ترکیده « کیم » دیرلر ، مثالی لطیفی بیت ( هرکه در پیش آیدش برمیجهد دندان زند ❋ هرکه درپس میرودمی پاید ودندان کند ) . و مذکور « که » کاهی ادات تعلیل اولور ، عربیده « کی » معناسن افاده ایدر .

حرف المیم . حرف میم ایکی نوع استعمال اولنور ، برنوعی اوائل افعاله ادخال اولنوب مفتوح تلفظ اولنور . عربیده کی « لا » معناسنه علامت نهی در ( مکو ) و ( مخوان ) و ( مخور ) و ( مرو ) کبی . وبرنوعی اواخر کلماته لاحق اولوب ساکن تلفظ اولنور . ضمیر متکلم در ( دانستم ) و ( آموختم ) و ( کفتم ) کبی . وکاهی بوضمیر متکلم متحرك واقع اولور « من » و « مرا » معنالرینه مثـالی شیخ سعدی از بوستـان بیت ( تولای مردان این پاك بوم ❋ برانکیختم خاطر ازشام وروم ) . وله ( چو مولام خوانند وصدر کبیر ❋ نمایند مردم بچشمم حقیر ) . وله از کلستان بیت ( کفتم که کلی بچینم از باغ ❋ کل دیدم ومست شد ببویی ) . یعنی « مست شدم » . حکیم انوری بیت ( جستم زجای وپیش دویدم سلام کرد ❋ وآوردش چو تنك شکر تنك در کنار ❋ القصه بازکشتم وآمد نجانه زود ❋ درباز کردوباز ببست در پس استوار ) . یعنی ( آمدم ودرباز کردم وباز بستم ) . ظهیر فاریابی

بيت( سفر كزيدم و بشكست عهدو قربى را ❋ مكر بحله ببينم جمال سلمى را )• «حله»نام قبيله در. خواجه حافظ بيت (كل در بر و مى در كف و معشوقه بكامست ❋ شاهان جهانم بچنين روز غلامست ) • يعنى(كل در برم و مى در كفم)· وجمع مراد اولندقده نفس متكلم مع الغير معناسنه مذكور ميم ساكن اولنه بر (ى) زياده ايدوب ( مى دانيم ) و ( مى شناسيم ) و ( مى كوييم ) ديرلر .

حرف النون. نون مفتوحه كه اوائل كلماته داخل اوله عربيده كى حرف «ما» كبى معناى نفى افاده ايدر، كلمه يه متصل كتابت اولنور افعال ومصادر واسم فاعل واسم مفعول صيغه لرنده، مثلا (نداند ونداندانست ونداندانستن ونداندانسته وندانده) كبى. ونفى ذوات وسلب صفات متعلقه قصد اولندقده هاء علامتله منفصل كتابت اولنور واسماء جامده واسماء مصادر واسم زمان و اسم مكان ومبالغه صيغه لرنده واسم فاعل كه مفعولنه متعلق اوله آنك نفى و سلبى قصد اولندقده وقس على هذا الباقى، استاد لطيفى بيت ( جبرى نه حيدرى ونه دانا وكاملى ❋ داننده كلى ونه داننده دلى ) • ودخى«نا» حرفى نون والفله در عربيده «ليس» معناسنه در تركيده «دكل» ديدكلرى در. بو دخى ادات نفى اولوب بونكله توصيف قصد ايدرلر، مثلا (نابينا) كبى« كوريجى دكل» ديمك اولور. وادات افعاله داخل اولور(نادان وناشناس) كبى. واسمايه ده داخل اولور (نامرد وناكس) كبى. ودخى نون ساكنه كه فعل ماضى آخريه لاحق اوله علامت مصدردر، تفصيل احوالى مصادر بيانده ذكر اولنور

انشاءالله تعالى

حرف الواو. واو مفتوحه كه عربيده حرف عطفدر فارسيده دخى حرف عطف اولور. بين الكلمتين واقع اولوب كلمهٔ اخرايى كلمهٔ اولى يه عطف ايتدكده لابد مضموم تلفظ اولنور، بعض محلده معطوف عليهك ضمه سيله اكتفا اولنوب بلكه واو تلفظ اولنماز والفدن ياخود يادن صكره واقع اولدقده واوك اشباعى ظاهر اولور، مثالى واحد من الشعراء بيت ( پارساورندوصوفى وظريف ❋ وصفهاى من شده در وقتها ) • وكاهى ضرورت وزن ايله همان آخر معطوف عليهك ضمه سنه اشباع ويروب واوى ساكن ايدرلر ، مثالى همام تبريزى بيت ( بر سرو چشم من كذر كن تا ❋ جويبارى بكل بيار آيى ) • وكاهى ضرورت محل ايچون واو مفتوح تلفظ اولنور، مثالى مولانا شاهى بيت ( ما يكدل وبكروى چنين وآن كل رعنا ❋ افسوس كه از هرطرفى روى دكر داشت ) • وكاهى واو ساكنه آخر كلمه ده اشباع ايله تلفظ اولنور، بوحالت اكثر قوافى ده واقع اولور، مثالى حكيم فردوسى

بيت ( بيا آموخته كژى وجادويى ✵ ندانسته چينى وهم پهلويى ). واكر واو ساكنه كلمه‌نك آخرينه لاحق اولوب ماقبلنك حركتى واو جنسـدن اولورسه خرسانيلر قتنده ادات تصغير اولور. ودخى معلوم اوله‌كه فارسيده واو معروفه وواو مجهوله واردر. بو تعبير حرف ياى تحتانيده‌دخى استعمال اولنور. واو معروفه‌اولدركه ماقبلنده اولان حرف مضمومه اولوب ضمه‌يه اشباع ايله حركت ويريله، وواو مجهوله ماقبلنده اولان حرف ينـه مضمومه اولوب ضمه‌سنه زياده اشـباع ويرلميوب تخفيفـا تلفظ اولنه. كذلك حرف يانك ماقبلنده اولان حرف مكسوره اولوب كسره‌يه اشباعى ظاهر اوله ياى معروفه ديرلر، تخفيفا تلفظ اولنان يايه ياى مجهوله‌ديرلر .

## والله العليم

حرف الها. حرف هاكه آخر كلمه‌يه لاحق اولور ، برقاچ معنـايه كلور ، ليـاقت، ، مقدار زمان ، بمعنى راتبه ، هاء اصلى ، هاء علامت ، اولا لياقت ونسبت معنـاسن افاده ايدر، شمس فخرى بيت ( شـاه فرزانه شيخ ابواسحق ✵ كه همه كار اوست مردانه ) . ودخى مقدار زمان معناسـنه وقدر و مرتبه‌ده دخى استعمال اولنور ، خواجه حافظ بيت ( مى‌دوساله ومحبوب چارده ساله ✵ همين بسست مرا صحبت صغير وكبير ). ودخى«راتبهٔ‌هرروزه»يعنى‌و«ظيفه‌وحساب‌همه عمره» معناسنه، خواجه سلمان بيت (كرچه كوى تو كند كعبه همه عمره طواف ✵ پيش روى توبرو قبله‌همه روزه نماز ) . مثـال ديكر وله بيت ( اى‌باز كشته ازسفر كعبه مرحبـا ✵ از حج تست كعبه همه‌عمره‌باصفا ) . ودخى هاى اصلى‌دركه جميع حالاتده «ها»تلفظ اولنور ، (كره‌وهمره) كبى. وبرنوعى‌ده‌هاء علامتدركه كتابت‌اولنور تلفظ اولنماز آنجق‌ماقبلنك فتحه‌سن محافظه ايدر (كريه وبنده) كبى ينه «ها» صورتنده يازيلور ، مثالى

## ( رباعيه )

| | |
|---|---|
| درهرمجلس چوكلزارآكنده شدى | با هر خس وخار درشكر خنده شدى |
| بامشرب هركه هست سازنده شدى | حاصل‌كه چو آقتاب تابنده شـدى |

محمدصوفى

ودخى‌حالت‌توصيفده وحالت‌اضافتده‌ينه«ها» صورتنده يازيلور ، اما(ى) كبى اوقنور، نهايت اوزرينه برهمزه يازيلور ، مثلا (شهزادهٔ جوانبخت ونوباوهٔ باغ مكرمت) كبى. والف ونون جمع اولندقده وياى مصدريه الحاق اولندقده كاف فارسيله توسل اولنور (شهزادكان وبندكان) كبى. لسان‌عربده آخرنده هاء تأنيث اولان‌اسملر فارسى‌يه نقل اولندقده بوقبيلدن اولور ، غمزه وهمزه كبى. و ياخود تاى اصلى كبى‌تلفظ اولنور ، اوزون(ت)يازيلور(دولت‌وسعادت) كبى. وكاه‌اولوركه هاء علامت‌محاذاتنده‌ضرورت

وزن ایچون حرف ساکنه احتیاج واقع اولور ، اول‌وقت صریح «ها»تلفظ اولنمق قبیحدر ، افصح‌بودرکه فتحه‌یی سلکه‌رك تلفظ اولنه شویله‌که نه‌صریح «ها» اوله و نه صحیح «الف» اوله، مثالی استاد لطیفی بیت ( ای‌شاه ستمکروی دلبرزهمه رعنا٭تاکی دل بیچاره باشد بقراقت خون ) .

حرف الیاء. حرف(ی)که‌آخر کلمه‌یه‌الحاق اولنور، ایکی‌جنسدر، برجنسی«حروف معانی»دندر وبرجنسی«حروف مبانی»دندر. حروف معانی اول حرفلردرکه بسائط کلماتك ترکیبندن دکلدر ، وضعده ودلالتده غیره تبعیتلری یوقدر ، بلکه مستقل وضعلری ودلالتلری واردر ،آخر کلمه‌یه لاحق اولدقده متعدد معنالری اولور. ایکی نوعدر. بری اسم‌مصط حدرکه مستقل‌وضعی ودلالتی‌ومستقل مدلولی واردر ، یای خطابیه کبی، و برنوعی دخی حرف مصطلحدرکه مستقل وضعی ودلالتی وار اما مستقل مداولی یوقدر بلکه مدلولی غیرك مدلولی ضمننده ملحوظ اولور یای وصفیه کبی، اصول یای‌معانی بونلردر . یای‌خطابیه‌نك درت شعبه‌سی واردر، یای استفهامیه ویای وصفیه ویای نسبت،بوایکی نوعدر،ویای تخصیص. ویای مصدریه ایکی نوعدر یای تنکیر ویای فعل‌ماضی. ویای وحدتك برشعبه‌سی واردر یای زائده. بواصحاب اعمال اولان یالر ایله یای مبانی اصول وفروعلریله‌اون یدی نوع اولور. اولا یای خطابیه که لسان عربده اولان ضمیر متصل مرفوع معناسنه‌در، مثلا عرب «طوردك» و(اوردك)دیمکده(قمت‌وضربت)دیر، عجم (ایستادی وزدی)دیر،بویای‌عجمی‌اول تای عربینك فائده‌سن اظهار ایدر نته‌کیم تأکید ایچون ضمیر منفصل‌ایله ضمیر متصلی جمع‌ایدوب(انت‌ضربت)دیر، عجم(توزدی) دیرو(انت‌فعلت)دیدکلرینه‌عجم(توکردی) دیر، نته‌کیم بوبیتده‌واقعدر حکیم‌فردوسی بیت ( توکردی ورارستم داستان ٭ وکر نه‌خری بوددرسیستان ) . ویای‌مذکورك شعبه‌لری که جملهٔ خصائصندن‌در اواخر کلماته‌لاحق اولور کرك‌اسم وکرك فعل وکرك مضارع اولسون، مثلا (چونی وکردی ومیکنی )دیرلر یعنی «نیجه‌سن وایتدکمی وایدرمیسین » دیمك اولور، مثال اول

( رباعیه )

ای‌دوست‌که کفتهٔ محمد چونی  عیشت بادا همیشه در افزونی
ایستاده بزیرآسمان چون‌آنم  کایستاده زیر دار باشد خونی
محمدصوفی

مثال ثانی وله

( رباعیه )

ای آنکه مرابمدح افزون کردی  وز دائرهٔ سپهر بیرون کردی

همکاریٔ ما ایزد بچون کردی     کر نیست مرا توهست اکنون کردی
ولە

ودخی بیان خطاب ایدوب «سنسك» دیەجك یردە «توبی» دیرلر، مثالی حکیم سنایی بیت ( چه کنم رحمت توبی ودوبی ❊ چو یقین شدکه من منم توتوبی ). ومذکور حرف(ی) فعل مضارعە داخل اولدقدە کلمە ترخیم اولنور یعنی علامت فعل مضارع اولان دال کلمەدن اسقاط اولنوب یرینە حرف (ی)لاحق اولور. فارسیدە رسوخی وتمام وقوفی اولمیانلر مذکور حرف یایی صیغهٔ امرك مدخولی قیاس ایدرلر. و«می» لفظی کە مضارعە داخل اولور مشترکدر حال ایلە مستقبل میاننده، اما اصح بودرکە صیغهٔ حالە مخصوصدر زیرا کتب فقهیەدە مسطوردرکە اکر شاهد شهادتندە «گواهی می‌دهم» دیرسە شهادتی مقبولەدر. اکر« گواهی دهم»دیرسە مقبوله اولمز زیرا شهادت اتمکە وعدە ایتمش اولور، بوندن ظاهردرکە حالە مخصوص اولە. وکاهی مذکور یانك کلمەیە لحوقی رابطە واسطەسیلە اولور، مثلا( کردستی ودادستی)دیرلر یعنی«سن ایتمشسین» و«سن ویرمش سین» دیمکدر، «است» کە ادات رابطەدر کلمهٔ مذکورەیە ملحق اولمغلە معناسن تغییر ایتمشدر، اوحالت مراد اولندقدە همزە اسقاط اولنور وکاه اصلی اوزرە ساکن قومق جائزدر ، مثال اول استادلطیفی بیت (اختیار عشق برکل مهتریست ❊ سرنهادن اندرین رە سروریست ). مثال ثانی حضرت مولانا بیت ( اهل عرفانرا دودیدن دوری است ❊ این دوبی اندر تواز مستوری است ). ودخی یای استفهامی درکە ادات استفهام عربیدە «أ»در. اما ترکیدە اولان آخر کلمەدە کی«می؟»کە«کوردکمی؟»،«بیلدکمی؟» ترکینك استفهامیدر ، لکن فارسیدە استفهام ایچون مستقل موضوع ادات یوقدر ، آنجق کلمە اولنە داخل اولان الفك محلندە معناسی استفهام مراد اولنور، وبردخی کلمە آخرینە ملحق اولان یای خطابیە بعینها محلندە مقام استفهامدە استعمال اولنور ، اول معنی ایسە قرینهٔ حالیە ایلە فهم اولنور. مثلا (شنیدی؟) و (دیدی؟) دیرلر سؤال رنکندە (ایشتدکمی؟)و( کوردکمی؟)دیمکدە، مثالی استاد لطیفی بیت( دیدی کە چە کرد اشرف خر ❊ اومظلمە بردوجانی یك زر ) . ودخی یای وصفیەدر، معنای توصیف افادە ایدر ، وصف ایلە توصیف آرەسندە برنسبت غیر مستقلەدن عبارتدر یعنی ملحق اولدیغی کلمەنك مدلول وصفیسی اولان موصوفك حالتی آنکلە قائم اولور وآکا دلالت ایدر ، اول کلمە کرك مرکب اولسون (زرگر) کبی، کرکسە بسیط جامد اولسون(سرد) کبی، کرکسە بسیط مشتق اولسون(شکیبا) کبی، افادهٔ توصیف قصد اولندقدە اول کلمەلرك آخرلرینە حرف (ی) زیادە اولنوب «زرگری وسردی و شکیبایی» دینلور ، مثالی وقوعی تبریزی بیت ( بودە ام ازتاب عشقت همچوزر کامل عیار ❊ اوبداند قدر زررا هرکە باشد زرگری ) ،

میر محمد حسن نظمی بیت ( چنـان زسردیٔ دی گشته آه دردل تنگ ❋ چو سیخ ازدهنم لعلگون برون آید ) . میرزاقلی‌بیك بیت ( فراق میکشد واین زمان میگوید ❋ سزای آنکه کند تکیه برشکیبایی ) . بووصفیت‌ایچون‌اولان(ی) کاه اولورکه حذف اولنوب مدخولی‌اولان کلمه کسره ایله تلفظ اولنور، مثلا «نیکی» دیه‌جك‌یرده «نیك» ایله اکتفا اولنور، مولانا کاتبی بیت ( دشمن‌چه‌غم که نیك گدایان اونگفت ❋ گویند درعقب بدیٔ میر پادشاه ) . و(بدی) دیه‌جك‌یرده «بد»ایله ادا ایدرلر، مولانا کاتبی بیت ( بدمن‌دائما اندیشه‌داری ❋ نه‌نیکست اینچنین نیکو بیندیش ). و(خونریزی) دیه‌جك یرده (خونریز)دیمك‌ایله معنی تمام اولور . مولانا کاتبی بیت ( تیغت نکرد میل بخونریز کاتبی ❋ آخر چه‌کرده‌ام که چنین زار میکشی ). بویانك‌برنوعنه یای مصدریه دیرلر، مصدره مخصوص اولان یادن غیریدرکه حالت توصیفده وصف کلمه ایتدیکی کبی حالت اضـافتده دخی اول عملی ایدر، مثلا (سروری کرد وجوهری بود) دیرلرده معناسی «سرورلك ایتدی» و «جواهرجی ایدی»دیمك اولور، مثالی طالب آملی‌بیت( آن کور باطنان نشناسند ازسـفال ❋ باآنکه خویش را همه گیرند جوهری ) . ودخی یای نسـبت درکه لاحق اولدیغی کلمه‌نك مدلولنه نسبت معنـاسن افاده ایدر ومدلولنك مجموعندن وصف نسبی حاصل اولور، مثلا (عربی) کبی که عرب طائفه‌سنه منسوب و(عجمی) که‌ولایت عجمه‌منسوب دیمك اولور، مثالی نعت شریفده مولاناجامی بیت ( فهم رازش نکنم اوعربی من‌عجمی ❋ لاف مهرش چه‌زنم اوقرشی من حبشی ) . ونسبت دخی ایکی نوعدر، بری نسبت‌لازمه‌درکه متغیر ومتبدل اولماز ، وبری‌ده غیر لازمه‌درکه‌متغیرومتبدل‌اولور، مثلا(زبان‌تازی )دیرلرآنده‌اولان (ی)نسبت لازمهٔ غیر مطلقه‌در، وبعض‌کسنه‌ایچون( کتابی)دیرلرآنده‌اولان(ی)غیرلازمه‌درکه‌کتب‌سماویه‌دن غیری‌یه‌ده انتقال‌جائزدرکه‌اول( کتابی)نك کتابه‌نسبتی غیرلازمه‌در، و(فارسی ودری وپهلوی) دیرلر فارسه‌ودره‌وپهلوه منسوب دیمکدر (مصری‌وشامی وورومی) کبی. وکاه اولورکه مذکور یای نسـبتك تأکید نسبت ایچون آخرینـه برنون زیاده ایدرلر (مشکین وسنگین) کبی. اومتوله‌نسبتك‌ایکی‌حالی واردر، بری‌بوکه نسبت‌ایچون اولان (ی)منسوب‌الیهك مادهٔ وجودینی بیان ایچون اولور، مثلا توجدن دوزلمش نسنه‌یه «رو یین»وطاشدن‌دوزلمشه(سنگین) ودمیردن‌یاپلمشه (آهنین) دیرلر. بری دخی بوکه منسوب الیهك بعض اوصافنی بیان‌ایچون‌اولور، مثلا رنکنی بیان‌مراد اولنسه مشك رنکنده‌اولانه(مشکین)دیرلرخواجه‌سلمان‌مصرع( مه‌تابان‌مادار‌دشب‌مشکین‌بردوشش)، قرمزی کلده« گل آتشین» دیرلر، مولانا هاتفی بیت( ازآتش‌تب‌چوعارضش سوخت❋

همچون گل آتشین برافروخت ) . كاه اولوركه تأكيد نسبت ايچون اولان (ن)دن مقدم برالف زياده ايدرلر، مثلا ديار پهلوه نسبت اولندقده «پهلوانى» ديرلر، اول دياره منسوب اولان لسان مراد اولنور، شاعر ديمشدر بيت (كشاده زبان وجوانيت هست ❁ سخن گفتن پهلوانيت هست ) . كاه اولوركه الف ونوندن صكره يادن بدل برهاء نسبت زياده ايدرلر، مثلا (ملوكانه و عاقلانه وعارفانه) ديرلر ، كاه اولور بركاف فارسى زياده ايدرلركه اوده نسبتده زياده اولنه كلمشدر. مثلا «جداگانه» ديرلر «جدا» يه نسبتده، شيخ نظامى مصرع (جداگانه درهرفنى يكفنى ). كاه اولوركه بوكافى (ى) ايله ده جمع ايدوب «زندگانى وبندگانى» ديرلر، كاه اولوركه بوكافى (ى)دن صكره كتوررلر ( نزديك وتاريك وباريك) دخى اويله در، كاه اولوركه آنجق (ك) كتوررلر «گردگان» كبى، (كردكان)ده اويله در (گرد)ه نسبتى واردرالف ونون تأكيد نسبت ايچون اولديغى كبى. كاه اولوركه معناى ظرفيت افاده ايدر، مثلا (بامداد) ديه جك يرده (بامدادان) ديرلر. مولاناجامى بيت ( بديكر روز يوسف بامدادان ❁ كه شد دلهازفيض صبح شادان ) . و«نوبهارده» ديه جك يرده «نوبهاران» ديرلر، مولانا جامى بيت ( نو بهاران خليفهٔ بغداد ❁ بزم عشرت بطرف دجله نهاد ) . ( صبحگاهان ) دخى بويله در، وله ايضا بيت ( چوشدتاريخ مشرق صبحگاهان ❁ چوسيب سيغ چون سيب صفاهان ) . ودخى مذكور (ى) كاه اولوركه تخصيص ايچون استعمال اولنور و خصوصيتى، احدضدينى آخره تخصيص ايچون استعاره طريقيله استعمال ايدرلر، مثلا «انگشترى» ديرلر ، آخرنده اولان(ى)خصوصيه در، پرمق كه (انگشت)در يوزك آكا مخصوص اولمغله (انگشترى)ديرلر،واول خصوصيتى تأكيدايچون(ى)دن صكره(ن)زياده ايدوب(انگشترين) ديديلر. ودخى مذكور (ى) آخرمصدره ده لاحق اولوب تهيئه واستعداد معناسن افاده ايدر، مثلا( گفتنى وخوردنى)ديرلر(سويليه جك وييه جك )ديمك اولور، مراد «سويلكه لايق سوز» و «يمكه حاضرلنمش طعام» درواولمكه مستحق اولان آدمه( كشتنى) ديرلر نتكم بو بيتده واقعدر، سيفئ بخارى بيت ( شمع در مجلس اكر باتودم از نور زند ❁ كشتنى سوختنى باشد وآويختنى ) . وكيده جك نسنه يه (رفتنى) ديرلر . مثالى بيت ( چونتوان رفتنى را داشت دربند ❁ گره بستن بموران درشكم چند ) . وكاه اولوركه لياقت معناسنه ده استعمال ايدرلر، مثلا (آوردنى)ديرلر پيشكش مراداولنور، كتورمكه لايق نسنه ديمك اولور، نتكم مولانا هاتى بيت ( زآوردنيهاى شاهانه نيز ❁ درآن عرضگه برد بسيار چيز) . تهيئه معناسنه اولان (ى)ايله بو(ى)نك فرقى غايت دقيقدر.

تنبيه. مذكور (ى) دخى كاهى مجرد تنكير ايچون استعمال اولنور، تنكير قصد

اولندقده مصادره الحاق ایدرلر، شمس‌فخری نظم ( من سرگشته گشتم هردیاری ❋ ندیدم مثل خسرو شهریاری ❋ جمال‌الدین ابواسحق که اورا ❋ نباشد روز بزم ورزم یاری ) . بو(ی)نك یای‌وحدتله‌معنالری غایت قریبدر، فرقی دقیقدر، رسوخ تامی اولان بیلور . ودخی فعل ماضی آخرینه ملحق اولورکه حکایت حال ماضی معناسن افاده ایدر ویاخود متعلقلرینك حالتیله اتصاف قصدایدوب استعمال ایدرلر، شاه ناصر خسرو نظم (من زدست این خزان آخر بمیغان برشدم ❋ ورنه‌هرگز آدمی دیدی‌که او عنقاستی ❋ پشت این مشت مقلد خم‌که کردی درسجود ❋ ورنه درجنت امید قلیه وحلواستی ) . وکاهی حکایت حال ماضی قصد اولندقده فعل آخرینه دخی لاحق‌اولور، مثالی استاد فرخی بیت (گرپذیرفتی‌نگارا خویش قربان کردمی ❋ گر قبولت آمدی ترك سرو جان کردمی ) . ودخی یای مذکور اسما وافعال آخرلرینه لاحق اولوب معنای وحدت افاده ایدر یعنی مدخولنك مدلولندن معنای وحدت‌ظاهر اولور، بو حالت اکثر اسمادده استعمال اولنور، مثالی‌شیخ سعدی بیت( ظالمی را خفته دیدم نیمروز ❋ گفتم این فتنه است خوابش برده‌به ) . دیگر لطیفی بیت (پادشاهی را شدم بنده‌کنون ❋ کاهل عالم تابع فرمان اوست ) . ودخی کاهی اشباع حروف‌ایچون بر (ی) زیاده یازارلر اما کلمه‌ده معناسنك اشتراکی‌یوقدر یعنی معنای کلمه‌یه افاده‌سی اولمیوب آنجق‌ماقبلنده‌اولان کلمه‌نك آخر حرفنی اشباع ایدر، آکا یای‌زائده دیرلر. مثالی بیت (اگر بشمهٔ لطفش شروع شرح افتد ❋ هزار خامه وکاغد وفای آن‌نکنند ) . بودخی معلوم اوله‌که (کیانی)و(خسروانی)ده اولان‌یالر مثللو (ی) حرفی‌دخی برنوع نسبتدراماالف ونون جمع ایچون دکلدر بلکه اول حرفلرك زیاده‌سی قاعدهٔ لسان عربدرکه اول قاعده‌اوزره تعبیرات نسبتدر، مثلا (اسکندرانی) دیرلراسکندره منسوب دیمکدر. ودخی برحالت واردر قرینهٔ سابقه‌ایله صکره کلان‌حرف (ی)کلمه‌دن‌ساقط اولور، مثالی حکیم‌انوری بیت (تاروی بخطهٔ خراسان ❋ آوردی‌وماندم خطارا ) . یعنی (ماندمی).وجنس یانك بری‌دخی مبانی‌اولدیغی حرف یای‌بیانینك اولنده ذکر اولنمشیدی. حروف‌مبانی شول حرفلردرکه بسائط کلمات‌که وسائط حروف معانیدندرآنلردن مرکب اولور، مثلا (بنای وسرای وجای) کبی‌که ترکیبی اول‌ادات ایله صورت ترکیب بولور، اول یالرده مستقل وضع ودلالت اولمز بلکه موضوع اولان لفظك ولفظ دالك جزؤلری واقع‌اولوریای«نی»و«کی»و«می»دخی‌اول‌قبیلدندر. حروف عوامل‌که اول‌مبحثده ذکر

اولنمشیدی اون ایکی حرف علی قدر الامکان تفصیل وبیان اولندی بعد ذلك قواعد آخر بیاننه شروع اولندی ·

واللّه المستعان

قاعدهٔ اشتقاق · معلوم اولەکه ارباب لغت قتنده زبان فارسیده اصل مشتق منه فعل ماضی‌در. ماضینك آخر حرفی ایکی حالدن خالی دکلدر، یا تاء ساکنه اولور (دانست وشناخت وآموخت وگفت وگذشت ورفت) کبی، ویاخود دال ساکنه اولور (آمد ورسید وخواند وکرد وخورد) کبی. کلمەنك آخر حرفنه فتحه ویروب آخرینه نون ساکنه کتوررلر مصدر اولور (دانستن وشناختن وآموختن) کبی. وقس علیه الباقی. ودخی (آمدن وکردن) والباقی مثلهما. واکر بو نون ساکنه‌دن صکره بر یای ساکنه زیاده ایدرلر ایسه صیغهٔ اسم زمان وصیغهٔ اسم مکان ومناط فعل اولور. مثلا (خواندنیٔ وقت ونمودنیٔ جای) کبی ومثلهما الباقی. واکر صیغهٔ ماضینك آخرینه هاء علامت الحاق اولنسه صیغهٔ مفعول اولور، مثلا (دانسته وشناخته) کبی. وهر صیغهٔ ماضینك مجهولی اول صیغه‌نك مفعولی صیغه‌سیدر «شد» لفظی ضم اولنسه، مثلا (دانسته شد وشناخته شد وخوانده شد ورسیده شد) کبی، زیرا فارسیده مفعول اسم صیغه‌سنه شاملدر واشتقاقده بو صیغه‌لردن وامثالندن غیریده تبدل وتغیر واقع اولمق قاعدهٔ لازمه‌در حذفله وزیاده ایله وابدال ایله وتحریك ساکنه وعکسی ایله محلنك اقتضاسی حسبیله، مثاللری اقلاب تعریفنده معلوم اولور. وهر صیغهٔ امرك اولی که الف واقع اوله وآکا بای ایجابیه لاحق ویاخود میم ناهیه داخل اوله لابد الف یایه ومیمه تبدیل اولنور، مثلا «آرامیدن وآسودن وافکندن» کلمه‌لرینك امرنده ونهینده (بیارام وبیارامند ومیارام ومیارامند وبیاسای وبیاسایند ومیاسای ومیاسایند وبیفکن وبیفکنند ومیفکن ومیفکنند) دیرلر. وقس علیه الباقی · قاعدهٔ اقلاب وابدال بویله‌در، که کلمهٔ ماضینك امر ومضارع اولمسنده اتفاق لغویین اوزره قاعده بویله‌درکه کلمهٔ ماضینك آخر حرفی امرنده ترخیم ومضارعنده داله ابدال اولنور، مثلا ماضینك آخر حرفنك ماقبلی (خ) اولسه امرنده ومضارعنده (ز) حرفنه ابدال اولنور (آموخت) کبی، امری (آموز) ومضارعی (آموزد) اولور و (ساخت) کلمه‌سنك امری (ساز) ومضارعی (سازد) اولور. وماضیسنده (خ) اولان کلمه‌لر برقاچدرکه ابدال اولنورلر، مثلا (شناخت) کلمه‌سنك امری (ز) اولمق ممکن دکل، آنك تواخیسی اولان (س) ه ابدال اولنور که امری (شناس) ومضارعی (شناسد) اولور، اما (افراخت وافروخت ودوخت وپخت وسوخت) بونلر جمله (ز) یه

ابدال اولنورلر. و اکر کلمهٔ ماضینك آخر حرفنك ماقبلی سین ساکنه و الف معتمده اولسه حرف مذکور ایله اول سینی حذف و مکسوری مفتوح ایدرلر، مثلا «دانست» کلمه‌سنك امری «دان» ومضارعی «داند» اولور. کذلك «شایست» کلمه‌سنك امری «شای»، مضارعی «شاید». وکذلك «داشت» کلمه‌سنك شینی راء مهمله یه ابدال اولنوب امری «دار» مضارعی «دارد» اولور. واکر برکلمهٔ ماضینك آخر حرفنك ماقبلی فاء ساکنه والف معتمده اولسه (ب) حرفنه ابدال اولنور (ب) ایله (ف) آراسنده تواخی اولدیغی جهتله، مثلا «تافت» کلمه‌سنك امری «تاب» ومضارعی «تابد» اولور، (شتافت) دخی بویله‌در امری «شتاب» ومضارعی «شتابد» اولور، «یافت» دخی بویله‌در امری «یاب» ومضارعی «یابد» اولور. اکر کلمهٔ ماضینك آخر حرفی دال اولان صیغه‌لردن بر کلمه نك آخر حرفنك ماقبلی یاء ساکنه اولسه اول یایی حذف و ماقبلنی مفتوح ایدرلر، مثلا «رسید» کلمه‌سنك امری «رس» ومضارعی «رسد» اولور، و «شنید» کلمه‌سنك یاسنی واوه قلب ایدوب امرنده «شنو»، مضارعنده «شنود» دیرلر و «درخشید» کلمه‌سی «رسید» کبیدر، امری «درخش» ومضارعی «درخشد» اولور. و اکر آخری دال اولان کلمه‌لردن بر کلمه‌نك آخری دال وماقبلی الف معتمده اولسه «افتاد ونهاد» کبی، امرلری «افت ونه» ومضارعلری «افتد ونهد» اولور. واکر دالك ماقبلی (و) اولسه «نمود وفرمود» کبی (و) الفه قلب وبر (ی) زیاده اولنوب امرلری «نمای وفرمای» ومضارعلری «فرمایدونماید» اولور. واکر دال مذکوره‌نك ماقبلی راء ساکنه اولسه «خورد وبرد» کبی، امرلری حذف دال ایله «خوروبر» ومضارعلرنده راء ساکنه یی مفتوح ایدوب «خورد وبرد» دیرلر. سائرلری جمله بونلره قیاس اولنور.

احوال جمع و مضارع. ومضارعك جمله استعمالنده قاعده بودرکه لفظ مفردینك آخرنده دال ساکنه وارایسه ماقبلنه بر نون زیاده اولنور، مثلا «خورد» جمعنده «خورند» و «آشامد» جمعنده «آشامند» دیرلر. واکر اصل کلمه‌ده (ن) وارایسه بر (ن) دخی زیاده ایدرلر، مثلا «داندوماند» لفظلرنده «داندومانند» دیرلر. واکر مضارع کلمه‌سنك اول حرفی همزهٔ مفتوحه اولورسه یایه قلب وباء استقبال داخل ایدرلر، مثلا «آمدوآورد» لفظلرنده «بیایدو بیاورد» دیرلر. و «آمد» لفظنك امری که الف ممدوده‌در (آ) کلور، یالکز استعمال اولنمدیغندن حرف (ی) زیاده ایلدیلر «آی» اولدی، قاعدهٔ مذکوره اوزره باء استقبال ادخال ایلدیلر «بای» اولدی، استعمالنده نوع ثقلت بولنمغله الفی (ی) ایله قلب مکان ایلدیلر «بیا» اولدی، جمله استعمالنده «بیامندو بیایند» دیدیلر و (بیاورند) دخی بویله‌در. واکر مضارع کلمه‌سنك اولنده حرف «می» و «همی» واقع اولسه اول کلمه حاله مخصوص

اولور «می داندو همی داند» کبی. مرقوم حرفلر برینه باء استقبال که باء مضارع دخی دیرلر ادخال اولنسه اول صیغه مضارع اولوب مستقبله مخصوص اولور (بداندو بکوید) کبی. باء مستقبلك احوالی بومقدار ایله اکتفا اولندی وقس علیه الباقی.

قاعدهٔ غیر مشتقه. اسماء غیر مشتقه که صیغهٔ امر ایله مرکب اوله اسم فاعل معناسن افاده ایدر. آکا اصطلاح لغوییندە وصف ترکیبی دیرلر، مثلا «سخندان و شعر شناس و کشورکشا و کیتی ستان» کبی، ترکیده بر اسمی لفظ «جی» ایله تعبیر ایتدکلری معنایه (سوز بیلیجی و شعر آکلیجی واقلیم آچیجی و جهان آلیجی) دیمك اولور. (سخندان) اصلندە (دانندهٔ سخن) و (شعر شناس) (شناسندهٔ شعر) ایدی، تلفظلرندە نوع ثقلت اولدیغی اجلدن «دانندە و شناسندە» که مبتدادر دال مضارعله هاء علامتی حذف ایدوب خبرلری که «سخن و شعر» در تقدیم ایدوب « سخندان و شعر شناس » دیدیلر. سائر وصف ترکیبلردە دخی حال بویله در.

قاعدهٔ اسم فاعل. بودر که کلمهٔ مضارع دالنك ماقبلنه (ن) وما بعدینه هاء غیر ملفوظه کتوررلر، واکر کلمه نك اصلندە دالدن مقدم (ن) وارایسه بر (ن) دخی زیاده ایدرلر، مثلا «داند» که صیغهٔ مضارعدر اسم فاعل ایتمك مراد اولندقدە وجه مشروح اوزره آخر حرفی که دالدر ماقبلندە اولان نون اصلیسنك ماقبلنه بر (ن) ومابعدینه هاء علامت کتوروب «دانندە» دیرلر. سائر صیغه لردخی بومنوال اوزره در. وبر قاعده دخی صیغهٔ امرك آخرینه الف ایله نون زیاده ایدرلر اسم فاعل اولور، «پوی و کوی و خوان» لفظلرینه الف ایله نون زیاده ایتدکدە « پویان و کویان و خوانان» اولور ، «سویلیجی واوقویجی وبیلیجی» دیمك اولور. مثال اول میر ابوالمعانی بیت ( شده پویان چو صبا وقت سحر درکویش ❊ پاسبانی بکند دل بهوایش همه شب ) . مثال ثانی ابراهیم فاروقی بیت ( دشمنان سك نهاد دوزخی مأوات را ❊ اخسئوا کویان زبانی میکند بئس العذاب ) . مثال ثالث حکیم انوری بیت ( رزم ایشان چو سعیر است که در حفرهٔ او ❊ اخسئوا خوانان بشمشیر کند نیرانی ). «اخسئو» جع «اخسأ» در «اخسأ الکلب» دیرلر، (کوپکی سوردی) دیمکدر ، واسم فاعلدە بر قاعده دخی آخر کلمهٔ امره برالف الحاقیله اولور، مثلا «پویا و کویا وخوانا» وقس علیه الباقی .

قاعدهٔ اسم مفعول. قاعدهٔ کلیه بویله در که کلمهٔ ماضینك آخر حرفی مکسور ویا مضموم ویاخود ساکن اولسه مفتوح ومتحرك ایدرلرو هاء غیر ملفوظی کتوررلر، مثلا « دانست وخفت»

صیغه‌لرینك تالرینی مفتوح وهاء غیر ملفوظی الحاق ایدوب «دانسته وخفته» دیرلر. وکذلك «خوردو آشامید» صیغه‌لرینك دالارینی مفتوح وهاء غیر ملفوظی الحاق ایدوب «خورده وآشامیده» دیرلر. سائر صیغه‌لردخی بوقیاس اوزره‌در. اجمال کلام اسم فاعل مضارعدن واسم مفعول ماضیدن اولور.

**قاعدهٔ نفی.** لسان فارسیده نفیك قاعده‌سی بودرکه صیغهٔ ماضی وصیغهٔ مضارعك اوائل کلمه‌لرینه نون مفتوحهٔ موصوله ادخال ایدرلر، مثلا (دانست وگفت) کلمه لری که فعل ماضی ایدی اوللرینه نون مفتوحه متصل اولدقده (ندانست ونگفت) اولدی، معنالری (بیلدی وسویلدی) در. و (داندو گوید کلمه‌لری) که مضارعدر اوللرینه نون مفتوحه متصل اولدقده (نداندو نگوید) اولدی که معنالری (بیلز و سویلمز) دیمکدر. بونون مفرده‌یه عربیده نون نافیه دیرلر معنای کلمه‌یی نفی ایتدیکیچون.

**قاعدهٔ نهی.** لسان فارسیده قاعدهٔ نهی صیغهٔ امره میم مفتوحهٔ مفرده ادخال ایدرلر، علامت نهی‌در، مثلا (دان و خوان وخور) کلمه‌لری که صیغهٔ امردر میم مفتوحه ایله (مدان ومخوان ومخور) اولور، معنالری (بیلمه واوقومه ویمه) دیمك اولور. نون نافیه که لسان عربده حرف «ما» معناسن افاده ایدر (مازیدقائما) دیرلر، فارسیده (زید نخاست) دیمك اولور. ومیم ناهیه که عربیده حرف (لا) معناسن افاده ایدرکه «لارجل حاضرا» دیرلر وبردخی (لاتقل کلاما) دیمك معناسنده فارسیده (سخن مگو) دیرلر. بوایکی حرف که نون نافیه و میم ناهیه عربینك (ماولا) حرفلری کبی درکه معارفه و نکراته ومبتدا وخبره داخل اولورلر ولکن فارسیده مبتدا وخبرعبارتی شایع دکلدر. اول ادالرك معناسی محلنده مضاف ومضاف الیه تعبیریله مستعملدر.

**قاعدهٔ نعت.** صیغهٔ ماضینك آخرینه الف ورا ضم ایدرلر نعت معناسن افاده ایدر «خریدار» کبی که (خرید) فعل ماضی در «صاتون آلدی» معناسنه «آر» حرفلری که الف ورادر ضم اولندقده (خریدار) اولدی که معناسی صاتون آلیجی دیمکدر.

مناط . دخی بویله‌در لکن اسم مصدره الف ورا لاحق اولیجق مناط اولور «نمودار» کبی، معناسی کوستریجی دیمك اولور ، استاد روم کمال پاشا زاده مرحوم بو محلده بیوررکه (دیدار) لفظی (کفتار) کبی درو (رفتار) دخی اویله‌در، ترکیبی خفی اولان الفاظ مرکبه دندرکه «دیدار» ك برجزؤی (دید) وبرجزؤی (آر) درکه معناسی کورمك کتوریجی دیمك اولور «آر» اسم فاعلدر «آوردن» دن، اصلی «آرنده» درکه ترخیم اولنمشدر. ترخیم کلمه

آخرندن بعض حروفك سقوطی درکه لسان فارسیده شایعدر و «گفتار» ك معنای ترکیبی «سوز کتوریجی» در . بو مقوله یه باعث فعله فاعل اسمن استعاره ایدرلر، ترتیب و ترکیب مقتضاسنجه عبارت «آر» که مضافدر «گفت» اوزرینه که مضاف الیه در معنای عام ترکیبی دن معنای خاص علمیته نقل اولیجق قاعدهٔ ترکیب تغییر اولنوب مضاف الیه تقدیم اولندی، بو تعبیر نقل مذکورك جملهٔ علائمندندر. مولانای مومی الیهك کتابندن عبارتی بعینها نقل اولندی .

قاعدهٔ جمع . معلوم اوله که لسان فارسیده تثنیه ایچون ادات یوقدر، واحددن یوقاروسنی ادات جمعله ادا ایدرلر . اسمانك جمعنده قاعدهٔ مقرره لری بودرکه اکر اسم ذوی الارواحدن اولوب آخری ساکن اولورسه الف و نونله جمع ایدرلر ، مثلا « آدمی وپری وجنی» کبی، جمعلرنده «آدمیان وپریان وجنیان» دیرلر و «مرد» و «زن» جمعنده «مردان» و «زنان» دیرلر. واکر اسمك آخرنده هاء علامت وارایسه مذکور الف ونوندن مقدم بعض یرده هاء علامتی کاف عجمی یه ابدال ایدوب جمع ایدرلر، مثلا « فرشته وخواجه وبنده» کبیلرده «فرشتگان وخواجگان وبندگان» دیرلر. وبرنوع جمع دخی اکر اسما جماداتدن ایسه اکثریا آخر اسمه « ها و الف » کتوروب جمع ایدرلر اسمك آخری متحرك وکرکسه ساکن اولسون مثلا « آسمانها وزمینها ونامها وجانها وسنگها وآبها و بادها و خاکها » کبی . بو جمله برقبیلدندرکه مذکور اسملرك آخرلری بعض متحرك وبعض ساکندر بو محلده اعتبار اولنمز. برمثال دخی ،«کل ولاله» جمعنده «گلها ولاله‌ها» دیرلر مثالی استاد بیت ( من همچو آب وخاکم وتو آفتاب وابر ✵ گلها و لاله‌ها دهم ار تربیت کنی ) . اما اکر جماداتك بعض جهتله حیوانه مشابهتی وار ایسه نموی اولدیغی تقریبله اول مقوله ده ایکی وجهله جمع جائز اولور، ازجمله «درخت» ك بر وجهله جماداتدن جمعنده « درختها » دینلور وبر وجهی دخی نموی اولمغله « درختان » دینلور نته‌کیم شیخ سعدی بیت ( برگ درختان سبزدر نظر هوشیار ✵ هرورقی دفتریست معرفت کردگار ) . واعضای وجود انسانده دخی « هاوالف » ایله جمع واقع اولور، مثلا « تنهاوجانها وسرهاوچشمها ودستها وپایها » دینلور، کمال خجندینك بو بیتی مناسب دوشدی بیت ( خوش میشدی خرامان چون سرو عقل میگفت ✵ خوش میروی به تنها تنها فدای جانت ) . اولکی «تنها» یالکز، صکره‌کی «تنها» جسدلر دیمکدر ، مثال دیکر بیت ( زبان تیغهای چاکرو سیر ✵ شده در جان جانها چاشنیگیر ) . اکرچه « ها و الف » جمعی ذوی الارواحده جائز اولمیوب « کسها

ومردها وزنها» دینلمز بلکه «الف ونون» ایله «کسان ومردان وزنان» دینلور وحیوانات جمعنده دخی جائز اولوب «گاوان وستوران وخران وشتران» دینلور، شیخ سعدی بیت ( ندیدستی که گاوی در علف زار ✻ بیالاید همه گاوان ده را ) . مثال دیگر وله بیت ( سران خیل پیراهن دریدند ✻ دم و یال ستوران را بریدند ) . وله ایضا بیت ( گاوان وخران بار بردار ✻ به ز آدمیان مردم آزار ) . اما «اشتر» ذوی الارواحدن ایکن «ها والف» ایله جمعی جائز گورمشلر نته کیم کاتبینك بو بیتنده واقعدر بیت ( گریزم از شتران سپهر وحجرهٔ خاك ✻ که حجره راست شترهای مست پیرامن ) . و « آفتاب و ماه » ذوی الارواحدن دکل ایکن حرکت وسیرلری اولمغله خلاف قیاس الف و نونله جمع اولنمشلر . اشجارده « الف و نون » جمعی خلاف قیاس ایکن شیخ سعدینك بیت ( پیراهن سبز بر درختان ✻ چون جامهٔ عید نیکبختان ) . بردخی بیت ( برگ درختان سبز در نظر هوشیار ✻ هر ورقی دفتریست معرفت کردگار ) ، دیدیکی ظاهراً نموی اعتباریله‌در زیرا « درخت » تعبیری آغاجه حالت خضرتی و نموی وار ایکندر بعدالقطع « درخت » اطلاقی صحیح اولمز بلکه بدننه « ستون » وشاخلرینه «چوب» ویاغنه صالح اولاننه «هیزم» دینلور واول محلبوادات ایله جمع اولنمیوب بلکه هاوالفله جمع اولنور « چوبها وستونها » دینلور . وقبل القطع انسانك اعضاسی ها والف ایله جمع اولندیغی کبی اشجارك دخی ها و الفله جمع اولنوب « شاخها وبرگها ومیوه‌ها » دیرلر. وبعض کلمه آخرنده که هاء علامت اوله جمعنده حذف ایدرلر مثلا « بادها وجامها دیرلر » آنجق فتحه ایله اکتفا اولنور نته کیم ابراهیم فاروقی بیت ( بدورت جامهای خوب وفاخر ✻ همه دم شاعران پوشند ونوشند ) . بو بیتده سکون میله‌ده تجویز اولنمشدر.

قاعدهٔ «ستان» . لفظ «ستان» اکثر مکان مراد اولنان یرلرده استعمال اولنور، مثلا شهر اولان یره «شهرستان» وبزازلر بیع وشرا ایتدکلری یره «بزازستان» وطاشلو یره «سنگستان» وطاغ اولان یره «کوهستان» وگللکه «گلستان» وچنلو یره «چمنستان» دیرلر، بونلر جمله اسم مرکبدر ورایحه لو یره «بوستان» دیرلر اصلی «بوی ستان» در، تلفظی غلیظ اولمغله یاسنی حذف ایتمشلر وکیده‌رك واوین دخی قالدیروب «بستان» ایله اکتفا ایلدیلر، مثالی مولانا جامی بیت ( درین بستان سرای پر نظاره ✻ نمانده باز چون چشم ستاره ) . حقیقتده «ستان» لفظی «مکان» معناسنه مخصوص دکلدر، زمان ایله مکان آراسنده مشترك

بر لفظدرکه زمان مراد اولندیغی محلده دخی استعمال ایدرلر، مثلا یازفصلنه «تابستان» دیرلر، معنای ترکیبی حرارت زمانی دیمك اولور زیرا «تاب» لفظنك کرچه بر قاچ معناسی واردر ازجمله بر معناسی ده «اسی» در بونده اول معنا مراددر. کذلك قیش فصلنه «زمستان» دیرلر معنای ترکیبی برودت زمانی دیمك اولور زیرا فارسیده صوغوقلغه کسر زا ایله «زم» دیرلر مراد صوغوق زمانی دیمك اولور، بوتفصیل مرحوم کمال پاشا زاده نك تعبیریدر، بیوررکه طپراغك طبیعتی بارد اولدیغندن کسر زاء معجمه ایله صوغوق معناسنه اولان «زم» ك آخرینه یای نسبت کتوروب ونسبتی تأکید ایچون بر نون زیاده ایدوب یره «زمین» دیرلر اما جمیع فرهنکلرده «زمین» زاء مفتوحه بابنده مسطوردر. و«بهارستان» دخی بوقبیلدندر، اما «خارستان وکلستان» معنای اول قبیلندندرکه مرادمکاندر . اما «دلستان» ایکی قبیلدن ده دکلدر معنای ترکیبی کوکل آلیجی دیمکدر راصح بودرکه «دلستان» یازلدقده لام «ستان» ه وصل اولنموب منفصل یازیله ترکیب آخر اولدیغی ظاهر اوله، اما «کلستان» ده وصل جائزدر نته کیم بو بیتده واقعدر بیت (ایمن آبادست دل ای دوستان ❋ چشمها درگلستان درگل ستان ) . «دل ستان» ك «ستان» ی مشتقدر «ستاندن» لفظندن اسم فاعلدر آلیجی معناسنه اصلی «ستاننده» ایدی ترخیم اولندی .

قاعدهٔ «دان» . بعض یرده که لفظ «دان» واقع اولور ایکی حالدن خالی دکلدر، یامرکبدر «سخندان» کبی ویاخود اصلدر «جزدان» کبی. «سخندان» ده اولان «دان» مشتقدر «دانستندن» اسم فاعلدر معنای ترکیبی سوز بیلیجی دیمك اولور، اما «جزدان» ده کی «دان» اسم جامددر ظرف مکان معناسنه مخصوصدر نته کیم سابقا ذکری مرور ایلین «ستان» ایله بونك آراسنده ایکی جهتله فرق واردر. بری بودرکه «ستان» ك عمومی واردر ظرف مکان وظرف زمان معناسنه ده استعمال اولنور کامر ذکره، «دان» ك آنجق خصوصی واردر ظرف مکان معناسنه . ایکنجی فرق بودرکه «ستان» الفظ نحویدر یعنی نحویلر اصطلاحی اوزره ظرفدر مظروفی احاطه ایتمکه وآکا نوع اختصاصی اولمق بومعنایه اولان ظرفه لازم دکلدر. و «دان» لفظ لغویدر مظروفی احاطه ایتمکه وآکا نوع اختصاصی اولمق اهل لغت یاننده که ظرفده معتبردر مثلا «خامه دان» اول ظرفدرکه ایچنده خامه طوررو «جامه دان» دخی اویله در «وشمعدان» و «نمکدان» بومقوله لرکه ظرفدر مظروفه اختصاصی واردر شول اعتبارایله که اول مصلحت ایچون وضع اولنمشدر ، اما «خاندان» اول معنایه دکلدر زیرا «خاندان» لسان عربده کی «حرم» دیدکلری مکاندن عبارتدر که عرب خاتونلره حرمله کنایه ایتدکلری کبی عجم خواتین

اولدیغی یره « خاندان » ایله کنایه ایدرلر . مثالی شیخ سعدی بیت ( بابدان یار گشت همسر لوط ❋ خاندان نبوتش گم شد ) . عجمده منکوحه یه «همسر» دیرلر و «خانه دان» دن مراد حرمدر ، اصل کلام ( همسر لوط بابدان یار گشت وحرم نبوتش گم شد ) دیمکدر ، برمعنادن ایکی عبارتله تعبیردن مراد اطناب طریقیله سلوک تفننددر.

قاعدهٔ « گاه » . « گاه » لفظی اسم زمان ایله اسم مکان آراسنده مشترک اولان معنانک اسمیدر که کاهی اسم معناسنه استعمال اولنور « چرا گاه و خیمه گاه و گریزگاه و کارگاه » . وکاهی اسم زمان معناسنه استعمال اولنور « سحرگاه وچاشتگاه وجایگاه » کبی ، بونلر جمله لفظ مرکبدر وترکیبلری اضافتسزدر ، اما « جایگاه » اضافت ایله ترکیب اولنمشدر « مجلس » معناسنه که موضع ایله گاهدن مرکبدر ومعنالرینک فرقی واردر نته کیم بو بیتده واقعدر ، بیت ( گل رویش نمود آن رشک ماهم ❋ شده چون صحن گلشن جایگاهم ) ، و « جایگاه » ک برمعناسی دخی اوتوره جق یردر که اصلی « جای گاه » ایدی ، یانک کسره سی علامت اضافتدر ، علمیته نقل اولنیجق حرکتی سکونه تبدیل اولندی . ومذکور « گاه » دن زمان قصد اولنان یرده که استعمال اولنور بری ده « صبحگاه » در ، نته کیم خواجه حافظ بیت ( مروبخواب که حافظ ببارگاه قبول ❋ زورد نیمشب ودرس صبحگاه منست ❋ « ورد » دن مرادمداومت و «درس» دن مراد تکراردر. ومذکور لفظی کاهی جمله ده ادا ایدرلر مثالی بیت ( چوشد تاریخ مشرق صبحگاهان ❋ سفید وسرخ چون سیب صفاهان ) . «ان» که ادات جمعدر صبح کاذب ایله صبح صادقدن مراد ایتدکلری محلده «صبحگاهان» دیرلر ، لسان عربده اولان تثنیه کبی فارسیده ادات تثنیه اولمدیغندن مافوق الواحدی ادات جمله ادا ایدرلر . ودخی « درگاه » دیرلر معناسی قپو یریدر ، خواجه حافظ بیت ( هر که خواهد گوبیا وهر که خواهد گو بگو ❋ کبرو ناز حاجب ودربان این درگاه نیست ) . واتکا ایده جک یره « تکیه گاه » دیرلر ، مثالی خواجه حافظ بیت (از آن زمان که برین آستان نهادم روی ❋ فراز مسند خورشید تکیه گاه منست ) . « قبله گاه » و « سجده گاه » و « حواله گاه » جمله بوقبیلدندر ، مثالی وله ایضا بیت ( جز آستان توام درجهان پناهی نیست ❋ سرمرا بجزاین در حواله گاهی نیست ) . اگرچه لفظ « گاه » ، « ستان » کبی زمان ایله مکان آراسنده مشترکدر لکن آرالرنده فرق بودرکه « ستان » ده وسعت ومظروفنده وفرت معتبردر ، اول اجلدن مضاف الیهه محتاجدر اما « گاه » ده اول اعتبار اولمامغله بعض محلده یالکز

استعمال اولنور، مثلا «گه» و «بیگاه»ژ«بگاه» و «ناگاه» دیرلر، معامی کندی نفسنه دلالت ایدر، مثال بگاه» مولانا جامی بیت (بسـتند پیمان که فردابگاه ❊ بنزدیك یعقوب گیریم راه) . «گاه» لغت مشترکه در مجلده ذکر اولنور انشاء الله تعالی. وتخفیفا الفی حذف اولنوب «گه» دخی دیرلر، گاهك جمیع معنالریله مترادف و عمللریله عامل اولور.

قاعدهٔ «زار»، لفظ «زار» دخی «ستان» گیبدر، بلکه معنالرینه قریبدر مثلا «چمنستان» دیرلر «چمنزار»ده دیرلر. نهایت الامر «زار» اسم جامد در یعنی لفظ آخردن اشتقاقی یوقدر، شول معنادن عبارتدرکه ترکیده آخر کلمه‌یه «لك» الحاق ایتمکله تعبیر ایدر، مثلا «کشت زار» اکنلك در و «سبزه زار وگلزار وسنبلزار ولاله زار» بونلر وامثاللری جمله برجنس در، لکن «گلزار» ایله «گلستان» ده فرق بوآراده ظاهر درکه «گلستان» گل یری و «گلزار» «گللك» دیمك اولور. وترکیده بعض یرلرده یعنی بعض کلمه‌ده «لق» تعبیراولنوراما برنوعدر مثلا «نمکزار»، (طوزلق) و «شوره زار» ه (شوراقلق) دیرلر.

قاعدهٔ «بان»، «بان» اسم جامد در، (گوزه‌دیجی) معناسنه ادات نسبت اولور، مثلا حمایت ایدیجی یه (پشتیبان) وگمیجی‌یه (کشتیبان) دیرلر؛ نته‌کیم شیخ سعدی دیباجهٔ گلستانده بیورر بیت (چه غم دیوارامت راکه دارد چون تو پشتیبان ❊ چه باك ازموج بحر آنراکه باشد نوح کشتیبان). (باغبان) باغی محافظه ایتدیکیچون و (دشـتیبان) مزروعاتی گوزتدیکیچون. (دیده بان) بونلر کبی اولملی ایدی، اما آنده نوع توسع واردر بوتعبیر (گوزی گوزه در) دیمك اولمز بلکه گوز اول خدمتك آلتی اولنغله در، (نگاهبان) دخی بویله در، وشهر وبازار بکجیسنه (پاسبان) دیرلر، حمایت ایدوب بکلمکه (پاس) دیرلر نته‌کیم بوندن معلومدر. شیخ سعدی بیت (برتست پاس خاطر بیچارگان وشکر ❊ برما وبرخدای جهان آفرین جزا اما (بادبان) بادبکله‌مز بطریق الاستعاره در، «جهانبان» مذکور گیبدر یعنی جهان بکجیسی دیمك اولورجهان خلقنی حمایه ایدوب دشمندن و ظلمدن بکلدیکیچون ملکلره علم اولمشدر، مثالی استاد لطیفی بیت (گرپدرم رفت جهانبان منم ❊ وارث اکلیل سلیمان منم).

قاعدهٔ دار، فارسیده حرف (ی) دن غیری ادات نسبت چوقدر، ازجمله بری ده

«دار» کلمه‌سیدر، مثلا ( حصه‌دار وغصه‌دار ونیزه‌دار وسلحدار وجهاندار ) وامثاللری جمله حافظ معناسنه‌در اگرچه ( داشتن ) لفظندن اسم فاعل در طوتیجی معناسنه لکن مذکور اسملر ایله ترکیب اولندقده حفظ معناسی مراد اولنور، ( جهاندار ) جهان صقلایجی یعنی جهان خلقنی حمایت وصیانت وحفظ وحراست ایتمکله‌در بو اعتبار ایله ملکلره علم اولمشدر، مثالی استاد بیت ( جهاندار جم قدر گیتی پناه ٭ که خورشید ملکست وظل اله ). ومالدار اولان دولتلولره آقچه صاقلمغله ( مالدار ودرمدار) دیرلر، بومشهور بیت محله مناسب اولمغله تحریر اولندی بیت ( کرمداران عالم رادرم نیست ٭ درمداران عالم را کرم نیست).

قاعدهٔ در • حرف «در» لسان عربده اولان «فی» معناسنی افاده ایدر ادات ظرفیه‌در اگرچه مثال ایرادینه حاجت یوقدر اما معلوم اولان معناسندن غیری تحسین لفظ ایچون کلدیکنی بیان فائده‌دن خالی دکلدر وبعض افعال ومصادر اوللرینه ادخال اولنور، مثالی لطیفی بیت ( شدم خوار وبیچاره ای چاره گر ٭ رهی را بچشم کرم درنگر). بو معناسندن خبردار اولمیان مذکور بیتده (درنگر) ك معناسنی فهمده عسرت چکر. ومذکور حرف که دائما کلمات اولنه ادخال اولنور وداخل اولدیغی کلمه‌نك اولنده الف واقع اولسه اول الف لابد حذف اولنور ، مثلا « این » و « او» لفظلرینه داخل اولسه « درین ودرو » دینلور، مثالی مولانا جامی بیت ( تا که درین بادیهٔ هولناك ٭ از سر افلاك نیفتی بخاك ) .مثال دیکر اهلیٔ شیرازی بیت ( نویدی‌ده ازلطف بخشایشم ٭ که باشد در وخواب آسایشم) • و « در » ك بونلردن غیری معنالری واردر بو محلك مناسبتی اولمامغله باب الدال المفتوحه‌ده ذکر اولنسه کرکدر انشاءالله تعالی.

قاعدهٔ حرف را • کلمه آخرینه لاحق اولان حرف ( ر ) لسان عربده اولان لام جاره معناسنی افاده ایدر ودخی بر قاچ معنایه کلور بونلردر ، بمعنی « لام جاره » و « علامت مفعول » وبمعنی « تخصیص » و « زائد » وبمعنی « قسم ». اولا لام جاره معناسنه ، مثالی خواجه حافظ بیت ( خدا را داد من بستان از وای شحنهٔ مجلس ٭ که می بادیگری خورد دست باما سرگران دارد ) • ودخی علامت مفعولدر ترکیده ( آ کا وآنی ) دیمکله تعبیر ایدرلر، مثلا ( زید را بگو ) زیده سویله و (عمرورا بیآر ) عمروی کتور ، بو ایکی لفظك ( را ) ایله اداسی حالنده فرق غایت دقیقدر ، بو لسانده ممارستی اولمیان فهمندن غافلدر ، مثال اول مولانا جامی بیت (علم جاه ببطحا افراخت ٭ مکه را سکهٔ دولت نو ساخت ) ، که « علم جاهی بطحاده قالدردی

ومکه‌ده یکی دولت سکه‌سی دوزدی » دیمکدر. مثال‌ثانی وله ایضا بیت ( باد را خاك سیه ریز بفرق ❊ خاك را کن زنم طوفان غرق ) ، یعنی « خاکی طوفان نمندن غرق ایله دیمکدر » ، مثال دیکر وله ایضا بیت ( گاو را ذبح کن از خنجر بیم ❊ پشت ماهی ببر ازاره دونیم ) . ودخی تخصیص ایچون استعمال ایدرلر ، مثالی ابوطالب کلیم بیت ( دومصراع از سبکروحی کلیم آن طورمی باید ❊ که در پرواز شهرت بال باشد مرغ معنی را ) . خواجه حافظ بیت ( زرقیب دیو سیرت بخدای خود پناهم ❊ مگرآن شهاب ثاقب مددی کند سها را ) . و دخی بمعنی قسم ، خواجه حافظ بیت ( دل میرود زدستم صاحب دلان خدا را ❊ دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا ) . و دخی مذکور حرف گاه اولورکه زائد اولور آنجق تحسین لفظ ایچون‌ایراد ایدرلر، مثالی بیت ( وآنکه خلق آفتاب گویندش ❊ راستی را بچشم من نه نکوست ) . یالکز ( راستی ) ایله‌معنی تمام اولور.

قاعدهٔ حرف « ور » و « وار » . فارسیده حرف « ور » لسان عربده اولان « ذو » معناسن افاده ایدر ، مثلا ( هنرور و بهره‌ور ) دیرلر ( هنرلو و نصیبلو ) دیمك اولور ، مثالی

❊ رباعیه ❊

درنزد هنروران هنرور نیستم ❊ از طعنه زنان ولی جو کمتر نیستم
از روز ازل غنی وجاهل نشدم ❊ حاجت نبرم جز بخدا توانگر نیستم
میر نظمی

وگاه اولورکه ( آوردن ) لفظندن اسم فاعل اولان آورك الفن حذف و ( سخن ) لفظیله ترکیب ایدوب ( سخنور ) دیرلر و ( دلاور ) که ( دل ) دن مراد قوت قلبدر و ( آور ) دن مراد اظهار در بو اعتبار ایله بهادره ( دلاور ) دیدیلر ، نته‌کیم بو بیتده آکا تلمیح واردر بیت ( ولیکن نیندیشم از خشم شاه ❊ دلاور بوددر سخن بیگناه ) . اما « سرور » ده‌کی مجازدر ، « سر » دن مراد ( ریاست ومتبوعیت ) در ، غلبهٔ استعماالله « سر » مقدم ومتبوعیت معناسنه حقیقت منزله‌سنه وارمشدر، صاحب ریاست دیمك اولور . ولفظ ( وار ) مناسبت ولیاقت معناسن افاده ایدر ( بزرگوار ) کبی که معنای ترکیبی ( اولولغه لایق ) دیمك اولور ، اصلی ( بزرگی وار ) ایدی تخفیفاً « ی » حرفی حذف‌اولندی . و ( شاهوار ) شاهه لایق دیمکدر و ( راهوار ) آت اوصافندندرکه یوله لایق دیمکدر و ( سوگوار ) دخی

بوبله درکه ( سوك ) مصیبت معناسنه در ، نته‌کیم بو بیتده واقعدر ، بیت ( گرستن بهنگام باسوگ ودرد ❋ به ازخندهٔ نابهنگام سرد ) . ومقام تشبیهده دخی ( وار ) لفظی استعمال اولنور ، مثالی بیت ( قصاب‌وار مردم چشمت بنازکی ❋ مژگان قناره کرده ودلها بروزده ) .

قاعدهٔ « آن » و« او » . ( آن ) اسم اشارتدر بعید ایچون لسان عربده اولان ( ذاك ) کبی و ( این ) اسم اشارتدر قریب ایچون عربیده‌کی ( هذا ) و ( هکذا ) کبی ، گاه اولورکه «آن»ك اولنه « و » کتوروب « وآن » دیرلر ، مثالی استاد بیت ( آن نیز گذشت ازین گذرگاه ❋ وآن کیست که نگذرد ازین راه ) . آن لفظنك بر معناسی دخی « کیمك نسی در » دیه‌جك یرده ( آن کیست ) دیرلر اضافت ایله ، مثالی حضرت مولانا مثنویده بیورر

❋ نظم ❋

گفت زاهد در سبوها چیست این ❋ گفت باده گفت آن کیست این
گفت آن آن فلان میر اجل ❋ گفت طالب را چنین باید عمل

( او ) ضمیر منفصل غائب‌در لسان عربده اولان ( هو ) معناسنه‌در ، و لفظ ( آن )ك مدلولی مجرد اشارتدرکه مشار الیهه دلالت ایدر . اسمله جمعی جائزدر اول اسم کرکسه معلوم اولسون ( زید ) کبی کرکسه مجهول اولسون ( کس ) کبی ، و مدلولی شیٔ مبهمدر لاجرم بر اسمله دخی شیٔ مبهمه دلالت ایلیه یا شیٔ معینه دلالت ایلیه جمعی جائز اولمز و ( او ) نك اصلی ( اوی ) در نته‌کیم بو بیتده اصلی اوزره وارد اولمشدر ، حکیم سنایی بیت ( ازمن گنه آید و من اویم ❋ وزتو کرم آید وتو اویی ) . کثرت استعمالله یاسنی حذف ایدوب استخفافاً ( او ) دیدیلر .

قاعدهٔ حرف «وز»و«وی» . « وز » ده‌کی واو عطفدر اصلی ( واز ) در نته‌کیم سابقاً ( از ) شرحنده مرور ایلدی . و ( وان ) مرقومك دخی واوی عطفدر که اصلی ( وَ آن ) در . گاه اولورکه ( اوی ) حرفنك الفن حذف ایدوب « واو » اوزرنده ضمه ثقیل اولدیغندن فتحه‌یه تبدیل ایدوب آخرنده‌کی یای اصلیه ایله ( وی ) دیدیلر ، مثالی بیت ( من اورا چه گویم چه رنگ آورم ❋ که تا دست وی زیر سنگ آورم ) . گاه اولورکه ( اوی ) ك اولنی وآخرینی حذف ایدوب یالکز واوساکن قالور استعمالنده حرف ساکنله ابتدا متعذر اولمغین حرکت ویرلمك لازم کلنجه فتحه اخف حرکات دن اولمغله مفتوح ایلدیلر ، مثلا ( ورا ) دیرلر نته‌کیم

بيت ( تو كردى ورارستم داستان ٭ وگرنه خرى بود در سيستان ) . اما ماقبلنده بر كلمه‌نك آخرى واقع اولسه آكا مخصوص حركته حاجت قالمز . حالى اوزره قالوب سكونى ايله استعمال ايدرلر وواومذكورك ماقبلنده برحرف متحرك واقع اولسه اول كلمه‌نك حركتنه تابع ايدرلر، مثلا «كو» ديرلركه « اصلى كه او »در ، مثالى بيت ( كو دشمن شوخ چشم وبى باك ٭ كوعيب مرا بمن نمايد ) . اولكى «كو » قنى ، صكره كى «كو» كه اوديمكدر .

قاعدهٔ مند . «مند»ادات توصيفدر ، مثلا «حاجتمند» ديرلر معناسى حاجتلوديمكدر ولفظ «مند»ك حالتى عارضى در لفظ حاجته لاحق اولمغله وصف ايلدى ، و «نياز مندوزورمندوددردمند » كبى ، نيازده وزورده ودردده حاجت كبى امور عارضيه دندر . اول حالت كه خلقى اوله آنك اداتى آخر كلمه ده واقع اولان الفدر كه «بينا»ده و«توانا»ده وامثالهماده‌واقعدر اولمقوله الف كبى‌كه «زورا» ديمديكى كبى«توان مند»دخى دينلمز زيرا قاعدهٔ مذكوره نك اقتضاسى اولدر . و « هوشمند » تركيبى « زور مند ودرد مند » كبى در ، « هوش » تركيده اوص ديدكلرى حالتدر كه عقلدن غيرى در عقلك وراسنده بر حال در ، بعض‌محلده عقلله توصيف ايدرلر، مثالى مولانا جامى بيت ( بود نقش دل هر هوشمندى ٭ كه باشد نقشها را نقشبندى ) . وعاقله « خرد مند » دينلور « عقل‌مند» دينلمز شيخ ، سعدى بيت ( گرميل توبا بيخردونادانست ٭ من نيزچنان اهل وخرد مندنيم ) .

قاعدهٔ تر . «تر »ادات تفضيلدر ، فارسيده افعل تفضيل معناسى مراد اولندقده « تر » لفظنى تركيب ايله ادا ايدرلر ، قنغى معناده تفضيل قصد اولنسه اول معنايه دال اولان اسمك آخرينه مذكور اداتى الحاق ايدرلر ، مثلا زياده كثرت مراد اولنسه « فزونتر » وزياده قلتده «كمتر » ديرلر ، مثالى بيت ( چو گردابر دولت برتو بر بار ٭ فزونتر باش همچون شاخ پر بار ) . و « بيشتر » ده دخى ادات تفضيل مقصود در ، مثالى بيت ( زكوة مال بدركن كه فضلهٔ رزرا ٭ چوباغبان ببرد بيشتردهدانگور .

قاعدهٔ است . لفظ « است » ادات خبر در . لاحق اولديغى كلمه نك آخرى مفتوح ايسه الفى خطده وتلفظده ثابت اولور ، مولانا جامى بيت ( قامت طوبى

زقدش سایه است ✽ سدره زکاخ شرفش پایه است ). واکر آخر کلمه ساکن اولور ایسه خطده و تلفظده حذف وساقط اولور ، مثالی وله ایضا بیت ( آمدی وآمدنت بس خوشست ✽ دیدن‌روی توعجب دلکشست ). مثال دیکروله بیت ( کرچه کهر وار چو تیغ آمدست ✽ بلکه کهر بار چو میغ آمدست ) . بو « آمد ست » ك اصلی « آمده است » در ، وزن ایچون هاء علامت محذوفدر لکن بو یله الف ثابت اولور ایسه جائزدر ، اما افصح بودرکه بونك کبیلر ساکن صورتنده حرکت اختلاسیه ایله تلفظ اولنه وآخرنده هاء علامت اولان اسمه متصل اولدقده الفی ساقط اولنمیه ، مثالی کمال خجندی بیت (زسرتا پا کلی ای شاخ نازك ✽ که برکت شیوه است ومیوه ات ناز ) . اما حال بو که اکثر فارسی‌خوانلر بو قاعده یه رعایت ایتمیوب بلکه رابطه اولدیغین دخی بیلمیوب لفظ زائد صنورلر ، وبعضیلر همان یالکز ترکیده قرارکاه کلمه‌ده استعمال ایلدکلری « در » معناسنه قیاس ایدرلر ، اول سببدن حالت کتابتده الفی کاه ثابت وکاه ساقط ایدرلر ،رئیس الحکما شیخ ابن سینا « است » ك رابطه اولدیغن تصریح ایلمشدر ، عبارتی بودر. (کالفی الفارسیة الاصلیة وهو « است » فی‌قولنا « زید دبیر است » وهذه اللفظ تسمی رابطة ) انتهی .

قاعدهٔ حرف اند . « است » لفظنك جمعی « اند » کلور ، مثلا مفرد قصد اولنسه « فلان این سخن گفته است » یا «فلان چیزی کرده است » دیرلر ، واما جمع مراد اولندقده « این سخن کفته اند » یاخود « چیزی کرده اند » دیرلر. ایمدی « اند » لفظی علامت جمع اولوب بومحله مخصوص اولدی. بونکده الفنك حالی « است » الفی حالی کبیدر وکاه اولورکه لفظ « است »ه لاحق اولور ، اول محلده الفنك سقوطی لازم کلور ، مثالی حکیم سنایی بیت ( این‌کر وهی‌که نورسیدستند ✽ شیوهٔ جان وزر خریدستند ) . شمس فخری ، لفظ « اند » نیچه معناسنه اسم کلور عدد مجهولدن عبارتدر دیو بو بیتی نظم ایلمش ، بیت ( فیض‌جودش زسنگ‌خاره ببین ✽ کل امید بشکفاند اند ه) .

مصدر . مصادر احوالی مقدما اشتقاق تفصیلی سیاقنده ذکر اولندی احوالی او یله‌در . ودخی مصدر البته یا لازم اولور « رسیدن وخوابیدن » کبی که « ایرشمك واویومق» دیمکدر. یاخود متعدی اولور « رسانیدن وخوابانیدن » کبی معناسی « ایرشدرمك واویوتمق » در . و بعض مصدر واردر هم لازم وهم متعدی

اولور « آسودن » کبی ، وبعض مصدره بکزر لکن مصدر دکلدر اول مقوله هربابده نون فصلنده سیاق وسباقیله یازلمشدر ، مصادر ایله آلوده در . والله اعلم واحکم.

# اِصْطِلاحاتْ

استعارات و اصطلاحات و ضروب و نادرات که مقصود منه اولان معانی و کنایات عبارت لفظندن مفهوم و ترکیب کلمه‌دن معلوم اولمیوب معنای آخر قصد اولنوب بلکه معناسی سماعه موقوف اولدیغی اجلدن کتب لغتده مسطور اولدیغی محللرده میان اسمادن اخراج و باشقه بر دفتر قیدیله علی قدر الامکان جمع و حروف تهجی اوزره ترتیب ومعانیلری شرح و بیان اولنور . خفی اولمیه‌که لسان نزاکت عنوان دری زبانزد بلاغت پروری اولمق شرفن احراز ایله ماعدای عربدن ممتاز و افسر تارك اعتبار و زیور تاج افتخار اولمغله بر نوای تازه طرز وروح افزادرکه مطرب شیرین ادا مقام عجمده باغلمش وبرکار نقش بهجت آرای خاطرادبادرکه ترانه پرداز وزمزمه ساز اولوب صحائف زرین چنبر اوراقده خامهٔ طرفه صریر آهنك اوفر ایله اصول‌گیر اولدقده اهل عراق وحجازی شوق انداز ایلمشدر .

طبعی میل ایلر ایسه نوله زبان عجمه ٭ زمرهٔ اهل سخندن کیم اوله پاك نهاد
لطف طبع ایله بولوب راست مقام عالی ٭ فیض بخش اولمق ایچون باغلمش آنی استاد
لجامعه

بناءً علی ذلك استاد شیرین کار اندیشه وکلك خیال نزاکت پیشه کاشانهٔ ضمیرده نقش وتصویر ایلدیکی معلومات بدایع وسخن شناسان عجمدن تشنیف گوش هوش ایتدیکی نادرات صنایع وسطور صحائف معتبرانده تعبیر اولنان فرائدات ودایع ومیان فضلا و بلغای فرسده زبانزد وشایع اولان امثال ونکات و اصطلاح و استعارات قدرت عاجزانه وقوت ضعیفانه حاوی اولدیغی مرتبه بو مجموعهٔ مطبوعه وجریدهٔ مصنوعه‌ده قلم طرفه رقم یکان یکان نگاشته و تحریر ومعانیٔ مسموعهٔ غیر موضوعه‌سن برر بیت استشهادی ایله برداشته وبیان وتقریر قلمنه شروع وعزیمت اولندی .

و من الله الاعانة والتوفیق

جهانده بر دعا ایسه مرادك ٭ شعوری اولیکور تحریره ساعی
مثال مشکلاتی ایله حل کیم ٭ اوله عالمده ظاهر انتفاعی
لجامعه

## حرف الف مفتوحه

**آبِ آتَشْ مِزاجْ** بادۀ سرخ

بیت

بده ساقیا آب آتش مزاج
که در بزم دل عشق یابد رواج
میر ابوالمعانی

**آبِ آتَشینْ** اشك غمزده

بیت

شود خون جگر از دل چکیده
که آب آتشین آید زدیده
استاد دقیق

**آبْ اَزْ سَرْ گُذَشْتْ** ایش ایشدن کچدی دیمك

بیت

غمش دریای بی پایان ومارا دستگیری نی
گذشت آب از سرت سلمان چه پایی دست وپایی زن
خواجه سلمان

**آبْ بآبْ نَمیرَسَدْ** کیمسه‌دن کیمسه‌یه فائده یوق دیمك

**آبْ بَرُوی کارْ آوَرَدْ** ایشه صورت ویریر دیمك

بیت

تاچند خون دل خورم گوساقئ جان پرورم
زین آتشین می آورد آبی بروی کار خود
مولانا جامی

**آبْ بَرُوی کارْ آرَدْ** دخی دیرلر

بیت

خاك خجندرا که زشیراز کم نهند
آرد بروزگار تو آبی بروی کار
کمال خجندی

**آبْ بَرُوی کارْ آمَدْ** ایش صورت بولدی دیمك

بیت

آبی بروی کار من آمد زدیده باز
آن آب اگرچه باز نیاید بکار من
خواجه سلمان

**آبْ بَرْ جِگَرْ دارَدْ** قدرت وقوتی واردر دیمك

بیت

نام دریا دلی بر آوردی
نیست این طرفه آب بر جگرست
کمال خجندی

**آبِ بی لِجامْ** اقبال ودولت دنیادن کنایه‌در

بیت

میکند کار شراب تلخ آب بی لجام
این سخن از مستیٔ ارباب دولت روشنست
مولانا صائب

**آبَتْ زیرِ کاهَسْتْ** لایق اولمین نسنه عارض اولدقده ضرب ایدرلر

بیت

بسا خرمن که آتش درزنی زود
هنوزت آب خوبی زیر کاهست
حکیم انوری

**آبِ حَسْرَتْ** اشك نومیدی

بیت

در دهان غنچه از لعل تو آب حسرتست
لیك پندارند مردم قطرۀ شبنم درو
مولانا هلالی

**آبِ خُشْك** شیشه دیمك

بیت

از برای دفع یأجوج هوا از آب خشك
خاك بیزان بین که سد بر آتش تر کرده اند
قنبر نیشابوری

آبِ خِضِر علم لدن. كذا فى مؤيد الفضلاء وبمعنى آب حيات

بيت

باد سحرازبوى تودم زدهمه جان شد
آب خضر ازلعل توجان يافت روان شد
خواجه سلمان

آب دَرْجِگَرْ نيست قوت وقدرتى يوقدر ديمكدر

بيت

باآنكه آب درجگرم نيست هرشبى
باشد خيال روى توام ميهمان چشم
خواجه سلمان

آب دَرْجُوىِ تُسْت دولت واقبالك واردر كذافى المجمع، وامور عالم تصرفكده در، كذا فى شرفنامه

آب دَرْدِهانْ آمَدْ آغزى صولندى، رشكدن كنايه در

بيت

جوديد طلعت خصم ترش لقايترا
نيام تيغ ترا آب در دهان آمد
كمال اسماعيل

آب دَرْزيرِكاهْ دارَدْ ايشى كيزلوايدر

بيت

زاهل دنيا مجو وفا دارى
مردیت اندرون نيآيد كار
چو شود زيركاه آب درو
وقت حاجت اميد ازوبر دار
استاد عنصرى

آبِ دَنْدانْ ضعف ومغلوبيت ديمكدر

بيت

دشمنت باتو اگر نرد عداوت بازد
آب دندان ترازوكس نتوان ديده بباز
حكيم انورى

وديله دوشمك معناسنه ده استعمال اولنور

بيت

گرچه گشتم آب دندان دردهان حاسدان
ليك همچون علك روى بوى خوش آيدزمن
استاد لطيفى

آبِ رُوآبِ جُو نيست يوز صوين دوكمه ديمكدر

بيت

چندريزد ديدهٔ ماآب رو
نيست آب روى مردم آب جو
كمال خجندى

آبْ دَرْجُوبازْ آيَدْ تركيده صو آقدينى يره ينه آقار ديدكلرى مثلدر

بيت

باخيال لب وآن عارض نازك درچشم
آب دولت همه را بازبجو آمده بود
كمال خجندى

اَبْرُوبالاكَرْدْ جوروستم ايلدى ديمك

بيت

بازابروكرد بالاترك تيرانداز من
عالمى راكشت داردانيزمان انداز من
عبدالرزاق كاشى

آبِ رَوْشَنْ شراب ممزوج ديمك

بيت

ساغر پربادهٔ رنگين چنان دارد بچشم
گرميان آب روشن بر فروزى آزرى
حكيم انورى

وآب صافى معناسنه . مثالى

بيت

باآب روشن مى عارفى طهارت كرد
على الصباح كه ميخانه را زيارت كرد
خواجه حافظ

اَبْرُوزَنَدْ رضا ويريرديمكدر

بيت

طبع تويخشيدن صد گنج گهر

ابرو زند وگره برابرو نزند
مولانا عارفی

**اَبْرُو فَرَاخْ** خوش طبع وخوش‌دل

بيت
دل شه درآن مجلس تنگبار
در ابرو فراخی در آمد بکار
شیخ نظامی

**آبْ زَدْ** صوله‌دی دیمك

بيت
درسرای مغان رفته‌بود وآب زده
نشسته پیر وصلایی بشیخ وشاب زده
خواجه حافظ

**آبْ زَنْ** آرام وقراروبریجی، کذا فی شرفنامه

**آبِسْتَنِ فَرْيَادْخُوانْ** بربط، کذا فی شرفنامه

**آبْ شُدْ** اریدی هرنه اولورسه

بيت
تاگل از شرم رویت آب شده
یکزمان دورکن از چهره نقاب
میرخسرو

**آبْ شِنَاسْ** رسم وقانون بیلیجی

بيت
سخن زیر پرده باید گفت
این‌سخن گفته‌اند آب‌شناس
شرف‌الدین یزدی

**آبْ صِفَتْ بَاشْ** کثیرالنفع اول یعنی هرکس سندن سودمنداولسون، کذا فی شرفنامه

**آبْ گَشْتْ** «آب شد» مرقوم معناسنه‌در

بيت
یکی مرکز رایت فتح باب
کزآن زهرهٔ اژدها گشت آب
عبدالله هاتفی

**آبِلَه دَرْ سُخَنْ پَيْدَا اَسْتْ** آدم سوزندن بللودر

بيت
حسب مرد مجو مشهور است
آبله در سخن توان شناخت
لواحد من‌الشعراء

**آبْ مَرَا بَرُوِي كَارْ آمَدْ** مرادم حاصل اولدی

رباعيه
آبم زکرم بروی کار آوردی
وزموج فراقم بکنار آوردی
صبرم بدل ازغم فکار آوردی
خوابم‌بدوچشم اشکبار آوردی
مولانا جامی

**آبِ مَرْيَمْ** صلاح وعفت

بيت
معجز حسنت کند تکمیل ایمانم هنوز
زآب‌مریم کرد گویاعیسیٔ عشقت ظهور
ابوالمعانی

وبمعنی شیرهٔ انگور، کذافی‌مؤید الفضلاء

**آبِ مَنْ اَزْ هِيچْ كَسْ نَكُشَادْ** مرادم کیمسه‌دن حاصل اولمدی

بيت
هزاردامن گوهر نثار شان کردم
که هیچکس شبهٔ برکنار من‌ننهاد
هزار بیت‌بگفتم که آب ازو بچکید
بجززدیده دگر آبم ازکسی نکشاد
ظهیر فاریابی

**آبِ نَشَاطْ** منی که وقت خروجده حاصل اولان سروردن کنایه‌در، فی‌المجمع

**آتَشْ اَزْ چِنَارْ آيَدْ** غیر معهود نسنه‌دن ظهور ایدر

بيت
آبی ازروی کار اگر ببرم
آتشی دان‌که از چنار آید
حکیم‌انوری

**آتشِ بهار** رونق وطراوت فصل بهار، کذا فی ادات الفضلاء

بیت

داده پیام عیش وطرب نالهٔ هزار
افزود ذوق حسن چمن آتش بهار
ابو المعانی

**آتشِ تر** شراب دیمك

بیت

آب خشك این آسمان وآتش ترانجم است
برخلاف از آب خشك این آتش تر کرده اند
قنبر نیشابوری

**آتشِ سیّال** بودخی شرابدر

بیت

چون شراب لعل ساقی ریخت برجام بلور
آتش سیال در آب زلال آید برون
خواجه سلمان

**آتشِ شجر** بودخی شرابدر، کذا فی شرفنامه

**آتشِ عنان** یوکرك آت

بیت

اسب سیه نخواهم وخواهم بدولت
بر خنگ باد سرعت آتش عنان نشست
خواجه سلمان

**آتشینِ آب** شراب

بیت

بده ساقی آن آتشین آب را
گرانمایه بیچارهٔ تاب را
مولانا هاتفی

**احمدِ پارینه را بازهمان حال شد** اسکی عادتی اوزره اولدی

بیت

توبه زی کرده دل چون توکه ساقی شدی
بازهمان حال شد احمد پارینه را
میرخسرو

**اخترْ گذشت** تقدیره موافق دوشدی

بیت

روز هجران وشب فرقت یار آخر شد
زدم این فال گذشت اختر وکار آخر شد
خواجه حافظ

بیت

بسا فالی که از بازیچه بر خاست
چو اختر میگذشت آن فال شد راست
شیخ نظامی

**اخم روی مفروش** اکشی صورت کوسترمه، ماوراء النهرده استعمال اولنور ادادر کذا فی شرفنامه

**آخورِ سنگین** فائده‌سز اولان نسنه

بیت

رخش ترا آخور سنگین روزگار
برك گیانه وخر توعنبرین چرا
حکیم خاقانی

**آدمیِ سرودوست** آدملکلی وانسانیتلی دیمکدر

مصراع

زعکس روی توآینه آدمی سرودوست
خواجه آصفی

**آدمی سرودست** بودخی اول معنایه در

مصراع

بغمزه کرد اشارت شد آدمی سرودست
وله

**آرزو دردل شکست** مراد حاصل اولمدی

بیت

بغیر تیرتوهیچ آرزو نداشت دلم
شکست دردل من چرخ آرزوی چند
مولانا کاتبی

بيت

دردل من بود نيست آرزوى زلف تو
بجز توآن آرزو دردل سلمان شكست
خواجه سلمان

آرزو دلده شكست اولمق معرض وجوده كلمامكدر

بيت

دل شكستهٔ من آرزوى زلف توداشت
چه آرزو كه من خسته‌را بدل بشكست
سيفئ بخارى

**آرْزُوىِ مَنْ بِشِكَنْ** مرادمى حاصل ايله

بيت

شكستن سرزلف تو آرزوى منست
كه در جهان تويكى آرزوى من بشكن
مولانا رفيق

**آرْزُوشِكَنْ** بودخى اومعنايه‌در

بيت

عمريست دل كه تشنهٔ لعل لبت شده
اى يار بيوفا تويكى آرزوشكن
ميرابوالمعانى

**اَزْ آتَشْهادُودِىْ نَديدَه** روزگارك گرم وسردين چكمامش

بيت

تويى كه هست عذار تومشكسود هنوز
منم كز آتش عشقت نديده‌دود هنوز
خواجه آصفى

**آزادِىْ اُوگُويَدْ** آنك مدح وثناسن ايدر

**آزادَه دارْ** كندوكى آكا مدح ايتدير

**اَزآنْ بازْ** اول زماندن برو

بيت

برلب رود على تاآب دلجوى فرات
بسته‌شد زان روزبازافتاده آب ازچشمهاست
خواجه سلمان

**اَزْباراَنْ گُريخْتَه وُزيرِ ناوْدانْ آمَدَه** المدن قاچدى بلايه اوغرادى

بيت

كنون در خطرگاه جان آمديم
زباران سوى ناودان آمديم
شيخ نظامى

**اَزْپاىْ اُفْتادَه** محنت ومشقتده اولمقدن كنايه ايدرلر

بيت

باز خون جگر ازديده كشادم بى تو
دست من گيركه ازپاى فتادم بى تو
رياضئ سمرقندى

كاهى الفلرين اسقاط ايله استعمال ايدرلر

بيت

زپافتاده‌ام اى دوست دست گيرمرا
كه كارتست گرفتن فتاده‌رادرپاى
خواجه سلمان

**اَزْپاىْ دَرْ آمَدْ** دخى اول معنايه‌در

بيت

هنرزخدمت فرمان در آمدى ازپاى
اگر بدست نكردى زخامهٔ توعصا
كمال اسماعيل

**اَزْ پَرْدَه بِرُونْ شُدْ** حددن تجاوز ايلدى

بيت

اگر از پرده برون‌شددل من عيب مكن
شكرايزدكه نه در پردهٔ انكار بماند
خواجه حافظ

**اَزْبُرْ بُرْدَ بپاىِ بُزْ دَرْبَنْدَنْد** قيمت متاعدن خرجى ايچندن چيقار ديمكدر كنايه‌در

بيت

خواجه ابربحرا گرفكر زيان درافتد
از بز بردبپاى بزدرد بندد
ابوالمعانى

اَزْ بُنِ دَنْدَانْ جان وکوکادن

بيت

فتح بابى زفلك يافت كسى كوبكند
خدمتى بردرشه ازبن دندان چوكليد
خواجه سلمان

بيت

درجهان نوش لبى رابشنا سيم امروز
كه‌غلام دهن اوازبن دندان چوكليد
اوحدالدين اصفهانى

از بُنِ سِيْ وُدُو بودخى اول معنايه‌در كذا فى شرفنامه

اَزْ بُنِ گُوشْ بودخى اول‌معنايه‌در

بيت

از بهر قبوليت ازبن گوش
لولوى خوشاب گشته لالا
خواجه حافظ
خوش ميخرامدوزبن گوش ميكند
هردم بدوش غاشيهٔ زلف اوشمال
خواجه سلمان

اَزْ پُوسْت بِرُونْ شُدْ حدّدن تجاوزايلدى

بدآن‌زپوست برون آمدم كه همچون‌رگ
چوراست نشستم وصد زخم نيشتر ديدم
كمال اسماعيل

اَزْ خَانَهٔ بَازْ جُغْدْ نَيَايَدْ اصيلزاده‌دن فرومايه كلمز

بيت

بهومان چنين گفت دهقان سغد
كه بر نايد از خانهٔ باز جغد
حكيم فردوسى

اَزْ خَاكْ بَرْگِرِفْتَهٔ اُو آنك‌چراغى واحياسى ديمكدر

بيت

اين‌منظرى كه طاق چوابروى دلبرست
ازخاك برگرفتهٔ داراى كشورست
عشقىٔ كاشى

اَزْ دِگَرْ كَرْدْ آندن اعتراض ايلدى

بيت

گر سرومرايار هواى دگرى نيست
بى جرم چرا ازمن ديوانه دگر كرد
خيالىٔ سمرقندى

بومعنايه

بيت

شنيدى‌در حق من‌عاقبت قول بدانديشان
تراگفتم‌مكن‌گوش‌ازطرف‌ديگر دگرگردى
شهيدى قمى

اَزْ دِلْ آمَدْ كوكادن قوپدى

بيت

تير توكه درسينهٔ من‌ساخته منزل
خواهم‌كه برون ميكندم نآمده ازدل
مولانا طوسى

و، الدن كلمدى معناسنه

بيت

ماند پيكان خدنگت دردل بيحاصلم
خواستم‌ازدل برون آرم نيآمد ازدلم
تمامىٔ مشهدى

اَزْ سَرِ اَنْگُشْتْ تغافلانه وكوكاسز

بيت

انتظار آن هلال ابرو كشيدم روز عيد
مرحبا كرده وليكن از سرانگشت كرد
ابوالمعانى

اَزْ سَرْ خواسْتَنْ باشدن كچمكدن كنايه‌در

نه زيركان همه برخواستند از خويش
جولاف ميزنى از زيركى توهم خيزد
كمال اسماعيل

اَزْ سَرِ مَادَرْ گُذَرْ كندى حالزه قو ديمكدر

بيت

پيش چشمم دم مزن اى ابريسانى دگر
پايۀ خودرا نگه کن از سرمادر گذر
ميرنوابى

اَزِ سَرنِهادْ آشاغى قودى

بيت

مه‌که نهادى کلۀ حسن کج
روى تو ديد آن مه ازسر نهاد
کمال خجندى

اَزْ سَرْوٰا کَرْدْ باشندن صاودى

بيت

عقددستار بلاييست ترا اى طوسى
اين بلارازسر خود توچراوانکنى
مولانا طوسى

بومعنايه

بيت

بسکه مخمورم گرانى ميکند دستار من
ميفروشان‌اين بلارا ازسر من وا کنيد
مولانا هلالى

اَزْطاقِ دِلْ اُفْتادْ کوزدن کوکلدن دوشدى

بيت

مدار چشم اجابت‌که درزمانۀ ما
دعازطاق دل افتاده است آمين‌را
استاد

بيت

افتاده ام زطاق دل دوستان ولى
خورشيدرازيان نرسد زان زوالها
مولانا عرفى

اَزْطَبَقْ حالِى بَرْ اُفْتادْ صباح اولدى

بيت

بدآن دلها که اونمود ازياد
طبق پوش ازطبق حالى برافتاد
محمد عصار

اَزْفُلانْ چيِزْ دَنْدانْ بَرْکَنْدَمْ فلان‌شيدن اميدى کسدم

بيت

مرا ازسرهواى آن لب ميگون نخواهدشد
نخواهم کند دندان ازلبش تاخون نخواهدشد
حکيم انورى

اَزْگاوْ گَنْج ميخْواهَدْ واَزْماهِى دِرَمْ
غايت طمع خامدن کنايه‌در

بيت

کسى کوبرد بر تروخشك رنج
زماهى درم‌خواهداز گاو گنج
شيخ نظامى

اَزْ گاوِى غَدُودِى نَدَهَدْ بودخى‌مذکور معنايه‌در

بيت

کى بود صوفى چنان‌خرطبع کواز حرص‌خويش
مى نخواهد باکسى را باشداز گاوى غدود
شيخ عبدالله انصارى

اَزْ کَعْبَه چُوبِ گُذْرَى برنسنه‌نك نهايتندن کنايه‌در کذا فى شرفنامه

اَزْگُلْهاچِه گُلْ اصلك ندر، ترکيده سنك قوشكك آدى ندرديدکلرى مضموندر

بيت

گفتمش گل گل برآمد عارضت ازتاب مل
غنچه‌اش خندان‌شدوگفتا که ازگلها چه گل
مولانا مجدالدين امامى

اَزْمارْ مارْبَچَه زايَدْ بد اصلدن‌ينه بد اصل اولور

بيت

زبد اصل هرگز حقيقت مخواه
بجز ماربچه چه زايد زمار
ابوالمعانى

اَزْماشت پَرِ ماٰ ترکيده‌قرتاله براوق دکمش کندو يلکندن ديدکارى مثلدر

بيت
چونیکو نظر کرد دید آشناست
بگفت ازکه نالم پر ماز ماست
وله ایضا

اَزْمَنْ دَرْگُذَرْ خطامدن کچ

بيت
تیری زدو چشمت طلبید این دل گستاخ
فرمانکه نرنجند ازو در گذرانند
مولانا کاتبی

اَزُوآزادِی کَرْد آنك اصلی آزاد ایدوکین سویلدی

بيت
زخلق خوی تومیکرد سوسن آزادی
برای بندگیش سرو بوستان برخاست
کمال اسمعیل

اَزُوبازْخُورْد آندن انجندی

بيت
لعل روان زجام زرنوش غم جهان مخور
زین فلك زمردین بهرچه باز میخوری
خواجه سلمان

بومعنایه

بيت
خواهم بمحتسب بدعا کاسه دهم
لیك ازرقیب بیهده گوباز میخورم
میرخسرو

اَزُوبازِی خُورْد بودخی بومعنایه‌در

بيت
مرغ دلم بابروی پرچین تست خوش
گر بازئ زطناق مقرنس نمیخورم
مولانا کاتبی

اَزُوبَرْبَسْت آندن فائده ایتدی

بيت
باآنکه درمیان تودل بست عالمی
کس زآن میان بغیر کمر هیچ برنبست
خواجه‌سلمان

اَزُوپَهْلُوتَهِی کَرْد آندن ایراق اولدی

بيت
همچون نیام تیغت دارد اجل زهیبت
پهلوتهی همیشه از تیغ جان شکارت
ظهیرفاریابی

اَزُوپَهْلُوکَرْد دخی دیرلر

بيت
خلائق‌را چوبا رویت بودرو
چرا باید ازیشان کرد پهلو
محمد عصار

اَزُودَسْت بُرْد آکا غالب اولدی کذا فی اللغه

اَزُودِگَرکَرْد آندن یوز دوندردی

اَزُودِلْ بُرْداشْت آکا یحضور اولدی

بيت
کند چون گل رخ خودرا تصور
وزآن دارد زگل غنچهٔ دل پر
مولانا جامی

بيت
صراحی باوجود لعلش ازمی
دل برداشت بر ساغر تهی کرد
وله ایضا

اَزُودَنْدانْ بَرْکَنْ آندن امید قطع ایله

بيت
درد آمد وگفت ازبن دندان بامن
راحت طلبی زکام دندان برکن
خواجه سلمان

اَزُوزَاغ گِرِفْتْ آنی آلداتدی یعنی حیله ایتدی

بیت

طاوس عقل چه بی زاغ گیر گشت
بگرفت طوطئ خطت ازوی کلاغها
شاه طاهر دکنی

اَزُوطَرَف بَرْبَسْت آندن فائده منداولدی

بیت

پیداست که ازمیان چه بربست کمر
تامن زکمر چه طرف برخواهم بست
خواجه سلمان

اَزُوطَرَفِی نَبَسْت آندن فائده کورمدی

بیت

کس بدور نرکست طرفی نبست ازعافیت
به که نفروشند مستوری بمستان شما
خواجه حافظ

بیت

من ازنسیم سخن چین چه طرف بربستم
چو سروراست درین باغ نیست محرم راز
وله ایضا

اَزُوطوق بُرْدْ آکا غالب اولدی

بیت

بدآن طوق گوی آن بت ناجوی
زمه طوق برد وزخورشید گوی
شیخ نظامی

اَزُوفُقَاع کُشَایَدْ آکا ناز وشیوه ایدر معناسنه ده مرویدر

بیت

آنجا که من فقاع کشایم زدست خویش
آلام دیدگان چوبخ افسرده دل نبند
حکیم خاقانی

اَزُوکَرَانَه کَرْدْ آندن ایراق اولدی

مصراع

برهرکه عرضه داشتم ازمن کرانه کرد
حکیم انوری

ترکیده کنار چزدی دیدکاری معنایه‌در
کَنَارَه کَرْدْ دخی دیرلر

اَزُوکَلاغ گِرِفْتْ آنی آلداتدی

بیت

زاغ گیرد همه از بلبل شوریده کلاغ
برگ پژمرده کند باگل صدبرگ خنک
شاه طاهر دکنی

اَزُوکَنَارَه کَرْدْ آندن ایراق اولدی

بیت

مگو کناره کن ازمن که جان ز کف ندهی
تو درمیانهٔ جانی چسان کناره کنم
مولانا هلالی

اَزُوگُوی بُرْدْ آکا سبقت ایلدی وآکا غلبه ایلدی معناسنه

بیت

شب ازروز روشن همی برد گوی
شب وروز آینهٔ شد دوروی
مولانا هاتفی

زِوَی دَامَنْ اَفْشَانْدْ آنی ترك ایلدی

بیت

تانه پنداری که سلمان دامن ازدلبر فشاند
دامن ازدل برفشاندو دامن دلبر گرفت
خواجه سلمان

اَزْوَیْ دَرْ گُذَرْ صوچن عفو ایله

بیت

این دل گستاخ ازتوگر امید وصل کرد
گوخطا کردست وداندلطف کن ازوی گذر
ابوالمعانی

**اَزْوَیْ كُوتَهِیْ كَرْدْ** كوكلدن قوپدی

بیت

بوده شد درعشق اورا منتهی
بذل جانرا کرد ازوی کوتهی
وله ایضا

**اَزْهَمْ فُرُورِیخت** پریشان خاطر اولدی والم چکدی معناسنه

بیت

بیکباره ازهم فروریخته
هرآنکو نشد کشته بگریخته
شرف الدین یزدی

**اَزْهِیچْ وِیرانَه دُودْنَمِی آیَدْ** بر سفله دعوای بزرگی ایتدکده ایراد ایدرلر

بیت

مثل زددرین آنکه فرزانه بود
که برناید از هیچ ویرانه دود
شیخ نظامی

**اَزِینْ دَسْتْ** بواسلوب اوزره

بیت

ساقی ارباده ازین دست بجام اندازد
عارفانراهمه شب شرب مدام اندازد
خواجه حافظ

**اَزِینْ سِپَسْ** شمدن صکره معناسنه بدخشیلر اداسیدر

بیت

ندانم چه شاید بدن زین سپس
که راز سپهری ندانست کس
مخلصی بدخشانی

**اَسْبُ وفَرْزِینْ نِهَدْ** کندویه لازم اولانی غیری یه ویرر ، کمال سخادن کنایه‌در

بیت

گدایی که برشیرنر زین نهد
ابوزیدرا اسب وفرزین نهد
شیخ سعدی

**آسْتِینْ اَفْشانْدْ** « تهی کرد »

بیت

تیغ قضادی‌که کشد برکسان قدر
افشانی آستین‌که بروترك آن کند
مولاناوحشی

**آسْتِینْ بَرْزَدْ** حاضر وآماده اولدی

بیت

بکار آوران آستین برزدند
کزآن کززیاده بزین برزند
مولاناهاتفی

ودخی ایشه مستعد اولدی

بیت

چوسنبل توسراز برگ یاسمین برزد
غمت بریختن خونم آستین برزد
ظهیرفاریابی

**آسْتِینْ بَرُوافْشانْدْ** ترك ایتمکدن کنایه‌در

بیت

نام جانان شنید جان افشاند
آستین برهمه جهان افشاند
مولاناجامی

**آسْتِینِ پُوسْتِینْ** عیب ، کذا فی شرفنامه

**آسْتِینْ تیرِیزْ كَرْدْ** دست درازلقدن ال چکدی

بیت

تیریز کرد حوادث زآستین
چون‌دامن‌تودیدگریبان روزگار
حکیم انوری

**آشِ فُلانْرا نُخْتَمْ** فلانك مصلحتن کوردم

بیت

گفت آن شوخ‌که من آش تراخواهم‌پخت

بخت آشی که چنان آش نخوردم هرگز
آفتیء حلوا گردرحق جوان طباخ

**آفتابِ بگل اندودن** آشکار اولانی گیزلمك ، کذا فی المحمودی

**آفتابِ بیوه گداز ، آفتابِ یتیم کش**
حمیه سنه آلدانوب ضرری کوریلن کبار کمسنه لر حقنده ایراد ایدرلر. نته کیم منصور قره باغی قاضی عبد الوهاب طوسی حقنده دیمشدر

بیت

قاضیا بر سر یتیمانی
خون شان میخوری مگر سبشی
گفتهٔ آفتاب شرع منم
آفتابی ولی یتیم کشی

**آفتابِ روان** شراب

بیت

روان دردهٔ آن آب عین روان
نه آب روان کآفتاب روان
خواجه حافظ

**آفتابِ روی** کونش اصابت ایدن محله دیرلر واصابت ایتمین یره «سایه روی» دیرلر امّا ایکی عبارت دخی محبوب تعریفنده استعمال اولنور

بیت

بر سایهٔ سودا خوش گیر
مارا که سوختیم درین آفتاب روی
خواجه سلمان

**افیون در شراب انداختیم** کشف راز ایلمك

بیت

عارفان درچرخ وصوفی درسماع آورده ایم
شاهدان در رقص وافیون در شراب افکنده ایم
شیخ سعدی

بیت

باهوسناکان همی گفتند درمیخانه دوش
هان قناعت کن که افیون در شراب انداختیم
مولانا عرفی

---

**اگر بر آید** قولای کاورسه

بیت

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید
گفتم که ماه من شو گفتا اگر بر آید
خواجه حافظ

**اگر روی ساز دگو بساز** آلنورسه قو آلنسون

بیت

نشین ماهرا درمقابل نیاز
اگر روی سازد چه شد گو بساز
مولانا ظهوری

**الفِ کوفیان** برنسنه نك اکریلکندن کنایه ایدرلر

بیت

از کان نجل زیبق وشنجرف زد مرا
گردون که کرد چون الف کوفیان مرا
خلاق المعانی

**آلوده دامن** گنهکار وملوث، کذا فی المجمع

**آنجا که زراست گوش باید داشت**
دولتلونك هریرده سوزی دیکلنور

رباعیه

آمد بر من چو در کنم زر بنداشت
چون دید زر نداشتم زود بگذاشت
از حلقهٔ گوش او مرا شد معلوم
آنجا که زراست گوش باید داشت
کمال اسماعیل

**انداز من دارد** بنم قصدمده اولور

بیت

باز ابرو کرد بالاترك تیرانداز من
عالمی را کشت دارد اینزمان انداز من
خواجه حافظ

**انگبین بموم** متلاشی

بيت

بناساز کاری دارای روم
که آلوده بود انگبینش بموم

مولانا هاتفی

اَنْگُشْت بَدَنْدانْ گَزِيدْ پشيان ونادم اولدی

بيت

امروز گر آن لب نگزد زاهد خود کام
بسيار بدندان گزد انگشت ندامت

کمال خجندی

اَنْگُشْت بَرْ حَرْف نِهَادْ دخل وتعرض ايلدی

بيت

چون قلم انگشت برحرفم منه صوفی که من
خرقه کردم رهن مستان وسخن در دفترست

وله ايضا

ديکر

بيت

گر بنالم چونی انگشت منه برحرفم
هرکه زخمی خورد البته فغانی دارد

اَنْگُشْت بَرْلَبَشْ زَدْ آغزين آرادی

بيت

آن غنچه ام که گرزنی انگشت برلبم
خون سلاست ازلب پرخون کشايدم

طالب آملی

بيت

زخمه هرچند که انگشت زند برلب تار
ناله ازبيم نيارد که بر آرد آواز

مولانا عرفی

بيت

غنچهٔ باغ محبت هم زرفتار دلست
برلب گل نيز انگشتی زديم آزادنيست

حکيم شفايی

اَنْگُشْتِ نِيلْ غايت فقردن کنايه‌در

بيت

يامرو باياراززرق پيرهن
يابکش درخانمان انگشت نيل

شيخ سعدی

اَنْگُورْخُورْ وبَاغْ مَپُرْسْ ترکيده اوزمن يه باغنی صورمه ديدکاريدر

بيت

بوسهٔ سيب ذقن گمتمش زگلشن کيست
کمال گفت توانگور خور وباغ مپرس

کمال خجندی

اَنْگُورَكِ چَشْم مردمك چشم

بيت

انگورك چشم ماست خالش يارب
زعين سواد مردم ديده فتاد

شمس الدين سرايی

آوازِ دُهُلْ شَنِيدَنْ اَزْ دُورْ خُوشْ اَسْتْ شهرت کاذبه‌در، ترکيده طاول سسی ايراقدن قباکاور ديرلر

بيت

سنجر اگر خورد زنوبت غرور
نوبت او بانگك دهل به زدور

ميرخسرو

عجم شهزاده‌لرندن بری شرف الدين يزدی‌يی دعوت ايدر ، وارمغه تعلل ايلدکده يازوب کوندرمش، شرف الدين صاحب شکم اولمغله بومثل آکا مناسب اولمشدر. شهزاده‌نك يازديغی

بيت

زنهار شرف زيزد بيرون نشوی
کآواز دهل شنيدن از دورخوشست

آوازْ دادْ دعوت ايلدی

بيت

تانيست فرو رفته دم آوازدهيدش

کوگوش بره دارد وچشمش نگرانست
خواجه سلمان

**آواز کرد** بودخی اومعنایه‌در

بیت

تاشداز خیل سگان سرکویت مخاص
یکرهش سوی خود آوازنکردی هرگز
شاه محمود

**آهن پایه** خمیازه ، کذا فی مجمع الفرس

**آهن دل** شجیع

بیت

برسر خصم توآمد تیغ گریان شدبرو
باهمه آهن دلی ایام گمتش خون گری
خواجه سلمان

**آهنین جگر** مبارز وسخت دل، کذا فی شرفنامه

**آهودل** قورقاق

بیت

گرصید عشق خواهی تو آهودلی مکن
همراه عشق باش که شیریست درشکار
اوحدالدین اصفهانی

**آهو گذشت** فرصت کچدی

بیت

غافل آن وحشی غزالم تند ازپهلو گذشت
پیش میرفتم تبسم کرد وگفت آهو گذشت
شاپور

**آهوی سفید** غزال رومی نته‌کیم آهوی خطایی یرلر ومحبوب رومی ومحبوب خطایی مراد ایدرلر

بیت

چشمت آهومست دلی آهوی خطا
چشم خوبان دگردر غمت آهوی سفید
خواجه آصفی

**آهوی دنباله کشیده** چشم محبوب

بیت

دنبال خودم می‌کشد آن نرکس جادو
من بندهٔ آن آهوی دنباله کشیده
عبدالواسع جبلی

**آیین بست** قانون واسلوب

**آیین بند** شهر دوتماسی

بیت

باآیین بندیٔ بازار خلوت میروم طالب
که دارم باوجود کامل خودمیل سودایی
طالب آملی

**آیینهٔ چین** چین ولایتنده معروف پولاد آیینه‌در

بیت

بضاعت سخن خویش بینم ازخواری
بسان آیینهٔ چین میان رشته رنگ

## باب الف مکسوره

**این از فلکست از حسن نیست** بوایشده اختیارم یوق ضروریدردیمك معناسنه. نهاوندی شاه محمد حقنده دیمشدر

قطعه

بزن خویش گفت شاه محمد
کین بچه زکیست کار من نیست
این از حسن کلاه دوزست
حقا که درین سخن سخن نیست
زن نیز جواب پختهٔ گفت
این از فلکست از حسن نیست

**این بشب جمعه تعلق ندارد** بونك آنکله علاقه‌سی یوقدر

بیت

گویند مخوری که شب جمعه غم آرد

این هیچ تعلق بشب جمعه ندارد
ابوتراب بیك

**این دوزنگی ورومی** شب وروز وپیری وجوانی وفقر وغنا وغم وشادیدن کنایه‌در، کذا فی شرفنامه

**این ره بترکستانست** بویول سنی سرمنزل مقصوده ایلتمز

بیت

ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی
کین ره که تومیروی بترکستانست
شیخ سعدی

**این سخن ته دارد** بوسوزك اصلی ونتیجه‌سی واردر

بیت

دریاخود وگوهر خود وغواص خودست
هان غوری کن که این سخن ته دارد
شیخ ابواسحق کازرونی درتوحید
بومعنایه بیت مزبور مثلا سحابینك رباعیسندن اولاق اوزره مرویدر

رباعیه

آنکس که بچشم خویشتن ره دارد
در چشم کدا وشه نظرگه دارد
دریاخودوگوهرخودوغواص خودست
هان غوری که این سخن ته دارد

**اینك ترازو** ترکیده ایشته آرشون ایشته میدان دیدکاری مثلدر

بیت

سخن ازماه میجویی وپروین
اگر منکر شوی اینك ترازو
کمال خجندی

**اینك گز واینك میدان** مثله

بیت

لاف اگر زد زقدت سرو چمن
گویش اینك گز واینك میدان
وله ایضا

**این مرده شیون نیرزد** غمی چکمکه دکمز

بیت

غم مخور جان من اررفته شد این مال ومنال
شادمی باش که این مرده نیرزد شیون
لواحد من الشعراء

**این همه آوردهٔ تست** بوهپ سنك قباحتکدر

بیت

ازشمیم گل ومل این دل من رفته بباد
آخرای بادصبا این همه آوردهٔ تست
خواجه سلمان

**این همه نیست** هیچ نسنه دکلدر، روزمره سوزلریدر کذا فی المحمودی

بیت

حاصل کارکه کون ومکان این همه نیست
باده پیش آرکه اسباب جهان این همه نیست
خواجه حافظ

**این هم اسپری شد** بو ایشده بیتدی دیمکدر، کذا فی شرفنامه

**این یکی دیگر** بودخی بویله اولسون

بیت

گفتی بداغ هجر بسوزانمت جگر
صدداغ هست جگرم این یکی دیگر
انصاری قمی

## باب الف مضمومه

**استخوان اوبست** آنك اصلنی بیان ایلدی

بیت

استخوان من که ازسنگ جنون صدجاشکست
استخوان قصهٔ فرهاد ومجنون بسته اند
خواجه آصفی

استخوان اول کموك، ثانی اصل معناسنه‌در

**استخوان قصه خوانان** قصه اوقویانلرك سرآغاز قصه‌ده ایتدکاری اجمال حکایه‌در

**اُشْتُرْ بینْ** دوراندیشه صاحب اولانه دیرلر

بیت

غافل شدی زحالم باآنکه شتر بینی
عاجز شدم زدستت باآنکه ذوفنونم
لواحد من الشعراء

**اُشْتُرْ خو** کین طوتیجی

بیت

درمرتبه ها گفت کمال تونباشد
گردون شترخوکه زکوهان قرآرد
اثیرالدین اخسیکتی

**اشتر دِل** قورقاق، ترکیده دوه یورکلی دیرلر

بیت

مراغمیست شتر وارها بحجرهٔ تن
شتردلی نکنم غم کجا بحجرهٔ من
مولانا کاتبی

**اُشْتُلُمْ کَرْدْ** مجادله وغوغا ایلدی

بیت

طریق مدارا شدش اشتلم
خم بادهٔ صبح روبینه خم
مولانا هاتفی

**افتاده مَرْدِ خدا** تواضع ایلدی

بیت

اکر زیر دستی بیفتد چه خواست
زبردست افتاده مرد خداست
شیخ سعدی

**اوچِه مَهْ کرد که اوتَهْ کُنَدْ** اونه باشر دی که بونه باشره

بیت

نامهٔ من خط مراته کند
هاله چه مه کرد که اوته کند
خواجه آصفی

**اورا رَسَدْ** آکا لایقدر

بیت

مرارسد که توام توبه دادهٔ گفتن
شنیدم آیت «توبواالی الله» ازلب حور
خواجه سلمان

**اومُرْغ این اَنْجیر نیست** اول بوایشک آدمی دکلدر

بیت

بروکه فکرت تونیست مرد این دعوی
مکن که خاطر تونیست مرغ این انجیر
حکیم انوری

**اونقش شُما ندارد** اوسزه لایق دکلدر

بیت

زاهدان گوشهٔ محراب غنیمت دانند
که ندارد خم ابروی بتان نقش شما
سیفیٔ بخاری

## باب باء مفتوحه

**باَاوُپاَ گِرفْت** آکا مقاومت ایلدی

بیت

محیط باتوبروز سخانگیرد پای
سپهر باتو بهنگام کین ندارد پای
خواجه سلمان

**باَاوُپاَیْ داَشْت** بودخی اومعنایه‌در

بیت

باحلم اوندارد کوه بلند سنگی
باعزم اوندارد باد بهار پایی
کمال خجندی

**باَاوُپاَیْ نَگیرَدْ** آنکله مقابله ایده‌مز

مصراع .

محیط باتو بروز سخانگیرد پای
خواجه سلمان

**باأوبسر برد** آنكه اختلاط ايدر ،

بيت

رند شراب خوار بسر ميبرد سبو
ماهم بآن سريم كه بااوبسر بريم
كمال خجندى

**بااوبسر كند** بودخى اول معنايه‌در

بيت

چنان بانيك وبدعرفى بسركن تاپس ازمردن
مسلمانت بزمزم شويد وهندو بسوزاند
مولاناعرفى

**بااوپهلو زند** آكابرابر اولور

بيت

بادولتت چه كاركند چرخ سفله بخت
باقلهٔ جبال چه پهلوزند سفال
خواجه سلمان

**بااوسر بر آورد** آنكه مقابل طورر

بيت

تاهمچو خط بچهرهٔ توسر بر آورم
ازفرق سركنم چو قلم آشكار پاى
خواجه كمال

آنكه معارضه ايتدى معناسنه‌ده كاور

بيت

گر سر برآورد چوكدو باتوبد سگال
تيغ قضا هميكندش چون چنار پاى
كمال اسماعيل

**بااوسرى داشت** آكاميل ايلدى وآنكه معاملهٔ نهانيسى‌وار

بيت

ژوليده بصحراى جنون رفت چو مجنون
هركس كه بديوانگىٔ عشق سرى داشت
منلا حيرتى

**باپادشه دست زد** عدالت وعمارت مملكته شروع ايلدى، مجوديده پادشاهه ملاق اولدى معناسنه

**بابادودم** مغرور ومتكبر

بيت

بياراست آن جنگ‌را پيل سم
هميراند چون شير با بادودم
حكيم فردوسى

**باآب اندر شكر دارد** آندن گدا وآندن ضعيفدر، كذا مؤيد الفضلاء

بيت

باآه سرد وافسرده‌دلم ازروى خورشيدش
نيارد تاب اوهرگز باآب اندر شكر دارد
ابوالمعانى

**بايت او** « سزاى او »

مصراع

دشمن توبايت تيغ است پابردار
حكيم شفايى

مصاحب مرتبهٔ عالى، كذا نقل صاحب كتاب المحمودى

**بادام دو مغز است** بيرمنحنى كذافى شرفنامه اماخاطره كلوركه اتحاد صحبت ودوستى معناسنه اولسه مناسب ايدى

**بادبدستش** النده نسنه يوق

بيت

عنقا شكاركس نشود دام بازچين
كاينجا هميشه باد بدست است دام‌را
خواجه حافظ

**باد پيما** بى فائده ايشه يليجى

بيت

دشمن آتش نژاد وباد پيما گوييا
برسرير كامرانى چون سليمانش ببين
مولانا اميدى

**باد پيمودن** كار بيهوده ايلمك ، كذا فى شرفنامه

**بادْدَسْت** سخی، الی آچیق دیرلر

بیت

بدان جوادکه چون ابرباد دستی را
وجوده چرخ دهدسالها بیك ادرار
ظهیر فاریابی

**بادَرْرِکاب** سوار وسواری، کذافی شرفنامه وهرشیئه عزیمته حاضر وآماده اولیجی

**بادْسَرانْ** مغروران ومتکبران، کذا فی شرفنامه

**بادْسَرِسَرْد** نومید ومأیوس، کذا فی ادات الفضلاء

**بادْعِنانْ** یوکرك آتدن کنایه‌در

بیت

خاك توام دست من نه برکابت رسد
گردتو نا یافته باد عنانان هنوز
مولانا جامی

**بادِعیسی** معجزات عیسی علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام، کذافی شرفنامه

**بادُوبیدْ** بیهوده وبیحاصل

بیت

که بهرام دادش بایران نوید
سخن گفتنی اوبود بادو بید
حکیم فردوسی

**بادَه پیمُودَنْ** « شراب خوردن » کذافی مجمع الفرس

**بادِهَرْزَه** وعدهٔ خلاف، کذا فی المحمودی

**بادَهٔ مَسْت** کسکین شراب ،

بیت

آنچه اوریخت به پیمانهٔ مانوشیدیم
اگرازخمربهشت‌است وگربادهٔ‌مست
خواجه حافظ

**بادَهٔ مَسْتانَه** دخی اول معنایه‌در

بیت

ساکنان حرم سرغفاف وملکوت
بامن راه نشین بادهٔ مستانه زدند
وله ایضا

**بادَهٔ نُوشینْ** شراب خوشگوار

بیت

دیدم ازبادهٔ نوشین ولب نوش لبان
بزم رندان خرابات پراز نوشا نوش
خواجه‌سلمان

**بارْدادْ** دیوان ایتدی

بیت

نشست وبر سرش افسر نهاده
زبهر کار مردم بارداده
میر ابوالمعانی

**بارِفاقه کَرْدَنْ** وسیلهٔ کاریعنی واسطهٔ حصول مصالح

بیت

مانع وصلت مرابخت سیاهم بوده است
بارفاقه کردن ازآه سحر گاهم شود
وله‌ایضا

**بارِکابِ تُو خاکَسْت** مراد ایتدیکك سکا مطیع در، کذافی شرفنامه

**بارَنْگُ وبُوی** دارات وکروفر معناسنه‌در کذا فی شرفنامه

**پارَهٔ کارْ** شوخ وشنکل

بیت

جوشاپوراندر آمد چارهٔ کار
دلم راپاره کردآن پارهٔ کار
شیخ نظامی

**باریك بینْ** مدقق وراست نظر

بيت

مردم باريك بين اندرخط تاريك شب
راستى باريك وروشن معنئ واديده‌اند
خواجه‌سلمان

**باريك‌ميرپسند** ضعيف وناتوان

بيت

چون نباشم اشك چون باريك ريس
من منى دست فضولى كاسه ليس
حضرت مولانا

**بازارخاك** عظمت وسرورى‌واموردنيويه‌ كذا فى شرفنامه

**بازارى** دلبرعاشق پرست وقابل تحصيل

بيت

اميد بلبل بى دل زگل وفاداريست
ولى وفانكند شاهدى‌كه بازاريست
منلا بزمئ اصفهانى

**بازآورد** ارمغان‌كه اكابره كتوررلر

بيت

طريقى داشت اين‌درويش‌باخال سيه‌پوشت
خطت آورد برگ‌سبزواز خاطربردآنش
مولاناكاتبى

**بازآوردى‌كرد** اعتذار ايلدى

بيت

گفتم ازكويش روم‌باز آمدم‌باصدنياز
هركه گويد ناسزايى باز آوردى كند
وله‌ايضا

**بازخواست‌كرد** رجا وتمنا ايلدى

بيت

مقرر چنين شدكه دستور راست
اساس سپاهى كند باز خواست
مولانا هاتفى

ودخى سؤال معناسنه

مصراع

صدر ازدرگ، تومراهست بازخواست
روز قيامت يوم‌السؤال اولمغله « روز باز خواست » ديرلر

بيت

ترسم‌كه صرفهٔ نبرد روز باز خواست
نان حلال شيخ زآب حرام ما
خواجه حافظ

**بازخورد** مغلوب اولدى

بيت

لعل روان‌زجام‌زرنوش وغم‌جهان‌مخور
زين فلك زمردين بهرچه باز ميخورى
خواجه سلمان

وقوجندى معناسنه‌ده استعمال اولنور

بيت

خواهم بمحتسب بدعا كاسهٔ دهم
ليك از رقيب بيهده‌گوباز ميخورم
ميرخسرو

و،راست كلدى معناسنه‌ده‌اولور

بيت

بهركه باز خوردتف كينه چوتو شمع
وجود خويشتن از ديدكان بيا لايد
كمال اسماعيل

و،اوغرادى معناسنه

بيت

خورد عطارى بدان دلخسته باز
پاوساقش بردودستش بسته باز
شيخ عطار

مذكورمعنايه‌يالكز « خورد » دخى ديرلر

بيت

سينه شكافم هرسحرگاه صبا زان منزلم
باشدخورد زين رهگذر يك‌لحظه‌بادى بردلم
مولاناجامى

**بازیچهٔ روم وزنگی** مسخرهٔ عالم، کذا فی شرفنامه .

**بازیدن** بذل ایتمك معناسنه بازی معناسندن مصدر دکلدر اصطلاحی برکلمه‌در

بیت

بجان ببازم وزمیان اوندارم دست باز
کین محبت به‌زصد جانست یکموی حبیب
مولانا کاتبی

کاهی «در» ایله «دربازم» دخی دیرلر. فداوبذل معناسنه اولدیغندن « جانباز » دیرلر. جانی فدا وبذل ایدر دیمك اولور

**باسگ بجوال نشاید رفتن** همجنسی اولمیانلر ایله صحبت اولنمقده ضرب ایدرلر

رباعیه

خصمم که بگفت وگو در آمد بامن
ریشی چو جوال دیدمش تادامن
گفتم که درآن ریش دوم عقلم گفت
باسگ بجوال در نشاید رفتن
کمال خجندی

**پاسبان فلك** کوکب زحل، کذا فی شرفنامه

**پاکان خطهٔ اول** کروبیان وحملهٔ عرش ایضا منها

**بافسون کس درچاه مرو** کیمسه‌نك اي ایله قیویه اینمه

بیت

چه‌سوداز دیدهٔ گریان فغانی چون شد آن یوسف
چرا اول بافسون کسان درچاه میرفتی
بابا فغانی

**بالاتر ازسیاهی رنگ دگر نباشد** بوندن ایلرو ایش اولمز

بیت

گفتم که روز عیشم شد تیره گفت خواجو
بالاتراز سیاهی رنك دگر نباشد
خواجه کرمانی

بومعنایه

بیت

صدرنك بوالعجب هست درحسن لیك از آنها
بالاتر ازسیاهی بالای چشم وابرو
محتشم کاشی

**بالادوی** شاطرلرك اول مخصوص اویونلریدرکه لنك چالارلر

رباعیه

شاطر بچهٔ که نکته برباد گرفت
صدملك دل ازحسن خداداد گرفت
بالادوی ازدود دل من آموخت
درچشم ترم قطره زدن یاد گرفت
خلاق المعانی

**قطره زدن** دخی لنك اورمقدر

**بام چشم** کوز قپاغی، فی شرفنامه

**بام مسیح** فلك چهارم، ایضا منها

**بام نهم** عرش مجید، ایضا منها

**پانداشت** مقابل اوله‌مدی، ترکیده قچی طوتمدی دیدکاریدر

بیت

دووفای تو پانداشت رقیب
باجوانمردیوا قدم ننمود
کمال خجندی

**باوباز داشت** وضع ایتدی محلنه

بیت

گهرزدیدهٔ من حیف هرزه‌روشده بود
توبازداشتی آنرا بتنگنای دهان
کمال اسماعیل

**باهم زبان دارند** آغز بر ایتدیلر

بیت

من ازنوش لبان اونخواهم کام دل جستن
که بهر کشتنم باهم زبان دارند آن لبها
امیر حاج

**پاى بدامن كردن** صبرايدوب فارغ اولمق، كذا فى المحمودى

**پاى بز آگندن** سحر ايتمكدن كنايه‌در

بيت

مرادر كويت اى شمع نگويى
فلك پاى بز آگندست گويى
شيخ نظامى

**پاى تابه كشاد** سفردن كلدى، كذافى شرفنامه

**پايچه بالا كرد** اتك درميان ايتدى

بيت

ساخته طاوس ملائك شعار
پايچه بالا زده طاوس وار
ميرخسرو

**پاى پيچيدن** «فراركردن» كذا فى المحمودى

**پاى خاكى كرد** سفرايلدى، كذا فى شرفنامه

**پاى دامن** بر محل كه زمينه يقين اوله ، كذا فى المحمودى

**پاى دراز كشيد** آشورى آتدى ديدكارى سوزدرو آياق اوزاتدى، تسلطدن كنايه‌در

بيت

سرو بردامن جوپاى كشيدست دراز
راستى خرم وآراسته جايى دارد
خواجه سلمان

**پاى در گل ماند** عاجز ومتحير اولدى

بيت

چو رگزن ساعد سيمين اوديد
بخود جون طسمه زين انديشه پيچيد
زحيرت پاى درگل ماند فصاد
كه آزار گل ازدستش نميداد
حكيم شفايى

**پاى درميان آورد** مصلحت ايچنده بولندى

بيت

دراز دستى احداث پرفسون بين
كه راى روشن او پاى درميان آورد
كمال اسماعيل

**پاى رنج كشند** يعنى حاضر وآماده اوله‌لر

بيت

بفرمود شه تارقيبان كنج
كشند ازپى ميهمان پاى رنج
شيخ نظامى

**پاى زاغ كرد** بوصويه كيردى ودخى كيزلندى

بيت

طاوس وارچون توبجولان در آمدى
درباغ بس پرى صفتان پاى زاغ كرد
مولانا دهكى

**پاى درسنگ آمد** خوف ايتمكدن كنايه‌در

بيت

مرا نى‌حد صلح ونى زور جنگ
وزين هردوپايم درآمد بسنگ
مولانا هاتفى

**پايش درخواب شد** آياغى اويشدى

بيت

درره باديه شب ناقهٔ ليلى گم شد
بوددر خواب مگرپاى طلب مجنونرا
خواجه آصفى

**پاى فشرد** ثابت قدم اولدى

بيت

پاى بفشارم ودرعشق توتمام پشت
شمع وارار بودم آتش سوزان برسر
كمال اسماعيل

**پى فشردْ** دخى ديرلر

بيت

چنان كام وناكام خواهى سپرد
بخود كام كى پى چه بايد فشرد
شيخ نظامى

**پاى گردْ كردْ** آياغن آلتنه آلدى

مصراع

پاگرد كن ومنتظر دست كرم باش
آياق دوشرمكدن كنايه‌در، مولانا دهكى

**با يكديگر زبان دارند** آغزبرلتديلر، اتفاق ايتمكدن كنايه‌در

بيت

دولعل يارکه بايكديگر زبان دارند
حديث كشتن من هردودرميان دارند
مولانا دعايى

**پاى گرفتْ** جماع ايتدى

**پاى كشانيده** گريخته ودخى آزاده اولمش، كذا فى المحمودى

**پاى گم آوردْ** خصمندن قاچدى

بيت

بى پاشود زتيغ توعنتر بروز رزم
پش توهر زياده سر آورده پاى گم
نظام استرآبادى

«زياده سر» شجيع وبهادر معناسنه‌در، كذا فى المحمودى

**پاى ماچانْ رفتْ** اعتذار ايلدى

بيت

آدم از فردوس وازبالاى هفت
پاى ماچان ز براى عذر رفت
حضرت مولانا

**پاى ماچانْ كردْ** بودخى اول معنايه‌در

بيت

هواى خواست تابرصف بالاترى جويد
گرفتم دست وافكندم بصف پاى ماچانش
حكيم خاقانى

**پاى مردْ** معين ودستگير

بيت

اى زهر تودستگير ترياق
وى درد توپاى مرد درمان
وله ايضا

**پاى مردى كردْ** امداد ومعاونت ايلدى

بيت

كرم كجاشد وانعام راچه پيش آمد
چرا ازين دويكى پاى مرد مانبود
كمال خجندى

كذا

قطعه

بحمد الله كه آيد برسرما
جوانمردى درين دير ربايى
كه پامردى نمايد وارهاند
مرا ازدست مشت پشت پايى
مولانا اميدى

**پاى وپرْ** طاقت وقدرت

بيت

ستوران همى سازدش زال وزر
ندارد همى جنگ راپاى وپر
حكيم فردوسى

**پاى اندازدْ** سور چوب دوشر، كذا فى المحمودى

**پاى دارْ** محافظه ايله

بيت

مرا گله بانى بمقلست وراى
توهم گله خويش دارى بپاى
شيخ سعدى

**بپای داشتن** وجوده کتورمکدن عبارتدر

بيت

بپای دار طریق قیام لیل چوشمع
که نور طلعت شمس از کرامت سحراست
خواجه حافظ

**بترازو فروشد** نازلی صاتارو دخی تدریجله ایدر

بيت

صد حسن بآن رخ تو بیك دفعه فروشی
مه رفت بمیزان که فروشد بترازو
کمال خجندی

**بتنگ آمد** طارلدی

بيت

ناله راهی چند میخواهم که پنهان میکشم
سینه میگوید که من تنگ آمدم فریاد کن
میرخسرو

**بتنگ میار** طارلتمه دیمکدر

بيت

چو گفتمش که دهان توهست تنگ بسی
بخنده گفت دهان مرا بتنگ میار

**بتیر نمی یافت** چراغله آرایوب بوله‌مدی

بيت

عالمی بی‌دل شدند ازتیر مژگانت چنان
درهمه شهراینزمان یك دل نمی یابد بتیر
مولانا شاهی

**بتیغ خاست** دیك طوردی هرنه اولورسه

**بجام عدل بده** برابر ویر ، کذا فی شر- فنامه

**بجان آمد** بیزار اولدی

بيت

ناله ام راه گلو بسته بجدی که نفس
تابرون میرود از سینه بجان می آید
مولاناشاهی

یالکز

**بجان** دخی دیرلر

بيت

بجان از نالهٔ من خلق ومن ازناله کردن هم
کجایی ای اجل تا وارهانی شان زمن من هم
مولانابیانی

**بجای او** آنك حقنده

بيت

ده روزه مهر گردون افسانه است وافسون
نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا
خواجه حافظ

**بجای خود بست** ایشی محلنده ایتدی ، کذا فی شرفنامه

**بچهٔ خورشید** لعل ویاقوت وامثالهما ، ایضا منها

**بچهٔ نوبر آورد** نتیجه پیدا ایلدی ، ایضا منها

**بحال در آمد** وجد وشوقه کلدی

بيت

مگو که از حرکت سرو ازشمال درآمد
چو دید قامت تو در چمن بحال درآمد
لواحد من الشعراء

**بخاك نشست** اعتبارسز اولدی

بيت

ازان بخاك نشستم که آن کمان ابرو
مراچو تیر بخود میکشید ودور انداخت
خواجه حافظ

**بخاك نشاند** اعتباردن قودی

**بخاك راه نشاند** مثله

بيت

مرا او سروچمن رابخاك راه نشاند
زمانه تاقصب نركس قباى توبست
وله

بَخْتِ دَنْدَانْ خَايْ بخت بدوطالع ناسازدن كنايه‌در، كذافى شرفنامه

بَخْتِ بَدُو هِمَّتِ عَالِي بَلاَسْتْ روزكارى نا مساعد اولان كمسنه حقنده ايراد ايدرلر نته‌كيم شاعر ديمشدر

بيت

بخت بدو همت عالى بلاست
واى برآنكس كه بدين مبتلاست

بَخَطِّ بَلاَدَرْ سَرْ آوَرْدَمْ بلاومحنته‌راضى اولدم، كذا فى المحمودى

بَخْتِ نَرُو مَادَه دولت‌اقبال بر قرار اولمز، كذا فى شرفنامه

بَخُمْ دَرْشُدْ مراقبه‌ده‌اولدى، كذافى‌المحمودى

بَخُودْ فُرُو رَفْتْ حجابدن‌وياخود غم‌والمدن باشى آشاغى‌ايده‌نه‌ديرلر

بيت

وقت بر آمدن بصبح ازنظر غضب كند
صبح بخود فرو رود چون‌نفس‌ازمكدرى
خواجه سلمان

بَخُودْ فُرُوشُدْ بودخى بومعنايه در

بيت

برآمد بگردون چومه بى نقاب
فروشد زشرمش بخود آفتاب
مولانا خاقانى در صفت معراج گفته

بَخْيَه بَرْرُوىِ كَارْ اُفْتَادْ اسرارى كشف وشايع اولدى

بيت

ماه خياطى كه چون ابريشمم دارد نزار
ترسم افتد بخيه ام دورازرخش برروى‌كار
ميرزا عجيبى

بومعنايه

بيت

زغمز دشمن غماز وجادو
فتاده پيش‌مردم‌بخيه‌بررو

بَدْ اَدَاىِ كُنَدْ ايكى كمسه ميانه فتنه وشور براقور

بيت

فلك تاچند بى مهرى نمايد
زمانه تابكى اين بد ادايى
لواحد من‌الشعراء

بَدْ آغَازْ بد سرشت وبد نهاد

بيت

يكى زشت روى وبدآغار بود
توگويى بمردم گزى مار بود
ابوشكور

بَدْ پَرْتَوْ يرامز حاللو

بيت

بخت بدپرتو مرادر بى‌نوايى پير ساخت
باجوانمردان عالم را جوانمردى نماند
خواجه‌سلمان

بَدْ بَرَدْ ايجنور

بيت

ميروى وميبرى باخود رقيب
ورهميگويم مبر بد ميبرى
مولانا طوسى

بومعنايه

بيت

گرچه طور رندى و بد نامى ازحد ميبرم
كافرم كرشمهٔ از حال خود بد ميبرى
بابا فغانى

بَدْ دِلْ اكل وشربه مقيد اولوب هيچ ايش طوتمز

بيت

چوشيران باندك خورى خو بگير

که بد دل بودگاو بسیار سیر
شیخ نظامی

**بَدَرْ بُرْدْ** رد ایتدی یعنی سوردی

بیت

سیل سرشك مازدلش کین بدرنبرد
کین سنگ خاره قطرهٔ باران اثر نکرد
خواجه حافظ

**بَدَرْ رَفْتْ** رد اولنمه‌نك لازمیدرکه طشره کیتدی معناسنه‌در

بیت

توزمکارم اخلاق عالم دگری
وفا وعهد من از خاطرت بدر نرود
وله ایضا

**بَدَرْ کَرْدْ** بمعنی «بدر برد»

بیت

مباش بی می ومطرب بزیر طاق سپهر
بدین ترانه غم ازدل بدر توانی کرد
وله ایضا

**بَدْرُودْ کَرْدْ** وداع ایلدی

بیت

ماه کنعانئ من مسند مصر آن توشد
وقت آنست که بدرودکنی زندانرا
وله ایضا

**بَدَسْت بَاشْ** آگاه اول

بیت

چوبر ولایت دل دست یافت لشکرعشق
بدست باش که هر بامداد · یغمایست
شیخ سعدی

ودخی تقصیر ایتمه معناسنه

بیت

گرت زدست برآید مراد خاطرما
بدست باش که خیری بجای خویشتن است
خواجه حافظ

**بَدَسْتِ دِیگَرانْ مَارْ گِیرْ** ایشی واسطه ایله وجوده کتورمه

بیت

چو ازدست تونآید هیچ کاری
بدست دیگران میگیر ماری
شیخ نظامی

بوعبارت اضداد استعمال اولنور نته‌کیم باب المیمده کلور انشاء الله تعالی

**بَدْعَلَفْ** هرنه بولسه یین آدمه دیرلر

بیت

صوفی زسر بدعلی دختر رزرا
درصومعه هرگز نکشندش که حرامست
خواجه حافظ

**بَدْقُمَارْ** بد امتزاج

بیت

بدقمار یهای شطرنج مجازی خوش نکرد
رفت تاجایی که می بازند خاصان نرد عشق
مولانا وحشی درمرثیهٔ قسمی بیك گفته

مقابلی «خوش قمار» در

بیت

بقصد جان بخواندی نقد از داد وفا برمن
که درنرد محبت خوش قماریهای من بینی
محتشم کاشی

**بَدْ گَوْهَرْ** بد خلقت و بد طینت، کذا فی المشکلات

**بَدْ مَسْتْ** کوه زه سرخوش ، لغتده بد اوضاع

بیت

یار رنجید زبد مستی دوشت خاتم
باده بایست باندازه خوری زورنبود
خاتم کاشی

**بَدِ هَمْسَایَه هَمْسَایَه دَانَدْ** یرامزی قونیشان بیلور

بیت

سرشت طفل بدرا دایه داند

بد همسایه را همسایه داند
شیخ نظامی

**بَذَقَنْ بُرْدْ** چکه ایله آلداتدی

بیت
ازمه زبتان گوی لطافت بذقن برد
لبهاش دل خستهٔ مارا بدهن برد
کمال خجندی

**بَرْ آبْ گُویَدْ** حاضر جواب ، کذا فی مجمع الفرس

**بَرْ آبْ نُوشْتْ** ضایع ایتدی وضایع ایدر

بیت
بنادان بود پندیش نا صواب
نشاید نصیحت نوشتن برآب
مولانا هاتفی

**بَرْ اُفْتادْ** منقطع اولسون بددعا محلنده استعمال ایدرلر

بیت
درمیان دیده ودیدار جان افزای دوست
چند مانع میشوی یارب برافتی این نقاب
کمال خجندی

بومعناده لازمی ایله واقع اولمشدر

بیت
بس تجربه کردیم درین دیر مکافات
بادرد کشان هرکه در افتاد برافتاد
خواجه حافظ

**بَرْ آمَدْ بَهَمْ** غضبه کلدی ، کاهی تقدیم وتأخیر ایله ده استعمال ایدرلر ، کذا فی شرفنامه

**بَرْ اَنْگُشْتْ پیچیدْ** مذمت ایلدی

بیت
جزنگوی نکنم باهمه تادست رسد
که برانگشت نه پیچید بدان بیخبران
حکیم انوری

**بَرْ آوَرْدْ** سد ایلدی

بیت
زدیده بردلم آمد زدل بدر نرود
کشد بخون دل رهگذر بر آورده
اهلیٔ شیرازی

**بَرْ آیَدْ** نصیب اولورسه

بیت
گفتم غم تودارم گفتا غمت سرآید
گفتم که ماه من شو گفتا اگر برآید
خواجه حافظ

**بَرْ پامیداشت** احیا ایلدی یعنی دوشمش ایکن آیاقلندردی

بیت
پای مجنون نه همین سلسلهٔ سودا داشت
هرکه دیوانه شد این سلسله برپامیداشت
خواجه آصفی

**بَرْ بَستْ** فائده لندی

بیت
با آنکه درمیان تودل بست عالمی
کس زان میان بغیر کمرهیچ برنبست
خواجه سلمان

**بَرْچینْ گاهْ** کرسی ، کذا فی المحمودی

**بَرْخَطْ میدارْ** مطیع اول ، ایضا منه

**بَرْخُودْ پیچیدْ** مضطرب اولدی

بیت
میپیچ برخود وچون غنچه تنگدل منشین
چوگل زپوست برون آی خرم وخندان
کمال اسماعیل

بومعنایه « بتاب رفت » دخی دیرلر

بیت
زکاکل تودل تیره بخت میجویم

فرومتاب وسر از بهر این بهانه مکش
بابا فغانی

بو معنایه «می تابد» دخی دیرلر

بیت

می تابم ازینکه میکند زلف
بازی بازیٔ ازان دهی خط
محتشم کاشی

**بَرْخُودْ گِرِفْتَمْ** احتمالدرن ایتمش اولدم، کذا فی المحمودی

**پَرْداخْتْ** مشغول اولدی

بیت

چو پنبه زار بنا گوش بشکفید ترا
زگوش پنبه برون کن بکار حق پرداز
کمال اسماعیل

بو بیتده مضارعی واقع اولمشدر، ودخی خالی قالدی معناسنه

بیت

دیر نشین باش چو عیسی زمان
خانه بپرداز زنامحرمان
مولانا جامی

یعنی «زنا محرمان خانه خالی کن». ودخی فارغ اولدی معناسنه اصلی اوزره واقعدر

بیت

وه که افسانهٔ جامی نشنیدی هرگز
تانپرداختی از لابهٔ لاغ دگران
مولانا جامی

ودخی تمام ایلدی معناسنه موضوع لهی اوزره

بیت

چو خواندهٔ نامهٔ شهریار
بپرداخت آن نامه را چون نگار
شیخ نظامی

**پَرْدَهٔ اُودَرِیدْ** آنی رسوای ایلدی

بیت

زمانه بسکه دریدت پرده بر عشاق

تونیز چهره مدر برمن از جفا پرده
کمال اسماعیل

**پَرْدَه بَرْاَفْکَنَدْ** بی حیالق ایلدی، کذا فی المحمودی

**پَرْدَه بَرْگِرِفْت** آشکار ایلدی، ایضا منه

**پَرْدَه شِنٰاسْ** مطرب

بیت

پرده شناسان بنوا درشگرف
پرده نشینان بوفا درشگرف
شیخ نظامی

**پَرْدَه نِشِینْ** محرمان حلوتسرای یعنی اهل بزم و دخی ملائکه، کذا فی شرفنامه

**بَرْرَسِیدْ** فهم ایلدی

بیت

بیماریٔ من بچشم خود می بینی
اشکفتگیم نیززلفت بررس
کمال اسماعیل

**بَرْرُوِی رُوزْ اُفْتٰادْ** آشکار اولدی

بیت

غم جگرسوزست منم چشم گریان چون کنم
راز من بر روی روز افتاد پنهان چون کنم
مولانا لسانی

**بَرْرُوی اُفْتٰادْ** دخی دیرلر

بیت

نگفتم قصهٔ خون خوردن دل با کسی هرگز
بروی افتاد پیش مردمان از اشك غمازم
ریاضیٔ سمرقندی

**بَرْرُوی دَوِیدْ** یوزه یاپشدی

بیت

دیداشك من که چشم خوابگاه من نشد

میدود بر روی ومیگیرد گریبان مرا
ولهٔ ایضا

**بَرْ رُوی چَهیدْ** مثله

بیت

سالهای اشك جا دادم ترا در چشم خویش
وقت فرقت کی روا دارد که برویم چهید
خواجه سلمان

**بَرْ زَدَه دامانْ** منتظر فرمان

بیت

برزده دامان خدمت تشتی وروح القدس
هرچه فرماید اطاعت میبرد کون ومکان
ابوالمعانی در توحید باری جل شانه

**پَرَسْتَنْدَهٔ خَیالْ** شاعر، کذا فی شرفنامه

**بَرْسَرْ بَیْضَه شِکَسْت** مسخره ورسوای ایلدی

بیت

حامیٔ بیضهٔ گیتی زفتن
برسر فتنه گران بیضه شکن
مولا جامی

**بَیْضَه دَرْ کُلاهْ شِکَسْت** دخی بومعنایه‌در

بیت

صبا بشعبده اش بیضه درکلاه شکست
که باسپیده وزردست بیضه سان نرکس
کمال اسماعیل

**بَرْ شِکَسْت** سیکرك صاولدی

بیت

یکی فتنه دید از طرف برشکست
یکی درمیان آمد ودر شکست
شیخ سعدی

**بَرْ شاخِ آهُو** وعدهٔ دروغ ، کذا فی مؤید الفضلاء

**بَرْ طاقْ نِهادْ** کوزدن براقدی یعنی اعتبار ایتمز اولدی

بیت

زشرم جام طاقش چرخ زراق
نهاده جام ماه ومهر برطاق
محمد عصار

**بَرْ طَبَقْ کُنَدْ** ظاهر ایدر

بیت

میخواست ماه چارده را برطبق کند
رخسار اودر آینه عرض جمال کرد
خواجه آصفی

**بَرْ طَبَقَسْت** ظاهر وآشکاردر

بیت

باده از شرم لب لعل تو غرق عرقست
وه چه گل پیش رخت هرچه بود برطبقست
مولانا طوسی

**بَرْ عالَمی فُرُوخْت** افشا ایلدی

بیت

بکویش دوش پنهان بودم ای دل ناکه از بویش
بفریاد آمدی بر عالمی بفروختی بازم
همایون شاه

**بَرْ گاوْ جُلْ بَسْت** طبان قالدیروب قاچدی

بیت

بطوسی جامهٔ ده کو ازین شهر
همی خواهد که جل برگاو بندد
مولانا طوسی

**بَرْ گِرِفْت وبَرْ گیرَدْ** قبول ایلدی

بیت

من این دلق ملمع را بخواهم سوختن روزی
که پیر میفروشانش بجامی بر نمگیرد
خواجه حافظ

**بَرْ كَشيدْ** ايلرو كتوردى

بيت

در بعزت مصطفى را در « فاندر » بركشيد
گشت منزل بهر اعزاز تونص « انما »
خواجه سلمان

**بَرْ كشيدَهٔ اُوسْت** آنك ايلرو چكمسى در

بيت

تيغ توبركشيدهٔ دولت اوست راستى
گرچه بنفس حويشتن هست باصل گوهرى
وله ايضا

**لَبْ كُلُوخْ مٰالِيدْ** اعتذار ايلدى ديمكدن عبارتدر

مثنوى

چوشب بگذشت دفع هرگما نرا
بشست ازگريه چشم خونفشا نرا
لبش تر بود ازخون خوردن شب
كلوخ خشكرا ماليد برلب
مولانا جامى

**بَرْمَنْ مَشِكَنْ** بكا اينجنمه

بيت

برمن مشكن بيش كه من توبه شكستم
زان دست كه صد قلزم ازويك شمر آيد
حكيم انورى

**بَرَنْدْ آوَرْ** شمشير نيك

بيت

همه زهر زخم برند آوران
بر آميخت باخون گند آوران
شاعر

**بَرُوزِ مٰانِشِيْنَدْ** اودخى بزم كبى بى طالعدر

بيت

هركس كه شبى نشست باتو
بسيار بروز مانشيند
مولانا شاهى

**بَرُوزِ اُونِشَسْتْ** مثله

رباعيه

آتش ز زبان شمع مى جست
ناگه سپيده دم زبانش بشكست
سررشته تباه باشد تاپيش نماند
روشنى بشب آمد و بروزم بنشست
خواجه سلمان

**بَرْنِشَسْتَنْ** « قصدكردن »

**پَرْوٰاىِ سَرُورِيشِ خُودَمْ نِيسْتْ** بنم كندو باشمه درمانم يوق ديمكدر

بيت

من كه پرواى سروريش خودم نيست مگر
سر سوداى سخن باى جوموبم زكجاست
خواجه سلمان

**پَرْوَرِشْ آمُوزْ** علم وحكمت ومجاهده وپير مرشد و بعضيلر جناب خداى تعالى وتقدس ديمشلر ، كذا فى شرفنامه

**پَرْوِزِ فَلَكْ** خورشيد، ايضا منها

**پَرَّه زِنْدْ** سوركون آوى

بيت

گرپره زند لشكر عزمت نبودراه
جزداخل اونيست رديف سرطانرا
حكيم انورى

**بَرْيَخْ زِنْدٰانِ اُو** انى ذكر ايتمزلر ، كذا فى شرفنامه

**بَرْيَخْ بِنِشَسْتْ** معدوم اولدى ، كذا فى المجمع

**بَرْيَخْ نُوِيسْ وآفِتٰابْ نِهْ** ادا اولنمز دين ايچون و دخى ويرەسى ايچون ايراد ايدرلر

قطعه

با فقاعی گفتم از روی مزاح
بد معامل نیستم من ای خسیس
وجه شربتها که داری نسیه ام
گر فراموشت شود بریخ نویس
کمال خجندی

بَرِیسْمانِ کَسْ دَرْچاهْ مَرَوْ کمسنه نك الفا سیله تهلکه یه دوشمه

بیت

بریسمان دغل دوستان مرو درچاه
که یوسفی تووداری برادران غیور
مولانا امیدی

بَرِیسْمانِ اُو دَرْچاهْ رَفْت کمسنه نك القاسیله تهلکه یه دوشمك

بیت

دلا بعشوهٔ زلفش مرو بچاه ذقن
بریسمان کسان چند میروی درچاه
مولانا کاتبی

بَزْازانَه شُدْ تازه لك کچورمش دلبره وکاهی وقتی کچوب رایگان اولمش میوه یه دیرلر

بیت

عصمت ازمحبوب هرجایی مجورسم وفا
زانکه بی لذت بود میوه چو بزازانه شد
مولانا عصمت بخاری

پَسْ اَنْداز میکُنَدْ جمع مال وادخار ایدن کمسنه حقنده ایراد ایدرلر

بیت

اسباب حسن ماه مرا خال وخط بسست
گیسوی تاب داده پس انداز میکند
خواجه آصفی

پَسِ سَرْ کُنَدْ جمع ایدر معناسنه در

بیت

بنه کاکل پریشانی ومیل فتنه کمترکن
جهان رابس بود آن زلف کاکل را پس سرکن
وله ایضا

پَسْ اُفْتادْ وپَسْ اَفْکَنَدْ بر کمسنه نك وفاتندن صکره قلانه دیرلر

بیت

زرودرم نه بماند نظر معنی را
که پس فکند بزرگان به از ثنا نبود
کمال اسماعیل

پَسِ چَرْخَه نَفْرِینْ کُنَدْ بر کمسنه نك غیبته ذم وشتم ایده نه دیرلر

بَسْتَه رَحِم عطا وکرمدن حظی اولمیان آدمه دیرلر، کذا فی شرفنامه

بَسُخَنْ رَسید صاحب طبع اولان آدمه دیرلر

بیت

چه خوشست همزبانی بحریف نکته دانی
که سخن نکرده باشی بسخن رسیده باشد
ضمیری اصفهانی

بَسْ خَمْ زَدْ خلاف وعد ایتدی

مثنوی

بده ساقی آن شمع ساغر لگن
که رؤیت سحر بر تواز نام من
بغیر از غم تو نماند غمی
شب تیره بختی زند بس خمی
ظهوری ترشیزی

بَسَرِ دَسْت دَرْآمَدْ اله کیردی دیمکدن کنایه در

بیت

کو بخت که بی گه بمن مست درآید
زلفش کشم وشب بسر دست درآید
فخرالدین علی صفی

بَسَرِ خُودْ شُدْ کمسنه نك حکمی آلتنده اولمامق

بيت

شد سر اهل وفا خاك كه ملك غم او
كشوری نيست كه هركس بسر خود باشد
لواحدمن الشعراء

**بَسَرْ دَرْ آمَدْ** دپه‌سی اوستنه دوشدی

مصراع

آخر الامردر آمد بسر اسب جنيبش
حكيم انوری

**بَسَرْ بُرْدَنْ** ثابت‌قدم اولمق، كذا فی‌المحمودی

**بَسَرِ تازِيانَه سِتانَمْ** آلت حربسز آلورم، بی رحمت آلمقدن كنايه‌در
ايضا منه

**بَسَرِ زُلْف سُخَنْ گُويَدْ** سوزی كنايه‌ايله سويلر

بيت

زخط پرسمت از مشك ختن ميگويی
چند مارا بسر زلف سخن ميگويی
شكرالله

**بَسَرِ زُلْفْ سُخَنْ كُنَدْ** ناز وشيوه ايله‌سويلر

بيت

بسر زلف ميكنی سخنی
فتنه زانروی ميكنی انگيز
امير حاج

**بَسَرْ وَقْتِ اُوفْتادْ** آنك رازينه واقف‌اولدی

بيت

رقيب امروز منم كرداز آمد شد كويش
بسر وقت غم پنهانم افتاد به بيداری
استاد

**پَسِ زانُو نِشَسْت** منزوی اولدی

بيت

اين‌دم از كشمكش‌اين‌بستم
پس زانوی وفا بنشستم
مولانا جامی

**پَسِ گُوش اَنْداخْت** ايشتمزلندی

بيت

گفتمش زلف توصدرخنه‌بدين دوش انداخت
بشنيد آن بت بدكيش پس گوش انداخت
مائلی تبريزی

**پَشْم شُدْ** پراكنده اولدی ، كذا فی شرفنامه

**بَعَدَمْ بازَدَه** نابود اولمش، ايضا منها

**بَغْداذْ خَرابَسْت** آجلقدن كنايه‌در

بيت

بغداد خراب است از خراسان
معمور كنم بنام بغرا
بسحاق اطعمه

ديكر

بيت

سرتاسر آفاق همه‌بوی كبابست
اين باكه گفت كه بغداد خرابست
وله

**بَغَلْ زَدْ** مسخره‌لقدن كنايه‌در

بيت

تونخواهم جفت كمتر زن بغل
جفت انصافم نيم جفت دغل
حضرت مولانا قدس سره‌الاعلی

**بَفُلانْ سَرِبى آبى دارَمْ** فلان‌ايله‌باشم‌خوش دكلدر

رباعيه

درسينه زدست دل جگر تابيهاست
درديده زتاب سينه بی خوابيهاست
ای‌ديده بريز خون اين دل‌كه مرا
ديديست‌كه با او سربی آبيهاست
شيخ اوحدالدين

**بَقَلَمْ بازَدَه** محو ايلمش، كذا فی‌شرفنامه

**بَكارْ نَيايَدْ** ایشه یرامز

بیت

زین بخت خفته هرگز کاریم بر نیآمد
کاری ازو نیامد بسیارش آزمودم
خواجه سلمان

**بَكاغَدْ بَرَنْدْ** تمام عزت ایده‌لر ، كذا فی شرفنامه

**بَگَرْدْ رَفْتْ** محو اولدی

بیت

دور سماع اونگر قصهٔ مهر ومه مگوی
زآنکه سماع اوهمان چرخ بگرد میرود
مولانا کاتبی

بومعنایه

بیت

تا خاکپایت ازنظر اهل دردرفت
چندان گریست دیده که‌دریابگرد درفت
بصیری بغدادی

**بَگَرْدَنْ دَرْآمَدْ** ایشدر باشه دوشدی

بیت

گفتم هوس ساعد ودستش نکنم
لیکن چوبگردنم درآمد چه کنم
استاد

**بَلاگَرْدانْ** صدقه واحسان

بیت

هرگه که بخرآمد بناز آن‌قامت فتان تو
من‌هم برقص‌آیم کنم جانم بلاگردان‌تو
مولانا محتشم کاشی

**بَمْ زَدْ** سله اوردی

بیت

ازآن هر یکی بانگ برخم زدی
اگردم زدی برسرش بم زدی
مولانا عبدالله هاتفی

**پَنْبَه شُدْ** قاچدی وهرزه کارلق ایلدی معناسنه

**پَنْبَه کَرْد** مثله ، كذا فی ادات الفضلاء

**پَنْبَه کُنْ** منکر اول ودخی محو ایله

بیت

پنبه کن ای جان دشمن ازتنی
کوز ترکش دوگدان خواهدنمود
حکیم خاقانی

**پَنْبَه کَرْد** برمعناسی دخی عاجز ایلدی دیمکدر

بیت

پنبه کنم لشکر شانرا چنان
کزتن شان‌پنبه‌کنم استخوان
میر خسرو

**پَنْجُمْ رِواقْ** فلك مریخ ، كذا فی شرفنامه

**بَنْدِ زَبانْ نَدارَدْ** سوزی صاقله‌مز ایشتدو کین سویلر

بیت

میگفت دوش‌سوسن درگلستان‌به‌بلبل
عاشق نباشد آنکو بند زبان ندارد
مولانا کاتبی

**بِهَمْ بَرْآمَدْ** مطرب اولدی

بیت

بهم برآمده ام زان دوسنبلت که چرا
فروکنند ونهندش بدوش دلبر بای
خواجه سلمان

**بِهَمْ زَدْ** بری برینه قاتدی

بیت

ارباد فتنه هردو جهانرا بهم زند
ماو جراغ چشم‌وره انتظار دوست
خواجه حافظ

غيرك كيسه‌سندن احسان ايتمك،

**پَهْلُو بَنْدِى** كذا فى مجمع الفرس

**پَهْلُو تَهِى كَرْد** فرار ايلدى

بيت

پهلو تهى زنكهت گل ميكنـد مشـام
امشب كه دربر آن بت مشكين كلاله نيست
طالب آملى

واجتناب ايلدى معناسنه

بيت

همچون نيام تيغت دارد اجل ز هيبت
پهلو تهى هميشه از تيغ جان شكارت
ظهير فاريابى

**پَهْلُو كَرْد** دخى ديرلر، كذا فى مؤيد الفضلاء

**پَهْلُو تَهِى كُنَدْ** برطرفه كيدر معناسنه

بيت

هان اى صف ملائكه پهلو تهى كنيد
اين دم كه پهلوى نفسم را گمان پرست
طالب آملى

**پَهْلُو كُنَدْ** دخى ديرلر

بيت

شه ازرزم اوبه كه يكسو كند
كزان پهلوان پيل پهلو كنـد
شيخ نظامى

ديكر

بيت

پهلو كند زگرز گران سنگك توفلك
يكسورودزاسب سبكسير توزمين

**پَهْلُو دادْ** تركيده يان ويردى ديرلر دونوب كتمكدن كنايه‌در، كذا فى شرفنامه

**پَهْلُو زَدْ** برابرلك ايلدى، ايضا منها

**بَهَمْ نَرَسِيدْ** حاصل اولمدى

بيت

بدان اميد كه امشب ابم رسد بلبش
كباب ونقل ومى آورده ام بهم نرسيد
مولانا هلالى

**بَيَاضِى** منتخب وگزيدهٔ اشعار وغيره كه خلافنه «ديوانى» يرلر يعنى گزيده اولمينه

بيت

زمانه خواند وفلك بر بياض ديده نوشت كه
اين قصيده بياضى بودنه ديوانى
مولانا عرفى

**پِى بَازْ نِهَادْ** كيرو چكلدى

بيت

وراز مراد تو پى باز مى نهـد گردون
باضطرار چو گردون بار كش دون باد
حكيم انورى

**بَيْتُ اللُّطْفْ** قحبه خانه كه «باب اللوق» دخى ديرلر

**بَيْضَه دَرْ آبْ** بختـه اولدى، كذا فى مؤيد الفضلاء

**بَيْضَه دَرْ كُلَاهْ شِكَسْتْ** حيله‌سى ظاهر اولدى

بيت

بازىٔ چرخ بشكندش بيضه دركلاه
زيرا كه عرض شعبده بااهل راز كرد
خواجه حافظ

**بَيْضَهٔ صُبْحْ** آفتاب، كذا فى شرفنامه

**بَيْضَهٔ كَافُورْ** برقدن كنايه‌در، ايضا منها

**بَيْكْ نِيمْ نِهَادْ** برطرف ايتدى

بيت

هر چند دونيست زهجران دل شاهى
باز آى كه ماجـله بيـك نيم نهاديم
مولانا شاهى

بومعنايه

بيت

ماپستر راحت زتويك نيم نهاديم
بالين اجل را سر تسليم نهاديم
خواجه آصفى

**بِي گُمْ كَرْدْ** ايز آزدردى

بيت

نيمشب بي گم كنان دركوى جانان آمديم
همچو جان بى سايه وچون سايه بجان آمديم
حكيم خاقانى

**پيمانه پُرْشُدْ** عمر آخره ايرشدى

بيت

بازآن مشرب مستان سرپيمان دارد
ساقيا چيست مگر پرشده پيمانهٔ ما
مولانا كاتبى

## باب باء مكسوره

**بِزادُو بَرْآمَدْ** قوجه ياشلو عورت ديمكدن كنايه‌در

بيت

مخور فريب حسنش مپندار عروسى
اين پيره زال دهر بزاد وبر آمده
ابوالمعانى

**بِزادُو بِشُدْ** كاوب كتدى

بيت

مگركه لاله بد انست بيوفايى عمر
كه تابزاد وبشد جام مى زكف ننهاد
خواجه حافظ

**بِسْيارْكَسْ بيكَسْ بُوَدْ** خدمتكارى چوق اولانك خدمتى مراد اوزره اولنمز

مثنوى

ازان مختلف راى شد روزگار
كه دارد پدر هفت ومادرچهار
يكى جفت همت ترابس بود
كه بسياركس مرد بيكس بود
شيخ نظامى

**بِنازَمْ چَشْمِ مَسْتَتْ را** نازك كوزكله تفاخر ايدرم ، كذا فى شرفنامه . اصلنده

**بِنازَمْ** فخرلنورم ديمكدر

بيت

سزد گر بدورش بنازم چنان
كه سيد بدوران نوشين روان
شيخ سعدى

**بِهْ اَزْبِهْ بَسِى باشَدْ** ال الدن اوستوندر

بيت

مناز ازبهى اى زخيل بهان
كه باشد به ازبه بسى درجهان
مولانا هاتفى

**بِهْتَرِينْ خَلَفْ** حضرت رسول اكرم صلى الله عليه وسلم

**بِي آبْ شُدْ** شرمنده و خجيل اولدى، كذا فى شرفنامه

**پيراسْتَنْ** كسمك

بيت

كلك بى راى توحرفى تواند بنگاشت
تيغ بى حكم تو يكموى نيارد پيراست
خواجه سلمان

**پيرامُوزَسْتْ** حصولى ممكن اولان ايش

بيت

رندى آموز طوسى از رندان
گرچه اين هست كه پيرا موزست
مولانا طوسى

بو معنایه

بیت

همچو فرهاد از غمش روزی بصحرا میدوم
تا نه بینند این جوانان عشق پیرا موزرا
اوحدالدین

**پیرِ چهل ساله** حضرت آدم علیه السلام، کذا فی شرفنامه

**پیرِ دهقان** می انگور، ایضا منها

**پیرِ سرندیب** حضرت آدم علیه السلام، ایضا منها

**بی روستائی عید** کدرسز صحبت وانکلسز عشرت

بیت

رقیب ای کاش ارناگه چو ماه روزه میشد کم
که تا بی روستائی عید میکردم بد لجویان
کمال خجندی

**بیست و یک وشاق** یکرمی بر صورت شمالیهٔ فلك البروج

بیت

با بیست ویك وشاق زسقلاب ترك وار
بر راه وی کمین بمفاجا بر افکنند
حکیم خاقانی

**بیست و یک پیکر** دخی دیرلر، کذا فی المشکلات

**بی سر و پا** پریشان احوال

بیت

گر نباشد مددی لطف تو پیدا باشد
گرچه ازدست من بی سروپا برخیزد
خواجه سلمان

**بی سر و سامان** بودخی اول معنایه‌در

بیت

دلم از بادهٔ هجرت جوشده مست و خراب
کرده خوشدل چو ترا بی سر وسامانیٔ ما
مولانا نظمی

**پیش افتاد** سرگذشت

بیت

هرساعت ازمژگان خود خون دلم پیش اوفتد
زین زارمانده بخت بد کانیست پیش افتاد من
میر خسرو

**پیشانی دار** بك یوزلو

بیت

ابروی تو آن سیاه پیشانی دار
پیوسته بقصد من میان بسته بود
خواجه سلمان

**سخت پیشانی** دخی دیرلر

بیت

جگرم خون شد از پریشانی
آه ازین جان سخت پیشانی
اوحدالدین درجام جم

بو معنایه یالکز

**پیشانی** ده دیدلر

بیت

غمزه وچشم توشوخند ولی آمده اند
ابروان توبه پیشانی از یشان برسر
خواجه سلمان

**پیش خود برپا** خودبین ومتکبر

بیت

سراسر دزدونا شاعر تمامی پیش خود برپا
برابر مونس خاطر پس سردشمن جانی

**پیش خورد** سلم ایله بعض اشیا فروخت اتمشه دیرلر

بیت

دست رادش کرده در اطلاق رزق
مهلتی مر آزرا از پیش خورد
حکیم انوری

كذا فى المحمودى والمشكلات؛ اما شرفنامه‌ده چاشنیگیرلر چاشنی ایچون یدکاری نسنه‌یه‌دیرلر

**پیش رَس** تورفنده ایرشمش میوه‌یه دیرلر

بیت

بمیدان رسیده از هزارش یکی
بود باغ را پیش رس اندکی
مولانا هاتفی

بیت

بمنزل رسید ازهمه پیشتر
بودعزت پیش‌رس بیشتر
وله ایضا

**پیش دَستی کَردَن** تیزطوتمق‌هرنه‌اولورسه

بیت

قتل من‌خواهد زیکسو غم زدیگر سواجل
پیش دستی کی که نبود دست پیشین‌را بدل
مولانا جامی

**دَستِ پیشین را بَدَل** دخی ضرب مثلدر ایش اولکی ایشدر معناسنه‌در

**پیشانی کَرد** گستاخلق وترك ادب ایلدی

رباعیه

درباغ شد سر وسرافشانی کرد
سنبل زنسیم تو پریشانی کرد
گل‌روی‌ترابدید جون سجده‌نکرد
مردم همه گفتندکه پیشانی کرد
اوحدالدین

**پیش رَس** عاقبت اندیش، کذا فی‌شرفنامه

**پیش کُن کَرد** سبقت‌ایلدی، کذا فی‌المحمودی

**پیش نِشین** دایهٔ زن حامل‌که عربیده قابله ترکیده‌ابه دیرلر، کذا فی شرفنامه

**پیش نِهاد** هرنسنه‌نك مقدمه‌سی، کذا فی‌المحمودی

**پیش داد** تقدمهٔ اجرت، کذا منها

**بی صَرفه گُفت** حدندن زیاده سویلدی و فکرسز جواب ایلدی

بیت

غیورانه بکشاد لب درجواب
زگفتار بی صرفهٔ ناصواب
مولانا هاتفی

**بی ظَرَف** حوصله‌سز

بیت

می زرطل عشق خوردن کار هربی‌ظرف نیست
وحشی میبایدکه براب گیرد این پیمانه‌را
مولانا وحشی

**بی تَه** دخی دیرلر بومعنایه

بیت

چاه‌ز نخدانش ببین ای دیده وکاری مکن
کاندرته دوزخ فتد جان من بی‌ته دگر
محتشم کاشی

**پیلِ آبکَش** سحاب، کذا فی‌شرفنامه

**پیل اَفکَندَن** شطرنج اویوننده مات ایتمك کذا فی‌المحمودی

**بی نَمَکی کَرد** نامعقول‌ایلدی ودخی‌بیوفالق ایلدی، کذا فی شرفنامه

**بید بَرگ** یعنی نیزه

بیت

درآمدز بحران سر بید برگ
کشاده درورزن درع وترگ
شیخ نظامی

**بی قَدَم** یمنسز یعنی اوغوری یوق دیمکدر

بيت

چنین معشوقهٔ در شهر وآنکه دیدنش ممکن
کسی کز پای ننشیند بغایت بی قدم باشد
اوحدالدین

**بیگانه خو** وحشی طبیعت یعنی آدم ایله کچ
آلیشیر

ضدی

**زود آشنا**

بيت

از کف غیر بامن وبرغم من بغیر
بیگانه‌خو چوشادی وزود آشنا چوغم
ولی دشت بیاضی

**بیگانه رو**

مقابلی

**آشنارو** در

بيت

بیگانه روشدیم بهر آشنا ویار
باشدمگربروی‌توچشم آشنا کنم
حکیم رکنا

## باب باء مضمومه

**بخته خوار** کذا ودخی دامادہ دیرلر، کذا فی‌مجمع‌الفرس

**براق جم** باده، کذا فی‌شرفنامه

**بربار** زن حامل

بيت

چو درکم خوردن زن پربار باشد مرد
برخوار کزوصد ناخوشی زاید بکنار
مولانا هلالی

**برآمد قفیز** : اجل ایرشدی ترکیده پیمانه طولدی دیمکدر

بيت

که کاریست این خوار ودشوار نیز
که بر تخم ساسان پر آمد قفیز
حکیم فردوسی

**پرپهلو** سخن ناخوش

سخنهای پر پهلو یش بیشتر
چو خار وخسك هرطرف نیشتر
مولانا هاتفی

**برج ثریا** دهان دلبران، دیشلرمناسبتیله‌در

بيت

آخرتو آسمان شکنی با گهر شکن
ازدرج در وبرج ثریا چه خواهمی
حکیم خاقانی

**برج درانداز** بی‌تکلفانه کاور، کذافی‌ادات الفضلاء

**بردل** بهادر وشجیع، کذا فی‌شرفنامه

بيت

جهاندیده وزیرك وپردلم
نه‌کم سال‌ونادان وبیحاصلم
مولانا هاتفی

**برکار** صنعتده ماهر اولان استاد

بيت

طبیب محتشم در عشق برکاریست کزقدرت
المهای جفا خوش میکند داغ نمکسودش

بيت

نخستین کار دان استاد برکار
نمی جنباند ازجابای پرگار
مولانا وحشی

صفت‌شیوه ونازده ماهر اولان خوبلره‌دم دیرلر

بيت

بتان کاردان خوبان برکار
درآغاز وفاها رندوخوش یار
وله درفرهاد وشیرین
و«غمزهٔ برکار» ده دیرلر

بيت

ساغر زده‌ی آبی وکیفیت مستی
ازغمزهٔ صید افکن پرکارتو پیداست

محتشم کاشی

**پُرْ کَرْدَه پَی** آشمش یورتمش وصاحب تجربه

بيت

بیا ای نواساز پرکرده پی
زخویشم تهی‌ساز وبردارنی

مولانا ظهوری

**بُرُونْ شَوْکَرْدَنْ** آچماز دن ایش ایتمك حضرت مولانا مثنوی‌یه طعن ایدنلر حقنده بیورر

بيت

ای‌سگ طاعن توعوعو میکنی
طعن قرأنرا برون شومیکنی

بيت

او مجال رازدل گفتن ندید
زوبرون شوکرد ودرلاغش کشید

وله قدس سره

**پُرْقَدَمْ** دون وسفله طبع

بيت

مـن ندیدم زبز قـدم کرمی
گرتو دیدی سلام من برسان

لواحد من‌الشعراء

**پُشْتِ پَازَدَنْ** ترك ایتمکدن کنایه‌در

بيت

آنکو زندزروی جفدا پشت پای من
بوسم چو دامنش بلب اعتذار بای

کمال اسماعیل

وفارغ اولمق معناسنه

بيت

سرکویش هوس داری. هوس‌را پشت پایی‌زن
درین اندیشه یکروشو دوعالمرا قفایی زن

خواجه سلمان

کتاب محمودیده یوز دوندرمك معناسنه‌منقولدر

**پُشْتِ اَشْقَرْ** روزبهترین، کذا فی‌المحمودی

**پُشْت دَادَنْ** فرار ایتمك

بيت

مده تا توانی درین جنگ پشت
کزنده است سعدی که‌عشقش بکشت

شیخ سعدی

**پُشْت نُمُودَنْ** مثله

بيت

سواری که درجنگ بنمود پشت
نه خودرا که نام آورانرا بکشت

وله ایضا

**پُشْت گَرْمِي** آرقه ویروب حمایت ایلمك

بيت

اجل که شیوهٔ اوبی گنه کشیست مدام
به پشت گرمیٔ آن غمزه میکند کاری

کمال خجندی

یالکز

**پُشْتِي** دخی دیرلر

بيت

چومطرح ارچه‌که افکنده ایم بی‌سبریم
به‌پشتیٔ توچو مسند شویم سینه فرز

کمال اسمعیل

واستظهار معناسنه‌ده کاور

بيت

دوتوأمند حسام وقلم‌که خسرو عهد
به‌پشت گرمیٔ این هردوگردن افرازند

وادانی واسافلدن بری خلقه جور واذیت ایلسه ویاخود بریره انتساب ایله ناهموار وضع ایلمسه « پشت گرمی کرد » دیرلر .

ودخی بومعنایه

سَرْگِرانی کَرْد دخی دیرلر .

قطعه

شهاداد این ناکسان زمانی
فغان زین خسیسان آخرزمانی
بصوف سقرلاطشان پشت گرمی
بمردم زدستارشان سرگرانی
مولانا وحشیٔ یزدی.

پُشْت یافْت قوت و قدرت بولدی، کذا فی المحمودی

بُنْیادِ عُمْر بَرْیَخْ عمرده وفا یوق تیز آخر اولور، کذا فی شرفنامه

بُنْ دامانِ شَبِسْتانْ کَنْ مراقبه ایله دیمك اولور، کذا فی المحمودی

بَنْد بَسْتَنْ کوج ایلمك، ایضا منه

بُوالْکاسِمْ بوالفضول

بیت

گفتم که روم بگوشهٔ بنشینم
هرگوشه زبوا لکاسمی نیست خالی
لواحد من الشعراء

بُودَنی بُوَدْ اوله جق اولور

بیت

تدبیر چاره چیست درین درد غیر صبر
چون بود بودنی چه توان کرد غیر صبر
خواجه سلمان

بُوزْیا بُوپی کُنیم خانهٔ جدیدین تهنیه وتبریك ایدهلم دیه جك یرده استعمال ایدرلر، کذا فی المحمودی وغیر المعتبرات

پُوسْتینِ اُودَریدْ آنی غیبت ایلدی

بیت

روا باشد اربوستینم درند
که طاقت ندارم که مغزم برند
شیخ سعدی

پُوسْتینْ کَرْدْ غیبت ایلدی، کذا فی المجمع

پُوسْتینْ گِرِفْت بودخی اول معنایه‌در، ایضا منه

پُوسْتینْ کَنْدَنْ مثله، کذا فی کشف اللغه

پُوسْت بازْ کَرْدَه ظاهر ایلدی ، کذا فی المحمودی

پُوسْتِ سَگْ دَرْرُوی بی ادب وبی حیا، ایضا منه

پُوشیدَه رازْ اسراری گیزلو

بیت

خطی کش بزرگان ندانند باز
چه دانند طفلان پوشیده راز
شیخ نظامی

پُوشیدَه زَنَخْ حرامی وقطاع طریقدن کنایه‌در یول کسیجیلر بیلنمامك ایچون یوزلرینی اورتولو طوتارلر

رباعیه

قاضی که بتزویر دزد پوشیده زنخ
وزمکر وحیل نشسته برمنبرشیخ
این گرمی وسردی که درومی بینی
یك نیمه زآتشست ویك نیمه زیخ
لواحد من الشعراء

بُوقَلَمُونْ شُدْ بَهارْ بهار مزین اولدی، کذا فی شرفنامه

پُوگِرِفْت غایت سرعتدن کنایه‌درلر

بیت

بشیر سگی داشت که چون پوگرفت
سایهٔ خورشید برآهو گرفت
شیخ نظامی

پُولادْ سَنْجانْ مبارزان ودلیران و شجیعان وبهادران، کذا فی مجمع الفرس

## باب تاء مفتوحه

**تاچه سَرْدارَدْ** نه خیال ونه فکر ایدر

بیت

هرگز نیست نقش وفا از توکس بدل
دارد عجب که عاشق بیچاره تاچه‌سر

**تاخَطِّ اَزْرَقْ** پیاله وغیری زیاده طولو اولمقدن کنایه‌در اکثر باده‌ده استعمال اولنور، کذا فی شرفنامه

**تاخَطِّ بَغْداٰدْ** مثله، ایضا منها

**تاخَطِّ جَوْرْ** مثلها، کذا فی المحمودی. مذکور اوچ لفظدن مراد اولنان معنی طولو اولمقدر

**تَبْ داٰرَدْ** خلط کلام ایدر

بیت

گفتم ای شوخ مرا آتش هجران توسوخت
گفت ای عاشق مسکین تو مگرتب داری
مولانا لسانی

**تَبْ طَلَبْ کُنی تَبْ نَدِهَدْ** غایت خستی بیاندر. ترکیده کیمسه‌یه استمه‌سن ویرمز دیدکلریدر

بیت

ای دل مطلب شربت صحت زنهار
زین قوم که تب میطلبی تب ندهد
حکیم انوری

**تَخْتَهٔ اَوَّلْ** لوح محفوظ، کذا فی المحمودی

**تَخْتَهٔ خاٰكْ** روی زمین، کذا فی شرفنامه

**تَراٰزُوِی پُولاٰدْ سَنْجاٰنْ** نیزهٔ مبارزان

بیت

ترازوی پولاد سنجان بمیل
ز کفه بکفه همیراند سیل
شیخ نظامی

**تَرْجُماٰنْ** پیشکش

بیت

بی سفره زانکه که‌نانش کشید
که‌درپیش خان ترجمانش کشید
مولانا هاتفی

**تَرْداٰمَنْ** آلودهٔ معصیت ودخی معیوب معنا سنه، کذا فی شرفنامه

**تَرْزَباٰنْ** حاضر جواب

بیت

چون درآید همت مطلب شکافت درسؤال
تر زبانی چون تمنا خشك ماند درجواب
مولانا عرفی

**تَرْشُدْ** آلندی

رباعیه

دیوان کمال یکی همی خواند
دیدم که دهانش پرشکرشد
از غایت لطف آبداری
حاسد سخنش شنیدو ترشد
کمال خجندی

ویحضور اولدی معناسنه

بیت

رویم ازدیده بخون ترشد ومیدانستم
که بروی من ازین دیده بلایی برسد
خواجه سلمان

**تَرْشَوَدْ** آلینور، مضارعیدر

بیت

ترشود لاله چو برداغ دل پرخونش
زیرلب خنده‌کند غنچه ونرکس چشمك
شاه ظاهر دکنی

**تَرْگَشْت** بمعنی «ترشد»

بيت

چواوحدى سخن ازآب ديده خواهد گفت
كه پر نيست حديث مرا ز ترگشتن
اوحدالدين كرمانى

**تَرْكَشْ رِيخْتْ** مغلوب اولدى

بيت

چو دانست كز خصم نتوان گريخت
بناكامى او نيز تركش بريخت
شيخ سعدى

**تَكْلِيفِ سَمَرْقَنْدِى** تركيده قوزغون تكليفى ديدكلرى مضموندر

بيت

ياربا اغيار تنها سير گلشن ميكنند
چون مرا بينند تكليف سمرقندى كنند
ابو المعانى

**تَنْ آسَايِدَنْ** خاموش اولمق، كذا فى كشف اللغه

**تَنْ دَادْ** وجود ويردى

بيت

من جان نازنينم در داده تن بقالب
اينجا بيار گشتم وآنجا مدام بودم
خواجه سلمان

**تَنْ درآنْ دَهِدْ** «درتن بپوشد»، كذا فى جان بغداد

**تَنْ دَرْدِهَدْ** رضا ويرر

بيت

پايۀ قدر ترا ازمه نشان ميخواستم
گفت اوكى دردهد تن را بدين خلقان خيام
حكيم انورى

بومعنايه

بيت

بردم گمان كه هست ميان ترا كنار
اما بجاميان تو تن درگمان دهد
خواجه سلمان

بو بيتده اصلى اوزرينه واقع اولمشدر

بيت

تن ده برضا كانچه قضا برتو نوشتست
ازتو نشود دفع بتعويذ و حمائل
وله ايضا

**تَنْدُوخَنْدْ** رخت وبخت، كذا فى جامع الفرس

**تَنْ زَدَنْ** خاموش اولمق

رباعيه

جامى تن زن سخن طرازى تاچند
افسونگرى وسخن سازى تاچند
اظهار حقايق بسخن هست محال
اى ساده دل اين خيال بازى تاچند
مولانا جامى

**تَنْ زَدْ** سيوشدى وغائب اولدى معناسنه

بيت

امروز روز عيد وتو در شهرتن زدى
فردا ترا چه گويد دستور شهريارى
حكيم انورى

**تَنْ زَنَدْ** خاموش اولور

بيت

عشق آتش درهمه خرمن زند
اره بر فرقش نهند وتن زند
شيخ عطار

**تَنْ فُرُودَادْ** مطيع اولدى

بيت

سرزناچارى برآورده به بى سامانى
تن زناكامى فروداده بدشمنكامى
اوحدالدين كرمانى

**تَنْگْ چَشْم** آج كوزلى

بيت

الهی کورکردی ازکمال تنگ چشمیها
که‌در چشمت بودخاك سیه کحل‌صفاهانی
غزالئ مشهدی

بومعنایه

بيت

عاشقانرا گردر آتش می بسوزد لطف یار
تنگ چشمم گرنظردر چشمهٔ کوثر کنم
خواجه حافظ

کاهی چشم محبوب وصفنده استعمال ایدرلر

بيت

می ومرغ وریحان وآواز چنگ
تن تنگ چشمان درآغوش تنگ
شیخ نظامی

**تُنُكْ رُویْ** یوزی یومشاق

بيت

حق بگویم همه کس‌را درروی
گرچه ازآب تنك روی ترم
کمال اسمعیل

**تُنُكْ دَرْ بَرْ گیرْ** قوجاغنده طوت ، کذا فی شرفنامه

**تُنُكْ شَرابْ** بدمست، شرابه تحملی‌اولمیان

بيت

آخر حسن این صنم‌راه زد این خراب را
بوی بس از می‌کهن برتنك شراب‌را
بابا نصیبی

**تُنُكْ ظَرْف** دخی بومعنایه‌در

بيت

برتنك ظرفست مینا هرزه خند افتاد جام
بدحریفانند دیگر می‌کشی تنها خوشست
ابوطالب کلیم

**تَنِ گُمانْ دِهَدْ** ظن تحصیل ایلر ، کذا فی شرفنامه

**تَنْ نِهادْ** مطیع اولدی

بيت

قاضئ چرخ میزند بی‌گنهم زحد برون
من‌چه کنم نهاده ام تن بقضای آسمان
خواجه سلمان

**تَهِی پایْ** یوریمه‌ده یوکرك آت وکرك غیری

بيت

وهم تهی پای بسی ره نوشت
هم‌زدرش دست تهی‌رای گشت
شیخ نظامی

**تَهِی چَشْم** آج کوزلو دیمکدر

بيت

وقتی‌غباری زآستان بفرست روی‌چاکرت
تاکی تهی چشمم کند بادیده ام خاك درت
میر خسرو

**تَهِی دَوْ** بوش یلن

بيت

دوم براه غمت از غبار غیر تهی
بجستجوی توچون من‌کسی تهی‌دونیست
مولانا جامی

بيت

دل پرورد تهی دو بروانی نرسید
خودروا برسراین‌دردیگری‌نرسید
حکیم خاقانی

**تَهِی رایْ** تدبیرده قصوری اولان، کذا فی‌المجمع

**تَهِی رَوِی** یولسز کیدن وبمعنی سفر، کذا فی‌المحمودی

## باب تاء مکسوره

**تِیرِ اُوداَرَدْ** آنك حمایتنده‌در. زمان قدیمده بادشاهلر برکمسنه‌یه امان ویرسه‌لر کندونك مخصوص اوقلرندن بر اوق

ویررلر ایمش من‌بعد اول آدمه تعرض اولنماز ایمش

بیت

یك خدنگ ازترکش آن شحنهٔ بازار عشق
نزد عقل از بیم چرخ جانستان آورده ام
حکیم خاقانی

**تیرِ بازوی چرخ** اوقدرکمان چرخله آتیلور، عطارد و دخی برنوع کذا فی شرفنامه

**تیرِ پرتابی** منزل اوقی

بیت

کشیدهٔ چوکمان دشمنی مرادر بر
مراز پیش میفکن چوتیر پرتابی
اوحدالدین کرمانی

بومعنایه

بیت

ببال وپرمرو آنجا چو تیر پرتابی
هوا گرفت زمانی ولی بخاك نشست
خواجه حافظ

**تیرِ چرخ** برنوع اوقدر

بیت

نگاه دور امل کرده ام ببرج مراد
فلك مرا بستم همچوتیر چرخ انداخت
ابوالمعانی

**تیرِ خاکی** نشان اوقی

بیت

تیر خاکی نبودرسم که دور اندازند
خاکیم من زخودم دور میداز چنین
کمال خجندی

**تیر خورده گراز** ترکیده‌اوقلنمش طوکوز دیرلر

بیت

کنند حمله چون تیر خورده گراز
شود فرض فرزانه‌را احتراز

**تیرِ روی ترکش** حاضر وآماده اولمش هرنه اولورسه

بیت

ماچومی‌آیم درمیدان عشق
ناله تیر روی ترکش میکنم
حکیم رکنا

بیت

ماراغلوی زمزمه یا معجز دمست
کان تیرروی ترکش عیسیٔ مریمست
طالب آملی

**تیرك زدن** صو فسقیه‌دن یاخود یاره‌دن قان آتیلوب چیقدیغنه دیرلر

بیت

چو خونی که تیرك زد ازفرقگاه
یلانرا برا فرا خت برکلاه
مولانا هاتفی

**تیره گشت** الم چکوب قساوتلندی

بیت

تیره‌ناگشته دست اوگیرد
عذر اورا بلطف بپذیرد
مولانا جامی

**تیغ بند** خدمتکار

بیت

مصاحب نیستی بگذر فغانی زین می ومجلس
برون در طفیل تیغ بندان میتوان بودن

**تینِ فلك** رأس وذنب، کذا فی‌شرفنامه

## باب تاء مضمومه

**ترکتاز کرد** چاپدی

بیت

دلیران زهر سوشده جنگ ساز
در آنجا که میکرده اند ترکتاز
ابوالمعانی

تُنْد رُوْ شتابله کیده‌نه دیرلر

بیت

آنچنان تندرود درپی هیچ
گو بیا کار ضروری دارد
لواحد من‌الشعراء

تُنْد عِنانْ اشکون آتلی

بیت

خلق ستاده بر سرراهند منتظر
آن شهسوار تند عنان را خبرکنید
مولانا کاتی

تُنُكْ بَزْمْ مجلسده یاوه‌لك ایده‌نه دیرلر

بیت

چون تنکان بزم من‌ازمی لعلیٔ شفق
گوهر خویشراعیان ساخت سپهر گوهری
نظام استرآبادی

تُو بَگَرْدَنِ خُرْد شوحالکله کندوکی آدم صانورسین دیمکدر

بیت

پدرت کرد بود ومادر کرد
چون‌توشاعر شدی بگردن‌خرد
لواحد من‌الشعراء

## باب ثاء مفتوحه

ثَلاثَۀِ غُساله باده مجلسده‌محبةً ایچیلان طولو قدح‌اوچ اولسون بش اولسون

بیت

ساقی‌حدیث سرورگل ولاله میرود
وین بحث با ثلاثۀ غساله میرود
خواجه حافظ

استانبولی قنالی زاده علی افندی ترکی نظمه کتورمش، مناسب محل‌اولمغین ایراد اولندی

بیت

قچن ثلاثۀ غساله‌یی ایدرسم نوش
اولور اوچرله‌دن مضطرب‌سفینۀ هوش

## باب جیم مفتوحه

چادرِ تَرْسا خورشید وشعاع خورشید، کذا فی شرفنامه

چادرِ لاجُوَرْد آسمان ودخی سبزه‌زار، ایضا منها

چادرِ اَژْدَها عناصر اربعه، ایضا منها

چارْ تَکْبیرْ بَرُوزَدْ برنسنه‌دن فارغ اولمقدن کنایه‌در

بیت

من‌هماندم که وضو ساختم ازچشمۀ عشق
چارتکبیر زدم یکسره برهرچه‌که هست
خواجه حافظ

چارْ تَکْبیرْ بَرُو گُفتْ دخی اول معنایه‌در

بیت

بنه برهفت دوزخ هفت تکبیر
بگو بر هشت جنت چار تکبیر
محمد عصار

چارْخایَه هرپرده عورت آلانه ومتعددعورتی اولانه دیرلر

بیت

پیرانه سرکه قدامیدی دوتا شده
از چار خایگی درسه‌جا کتخداشده
مولانا امیدی

چارُمْ اَسْبابْ چار قوت که جاذبه، ماسکه، هاضمه ودافعه، کذا فی شرفنامه

چارْمیخِ حَیاتْ عناصراربعه، کذافی‌المحمودی

چاشْنیٔ دِلْ سخن؛ کذا فی شرفنامه

**جامْ بَرْسَنْگ زَدْ** توبهٔ نصوح ایله تائب اولدی. ایضا منها

**جامِ فِرْعَوْنی** مجلسده بحث ایله ایچیلن بیوك قدحکه بردن ایچلمسی ممکن دکل. اصلنده بر بیوك قدح ایمش شویله‌که طولوسن درت آدم آنجق قالدیرر ایمش.

بیت

جام فرعونی اندر آرکه صبح
دست موسی برآرداز کهسار
حکیم خاقانی

**جامه بَرْ قَدَّش تَنْگ آمَدْ** برینك طبیعتی طار یاوب مضطرب اولدقده دیرلر

بیت

هرکه‌آن یوسف گلپیرهن انداخت قبا
جامه برقد عزیزان دگرتنك آمد
خواجه آصفی

**جامهٔ خُورْشیدْ** زمین، کذا فی شرفنامه

**جامه دَرْ آنْجا نِهادْ** آنده وفات ایلدی

بیت

شددلق مرصع گرو باده وشادیم
آخر بسرکوی مغان جامه نهادیم
معین‌الدین شیرازی

**جامهٔ دالْ وگُلْ** برنوع قماشدرکه زمینی دال و زمانی گل نقشی اولور

بیت

نباشد جامهٔ دال وگل شاهی هوس مارا
که برتن‌نعل وداغ حسرت ودردتوبس‌مارا
مولانا هزاری

**جامه دَرْنیلْ زَدْ** یاس وماتمدن کنایه‌در

بیت

زمصر ارچه اوکوس تحویل زد
که مصر ازغمش جامه درنیل زد
مولانا جامی

**جامهٔ فتحی** برنوع اینجه قماشدر

بیت

جامهٔ فتحست برتن کسوت داغ والم
واژگون بختم شگون‌داردسیه‌پوشی مرا
طالب آملی

**جامه قَبا کَرْدْ** رازین آچدی

بیت

چون گل ازنکهت اوجامه قبا کن‌حافظ
وان قبادره آن قامت چالاك انداز
خواجه حافظ

**جامِ هِلالی** هلال ماهه مشابه برقدحدر

بیت

عشق من‌باخط مشکین توامروزی نیست
دیرگاهست کزین جام هلالی مستم
خواجه حافظ

**جانْ بَرْمیانْ** حاضر ومستعد دیمکدر، کذا فی شرفنامه

**جانْ دِرازی** طول عمردن کنایه‌در

بیت

از بهرجان درازیٔ اوسا کنان خاك
بکشاده‌دستها همه چون سروچون‌چنار
خواجه سلمان

**جانْ دَرْآسْتینْ داشْت** باشن‌اورته‌یه قودی

بیت

حریم عشق‌را درگه‌بسی بالاتراز عقلست
کسی‌آن آستان بوسدکه‌جان درآستین دارد
خواجه حافظ

**جانْ گِرَوُ جامه گِرَوْ** جان و باش یولکه فدا

بيت

جان وتن رهن می ناب کن ازمن بشنو
مثل اینست دلا جان گرو وجامه گرو
مولانا طوسی

جَانِ مَنُ وَجَانِ شُمَا سزكله بز صاغ اوله‌لم

بيت

دل خرابی میکند دلداررا آگه کنید
زینهار ای دوستان جان‌من وجان‌شما
خواجه حافظ

شرفنامه‌ده اتحاد محبتدن عبارتدر. وبعض نسخه‌ده قسم اولوب سزك وبزم جائز حقی ایچون دیمکدر

چَبْ دَادْ یاره‌یه چالدی وصاودی

مصراع

چب داد بتانرا وتراخواست دل‌من

جَدَارْ کَرْدَنْ طوار باغلمقدن عبارتدر

بيت

دگر ببزمگه عیش طول شب خواهی
فلك جدار کند دست وپای توسن‌خود
محتشم کاشی

بيت

رخش کلکم ملك معنی‌را به‌پیمودی تمام
رشتهٔ شغل کتابت گرنمی بودی جدار
مولانا ظهوری

چَرَاغِ چَرْخِ چَارُمْ حضرت عیسی علیه السلام

بيت

چراغ چرخ چارم گرنگیرد شعله ازنورش
نیاویزد چراغ معجزه طاق رسالت را
ابوالمعانی‌درنعت رسول‌اکرم صلی‌الله‌علیه وسلم

چَرَاغْ دَرْزِیرِ دَامَانْ شاهدی یانده‌حاضر

بيت

نشان شهروان دارد سرزلف پریشانش
دلیل روشنست اینکه چراغی زیر دامانش
کمال خجندی

چَرَاغِ مُغَانْ شراب، کذا فی شرفنامه

چَرْبِ آخُورْ فراخی‌ٔعیش، کذافی‌المحمودی

چَرْب پَهْلُو سموز

بيت

ازسفر می‌آیم ودرراه صید افکنده ایم
هست صید چرب پهلوکارمغان‌آورده‌ایم
حکیم خاقانی

چَرْبُ وَخُشْكْ نیك وبدوزیاده ونقصان، کذا فی شرفنامه

چَرْخ اَگَرْ لِگَامْ خَایَدْ فلك اگر مراد اوزره اولمزسه

بيت

زیر احکام آوری باچوب شرع
راه امرت چرخ اگر خاید لگام
ابوالمعانی

چَرْخِ تَرْسَاجَامَه آسمان‌دنیا، کذا فی شرفنامه

چَرْخِ زَرِینْ لِگَامْ وچَرْخِ زَرِینْ کَاسَه آسمان چهارم، ایضا منها

چَرْخِ صُوفِی جَامَه آسمان، ایضا منها

چَشْمَارُو زنان عجم عروسدن زخم چشم دفعی ایچون بربیوك‌دستی‌یی مزین‌ومنقش ایدوب اکابری ایچنه آقچه و اصاغری نقل طولدروب بر یوکسك یردن آشاغی آتارلر قیریلوب ایچنده‌کی طاغلدقده یغما ایدرلر

بيت

جوچشماروآنگه خورند ازتوسیر
که از بام پنچه گرفتی بزیر
شیخ سعدی

**چَشْمِ آسْمانْ كُورَسْت** نااهل دولت ونعمتده واهل فقر ومذلتده اولدقده ضرب ايدرلر.

بيت

ترامى بيند وبامهر وماه خويش مى نازد
كنون روشن سدايمعنى كه چشم آسمان كورست

**چَشْمِ بنامْ** يعنى تعويذ :

بيت

هركه باحرز مدح او باشد
نبود حاجتش بچشم بنام
شمس فخرى

**چَشْمِ پَناهْ** مثله :

بيت

فلك از بهر حفظ جاه وذاتش
زپروين ساخته چشم پناهش
ابوالمعانى

**چَشْمِ دارَدْ** اميد ايدر:

بيت

چشم انعام مدار يدز انعامى چند
چشم دارم كه بجاه از همه افزون باشى
خواجه حافظ

**چَشْمِ دَريدَه** يوزى كوزى آچلمش :

بيت

شوخئ نركس ببين كه پيش تو بشكفت
چشم دريده ادب نگاه ندارد
ايضا له

**چَشْمِ راسِيَهْ كَرْدْ** تركيده كوز قرارتدى ديدكاريدر :

بيت

گره درجبينان آلوده خشم
بتاراج هندى سيه كرده چشم
مولانا هاتفى

**چَشْمِ زَدَنْ** فراغت ايتمك :

بيت

اى دل ارچشم ميزنى زبلا
چشم بردوزازان بلا انگيز
حسن بيك نازكى

**چَشْمَشْ پَريدْ** مطلوبندن خبر آلدى :

بيت

در گلستان چو نسيم تو وزيدن گيرد
چشم نركس بسر سبز پريدن گيرد
خواجه آصفى

**چَشْمَشْ جَهيدْ** مثله :

بيت

جان من مير قصد ازشادى مكر يار آمده است
ميجهد چشم همانا وقت ديدار آمده است
كمال خجندى

**چَشْمِ شَبْ نَمايْ** چشم بيدار يعنى اويقوسز قالمش، كذا فى شرفنامه .

**چَشْمَش را آبْ دادْ** بركمسنه استديكى كمسنه يى كور دكده ايراد ايدرلر:

بيت

بيا كز گلرخت چشم جهان بين رادهم آبى
بگلزار جهان بهرچه آوردند پس مارا
حكيم انورى

**چَشْمَش مَرَسادْ** كوزدكمسون، نظردكمسون كذا فى شرفنامه .

**چَشْمِ غَزالْ** شرابايله طولو قدح:

بيت

خمار من نشكست از اياغ چشم غزال
فزود داغ جنونم زداغ چشم غزال
مولانا صائب

**چَشْمِ فِرَنْگى** كوزلك:

بيت

زبهر ديدن روى توروز وشب حمام
هزار چشم فرنكى نهاده بردرو بام
لواحد من الشعراء

**چشمِ گاوانه** چشم فراخ، برنوع ابرى بياضى چوق كوز، كذا فى شرفنامه.

**چشمكِ زن** كيزلو نظر:

بيت

چشم ازايهام كند چشمك زن
فتنه در انجمن وهم فكن
مولانا جامى

**چشمك زد** كوز قپادى:

بيت

ميزند هرقطره باران چشمكى برساقيان
كاينچنين روزى چرا پيمانها سرشارنيست
مولانا صائب

**چشمِ كس بيهوده نگريست** هركسك برردى وار:

بيت

بپرسيدند ازوكين گريه از چيست
بگفتا چشم كس بيهوده نگريست
شيخ نظامى

**چشمم چشمها ديد** كوردم كچوردم :

بيت

دلم چندين فسون ازچشم تركان بلاديده
فريبم چون دهد نركس كه چشمم چشمها ديده
عصمت بخارى

**چشمۀ تدبير** مغزسر، قوت مفكره دن كنايه در، كذا فى شرفنامه.

**چشمه درماهى روان** آفتاب در برج حوت، ايضا منها

**چشمۀ سيماب** روزدن وآفتابدن كنايه در، ايضا منها

**چشمۀ هفت اختر** منازل قمردن برمنزله در، يديلر ، ديدكارى ، ايضا منها .

**چشمۀ هفت سر** مثله

**جلالِ هريسه پز** استاد طباخ ديمكدر، كذا فى المحمودى.

**جمشيدِ ماهى گير** حضرت سليمان على نبينا وعليه السلام و « آفتاب در برج حوت گشتن » كه اول وقت ايام شتا اولور، كذا فى شرفنامه .

**چنارى وكدوپى** ايكى نسنه نك ميانده مناسبت اولمدقده ضرب ايدرلر :

نظم

درياب كمال الدين اين سخن نازك وباريك
آزرده مكن خاطرت ازكس سرموپى
گر باتو برابر زند آن صوفىٔ اقرع
يا دست مرا درحق او بيت نكوپى
بدخواه تو خودرا ببزرگى چوتوداند
ليكن مثلست اينكه چنارى وكدوپى
كمال خجندى

بيت

كدو در صحن بستان چيست بارى
كه جويد سر بلندى با چنارى
مير خسرو

بيت

گر سرو پيش قدتوزد لاف همسرى
آنرا چمن حديث چناروكدو گرفت
خواجه سلمان

**جنكِ زرگرى** تركيده قصاب جنكى ديدكلرى معنايه در :

بيت

كرده اى بت تابكى اين جنگهاى زرگرى
ازتو ضايع ناوك بيداد وازمن تير آه
محتشم كاشى

**جَوْهَرِ عُلْوِی** آسمان، کذا فی شرفنامه.

**جَوْنُمَانْدَسْت** اولکی حال یوق :

بیت

شعیری زان شعار نونماندست
وگرتازی ندانی جو نماندست
شیخ نظامی

**چَهَارْ تَابِشِ اَرْکَانْ** عناصر اربعه ، کذا فی شرفنامه.

**چَهَارْ دَرِیچَه** حواس اربعه که چشم وگوش وبینی ودهاندر، کذا فی شرفنامه.

**چَهَارْ کَرْکَسْ** بو دخی عناصر اربعه‌دن کنایه‌در، ایضا منها

**چَهَارْ گُهَرْ** بودخی معنای مذکوره‌در

بیت

هفت اختر وچهار گهر در مصیبتند
واحسر تا خلاصهٔ هفت وچهار کو
خواجه سلمان

**چَهَارْ گُوشَه** تابوت، کذا فی شرفنامه .

**چَهَارْمِیخْ کُنَدْ** لواطه میکند ، کذا فی مجمع الفرس .

**چَهَارْ نَظْم** عناصر اربعه، کذا فی شرفنامه

**چَهَارْ هَفْتَه** ناچیز ونابود ، کذا فی مؤید الفضلاء .

**چَهْرَه دَرْ آغُوشْ کَرْدْ** یوزین الله آلدی :

بیت

بستوری مشوای ذرّه نومید ازوصال او
که این شاهد لقابین چهره درآغوش می آید
طالب آملی

بو بیتدن یوزه چیقار معناسی دخی استنباط اولنور

**چَهْرَه گُشَا** نقاش ومصور :

بیت

ورق دفتر نقاش فروشوکه کنون
باد بر هرطرفی چهره کشایی دارد
خواجه سلمان

**چَهْرَه نَشُدْ** صورت ویرمدی:

بیت

غنچه دهن چهره نشد پیش تو یوسف
با آنکه زگل چهره وازغنچه دهن داشت
مولانا هاشمی

## باب جیم مکسوره

**جِگَر گُرْبَه خُورْدَه اَسْت** بر قیمتلو نسنه ضایع اولدقده ایراد ایدرلر:

بیت

کشت کم آن شیرسگ از گربه مرد
مرد دران غم که جگر گربه خورد
شیخ نظامی

**جِهَانْ دِیدَه بِسْیَارْ گُویَدْ دُرُوغْ** چوق گزن، چوق بیلور:

قطعه

غریبی گرت ماست پیش آورد
دو پیمانه آبست ویك چمچه دوغ
خطایی گر از من شنیدی مرنج
جهان دیده بسیار گوید دروغ
شیخ سعدی

**چِه سَگَسْت** نه‌وجودی ونه حدی واردر:

بیت

زین پوست شدم چونافهٔ مشکین
اینجا چه سگست آهوی چین
مولانا جامی

**چِه طَرَفْ بَسْت** نه فائده کوردی :

مصراع

تا منزگرچه طرف خواهم بست

خواجه سلمان

**چیره دَسْت** یکدست: الی اوزون دخی پهلوان وچا

بیت

مسلمان چیره دست وهندوان رام

ندانستی کس ازجنس مغل نام

میر خسرو

ضدی « خیره‌دست » در وچیره‌نك اصل معنای موضوعی هندستانده برنوع دسناردر، نتکیم :

قطعه

عرصهٔ هند شکر ستانیست

طوطیانش شکرفروش همه

مگسانش چوهندویان سیاه

چیره‌پند ونکوچه پوش همه

مشفق بخاری

**چیرَه شُدَن** حاضروآماده اولمق:

بیت

پذیره شدن‌راچو چیره شدند

سپاه و سپهبد پذیره شدند

حکیم فردوسی

**چینْ اَنْدازَدْ بچَهَرْه** مخالف اولور، کذا فی شرفنامه .

**چینِ قَبا** اضافتله قفتان‌یکنده‌اولان بوکاوم:

بیت

تندباد اجل پریشان کرد

زلف مشکین وچین دستارش

ظهیر فاریابی

**چینی نَوازْ** فنجان چالیجی :

بیت

زغلغل صراحیست چینی نواز

دهان قدح مانده ازخنده باز

ظهوری

## باب جیم مضمومه

**جُبَّهِٔ خُورْشیدُوماه** روز وشب، کذا فی شرفنامه .

**جُنْبِشِ اَوَّلْ** ابتداء حرکت قلم‌قدرت واول حرکت افلاك وحرکت سیارات از برج حمل، کذا فی شرفنامه .

**چُوبْ بَرْدِرَخْتِ خُوشَسْتْ** هرشی‌محلنده اولور و هر نسنه یرنده ایودر :

بیت

دل نهادم برجفا چون دیدم آن قدبلند

بردرخت آن به که‌بیند مرد عاقل‌چوب‌را

مولانا جامی

**چُوبْ دَرْآبَسْتْ** ادبسزی تأدیب ایدرلر ایدرلر دیه‌جك یرده ضرب ایدرلر :

بیت

بدور قد توسروی کشیده برلب جوی

زعکس‌خویشتن اورا هزارچوب درآبست

مولانا کاتبی

**چُوبِ قَیْلَغَه** عسس‌دکنکی‌وچاوش‌چوکانی‌که آنکله هجوم خلق منع ایدرلر

بیت

بچوب قیلغه گوقاف شوکه تاگویند

بلند مرتبه مستوفیٔ باستحقاق

شریف تبریزی

**چُوبَكْ زَنْ** پاسبان، بودیارده غایت متعا رفدر .

بیت

چوبك زن بام تست گردون

با این همه دیدهای بیدار

حکیم خاقانی

**چُومُهرَه دَرْشَشْدَرْ** عاجز و فرومانده ، کذا فی‌المحمودی .

**چُونْ آخِرْ حَرْفَسْتْ دَرْاَبْجَدْ** بلبل، اول مناسبتله که

آخر ابجد که غین حرفیدر عددی هزاردر. هزار ایسه بلبلدر، کذا فی شرفنامه.

**چُونْ چَشْمِ سُوزَنْ** بر نسنه‌نك زیاده تنگلگندن کنایه‌در، کذا فی المحمودی.

**چُونْ ماهِ چَهارْ هَفْتَه** ناچیز ومعدوم اول مناسبتیله که درت هفته‌ده آی تمام اولوب هلالدن برکیجه مقدم محاق اولور کورنمز، کذا فی شرفنامه.

**جُوینْدَه یابَنْدَه اَسْت** ترکیده آرایان بولور دیدکلریدر

بیت

جنین زد مثل شاه گویندگان
که جو یندگانند یابندگان
مولانا دهکی

بیت

گرگران وگرشتابنده بود
عاقبت جو ینده یابنده بود
حضرت مولانا قدس سره الاعلی

## باب حاء مهمله مفتوحه

**حاضِرْ قَنْدیلِ باشْ** غافل اولمه بصیرت اوزره اول نته‌کیم سید نسیمی شیخی فضل الله ولیدن اذن سیاحت طلب ایلدکده کشف طریقیله بیورمشلر :

بیت

گر بسفر میروی ازحلب اندیشه کن
ورحلب میرسی حاضر قندیل باش

بیت

در زیارتها شبان تاروز میسوزم چوشمع
دود آه من ببین وحاضر قندیل باش
کاتبی

**حاضِرْ دَمْ باشْ** دخی بومعنایه‌در ، ومتنبه ومتیقظ اول دیمك اولور

بیت

ای دل همه‌دم همدم ارباب ندم باش
خون‌میرود ازدیدهٔ من‌حاضر دم باش
مولانا کاتبی

وغافل اولمه معناسنه؛

بیت

غمزهٔ اش اینك کمال حاضر دم باش
شیشه نگهدار ازان حریف که مستست
کمال خجندی

**حالْ کَرْدْ** وجد و شوقه کلدی :

بیت

مجنون سنگ کعبه سیه‌دید وحال کرد
گویا که خال عارض لیلی خیال کرد
مولانا نحیفی

بیت

مجنون براوج قرص قردید وحال کرد
گویا کماج خیمهٔ لیلی خیال کرد
خواجه آصفی

بومعنایی مؤید :

بیت

مجنون نظر بشوخیٔ چشم غزال کرد
یاد آمدش زو حشت لیلی وحال کرد
ضائب

**حَرْف گیرْ** اکسك طوتیجی وسوزك سقط وغلطنی آرایجی ، معترض

بیت

بگویند ازین حرفگیران هزار
که سعدی نه اهلست وآموزگار
شیخ سعدی

شرفنامه‌ده عیب گیر معناسنه‌در .

**حَریفِ آبِ دَنْدانْ** حلوا کبی لطیف دیمك اولور :

بیت

انارش چون لب دلدار خندان
ظریفانرا حریف آب دندان
محمد عصار

بعض نسخه‌ده « حریف آب دندان » طبعه موافق نسنه معناسنه مرویدر و محمد عصارك

بيت مرقومى ايراد ايلمشلر ودخى عاشقه رام ووفادار اولان محبوبه ديرلر :

بيت

شاهداق آب دندان آمده دركار آب
فتنه را ازخواب خوش دندان كنان انگيخته
حكيم خاقانى

**حَرِيفِ گُلُوبُرْ** روزگار غدار ، كذا فى شرفنامه

**حَلْقَه بَرْدَرْ زَدْ** مضطرب اولدى :

بيت

چشم او هرلحظه مستانرا بهم برميزند
شور عشقش عاشقانرا حلقه بردرميزند
خواجه سلمان

**حَلْقَه بَگُوشْ** بندهٔ مطيع :

بيت

زائر كعبه را بگو حلقه بگوش اين درم
گوش كه ميكند دكر ذكر حجازميكنى
كمال خجندى

**حَلْقَهٔ سَوْدا** بازرگانلرك بيع وشرا ايچون عقد ايتدكارى مجلس :

بيت

هرسحردر حلقهٔ سوداى شام طره ات
بازچين بكشاده بادصبح ومشك ارزان شده
خواجه سلمان

**حَلْوا اَزْدِيكِ چُوبِينْ خُورْدْ** بركمسنه يه زحمتسز دولت ومشقتسز نعمت حاصل اولدقده حقنده ايراد ايدرلر:

رباعيه

درباغ ببين توگونه گون برگ ونوا
زان برگ ونوا آرزوى طبع روا
برخيز وبيا ميوهٔ ازشاخ بخور
گرخورده نهٔ زديك چوبين حلوا
كمال خجندى

**حَلْواىِ بى دُودْ** زحمتسز حصوله كان نسنه وقزانلمش ماله مالك اولدقده ايراد ايدرلر:

بيت

بخشى ازخوان ملاحت بجگر سوختگان
بده امروزكه حلواى لبت بيدودست
كمال خجندى

**حَلْوا مَخُورْ** خلط كلام ايتمه!

بيت

گرسخن خواهى كه گويى چون شكر
صبركن ازحرص واين حلوا مخور
حضرت مولانا

**حَلْوا مِيخُورَدْ** خلط كلام ايدر وياوه سويلر ديمكدر .

**حَوادِثْ اَفْيُونْ خُورْدْ** فتنه باصلدى ، كذا فى شرفنامه

**حَوْضِ تَرْسا** اوزوم صيقيلان تكنه كه ايچنده اوزوم عصرايدرلر

## باب حاء مضمومه

**حُسْنِ گُلُوسُوزْ** : بى بدل وبى نظير ممتاز حسن كه گورن مفتون اولور

بيت

تانگوييم كه دوعرصه نشان نيست زحسن
حسن بسيارولى حسن گلوسوزكم است
طالب آملى

**حُقَّه هاىِ ميٖنافامْ** افلاك ، كذا فى شرفنامه

**حُلَّهٔ آدَمْ** سبزه وسبزه‌زار ، ايضا منها .

**حُلِى بَنْدِ آبْ** سبزه‌يى آب ايله بزه‌يجى وصدفده آبى انجوايديجى ، كذافى شرفنامه .

لعل تراز كمر آفتاب
حله گرخاك وحلى بند آب
شيخ نظامى

**حُورْ اَزُوشْتْ رُوحْ اَزُوشْتْ** معناسنده ايضا منها

## باب خاء مفتوحه

**خاتِم وَحی** سرور کائنات ومفخرموجودات صلی الله علیه وسلم.

**خاتَم گویا** دهن دلبران، کذا فی شرفنامه.

**خارای عَبائی** برنوع قیمتلی لطیف موجه‌دار قماشدر، یاناردونروایضا منها

**خارای صاحِبی** بودخی برلطیف قماشدر مثل اول، ایضا منها.

**خاتونِ عَرَبْ** کعبهٔ معظمه، ایضا منها

**خاتونِ کائِنات** مثله، ایضا منها

**خارِ زَمانه با خُرماسْت** هرمحنتك یعنی هر عسرك یسری اولور دیمکدر:

بیت

اکر درخت امل بارور نمی باشد
مشوملول که خار زمانه باخرماست
ابوالمعانی

**خارْکَنْ** عاشق بلادیده ومرد محنت کشیده:

رباعیه

دل بندهٔ بوی عنبر آمیز گلست
جان چاکر عارض دلاویز گلست
بلبل که هزار خارکن بندهٔ اوست
او نیز غلام خار سرتیز کاست
اوحدالدین کرمانی

**خاطِرگُشا** خاطر شکن:

مثنوی

همه گرك طبعان وضرغام کین
همه زیر دستان و بالا نشین
بخاطر کشایی سراسر گره
چو دنبال عقرب گره برگره
مولانا ظهیری

**خاكْ بَرْلَبْ مالیدْ** صوصدی:

رباعیه

خاك سرکوی آن بت مشکین خال
می بوسیدم دوش ناامید وصال
پنهان زرقیب آمد ودرگوشم گفت
میخور غم او وخاك برلب میمال
کمال اسمعیل

**خاکدانِ غُرورْ** دنیا، کذا فی شرفنامه

**خاكِ رَنْگینْ** آلتون، ایضا منها

**خاكْ شُدْ** خوار وذلیل اولدی، ایضا منها.

بیت

هرکه باامیدشان دل چاك شد
بردر این سفلگانرا خاك شد
ابوالمعانی

**خاكُ وَبادِ تُسْت** سنك بنده‌ك وسنك قاصدك‌در، کذا فی شرفنامه.

**خاكِ تُسْت** بودخی بویله‌در.

**خاكُ وآبِ تُسْت** دخی بومعنایه‌در.

**خانه بَدوشْ** درویش بی‌نوا ولاابالی مشرب، خوش نشین دخی دیرلر:

بیت

ماسردمان خانه‌بدوشیم وخوش نشین
نی زان گروه خانه نگهدار عالم
مولانا وحشی

**خاكْ بَرْدِهانْ اَنْداخْت** حجابندن سکوت ایلدی:

بیت

زشرم آنکه بروی تو نسبتش کردند
سمن بدست صباخاك بردهان انداخت
خواجه حافظ

**خاكْ بَدِهَنْ** دخی دیرلر:

رباعيه

ای کز غمش افتاده جاکت بکفن
آلوده مکن ضمیر پاکت بسخن
چون لاله گشاده لب نباشی پس ازین
کر لب بسخن کشایی خاکت بدهن

مولانا جامی

**خانَه بَرانْداز** خانه خراب ایدیجی ودخی امر اولور، کذا فی شرفنامه.

**خانَه بَرداز** خانه برانداز ودخی امر اولور، ایضا فی المحمودی.

**خانَه فُروش** تارك دنیا و مجرد پاك، کذا فی شرفنامه.

**خانَه بِهِنْدُوکه سُپُرْدَسْت** اوغری‌یه کیم امانت ویرر.

**خانَه سِیاه شُدَه اَسْت** ماتمده او لمقدن کنایه‌در.

بيت

بدان دوچشم مکحل نظر در آینه کن
ببین که خانهٔ مردم چراشده‌است سیاه

خواجه سلمان

**خانَه پَرْوَرْد** نازایله بسلنمش:

بيت

گفتمش بگذر زمانی گفت معذورم بدار
خانه‌پروردی چه‌تاب آرد غم چندین غریب

خواجه حافظ

**خَبَرْ گَرْم شُدْ** خبر شایع اولدی:

خبر گرم شد درهمه مرز وبوم
که آمد برون اژدهایی بروم

شیخ نظامی

**خَرْدِلْ** نامرد وناکس معناسنه.

**خَرْطَبْع** دخی دیرلر، کذا فی شرفنامه.

**خَرْرَفْت وُرَسَنْ بُرْد** ازاله‌سی لازم اولان ایله برلازم شی برلکده کیدرسه ضرب ایدرلر.

بيت

بستاند رقیم سرزلفت بکف ورفت
نوشد مثل کهنه که خررفت ورسن برد

کمال خجندی

**خَرْرا بِعَرُوسی خوانْدَنْد مَگَرْ آبْ وَهیزُمْ لازِمْ آمَدَه** ترکیده اشکی دوکونه چاغرمشلر یاصوا کسك اکسك یا اودون:

بيت

خرانرا کسی در عروسی نخواند
مگر آن زمان آب وهیزم نماند

شیخ نظامی

**خَرِظَریف** نزاکتدن بی‌خبر اولان کمسنه نزاکت خرج وصرف ایتدکده ضرب ایدرلر:

بيت

وحشی بدست چند توان بست خردرا
از خر ظریف شهر میندیش زنهار

وحشی یزدی

**خَرْگَدا** ابرام ایله دیلنجیلك ایدوب نسنه اینستینه دیرلر:

بيت

یاوه طبعان خرگدایی را
چه‌عجب بخل میکنند مردم

شیخ نظامی

نته کیم یوزقراردوب شی‌استینه «بزگدا» دیرلر

بيت

میشود هردم بحسن روی اوگل بزگدا
عندلیب خوش نوا باشد طفیلی ازهزار

مولانا آصفی

**خَرْگَهِ سِنْجابْ** آسمان، کذا فی شرفنامه.

**خَسْپُوش** نفاق ور یادن کنایه‌در، کذا فی مجمع الفرس.

**خَسْپُوش کَرْدَنْ** ظاهر ومعلوم اولان نسنه‌یی ستر ایتمکه دیرلر، کذا فی المحمودی.

خَسْ دَرْدِهَنْ گِرِفْتَه عاجز اولمش ، كذا فی مؤيدالفضلاء .

خَطْ بِجِهانْ كَشْ تارك دنيا اول ، كذا فی المشكلات .

خَطْ بَرْ گَرْدَنْ كَشِيدْ امره اطاعت ايلدی:

ديار عجمده قاعدهٔ قديمه بودركه مقتولك ابتدا گردنه جلاد برخط چكوب وكوزلرين باغليوب نطع ريك اوزره اوتوردوب ايكی اوچ دفعه اذن طلب ايدوب بعده قتل ايدر مقتولك كوزی باغلنديغنه :

بيت

قاتل من چشم می‌بندددم بسمل مرا
تا بماند آرزوی روی اودردل مرا
خواجه آصفی

ونطع ريك دوشنديكنه :

بيت

نطع بيفكندوبرور يك ريخت
ديوزديو انكيش ميگريخت
شيخ نظامی

خَطِّ بُطْلانْ خط سقيم اوزره چكيلان خط:

بيت

هركه چون نقطهٔ نه دائرهٔ حكمت اوست
زود باشد كه كشندش خط بطلان برسر
كمال اسمعيل

بومعنايی مؤيد :

بيت

بجنب دست گهرباش فيض گستراو
زموجها خط بطلان كشيده بردريا
طالب كليم

خَطِّ خَطاْ دخی بومعنايه‌در :

بيت

آنكه اوخط خطا براهل سودا ميكشيد
روسيه گردد اگر بيند بچشم اين خال را
مولانا كاتبی

خَطِّ بيزاری مثاله :

بيت

لاجرم ميكشم بنوميدی
برسر فضل خط بيزاری
كمال اسمعيل

خَطِّ نَسْخ مثاله:

بيت

بی‌تو خط نسخ برحرف بقا خواهم كشيد
رخت تمكينم از ين دار فنا خواهم كشيد
رياضیٔ سمرقندی .

خَطِّ بَغْداْدْ كنار جام جمده اولان خطوط سبعه‌نك انتهاسنده اولان خط‌دركه طولو اولمقدن كنايه‌در :

بيت

وقت صبحست ولب دجله وانفاس بهار
ای پسر كشتیٔ می تاخط بغداد بيار
خواجه سلمان

وسنور معناسنه خط يالكز ايراد اولنور :

بيت

درامان تيغ حكمت خطهٔ ايران زمين
باد تا خط خطا والله اعلم بالصواب
وله ايضا

يعنی ايران سنوری خطا سنورينه‌دك .

خَطِّ ساغَرْ خط بغداد :

رباعيه

خط ساغر كجاكه بگرفتست
دل من از كتابت اشمار
مير حسن دهلوی

خَمْ باْش مطيع ومنقاد اول:

بيت

صوفی كه براز جرعه كشد گرتو دهی می
چون چنگ كشد هرگش ازسينه كه خم باش

**خَمْ زَدْ** سکیر توب قاچدی:

بیت

گشت بردامن افلاك نمایان مه عید
خم ابروی توراديد وروان بس خم زد

فارغ اولمق معناسنه ده استعمال ایدرلر :

بیت

بیا تازهر خیرگی خم زنیم
زمانی بهم از صفادم زنیم
مولانا جامی

**خَمْ نَدِهَدْ** دفع ورده قادر دکلدر :

بیت

شاهی که چوکر دندقران پیالك ودستش
البته کمان خم ندهد حکم قرانرا
حکیم انوری

**خَمیرِ مایه** اصل ومنشأ وطینت :

بیت

بهری خمیر مایهٔ مرگست وین عجب
ازموی کس شنیدکه آید برون خمیر
کمال اسمعیل

بیت

دلم که بی تواکد کوب محنت والمست
خمیر مایهٔ چندین هزار درد وغمست
محتشم کاشی

**خَنْجَرِ اِمام** اول کسنه حقنده ضرب ایدرلرکه برمجلسدن طرد ورد اتمکله کتمز هریرده عارسزلق ایله ثقلت ویرر :

بیت

جندان که شود ثقلت اومجلس عرفان
گویا که شده فی المثل اوخنجر امام
ابوالمعانی

**خَنْده دَرْدِلِ شِکَنْ** مرادم حاصل ایله دیمکدن کنایه‌در :

بیت

تاکی ورق عمر بغم در شکنم
وین خندهٔ می دردل ساغر شکنم
کمال اسمعیل

**خَنْده خِرِیش** اول خنده‌درکه سخره و استهزا ایله اوله ، کذا فی شرفنامه .

**خَنَكْ کَرْدَنْ** لطیفه ومزاح ایتمك :

بیت

زاغ گیر دهمه ازبلبل شوریده کلاغ
برگ پژمرده کند باگل صدبرگ خنك
شاه طاهر دکنی

**خوابِ خَرْگوشْ** غفلت ویرمك وآلداتمق ترکیده دخی بومعنایه طوشان اویقوسی ویردی دیرلر مراد آلداتدی دیمکدر، کذا فی شرفنامه .

**خوابْگاهِ غُولْ** دنیا، ایضا منها .

**خوارْ کارْ** واو معدوله ایله بمعنی ستمکار .

**خَیْرُ الْحَرَکاتْ** صوم وصلاة وعبادات وطاعات. کذا فی شرفنامه .

**خَیْرُ الْعَمَلْ** فکردر صفات الله تعالی و قدرته وجلال وعظمت کبریائه جل شانه وعم نواله، ایضا منها .

**خَیْمَه بُرُونْ زَدْ** طشره چیقدی :

بیت

خیمه برون ز دزحدود صفات
پردهٔ اوشد تتق نور ذات
مولانا جامی

بوبیتده لازمی ایله تعبیر اولنمشدر :

بیت

لبم از شعلهٔ شوق آبلهٔ پرخون زد
بهرپابوس توجان خیمه زتن بیرون زد
وله ایضا

خیمه بروی آب زده صو او ستنه چادر قوردی :

بیت

پاکساز ازغیردل وزخود تهی شوچون حباب
کز سبکروحی توانی خیمه زد برروی آب
وحشیٔ یزدی

## باب خاء معجمهٔ مکسوره

خرد درخطست عقل زائل اولوب بیهوش اولمغه دیزلر :

بیت

نمانده طاقت گفتاردر هوش
خرد درخط شده ازجوربیهوش
ابوالمعانی

خرقه درانداختن کناهی اعتراف ایتمك و عاجزانه تسلیم ایتمك، کذا فی شرفنامه .

خرقه درانداز مجرد اول، ایضا منها.

خرقه کردن چاك وپاره پاره ایتمك ، کذا فی المحمودی .

خرقه سوخت خصومت وعداوتی برطرف ایلدی :

بیت

ماجرا کم کن وبازا که مرامردم چشم
خرقه ازسربدرآوردوبشکرانه بسوخت
خواجه حافظ

خشم بیهودانه جاهلانه محاوره وبی اصل و بیهوده غوغا ایلمك :

بیت

از بغل اونیز طوماری نمود
تا برامد هردورا خشم یهود
حضرت مولانا

خط اول وخط کل یعنی عرش مجید، کذا فی شرفنامه .

خیره دست ذکری مروراید‌ن چیره‌دستك ضدیدر :

بیث

دست سخن زدامن مدح توکوته است
خیره چرا در ازکنم قیل وقال‌را
کمال اسمعیل

خیره سر ابله احمق وشرسم :

بیت

شب تیره‌بختش ازان تیره‌تر
سراسیمه کردیدازان خیره‌سر
مولانا هاتفی

خیره شیر غضبناك وخشم آلود :

بیت

باین خیره شایدکه این خیره‌شیر
رود جانب صید دیکر دلیر
وله ایضا منها

خیره کش ضم کافله مثل خیره‌سر :

بیت

چو صاحبقران دیدکان خیره کش
نه آزرم ونی وهم دارد نه هش
وله

## باب الخاء المعجمة والمضمومة

خدا دوران ضم دال وواو معروفله ظالمان وفاسقان، کذا فی شرفنامه .

خدای فروشان اهل لعنت که دعوای خدایی ابدرلر، ایضا منها .

خرده دان غایت دقیق فکرلی :

بیت

کین‌را بمهر مفروش ای عشق دوست دشمن
زین بهترك فراکیر یاران خرده دانرا
مولانا کاتبی

**خُرْدَه كيرْ** سوزده وغيريده اكسك طوتيجى:

بيت

توان كفت اين با حقايق شناس
ولى خرده كيرند اهل قياس
شيخ سعدى

وطعن ودخل ايديجى معناسنه :

بيت

بروای زاهد وبردردكشان خورده مكير
كه ندادند جز اين تحفه بما روز الست
خواجه حافظ

**خُشْك باخْتَنْ** رهنسز قار ونرد اويناموق:

بيت

چشم من بارخ توهردو جهان
خشك مى بازدو ترى ماند
كمال اسمعيل

**خُشْك باخُشْك نَكيرَدْ** قوريدن قورى يه نسنه بولاشمز ديدكارى مثلدر :

بيت

چوب وتسبيح زهمدستىٔ زاهد دورست
خشك با خشك نكيرد مثل مشهورست
شوقىٔ يزدى

**خُشْك رِيشْ** يعنى عذر و بهانه :

بيت

خشك ريشت كند فلك ميذير
تابرد خشك وترزحوت وحمل
حكيم انورى

بيت

آن شوخ ميبرد بكلستان رقيب را
مارا بخشك ريش دهد صدفريب را
حسن بيك انسى

**خُشْك سَرْ** يعنى ديوانه سر، كذا فى شرفنامه.

**خُشْك مَغْزْ** مثله، ايضا منها .

**خُشْكُ وتَرْ** يعنى روز وشب :

بيت

آهوى آتشين چون ازافق سربرآرد
كافور خشك كردد بامشك تر برابر
ميرزا فصيح

ودخى نيك وبد معناسنه استعمال اولنور .

**خُفْت وخيزْ** يعنى آهسته ومتدرج:

بيت

دولت آنست كه خفت وخيزبود
دولت تيز رستخيز بود
لواحد من الشعراء

**خُلْقَتْ آزادْ كَرْد** مدح وثناكى ايتدردى:

بيت

سوسن آزادىٔ خلقت كرد باسروسهى
لطف طبعت را خوش آمد هردورا آزاد كرد
خواجه سلمان

**خُم هَفْتجُوشْ** يعنى كوس، يدى معدندن تركيب اولندوغيچون ديديلر:

بيت

درنكا درنك خم هفتجوش
ربوداز سرومغز نه چرخ هوش
عبدالله هاتفى

وپهلوانلرك كرزينه ده ديرلر :

بيت

يكى كرز شش پلوى هفتجوش
همى ريخت مغز سر انراز كوش
وله ايضا

**خَواجَهٔ مَسّاحْ** يعنى حضرت رسول اكرم صلى الله عليه وسلم مساحك معناسى كثيرالخيردر .

**خُوبْ نُمُودى جانَمْ** محل تحسينده استعمال اولنور برادادر :

بيت

كفتيم جان تو انيست ونمودی لب خويش
آفرين برتو عجب خوب نمودی جانم
سيفئ بخاری

**خود پَرَست** خودبين ومتكبر، كذا فی شرفنامه .

**خودرا بَبالا بُرد** كندويی يوقاری طوتدی .

**خودرُو** تربيه اولنمامش، خدايی نابت ديمكدر :

بيت

مكن درين چمنم سرزنش بخودرويی
چنانكه پرورشم ميد هند ميرويم
خواجه حافظ

**خودسَر** بی باك وبی پروا :

بيت

به بی قيد آهوانت كوكه بسيار اينچنين خودسر
مناسب نيست دردشت دل مردم چريد نها
محتشم كاشی

**خوز دوشان** تازه فدانكه هنوز بتمش اوله .

**خورشيد سواران** يعنی شب بيداران، كذا فی شرفنامه .

**خوش ادا** يعنی بدادا ضديله بيان اولنور بدادا دنيلدكده خوش ادا مراد اولنور . نتكم بو بيتدن فهم اولنور :

بيت

برش ادا نكنم مدعای خود هرگز
كه مدعی زحسد بدادای خود نكنند

**خوش برا** يعنی صفاده اول :

بيت

دلبر كشيد خنجر ودل نيم بسمل است
ای جان توخوش برا كه مرادتو حاصلست
مولانا كاتبی

**خوش صُحبَت** نديم ومصاحب، بزم آرا :

بيت

هركه باهرمردی خوش صحبتست
ميتوان كفتن كه اوخوش صحبتست
وله ايضا

**خوش عَلَف** ايوكم وحلال وحرام ديميوب اكل ايدەنه ديرلر :

بيت

صوفئ شهر بين كه چون لقمهٔ شبهه ميخورد
پاردمش دراز باد اين حيوان خوش علف
خواجه حافظ

اكول يعنی بسيار خوار :

بيت

بخوری خواه كدر خواه صفی
كاو وخرنيست باين خوش علفی
مولانا جامی

**خوش قَلَم** خوش نويس، كاتب، حيله كار :

مثنوی

دوهم جنس ديرينهٔ خوش قلم
نبايد فرستاد يكجا بهم
چه دانی كه همدست كردندويار
يكی دزد باشد يكی پرده دار
شيخ سعدی

**خوش كَردَن** قبول واستحسان :

بيت

دامنت دوددل عود كرفت وخوش كرد
تا بدانی كه دم سوختگانرا اثر است
خواجه سلمان

**خوش نِشين** بريرده متمكن اولميان سرسری :

بيت

ما مردمان خانه بدوشيم وخوش نشين
هرجا كه ميرويم شود خانمان ما
وحشئ يزدی

**خوشه در گلو آورد** یعنی یتشدی وا کا یقین واردی، کذا فی شرفنامه.

**خولی بکفم به زکانکی بهوا** بوکونکی ترکیده یمورطه یارنکی طاوقدن یکدر دیمشدر .

**در چشمش نیست** بر نسنه‌یه اقتداری یوقدر :

بیت

بحر وکانرا نیست خون درچشم وآب اندرجکر
بسکه جودش دخل بحر وحاصل کان میبرد
خواجه سلمان

**خون کرفته** اجلی یتشمش :

بیت

اجل کجاست که این جان خون کرفته چوکل
فدای نکهت کیسوی یار خواهم کرد
خواجه حافظ

بومعنایه :

بیت

دل بهوس همی‌دهد دست ببند زلف او
ماهی خون کرفته بین جانب شست میرود
محتشم

**خونی که درشود باجان برآید** کشی خوینی اولنجیه‌دك ترك ایتمز :

بیت

عشق تو در درونم ومهرتودر دلم
باشیر اندرون شد وباجان بدرشود
حافظ

## باب الدال مفتوحه

**دادی مارا سر برآب** بنی آلداتدی، اغفال ایتدی :

بیت

وعده کردی شب که می‌آیم بکشت ماهتاب
رفتی و دادی من بی‌خانمانرا سر برآب
بابا فغانی

**کل درآب** انك برلمیری برده دخی علاقه‌سی واردر :

بیت

خانهٔ درکوی تقوی داشتم کردم خراب
از برای آنکه دارم جای دیکرکل درآب
مولانا بنایی

**دارند عزیز بهر چشمی صدچشم** برآدم ایچون نیجه آدملره دخی رعایت ایدرلر بومثله عربده لاجل عین تکرم الف عین دیرلر :

بیت

بردیده نهم زبهر چشمت نرکس
دارند عزیز بهر چشمی صدچشم
کمال اسمعیل

**داغ شدم** یعنی هلاك اولدم :

بیت

شدم بباغ که تسکین دل دهم دیدم
میان بلبل وکل کرمیٔ که داغ شدم
ملك قمی

**داغ غلامی** عجمده قاچقین قولك آلننه قورلر برنوع معلوم داغدر :

بیت

کشیدش برجبین داغ غلامی
برامد آنکهی نام تمامی
مولانا جامی

بیت

بنده‌کی را دررہ خدمت بسی شایسته ام
میشود داغ غلامی خط پیشانی مرا
ابوطالب کلیم

**داغ کندم خون** هرکسك دردی درونده‌در اما کمال خجندی سؤاله جواب اولمق اوزره نظمه کتورمش :

بیت

بکفتمش که دلم بردهٔ بمکروفسون
بخنده کفت بتازی که داغ کندم خون

داغك عربيسى كى در وكندمه بر ديرلر ضم با ايله وخون كه دم در . تركيب ايدلنجه كى بردم ديمك اولور .

**دامَنْ اَزُو اَفْشانْدْ** انى ترك ايلدى :

بيت

تانه پنداريكه سلمان دامن ازدلبر فشاند
دامن ازدل برفشاند ودامن دلبر كرفت
خواجه سلمان

**دامَنِ باغ گِرِفْت** عزلت اختيار ايتدى ، كذا فى شرفنامه .

**دامَنِ بِدَنْدانْ گِرِفْت** سرعتله قاچدى :

بيت

بچه ايكتراز خودميناز تير
چوافتاد دامن بدندان بكير
شيخ سعدى

**دامَنِ دِرازْ** احمق وبيهوده كار :

بيت

نوشته بدان نكتۀ جانكداز
كهاى كوته انديش ودامن دراز
مولانا جامى

**دامَنْ دَرْكَشْ** ترك صحبت وفراغت اختلاط ايله ، كذا فى شرفنامه .

**دامَنْ كَشانْ** صفا وعز وناز ايله يوريمك :

مصراع

عيدست وخلق هرطرف دامن كشان بايارخود

**دامَنْ اَفْشانى** مثله وبمعنى ترك وفراغت :

**دامَنْ كَشيدَنْ** اعراض ايلمك :

**دامَنْ اَفْشانْدَنْ** مثله ، كذا فى اللغة المعتبرة .

**داناى ايرانْ** يعنى جاماسب :

**داناى يُونانْ** يعنى افلاطون ، كذا فى بعض اللغه .

**داوْ بِهَفْت** نردده دوشش آتمقدن كنايه‌در :

بيت

هفت طواف كعبه‌ها هفت بتان پسنده اند
ماوسه پنچ كعبتين داو بهفت آورى
حكيم خاقانى .

مصرع

همه در ششدر عجزند وتراداو بهفت

**دَرْ آبْ ميرانَدْ** باره‌يه آتار :

بيت

نمودى چهره درآينه تا سوزى دل زاهد
بدلسوزى چرا درآب ميرانى مسلمانرا
خواجه آصفى

**دَرْ آسْتينْ اَنَسْت** حاضرده بووار در :

بيت

كشود چاك كريبان كه ياسمين اينست
نمود ساعد وكفتا درآستين اينست
بابا فغانى

**دَرْ آسْتينْ بايَدْ** حاضر وآماده كرك :

بيت

بايد چوساعد توز سيمش پرآستين
هركس كه دست درتوچوآن آستين زند
كمال اسمعيل

**دَرْ اُفْتادْ** خصومت ايلدى :

بيت

بس تجربه كرديم درين دير مكافات
با دردكشان هركه‌در افتاد برافتاد
خواجه حافظ

وبر افتادك بددعا اولدينى ذكر اولنمشيدى برمعناسى دخى يوزى اوستنه دوشدى ، هلاك اولدى ديمكدر :

بيت

بسودای سرزلفت در افتادم برافتادم
درین دریای بی‌پایان درافتادم برافتادم
حضرت مولانا

کامی انفسز .

**دَرْ اُفْتَدْ** دخی دیرلر :

بيت

کرش سرفتد باتوچون برفتند
کلاه توهم شاید از سرفتد
مولانا هاتفی

**دَرْ آنْ دَسْتُ وپایْ داشْت** انده مدخلی و علاقه‌سی واردر :

بيت

نیاید بسنکی در انکشت وپایی
که با اودران دست وپایی‌ندارد
حکیم انوری

بو بیتده عکسی واقع اولمشدر اما ینه معناسی اولدر .

**دَرْپا اُفْتَدْ** بیحال وبیچاره اولدی :

بيت

دلی چوزلف توسرتاپای جمله شکست
زسر برامده‌در پافتاده رفته زدست
خواجه سلمان

**دَرْپا بُرْدَنْ** متاعی ایاغه اورمقدن کنایه‌در :

**دَرْبازَمْ** بذل ایده‌رم، اویونده یکیلیرم معناسنه‌ده کلیر :

بيت

درخرابات مغان کرکذر افتد بازم
حاصل خرقه وسجاده روان دربازم
خواجه حافظ

**دَرْباقی شد** برنسنه باقی قالمادی ودخی آخر اولدی :

بيت

مطرب آمد روانه شوساقی
شد طرب را بهانه‌در باقی
شیخ نظامی

**دَرْپای دَرْآمَدْ** مخنتده اولمقدن ، عاجز و مضطر قالمقدن کنایه‌در :

بيت

مستم بدو چشم نیم مستش
درپای در آمدم زدستش
خواجوی کرمانی

**دَرْپایِ عَدالَتْ حِنا** یعنی عدالت ثبوت وقیامی واردر؛ کذا فی شرفنامه .

**دَرْ پَرْده دارَدْ** کتم ایدیور :

بيت

دل‌ریش ارچه‌راز خودزجان درپرده میدارد
نباشد برتو پوشیده جر اجتهای پنهانش
کمال خجندی

**دَرْپَسِ زانو اُفْتادْ** منزوی اولدی:

قطعه

چون دل‌زجهان عیش یکسو افتاد
دردام بلازان خم کیسو افتاد
تابا سر کیسوی توهمزا نوشد
چون کیسوی تو درپس زانوافتاد
کمال اسمعیل

**دَرْپُوسْتینِ اُورُفْت** انی غیبت ایلدی ؟

قطعه

مردکی خشك مغزرا دیدم
رفته در پوستین صاحب جاه
کفتم ای‌خواجه کرتو بد بختی
مردم نیك بخت را چه کناه
شیخ سعدی

**دَرْ پوست نمی گُنْجَدْ** کثرت سرور وفرحدن کنایه‌در ، ترکیده دخی بومعنایه دریسنه صیغمز اولدی دیرلر، کذا فی المحمودی .

**دَرْ پیش اُوکُلاهْ نِهادْ** اکا تعظیم ایلدی بومعنا دیار اسلامده اجرا اولنمز لکن طائفهٔ فرنك میانلرنده جاریدر انجق مقصود تعظیم‌در :

بیت

ای فلك باکلاه داریٔ خویش
پیش قدرت کلاه بنهاده
حکیم انوری

**دَرْ تیره گَشْت** قساوتلندی

**دَرْ تیره اَمْ** قساوتده‌یم :

بیت

درتیره ام زباد که آمد سو یت
وزشانه که دست میزند مویت
خواجه سلمان

**دَرْ چه تیری** نه پایه‌ده‌سن :

بیت

ایدل چو تیرش آمدزوداز هوا بکیری
تا درصف دلیران بینم که درچه تیری
مولانا طوسی

**دَرْ حِسابْ میگیرَدْ** یعنی مؤاخذه ایدر ، کذا فی شرفنامه .

**دَرْ خاكْ نِشَسْت** اعتبارسز اولدی :

بیت

نشست آب زرشك لطافت درخاك
چنانکه باد برآتش زنعل آن یکران
کمال اسمعیل

**دَرْ خَط رَفْت** مضطرب اولدی :

بیت

پر خطش که جانرا بوداز وقوت
زحسنش رفته درخط جان یاقوت
محمد عصار

**دَرْ خَط شُدْ** مثاله :

بیت

مپوش روی مشو درخط ازتفرج من
که خواند خط تو برروی وان یکاد دمید
خواجه حافظ

ودخی آزرده اولدی :

بیت

زدیبا وغلام واشتر وگنج
دبیرانرا قلم درخط شد ازرنج
شیخ نظامی

ودخی متغیر اولدی :

بیت

اگر زظلم که کرده ام مشو در خط
تو منصفی قسم نوشنو بفصل خطاب
حکیم خاقانی

شرفنامه‌ده بیخود وبیهوش ودر اندیشه شدن معنالرینه مرویدر .

**دَرْ خَمْ اَنْدازی** کسر خا ایله دور یلوب بوکیلوب آتلمغه دینور:

**دَرْ خَواسْت کَرْدَنْ** رجا ومنی ایتمك:

بیت

کسی که در ازلش جام می نصیب بود
چرا بحشر کنند این گناه را درخواست
خواجه حافظ

وبمعنی دریوزه کردن :

بیت

دل از ین به نظری از توهمی دارد چشم
گرچه خود میکنی آنچه ازتوسزدمی درخواست
کمال اسمعیل

**دَرْد خُورْدَه** بلایه اوغرامش، آغرقلی:

بيت

اين جهان دردخوردهٔ دندانست
وار هيدى ازوچـو بركندى

كمال حجندى

**دَرْدِهَنِ عَامْ اُفْتَادْ** شايع اولدى و شهرت بولدى :

بيت

جام ازنقـل لب لعل تونقلى ميكرد
راز سربستهٔ خم دردهن عام افتاد

خواجه سلمان

**دَرْ زَبَانْ گِرِفْتْ** فصل ايلدى غيبتك برنو عيدر، بومعنايه اندر زبان كرفت دخى ديرلر :

بيت

درزمان دولت اوكرد آتش سركشى
لاجرم درانجمن شمعش گرفت اندرزبان

خواجه سلمان

**دَرْ زَرْ گِرِفْتْ** كثرت احساندن كنايه ايدرلر:

بيت

بدين شعر ترشيرين زشاهنشه عجب دارم
كه سرتاپاى حافظ را چرا در زر نميكيرد

خواجه حافظ

التونه غرق ايلدى ديمك اولور، نتكم .
**دَرْ گَوْهَرْ گِرِفْتْ** جـواهره غرق ايلدى ديمكـدر ، ايكيسى دخى بوبيتده واقعدر :

بيت

چه ازاسبان زين درزر كرفته
زدم تا كوش درگوهر كرفته

مولانا جامى

**دَرْسَرْ آمَدْ** يقيلوب دوشدى :

بيت

كورانه عصازد وبرامد
لغزيد ز پا ودر سر آمد

مولانا هاتفى

بيت

درسر آمد سمند شهزاده
در شكسته كمنـد شهزاده

وله ايضا

**دَرْ سَرِ زَبَانْ رَفْتْ** دلى بلاسنه اوغرادى :

بيت

باروت چو شمع لاف ميزد
آن سوختهٔ در سرزبان رفت

مولانا طوسى

**دَرْ سَفِيدْ كَرْدْ** عزيز مهمانى كلدى. ديار عجمـده قاعده بودركه بردولتمند برفقيرك مهمانى اولسه قاپوسنى كيرج ايله اغاردير :

بيت

عنكبوت غاررا كفتم كه اين پرده چرا
كفت مهمان عزيز آمد كه كردم درسفيد

ميرحسن دهلوى درنعت شريف

**دَرْ شَوْ** ايچرو كير:

بيت

بر درش خلقه زدم كفت كمال
خاك اين درنشـوى درنشوى

كمال خجندى

**دَرْ فَرَازْ كَرْدْ** قپويى قپادى ياخود آچدى ديمكدر :

بيت

رفتم برطبيب كه پرسم عـلاج درد
چون ناله ام شنيد دوان درفراز كرد

وله ايضا

**دَرْ قَدَمْ بَاشِيمْ** خدمتده اولالم:

قطعه

زهى سعادت اكر خاك آن قدم باشيم
بهر كجـا كه نهى پاى درقـدم باشـيم
چو عاشـقان بوفاجان كشـند در پايت
اميـد هسـت كه مانيز درقـدم باشـيم

مولانا هلالى

دَرْكُجا مِيخُورَدْ يعنى قانده يراشور :

بيت

بدين پيرى وروشنايى گهر
ترادركجا ميخورد زندكانى
حكيم انورى

دَرْ گِرِفْت شعله‌لندى :

بيت

بازدل سوداى آن زنجير مو ازسر كرفت
آتشم بنشسته بود ازشمع رويش‌دركرفت
خواجه سلمان

ورونق بولدى :

بيت

ساقى بيا كه يار زرخ پرده‌بر كرفت
كار چراغ خلوتيان بازدر كرفت
خواجه حافظ

وتأثير ايلدى :

بيت

نكرفت درتو كريهٔ حافظ بهيچ روى
حيران آن دلم كه كم ازسنك‌خاره‌نيست
وله ايضا

دَرْ لِبَاسْ يعنى مخفى ومستور :

بيت

كند قتل محبان درلباس آن ترك مى‌ترسم
كزين‌خونهاى‌پنهان‌دامنش پرخون‌شوددروزى
بابا فغانى

وسوزى پرده‌لى سويلمك معناسنه :

بيت

دلا وحشى صفت يكحرف بشنودرلباس ازمن
بكش سردر كريبان غم اندر وقت عريانى
وحشىٔ يزدى

دَرْ لِبَاسْ بُودَنْ نفاق اوزره اولمق :

بيت

كسى‌كه باتو بود درلباس همچو پياز
بزير تيغ كشندش برهنه همچوسير
مولانا عرفى

دَرْلُوزِينَه سِيرْ دادْ شادیلقده غم كتورر ديمكدربعض فرهنكده سرورى وغمى‌ده ايلرو كتورر :

بيت

كه‌بود با توهمه دوست دروفا چو پياز
كه روزكار باوزينه درندادش سير
حكيم انورى

دَرْمَيَانْ بَاشَدْ يعنى رهن اوله :

بيت

كرميان باشدش بزير قبا
خرقهٔبنده درميان باشد
كمال خجندى

دَرْنَمِى آيَدْ كيرميور وحاصل اولمدى :

بيت

بران بودم‌كه چون‌دولت درايد ازدرم روزى
بهر بابى كه كوشيدم ازين دردرنمى آيد
خواجه سلمان

دَرْنَمِيكِيرَدْ كاركر اولماز، كذا فى‌شرفنامه .

دَرْ وَصْلَهٔ اوَنْشِسْتْ قرين اولدى :

بيت

راست درجان ودل طوسى نشنيد تيراو
شكر بارى عاقبت دروصلهٔ ياران نشست
مولانا طوسى

دَرُونْ پَرْوَرانْ يعنى‌انبياعليهم‌الصلوة والسلام واصحاب قلوب يعنى اوليا و ارباب مجاهدات، كذا فى‌شرفنامه .

دَرُونْ دارْ يعنى كينه‌دار :

بيت

درونش کره پرکره پرشکبخ
درون‌دارچون مردم کینه سنج .
مسعود قمی

دَرْیاب برقاچ معنایه کاور اول دوشـون، آرا، صور معناسنه :

بيت

در یاب دمی شاهی دلخستهٔ خودرا
ترسم که بجـویی و دگر باز نیـابی
مولانا شاهی .

ودخی معاونت وامداد ایله معناسنه :

بيت

بعشق روی توعاشق غریق بحر بلاست
که فـوت میشـود اینـك بیـا یکی دریاب
خواجه حافظ

ودخی تدارك ایله معناسنه :

مصرع

راح چون لعل آتشین دریاب
حافظ

ودخی فهم ایله وآکله معناسنه:

مصرع

بیا وحاصل عمر عزیزرا دریاب
وله

دَرْیافْت فهم ایتدی وآکلدی:

بيت

موی تودرقفـا چوبدیدم نیافتم
کفتم‌مکرکه‌دوددلی ازقفای تست
خواجه سلمان

وسرعت ایلدی دیمك اولور :

بيت

چنان تیز روشدکه دریافتش
بزخمی سر ازفلاك بر تافتش
شیخ نظامی

دَرْیَكْ تیرَسْت بر پایه‌ده‌در :

بيت

در روز وغا قـیرتو و نیزهٔ مهر
روشن شده‌پیش‌توکه دریك تیرست
مولانا طوسی

بومعناده درچه تیری دخی دیرلر نه پایه‌ده‌سن دیمك اولور :

بيت

ایدل چـوتیرش آمـد زود از هوابکیری
تا درصف دلیران بینم که درچه تیری
وله

دَسْتارْ بَنْدْ یعنی دانشمند، کذا فی المحمودی .

دَسْتارْ چَه‌سازْ یعنی هدیه ویر :

بيت

ازسیم صراحی وز زری
دستار چه‌ساز دلبران‌را
حکیم خاقانی

مؤیدالفضلاده بمعنی استمالت ساز ومجمع الفرسده بمعنی .

دَسْت بِدارْ مسطوردر .

دَسْت اَزْپاخَطا کَرْد الن‌وایاغن‌شاشردی .

دَسْتادَسْت یعنی نقد :

بيت

ستد وداد مکن هرکز جز دستادست
که بسـا دست خلاف آرد والفت ببرد
ابوشکور

دَسْت‌اَفْزارْ آلات ارباب صنایع :

بيت

هنر سخاست دکر جمله دست افزارند
اکرترابهرانکشت خویش‌صد هنرسـت
مولانا کاتبی

بعض نسـخه‌ده الدیون معناسنه‌ده مرویدر

الدوان اولماسی پای افزار آیاق دولاغی اولدوغی مناسبتله‌در :

**دَسْت اَفْشارْ** هرنه که لادن کبی الده اویناتیرلر عموما والتوندن مصنع وملایم طوپ ایدوب اکابر الده طوتارلر. خصوصا ابتدا خسرو پرویز انچون دوزلمشدر :

مثنوی

زدست افشار زر اکنون خمش شو
بیا وسیم دست افشار بشنو
شیخ نظامی

**دَسْت اَفْشانْ شُدَنْ** رقص وسماع ایلمك:

بیت

دستها کوبند برهم سرو وهرساعت چنار
درهوای مهرجان رقصان ودست افشان شده
خواجه سلمان

ووجد وحال ایله شوقه كلمك معناسنه :

مثنوی

چودردستت رودی خوش بزن مضطرب
مطرب خوش
که دست افشان غزلخوانیم وپاکوبان سراندازیم
خواجه حافظ

**دَسْت اَفْشانی** ذوق وصفاده اولق :

مصرع

باددست افشان درآمد آب پاکوبان رسید
شیخ فیضی

**دَسْت اَنْدازْ** ظلم وستم:

بیت

چنان زملك برانداخت رسم دست انداز
که بارکش نتوانست بر کبوتر زد
خواجه سلمان

وحددن متجاوز جوروتعدی معناسنه محبوبدن اولسون غیریدن اولسون :

بیت

ترك من مستمت ودست انداخت بردوش رقیب
وه که شد ملك دلم ویران دست انداز او
محتشم کاشی

**دَسْت بَرْ دِل نِهادْ** جانته جبر ایلدی :

بیت

چند بینم رخ خوبان ودل ازدست دهم
وقت آنست که دستی بنهم بردل خویش
مولانا شاهی

**دَسْت بُرْد** غالب اولمق جنکده وغیریده :

بیت

مرامی‌دکر باره از دستبرد
بمن باز بنمودی دستبرد
خواجه حافظ

**دَسْتبُرْد شُدْ** مغلوب اولدی:

بیت

باری ازان پای شوم پایمال
باری ازان دست شوم دستبرد
حکیم انوری

**دَسْت بُرُونْ کُنْ** یعنی دسترا قطع کن ، کذا فی شرفنامه .

فرهنکارده هر نسنه‌دن قطع علاقه ایلمك معناسنه‌در :

بیت

یاچنین دست مرا دست برون کن پس ازین
کر قناعت نکند دست کشد پیش نیاز

**دَسْت بَرْ تَرْکَشْ زَدْ** یعنی عجب ایش ایتدی:

بیت

زان کمان ابروز چاك دل کشیدم تیرآه
درصف عشاق دستی بازبرترکش زدم
خواجه آصفی

**دَسْت بَرُو اَفْشانْدْ** انی ترك ایلدی :

بیت

دنیا چوکردکرد تشبث بدامنت
افشاند همت توبران خاکساردست
خواجه سلمان

**دَسْتِ پیشینْ را بَدَلْ نیسْت** ایش اولکی ایشدر :

بیت

زبان دهر راز بن بهمثل نیست
که کویند دست پیشین‌را بدل نیست
مولانا جامی

**دَسْتِ خَر** به عورتن و اوغلانن فلان ایتدیکم دیوسوکمك الیوم ترکجه‌ده مستعمل اولان آلتك کوری متامنده سویلنیر :

بیت

کسی پای مرغی نیاورد پیش
ولی دست خررفت زاندازه پیش
شیخ سعدی

بیت

دست خر نام میبرد اما
می نکویم که درکجاست هنوز
حکیم انوری

**دَستخُوش** دست افشار مرقوم معناسنه‌در :

بیت

بادل دستخوش خوف و رجا
کفت ای کرم روان تا بکجا
مولانا جامی

ترکیب اضافی صورتنده دخی استعمال اولنور اوزمان زبون ومغلوب دیمك اولور .

بیت

هر دل که بعاشقی زبون نیست
دست خوش روزکار دون نیست
شیخ سعدی

**دَستخُون** قمار اویونده رهنی کندو جانبنه بغلمغه دیرلر :

**دَسْت دادْ** یعنی میسر اولدی و دخی رام اولدی معناسنه استعمال اولنور :

بیت

درآب وکل زرخسارت چوجان دادم ببوی او
چونقشی دست داد اول رقم برجان سپاران زد
حافظ

دیکر :

بیت

تشریف دستبوس توانرا که دست داد
می افتدش بسان زمین چرخ در قدم
خواجه حافظ

**دَسْت دَرْ آسْتینْ کَرْد** یعنی هر نسنه‌دن ال چکدی ، کذا فی المحمودی .

**دَسْت شُسْت** نومید اولدی ، بوعباره ترکیده دخی مستعملدر .

**دَسْت شِکَسْتَه** یعنی بی‌مایه وبی‌قدرت، کذا فی شرفنامه .

**دَسْت صَلْپی مَکُنْ** یعنی تعظیم ایچون ال باغلامه، کذا فی مؤید الفضلا .

**دَسْت گُشادْ** یعنی سخاو جوانمردی کرد، کذا فی المحمودی .

**دَسْت کَشیدَه** تصرف اولنمش شیٔ :

مثنوی

بیا ساقی آن طفل نوساله را
کرانمایه یاقوت سیاله را
بده کرچه درکیش هشیار ومست
نشاید کشیدن بیکساله دست
مولانا امیدی

**دَسْت مُوزَه** آلات صنایع :

بیت

اول ازشرع دست موزه کنند
پس سؤال نماز وروزه کنند
مولانا جامی

**دَسْتِ مُوسی** یعنی آفتاب :

بیت

جام فرعونی اندر آرکه صبح
دست موسی برآرداز کهسار
حکیم خاقانی

**دَسْت وپازَدْ** چالشدی وچبالدی :

بیت

برای کشتن خود دست و پازدم بسیار
ولی بکوشش خود سرخ روی نتوان شد
مولانا کاتبی

مثال ثانی میرزاقلی بیك :

بيت

دست ويا چند زنى عرض شهيدان بردى
يكزمان صبركن اى كشته‌كه قاتل برود

**دَسْتُ وَپا كُمْ كَرْدْ** كنديى شاشيردى :

بيت

خواهم اندر پايت افتم دامنت كيرم بدست
چون ترا بينم زشادى دست وپا كم ميكنم
شيخ سعدى

**دَسْت وَكَرِيبانْ شُدْ** ياقه ياقه‌يه اولدى:

بيت

غنچه راياد چو آيد بتقاضا اكرش
درميان زرنبودد دست وكريبان‌باشد
خواجه سلمان

**دَسْت وَكَرْدَنْ شُدْ** قول قوله اولدى ، دست وكريبانك خلافيدر :

بيت

عفاالله مستىٔ آن شوخ مردم كش‌كه باخوبان
برغم عاشق خود دربرى دست وكردن شد
بابا فغانى

**دَسْتَه ساخْت** منفعل اولدى :

بيت

درباغ ز اشتياق وصالت
كل ساخته دسته خويشتن‌را
خواجه حافظ

**دَسْتَه شُدْ** مضطرب اولدى:

بيت

بنفشه دسته ازان ميشود بمجلس باغ
كه در بهار بخود ميرود فرو غمكين

**دَسْتِيارْ** يعنى معين :

بيت

وفا يارمرد وسخا دستيار
ظرافت‌نديم وادب پيشكار

**دَسْت يافْت** ظفر معناسنه :

بيت

وزانجا عنان سوى البرز تافت
بران كوه ودشت از كران كرزيافت
مولانا هاتفى

**دَغَلْ دَرْ آبي** عيب بولمغه چاليشورسن وعيب ارارسن، كذا فى المجمع الفرس.

**دَفْتَرْ شِكَسْت** كاغد كنارين بوكدى ، ديمكدر .

**دَفْ زَدَنْ** نسنه استمك ودخى كريه‌ايلمك، كذا فى مؤيد الفضلا .

**دِماغ دارَدْ** يعنى متكبر وخودبين ، كذا فى شرفنامه .

**دَمْ بكام فُرُورَفْت** محنتده اولمقدن كنايه‌در :

بيت

دمى زوصل توخواهم مكر بكام رسم
دمم بكام فرورفت وبر نيامد كام
خواجه كرمانى

**دَمْ فُرُورَفْت** دخى ديرلر:

بيت

تا كيست فرورفته دم آواز دهيدش
كوكوش برره‌دارد وچشمش نكرانست
خواجه سلمان

**دَمْ دَرْ كَشيد** خاموش اولدى لازميله‌تعبير اولنمشدر :

بيت

حافظ چونافهٔ سرزلفش بدست تست
دم دركش ارنه باد صبارا خبر شود
خواجه حافظ

كاهى ملزوميله‌ده تعبير اولنور .

بيت

مرامكوى كه خاموش باش ودم دركش
كه درچمن نتوان كفت مرغ را خاموش
وله ايضا

**دَمْ زَدْ** انك مقابليدر ، سويلدى معناسنه :

بيت

جايى كه يارمن بشكر خنده دم زند
اى پسته كيستى تو خدارا بخود مخند

**دَنْدانْ با وفُرُوبُرْد** اكا مشغول اولدى.

**دَنْدانِ طَمَعْ فُرُوبُرْد** دخى ديرلر :

بيت

درين مجلس بچيزى هركسى دندان فروبرد
اميدما بران لبهاى شكر خند خواهد بود
بابا فغانى

**دَنْدانْ بخُونْ بُرْد** يعنى ايصيردى.

**دَنْدانْ بَرجِگَرْ نِهادْ** صبر وتحمل ايلدى :

بيت

چند خون دل‌خورم عشقت زسرخواهم نهاد
هرچه باداباد دندان برجكر خواهم نهاد
امير سهيلى

**دَنْدانْ فَشُرْد** دخى ديرلر :

بيت

بسختى چند روز انجا بسر برد
بدان محنت بسى دندان بيفشرد
مولانا جامى

**دَنْدانْ بَرْكَنْ** يعنى طمع ايلمه :

بيت

درآمد وكفت ازبن دندان بامن
راحت‌طلبى زكام دندان بركن
خواجه سلمان

**دَنْدانِ طَمَعْ بَرْكَنْ** اصلى اوزره‌در :

بيت

همه دندان طمع ازلب لعلت كنندند
من اگر پير شوم بركنم دندانرا
مولانا كاتبى

**دَنْدانْ بكارْ فُرُوبُرْد** جان و دلدن سعى ايلدى :

رباعيه

دشمن كرو وصل زمن برد آخر
اوكشت تزرك ومن‌شدم خرد آخر
آورد بجان لب ترا از بوسه
دندان برخست تيز فرو برد آخر
اوحدالدين اصفهانى

**دَنْدانْ دارَدْ** يعنى خشم وكين ايلر، كذا فى‌المحمودى .

**دَنْدانِ سَپِيدْ** يعنى مسرور وخندان :

بيت

سياهان ازان‌كار دندان سپيد
زخندان لب روميان نا اميد

**دَنْدانْ شِكَنَدْ** عاجز وفرومانده ايدر :

بيت

كربسنك سنمى عشق‌تودندان شكند
دل زليهاى تودندان طمع بركند

**دَنْدانْ فُرُوبُرْد** حرصندن‌اوزرينه‌دوشدى:

بيت

دندان فرومبر باميداى دل ارترا
روزى لب نكار بكام زمان‌دهد
خواجه سلمان

**دَنْدانْ كَنانْ** رسواى ايدجيلر، برمعناسى دخى زارى ايدجيلردر. ايكى معناسيده بوبيتدن فهم اولنور :

بيت

شاهدان آب دندان آمده دركار آب
فتنه‌را ازخواب خوش دندان كنان انكيخته

وعاجز اولمق معناسنه‌ده :

بيت

اوسركران كرده بان من‌پيش اوزارى كنان
دلهادران دندان كنان دامن بدندان ديده‌ام
وله

**دَنْدانْ نُمایَدْ** خشم و غضب ایلر ، کذا فی شرفنامه وبجمع الفرسده خندان معناسنه‌در . بومعنایه :

بیت

نقاب شکر فام بندد هوارا
چوصبح ازشکرخنددندان نماید
حکیم خاقانی

ودخی عاجز اولمق معناسنه مرویدر .

**دَنْدانْ نُمایْ** ظاهر ایدیجی مذکور معنالرده ، کذا فی المجمع .

**دَنْکاسَه** وکاسه جلبان کلاهما بمعنی کرانجان ومفت خوار ایکیسیده بو معنایه بوبیتده واقعدر :

بیت

کدوکشکول درکف بهر شوربا دربدرگردی
نکردی سیر ازین دنکاسکی وکاسه جلبانی

**دُورْکُوشْمالْ** یعنی روزکار بدوایام فتنه وحالت فقر وفاقه ، کذا فی شرفنامه .

**دَوْرْ گیرانْ** یعنی پادشاهان . ودخی باده‌نوشان مثال اول :

بیت

اینقدردادی نکرده بوده پیش
دورکیران جهان درعهدخویش
ابوالمعانی

مثال ثانی :

بیت

جوهر جورت نکهدارد بچشم
دورکیران بادهٔ عشقت بسر
وله

**دَه پانْزَدَه داری** زیب وزینت وآرایش و فروشوکت . کذا فی شرفنامه .

**دَه دَهی** خالص ورایج التون .

**دَه پَنْجی** بچمز التون واقچه ایکیسیده‌بوبیتده واقعدر :

بیت

برمنست اینکه درسخن سنجی
ده دهی زر دهم نه ده پنجی
شیخ نظامی

**دِهَنْ دَرِیدَه** سوز صاقلاماز .

بیت

آه دهن دریده مرافاش کردراز
اوراکناه نیست منش برکشیده ام
خواجه سلمان

## باب الدال المکسوره

**دَرادُوزا** بوبرادادرکه برعاقل وکامل اولان کمسنه‌دن خطا ایله برزله صادر اولوب فی الحال اصلاح ایتدکده ایراد ایدرلر :

بیت

خه خه ای دلبر درادوزا
نیك میدری وخوش میدوزی
لواحد من الشعراء

**دِرازْ آهَنْكْ** اوزون اوزاق دیمکدر :

بیت

دراز آهنك شد این کار باتو
ندانم چون کنم ای یار باتو
مولانا جامی

**دَرِیدَه دَهانْ** هرایشتدوکن سویلین آدمه دیرلر ، اغزی یرتق دیمکدر :

بیت

تنك دهان شکرلبان مرهم آن جراحتند
کرزدهان دریدهٔ زخم زبان خود کنی
شاعر

**دِژَمْ رُو** خشمناك اولان آدمه دیرلر ، کذا فی شرفنامه‌سروری بجمع الفرسده فتح دال ایله نقل ایلمشدر .

**دِلْ بَرْدِلْ کَواهی میدِهَدْ** کوکلدن کوکله یول وار :

بيت

نرنجم گر کند دلدار جورم
که دل بردل گواهی میدهد راست
میر ابوالمعانی

**دل داد** رضا ویردی :

بيت

اگر ضرورت ازین سان نگیردم دامن
چگونه دل دهدم کز در تو در گذرم
ظهیر فاریابی

بومعنایه :

بيت

خوددل گرادهد بدهد دل به بیوفا
باری چودل دهد بمه مهربان دهد
خواجه سلمان

**دل دل کنان** مضطربانه دیمکدر، مؤید ـ الفضلاده بمعنی آه زنان
ومجمع الفرسده اموزنده متردد اولنلر معناسنه :
بومعنایه :

مسمط

بغداد جانها روی او طرار دلها موی او
دل دل کنان در کوی او چون خود فراوان دیده ام
حکیم خاقانی

**دل شب** کسر لامله نصف اللیل معناسنه در :

بيت

دوش درحلقهٔ ی قصهٔ گیسوی تو بود
تادل شب سخن ازسلسلهٔ موی تو بود
خواجه حافظ

**دل گران کرد** خاطرمانده اولدی :

بيت

نهاده بردل ما کوه غم زسنگدلی
سبب چه بود دل خود بما گران کردد
مولانا صفی

**دل گرفت** طارلدی :

بيت

دلم گرفت زسالوس وطبل زد چو گلیم
خوش آنزمانکه بمیخانه درکشم علمی
خواجه حافظ

**دل گیر شد** مثاله :

بيت

نیست سودای سر زلف توکار همه کس
کان طریقست خم اندرخم دلگیر ودراز
خواجه سلمان

**دلنشین** مقبول ومطبوع اولمقدن کنایه در :

بيت

زنهار گوش باش درین بزم دلنشین
تا نغمه حلقه را بدر گوش میزند
مولانا عرفی

واقف ضمیر اولمق معناسنده استعمال اولنور :

بيت

هر دیده وری بدلنشینی
میخواند خطی زپیش بینی
شیخ فیضی

**دل نمود** التفات ایلدی :

بيت

چو پسته باهمه کس دل نمود کیست ترا
ازان بو دهمه سالت زخنده لبها باز
کمال اسمعیل

بو بیتك مضمونی گوگلر یوز گوستردی تعبیرینه مناسبدر :

بيت

تودل نمود کی غنچه باصبا بنگر
که هر دمش چو به بیند کنار بکشاید
خواجه سلمان

بومعنایه روی دل نمود دخی دیرلر :

بيت

آمد صبا وغنچه دل رازهم کشود
روی دلی به بلبل خونین جگر نمود

**دل نهاد** اطمینان قلب گوستردی یاخود اطمینان نفس ایلدی :

بیت

دل نهادم من بیچاره بدرددل ریش
چکنم باغم اونیست جزاین چارهٔمن
کمال خجندی

بومعنایه :

بیت

دل نهادیم برغمت آری
کار باید نهاد بر بنیاد
حسن بیك نازکی

**دهقانِ خلد** یعنی حضرت رضوان علیه السلام که خازن جنت دخی دیرلر، کذا فی شرفنامه .

**ده کجا و درختان کجا** او قنده بو قنده دیمکدر :

بیت

زطوبی زند صوفیٔ خشك لاف
ببین ده کجا و درختان کجا
شوقیٔ یزدی

**پخته در پخته** برنوع دیبادرکه تار وپودی سیم وزردر، کذا فی المجمع .

**دیدار کرد** یعنی ظاهر اولدی :

بیت

دوچشم اززمین سوی دیوار کرد
زلیخا ز دیوار دیدار کرد
حکیم فردوسی ازیوسف وزلیخا

ظاهر اولدی معناسنه‌ده اولور :

بیت

بخدایی که اوز عطسهٔ خوك
موش را کرد درجهان دیدار
کمال اسمعیل

**دیده سرخ کرد** کوز قرارتدی دیه‌جك یرده ایراد ایدرلر :

بیت

بهر کلرخ که کردم سرخ دیده
کنون ازهر مژه خونم چکیده
مولانا جامی

بومعنایه :

بیت

ازمی شوق مست شد بلبل
چشم خود سرخ کرد بررخ کل
مولانا هلالی

**دیدهٔ کافوری** یعنی نابینا، کذا فی شرفنامه:

بیت

جو قانع کشته میبودم نظاره
زکریه دیدم ام کافور بوده
ابوالمعانی

**دیر آید درست آید** کچ کلور ایو کلور :

مثنوی

محمل جان چون بمطاف آمده
قبلهٔ جانها بطواف آمده
دیر ودرست آمده عکس ملل
زوشده دیر آی ودرست این مثل
مولانا کاتبی درنعت شریف

بیت

چه خوش کفت این مثل مرد جهانکرد
که دیر آید درست آید جو انمرد
شیخ نظامی .

**دیر آشتی** دوه کینلی نته‌کیم ضدنه زود خشم دیرلر :

بیت

همه زود خشمان دیر آشتی
سرشته زخشند پنداشتی
مولانا هاتفی

**دیر پای** یعنی قائم وثابت :

بيت

کیست درین دستکه دیر پای
کولمن‌الملك زند جز خدای

شیخ نظامی

**دیبا هرچند کهنه شود پاتیانه نکردد** نجیب اولان هرنقدر فقیر اولسه رذالت قبول ایتمز :

بيت

بدی ناید زمردم زاده هرکز
نکردد پاتیانه کهنه دیبا

ابوالمعانی

**دیگر کمر نبست** ضایع وتلف اولمش نسنه‌دن کنایه‌در :

بيت

تا نمودی بنیشکر لب خود
آن شکسته دگر نبست کمر

مولانا طوسی

**دیگر نمی بندد کمر** مثله :

بيت

هرکه جزموی میان اوخیالی بسته است
درمیان عاشقان دیگر نمی بندد کمر

شیخ عبدالله انصاری

**دیك طوسی بجوش آمد** صوفیٔ مقلد و شیخ مزور حقنده ایراد ایدرلر :

شیخ کمال خجندی کندونك علاءالدین نام برصوفیسی حقنده دیمشدر :

قطعه

چون علاءالدین ماوقت سماع
در فغان و خروش می آید
گوییا از حرارت انکشت
دیك طوسی بجوش می آید

**دین فروشان** یعنی اصحاب ریا ، کذا فی شرفنامه .

**دیوار پست** ترکیده یالیمی آلچق دیدکاریدر :

بيت

چه صفهای چرکه بهم داد دست
شد آن بیکران دشت دیوارپست

مولانا هاتفی

**دیوار کج بر آرد** نامعقول ایش ایلمکدن عبارتدر :

بيت

از طاق ابروانش دوگردهٔ بمحراب
درپیش خویش تاکی دیوارکج برآری

خیالیٔ عجم

**دیوار گوش دارد** طویلمز ایش اولمز ، ترکیده دیوارك قولاغی وار دیدکلری‌در :

بيت

ازخال خود نه‌راحت مارا خموش دارد
کفتن نمیتوانم دیوار گوش دارد

اقاشاپور

**دیو گیر** هندوستانده ایشلنور برنوع لطیف حریر قماشدر :

مثنوی

نکودانند خوبان پری کیش
که لطف دیوکیرش ازکتان بیش
زلطف اینجامه براندام آبیست
و یاخود سایهٔ باماهتابیست

میر خسرو

**دیوجان** یعنی سخت جان وشریر ومثل دیو مردم ، کذا فی شرفنامه .

**دیومردم** یعنی مردم بد اخلاق وشور انکیز وفتنه‌جوی ، کذا منها .

**دیومردم فریب** مرد حیله کار :

بيت

حیله‌پرور پلید وبد مشرب
دیومردم فریب وبدمذهب

ابوالمعانی

دیوِ هَفْت سَر یعنی زمین اول اعتبار ایله که هفت اقلیم اوله یاخود یدی قات اوله، کذا فی شرفنامه .

## باب الدال المضمومة

دُزْدِ اَفْشارْ خرسز یتاغی :

بیت

جوجوید متقی ادرار دزد افشارخوان اورا
که لابد می بباید ساخت بادزدان ایوانش
میر خسرو

دُزْدی اَزْهِنْدُوانْ عَجَبْ نَبُودْ بربداصلدن فعل قبیح صادر اولدقده ضرب ایدرلر :

بیت

زاغ جز هندویی نسب نبود
دزدی ازهندوان عجب نبود
شیخ نظامی

دُشْمَنِ خانَگی دوست کچنور دشمن :

بیت

همه آشنایان بیگانگی
محل جوی چون دشمن خانگی
مولانا ظهوری

دُشْمَنْکام یعنی بد احوال، ترکیبده ارقسی حاللی دیرلر :

بیت

بعاقبت شدم ازدور چرخ دشمنکام
من بلازده از دوستکامئ بسیار
مولانا بیاتی

مقابلی .

دُشْوارْپَسَنْد دکه کسنه‌یی بکنمز آدم :

بیت

کردهم جان بو فایش نه پسندد هرگز
آه ازان شوخ جفاپیشه ودشوار پسند
اهلئ شیرازی

دُعا گُفْت یعنی روانه اولدی :

بیت

صلاح ازماچه میچویی که مستانرا صلا گفتم
بدور نرکس مستش سلامت‌را دعا گفتم
خواجه حافظ

بو بیتدن وداع معناسی استنباط اولنور .

دُمْبَه نِهادْ یعنی فریب، طاد آلدی دیمکدر:

بیت

اجلت دمبه نهادار برهٔ چرخ هنوز
همچو آهوبره مشغول چرایندهمه
حکیم خاقانی

دُمْ لابِهٔ سَكْ یالتاغق معناسنه :

بیت

زدم لابهٔ سك چه شادی رسد
که ازعف عفش موجب غم بود
خواجه غیاث‌الدین

دُمَّلْ بَرْآوَرْدَه را زَرْ زِیادَه شَوَدْ زحمت چکن راحت بولور :

بیت

غنچه بنمود زرشاه کل افزود بلی
زرزیاده شودانرا که برارد دمل
مولانا امیدی

دُمِ گُرْكْ ضم کافله صبح کاذب، کذا فی شرفنامه .

دُمْ مَخُورْ یعنی الدائمه، ایضا منها .

دُمْبَه پَرْوَرْ یعنی تن پرور ایش اشلمیوب خورد وخوابه مشغول اولانه دیرلر، ایضا منها .

دُمْبَه میدِهَدْ یعنی فریب میدهد، کذا فی‌المحمودی .

دُوازْدَه جَوْسَقْ یعنی اون ایکی برج فلکی، کذا فی شرفنامه .

**دُواَسْبَه** چتال آتلو اولوب كيدن ادم آتك برينه بينر و برين يدك ايدر كاهى ايكسين يدك ايدوب برينه دخى بينر اكاسه اسبه ديرلر :

بيت

دل كودواسبه از غم جانان هميكريخت
عشقت عنان گرفته بسوى تو ميكشد
مولانا جامى

مثال سه اسبه :

بيت

بگوش جود توتا كه حديث كان برسيد
سه اسبه خامۀ توتاختن بران آورد
كمال اسمعيل

**دُوچارْزَدْ** راست كلدى، كذا فى بعض النسخة المعتبره .

**دُوچارْشُدْ** مصادف اولدى :

بيت

بهر طرف كه روى زيرنه سپهر دورنك
زششجهت شودت كاروان غصه دوچار
شاه طاهر دكنى

**دُوچارْ گَرْديدْ** مثله :

بيت

چوبا جمى دوچارم كردد ازمن صدسخن گويد
چوتنها بيندم مهر سكوتش دردهن باشد
محتشم كاشى

**دُوچَشْم چارْشُدْ** مثله ، ايكى گوز درت اولمق راست گوب متقابل اولمقدن كنايه‌در، كذا فى المحمودى .

**دُودْ بَسوىِ نكُويان باشَدْ** عالم زنكينه توجه ايدر :

بيت

بهر جاكه شود آتش روان زود
بسوى نيكوان خوشتر رود دود
شيخ نظامى

**دُودْ آمَدْ** بدبخت وشوم معناسنه :

بيت

آن پرى روچونهان كشت مرا تاب نماند
رفت جان از بدنم بخت من از دود آمد
مير حسن دهلوى

**دُورْ دَسْت** اوزون اوزاق:

بيت

بفكر سيم گردن از سر زلف
مرواىدل كه باشد دور دستى

بيت

زدست اجل تا شوم باى پست
كشم پا ازين جنبش دوردست
مولانا جامى

**دُوسْت دُشْمَنْ** دوستلغده نفاق اوزره اولانه ديرلر :

بيت

دوست دشمن‌را بخون غلطان كنم عرفى ولى
دوست دارم دشمنى كورا زبان ودل يكيست
مولانا عرفى

**دُوسْتْكامْ** نيك احوال:

بيت

دشمنان كفتند كام دوست ناكامى بود
عاقبت سلمان برغم دشمنان شددوستكام
خواجه سلمان

**دُوسْتْكانى** ياران مجلسده بربرلرينه محبة ايچدكلرى طولوساغره ديرلر :

بيت

بدستم دوستكانى داد خاص از جام خرسندى
كه خاك جرعۀ اوكشت خضر وآب‌حيوانى
حكيم خاقانى

بیت

نرکسش درعین مستی دمبدم چشم مرا
ساغر ازخون لباب دوستکانی میدهد
خواجه سلمان

دُوشاخ شُدْ یعنی فرارایلدی، کذا فی بعض اللغة المعتبرة .

دُوشْ بادُوشْ تمام نظیر وهمتا مولانا عرفی درمنقبت امام علی رضی الله عنه:

مصرع

دوش بادوش نبی درشرف گوهرذات

دُومَرْجانْ یعنی دولب محبوبان ، کذا فی شرفنامه .

## باب الراء مفتوحه

رازِ آبْ صوده گورینن عکس هرنه اولورسه اولسون .

رازِ زَمِینْ یعنی سبزه وشکوفه ، کذا فی شرفنامه .

رانْ کُشادَنْ آتدن اینمك وسائر مرکوبدن اینمك و آت اوزرنده اگر بوشالتمق، کذا فی مؤیدالفضلاء اما مجمع الفرسده یعنی ظاهر کردن عیب مسطوردر وبعض فرهنکده یعنی برهنه شدن واقعدر . مثال معنیٔ اول :

بیت

سرنعل بهای سم اسبت دهم امروز
کاهی بکمینی دل ماران بکشایی
حکیم خاقانی

راهْ اَنْجامْ اسباب سفرمرکوب وغیره کبی، کذا فی نسخة میرزا ابراهیم اما مؤید الفضلاده انجق مرکوب معناسنه نقل اولنمشدر . بومعنایی مؤید :

بیت

تنوری چنین کرم در بندنان
ره انجام را کر مترکن عنان
شیخ نظامی

راهْ آوَرْدْ ارمغان:

بیت

زراه یار من آور غبارارا ای باد
مرا ازان نبود خوبتره آوردی
مولاناکاتبی

راهِ دیگَرْ زَدْ غیری سمت طوتدی :

بیت

دل همی نالد چوچنك عشق بر آهنك تو
در دل عشاق هردم راه دیکر میزند
خواجه سلمان

راهْ رَوانِ سَحَرْ یعنی اولیا وسالکان وشب بیداران، کذا فی شرفنامه.

راهِ فِنا یعنی امراض وعلل مهلکه ، ایضا منها .

راهیسْت که کاسَه میتَوانْ دادْ بَدَسْتْ ایشلك وهموار وصعوبتسز یولدر دیمکدر :

رباعیه

راهیست زکعبه تا بمقصد پیوست
وزجانب میخانه ره دیگرهست
لیکن ره میخانه زآبادانی
راهیست که کاسه میتوان دادبدست
استاد

رَخْت بَرْبَسْتْ یعنی مسافر اولدی :

رَخْت اَفْکَنْد یعنی مقیم اولدی .

**رَسِیدْ** یعنی رواشد بومعنی اصلاحیدر اصل معناسی ایرشدی دیمکدر :

بیت

مرادرسدکه ترا توبه‌داده وکفتن
شنیدم‌آیت توبوا الی‌الله ازلب‌حور
خواجه سلمان

**رَصَدْ گَهِ خاکی** فتح کاف عجمی و اظهار هایله بمعنی قالب انسان، کذا فی‌شرفنامه .

**رَفْت** یعنی ظاهر شد بودخی اصطلاحیدر :

بیت

دور ازرخ او دمبدم ازکوشهٔ چشمم
سیلاب سرشك آمد وطوفان بلا رفت
خواجه حافظ

وبرمعناسی‌دخی ایلدی درکرد معناسنه بودخی اصطلاحیدر ترکیده بوکا بکزر تعبیر واردر ایو ایتدم دیه‌جك یرده ایو واردم دیرلر :

بیت

دلا وصف میان نازك جانان من‌گفتی
نکورفتی حدیثی ازمیان جان من‌گفتی
سیفی اسفرنکی

برمعنای مصطلحی دخی جاری اولمقدر :

بیت

جوکلك صنع چنین رفت برصحیفهٔ ما
مکیرخرده براراباب عشق وعیب مکن
مولانا شاهی

**رَقَمْ زَدْ** یعنی فرمان کرد :

بیت

رقم زد دگر باره سیصد هزار
که باشند فرمان بران یسار
مولانا هاتفی

**رَقیبانِ رازْ** یعنی عارفان وارباب مشاهدات غیبیه، کذا فی‌شرفنامه .

**رَنْكِ آزادانْ** یعنی سیرت و روش مردمان احراروجوانمردان، ایضامنها.

**رَنْكْ آوَرْ** یعنی‌شیوه وناز ایله فریب‌ویریجی. کذا فی‌مجمع‌الفرس .

**رَنْك آوَرْدْ** یعنی خجیل اولدی :

بیت

بحسن یکدمیش کل چولاف خوبی زد
بدید رنك رخ و عارض تورنك آورد
ابوالمعانی

**رَنْكِ شَهِ زَنْكبارْ** یعنی تاریکی وسیاهیٔ شب، کذا فی‌شرفنامه .

**رَواقِ بیستُونْ** یعنی آسمان و افلاك، ایضا منها .

**رَوانْ آوَرْد** یعنی عاقل ودانا، کذا فی‌مجمع‌الفرس .

**رَوْضَهٔ تَرْکیبْ** یعنی قالب انسان، کذا فی‌شرفنامه .

**رَه بَرَه بیشَه بَه تیشَه** ایولگه ایلك کملکه کملك، بومعنی ترکیده یولی یول ایله اورمانی بالته ایله دیرلر :

بیت

دوستانرا لطف باید دشمنانرا تیغ تیز
این مثل شدره بره بیشه به تیشه کفته اند
ابوالمعانی

**رَهِ خَوابیدَه** اشلاك یول دیمکدر .

**رَه سِپَرْ شُدْ** ضم سین ایله یولی طوتوب گیتدی :

بیت

شنید قیس که رفتست محمل لیلی
شده‌است ره‌سپرور ونهاده‌در صحرا

**رَه نَوَرْد** غایت اشکون آت :

بیت

چرانندهٔ کرکس اندر نبرد
چمانندهٔ جرمهٔ ره نورد
حکیم فردوسی

## باب الراء المكسوره

رشته بانكشت بست

يعنى سپارشى اونوتمدى:

بيت

غافل مشوز مرك كه درچشم اهل هوش

موى سفيد رشته بانكشت بستن است

مولانا صائب

رِشْتَه بَرْآوَرَدْ بركمسنه سفرده خسته اولدقده ايراد ايدرلر ولايت بخارايه مخصوص بر علتدر ساق انسانده ظاهر اولور ايپلك كبى بر نسنه‌در قطع اولنسه صاحبى هلاك اولور حالى اوزره قالسه كتدكجه اوزار :

بيت

خورد آب بخارا كر فرشته

برآرد پاى خودرا رغ رشته

لواحد من الشعراء

بيت

يكى را حكايت كننند از ملوك

كه بيمارىٔ رشته كردش چو دوك

شيخ سعدى

رِكَابْ كِرَانْ كَشْت يعنى سوار شد وحمله كرد، كذافى شرفنامه.

رِنْدَانِ خَاكْبِيزْ : يعنى دقايق شناسان. ايضا منها.

رِنْدِ عَالَمْسُوزْ مرد لاأبالى وبى‌قيد :

بيت

مامست وخراب ورند عالمسوزيم

باما منشين وكرنه بدنام شوى

خواجه حافظ

رِيزِى بِرِيزْ يعنى مرحمت ايله .

رِيشْ كَاوْ يعنى ابله واحمق :

بيت

درطلب نا كشيده محنت ورنج

ريش كاوى بود توقع كنج

مولانا جامى

رِيشِ كَاوْ بَرِيشْخَنْد اَرْزَدْ هركس ايله مرتبهٔ عقلنجه سويلش :

بيت

بيايد ساخت باهر نا پسندى

كه ارزد ريش كاوى ريشخندى

شيخ نظامى

رِيشِ نَاطُورِى هركسه سزا وناسزا ديميوب تملق وتواضع ايدنه ديرلر، بومعنايه ناطوركنجه تعبيرى دخى مشهوردر :

بيت

شد آنكس ازمروت در جهان دور

كه‌ريش خود كند چون ريش ناطور

ابوالمعانى

رِيكِ فُلَانْ پُوشِيدَه اَسْت فلانك احوالى نامعلومدر ديه‌جك يرده ضرب ايدرلر :

بيت

ماريك قصهٔ خود پوشيده ايم ازخلق

و انكه زقصهٔ ما عالم خبر گرفته

شيخ اوحدالدين

## باب الراء المضمومة

رستم عنان، يعنى بهادر وشجيع پهلوان :

بيت

برستم عنانان سپردش عنان

كه آتش فروزان شود ازسنان

عبدالله هاتفى

رُقْعَهٔ غَبْرَا يعنى روى‌زمين، كذافى شرفنامه.

رُوپُوشْ يعنى مخفى وپوشيده :

بيت

نيست حد چومنى بردن نام چوتويى
بهر روپوش بنام دكرانت خوانم
مولانا جامى

**رُوزِاسْتِفْتاحْ** روز مبارك :

بيت

عزيز دان زمان وصالرا كاندم
مقابل شب قدرست وروز استفتاح
شاعر

شب قدر مناسبتيله روز عيد اولمق فهم‌اولنور ودخى شهر رجبك اون بشى اولمقده فهم اولنور :

بيت

مثنوى كه صيقل ارواح بود
بازكشتش روزاستفتاح بود
حضرت مولانا

**رُوزِبازارْ** ايام رواج :

بيت

باسر زلفت شب دوشين سروكاريم بود
درجمالت شب‌همه شب‌روز بازاريم بود
خواجه سلمان

بيت

دور عيش وطرب بستانست
روز باز اركل و ريحانست
حكيم انورى

**رُوزِبازْخَواسْت** روز قيامت :

بيت

ترسم كه صرفهٔ نبرد روز بازخواست
نان حلال شيخ زآب حرام ما
خواجه حافظ

**روزبيمْ واُميدْ** بودخى روز قيامتدر، كذا فى‌شرفنامه .

**روزِخُودْ وبازارِخُودْديدْ** يعنى كندو حالنه مشغول اولوب آخره دخل وتعرضى ترك ايلدى :

بيت

دكان پند را فى‌الحال برچيد
روان روز خود وبازارخودديد
محمد عصار

**رُوزِشُمارْ** روز قيامت :

بيت

**رُوزِعِزْلَتْ** يعنى روز صوم، كذا فى شرفنامه .

**رُوزِنَوْورُوزِىٔ نَو** يوم جديد رزق جديد ديرلر:

بيت

اگرچه ازعمر پيشى رفت كورو
كنون روز نوست وروزىٔ نو
شيخ نظامى

**رُوكَشِ فُلانْ كَرْدْ** بركمسه‌يه‌آخر آدم اليله ستم ايرشمكدن كنايه‌در:

بيت

سروكارم بغزاليست كز اغيار مدام
ميكند روكش مردمْ سك مردم رويى
محتشم كاشى

**رُونُما** هديهٔ مرد باعروس ، تركيده يوز كوروملكى‌ديو يكى كلينه كويكونك ويرديكى هديه :

بيت

آن‌ماه روا كر بنمايد شبى مرا
دروجه‌اونهيم دل وجان برونما
خواجه سلمان

**كاهى رُونُمادِهَدْ** ديرلر :

بيت

مانع زروی خوب توآينه ميشود
نااهل ديدجان وجهان رونما دهد
خواجه آصفی

**رُوِی اُوبِنَدْ** انك طرفنی طوتار شاعر ديمشدر :

بيت

ريش داری اكرش با پسری بحث افتد
هركه آيد بميان روی پسر می بيند

**رُوْی آوَرْد** توجه وعزيمت ايلدی، كذا فی شرفنامه .

**رُوْی بديوارْ كَرْد** خلوت نشين اولدی :

بيت

آصفی روی بر آورد بمحراب دعا
روز ازابروی بتان روی بديوار آورد
خواجه آصفی

**رُوْی دَرْ ديوارْ آوَرْدْ** مختفی اولدی :

بيت

فلك بجای توافراشت پشت برمسند
ستم بعهد تو آورد روی درديوار
ظهير فاريابی

**رُوِی پِسَرْ بِنَدْ** آنك جانبين طوتار :

بيت

هركه آيد بميان روی پسر می بيند
شاهدكام دلم راه دگر می بيند

**رُوِی بَقا** يعنی پاينده و صحت. كذا فی شرفنامه .

**رُوِی تَرْكَشْ** سويلنمكه حاضرلنمش سوز، ايضا منها .

**رُوْی دادْ** ظاهر اولدی :

بيت

روی تو ديدم سخنی روی داد
زاينه طوطی بسخن درفتاد
كمال خجندی

**رُوْی دَرْ ديوارْ** فراغتدن كنايه‌در :

بيت

چون وصالت هيچ كس واروی نيست
روی در ديوار و هجرت خوشترست
شيخ عطار

**رُوِی دِهَدْ** ظاهر اولور :

بيت

هركه ازخط شريعت ننهد پای برون
هردمش فتح دگر روی دهدچون پركار
كمال اسمعيل

**رُوْی دِلْ نُمُودْ** تسليت خاطر والتفات ايلدی :

بيت

تاچاك سينه ازدم تيغت كشوده ايم
صدروی دل بمردم عالم نموده ايم
طالب آملی

بيت

شفايی درقيامت نيز روی دل نمی بينم
كه دركوی بلا هركس كه كم شدجاودان كم شد
حكيم شفايی

**رُوْی زَرْدْ كَرْدْ** يعنی يوز قرارتدی اكثر رجا و ساطتيله استعمال ايدرلر :

بيت

بيمار عشق را چودوانيست از چه‌رو
پيش طبيب اين همه روزرد ميكند
خواجه آصفی

**رُوْی سَپِيدْ** كزيده و منتخب بومعناده سر سپيد دخی ديرلر :

بيت

ما كلخنيان سنبل ونسرين نشناسيم
آتش بود آتش كل‌روی سپدما
طالب آملی

**رُوْی شِناسانْ** آشنايان ومعارف ومشاهير، كذا فی شرفنامه .

رُوی نُمُودْ ظاهر اولدی :

بيت

بفرمان یزدان خجسته سروش
مرا روی بنمود درخواب دوش
حکیم فردوسی

رادْ خَواسْت قلت اکلدن ضعیف اولان حقنده ایراد ایدرلر ، کذا فی کتاب السامی فی الاسامی

رادْ مَنِشْ یعنی کریم وجوانمرد اصلی آزاد منشدرکه حرالاصل دیمك اولور:

مصرع

راد مردی چاشتکاهی در رسید

## باب الزاء المفتوحه

زادهٔ خاطِرْ یعنی فکر محصول ومنشآت وشعر وغزل وامثالهم، کذا فی شرفنامه.

زادهٔ مَرّیخْ یعنی آهن، کذا فی مجمع الفرس .

زاغ کَمانْ یعنی کوشهٔ کمان، کذا فی شرفنامه.

زالِ مَدایِنْ نوشیروان ایواننده اوینك قاپوسی اولان عجوزه، ابضامنها.

زانُو زَدْ تعظیم ایتدی :

بيت

سکان یاربها کرشوند همزانو
زساق عرش ملائك زنند زانویم
مولانا کاتبی

زانُو زَنَدْ تعظیم ایدر :

بيت

صراحی بخورشید پهلوزند
حریفان بناهید زانوزند
ظهوری

زانُو زَنانْ تعظیم ایدیجیلر :

بيت

پی تهنیت یك بیك همکنان
زبان برکشادند زانو زنان
مولانا هاتفی

زاهِد کُوهْ یعنی آفتاب، کذا فی المجمع .

زَبانْ آوَرْ یعنی بدزبان :

بيت

دلست غنچه بیکار وسوسنست زبان
بسیست رەزبان آوری بدلداری
خواجه سلمان

کاهی وصف شعرا قصد اولنور :

بيت

بهر کجا که زبان آوریست شمع صفت
زکنه وصف توباشد به الکن وعجزقرین
کمال اسمعیل

وکاهی افشای راز ایدنه دینور :

بيت

زبان آورانرا بتوبار نیست
کەبا مشعله کنج راکارنیست
شیخ نظامی

زَبانْرا بِشِکَسْت یعنی رشوت ویردی :

رباعیه

ساقی بده‌آن قدح زبانم بشکن
وزبادهٔ بی خمار جانم بشکن
پیشانیٔ توبەرا شکستم زلبت
کرتوبه کنم دکردهانم بشکن
مولانا اقدسی

زَبانْرا کَبُودْ کَرْدْ اغزنده توك بتدی دید. کاری معنادر :

بيت

تیغ کهر فروش زبانرا کبود کرد
ازبس که برسحاب امان الامان نهاد
خواجه سلمان

**زَبانْزَدْ** روز مره سوز یعنی برلفظی سوز اراسنده تکرار ایتمکی معتاد ایلمك ودخی جمله‌نك معلومی اولان ادا، متداول سوز:

بیت

مرا حدیث زبانزد شکست کوه غمت
که من به تیشهٔ فرهاد همزبان شده ام
خواجه آصفی

**زَبانِ زَرْگَری** ایکی کمسنه میانده معهودانه سوزکه معناسن انجق کندولر بیله‌لر وآخری ایشتدکده فهم ایده‌میه، کذا فی فرهنك جهانگیری .

**زَبانْ کُشادْ** یعنی سوزه باشلدی، کذا فی شرفنامه .

**زَبَرْدَسْتْ** اوست اولان کمسنه قوتده وهیأتده ترکیده توانا وزورلو آدمه دیرلر:

بیت

جواز چهره کرد خجالت فشاند
زبر دست شهزادکانت نشاند
مولانا هاتفی

بوبیتدن اوست طرف اولمق فهم اولنور زیرا شهزاده‌لرك اوست طرفنه اوتورتدی دیمك اولور :

بیت

زبردست هردست دست آفرید
خدایی‌که بالا وپست آفرید
شیخ سعدی

بومعنایه بالادست دخی دیرلر :

بیت

کسی‌را کین ها برسر نشیند
ببالا دست اسکندر نشیند
وحشیٔ یزدی

**زَخْمِ بِریانْ** پاره اوزرنده قان که بختیلانمش اوله، کذا فی شرفنامه .

**زَرْ بَرْزَدادْ** باشه‌باش ویردی برنسنه بازارنده برجانبده زیاده‌لك اولمیه :

بیت

آمدوکرم بیرداب رخم اشك چوسیم
زر بزرداد کسی آمد وکین بالابرد
خواجه حافظ

**زَرِدَهْ دَهی** خالص العیار التونکه زرهفت‌ده دخی دیرلر :

بیت

چون مس اوبه ززرده دهیست
ذکر زری درزراوبی رهیست
مولانا جامی

بیت

کفتهای توکه بروی زدهٔ سکه کمال
هفت هفتست ولی چون زرخالص ده‌ده
کمال خجندی

**زَرِکانی** مثله معدنی، زرخالص اولمق اعتباریله‌در :

بیت

زرکانی ونقرهٔ زیبق
که‌مهتاب‌راداده‌بی‌رونق
شرف یزدی

کاهی زرمشدد اولمق اقتضا ایدر :

بیت

شدان زرکانیٔ ناکاسته
بنام جهانگیر آراسته
مولانا هاتفی

**زَرْدَه‌کُوشْ** زراق و سالوس ومرایی‌خوار:

بیت

بروای زرده‌گوش وازرق پوش
شیخ زراق وشوخ وزرق فروش
خواجه جواز کمال‌نامه

کاهی دنبك وقلتبان معناسنه‌ده اولور :

بیت

حسود تیره دل زرده‌گوش ونا انصاف
که بود خیری و پهلو بورد احمر زد
منلا حیرتی

زَرزَرْ کَشَدْ بی‌زَرِی دَرْدِسَرْ اقچه‌اقچه‌یی جکر اقچه سزلق دردسر :

بیت

شنیدم زپیران دینار سنج
که‌زرزرکشدکنج زرین‌کنج
شیخ نظامی

بیت

شنیدم مثل زدیکی پرهنر
که زرزر کشد بی‌زری دردسر
ابوالمعانی

زَرِسَفیدْ اَزَپی رُوزِسِیاهَستْ آق‌اقچه‌ قره‌گون ایچوندر :

بیت

بود همیشه ازپی روزسیه زر سفید
اختر وشب بصدق آن واقعه‌دادیاوری
نظام استرآبادی

زَرِ رُوی بَستْ نقد ناروا یعنی کچمز اقچه:

بیت

پای قبول باطنیت همچو ظاهرست
کان‌زرکه‌روی بست‌همه نقدنارواست
نظام دشت غیب

زَرْق فُرُوشْ مرایی و سالوس :

بیت

جرخ کحلی صفت و ازرق پوش
همه ابنای زمان زرق فروش
مولانا جامی

زَرِمُشْت اَفْشارْ خسروك مصنوع آلتون طوپیدرکه لادن کبی‌الده اوینادر ایدی. دستخوش دخی دیرلر :

بیت

زرمشت افشار بودی بوسهٔ اورابها
سبلت آورد وسزای تیرمشت افشاربود
حکیم سوزنی

زَرِمِصْری یعنی زرخالص، کذا فی شرفنامه.

زَرِمَغْرِبی مثله : ایضا منها .

زَمْزَمِ آتَشْ فِشانْ یعنی آفتاب، کذا ایضا منها .

زَمینْ کُوبْ یعنی‌ستوران‌آت‌وقاطر وغیرها، ایضا منها .

زَمینْ گیرْ کوتورم:

بیت

عجب دارم بدین بخت زمین کیر
که چون آهم قرین سرفرازیست
طالب آملی

زَنْ بَمُزْدْ روسبی عورت، فاحشه :

بیت

بران کار اگر مزد دارد طمع
همین بسکه نامش بودزن بمزد
مولانا جامی

زَنْبیل دَرْآبْ اَفْکَنْ فارغ‌اول وترك‌ایله:

بیت

شیرازه اگر تازه کنم جلد سخن‌را
زنبیل درآب افکنم انجیل کهن‌را
مولانا نوعی

زَنْ جَلَبْ زوجه‌سی فاحشه دیمکدر:

بیت

زن جلبی رفته چو درهجو وذم
کرده بسی حرف برایشان رقم
شاعر

زَنَخْ آوَرْدْ مزه‌لندی :

بیت

فلك برابری همت تو اندیشید
بروخرد زنخی نغزدلستان آوردْ
کمال اسمعیل

زَنَخْ بُرْدْ منهلور وآلدادر معناسنه :

رباعیه

ای ماه رخت جامهٔ دل درخون برد
تا دیده ترا رخت دل ماچـون برد
آن خال که برگوشهٔ چشم است ترا
خال لب خـوبان بزنخ بیرون برد
اوحدالدین اصفهانی

زَنَخْ زَدْ لاف اوردی ترکجه‌ده چکه چالق:

بیت

بریش آمد ز عشـقت جمـله حالات
کنـون کشتی زنخ زن در کرامات
شیخ عطار

مذکور اوج ترکیب بربرلرینـك مقـامنه قائم اولورلر محلنه کوره استعمال اولنور زنخ لفظی مطلق چکه‌در حقیقة گرکسه مجازا :

بیت

خطی کان مشـتری را از زنخ زاد
نشـاید کرد ازان بر مهر بیـداد
محمد عصار

لاف اوران آدمه زنخ زن دیرلر :

بیت

کرد زنخشـان زمحاسن کنار
اهل زنخ رابه محاسن چه کار
میر خسرو

زَنِ دُوذْ اَفْکَنْ یعنی شب، کذا فی مؤید الفضلا .

زَنِ کُوچَه باسْتَانْ یعنی دنیـا ، کذا فی استادالفضلا :

زَنْکَلَهٔ رُوزْ یعنی آفتاب. کذا فی المحمودی.

زَوْرقِ زَرّینْ وزَوْرَقِ سیمینْ یعنی ماه نو، کـذا فی شرفنامه .

زَهْرخَنْد ستر خجالت ایچون اولان خنده، ایضا منها . والم وغصه‌دن حاصل اولان خنده .

## باب الزاء المکسورة

زِباغِ تُوأَمْ یعنی سنك پرورده‌ك وسنك احیا کرده‌كم دیمکدر، کذا فی شرفنامه .

زِدَسْت بَرْ کیرَدْ یعنی هلاك ایدر :

بیت

بچشم که کـتی زودت زدسـت برکیرم
جه گویمت که زدستت درسـت بنوایی
ظهیر فاریابی

زِرِیشِ اوفَراغتی دارِیمْ بزم آندن پروامز یوقدر : شـاعر دیمشدر :

بیت

هرکـه باما بروت می‌تابد
ماز ریشش فراغـتی داریم
پروای ریش اونداریم دخی دیرلر :

بیت

می‌ده بیانك نی که‌ندارم بفر عشـق
پروای ریش محتسب وسبلت فقیه
مولانا جامی

زِسپِن سُخَنْ فَراخْتَرَسْت کثرت کلامدن کنایه‌در، کذا فی شرفنامه .

زِعَرْض دُوذْ کُنْ یعنی هلاك ایله ، ایضـا منها .

زِ کُوشْ پَنْبه بُرُونْ کُنْ غافـل اولمه وهر مصلحت ایستدیکك کبی اولماز ترکیده دخی بوتعبیر واردر :

بیت

بریشخندیٔ دنیا مشو فریب ایدل
ز کوش پنبه برون کن خبیرشوازحق
استاد

زِنْدانی بُوَدْ یعنی مکدرالاحوال :

بيت

شكر صد شكر كه امروز كسى يافته ام
كه ستاند زفلك داد من زندانى
مولانا هلالى

**زِنْدَكانى ميدِهَدْ** يعنى هلاك ايدر ضديله بياندر، كذا فى شرفنامه.

**زِنْهارْ خوارْ** پيمان شكن.

**زِه مَرّيخْ** يعنى آهن، كذا فى المجمع.

**فيلْ را يادْ آمَدْ اَزْ هِنْدوسْتانْ** كچمش احوالى خاطره گتوردى :

بيت

كه آن بيخرد ناكس بدنژاد
ز هندوستان فيل را ياد داد
مولانا هاتفى

**زِيادَه سَرْ** جوق سوزلو :

بيت

هركز بمنزلى نرسد كمرهى كه او
دنبال هرزياده سربو الفضول شد
شيخ آزرى

ودخى شجيع وبهادر معناسنده كلور :

بيت

بى باشود زتيغ توعنتر بروز رزم
پيش توهر زياده سر آورده پاى كم
نظام استرابادى

**زيرِ رانْ نِهادْ** جنكده ياخود دعوا ومباحثه ده عاجز ومغلوب اولمقدن كنايه در، كذا فى مجمع الفرس.

**زيرُ وبالا گُويَدْ** خلط كلام ايدر صاچه صپان سويلر.

**زيرُ وبالا نيستْ** شك وشبهه يوقدر :

بيت

بلاست آنكه تونامش نهادهٔ بالا
حديث راست همينست زير وبالا نيست
مولانا فخرالدين فتح الله

**زيرَه بَكِرْمانْ مَبَرْ** تركيده طرخونجى يه طرخون صاتمه ديدكارى مثلدر :

بيت

من اين قصيده كه آورده ام بدان ماند
چنانكه زيره بكرمان و در بدر يابار
مولانا اميدى

بيت

خيال زيركى باخود مبر پيش خدا دانان
نه بندد بار زيره آنكه باشد عزم كرمانش
مولانا جامى

**زيرَه بوَعْدَه پَرْوَرْدْ** وعد بى انجاز يعنى قورى وعد ايله اكلندرمك :

بيت

اميد خودش بهتر است ازخورش
بوعده بود زيره را پرورش
شيخ نظامى

بومضمونى رومده عزمى افندى تركى نظم ايلمش :

بيت

قورى وعده يله بولوب نشوونما دونمشدر
كشت زار املم مزرعهٔ كميونه

**زينْ دَسْتْ** بو اسلوب وبوطرز اوزره :

بيت

كرتوزين دست مرا بيسر و سامان دارى
من بآه سحرت زلف مشوش دارم
خواجه حافظ

كاهى يالكز زين لفظيله ده بومعنايى قصد ايدرلر،

بيت

قضا تا مهد اطفال فلك را ميدهد جنبش
نخوا با نيد زين ماهى درين كهوارهٔ مينا
خواجه سلمان

## باب الزاء المضمومة

زلف اورا بسته دلبر عشاقنه شيوهٔ حسن كو ـ سترمكدن كنايه‌در :

بيت

زبان در وصف جورش شد شكسته
كه دل را با كمند زلف بسته
مير ابو المعانى

**زُلْف بَسْتَنْ** عرض ديدار خوباندن كنايه‌در، كذا فى مؤيد الفضلا .

**زُلْفِ بَقَرْ** يعنى اختيار و پير :

بيت

زلف بقر نميشوند يافتكان شصت
كر عمر رسد بهفتاد نيا بند
كمال خجندى

**زُلْفِ خَطا** يعنى كناه و معصيت ، كذا فى شرفنامه .

**زُلِفِ زَمِينْ** يعنى شب ايضا منها .

**زُودْ آشْنا** هر كوردوكى آدمله يار اولان دلبر :-

بيت

آن زود آشنا همه كس آشنا شود
بيكانه وضع كند بنظر كر بما كند
ابو المعانى

**زُودا زُودْ** تيز تيز ديمكدر :

بيت

دير ديرت التماس كشتن خود ميكنم
تا زنجى از كدا بيهاى زود ازود من
مولانا كاتبى

**زُورْ آوَرِى كَرْدْ** ايشى باشه چيقاردى :

بيت

بحمدالله كه بختم ياورى كرد
دلم در عشق او زور آورى كرد
ابو المعانى

## باب السين المفتوحه

**سادَه لَوْح** يعنى صاف درون :

بيت

اى دوستان فغانكه من ساده لوح را
كشتند بيكناه بتان بهانه جو
لواحد من الشعرا

و نادان و ابله معناسنه‌ده استعمال اولنور :

مصرع

در مكتب كمالش چرخست ساده لوحى
شاعر

بومعنايه يالكز ساده دخى ديرلر :

بيت

عقل شد مفتون مشكين طره ات
ساده كو در دام دلدارى فتاد
مولانا جامى

معناى اوله سليم دخى ديرلر :

بيت

صد كرامت بنام او سازند
تا سليمى بدامش اندازند
وله ايضا

**سازِسَه تار** يعنى مواليد ثلثه :

بيت

در ميكده زن نقب كه در طاق فلك صبح
بر سازسه تار جنك زد اين ساز سه تائى
حكيم خاقانى

**ساقِئ شَبْ** يعنى ماه :

بيت

ساقیٔ شب عاشق حسن‌وجمالش بوده است
زان سبب‌کردد بکرد بزم خاصش تاسحر
ابوالمعانی

سَالِ نِیکُوزِ بَهَارَشْ پَیْدَاسْت ترکیده قـوتلو کون طوغشندن بللودر مثلیدر :

بيت

بردامن‌کل بنفشه زارش پیداست
چون سال نیکوز بهارش پیداست
خواجه آصفی

بیت مزبور بووجه اوزره بولنمشدر :

رباعیه

بردامن‌کل بنفشه زارش پیداست
آن‌حورکه خط مشکبارش پیداست
امثـال طراوت عذارش پیداست
سالی‌که نکوست ز بهارش پیداست

سَاقِ عَرُوسَانْ بر نوع لطیف حلوادر .

سَایِسِ پَنْجُمْ رَوَاقْ مریخ، کذافی شرفنامه.

سَایَه پَرَسْتْ یعنی فاسق و فاجر :

بيت

نباشـد در میان عشق دستان
سزای عشق تو سایه پرستان
ابوالمعانی

سَایَه بَرْکَارَشْ بِیَنْدَاخْتْ اسراری ظاهر اولدی :

بيت

در ان تاریکیش فی‌الحال نشناخت
و لیکن سـایه برکارش بینداخت
خواجه سلمان

سَایَه پَرْوَرْ ناز و نعیم ایله پرورده اولمش:

بيت

پیش روی تو آفتابی زلف
زیر زلف تو سایه پرور کل
مولانا وحشی

سَایَه‌دَارْ جن طوتمش :

بيت

سایه‌دارم هر شب ازسودای زلفش چون کنم
چند کرد خود کهی سحر وکهی افسون کنم
میر خسرو

سَایَه دَاشْت مثله سایه رکاب یعنی حمایه واتباع، کذا فی شرفنامه .

سَایَه رَوْ یعنی شب بیدار ایضا منها .

سَایَه شِکَنْ ایکی معنـایه اول ناسخ مذهب باطـل ثانی جلاکر یعنی پاس آچیجی ایضا منها .

سَایَهٔ یَزْدَانْ نائب الله و خلیفةالله و پادشاه ذی شکوه ایضا منها .

سَبْزِ پَایْ نا مبارك قدم :

بيت

چو سر سبزیٔ خواجه باشد بجای
چه اندیشـد از دشمن سبز پای
میر خسرو

مقابلی سپید پای در .

سَبْزِتَه کُلْکُونْ محبوب سیه چرده :

بيت

ز دلکش غنچه های نا کشوده
هزاران سـبزته کلکون نموده
قاسم میرزا

بو معنایه یالکز سبز دخی اطلاق ایدرلر :

بيت

درختان سبزش همه دلپسند
چو سبزان رعنای بالا بلند
مولانا هاتفی

سَبْزْخانَه یعنی ماتم خانه :

بیت

بوالعجب روح روح انسانیست
که درین سبز خانه زندانیست
حکیم شفایی

سَبُکْدَسْتی کَرْد چابکلك ایلدی و جست دپرندی :

بیت

کفتم بتو بهٔ که سبکدستیٔ ولی
دست صلاح درته رطل کران بماند
میر خسرو

سَبُکْسَر خفیف العقل وسفیه :

بیت

خصمت سبکسر آمده زان دست روزکار
بر پای اوز حادثه بند کران نهاد
کمال اسمعیل

سَبُکْسارْ مثله :

بیت

بکو بد آهن سرد از سبکساری درین دوران
اکرچه کرز را این سرزنش ازمن کران آید
وله ایضا

سَبُكْ عِنانْ سرعتله یورویجی ودخی خصمه پیاپی حمله ایدیجی، کذا فی المحمودی .

سَبُوشِکَسْت یعنی نومید اولدی ، کذا فی شرفنامه .

سَپیدْپایْ یعنی مبارك قدم ایضا منها .

سَپیدْکارْ صالح ونیکوکار :

بیت

اندر شفاست عارضهٔ هر سفید کار
و اندر نجات مهلکهٔ هر سیه کایم
حکیم خاقانی

مقابلی سیه کلیم در .

سَپیدُوسِیاهْ یعنی نیك وبد و صالح و طالح و روز وشب و عرب و عجم وامثالهم ، کذا فی نسخ المعتبرة .

سَپیدَه بالایی یعنی صبح کاذب ، کذا فی شرفنامه .

سَپیدَه پَهْنایی یعنی صبح صادق ایضا منها .

سَپیدَه دَمْ مثله :

بیت

سپیده دم که زدم آستین بشمع شعور
شنیدم آیت توبوا الی الله ازلب حور
ظهیر فاریابی

سِتارَه بَسْتِ سِتارَه سین اول مفتوح ثانی مکسور زهره سائر کواکبی رباب ایلدی یعنی ضیاسی سائره غالب اولدی بر کمسنه امثالنه تفوق ایلدکده ضرب اولنور، کذا فی شرفنامه .

سَجّادَهٔ نانْ یعنی سفره شده سزدخی جائزدر ایضا منها .

سَخْتْ کوشی فائِدَه نَدِهَدْ یعنی جدوجهد ایله اولمز، کذا فی فرهنك شرف یزدی .

سَخْتْ لُکامْ یعنی شرکس وبدرام عربیده بو مثله شدید الشکیمه دیرلر وصعب الشکیمه دخی دیرلر .

سُخَنْ اَزْ پَرْدَه گُویَدْ سوزی کنایه لی سویلر :

بیت

تار طنبور که راز دل من میکوید
کوش کن کوش که ازپرده سخن میکوید
حسین میرزاقلی

لفظ سخن مفتوح ومضموم اوقنور .

سُخَنْ اَزْ نِقابْ گُویَدْ مثله :

بیت

در یکدو نکته صدغرض اظهار کرد ورفت
رخساره بسته بود سخن از نقاب کفت
مولانا لسانی

**سُخَن بَر پَهلو میگُویَد** یعنی سوزی طعن ونکته‌ایله سویلر:

مثنوی

چه قاصد که از غصه فرسودهٔ
بزهر هلاهل لب آلودهٔ
سخنهای بر پهلو یش پیشتر
چو خاری خسك هرطرف نیشتر

مولانا هاتفی

**سُخَن بهم بَرزَنَد** سوزده خلط و خبط ایدر :

بیت

کر بهم بر زده بینی سخنم عیب مکن
کاوحدی ازمی دوشینه بهم برزده است

اوحدالدین اصفهانی

**سُخَن پَرْوَرانْ** یعنی شاعران ومنشیان .

**سُخَن دَر آفتابَست** سوزی متین و عالی دیمکدر .

بیت

چنین مهدی که ماهش در نقابش
زمه بکذر سخن در آفتابش

شیخ نظامی

**سُخَن دَرْرَه کُفت** کتمه‌ده عجله و شتابدن کنایه‌در :

بیت

نیست مشتاق کعبه صوفئ شهر
سخن کعبه کرنه در ره کفت

خواجه حافظ

بیت

بکوی فقر قدم کر نهی روان برخیز
طواف کعبه اکر بایدت سخن در راه

وله ایضا

**سُخَنِ میانْ تُهی** اصلی یوق سوز :

بیت

در کوش تو هر سخن که بی زر باشد
از حلقه تو میان تهی تر باشد

کمال اسمعیل

بو معنایه .

**سُخَنِ بی مَغْز** دخی دیرلر .

**سُخَنِ آفَرینْ** یعنی شاعرومنتظم الکلام اولانه دیرلر .

**سَر** جهت علو واستعلادن عبارتدر که ترکیده اوست ایله تعبیر ایدرلر اصل معناسی باشدرکه اندن مجازاولور مثلا برسرآب دیرلر صو اوستنده دیمك اولور :

بیت

جز سر کویش اقامت را نمی شایدکمال
زانکه عالم برسرآبست ونا محکم وبلی

کمال خجندی

و اوج معناسنه‌ده استعمال اولنور .

**سَرْکارْ** ترکیده ایش باشنده دیدکاریدر اما اصل معنا ایش اوستنده دیمك اولور .

**سَرِ کُویْ** دخی بویله‌در و بر سرآتش دیرلر آتش اوزرنده دیمك اولور مجازا استعاره‌در :

بیت

خونابه میچکاندم از کریه سوز دل
خوش کریه ایست برسرآتش کباب را

میر خسرو

اما بومعنایه استعمال اولنان سرلرده بر لفظی اکثریا ادخال ایدرلر ودخی سرك بر معناسی دخی آرزودر اکثر خبره مبتداء اولمق اوزره استعمال اولنور مثلا سر سودا دیرلر اکثر سودا سرك عطف تفسیری واقع اوله‌کلمشدر:

مصرع

لاأبالی را سر سودای این بازار نیست

خواجه سلمان

**سَرِ زُلْف** دیرلر زلفك اوجی مراد دکلدر بلکه زلفك آرزوسی مراددر :

بیت

چرخ از سیدن پای تو دارد خم به‌پشت
قد او همچون هواد آر سرزلفت دوتاست

وله

ولفظ برك كاهی بونك كبی عطف تفسیر واقع اولور :

بيت

بكسی دكرند ادم سرو برك آشنایی
كه نیر زد آشنایی بمشقت جدایی
قاضی میر

**سَرُوبَرْك** طلب وآرزو معناسنه استعمال اولندوغی بو بیتدن مفهومدر :

بيت

آشفته دماغم سرو برك سخنم نیست
دامن چه كشایم كه كلی درچمنم نیست
طالب آملی

**سَراپَرْدَهٔ كحْلی** یعنی ابر سیاه وآسمان ، فی المشكلات .

**سَراچَهٔ آفْتابْ** یعنی سركردان و متحیر :

بيت

آنقدر كوی حوادث برسرم زد چرخ دون
كین دل مسكین شد ازحیرت سراچه آفتاب
ابو المعانی

**سَرْاَفْكَنْدْ** یعنی عاجز اولدی ، كذا فی شرفنامه .

**سَرْآمَدْ** یعنی تمام اولدی :

بيت

عاشق شوار نه روزی كار جهان سر آمد
نا خوانده نقش مقصود از كار كاه مستی
خواجه حافظ

و بی بهانه یعنی قصوری وعلتی اولمیانه دیرلر ایكی معناسی ده بو بیتده واقع اولمش بغیر ترتیب :

بيت

هر انكه كشته سرامد بدولت دنیا
یقین بدانكه بدولت برو سرامد شد
ابو المعانی

**سَرْاَنْداخْتْ وَسَرْاَنْدازْ** بعض حالتده كندو دن بیخبر اولانه دیرلر :

بيت

چو دردست است رود خوش بزن مطرب سرود خوش
كه دست افشان غزلخوانیم وپا كوبان سراندازیم
خواجه حافظ

بو بیتده كچكین سرخوش معناسی استنباط اولنور بو معنایه :

بيت

چو سلطان سرانداز باشد زمی
فتد بیخبر از سرش تاج كی
مولانا هاتفی

**سَرایِ سِپَنْج** سرای عاریت دنیادن كنا یه‌در :

بيت

هیچكس رانكشت جای حضور
این سرای سپنج دار غرور
ابو المعانی

بيت

این سرای سپنج ده روزه
عاریت بوده بر سلیمانرا
وله ایضا

**سَرْبا وفُرُوبُرْد** اكا مشغول اولدی :

بيت

تو سر بنای و نوش فرو بردهٔ ومن
خاموش وسرفكنده كه هان بوك وهین مكن
حكیم انوری

**سَرْبَرْاوَرْدْ وَسَرْبَرْكَرْدْ** كلاهما بمعنی عاصی و باغی ، كذا فی المحمودی .

**سَرْبَرْخَطْ** یعنی مطیع و منقاد ، كذا فی شرفنامه .

**سَرْبَرْزَدْ** ظاهر اولدی :

بيت

جو دیك از آتش دل كشت جوشان چشمهٔ چشم
مكر طوفان نوحست اینكه سر برزد ز آتشدان
مولانا جامی

سَرْ زِ بَرِ زانُو نِهادْ مراقبه یه ودخی فکره واردی، كذا فى المجمع .

سَرْ زَدْ مثل سر برزد:

بيت

سخن بوصف رخش چون زخاطرم سرزد
ز مطلع سخنم آفتاب سر بر زد
خواجه سلمان

سَرْ بَرْ كَرْدْ مثله :

بيت

ندیده حاصلی جز حرقت ودمع
بهرجمعی که سربرکرد چون شمع
محمد عصار

سَرْ كُنَدْ ظهور ایدر :

بيت

چون برزبان من گذرد یاد دست تو
همچون شکوفه از دهنم سیم سرکند
كمال اسمعيل

سَرْ بَرْ كَرِمی زَنَدْ مال خولیایه دوشدی و دیوانه اولدی ، كذا فى المحمودی .

سَرْ بَسْتَه مخفی ومستور :

بيت

راز سر بستهٔ مابین که بدستان گفتند
هر زمان بادف ونی بر سر بازار دگر
خواجه حافظ

سَرْ بِمُهْر مثله :

بيت

ترسم که اشك از غم ما پرده در شود
وین راز سر بمهر بعالم سمر شود
وله ايضا

سمر عربیدر حکایه معناسنه .

سَرْ پَنْجَه كَرْد زور آزمالق ایلدی ، كذا فى المحمودی بوكا قریب .

بيت

هر که بافولاد باز و پنجه کرد
ساعد سیمین خود را رنجه کرد
شیخ سعدی

سَرْ پُوشْ معنای مصطلحی سر بمهر کبیدر معنای لغویسی کله پوشدر :

بيت

به نیمی فرق سر پوش شفق دام
شفق را نیمروزی کرده دشنام
میر خسرو

سَرْ پیش كَرْد معنای مصطلحی اندیشناك اولدی ، كذا فى المحمودی ودخی شرمنده وخجیل اولدی .

سَرْ تافْت یعنی عاصی وباغی اولدی ، كذا فى شرفنامه .

سَرَت سَبْزِ بادْ نعمت و دولتده اول دیو دعا ایتمکدن کنایه‌در :

بيت

سرت سبز ودلت خوش باد دائم
که خوش نقشی نمودی از خط یار
خواجه حافظ

سَرْ سَبْزِی دولتلیلك :

بيت

هر کجا سر سبزیٔ از پر او
باشبه باشد پشهٔ از فر او
شیخ عطار

سبزی دولت ونعمت :

بيت

نرکس از بهرچه بااین همه سبزی درباغ
چشم خود دوخت ببرکی که در آید ز بصل
مولانا هلالی

بسر سبز تو دیرلر مراد دولتلی باشك ایچون دیمك اولور بونده حرف (با) قسمیه‌اولور:

بيت

بسر سبز تو ای سروکه خاك تو شوم
ناز از سر بنه و سایه برین خاك انداز
خواجه حافظ

**سرت گردم** کاف عجمیله قربانك اوله یم دیمکدر :

بیت

سرت گردم ز دستت هرچه می آید بجانم کن
بقربان سرت گردم جوان خونخوار می آید
شانی تکلو

**سر تو دارد** سنك محبتکده در :

بیت

سری که پیش تو دادم براستان حق کیست
منم که از همه عالم سر تو دارم و بس
کمال خجندی

**سر جفت کرد** یعنی وساطت ایدوب ایکی باشی بر یره کتوردی ، کذا فی المحمودی .

**سر جوشم خورده است** حاصل عمری وسرمایهٔ کار . یعنی اکا صرف ایلدم :

بیت

کر اشفته شدم هوشم تو بردی
بر جوشم که سرجوشم تو خوردی
شیخ نظامی

**سر خاریدن** نومید وعاجز اولقدن کنایه در ، کذا فی المجمع اما ثمودیده شرمنده اولق معناسنه مرویدر .

**سر خود گرفت** باشنی آلوب کتدی :

بیت

مرغ چمن گرفت سر خود فغان کنان
کش طاقت شنیدن افغان من نبود
مولانا جامی

**سر خود کرد** مثله :

بیت

هر شه که بمیدان بها شد پی کویی
چوکان سر زلف تو دید وسرخود کرد
خواجه کمال

**سر خویش بر کف نهاد** باشنی اورتایه قودی :

بیت

هر که شد شیفتهٔ چشم تو چون نرکس مست
باید اول که سر خویش نهد برکف دست
استاد

**سر خیل شیاطین** یعنی ابلیس لعین ، کذا فی شرفنامه .

**سر داد** صالی ویردی :

بیت

صبا بلطف بکوآن غزال رعنا را
که سربکوه وبیابان تو دادهٔ مارا
خواجه حافظ

**سر در پیش نهاد** اردنه دوشدی :

بیت

من سایه‌وش زهر سو سر در پیش نهادم
او هر طرف کریزان چون آفتاب از ما
منلا حیرتی

**سر در پیش داشت** مثله :

بیت

مرا تا دیده دارد در بیم سر
که کردد کام اواز من میسر
مولانا جامی

**سر درد کرد** یعنی عتاب ایلدی ، کذا فی مؤید الفضلا .

**سر دست افشاند** ترك ایتمکدن کنایه در :

مصرع

فشاند سر دست بر کائنات
شیخ سعدی

و ال ایله اشارت ایدوب منع ایلمك معناسنه ده کلور :

بيت

ملك در سخن كفتنش خيره ماند
سر دست فرماندهى بر فشاند
ولە ايضا

بو بيتى كرچه بومعنايه شاهد ايتمشلردر اما ترك ايتمك معناسى دخى اقربدر مكر ترك معناسنه ال ايله اشارت ايتمك اولە منع معناسى فهم اولنمز .

**سَرْدَسْتى** يعنى فى‌الحال ياپيلان :

بيت

سر دستيست شعر من انرا كه مى نداد
ابكار فكر بر حسب اختيار دست
كمال اسمعيل

**سَرْدَرْشِكَمْ نِهادْ** شرمنده‌وخجيل‌اولدى :

بيت

زودش بسان استره سردرشكم نهاد
درعهد توهرانكه بمويى كزند كرد
شيخ نظامى

**سَرْدَمَه مِيبَرَدْ** حمله وهجوم ايدر :

بيت

ديار عجم ملك من شد همه
بملك عرب ميبرم سر دمه
مولانا هاتفى

**سَرِدَنْدانْ سَپيدْ كَرْدْ** يعنى تبسم ايلدى :

بيت

چونكه جانم سياه خواهى كرد
سر دندان سپيد كن بارى
حكيم انورى

**سَرْدِهْ** يعنى صاليويرمه :

بيت

چشم را سرده بدل تا طعمهٔ نازش كند
كرچه عار از صيد كنجشكى بود شهبازرا
ميرزا حسابى

**سَرِراهْ دارَمْ** يعنى خيال مسافرت ايده‌رم ، كذا فى شرفنامه .

**سَرْرِشْتَه** يعنى مقصود ايضا منها .

**سَرْزَدَه** يعنى ملول ، پريشان بعضاًده بغتةً ديمك اولور :

بيت

من سر چو قلم برخط سوداى تودارم
با آنكه من سر زده را سر زدهٔ باز
خواجه سلمان

بر معناسى دخى متفكر اولمش ديمكدر :

بيت

نه بيند با هزاران ديده در عالم نظير او
سپهر سر زده هرچند بركرد جهان كردد
كمال اسمعيل

بو بيتده متحير اولمق معناسى دخى انسب در معناى اولده بو بيتدن مفهومدر :

بيت

كبك درى پا بچها برزده
زد بسر سبز قدم سرزده
مولانا جامى

**سَرْشارْ** يعنى طولو :

يارب از عرفان مرا پيمانهٔ سر شارده
چشم بينا جان اكاه و دل بيدارده
ملك الشعرا صائب اصفهانى

بيت

با بيك جاج و دير مغان
بخمهاى سرشار وحبر مغان
بدرالدين محمد ظهورى درقسميه

**سَرْكِرانْ** بر قاچ معنايه استعمال اولنور اول مغرور وغضبناك ، كذا فى‌المحمودى ثانى مخمور :

بيت

چشمت ار باز بحافظ نكند ميل آرى
سر كرانى صفت نركس رعنا باشد
خواجه حافظ

ثالث خست معناسنه :

بيت

خداوند خرمن زيان ميكنند
كه بر خوشه‌چين سر كران ميكنند
شيخ سعدى

**سَرْ گِرِفْتَه** اوجى كسيك :

مصرع

شعرا هرچند سر كيرند روشنترشود

**سَرْ كَرَمْ** عاشق ودلداده و ابدال :

بيت

اى شمع بزم دوش چرا ميكريستى
پروانه عاشق تو تو سر كرم كيستى
اصفهانى

**سَرْ كُوشْ كَرْدْ** فسلدى ايلدى:

بيت

نشستم چون برت باغير كردى طرح سركوشى
اكر صحبت باين تقريب خواهى كرد بر خيزم
مير حضورى

**سَرْ مَخَارْ** يعنى توقف ايلمه :

بيت

بدستان بكو آنچه ديدى زكار
كرد آنكه در آمدن سرمخار
حكيم فردوسى

**سَرِمَنْ دارى** بكا متمايلسك ، كذا فى شر - فنامه .

**سَرِ رُوكَرْدْ** يعنى عتاب ايلدى ، كذا فى المحمودى .

**سَرْ وَقْتْ** يعنى خوب ونيك وقت :

بيت

باينچنين سر وقتى ندانم آب چرا
مكدرست درابروفكندن اينهمه چين
خواجه سلمان

بر معناسى دخى خلوت در .

**سَرَه مَرْدْ** يعنى مرد نيك :

بيت

بخور اى نيك سيرت و سره مرد
آن نكون بخت كرد كردونخورد
شيخ سعد

ايو يوريشلو آته اسب سره رفتار ديرلر وايو اقچه‌يه نقد سره وكمنه ناسره ديرلر .

**سَرِى كِه اَزْتُو بِپيچَدْ بُرِيدَه بِهْ** سكا مخالفت ايدن ومطيع اوليان دنياده صاغ اولمسون :

بيت

دهن كه ذم تو كويد دريده بودن به
سرى كه از تو بپيچد بريده بودن به
ابو المعانى

**سَقْفِ نِيمْ خانَه** يعنى آسمان وكنبد خانه ، كذا فى شرفنامه .

**سَفِيدْ شُدَنْ** حاضر اولمق :

بيت

قطعه قطعه استخوان نسر طائر شد سفيد
همت ليكن برانها قط نزد قطعا قلم
مولانا كاتبى

ودخى داخل مكان اولمق معناسنه اولور :

بيت

چه‌خوش‌بزميست رنكين‌مجلس‌جانان‌چه‌سوداما
كه نتوان شد سفيد از شومئ بخت سياه انجا
مولانا اهلى

**سَفِيدْ آهُو** وآهوى‌سفيدده ديرلر دلبرمراد اولنور :

بيت

صيد چشمان تو اى جان شده آهوى سفيد
داده صد جان بهوايت كل خوشبوى سفيد
مخلصئ بدخشانى

وكريه‌دن ياخود برعلتدن آغارمش كوزه‌ده آهوى سفيد ديرلر بو بيتدن فهم اولنور :

بیت

چشمت آهوست ولی آهوی مشکین خطاست
چشم خوبان دکر در غمت آهوی سفید
خواجه آصفی

سَفِیدْ کارْ یعنی نیکوکار :

بیت

تو در لباس شهیشان نظر مکن بخطا
که درمیان سیاهی سفید کارانند
اوحدالدین اصفهانی

سَكْ جانْ ترکیده ایت جانلو دیدکاری معنایه‌در :

بیت

چه سك جانم که با این درد ناکی
چو سکبانان دوم خونی و خاکی
شیخ نظامی

سَكْ نِشِینَدْ بجاٰیِ کَبٰابی بر ایو کیدوب یرینه بر کم کلدکده ضرب ایدرلر :

قطعه

دوش جانان ببزم ما بوده
دید اغیار وداده استجابی
چون بجایش نشست میکفتم
سك نشیند بجای کبابی
ابو المعانی

سَكْ نِشِینَدْ بجاٰیِ کَلْبِ عَقُورْ بری کیدوب یرینه اندن اهون بری کلدکده ضرب ایدرلر :

قطعه

جان بدوزخ سپرد آن معزور
جایش آمد دکر بحکم ضرور
این هم آدم نبود میکفتم
سك نشیند بجای کلب عقور
وله

سَكِ هَرْسَوارْ کوردیکی آدمك یاننه اویوب کیده‌نه دیرلر :

بیت

مشو طالب وصلتش زینهار
هر آن کس که باشد سك هرسوار
وله

سَلاٰمِ رُوسْتاٰیِی بِی طَمَعْ نِیسْتْ نسنه امیدی ایله تواضع والتیام ایدنلر حقنده ایراد ایدرلر :

بیت

جو دستش بوس خواهم کرد کفتا
سلام روستایی بی طمع نیست

سَنْكْ اَنْدٰازْ یعنی مست مدام :

رباعیه

هرسنکی را آفتاب از تك وتاز
فیروزه و لعل کرد از ایام دراز
در بزم بخشید شه بنده نواز
یعنی که زمن چنین سزد سنك انداز
سید حسین غزنوی

سَنْكْ دَرْ آسْتِینْ جفاکار وستمکار:

بیت

نیست مسموع آنکه کفتی باتو مارا جنك نیست
دربرت دل هست اکر در آستینها سنك نیست
کمال خجندی

سَنْكْ دَرْ قَنْدِیلْ یعنی تاریك ومکدر، کذا فی المؤید بومعنایه :

بيت

نيست سنكم بنزد كس كه مرا
سنكها زد زمانه در قنديل
حكيم انورى

سَنْكِ دَرْمُوزَه ترك سفرايتمكدن كنايه‌در، كذا فى‌فرهنك‌ميرزا ابراهيم اما بعض نسخه‌ده بطئ‌الحركه معناسنه واقعدر بومعنايى مؤيد :

قطعه

چون روى با كلاه بر منبر
چه روى با زكام در كلزار
كله انكه كنى كه دز قند است
سنك در موزه كيك درشاوار
حكيم سنايى

سَنْكِ وُداغْ شُدْ باشى كوزى يارلدى :

بيت

نشان سنك جفاى تو داغ بيدادست
كجاست آنكه زكوى توسنك وداغ نشد
شهيد قمى

سَنْكْ وُسَبُو خدمت و اطاعت معناسنه :

بيت

نه من سبوكش اين‌دير رند سوزم وبس
بسا سرا كه درين كارخانه سنك‌وسبوست
خواجه حافظ

سَه‌خْوانْ يعنى ثالث وثلاثه دين كفره‌عليهم اللعنه ، كذا فى شرفنامه .

سَه‌غُرْفَهٔ دِماغْ يعنى‌سرآدمى اول تقريباله‌كه سر محل‌فكرت ومحل‌خيال ومحل حفظدر ، كذا فى‌شرفنامه .

## باب‌السين‌المكسورة

سِپَرْاَفْكَنْدْ يعنى عاجز ومغلوب اولدى:

بيت

اينك جبين كل زلفايش عرق چكان
اينك درست زر ز سخايش‌سپرفكند
كمال اسمعيل

سِپَرْ اَنْداخْتْ مثله :

بيت

نه هر جاى مركب توان تاختن
كه جا ها سپر بايد انداختن
شيخ سعدى

سِپَرْ بَرْآبْ فَكَنْدْ دخى‌بومعنايه‌در:

بيت

چشم سپر بر آب فكندست تا ترا
كيسو كمند و عارض و ابرو كمان چشم
خواجه سلمان

سَپِيدْ دَسْتْ يعنى سخى وجوانمرد :

بيت

دهر سپيد دست سيه كاسه ايست‌صعب
منكر بخوش ز بانئ اين ترش ميز بان
حكيم خاقانى

مقابلى سيه دستدر .

سَپِيدْ كارى كَرْدْ كار نا معقول ايلدى تركيده بركمسنه نامعقول وضع ايتدكده يوغرتلدى ديدكلرى مضموندر:

بيت

خصم سپيد كار و سيه دودهٔ ترا
بادا سياه كشته بدود عذاب روى
خواجه سلمان

سَپِيدْ كارْ كاهى نيكوكار معناسنه‌ده استعمال اولنور .

**سَپیدْ مُهْرَه** صدف قابوغندن بر مدور نسنه‌در بوری کبی چالارلر :

بیت

سپید مهرهٔ صیتش چنان دمید جهان
که رخنه خواست شد این سبز حقه ز آوازش
لواحد من الشعرا

**سِتارهٔ سُوخْتَه** یعنی طالع بد و حال بد ، کذا فی المحمودی .

**سِتارَه شِناسْ** یعنی منجم :

بیت

شدند انجمن برسرش بخردان
ستاره شناسان و هم موبدان
حکیم فردوسی

بخردان عاقلان دیمکدر .

**سِتارهٔ قَلَنْدَرانْ** یعنی آفتاب ، کذا فی شرفنامه .

**سِرْکه اَبْرُو** اکشی یوزلو ایضا منها .

**سِرْکه پیشانی** مثله :

بیت

بنان خشك قناعت نمیتوان کردن
چه نعمتیست که افلاك سرکه پیشانی
صائب اصفهانی

**سِرْکهٔ دَه ساله** یعنی عداوت قدیمه :

بیت

اهل دل از بخت بد هر دم جگر پرکاله است
ترش روییٔ فلك از سرکهٔ ده ساله است
ابو المعانی

**سِرْکه فُرُوخْتْ** اغلامش چهره‌لو ، کذا فی شرفنامه .

**سِرْکه فُرُوشْ** مثله :

بیت

خصمت زچهره سرکه‌فروشست لاجرم
جوشید برسرش صف ادبار پشه وار
طالب آملی

**سِرْکه فَشانْ** بدگوی و طعنه‌زن ، کذا فی المحمودی .

**سِکَنْدَر خُورْدْ** آتك سکر درکن تکرلنمه سنه دیرلر :

بیت

درین میدان ناهموار وغبرا
سکندر خورد اسب عمر دارا
محمد عصار

**سِکّه بَرْزَرْ زَدْ** ترکیده سکه‌یی مرمرده قازدی دیدکلری معنایه‌در :

بیت

هرکجا صیت تو رفته خطبها آراسته
هرکجا عدلت رسیده سکهٔ برزر زده
عبید زاکانی

بیت

برخ نقش خیال او کشیدی
زدی ای اشك آخر سکه برزر
مولانا جامی

**سِکّه زَدْ** غالب اولدی :

بیت

چو زد سکه بر نقد قیچاقیان
می فتح خورد از کف ساقیان
مولانا جامی

**سِیاهْ بادْ زَبانَشْ** دلی قوریسون دیدکلری :

بیت

سیاه باد زبانش که بی محا باراند
زبان بمرثیه ات کلك سربریدهٔ من
محتشم کاشی

**سِیاهْ زَبانْ** خیر سویلمز :

بیت

غم دل بخامه کفتم که بیان کنم ولیکن
نبود مبارك آنکس که سیه بود زبانش
خواجوی کرمانی

سیاه مست کوك سرخوش دیدكلری كه زیاده كچكین اولان سرخوشه دیرلر :

بیت

چشم سیاه مستش سرمایهٔ جنونم
زلف درازدستش در كردنم سلاسل

سیاهی ده یعنی خجیل ایله ، كذا فی المؤید شرفنامه‌ده بمعنی خلافش كن واقعدر .

سیبی وسجودی تركیده دلده‌نیاز الده پیاز دیدكاریدر :

بیت

سیب ذقنت دیدم ودر سجده فتادم
در فقر طریقست كه سیبی وسجودی
لواحد من الشعراء

سیر آمدن یعنی ملول شدن ، كذا فی المحمودی .

سیر دژلوزینه داد غم وشادیلغی بر یردن كتوردی ، كذا فی شرفنامه و مجمع الفرس .

سیم بسیار سوخت اتلاف مال ایلدی دیمكدر وساعد وساق دلبره سیم سوخته دیرلر : ایكی معنایه :

بیت

سوختن سیم وزر عاشق رواست
ساعد خود را چرا میسوختی
مولانا وصفی

سیم شب درمیان آره‌سنده كمی و فناسی اولان اقچه‌یه دیرلر :

بیت

سیم او نقدست لیكن سیم او شب درمیان
حلیتش نورست ولیكن احشو او نور وظلام
كمال اسمعیل

بو بیت دوات حننده واقع اولمشدر .

سیم درزر بافد یعنی صنعت كوستررو :

بیت

چون چشم خوش توی نباشد نركس
وزخود بكر شمه سیم در زر بافد
ابوالمعانی

سینهٔ باز یعنی دورنك اولان نسنه ، از اقبالنامه :

بیت

تذروان رومی وزاغان زنك
شده سینهٔ باز یعنی دورنك

سینه برطاق عاشق بیقرار :

بیت

دل مجروح حاجتمند و مشتاق
بیاد ابر ویت شد سینه بر طاق
مولانا سیمی نیشابوری

سینه كرد یان باشی كالدی :

بیت

زلعلش غنچه خون دل همی خورد
برش بر برك نسرین سینه میكرد
محمد عصار

سین دوخت یعنی بخیل وشوم ، كذا فی شرفنامه .

سیماب شد یعنی قاچدی و نابدید اولدی ایضا منها .

سیه بادام هرسو میفكند قره خبرویرمه وغم كتوررر سوز سویلمه .

بیت

سیه بادام را هر سو میفكن از نظر بازی
نكهدارش كه روز مرك در تابوتم اندازی
مولانا جامی

اعجام برعزیز كمسنه‌لری اولدكده مغز با دامی جوید ایله بویایوب اول میتك اوزرینه صاچمق عادتلری ایمش .

سیه پستان اولادی یشامز عورت ، كذا فی المحمودی .

سِيَهْ دَسْتْ بخیل و خسیس مقابلی سپید دستدر وشوم ومنحوس معنا ـ سنه‌ده مرویدر .

سَيَهْ كارْ یعنی فاسق و بد کار :

بیت

سیه کاری از نزد بانی فتاد
شنیدم که هم درنفس جان بداد
شیخ سعدی

سِيَهْ كاسَه بخیل و خسیس ترکیده قره جناقلی دیدکلریدر :

بیت

برو از خانهٔ کردون بدر و نان مطلب
کین سیه کاسه در آخر بکشد مهمانرا
خواجه حافظ

سِيَهْ كِلِيمْ بد بخت وبد احوال :

بیت

چون زلف زاهدان زتو هر کس که سربتافت
خودرا سیه کلیم و پراکنده حال یافت
خواجه سلمان

## باب السين المضمومة

سُتُونْ زَنَخْ چادر قپوسی دیرکی ، کذا فی بعض اللغه .

سُرْخْ رُوِيْ یوز آقلغی :

بیت

ای حیات دل هرزنده دلی
سرخ رویی ده هرجا خجلی
مولانا جامی

سُرْمَهٔ گیتی یعنی شب ، کذا فی شرفنامه .

سُرُوشِ اَعْظَمْ یعنی حضرت جبریل امین علیه السلام .

سُسْتَ اَنْدامْ ضعیف البنیه ، کوشك .

سُسْتْ گُوشْ یعنی زبون و مغلوب :

بیت

بود قحبهٔ باج ده نزد هوش
به‌ازشاه رشوت‌ده‌سست کوش
مولانا عبدالله هاتفی

سُفْتَه گُوشْ یعنی بنده مجمده‌قوللرك قولاغنه خلقه کچورمك قاعده اولدوغی مناسبتیله :

بیت

از مهد سفته کوش تو بودم بمین عشق
اکنون بفر در دو غمت نامور شدم

بیت

هزبران همه سر زمین تا بسند
شد ندش همه سفته کوشان هند
مولانا هاتفی

سُفْرَه دَرْدِيوارْ آوِيخْتْ یعنی بخل وخست ایلدی ، کذا فی بعض اللغه .

سُفْرَه دَرْطاقْ نِهادْ مثله ایضا .

سُوقُ الثَّلاثا شهر بغدادده بربازار آدیدرکه ترسایانك خول علماسی خانه‌لری انده واقعدر .

سُوِى خُودْ تِيشَه زَنَدْ کندوطرفنه یونار :

بیت

بهر خود ساخته کاری همه کس جز فرهاد
سوی خود هیچ نزد تیشه عجب کاری کرد
مولانا آصفی

## باب الشين المفتوحة

شاخْ درشاخْ یعنی کونا کون :

بيت

دید باغی خرم آن آشفته حال
شاخ درشاخست بارش برنهال

**شادزی** ايو حال ايله كچينن :

بيت

بروَرق دارد کل رنکین بخون این خط کمال
شاد زی چون عمربادست ای برادر عمرباد
کمال خجندی

**شادیٔ اُوخُورد** انك عشقنه ایچدی :

بيت

مکر شادیٔ قدرت خورد نرکس
که مست افتاده اندر پای سردست
کمال اسمعیل

**شادمرك** افراط سروردن هلاك اولق :

بيت

از شادیٔ مرك عد وجسم کندچون ترك جان
در مدت عمری شدم شادی وآنهم شاد مرك
میرزاقلی بيك میلی

**شادیٔ همه صلوات** ايكى آدم برنسنه اوزرینـه متفق اولدقده ضرب ايدرلر :

رباعیه

کفتم که لبت کفت لبم آب حیات
کفتم دهنت کفت زهی حب نبات
کفتم سخن تو کفت حافظ کفتا
شادیٔ همه لطیفه کویان صلوات
خواجه حافظ

**شاه سال** ايو كلان ييل كه اولندن ظاهر اولور :

بيت

نخل قدت سال عاشقست ای شاه بتان
شاد شد چون شاه سال اینچنین درویش دید
مولانا دهکی

**شاهِ مثلّثی** يعنى آفتاب ، كذا فى شرفنامه .

**شاهنشاهِ زندٰاوستا** يعنى آفتاب بوتركيب بو عبارت اوزره كتاب زنددن منقولدر آتش پرست طائفه‌سی جميع اشيا حرارت آفتابدن متولد اولدوغى اجلدن آفتابه شاهنشاه لقب ايلمشلر بو معنى كتابلرنده مذكوردر .

**شب آذین** موم دونمامی ، كذا فى بعض اللغه .

**شب آبستن** عربيده الليلة حبلى و تركيده كون طوغمـدين نه‌لر طوغر ديدكارى مثلدر :

بيت

فریب جهان قصهٔ روشن است
ببین تا چه زاید شب آبستن است
خواجه حافظ

**شبانِ وادیٔ ایمن** يعنى حضرت موسى على نبينا وعليه السلام ، كذا فى شرفنامه .

**شب خوش کرد** وداع ايتدى ومجازا فراغت معناسنه‌ده استعمال اولنور :

بيت

ندیده دل ازین خط روز بازار
بخواهد شب خوش جان کرد ناچار
محمد عصار

خصوصيتى كيجه و داعيدر غلبهٔ استعمالدن معناى عموم اولمشدر :

بيت

روز خوش را دل من شب خوش کرد
تا که او راست شب خوش زنفت
کمال اسمعیل

بو معنايه خير باد كرد دخى ديرلر :

بيت

کرچه هرآزاده میسوزد زتودرخیرباد
بنده‌را درعکس آنها سوختی درمرحبا
مولانا کاتبی

بيت

تاكه آن كيسه فرامش كردهٔ
خير باد خرد درهش كردهٔ

مولانا جامى

**شَبْ دَرْمِيانْ نِهَدْ** وعده ايله معامله ايدر .

بيت

دانى كه خال در چه سيمين او چراست
كان سيم كردهد بتو شب درميان دهد

ظهير فاريابى

**شَبْ شُدْ** يعنى يكتلك كيتدى بومعنايه .

**شَبْ دَرْ كُذَشتْ** دخى ديرلر ، كذا فى شرفنامه .

**شَتَلْ پُولْ شَتَلْ** قماربازلر ميانـنده معروف ادادر خارجدن يعنى قمارده رهنى اولينـه قاعـدهلرى اوزره ويردكلرى ويردكلرى حصهيه شتل ديرلر :

بيت

كروار شاخ شكوفه برداز ابر بهار
درمى چند نهد دركف نركس چو شتل

شاه طاهر دكنى

**شَحْنَهٔ دَرْياىِ عِشقْ** يعنى حضرت رسالت پناه صلى عليه الاله ايضا منها .

**شَحْنَهٔ كِشْوَرِ صِدْقْ** يعنى اميرالمؤمنين ابو بكرالصديق رضى الله عنه .

**شَحْنَهٔ اِقْليمِ عَدْل وُدادْ** يعنى امير المؤمنين عمرالفاروق رضى الله عنه .

**شَحْنَهٔ مُلْكِ حَيا** يعنى امير المؤمنين عثمان ذى النورين رضى الله عنه .

**شَحْنَهٔ نَجَفْ** يعنى اميرالمؤمنين على رضى الله عنه .

بيت

اصبحت زائرالك يا شحنة النجف
بهر نثار مقدم تو نقد جان بكف

مولانا جامى

**شَشْدَرِ فَنا** يعنى دنيا ، كذا منها ايضا .

**شَشْ رُوزِ كَونْ** عالمك خلق اولندوغى التى كون ايضا منها .

**شَشُمْ بَهَفْتْ آبْ** يعنى با احتياط تمام ايضا منها .

**شَشْ مَسْكَنْ** يعنى صدف و درخت ميوه دار ، كذا فى شرفنامه اما فرهنك ميرزا ابراهيمده رحم امهات معناسنه مرويدر .

**شَشْ نَتيجَهٔ خُوبْ** يعنى كوهر وزر ومشك وشكر وانكبين وميوه . هاى شيرين ايضا منها .

**شَكَرْ ريزى** يعنى غم وشادى ايضا منها .

**شَلاْيينِ كُنَدْ** ترك ادب ايدر وبى محل سوز سويلر :

بيت

كه اين شرم و ادب بكذار و بر خيز
شلايين و ار در داما نش آويز

محتشم كاشى

**شَمامَهٔ كافُورْ** يعنى آفتاب ، كذا فى شرفنامه .

**شَمْعِ اِلٰهى** يعنى قرأن مجيد ايضا منها .

**شَمْعِ رابِكُشْ** يعنى موى سوندر ديمكدر :

قطعه

جانكرانى چو پيش شمع آيد
خيزش اندرميان جمع بكش
ورشكر خنده است وشيرين لب
آستينش بكير وشمع بكش

شيخ سعدى

شَمْعِي پيرَهَنْ صارى بر نوع بورنجكدر :

بيت

ماه رخسار و معنبر زلف را ماندكه او
سر برارد هر شبى از جيب شمعى پيرهن
خواجه سلمان درصفت شمع

شَهْرِرَوانْ رايج اولان نسنه :

بيت

آنراكه خواند استاد كر بنكرى بتحقيق
صنعت كريست اما شهر روان ندارد
خواجه حافظ

بعضاً شهرواده قوللانيلير .

شَهْرِشُهْرَه مشهور ومقبول نسنه يه ديرلر:

بيت

اين وضع ناقبول كه از شهوت فضول
مقبول و شهر شهرهٔ هر رو ستا شده
اميدى

شَهْرِ يَزْدانْ عالم‌مثالده برشهردر بلدةالاوليا ديرلر اولياء الله اول شهره واردقده دروازه‌سنده لباسلرين چيقاروب نوردن حله‌لركيوب شهرى كزرلر عالم‌اشباهده اوليا متعلقلرندن برى فوت اولدقده اول شهرك خلقى عزاسن ايدرلر بو بيتده بومعنايه اشارت واردر :

بيت

زهر سو خواسته غلغل بدان سان
كه كشته شهر سلطان شهر يزدان
مير خسرو

شَهْرِي وَكُلِي نوادردن بر عديم‌المثل نسنه تعريفنده بر شهر و بر او ديمكدر :

بيت

كل و شهر دو جهانست ولى
هست شهرى وكلى زو مثلى
مولانا جامى درنعت شريف

بيت

اى كل روى ترا چون من بهر سو بلبلى
از تو دارد اين مثل شهرت كه شهرى وكلى
كمال

شَيْخْ نَجْدِي يعنى ابليس لعين عليه‌اللعنة ، كذا فى‌شرفنامه .

## باب الشين المكسورة

شِكَسْتَه بَسْتَه ايو كم هر نه اولورسه :

بيت

زاهل نظر جواب سخن كردهٔ سؤال
چشمم شكسته بسته بيان كرد اين جواب
خواجه سلمان

شِكَسْتَه كَمانْ يعنى مخالف :

بيت

من اول كنم عزم خوار زم جست
كنم آن شكسته كمانرا درست
مولانا هاتفى

شِكَمْهاي چارْ پَهْلُو حددن زياده طوقلقدن كنايه‌در :

بيت

نه فلك برخوان انعامت به پنج انكشت باد
قرب ده نوبت شكمها چار پهلو كرده اند
ظهير فاريابى

شَمْشيرْ وِرَنْكِي زَمينْ پَلَنْكِي اثبات مدعا قصد اولندقده ايراد ايدرلر زمين‌پلنكى اصلنده ميدان واسع ديمكدر تنكم مخلصىٔ بدخشانى نعت شريفده :

بيت

در پيش قاف قدرت وكوه شكوه او
رنكيست كوه قاف فتاده زمين پلنك

**شب بلا** دنيادن كنايه‌در ، كذا فى شرفنامه .

**شيرازى نيستم** بر ادادركه آشنايه بيكانه معامله‌سى اولندقده ايراد ايدرلر :

قطعه

بيك كرشمه توانى كه كار ما سازى
ولى بچارهٔ بيچاركان نپردازى
همام را سخن دلپذير بسيارست
ولى چه سودكه بيچاره نيست‌شيرازى
همام تبريزى

**شير سكى** يعنى تازى :

بيت

شير سكى داشت كه چون بو كرفت
سايهٔ خورشيد بر آهو كرفت
شيخ نظامى

**شير سوار** يعنى آفتاب، كذا فى شرفنامه.

**شير سيستان** يعنى رستم زال ايضا منها .

**شير شادروان** اول ارسلان صورتيدركه قاليچه و نهاليلرده و غيرى يرلرده ايدرلر ايضا منها .

**شير كير** نيم مست يعنى كچكين اولمدق سرخوش .

بيت

بده تا روم بر فلك شير كير
بهم برزنم دام اين كرك پير
خواجه حافظ

بيت

بيك ساغرم كركنى شير كير
كشم پوست برفرق‌اين‌كرك پير
مولانا محمد ظهورى

**شير مرد** بهادر و شجيع معناسنه :

بيت

با غمزهٔ شكار كش وچشم شير كير
بس‌شيرمردراكه توكردى‌شكارچشم
كمال خجندى

**شير مرغ** محال اولان نسنه :

بيت

علفكاه مرغان اين كشور اوست
اكر شير مرغان بخواهى در اوست
شيخ نظامى

**شيرين دهنان** يعنى محبوبان :

بيت

كرجه شيرين دهنان پاد شهانند ولى
او سليمان زمانست كه خاتم با اوست
حافظ

**شيرين كار** مجلس آرا وشعبده باز :

بيت

بچشم بندىٔ خواب و خيال لعبت باز
بوهم شعبده باز و بوصل شيرينكار
كمال اسمعيل

**شيوازبان** يعنى فصيح‌اللسان ، كذا فى شرفنامه .

## باب الشين المضمومة

**شتر حمزه** سرعتله يورو ين دوه‌دن كنايه‌در :

بيت

همچون شتر حمزه رود ابر سبكپاى
تا باز ز فتح تو بعالم خبر آرد
اثيرالدين اخسيكتى

**شتردل** تركيده دوه كيبلى ديدكلريدر :

بيت

از شغل خلافت چه برد خصم شتردل
احسن كه پلاسى و مهارى بسر آرد
وله ايضا

**شُتُرزَهره** فتح زا ايله قورقق و كاهل ، كذا فى المحمودى .

**شُتُرگُربَه** مناسبتسز سوز ، رابطه‌سز كلام :

قطعه

در خور لايق تو پيشكشى نيست مرا
تحفهٔ نيست كه پيشت بودش قدر ومحل
پنج بيت است شتر گربه روان ازپى‌هم
نه‌سه چارى زسمور نه قطارى زجمل
مولانا اميدى

بونك موردى مشهوردركه بر عرب بر دوه ضايع ايدر يمين ايدركه بولورسم بر درهمه صاتهيم حكمت دوه‌يى بولور يميننده حانث اولمامق ايچون بوغازينه بركدى تعليق ايدوب دوه بر درهمه كدى بيك‌درهمه صفقهٔ واحده ايله صاترم ديو كزديرر كورنلر ما ارخص الناقة لولا الملعونة فى‌عنقها ديرلر .

**شُدَنى شُد** اولان اولدى :

بيت

يار رنجيد مرا كه غم دل مى گفتم
شدنى شد كه نماند زد لم پنهانى
ابوالمعانى

**شُربُ اليَهود** يساق ايامنده مخفى شراب ايچلمكدن كنايه‌در مثالى :

بيت

احوال شيخ وقاضى و شرب اليهود شان
كردم سؤال صبحدم از پير ميفروش
كفتانه كفتنيست سخن گرچه محرمى
دركش زبان و پرده نگهدار ومى بنوش
خواجه حافظ

بيت

بمن ده بكلبانك رود سرود
كه نتوان ازين بيش شرب اليهود
مولانا بدرالدين محمد ظهورى

**شُكوفه كَرد** يعنى قئ ايتدى :

بيت

زشير ما درد هرم ضرر رسيد نه نفع
كنون شكوفه كنان بهر رفع آن ضررم
مولانا جامى

بيت

دهان باز كرده است و خم داده گردون
بمستى مكر عهد عبهر شكوفه
كمال اسمعيل

**شَش پِستان** اول عورته ديرلركه نرم پستان اوله ، كذا فى شرفنامه .

**شوخ چَشم** يوزى كوزى آچلمش بى‌شرم وحيا وكستاخ معناسنه :

بيت

گرچه گرد آلود فقرم شرم باد از همتم
شوخ چشم گرنظر درچشمهٔ حيوان كنم
خواجه حافظ

**شوخ نِهال** بودخى اول معنايه‌در :

بيت

آن شوخ نهالم كه اگر بر كنى از جا
درسطح هوا سبز كنم ريشهٔ خودرا
مولانا طالب آملى

**شوريده سَر** يعنى ديوانه و بعض قلندران صاج وصقاللرينى قارش‌مورش ايدوب ژوليده مو اولدقلرندن انلره ده شوريده سر ديرلر ديوانه يه مشابهتى اولدينى حسبيله .

**شوم پَى** نا مبارك :

بيت

كو صفدری كه روز وغا خصم شوم پی
می جست همچو تیرز شست كمان او
خواجه سلمان

## باب الصاد المفتوحة

صاحِبُ التاج يعنی خورشيد كه غضبان فلك دخی ديرلر .

صاحِبْ جَوْزا يعنی عطارد برج جوزا آنك خانه‌سی اولديغی منا ـ سبتله ، كذا فی شرفنامه .

صاحِبِ فَضْلُ الْخِطابْ حضرت داود علی نبينا و عليه افضل الصلاة والسلام قرأن عظيم الشانده آنك حقنده وآتيناه الحكمة وفصل الخطاب وارد اولمشدر.

صاحِبِ يَدِ بَيْضاْ يعنی حضرت موسی عليه ـ السلام قرأن جليل البرهانده واضمم يدك الی جناحك تخرج بيضاء من غير سوء آية اخری وارد اولمشـدر اول مناسبتله صاحب يد بيضا ديديلر .

صَدْبيمارْ اَزْلَبِ كُورْ وا گَشْتْ تركيـده جيقمـدق جانده امید وار دیدكاریدر :

بيت

نشايد كرد بر آزار خود زور
كه صدبيماروا كشت ازلب كور
شيخ نظامی

صَرّافِ خَزانْ يعنی آفتاب بعضيلر بادخزان ديديلر ، كذا فی شرفنامه .

صَرْفَهٔ خَزانْ بودخی آنك كيبدر ايضا منها.

## باب الصاد المكسورة

صِفْر كُنْ يعنی خالی كن ، كذا فی المؤيد .

## باب الصاد المضمومة

صُبْحِ مُلمِع نِقابْ يعنی صبح اول كه صبح كاذب دخی ديرلر ، كذا فی شرفنامه .

صُورَتِ شيشَه بَرْ آوَرْدْ يعنی قالدی :

بيت

از حجاب سخنم بسكه عرق داد برون
صورت شيشه بر آورد زلال تسنيم
مولانا عرفی

صُورَتْ نَه بَسْتْ وجوده كلدی :

بيت

خواست تا مثلث سرشكم صورتی ريزدزسيم
هرزمان برآب زد نقشی ولی صورت نيست

ديكر بيت

داشت تصوير رخش صـورتكر چين آرزو
بست چندين صورت وصورت نيست اين آرزو
استاد

صُورَتْ نَه بَنْدَدْ وجوده كلمز :

بيت

شبی نوشين لبت ديدن بخواب خوش هوس دارم
ولی صورت نمی بندد خيال خواب نوشينم
خواجه سلمان

## باب الضاد المفتوحة

ضَحّاكْ را بَزَحْمَتِ ماران گُذاشتيمْ كار مكروهی اهلنه ترك ايلمكدن كنايه‌در :

بيت

زلف ترا رقيب بكردن كرفته بود
ضحاك را بزحمت ما ران كذاشتيم
حلوايی سمرقندی

## باب الطاء المفتوحة

**طاق ترم** یعنی دارات وطمطراق معناسنه، کذا فی شرفنامه .

**طَبْلِ پنهان زَدْ** گیزلو ایش ایشلدی :

بیت

عشقم از روی طبق پردهٔ تقوی برداشت
طبل پنهان چه زنم طشت من از بام افتاد
خواجه سلمان

مصرع ثانی ده ایکی مثل واقع اولمشدر .

**طَبْلِ دَرْ گِلیم زَدْ** کار مخفی وجه معقول ایله واقع اولمسندن کنایه‌در:

بیت

صیت وصدات مشرق و مغرب گرفته اند
دست نبوت تو زده طبل در گلیم
کمال اسمعیل درنعت شریف

**طَبْلِ میخُورَدْ** یعنی اورکر آوجیلر طبلباز ایدوب شکاری قالدیردیغی مناسبتله :

بیت

هما ز سایهٔ من طبل میخورد صائب
چنان صدای شکستم زاستخوان برخاسب
مولانا صائب

**طَبعِ کافُوری** کند طبیعت وخشک مشرب ، کذا فی شرفنامه .

**طَبْقِ زَنْ** یعنی سحاقه عورت :

بیت

اهل بغدادیان زنان بینم
طبقات طبق زنان بینم
حکیم خاقانی

**طَبیبِ خایَه** حکیم جاهل ونا اهل نتکم خواجکان نام بر طبیب حقنده ریاضیٔ عجم دیمشدر :

قطعه

نو جوانی را بنزدیك خجند
دمّلی آمد برون از ما یها
خواجکان بایان بای او نشست
تا نهد مرهم بچندین ما یها
کرچه خود درابو علی ثانی کرفت
کفتمش خیزای طبیب خایها

**طَرَفدارِ پَنْجُم** یعنی مریخ ودخی اقلیم خامس واکثر بلاد روم اقلیم خامس جانبی اولمغله اهل رومه دخی طرفدار پنجم دیرلر، کذا فی شرفنامه .

**طَرَفْ گِرِفتْ** اعانت ایلدی :

بیت

کاتبی از طرف خیل خط خوبانست
زانکه ایشان طرف روی نکو میکیرد
مولانا کاتبی

**طَشْت اَزْبامْ اُفْتادْ** کتم ایتدیکی شی ظاهر اولدی دیمکدر :

بیت

وقتی ز خلق راز دل خود نهفتمی
اکنون نمیتوان که زبام اوفتاد طشت
اوحدالدین اصفهانی

وخبر شایع اولدی معناسنه :

بیت

طشت شهزاده چون زبام افتاد
آن صدا درمیان عام افتاد .
مولانا هلالی

**طَشْتُ وَخایَه** یعنی آسمان وآفتاب ، کذا فی شرفنامه .

**طَفْرَهٔ نِظام** ملزم اولمز کمسنه حقنده ضرب ایدرلر طفره لغتده صچرامق واصطلاحده متکلم و حکیم معناسنه‌در نظام ظاء مشدده ایله معتزله‌دن بر متعین و متعصب کمسنه‌در ابراهیم نظام دیرلر کندو زعمنجه الزام قبول ایلمز ایدی :

بيت

متقارب نهاده در ره كام
متجانب ز طفرهٔ نظام
مولانا جامى در سلسلة الذهب

طَوْقِ بَهَارْ يعنى قوس قزح ، كذا فى شرفنامه .

طَوْقِ عَنْبَرْ خط تمام رسيدهٔ محبوب ايضا منها .

## باب الطاء المكسورة

طفل چهل روزه اشارت بحضرت آدم عليه السلام ، كذا فى شرفنامه .

طِفْلِ خَامُوشِ شِيرْ نَخُورْدَه تركيده اغلميان اوغلانه ممه ويرمنلر ديدكلريدر :

بيت

طلب رزق خويش را دركوش
نخورد شير طفل شد خاموش
ابو المعانى

طِفْلِ غَازِيَانْ يعنى امردو قلندر روش گداى غازيان ديرلر برقلندرى طائفه در زور ايله دلنجيلك ايدرلر ، كذا فى شرفنامه .

طِفْلِ مَشِيمَهٔ رَزَانْ يعنى شراب انكورى ايضا منها .

## باب الطاء المضمومة

طُرْفَهٔ بَغْدَادْ محبوب بى نظير :

بيت

هر گزم روزى نكرد آن طرفهٔ بغداد داد
خرمن اميد از آن رو كرده ام بر باد باد
كمال خجندى

بيت

پوست كنى معنىٔ استاد را
طور كنى طرفهٔ بغداد را
مولانا جامى

## باب العين المفتوحة

عاشق بيجان صرمشق جيچكى :

بيت

بران قد سنبل مشكين اواز ياد مى پيچد
مثال عاشق بيجان كه بر شمشاد مى پيچد
رياضىٔ عجم

عَاشِقِ خُشْك عاشق غير صادق ، كذا فى شرفنامه .

عَالَمِ آبْ مجلس باده وحالت مستى :

بيت

چه گويم از سرمستى لبت مى نا بست
مرغ از سخن ما كه عالم آبست
سيفىٔ بخارى

بو معنايه كارآب دخى ديرلر :

بيت

دگر ز ساده دلى غنچه كارآب كند
ببين كه عاقبت كار آتشست جزا
كمال خجندى

عَرَقِ فِتْنَه عطر ياتدندر گلاب كبى استعمال اولنور :

بيت

مارا نه سر گل نه تمناى گلابست
درمجلس مستان عرق فتنه گلابست
محمد قلى سليم

عَرُوسِ چَمَنْ گل اغاجى ودخى درخت ميوه دار ، كذا فى شرفنامه .

عَرُوسِ عَرَب يعنى كعبهٔ شريفه شرفها الله تعالى .

عروسان درخت يعنى اغاجلك تازه شاخلرى ايضا منها .

عَقْدِ دَسْتار صارق قولانى وچين قبا وبرلرينه ابدال ايله‌ده استعمال اولنور :

بيت

بعقد گوشهٔ دستار شاعران حريص
كه بى برات صله سنبه ايست پرآزار
مولانا عرفى

سنبه اكه دمير يدر عقد دستارك بورمه‌لغن سنبه‌يه تشبيه ايلمشدر .

عَلَمِ جَهْلِ صُبْح يعنى حضرت آدم على نبينا وعليه‌افضل الصلوة‌والتسليم قرق گون تخمير اولندوغى مناسبتله در .

عَمُودُ الصُّبْح يعنى صبح كاذب ايضا منها .

عَيْنُ الكَمالْ اصابت زخم چشم :

بيت

عين‌عيدست آنكه بر گردون عيان‌شد يامكر
حسن ماه روزه را عين‌الكمال آيد بديد
خواجه سلمان

## باب العين المكسورة

عنان ازدست شد اختيار الدن گتدى :

بيت

نشستم بر سر ره تا عنان مركبش گيرم
ولى‌خواهد شد ازدستم‌عنان چون‌آن سوارآمد
مولانا كاتبى

عِنان اَزْدَسْت رَفْت دخى ديرلر .

عِنانْ تافْت يعنى فرار ايلدى ، كذا فى شرفنامه .

عِنانْ سُسْت كَرْد يعنى سكرتدى :

بيت

بيغماى دهلى ميان كرده جست
ميان كرده‌جست‌وعنان كرده‌سست
مولانا هاتفى

عِنانْ كَش يعنى عسكر اوگنجه گيدن ، كذا فى كشف‌اللغة .

عِيسِئ خِرَدْ كسر خا وفتح را ايله خوشهٔ انگور ، كذا فى شرفنامه .

عيسِئ دِهْقانْ يعنى شراب انگورى :

بيت

چنك شش پستان زنى رومى دلى زنگى تنى
عيسئ دهقان بتن مريم صفت آبستنى
حكيم خاقانى

عيسِئ شَشْ ماهَه يعنى انگور وميوه وايام بهار ، كذافى‌شرفنامه .

عيسِئ هَرْدَرْد يعنى شراب ناب ايضا منها .

عَيْش دَه رُوزَه يعنى زندگانئ اندك ايضا منها .

## باب العين المضمومة

عذرخواست حسن تعبير ايله دفع ايلدى :

بيت

تو حور جنتى اما ز چشم فتانت
زبسكه‌خواست بلاعذرخواست‌رضوانت
مولانا جامى

عُذْرِ گُناهَش بَدْتَرْ عذرى گناهندن ارتق :

بيت

عذر خواهی کندم بعد قتل
عذر بدترز کناهش نکرید
محتشم کاشی

**عُذْرِ لَنْكْ ميكُنَدْ** يعنى بهانه ايدر :

بيت

چون پذير داز تو عذر لنك از بهر سفر
باد پايى همچو حال بيقرارت داده اند
مولانا صائب

بو مضمونى باقى افندى لطيف نظم ايلمشدر:

بيت

هزاران عذر لنك ايلر قچر كلزدى ميدانه
اكر خونريز چشمك دعوت ايتسه جنكه تيمورى

## باب الغين المفتوحة

**غَرق پَرانْ** تمام بدرمك ميان پاچه سور . شدرمكدر :

رباعيه

هر كاه كه ميل غرق پران كردم
ديدمكه خاطرش پريشان كردم
آخر بميان پاچه قرارى دادم
برخود دشوار وبروى آسان كردم
امير بيك طرقى

**غَمِ خُودْخُورْ كِه لاٰغَرْنَشَوى** كندى دردينى كور آخرك غمن چكمه :

بيت

مخور اى زاهد غمخواره غمم
غم خودخور كه توكه لاغر نشوى
كمال خجندى

**غَنِيمانَه نِكاهْ ميكُنَدْ** دوستده دشمن كبى باقار :

بيت

عاشق از حسرت رخسار تو آهى نكند
كه در و غير غنيمانه نكاهى نكند
محتشم كاشى

**غَيُورانِ شَبْ** يعنى عاشقان وشب بيداران ، كذا فى شرفنامه .

## باب الفاء المفتوحة

**فاتِحَه خَوانْد** بد دعا ايلدى :

بيت

در زير لب از بيم رقيب تو بران در
ما فاتحه خوانديم دميدن كه تواند
كمال خجندى

**فَتيلَه مُوى** يعنى مجنون :

بيت

تويى كه شمع شب وصلت آرزو كرده
جنون عشق تو اورا فتيله مو كرده
خواجه آصفى

**فَراخْ آسْتينْ** يعنى جوانمرد وسخى ديمكدر، كذا فى شرفنامه .

**فَراخْ دَسْتْ** زياده سخى ايضا منها .

**فَراخْ كامْ** دولتمند و منعم:

بيت

كوشه كيران ستوده نام بوند
كو چه كردان فراخ كام بوند
طالب آملى

سرعتله يوروجى معناسنه ده اولسه جائزدر .

**فَراغَت اَزْرِيشْ وَبُرُوتْشْ دارَمْ** بنم آندن باكم والم يوقدر :

بيت

هر كه بر من بروت بنمايد
من فراغت زريش او دارم
شاعر

**فَرامَكيرْ** منزه‌لنوب مسخره‌يه آلمه :

بيت

فرامكير رندان اى واعظ ريا پوش
ابوالمعانى

**فَرْدانيزْ دُوْرْنيست** خلاف وعده مقابلنه جوابدر :

بيت

كفتم اى شوخ نيست فردا دور
شاعر

**فَرْدِباطِلْ** اول عدده ديرلركه نصف مجموع حاشيتين واقع اوليه مثلا اوچ عددى كه بين الحاشيتين در عدد تحتانيسى ايكيدر تنصيف اولندقده نصفى صحيح اولور يعنى نصفلرنده نصف بولنمز آنك ايچون حاشيه ديرلر وعدد فوقانيسى دردتدركه نصفى منطق صحيحدر حاشيتين جمع اولندقده ايكى ايله درت التى اولور تنصيف اولنسه اوچ اولور بش عدد دخى بويله‌در ايمدى شول عددكه منطق اوليه يعنى تنصيف اولندقده كسر قاله اول فرد باطلدر ايمدى ايكى عدد فردباطلدر زيرا حاشيتينى منطق اولاز ما فوقى اوچدر نصفى بربچق‌اولور كذلك ماتحتى بردر بوتقرير اوزره فرد حقيقى جناب حضرت بارى جل شانه‌در ماسوى فرد باطلدر صائب بومضمونى لطيف بستله‌مشدر :

بيت

تا درين وحدتسرا دارى نظر برخويشتن
در حساب دفتر ايجاد فرد باطلى

**فَرْزينْ بَنْدْ آوَرْ** يعنى حيله ايله مصلحت بتور ديمكدن كنايه در نتكم عصمت بخارى اوغلى شاه ايله شطرنج اويناركن باباسى اوغلنه نزاكت ايله تعليم لعب ايدوب ديمشدر :

بيت

زعشقت فيل ماند ور تو فرزين بند پيش آرى
شود شه مات در يكدم رخت كر باختن كيرد

**فَرَس نهادهٔ تُست** سنك مغلو بكدر :

بيت

كردد وران فرس نهادهٔ تست
ماه هفت آسمان پيادهٔ تست

**فَرْمانْ يافْتَنْ** وفات ايلمكدر :

بيت

هر كزكه كمان بردكزينسان ناكاه
فرمانده روزكار فرمان يابد
خواجه كمال

**فُلانْ وَبَهْمانْ** الفاظ اتباعيدندر كج مج كبى :

بيت

دل خود طلب چو كردم زتو نركست مرا كفت
برو اى فلان و بهمان بر من چه كار دارى
كمال اسمعيل

كاهى تابعى تقديم ايدوب بهمان وفلان ديرلر :

بيت

در نسبت شاهئ تو همچون شه شطرنج
نامست و دكر هيچ نه بهمان و فلانرا
حكيم انورى

**فُلانْ وبَهْمانْ بى نَقْش كُويَدْ** يعنى بى تكلفانه سويلر :

بيت

چو ديبا هست از نقش تكلف ساده نقش من
چه غم كر ساده ميكويد فلان ازنقش بهمانش
مولانا جامى

## باب الفاء المكسورة

**فَرازْ كَرْدَنْ** جمع ايتمك مثلا در فراز كرد ديرلر قپويي قپادى ديمك اولور :

مصرع

چون ناله ام شنيد وروان درفراز كرد
شاعر

**فُقَعْ ازُوكُشادْ** اندن مرادى حاصل اولدى :

بيت

من از وصلت فقع تاكى كشايم
حكيم انورى

بيت

مرا كويى كزين آخر چه ميجويى چه ميجويم
كمر را از تو بر بندم فقع تا از تو بكشايم
وله ايضا

**فقع كشادن** لاف آرزوزدن :

بيت

چرخ كبود ازلبش دوش فقع كشاد وكفت
اينت نسيم مشكپاش اينت فقاع سكرى
حكيم خاقانى

**فيلْ اَفْكَنْدْ** مغلوب وزبون ايلدى :

بيت

چو بشنيد اين حكم يأجوج را
كه فيل افكند هر يكى عوج را
شيخ نظامى

## باب الفاء المضمومة

**فُروتَنى كَرْدْ** يعنى تواضع ايلدى :

بيت

فروتن بود هوشمند كزين
نهد شاخ پر ميوه سر بر زمين
شيخ سعدى

**فُرُودْ آوَرْدْ** سركش وتوانايى زبون ايلمكدن كنايه‌در :

بيت

فرود آوردهٔ خود را ميندا‌ز
شيخ نظامى

**فُرُودَسْتْ** يعنى زير دست :

بيت

در جهان رسم قديمست از بزركان مرحمت
وز فرو دستان خطا والله اعلم بالصواب
خواجه سلمان

**فُرُورَفْتَه دَمْ** محنتده والمده ديمك معناسنه :

بيت

نابيست فرو رفته دم آواز دهيدش
كوكوش بره دارد وچشمش نكرانست
وله ايضا

**فُرُوشُدَنْ** اولمك وباتمق معناسنه :

رباعيه

چون باد اجل همنفس مرد شود
چون صبح زدم زنده‌نفس سرد شود
خورشيد كه كس نبست ازو پردهٔ دل
از بيم فروشدن همى زرد شود
كمال اسمعيل

**فُرُوكَرْدْ** قپادى :

بيت

در روز عيد ساقى از غير در فروكن
دستى بعذر خواهى در كردن سبوكن
شاعر

**فُرُوكَشْ كُنْ** يعنى مقام طوت :

بيت

دل كفت فروكش كنم اين شهر ببو يش
بيچاره ندانست كه يارش سفرى بود
خواجه حافظ

**فُرُوكَشِيدْ** چكلدى ، انزوا اختيار ايتدى:

بيت

دولت وطن كرفته دركوشهٔ سريرت
نصرت فرو كشيده در خانهٔ كمانت
خواجه سلمان

**فُولٰادْچَنْكْ** يعنى متين و محكم :

بيت

چو ديدند ديوان فولاد چنك
كه آهن نخواهد شكستن بسنك
مولانا هاتفى

## باب القاف المفتوحة

**قٰادَرْ اَنْدٰازْ** اوق آتقده ماهر اولانه ديرلر :

بيت

كماندارى كه بر قتلم پياپى ميرسد اكنون
عجايب قادر اندازيست رحمت باد برتيرش
مشفقىٔ همدانى

**قَدَرْ اَنْدٰازْ** استاد تير اندازك آتدوغى اوق خطا ايتمامكدن كنايه‌در :

بيت

زان همه تيركه ترك قدر انداز منست
بخت كو تا بسوى من قدرى اندازد
مولانا كاتبى

**حُكْمْ اَنْدٰازْ** دخى بو معنايه‌در :

بيت

درمصاف كينه ادراك تو حكم انداز عقل
در هزيمت تير بشكسته كمان انداخته
كمال اسمعيل

**قٰاضىٔ كَيرَنْكْ** لطيفه كوى اولان آدمه ديرلر :

بيت

برات بخشش تو بر وجود عامل مرو
معاش دشمنت از نقد قاضىٔ كيرنك
ظهير فاريابى

اصلنده قاضىٔ كيرنك نصرالدين خواجه كبى بر بذله كوى اوغوز آدم ايمش لساننده بعض لطيفه واوغوزانه سوزلر نقل ايدرلر ؛ كذا فى شرفنامه .

**قٰاقُمْ آوَرْدْ** يعنى روز شود :

بيت

طى شد زمان حسرتم آمد پيام از دلستان
برداشت سمورم فلك آورد قاقم پيك بخت
ابوالمعانى

**قٰالِبْ تُهِى كَرْدْ** يعنى وفات ايلدى :

بيت

ترا ديدند خوبان و تهى كردند قالبها
امير حاج

**قٰالِبْ اَزْجٰانْ تُهِى كَرْدْ** اصلى بويله در بو بيتده اصلى اوزره واقع اولمشدر :

بيت

بيا اى جان هرقالب كه تا زنده شوند ازسر
بكويت عاشقان كز جان تهى كردند قالبها
مير خسرو

**قٰائِمْ اَنْدٰازْ** استاد شطرنج باز :

بيت

ملك را قائم الهى بود
قائم انداز بادشاهى بود

شيخ نظامى

**قائِمْ بِرِيخْتْ** عاجزاولوب جنك وخصومت ايلدى :

بيت

بس بقائم ريخت با عدلش جهان
كو چو قائم در جهان ملك باد

حكيم خاقانى

بو ايكى تركيب مؤيدالفضلاده عاجز شد معنا- سنه مسطوردر .

**قَبا كَرْدِ پيرَهَنْ** يعنى پاره و چاك ايلدى ، كذا فى المحمودى .

**قَباىِ كاغَذينْ پُوشيدْ** يعنى شكايت ايلدى وداد وفرياد ايلدى رومده شكواسى اولان حصير پارەسن دلوب بوغازينه كچوروب ياقديغى كبى ديار عجمده دخى شكواسى اولان كاغددن جامه ايدوب وكيوب پادشاه اوكندەياقارلر ايمش :

بيت

زدست ظلم كلكم كرد دفتر
قباى كاغذين همواره در بر

محمد عصار

**قَرارْدادْ** مقرر وتحقيق ايلدى :

بيت

نميكنى شبم از ناله منع تا ندهم
بخودقراركه كوشت برفغان منست

ولى دشت بياضى

وعهد باغلامق معناسنه :

بيت

قرارى داده ام با مى فروشان
كه روز غم بجز ساغر نكيرم

خواجه حافظ

**قَزْوينى** احمق وسخن نا فهم وباطل وبيهوده سوزه سخن قزوينى ديرلر :

قطعه

جهنمى و هجاكو عبيد زاكانى
مقرر است به بيدولتى وبى دينى
اكرچه نيست زقزوين روستازادست
وليك ميشود اندر حديث قزوينى

خواجه سلمان درحق عبيدزاكانى

**قَصّابِ آشْنا جُويَدْ** آلدامغه دوست آرار ودوستنى آلدادرديمك اولور :

**قَصَبِ سَه دامَنى** مراد دنيادر اول اعتبا- ريله كه مواليد ثلثه انده قائمدر ، كذا فى المحمودى .

**قَصْرِ دَوازْدَهْ دَرى** يعنى فلك ثامن كه كواكب ثوابت وبروج اثنى عشر اولمق مناسبتيله ، كذا فى شرفنامه .

**قَطْرَۀ دُرْدْ** يعنى آفتاب، كذافى ادات الفضلا .

**قَطْرَه زَدَنْ** لنك چالمق :

بيت

براه ارچه زدى برقطرۀ خوى
نديدى هيچكس يكقطره ازوى

مولاناجامى درصفت اسب

**قَطْرَه زَنانْ** يليجى والنك اوريجى :

بيت

بر سر دستار زنى صبحكاه
قطره زنان تا در اصحاب جاه

وله ايضا

اصلنده شاطرلرك لنكنه ديرلر ايدى :

بيت

قطره زدن از چشم تر من آموخت
بالا دوى از دود دلم ياد گرفت
محتشم

بو مقوله شتابله كيدنه گرم قطره دخى ديرلر :

بيت

كەشتاب‌كه چون برق گرم قطره‌شود
بود ميان عرق آتش جهنده شرر
وله ايضا

قَفاٰ خُورْد سله يدى :

بيت

ساز ونواى انجهان همچونى است يكدمه
بهر نواى يكدمه چند چو دف قفاخورى
خواجه سلمان

قَفاٰ زَنْ مثله :

بيت

سر كويش هوس دارى هوس را پشت وپايى زن
و زين انديشه يكرو شو و عالمرا قفايى زن
خواجه سلمان

قَلَمْ دَرْ كَشِيدْ يعنى محو ايلدى ، كذا فى شرفنامه بو معنايه :

بيت

بكشور كشايى علم در كشيد
تن آسودكى را قلم در كشيد
مولانا هاتفى

قَلَنْدَرْ اَزْدِيدَه گُويَدْ كشى كوزه كلديكن ايدر :

بيت

تو يى چو ديده مرا بلكه بهتر از ديده
منم قلندر و كويد قلندر از ديده
حسين قلندر

قَلْيَه خَوارْ عاشق ومعشوق اراسنده واسطه اولانه ديرلر :

بيت

اكرچه قليه خوارى كرد بسيار
نشسته بر در كاشانهٔ يار
ابو المعانى

ودعوتسز مجالسه واران سازنكه‌ده ديرلر :

بيت

صحبت تنها كنند از عارفان
بر سر خوان قليه‌خوار آمدهان
وله

## باب القاف المكسورة

قِبلَهٔ زَرْتُشْتِيانْ يعنى آتش؛ زرتشت طا - نفه‌سى آتش پرست‌اولد - قلرى مناسبتيله‌در ، كذا فى شرفنامه .

## باب القاف المضمومة

قُرْآن‌خَوانْ يعنى منصبدن معزول ، كذا فى مؤيد الفضلا :

بيت

نميدانست در وقت عمل الحمد و شد نا كه
بحكم شاه قرآن خوان بحمدالله بحمدالله
مولانا عميدالدين

قُلْماش بيهوده‌كو وهرزه دراى :

بيت

خمش كو تا كه قلماشست كويم
حضرت مولانا

قُرْبانِ سَرَشْ كُنْ باشنه فدا ايله :

بيت

دز ديده نكاهى كه رقيبت نه پسندد
قربان سر نازكن و سوى من انداز
حكيم شفايى

حكيم شفايي يه شاه عجم بر بدره التون انعام ايتدكده بكنمامك ايله سك لوند نام بر نديم مجلس بو بيتي تحريف ايدوب بالبداهه سويلر:

بيت

آن بدرهٔ زری كه شفايي نه پسندد
قربان سر كربه كن وپيش سك انداز

## باب الكاف المفتوحة

**كاتِبِ جان** يعنى خداوند تعالى جل ذكره، كذا فى شرفنامه .

**كاخْ خُورْدَه** يعنى سله يدى:

بيت

نه چرخ چرخ ازو كاخ خورده درجنبش
نه كوه كوه ازو كوش خورده در بالا
حكيم انورى

كوش خورده كوشمال يدى ديمكدر .

**كارْ اَزْ سَرْ كُذَشْتْ** ايش ايشدن كچدى :

بيت

غم حسرت بملك صبر ميكردد هجوم ايدل
چو كار از سر كذشت آيا چه باشد بعدازين تدبير
مير ابوالمعانى

بومعنايه عربيده بلغ السيل الربا ديرلر نتكم بو بيتده واقعدر :

بيت

بنزديك آن دلر با كفته نيست
كه مارا كذر كرد سيل از ربا
اوحدالدين اصفهانى

**كارِ اُو كُل كَرْد** كيزلو ايشى آچلدى :

بيت

مشوبا هر خسى اى غنچهٔ باغ حيا همدم
تبسم كردنت با اين وآن كل ميكند آخر
مولانا عرفىٔ شيرازى

بو معنايه :

بيت

غنچه هاى كل كه قصد خون بلبل ميكنند
عاشقى پنهان نماند عاقبت كل ميكنند
طالب آملى

**كارَدْ باُسْتُخوانْ رَسِيدْ** تحمله چاره قالمدى بو تعبير تركيده دخى واردر :

بيت

نماند طاقت جور زمانهٔ غدار
رسيد كاردر آخر باستخوان مرا
عبدالخالق

**كارِدُزْدْ** ايشى كوكلسز طوتانه ديرلر :

بيت

باندازهٔ كار كس داد مزد
ز مزدش نشد بهره‌ور كاردزد
مولانا هاتفى

**كارَشْ بالا كِرِفْتْ** ايشى ايلرو كلدى :

بيت

تا دل از شوق كل رويت ره صحرا كرفت
كار او از بندكىٔ قامتت بالا كرفت
خيالىٔ عجم

**كارَشْ بالا ميرَوَدْ** مثله :

بيت

حافظ ز بزم مجلس سلطان غياث دين
غافل مشو كه كار تو بالا همى رود
خواجه حافظ

**كارَشْ رَوْشَنْ شُدْ** ايشى صورت بولدى :

بيت

جو كار من نشد روشن بكفتار
لكن راكار فرمودم درين كار
محمد عصار

**کارش روشن نکشته** ایشی صورت بولمدی :

بیت

زتاب فکر شان بکداخته تن
نکشته از زبانشان کار روشن
وله ایضا

**کار مدار** کمسنه یی رنجیده خاطر ایامه :

بیت

ای باغبان چو باغ زمرغان تهی کنی
کاری به بلبلان کهن آشیان بکن
محتشم

**کار هندوان واژ گونه است** برنسنه ایچون معکوس ومقلوب دیمکدن کنایه‌در :

بیت

خاکپایت راز حل از دیده برسر می‌نهد
آری آری هست دائم کارهندو واژکون
رکن‌الدین یکرانی

بیت

دمی دارد از پیش خرطوم تام
بود واژ کون کار هندو تمام
مولانا هاتفی درتعریف فیل

**کاریست دست بسته** بو ایشی هیچ کمسنه ایتمدی :

بیت

تا دست را حنابست دل بردازین شکسته
دل برد نی باین رنك کاریست دست بسته
محتشم کاشی

**کاسه گردانی** یعنی کدایی ، کذا فی شرفنامه اما فرهنك جهانکیرده تکرار معناسنه روایت ایدوب بو بیته متمسك اولمش :

بیت

در طریق کعبه جان چرخ زرین کاسه را
از پی دریوزه جانی کاسه کردان دیده اند
حکیم خاقانی

**کاسهٔ همسایه پایها دارد** ترکیده ارقمه‌یی ار قرننده قالماز دیدکلری مثلدر :

بیت

نان مردان میشود بر مرد وام
کاسهٔ همسایه دارد پایها
ابوالمعانی

**کاغذ زر** پادشاهلر فقرا و صلحایه احسان ایتدیکی وظیفه براتی :

بیت

چو ندهی کاغذ زر شاعرانرا
بده باری بهای شعر کاغذ
کمال اسمعیل

**کافر ماجرا** بد معامله وخصومت ایدیجی :

بیت

سپاه فتنه چون کم فرصتی کرد
سپهر سفله کافر ماجرایی
مولانا امیدی

**کاله بر خرش بنه** کندو به حدینی بیلدیر :

بیت

کالهٔ دجال بنه بر خرش
روبه بیابان عدم ده سرش
مولانا جامی

**کان یسار** یعنی دولتمند و مالدار ، کذا فی شرفنامه .

**گاو دل** زبون وضعیفه جور ایدیجی :

بیت

مشو با زبون افکنان کاو دل
که ما نی دراندوه چون خر بکل
شیخ نظامی

**گاو ریش** ابله و احمق :

بيت

کی عجب کر کاوریش زر کر کوساله ساز
طبع صاحب کف بیضا بر نتابد پیش ازین
حکیم خاقانی

**گاوزاد** میراث حاصل اولدی و دخی امید اولنمیان یردن زیاده نفع حاصل اولدقده ضرب ایدرلر، از اقبالنامه .

بيت

بهندوستان پیری از خرفتاد
پدر مردهٔ را بچین کاو زاد

**گاوِ زرّین** اول التون قدح که کاو شکلنده دوزلمش اوله .

**گاوِسیمین** کمشدن اولان :

**گاوِسفالین** خاکدن اولان اما طبراق قدحدن شراب ایچمنك حسنی ندر ففغوریدن اولمق وار .

**گاوِگردون** برج ثور .

**گاوکون** یعنی احمق وابله، کذافی المحمودی .

**کاهلِ پایِ مردود** ایش سز، کوچسز اولان آدم :

بيت

کرنکیری چست شیرین دست سیمینش کمال
پیش اهل عقل باشی کاهل مردود پای
کمال خجندی

**کبابِ خامسوز** قرصنبه دیدکاریدر :

بيت

بر آتش سوختم دلرا ازان حسرت که تاروزی
کباب خامسوز خود رسانم بر نمکدانش
عصمت بخاری

یالکز خامسوز دخی دیرلر :

بيت

جکر کباب شود لیك خامسوز شود
درو کهی کند زود تراثر آتش
ولی دشت بیاضی

بو معنایه نیم سوز دخی دیرلر :

بيت

مست خراب مرا حاجت نقلی دکر
هست ولی نیمسوز سوی نمکدان برید
میر خسرو

**کب زدن** آورد اوتدرمك و دخی لاف اورمق معناسنه‌در :

بيت

نفس من برترازانست که مجروح شود
خاصه از کب زدن بیهدهٔ بی هنران
حکیم انوری

**کبود کیسه** صکره‌دن دولته ایرمش :

بيت

ببین کبودیٔ این کیسهٔ سپهر که او
بیك درست چنین تیز میکند بازار
کمال اسمعیل

**کج دار ومریز** : ترکیده قارده یوری ایزك بلورتمه دیدکلریدر :

بيت

کرد خون همه بکردن زلف
کفت کج دار طره‌را ومریز
کمال خجندی

**کدو افتاد و بادنجان آمد** برشخص بیهده کیدوب یرینه کندوکبی برباطل دخی کلدکده ضرب ایدرلر کمال خجندینك کل احمد نام بردرویشی کیدوب یرینه حاجی اسود نام اول طبیعت و اول خلقده بر درویش کلدکده شیخ بو قطعه یی بیورمش :

قطعه

چو حاجی احمد کل از در شیخ
جدا افتاد از و افغان بر آمد
روان بر منظر او حاجی اسود
طرنباك وخوش وخندان بر آمد
چو تا بستان رسید وشدهوا کرم
کدو افتاد و بادنجان بر آمد

**گَرْد آلُودْ سازَدْ** يعنى جيفهٔ دنيا ويرر .

**گَرْد رَفْت** كاف عجميله محو اولـدى ديمكدر :

بيت

از حسرت نكاه تو اى شوخ شيوه كار
چندان كريست ديده كه دريا بكر درفت
شاعر

**گَرْدُونْ سِرِشْت** يعنى متكبر و متعظم ، كذا فى مؤيدالفضلا .

**گَرْدُونْ نَمِطْ پَلَنكْ گَرَدْ** يعنى جهـانده امن قالمادى ، كذا فى شرفنامه .

**گِرْدِى گَرَدْ** برتوز قوباردى ، ديمكدر :

بيت

كرد در چشمم غبار خاك راه او صبا
كس چه دانستى كه ناكه اوچنين كردى كند
مولانا كاتبى

**گُرْدِى وُمَرْدِى** نقـدر حقير ايسه ده حريفندن قالماز :

بيت

بروى مرد باشد كرد اين راه
نخواندى اين مثل كردى ومردى
كمال خجندى

ديكر بيت

هست مردان نهان بهر كردى
نه شنيدى كه كردى و مردى

**گَرْكَسِ تَرْكَشْ** عربيده شهاب ديرلر :

بيت

سرجفت كند افعئ قربان وچوآن ديد
پرباز كنـد كوكس تركش طيران را
انورى

**گَرْمْ خُونْ** روحه يقين اولان آدم قانى صيجاق ؛ اكثر دلبر وصفنده استعمال اولنور كاهى باده‌يه‌ده صفت ايدرلر :

بيت

دختر رزكه شيشه منزل كرد
كرم خون بود جاى دردل كرد
مولانا هلالى

**گَرْمْ دِلانْ** يعنى عاشقان و سوخته دلان .

**گَرْمْرانْ** آتى پك سوروب شتابله كيده‌نه ديرلر .

بو معنايه .

**گَرْمْ تازْ** دخى ديرلر .

**گَرْمْرَوانْ** يعنى عاشقان وسالكان وبشتاب روندكان ، كذا فى شرفنامه .

**گَرْمْ سِيرْ** كسر سين ايله سواحل يعنى زياده ايصى مواضع :

مثنوى

مهين بانو زمين بوسيد و برجست
بخسرو كفت مارا حاجتى هست
كه دار الملك بردع را نوازى
ز مستانى در انجا عيش سازى
هواى كرمسيرست آن طرفرا
فراخيها بود آب و علف را
شيخ نظامى

**گَرْمْ شُدْ** ايجندى ودخى تهور ايلدى :

بيت

چو آكاه شد آن نصيحت كذار
كه از پند او كرم شد شهريار
شيخ نظامى

**گَرْمْ عِنانْ** مثل كرمران مرقوم :

بيت

فغان ز تندئ آن شهسوار كرم عنان
كز و حوالهٔ درويش تازيانه كند
مولانا كاتبى

کَسْ اَزْ بَهرِکَسْ خُودْرا نکَشْتَه اَسْتْ ترکیده اولمش اردنجه اولمش یوق دیدکاریدر:

بیت

بجز شیرین که در خاك درشتست
کسی از بهرکس خودرانه کشتست
شیخ نظامی

کسی داندکه اُشْتُرْ میچَراند روزکارك حالنی ستمن چکن بیلور، دیمکدر :

بیت

میان عاشق و معشوق رمز یست
کسی داند که اشتر میچراند

بو مثلده حضرت اویس القرنی رضی‌الله عنهه تلمیح واردر .

کَسْ نَکُویَدْ کِه دُوغِ مَنْ تُرشَستْ ترکیده بعینها مستعملدرکه کمسه یوغوردم اکشیدر دیمز دیرلر :

بیت

تا سمند زمانه در روشست
کس نکوید که دوغ من ترشست
شیخ نظامی

کَشْتیء زَرْ یعنی ماه نو وشراب طولو ساغردن کنایه‌در، کذا فی شرفنامه .

کَشِشِ خاطِرْ شوق و میل خاطر :

کَعْبُ الْغَزالْ پنیر شکری :

بیت

کالقند شعر من ز بنفشه شکر بزاست
زان غیرت طبرز دو کعب الغزال شد
حافظ

کَعْبهِٔ جَهانْگَرْدْ یعنی آفتاب ، کذا فی المجمع .

کَفَنْ بَرْ دُوشْ اَفْکَنَدْ یعنی عذرینی دیلدی :

بیت

غلام خواجهٔ بودم بر وعاصی‌شدم عمری
پس افکندم کفن بردوش و پیشش با کفن رفتم
خواجه سلمان

کُلُوخِ خُشْكْ بَرْلَبْ مالِیدْ تجاهل ایتدی یعنی اول دکادن کلمدی :

بیت

لبش تربود از خون خوردن شب
کلوخ خشك را مالید بر لب
شیخ نظامی

کَلاغَشْ بَرْ کُلُوخْ نَنْشِینَدْ هرکسه رام اولان دلبر حقنده ایراد ایدرلر :

بیت

چه باید ملك جان دادن بشوخی
که ننشیند کلاغش بر کلوخی
شیخ نظامی .

کِلیدِ ایمانْ یعنی کلمهٔ شهادت ، کذا فی شرفنامه .

کم آب یعنی بی حجاب و بی حیا .

کَمانْ اَفْکَنَدْ عاجزاولدی (سپر افکند) کبی :

بیت

کمالی که بر قصر ادراك او
بنفکند فکرت کمان کمان
کمال اسمعیل درتوحیدباری

کَمانِ دَسْتَکَشْ قوله‌سهولتلی چکیلیر یای استعاره طریقیله کپازه یه دخی دیرلر :

بيت

طفل بخت تست بر نائی كه چرخ كوزپشت
چون كمان دستكش درقبضۀ فرمان اوست
خواجه سلمان

بومعناده يالكز دستكش دخی ديرلر :

بيت

پيش زوربازويت قوس‌فلك‌شددستكش
زير پای همتت مال جهان شد پايمال
وله ايضا

مجازا مغلوب و مسخر معناسنه‌ده استعمال اولنور :

بيت

دستكش جفا مكن آب‌رخم كه فيض او
بی مدد سرشك من در عدن نميكند
وله ايضا

بيت ديكر

ابروی دوست‌كی شود دستكش خيال من
كسی‌نزدست ازين كمان‌تيرمرام برهدف
حافظ

**كَمَرْبَسْتَه** يعنی خدمتكار:

بيت

فلك زخيل كمر بسته های اوست كه بندد
ز شكل قوس‌قزح برميان خويش مناطق
نثاری

**كَمْ زَدْ** يعنی ترك ايلدی :

مثنوی

آنكه كم زد وجود عالم را
كو ببين مصطفی و آدم را
حكيم سنايی

وتواضع ايلدی معناسنه :

بيت

كم زدۀ آن مه نو بدر شد
تا نزنی كم نرهی از كمی
حضرت مولانا

و دخی نقش زار قمار رهنه دن اكسك كلدوكنه ديرلر زيرا اويله اولیجق رهنه يی آله‌مز مغلوب اولور :

بيت

سكه تو زن تا امرا كم زنند
خطبه تو كن تا خطبا دم زنند
شيخ نظامی درنعت

**كَمْ زَدۀ چَنْد** يعنی كفار و منافقين ، كذا فی‌شرفنامه .

**كَمْ زَدَه** مدبر وبدبخت :

بيت

طالع بد بود بد اختر شدم
كم زدۀ كوی قلندر شدم
شيخ نظامی

**كَمْ ظَرْفْ** حوصله‌سز و چوق شرابه تحملی اولميان :

بيت

ازان پيمانه آمد اولين دور
ز كم‌ظرفی شدم ازبوی آن‌مست
طالب آملی

مجلسده ياوه‌لك ايده‌نه‌ده ديرلر :

بيت

شراب‌عشق پر زورست كم دركار شانی كن
كه او بسيار كم ظرفست ترسم تارود تابش
شانئ تكلو

بو معنايه بی ته دخی ديرلر :

بيت

چاه زنخدانش ببين ای ديده وكاری مكن
كاندر ته دوزخ فتد جان من بی ته دكر
محتشم كاشی

**كَمْ كِرِفْتْ** ترك ايلدی :

مثنوی

كسی كو تواند كم سر كرفت
تواند كريبان قيصر كرفت

**كمكاسه** خسيس و بخيل :

بيت

کان ودریا پیش او کمکاسه و نوکیسه اند
پیشهٔ آن ممسکی و شیوهٔ این مدخلی
شریف تبریزی

**گنج باد آورد** زحمتسز قازانلمش مال ومشقتسز رزق :

بيت

ز خاکش راه را کنج روان بود
مکر خود کنج باد آورد آن بود
شیخ نظامی

**گنج حکیم** یعنی سورهٔ فاتحه ، کذا فی شرفنامه .

**گنج نامه** یعنی طبیعته موافق نسنه ودخی سخن اصلنده مغر بیلرك فتح کنوز ودفائن ایچون مخصوص کتابنه ده دیرلر :

بيت

غلامیٔ خط ساقی سعادت ازلست
کدای میکده را کنج نامه در بغلست
مولانا کاتبی

بيت

کنج مراد را خط خوبان بود سجل
این کنج نامه ایست که هیچ اژدها نیافت
وله ایضا

**گندم نما** یوزه کولیجی :

بيت

روی کندم کون نمود وجان مایکجو فروخت
از جه شد یار اینچنین کندم نما وجو فروش
کمال خجندی

**گندهٔ چهار بند** یعنی دنیا ، کذا فی مؤید الفضلا .

**گهر خطا نکند** اصل خطا ایلمز :

بيت

همه صواب رود بر زبان او زیرا
که لفظ او کهراست و کهر نکرد خطا
کمال اسمعیل

**گوهرزای** یعنی نیکوکار و هنرمند ، اصیل کذا فی شرفنامه .

## باب الكاف المكسورة

**گران پای** آغر یورویشلو هر نه اولورسه:

بيت

نکاهم هر کجا کردد کران پای
بماند از دلم صد پاره از جای
نصیر همدانی

**گرانجان** یعنی ثقیل وکاهل ، کذا فی المؤید اما شرفنامه ده بالوده معناسنه مسطوردر .

**گران رکاب** کرانپای مرقوم معناسنه‌در:

بيت

چو منت رکاب بوسم ز چه رو سبك سواری
چو بغیر همعنانی ز چه رو کران رکابی
وحشی

**گران سایه** آغر جانلو و وجودی ثقیل اولانه دیرلر :

مصرع

چون کران سایه تراز من که نماید ابرام
حکیم انوری

**گران سر** یعنی متکبر، کذا فی شرفنامه ترکیده آغر باشلو دیمك صفت ممدوحه‌در .

**گِرانْ بِسَرشِتْ** یعنی متکبر وحمال بارکش و دخی کاهل ، کذا فیالمحمودی .

**گِرانْمایَه** قیمتلو و زیاده سرمایه‌لو ، کذا فی مجمع‌الفرس .

**کِرْدارْ** ایش وکوج معناسنه :

بیت

مدتی کفتار بی کردار کردی مرحمت
روزکاری هم بمن کردار بی کفتارده
صائب اصفهانی

**گِرْدِپایِ حَوْضْ میگَشْتْ** محل تهمته اوغرادی ودخی ایشی آشکار اتمامك ایستدی:

بیت

بشب زان حوض پایه پایه نکذشت
همه شب کرد پای حوض میکشت
شیخ نظامی

**گِرْدِسَرَشْ گَرْدَمْ** جانمی یولنه فدا ایده‌رم :

بیت

چه کرده ام سبب رنجش تو چیست بکو
بیا که کرد سر بد کمانیت کردم
وقوعیٔ تبریزی

یالکز سرش کردم دخی دیرلر :

بیت

سرآن تند خوکردم که بتواند بآسانی
جهانی‌رابیك‌چین‌جبین‌بی‌دست‌وپاکردن
قاضیٔ نور اصفهانی

**گِرْدِسَرِخُودْ دَوِیدْ** کندی کندینی سرکشته و آواره ایلدی و دخی کندی بیلدیکنه کیتدی دیمك اولور .

**گِرْدِ سَرِخُودْ گَرْدِیدْ** دخی بومعنایه‌در:

بیت

پرکاروش ازآن خود برکرد سر بکردید
کو می نهد بیکسو از بهر یار پایی
کمال اسمعیل

**گِرْدَشْ نَمیتَوانْ گَرْدِیدْ** یاننه اوغرامق اولمز :

بیت

بران سرم‌که بکردسرش بکردم لیك
چنان نشسته بکردش نمیتوان کردید
شاعر

**گِرْدْنامَه** سکه‌لی دینار :

بیت

کرد نامه است‌که شه اهل‌هنر را کرده‌است
شکل تدویر که بر دائرهٔ دینارست
رضی‌الدین نیشابوری

**گِرِفْتَه زَدْ** لاف اوردی :

بیت

کرفته مزن در حریف افکنی
کرفته شوی کر کرفته زنی
شیخ نظامی

**گِرِفْتَه سَرْ** واله و متحیر :

بیت

حدیث سرما و پای حبیب
چو ازسرکرفتی بپایان رسان
کمال خجندی

**گِرِهْ بَبادْ مَزَنْ** بوشنه چالشمه :

بیت

کره بباد مزن کرچه بر مرام وزد
که این مثل بسخن باد با سلیمان کفت
خواجه حافظ

**گِرِهْ بَرْبادْ بَسْتْ** مشکل مصلحتی وجوده کتوردی :

بیت

کره بست بر باد تیمار کر
دم باد با پرکره خوبتر
مولانا هاتفی

**گُريز پاى** يعنى قاچغين قول وغيره :

بيت

هستم ز جان غلامت اما گريز پايم
صد ره اگر فروشى بگريزم وبيايم

**گِرى** (گريستن) دن اغلامق معناسنه امردر :

بيت

اى ابر بهمنى نه بچشم من اندرى
تر زن زمانكى و بياساى وكم گرى
بعضاً مساحه‌ده قوللانيلان جريب معناسنه كلير.
بعضاده (گره) يعنى عقده ودوكوم مقامنده قوللانيلور . منوچهرى :

بيت

چون باز گرى من بگشايم تو ببندى
ور باز گرى هيچ نبندم بكشائى
بعضاده (گيرى) نك مخففى اوله‌رق قوللانيلور:

بيت

چون تو مقصود خود گرى در دست
بت پرستى نه خداى پرست

**گِريه در گِلو گِره شُد** شدت المدن كنايه‌در :

بيت

گفتم باه وناله غم از دل برون كنم
شد گريه در گلو گره هم آه چون كنم
كمال خجندى

**گيرُودار** جنك معناسنه‌در .

**كيسه بُزُرگ گُند تا بَنْدَد** يعنى بذل و سخاوت كند :

بيت

بزركى بايدت دل در سخابند
مر كيسه ببرك كند تا بند
شيخ نظامى

**كَيك دَرشَلوار** مضطرب وبيقرار اولمقدن كنايه‌در :

بيت

چرخ را با شرفش سنك فتد در موزه
كوه را با سخطش كيك فتد در شلوار
حكيم انورى

## باب الكاف المضمومة

**كُدام سَگَسْت** يعنى نه وجودى ونه حدى واردر :

بيت

نهادهٔ بوفا دارى ار چه نام سكم
سك تو اهل وفايند من كدام سكم
قاضئ يحيى نور بخشى

**گُربهٔ بيد** سكود چيچكى:

بيت

اگر بانبات از نهيب آورد رو
كند گربهٔ بيد قصد كبوتر
مولانا اميدى

**گُربه دَرْ اَنْبان** مكر وحيله‌دن كنايه‌در :

بيت

طمع كو گربه در انبان فروشد
كه بخل امروز با سك درجوالست
حكيم انورى

**گُربهٔ عابِد نَمازْ كَرد** ريا اظهار ايلدى ، حيله سى واردر ، ديمكدر :

بيت

اى كبك خوشخرام كجا ميروى بايست
غره مشو كه گربهٔ عابد نماز كرد
خواجه حافظ

**گُربه همه شب بخواب بيند دُنبه** تركيده آجطا .
وق كنديني آرپه انبارنده صانور ديدكارى مثلدر :

بيت

عاشق بخودش کر بکند وصلتش امید
کر به همه شب بخواب بیند دنبه
میر صادق

**کُرْكْ آشتی کَرْدَنْ** ظاهرده محبت وباطنده عداوت طوتمغه دیرلر:

بيت

ای صبا درد دل یوسف بکو یعقوب را
آشتی کردند اخوانش ولی کرك آشتی
مولانا آصفی

بيت

باد که با خاك بکرك آشتیست
ایمن ازین راه بنا داشتیست
شیخ نظامی

**کُرْكْ آشنایی** غدر و نفاق و مکر و حیله ایله دوستلق ایتمکه دیرلر ، کذا فی المحمودی .

**کُرْكْ بارانْ دیدَه** کورمش کچورمش :

بيت

روز باران بسکه در کوی بتان کردیده ام
در طریق عشقبازی کرك باران دیده ام
بصیریٔ بغدادی

**کُرْكْ زادَه عاقِبَتْ کُرْكْ شَوَدْ** بد اصل تربیت ایله اصیل زاده اولماز :

بيت

عاقبت کرك زاده کرك شود
کرچه با آدمی بزرك شود
شیخ سعدی

**کُرْكِ یُوسُف** افترا ایله متهم اولان آدم حقنده ایراد ایدرلر .

**کُرَّه خَرْ از اَسْبْ نَزایَدْ** بد اصلدن ایولك کلمز :

بيت

هیچ کندم کاری و جو بر دهد
دیدهٔ اسبی که کره خر دهد
حضرت مولانا

**کُشادَه اَبْرُو** یعنی کولر یوزلو عربیده صبیح الوجه دیدکاریدر :

بيت

روی عبوس واعظ نبود کشاده ابرو
رندان باده آشام دائم شوند خوش رو

**کُشادَه پیشانی** یوزی آق آلنی آچیق عربیده وضاح الجبین دیدکاری تعبیردر .

**کُشادَنِ فُقاع** یعنی تفاخر کردن .

بيت

رفت آنکه فقاع ازتو کشائیم دکر بار
مارابس ازآن کوزه که بیکانه مکیدست
شیخ سعدی

**کُشادْنامَه** منشور احکام سلاطین .

**کُلاهْ اَنْدازْ** اشتیاق تام ایله طالب معنا سنه :

بيت

بشوخی مثل آن هرکز ندیدم
کلاه انداز میکشتم بعمری
ملا عزتی

**کُلاهْ بَرْسَرْ نِهادْ** آز نسنه یی زیاده وعظیم کوسترمك :

بيت

قطرهٔ باران ازو بر روی ابری کی چکد
کو کلاهی برسرش ننهاد خالی از حباب
حکیم انوری

**کُلِ آنَسْتْ** انك نشانی و علامتی وار . در ، دیمکدر :

بيت

رخش کل کل برامد ازمی وکفتم چه تابست این
کشاد آن غنچه لب لب را که کلهای شرابست این
میر خسرو

بيت

مستانه زکلهاست که برسرزدهٔ باز
اینها کل آنست که ساغر زدهٔ باز
مولانا هلالی

**گُلْ اَبْر** یعنی ابر بهاری :

بیت

هر فرقه را دل از سخنی تازه میشود
بر هر کل زمین کل ابری کما شتند
مولانا صائب

بیت

کار ما از ساغر پر می بسامان میشود
مجلس ما از کل ابری کلستان میشود
وله

**گُلْ بچشم اُفْتادْ** یعنی کوزه آق دوشدی :

بیت

روز کارم تیره و بختم سیاه افتاده است
کل بچشم روز نم از مهر وماه افتاده است
صائب

**گُلْدَسْتَه** مناره‌دن کنایه‌در :

بیت

مؤذن زکلدسته شد نغمه ساز
چو بلبل که برشاخ کل شد طراز
مولانا هاتفی

**گُلِ زَمینْ** عیش وعشرت اولنه‌جق مکان :

بیت

در هر کل زمینی دارند شکل نرکس
پیران باده پیما پر کرده جام باده
مولانا آصفی

و دخی محلات اراسنده جای جمعیت اولان مکانه دیرلر :

بیت

تو در غرور حسن که در هر کل زمین
خلقی در آرزوی سلام تو میکشند
بابا فغانی

**گُلِ صَباحْ** یعنی چین سحر صباح وقتی ظاهر اولدیغی محل :

بیت

عرق زمی بدرخت کل صباح بهار
نشسته برسمن ولاله شبنم سحراست
مولانا آصفی

**گُلْشَنْ شُکُوفَه کَرْدْ** کیزلی احوالی آچلدی :

بیت

آن شب از رخنهٔ که داشت ملش
زاب دیده شکوفه کرد کلش
شیخ نظامی

**گُلْ شُکُفْتَنْ** راز آچلمقدر :

بیت

هست از دهنت در دل هر غنچه سخنها
کلها شکفد کر بکشایند دهنها
سیفیٔ بخاری

**گُلْ کَرْدَنْ** راز آچق معناسنه :

بیت

غنچهٔ کل باز قصد خون بلبل میکند
عاشقی پنهان نماند عاقبت کل میکند
طالب کیلانی

بر حادثه ظهورینه‌ده دیرلر :

بیت

مشو با هر کسی ای غنچهٔ باغ حیا همدم
تبسم کردنت با این و آن کل میکند آخر
خواجه کمال

**گُلْ وا کَرْدَنْ** دخی بومعنایه‌در :

بیت

ای صبا آن باغ عارض را تماشا کردهٔ
مضطرب می بینمت کویا که کل وا کردهٔ
غیاث الدین

مولانا عبدالرحمن جامی حادثه ظهورینه

**گُلْ شَکُفتْ** دخی دیمشدر :

بیت

کلها شکفت وکار خ من زیر خاك خفت
مارا درین دیار عجایب کای شکفت

**گُلِ نافَرْمانْ** بنفشه :

بيت

روی بر تافت زحکم توکل نا فرمان
هست برکشتن رو يش کل نافرمانی

**کلوخ انداز** بيهوده کفتار وپريشان کوی:

بيت

کاوخ انداخته چون چشم نمناك
کاوخ اندازی ناکرده بر خاك
شيخ نظامی

ودخی کندينی بيلمز اوضاع ناهموار صاحبنه ديرلر :

بيت

چو کردی باکاوخ انداز پيکار
سر خود را بنا دانی شکستی
شيخ سعدی

**کله شکست** صاريغی يا عرقجينی اکری کيمکدن عبارتدر :

مصرع

خاصه که طرف کله برمه تابان شکست
خواجه سلمان

وكاغد بوكمكه ده كاغد شكست ديرلر :

مصرع ثانی

تير محرر ترا كاغذ ديوان شكست

**کم شد پی نخود سياه** بر کمسنه مراد مقصودينه وصولده عاجز اولدقده ايراد ايدرلر :

بيت

ربود خال تو کفتم دل مرا ای ماه
بناز کفت که کم شد پی نخود سياه

**کنبد اعظم** يعنی عرش مجيد ، کذا فی شرفنامه .

**کنبد زد** آتی نقله قودی و دخی آت صچراتدی :

بيت

کنبد خاکی پس پشت افکنند
کنبد از آفاق برون برزقله
مولانا جامی

کنبد اصلنده نقل اورمغك موضوع اسميدر:

بيت

ز همت ساختم رخش فلك کام
بيك کنبد رسيدم بر نهم بام
مير خسرو

**کنبد کرد** مثاله :

بيت

تازيانه بر زدی اسم بکشت
کنبدی کردوز کردون برکذشت
حضرت مولانا

**کنبد کل** يعنی غنچهٔ کل:

بيت

فريب کنبد نيلوفری مخور که کنون
اجل چو کنبد کل بر فشاندت عمدا
حکيم خاقانی

بو معنايه :

بيت

دکر ز باد نکردد خراب کنبد کل
نسيم لطفت اکر باد را شود معمار
خواجه سلمان

**کنبد چهار بند** يعنی دنيا ، کذا فی مجمع الفرس .

**کنبد صوفی لباس** يعنی فلك ، کذا فی شرفنامه .

**کنبد طاقديس** يعنی فلك ايضا منها .

**کنبد مقرنس** مثله ايضا منها .

**کنده بر پای خويش زد** ترکيده کندی اياغنه بالطه اوردی ديدکاری مثلدر :

بيت

چو طالع جهانکردی آرد به پيش
نشايد زدن کنده بر پای خويش
شيخ نظامی

**كَنْدَهٔ تبرْ خُورْدَهْ** مرد پخته ومحنت کشیده وکار جهان آزموده:

بيت

دلم ز زخم زبانها نگردد آزرده
که عاشق تو بود کندهٔ تبر خورده
کمال خجندی

**گَواهِ اُودَرْ آسْتِینْ** حاضر جواب وسوزی اثباتله سویلر :

بيت

اطلس زربفت سلطانیست فرش آسمان
شال فقرش را گواه رحمت اندر آستین
مولانا کشوری

مصراع

گواه عاشق صادق در آستین باشد
عشقی تبریزی

**گَواهِ اُومَغْرِبِیست** سوز صدق وحقیقت و ادعاسنده دلالت وثبات یوق دیمکدر :

بيت

گر گویدت فقیه که زر یست پاك این
مشنو که آن گواهی او مغربی بود
مولانا کاتبی

**کُوتَهْ آسْتِینْ** صورت صلاحده اولان اهل فساد دیمکدر. زیرا سارق فراخ آستین اولور مسروقی ستر واخفا ایچون عربیده اخذ ید القمیص دیرلر :

مصرع

دراز دستی این کوته آستینان بین
خواجه حافظ

**کُوتَهْ اَنْدِیشْ** صوکنی دوشونمیان :

بيت

نوشته بدان نکتهٔ جانگداز
که ای کوته اندیش دامن دراز
مولانا جامی

**کُوتَه بَامْ** دون همت و بی غیرت ودخی اسرار واحوالن افشا ایدیجی :

بيت

حال می خورد نم از روزن وسوراخ نشست
همه همسایه بدیدند ز کوته بامی
اوحدالدین اصفهانی

**کُوتَهْ بِینْ** غلط اندیش وبی تدبیر :

بيت

بعهد قامت برکنده بادا چشم کوته بین
که چون نرگس نظر بر سرو و بر شمشاد میدارد
کمال خجندی

**کُوتَهْ دِیوَارْ** ترکیده یالیمی الچق دیدکاری مثلدر :

بيت

گنبد چرخ که بالا و دراز آهنگست
هست با همت عالی تو کوته دیوار
کمال اصفهانی

بو معنایه پست دیوار دخی دیرلر :

بيت

چه صفهای چرکه بهم داد دست
شد آن بیکران دشت دیوار پست
مولانا هاتفی

چرکه سورکون آویدر .

**گُورْ جُدا خَانَه جُدا** برکمسنه نك صحبتندن اعراض اولندقده ایراد ایدرلر :

بيت

مرده و زنده ملولم ز ملاقات رقیب
هست دیرین مثلی گور جدا خانه جدا
مولانا جامی

**گُوسَالَه اَزْ پُشْتِ مِیخْ پَرَدْ** ترکیده ال قنادیله اوچار دیدکلری مثلدر .

**گُوشْ بَدَرْ شُدْ** یعنی منتظر اولدی ، کذا فی شرفنامه .

**گوش پهن کرد** قولاق قبارتدی :

بیت

دوشم ز بلبلی چه خوش آمد که می سرود
کل پهن کرده کوش زشاخ درخت خویش
خواجه حافظ

**گوش بیفشرد** یعنی کوشمال ویردی قولاغنی بوردی ، کذا فی شرفنامه .

**گوش خورد** مثله :

بیت

نه ز آسیب قضا کوش خوری
نه باشکال فلك درمانی
حکیم انوری

**گوش دار** شرفنامه ده محافظه ایله معنا سنه‌در اما مشهوری غافل اوله معناسنه‌در :

بیت

درآندم که اسب افکنی هوش دار
سلیح و هم آورد را کوش دار
حکیم فردوسی

فرهنك میرزا شاه حسین وفایی ده بمعنی بدل کردن وعوض دادن مسطوردر ومجمع الفرس سروری‌ده بمعنی نژاد واصل‌ونهاد مرقومدر.

**گوش داشت** کوش‌دار مرقومك ماضیسی اولور محافظه ایلدی معناسنه نتکم :

بیت

آسمان در حلقهٔ خود کوهری میداشت کوش
ساخت امروزش برای آفرینش کوشوار
خواجه سلمان

شرفنامه صاحبنك قولنی مؤید :

بیت

ای ملك العرش مرادش بده
و ز خطر چشم بدش کوش دار
خواجه حافظ

**گوش سرای** ایشتدوکن فهم ایدوب حفظ ایده‌نه دیرلر :

قطعه

دشمن در کهت که نشناسد
لحن داود راز با نك درای
رشك عیسی شود اکر کردد
مدحتت را بصدق کوش سرای

**گوش را نوازش دادن** یعنی قولاق چکمك :

بیت

نوازش داد عرش دوستداری
به پیغام قبولم کوش داری
حکیم شفایی

**گوش گذاری کرد** سوزی ایهاملی سویلدی ، قولاغنه طوقوندیردی :

بیت

کس نیارد که بر و دم زند از قصهٔ ما
مکرش باد صبا کوش کذاری بکند
خواجه حافظ

**گوش کرد** نکاه ایلدی و فهم ایدوب اکلادی ، کذا فی المحمودی بو معنایه :

بیت

کلاغی تك کبك را کوش کرد
تك خویشتن را فراموش کرد
شیخ نظامی

بو معنایه در کوش کرد دخی دیرلر :

بیت

کلاغی ره کبك در کوش کرد
ره خویش را هم فراموش کرد
مولانا جامی

**گول اومخور** آنك حیله‌سنه آلدانمه دیه‌جك یرده استعمال اولنور ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

**گوله** گله معناسنه اولان گلوله‌نك خفیفیدر:

بيت

ز سنك منجنيق و گولهٔ رعد
جدا ميشد همه بنياد و اركان

بو معنايه .

**كُونْ فَرَاْخى ميكُنَدْ** حدندن زياده خرج و صرف وسفاهت ايدن حقنده ايراد ايدرلر بوتعبير تركيده دخى مستعملدر .

**كُوهْ بَكُوهْ نميرَسَدْ آدَمْ بادَمْ ميرَسَدْ** تركيده طاغ طاغه قاوشمز آدم آدمه قاووشور ديرلر :

قطعه

باور نكرد مى كه رسد كوه سوى كوه
مردم رسد بمردم باور بكر دمى
كوهى بود تنم كه باو كوه غم رسيد
من مردمم چرا نرسيدم بمردمى
شيخ نظامى

**كُوهْ را فَرْهادْ كَنْدُ لَعْلْ را پَرْويزْ يافتْ** برى زحمت چكوب چالشدى غيره نصيب اولدى :

بيت

برده ام صد رنج وصلت شد نصيب ديكران
كوه را فرهاد كند و لعل را پرويز يافت
ابو المعانى

**كُوهْ ميخُورَدْ ورَهْ ميرَوَدْ** ياوه كوى و بيهوده كفتار حقنده ايراد ايدرلر .

**كُهَنْ كيسَه** خسيس وبخيل :

بيت

كهن كيسه شد خاك پنهان شكنج
كه هر كز برون نارد آواز كنج
شيخ نظامى

**كُويَسْتْ وَچَوْكانْ هَمْ** ايشته طوب ، ايشته ميدان ديمكدر :

بيت

ز انجم كوى خو بى بردى وازماه تابان هم
اكر خورشيد دعوى ميكند كويست وچوكان هم
اهلى شيرازى

**گُويَنْدَه رادَمْ كِرِفتْ** سويليجيدن سوز صادر اولمدى ، كذا فى شرفنامه .

**كُوِىْ هَفْتِ راه** يعنى دنيا ايضا منها .

**كُهْنَه سَوار** اشمش و يورتمش تجربه ديده :

بيت

اندر زمان ز كهنه سواران يكى مى است
انكو دم قبول نفس ميزند نى است
بابر شاه

## باب اللام المفتوحة

**لَبِ شيرينْ** ميخوش اولان نسنه در هر نه اولورسه :

بيت

لب شيرين ببادهٔ ديرين
چو رساندند كشت لب شيرين
شاعر

**لَبِ وُسَنْكْ** خاموش اول ديمكدر.

رباعيه

هندو پسرى ديدم اندر صف جنك
رخساره اش از آتش مى شد كارنك
كفتم صنما ز لعل لب كامم بخش
درخنده شد وكفت همايون لب وسنك

**لَشْكَرْ شُكُوف** يعنى شجيع و بها در دلاور، كذا فى المجمع .

**لَعْلِ سُفْتَه** يعنى مى سرخ.

**لَعْلِ ناسُفْتَه** يعنى سرود :

بيت

كهى لعل سفته به پيانه خورد
كهى كوش بر لعل ناسفته كرد
شيخ نظامى

## باب اللام المكسورة

لِبَاسِ راهِبان يعنى سياه رنك و سياهى ، كذا فى شرفنامه .

## باب اللام المضمومة

لُعابِ گاو يعنى كاغذ ، كذا فى شرفنامه .

لُعابِ گوزن صباح آيدينلغى ، مجمع الفرسده بمعنى برق و تابش آفتاب مسطوردر .

## باب الميم المفتوحة

مادَرْ بخطا يعنى ولد الزنا :

مصراع

غماز و سيه باطن و مادر بخطايى
مولانا نامىٔ سبزوارى

مادَرْ جَلَبْ اناسى فاجره ديمكدر :

بيت

حيز يست بى پدر نديده
مادر جلب است وكون دريده
عبيد زاكانى

مادَه گاو زينَ كَرْد يعنى فرار ايدوب قاچدى ، كذا فى لغة المعتبرة .

مارا بما رها كُنْ بزى كندو حالزه قو :

بيت

چند كويى شد بدريا اشك مژكانت كمال
اى ملامتكر رها كن يكدمى مارا بما
كمال خجندى

مارا فُرومگير بزى مزه‌لنوب مسخره‌يه آلمه :

بيت

مدعى مارا فرو كيرد بدورى ازوصال
او نميداند كه ذوق هجر بهتر دار دم
حسن بيك عجزى

مارْخوردَن يعنى رنج و محنت چكمك ، كذا فى المحمودى .

مارْدَرْ آستين برامز اولانى وياخود عدوى صافالەمقدن كنايه‌در :

بيت

مكن فتنه انكيز را همنشين
بساعد منه مار در آستين
مولانا هاتفى

مارْرا بدَسْتِ دِيگرانْ گير بو عبارت ايكى وجهله استعمال اولنور برى مصلحتك غيريلر اليله وجوده كتور ، برى دخى مصلحتكى كندك كور ايل اليله بيلان طوت يعنى ايشيكى غيره اينانمه ديرلر اضداد قبيلندندر .

مارِشِكَمْ سُوراخْ يعنى ناى ، كذا فى المحمودى .

بيت

آن آبنوسى شاخ بين ، مار شكم سوراخ بين
افسونكر كستاخ بين ، لب بر لب مار آمده
خاقانى

مار گزيده اَزْ رِيسْمان ميتَرْسَدْ بر كمسنه برنسنه‌دن متضرر اولسه هر كورديكن اويله صانور :

بيت

ترسم زرسن كه مار ديدم
چه مار كه اژدها كزيدم
شيخ نظامى

**مار میخوری** یعنی غم میخوری ، کذا فی مؤیدالفضلا .

**ماکیان بردر کشند** غایت بخلدن کنایه‌در، کذا فی شرفنامه .

**مانیز ازین نمد کلاهی داریم** بزمده اول وار یعنی آنی بزده بیلورز ایشده الیمز :

ر باعیه

کویند جماعتی که راهی داریم
درکسوت عارفان کلاهی داریم
کر تاج و نمد کمال ایشان باشد
مانیز ازین نمد کلاهی داریم

**ماه دوهفته** یعنی آیك اون دردی ، کذا فی شرفنامه .

**ماه سی روزه** یعنی غایت اینجه ایضا منها .

**ماه سی شبه** یعنی ناچیز و محو اولمش ایضا منها :

**ماه نو بروی او دیدم** بر کمسنه بر کمسنه سببیله نفع کوردکده ایراد ایدرلر :

بیت

عید است وموسم کل ویاران در انتظار
ساقی بروی شاه ببین ماه و می بیار
خواجه حافظ

**ماه نو بروی دوست دیدن** ایش راست کلمکدن عبارتدر :

بیت

درشب عید ابروی دلدار دیدن خوش بود
ماه نو آری بروی یار دیدن خوش بود
حالتیٔ عجم

**ماه نو کردن بروی دوست** مثله :

بیت

رسم باشد ماه نو دیدن بروی دوستان
ما از ان ابرو بروی دوست نو کردیم ماه
سیفیٔ بخاری

**مبیناد مرد** خیر کورمسون دیمکدن کنایه‌در :

بیت

بکر.کان جنکیزیٔ کاردزد
مرا کرد نسبت میناد مرد
مولانا هاتفی

**متاع روی دست** متاعك کمیدرکه اول صاتلمق ایچون دکان یوزینه قورلار :

بیت

تا فریبد ابلهانرا از متاع روی دست
آسمان پیش‌از تو یوسف بهر بازار آورد
مولانا عرفی

یالکز روی دست ده دیرلر :

بیت

روی دست شوق من مشاطهٔ حسرت شمار
آنکه بی کلکونه روی‌اشك راکلکون‌کند
طالب آملی

**محك زر ایمان** یعنی حجر الاسود ، کذا فی شرفنامه .

**مرا از زیر لب پرسید** کوکللو کوکلسز خاطرم اله آلدی از سر با پرسید دخی بو معنایه‌در ایکی‌مثلده بو بیتده واقعدر :

بیت

کی سخنی کفتهٔ یا دمی از زیر لب
یا بمثل پرسشی از سر پا کردهٔ
اوحدالدین اصفهانی

**مرد این انجیر نیست** اول بوایشك صاحبی دکلدر عدم قدرتدن عبارتدر :

بیت

درین باغ اکر لاله‌چینی و کل
نخواهی شدن مرد انجیر عشق
وله ایضا

مَرْدِی راست گُوییست ارلك طوغری سویلمکدر :

بیت

ترا بسیار خصلت جز نکو ییست
بکویم راست مردی راست کوییست
شیخ نظامی

مَرْکَبِ جَمْ چابك یم ییجی آت ، کذا فی المحمودی :

مَرْکَبِ جَمْ یعنی هوا بو جمدن مقصد حضرت سلیماندر علی نبینا وعلیه السلام :

مصرع

بهمن به پشت مرکب جم بر نهاد زین
خواجه سلمان

بیت

کر کشد در ته آن مرکب جم
که برون آورد از هند حشم
مولانا جامی

مَرْكِ خَرْ عُرُوسِیِ سَكَسْت برخسیسك مالی وارثلره ویاخود غیرلره نصیب اولدقده ضرب ایدرلر:

بیت

چه خوش کفت آن نهاوندی بطوسی
که مرك خر بود سك را عروسی
کمال خجندی

مَسْتْكَارْ کسکین شراب:

بیت

ز لبهای تنك جام لبالب داد خسرو را
اکرچه می‌تنك بددست اما مستکار آمد
میر خسرو

مَسْنَدِ جَمْ مرکب جم هوا دیمکدر ، کذا فی شرفنامه .

مَشیمهٔ عَالَمْ یعنی آفتاب ایضا منها .

مَغْزِ پُوسیدَه یعنی بی عقل :

بیت

تو ای مغز پوسیدهٔ سال خرد
ز کستاخیٔ خسروان باز کرد
شیخ نظامی

بیدار مغز بونك عکسیدر :

بیت

نشستند بیدار مغزان روم
بمهر فلك نرم کردند موم
وله ایضا

بیدار هوش دخی بو معنایه‌در :

بیت

جهان دیده پیران بیدار هوش
به کفتار کوینده کردند کوش
وله ایضا

مَغْز تَرْ کَرْدْ یعنی سوز سویلدی .

مَغْز دَرْ سَرْ کَرْدْ یعنی خاموش اولدی بو ایکی مثل دخی بو بیتده واقعدر :

بیت

بکفت کسان مغز در سر کنیم
بکفتار شه مغز را تر کنیم
ایضا له

مَغْزِ قَلَمْ یعنی استخوان بدن :

بیت

تا مغز قلم سوخته در تجربهٔ عشق
بر سوختکان مرهم داغست دلما
بابا فغانی

مَغْز مَا بُرْدْ بزه صداع ویردی ، کذا فی شرفنامه .

مَقْصُودِ کُنْ فَکَانْ یعنی حضرت خاتم انبیا صلی الله علیه وسلم .

مَقْصُورَهٔ عَمْرُو لَیْثْ ولایت شیراز .

مَعْمُورَهٔ عَمْرُو لَیْثْ دخی دیرلر .

**مَنْ آسمانْ میگُویَمْ اُو ریسمانْ** یعنی ایشیدن سویلین آدمك جوابن فهم ایتمدکده ضرب ایدرلر :

دل از آسمان کرد با او خطاب
نبودش جزا زریسمانیك جواب
مولانا حسین هروی

بیت

رخت کفتم بمه ماند میانم کفت چون موییست
سؤال از آسمان کردم جواب از ریسمان آمد
وله ایضا

**مَنْ سَنْكِ فُلانْرا پای سَنْكْ نیستَمْ** یعنی فلان ایله خصومته قادر دکلم :

بیت

نیست کردون بر رکوب چرخ چندین خاك وسنك
لیك در میزان قدرت کم نمود از پای سنك
مولانا کاتبی

پای سنك اصلنده ترازونك ناقص طرفنه باغلدقلری طاشدر عربیده رکوب دیرلر پای سنك بودن عاشق اولمق معناسنه ده استعمال اولنور . بو معنایه :

بیت

مهربان بود میان همه خوبان شیرین
پای فرهاد ازین واسطه بر سنك آمد
مولانا آصفی

**مَه پیشانی** آلنی صقر آت و صغر و سائر حیوانات یمن وسعادتله مشهوردر:

بیت

تبارك الله ازین اشهب ستاره خرام
که در حقیقت صبحست و ماه پیشانی
طالب آملی

**مَهتاب بَنُودَنْ** بیهوده کوی و هرزه کردلکدن کنایه‌در، کذا فی المحمودی .

**مَهدِ مینا** یعنی افلاك ، کذا فی شرفنامه .

## باب المیم المکسورة

**مُلْكِ خُدا بَنْدَهٔ خُدا** حکم وقدرت خدانکدر فاعل مطلق اولدر :

بیت

کر عاقلی مباش مقید بهیچ جا
نشنیدهٔ که ملك خدا بندهٔ خدا
شاعر

**مِبْرزآلودکان** یعنی فاسقان وامر معروفله مقید اولمیانلر ، کذا فی مجمع الفرس .

**مِنْقارِ گُل** یعنی زبان ایضا منها .

**مِهْر گیاه** عربیده ( بیروج ) دیدکاری اوتدر. لسان شعرده پك مستعملدر خلق اراسنده ممدوح و مقبول اولمقدن کنایه‌در ایضا منها .

بیت

رخ تو چشمهٔ مهراست وکرد چشمهٔ مهر
دمیده سبزهٔ خطت مکرکه مهر کیاست
شاعر

**نَه سیخ سوزد نه کباب** ترکیده شویله ایله که نه شیش یانسون نه کباب دیدکاری مثلدر مراد طرفینك مصلحتن مساوی ایله دیمکدر بومناسبتله ایلچی یه ده میانجی دیرلر اصلاح ذات البین ایتدوکیچون: مثال اول :

بیت

میانجی چنان کن ز راه صواب
که هم سیخ برجا بود هم کباب
شیخ نظامی

مثال معنای ثانی :

بیت

میانجی نه بلکه شه زادهٔ
فرستنده نه بل فرستادهٔ
وله ایضا

میانْ چُسْت کَرْدْ یعنی عزیمت ایلدی :

بیت

بیغمای دهلی میان کرده چست
میان کرده جست وعنان کرده سست
مولانا هاتفی

میانْگیرْ کوشه باشلرین بکلیوب خلقدن جر و سؤال ایده نه دیرلر کیم اولورسه کثرت استعمالدن مطلق جرار وسائل علمی اولمشدر :

مصرع

میانکیر کیرمت عیبم مکن پیش
میانکیری عجب نبود ز درویش
مولانا کاتبی

میخ قَدَمْ علایقدن منقطع اولوب منزوی وکوشه نشین اولمقدن کنایه‌در، کذا فی مؤیدالفضلا .

میوهٔ دِلْ یعنی سخن ، کذا فی شرفنامه اما مؤیدالفضلاده بمعنی فرزندان واقعدر بومعنایه عربیده ثمرة الفؤاد دیرلر .

## باب المیم المضمومة

مُخالِفانِ تراهَسْت طَبْل زیرِکلیم یعنی دشمنلرك عداوتلرین اظهار ایده‌مزلر، کذا فی المحمودی استاد دیمشدر :

بیت

درین زمان نکردد کسی زا مرت سر
مخالفان ترا هست طبل زیر کلیم

مُرْدارْ بَسْکانْ اَوْلیتَرْ مکروه نسنه اهلنه ترکِ اولنمقدن کنایه‌در.

مُرْدَه ریكْ صاحب مرده معناسنه‌در .

مُرْغِ اینْ اَنْجیرْ نیستْ بو ایشك رجلی وبو مصلحتك اهلی دکلدر :

بیت

بروکه فکرت تو نیست مرد این دعوی
مکن که خاطر تو نیست مرغ این انجیر
حکیم انوری

مُرْغِ دِلْ یعنی عقل ، کذا فی شرح المخزن .

مُرْغِ چَمَنْ یعنی بلبل ، کذا فی شرفنامه .

مُرْغِ سَلَیْمانْ یعنی هدهد .

مُرْغِ شَبْخوانْ یعنی بلبل منها.

مُرْغِ شَبْ وَرُوزْ یعنی آفتاب و ماهتاب ایضا منها .

مُرْغِ کاذَرْ فُرُوزْ یعنی پروانه ایضا منها .

مُرَقَّعِ دارِ اِبْلیسی یعنی مباشر فسق وفجور ایضا منها .

مُزْدُورِ دیو یعنی وبی فائده ایش ایشلینه دیرلر ، کذافی المحمودی عربیده اجیرالشیطان دیرلر .

مُشْتْ اَفْشارْ دست افشار معناسنه‌در :

مصرع

زر مشت افشار بودی بوسهٔ اورا بها
حکیم سوزنی

مُشْتْ بَرْ دِرَفْش راسْت نمی آیَدْ بر فقیرك بر دولتمند ایله مخاصمه‌سی اولدقده ضرب ایدرلر :

بیت

اگر بر درفش آوری مشت خویش
کنی هم خود آزرده انکشت خویش
مولانا هاتفی

مُشْتْ ودرِ فَشْسَتْ جنك وخصومت اوزره دیمکدر :

بیت

ای شوخ کفش دوز که بردی قرار دل
با غمزهٔ تو مشت و در فشست کار دل
سیفیٔ بخاری

**مُشتی** بر آوج معناسنه‌در :

بیت

در دشت غم آه درون کردست سرکردان مرا
چون کرد بادی آورد در چرخ مشتی خاکرا
مسعود قمی

و بر بلوك معناسنه‌ده کاور :

بیت

اعادی کدامند مشتی اراذل
اقارب چه‌بی چشم وروچون عقارب
مولانا امیدی

یکمشت دخی دیرلر :

بیت

قرص مه را پی یکمشت لئیم
بسر انکشت کرم کرده دونیم
مولانا جامی

و بر مقدار معناسنه‌ده مشتی دیرلر :

مصرع

باتش بدل کشت مشتی شرار
شیخ نظامی

صفت صبح در .

**مِشْك را كافور كرده** یعنی صقالی آغاردی ، کذا فی شرفنامه .

**مشك فروشان** یعنی خوشخو اولنلر ، کذا فی المجمع .

**مُشكل پسند** دکمه نسنه‌یی بکنمز :

بیت

طور من راز آرزو بحد بتان مشکل پسند
من کجا سودای این مشکل پسندانم کجا
مولانا لسانی

**مُفرد سوار** تك آتلو یعنی جنکه و یوله یالکز کیدن آدم :

بیت

ز مفرد سواران داننده‌کار
ز لشکر رقم کرد پنجه‌هزار
مولانا هاتفی

**موزه و كل** یعنی کار دشوار و درمانده‌لك :

بیت

تا دی مثل او مثل موزه وکل بود
اکنون مثل او مثل موی وخمیراست
حکیم انوری

**موی وخمیر** انك عکسی در موی وروغن دخی انك کیدر ، کذا فی شرفنامه .

**موشك دوانی کرد** ترکیده صمان آلتنه‌صو یوریدر دیدکاری مثلدر :

بیت

بتا راج برك درختان زهر سو
کند موذیٔ باد موشك دوانی
مولانا وحشیٔ یزدی

**موم نرم کردند** یعنی مشاوره ایلدیلر :

بیت

نشستند بیدار مغزان روم
بمهر فلك نرم کردند موم
شیخ نظامی

**مُهر دهان روزه داران** یعنی آفتاب ، کذا فی المحمودی .

**مُهره از ششدر نیامد** مرادحاصل اولمدی :

بیت

بشش جانب نشد کارش میسر
نیامد مهره اش بیرون زششدر
مولانا جامی

**مُهره در ششدر انداخت** بر حادثه پیدا ایدوب اورتبه‌یه براقدی :

بیت

نقش کج بین مباز با عرفی
مهره‌نا که بششدر اندازد

مولانا عرفی

**مُهْرَه دَرْشَشْدَرْ** شرفنامه‌ده عاجز و فرومانده معناسنه مرویدر .

**مُهْرَهٔ گِلْ** کسر کافله یعنی زمین و قالب، کذا فی المؤید والاداة.

## باب النون المفتوحة

**نَاتَوانْ بِينْ** یعنی حسود وبدخواه:

بیت

زمن ناتوان بین بود در حجاب
چوشب‌پرکه کوری کشدز آفتاب

مولانا هاتفی

**نَاخُنْ زَنِی** ایکی آدم آراسن افساد ایتمك :

بیت

چو او سوار شود ماه نو زند ناخن
که درمیان دو خورشید کرده غوغایی

قاضی نور اصفهانی

ودخی پرمق چتلاتمق معناسنه‌در .

**نَاخُنِی تَرْنَکَرْدَه** یعنی اندن نسنه اکسلمز :

بیت

بخشد دست او صد بحر گوهر
که در بخشش نگردد ناخنی تر

شیخ نظامی

**نَادَاشْتْ** بی‌شرم وحیا :

بیت

جنین آمدست از بزرگان پیر
که با هیچ نا داشت کشتی مگیر

وله ایضا

**نَادَانِ دَهْ مَرْدَه گُوی** دائما یعنی و بیهوده سوز سویلیجی :

بیت

حذر کن زنادان ده مرده گوی
چو دانا یکی گوی و پرورده گوی

سعدی

**نَاصِیَه دَارَانِ پَاکْ** یعنی اولیا وصلحا واتقیا، کذا فی شرفنامه .

**نَاطُورِ کَنْجَهْ** هرکسه یعنی وبلا استحقاق تواضع والتیام ایده‌نه‌دیرلر :

مثنوی

نباشد کار مردان خود پسندی
که باشد از تواضع سر بلندی
نبوده از تواضع گرچه رنجه
ولی نه همچنان ناطور کنجه

میر ابوالمعانی

**نَافِ اُو بَرْغَمْ زَدَنْدْ** نحس وقتده وجوده کلدی ، کذا فی شر- فنامه .

**نَافَه‌بُوی** اضداد قبیلندن هم خوشبو اولان نسنه وهم آغزدن چیقان بدرایحه:

بیت

جهانجوی چون دیدکان نافه گوی
چو نافه کند خویش را نافه بوی

شیخ نظامی

**نَافَهٔ مُشْكْ یَافْتْ** مشهور عالم اولدی، کذا فی مؤید الفضلا .

**نَالَه دَرْلَبْ شِکَسْتْ** مرادم حاصل اولمدی:

مصرع

یم تو بر لب شکند بانك رعد

شیخ فیضئ هندی

**نامَشْ بَرْآبْ نِوِیسْ** آدینی آکه :

مصرع

نوشته کفت نام دریا برآب

خواجه کمال

**نامَشْ بَرْیَخْ زَنَدْ** آدینی آکمز :

بیت

به از شاه بریخ زند نام او
نیارد درین کشور آرام او

شیخ نظامی

**نامَشْ بَرْیَخْ کُمارِیدْ** مثله :

بیت

من از وصلت فقع تاکی کشایم
که تو نامم بهٔیخ برمیکماری

حکیم انوری

**نامَشْ بَرْیَخْ نِوِیسْ** مثله :

مصرع

نویسید از تغافل نام بریخ

کمال خجندی

**نامَه‌را تَرْسازْ** تهی مکتوب کوندرمه :

بیت

کمال از خون دل ترساز نامه
سلام خشك چون‌نتوان فرستاد

کمال خجندی

**نامه سِیاهْ** کنهکار :

بیت

بهر تو در متاع خود آتش زدیم لیك
رحمی بحال نامه سیاهی نمیکند

بابا فغانی

**نامَه دَرْ رَوْغَنْ اُفْتادْ** زحمت‌ومشقتسز نعمته واصل اولدی :

بیت

چو عشق کله پز برکردن افتاد
دلاخوش باش نان در روغن افتاد

**نانْ کُورْ** خسیس وکفران نعمت ایدن ، کذا فی‌بعض‌اللغة .

**نانُ ونَمَکْدانْ شِکَستْ** یعنی حرام یمکه چالشدی ، کذا فی‌شرفنامه اما معنای ترکیب طوز اتمکه‌باقمدی یعنی حقوقه رعایت ایتمدی دیمکدر .

**ناوَكْ اَنْدازِ اَدَبْ** اعجام قتنده مجازا مربی ومعلم معناسنه‌در :

بیت

من که طفل آن دبستان معانی پرورم
عقل کل آنجا نباشد ناوك انداز ادب

حکیم خاقانی

بیت

من که باشم عقل کل را ناوك انداز ادب
مرغ او صاف تو از اوج بیان انداخته

مولانا عرفی

عرفی شناس اولنلر بو بیته معنای استفهامی ویررلر اما ترجمهٔ عبارت‌اولمق‌اوزره استفهامی اولمامق اقتضا ایدر صاحب لغتك رأینه‌مخالف اوله‌رق بوجمله‌نك‌استفهامی وایکنجی مصرعك جواب استفهام اولدیغی مسلمدر .

لمصححه

**ناوَكِ سَحَرِی** یعنی بد دعا ، کذا فی شرفنامه .

**نَبِیرَهٔ رَزْ** یعنی شراب :

بیت

مردود تو شد نبیرهٔ رز
زانست سرشك دیدهٔ تاك

خواجه سلمان درنعت شریف

**نَرْکَدا** یوز قزاردوب شی استین :

مصرع

میشود هردم بحسن روی اوکل نرکدا

خواجه آصفی

**نَرْكيسَهٔ سَقْفِ چَرْخ** يعنى انجم ، كذا فى المحمودى .

**نَسْلِ اَدْهَمْ** سياه اوزوم شرابى ، كذا فى شرفنامه .

**نَظَرْبازْ** صاحب بصيرت:

بيت

كمال دلبرى وحسن درنظر بازيست
بشيوهٔ نظر از نادران دوران باش
خواجه حافظ

**نَظَرْرا آبْ دادْ** كوزى آيدين اولدى عربيده قرير العين ديرلر سوينمكدن كوز ياشرديغنه اشارتدر :

بيت

ز سير باغ نظر آب ميدهد شبنم
بعندليب كلوى دريده مى ماند
مولانا صائب

بيت

چه نظر آب دهيم از كل رخسار وجود
ما كه در دامن زلف عدم آويخته ايم
طالب آملى

**نَعْلْ دَرْ آتَشْ نِهادْ** يعنى سحر ايلدى و بى قرار اولدى :

بيت

بلعل لبت نعل در آتشم
بكشتى ميم ده قلندر وشم
مولانا محمد ظهورى

بيت

خسرو بزاه كرم ز آتش نهاد نعل
درهر زمين كه از سم اسبش نشان نماند
مير خسرو

**نَعْلْ دَرْ آتَشْ داشْتْ** مثله :

بيت

در نهانخانهٔ عشرت صنمى خوش دارم
كه ز زلف ورخ اونعل درآتش دارم
خواجه حافظ

**نَعْلْ دَرْ آتَشْ كَرْدْ** جلبيه مثله :

بيت

بيقرار از دست اسبان سنك كو بى سنك را
باد پايان نعل را كردند در آتش مكر
خواجه سلمان

**نَعْلْ دَرْ آتَشْ اَنْداخْتْ** مثله :

بيت

ابروش پى هزار سركش
انداخت نعلها در آتش
مولانا جامى

**نَفَسْ آبادْ** بياض جكر وبوش بوكر :

بيت

در نفس آباد دم نيسوز
صدر نشين كشت شه نيمروز
شيخ نظامى

**نَفْسِ كُلْ** يعنى عرش مجيد ، كذا فى شرفنامه .

**نَقْدِ شَبْ دَرْمِيانْ** مغشوس اولان نسنه :

بيت

سيم او نقد است ليكن نقد او شب درميان
خلقتش نور است واما حشو او نور ظلام
كمال اسمعيل

**نَقْدِ شَشْ رُوزَه** كائنات يعنى جهان ومافيها، كذا فى شرفنامه .

**نَقْدِ ناروا** كچمز اقچه وآلتون :

بيت

پاى قبول باطنيت همچو ظاهرست
كان زركه روى بست چو از نقد نارواست
نظام استرآبادى

**نَقْشِ او بِخوانْ** انك عجب حالنى كور :

بيت

زآب ديده هرساعت نويسم نامهٔ ليكن
تو حال‌ما نمی پرسی ونقش ما نميخوانی·
خواجه سلمان

**نَقْشِ بَرْ آبْ زَدْ** عجب ايش ايتدی :

بيت

نقشی بر آب ميزنم از كريه حاليا
تاكی شود قرين حقيقت مجاز من
خواجه حافظ

وحيله وخدعه معناسنه‌ده استعمال اولنور :

بيت

فلك برآب نقشی زد ولی بود
چو نقش روی آبش بی‌بقا بود
مولانا اميدی

ومراد اوزره اولمق :

بيت

خط ساقی كرازين كونه زند نقش برآب
ای بسا رخ كه بخونابه منقش باشد
خواجه حافظ

**نَقْشِ بَرْدَرِ حَمَّام** بی فائده و بی‌اصل وفصل :

قطعه

نشسته بر در حمام ديدم آن مه را
به رخان دكر كفتمش ز بعد سلام
اكر تو آدمیٔ اعتقاد من اينست
كه ديكران همه نقشند بر در حمام
كمال خجندی

**نَقْشْ بَسْت** صورت ويردی ، حاصل اولدی :

بيت

پس آنكاه نقاش بهزاد دست
زنام نكويش درم نقش بست
مولانا هاتفی

شرفنامه‌ده بخيل معناسنه‌در .

**نَقْشِ زِيادْ** شرفنامه‌ده اسم بلا مسمی وبجمع الفرس ده كورلك قابل اولميان نسنه بو معنايی مؤيد :

بيت

الحق لسان نقش ز يادان دهان تست
موهوم نقطه ايست نه‌پنهان نه آشكار
مولانا محمود بن يمين

آخر نسخه‌لرده نرد اوينارکن زارده كلن نقش كه آتان غالب اولور ورهنی آلور .

**نَقْشِ فُلانْ نَدارَدْ** يعنی فلانك خصمی وياخود حريفی دكلدر سمرقنديلر اداسيدر :

بيت

زاهدان كوشهٔ محراب غنيمت كيرند
كه ندارد خم ابروی بتان نقش شما
رياضیٔ سمرقندی

**نَمازِ او بُرْدْ** اكا تعظيم ايتدی :

بيت

ابروی چون هلال تو كر قبله ام نمود
كی بر فلك برند ملائك نماز من
مولانا كاتبی

زياده تواضع ايچون اكلمكدن كنايه‌در :

بيت

در خاكبوس ماه و سپهرش نماز برد
زا نروی ماه خاكی وپشت فلك خمست
خواجه سلمان

**نَمازی كَرْدَنْدْ** يعنی پاك ايتديلر :

بيت

تا نمازی نكنی خرقه بد زدیٔ قدح
چون‌صراحی بتوان پيش‌صنم بردنماز
وله

**نَمَكْچَشْ** يعنی نمونه و تورفنده .

**نَمَكْ حَرامِی كَرْدْ** طوز اتمك حقن بيلمدی:

بيت

بخم باده نمك محتسب ز خامی کرد
باهل میکده آخر نمك حرامی کرد

مولانا هاتفی

**نَوالَه بَرْشاخْ آويختَنْ** بركمسنه مقدما سخاوت ايدوب بعده بخل کوسترسه تعریفنده ایراد ایدرلر :

رباعی

کل شرم سنمن بهیچ رویی نبرد
از لاله خجالت سر مویی نبرد
شب غنچه ازان نواله برشاخ آویخت
تا کربهٔ بید باز بویی نبرد

اوحدالدین اصفهانی

**نَوْبَرِ اُوكَرْدْ** انك لذتن آلدی :

بيت

خراب بادهٔ بيرنك وبوی عشق شوم
که مست نشوهٔ اونوبر خمار نکرد

طالب آملی

لغتده تورفنده میوه‌در :

بيت

نه ماندهٔ دكان كسادی که دل ماست
هرکز نکنند نوبر بازار روایی

حکیم شفایی

**نَوْكيسَه** يعنی يکی دولت بولمش :

بيت

بر تنت پیراهن کتان ز تحریك نسیم
هست چون نوکیسهٔ لرزنده برپالای سیم

امیر یادکار

**نَه مارَستْ وَنَه ماهی** محبت وعداوتی معلوم اولمیان آدم حقنده ایراد ایدرلر :

بيت

بمار ماهی مانی نه این تمام ونه آن
منافقی چه کنی مار باش یا ماهی

حکیم انوری

## باب النون المكسورة

**نِشيمَنِ ديو** يعنی دنیا ، کذا فی شرفنامه .

**نِكَرانْ باش** حاضر اول :

بيت

مرغ دل باز هوادار کمان ابرو یت
ای کبوتر نکران باش که شاهین آمد

خواجه حافظ

بو بیتده لازمی ایله تعبیر اولنمشدر :

بيت

آن یارکه کفتا بتوام دل نکرانست
کو میرسم اینك بسلامت نکرانم

وله

**نِكوپی كُنْ دَرْ آبْ اَفْكَنْ** ترکیده ایولکی ایت صویه براق بالق بیلمزسه خالق بیلور دیدکلری مثلدر :

بيت

چشم تر خاك درت جوید فکن دردامنش
مردمان کویند نیکویی کن و در آب کن

کمال خجندی

**نيمْ تِهْ كَرْدَنْ** ته کسر تاء مثنا ایله ایکی پاره ایتمك :

بيت

یکی نیم ته کرد قصاب وار
بسی قوچ جنکی درآن کار زار

مولانا هاتفی

## باب النون المضمومة

**نُزُلْ پَرَسْتَنْدَه** يعنی نعمت خوار ودخی طالب نعمت ودوستدار بهشت ، کذا فی شرفنامه .

نُقْلِ نَوْرُوزِی یعنی مستان ، کذا فی المحمودی .

نُکْتَه بَرُوکِرِفْتْ اکا طعن ایلدی :

بیت

حافظ جواب لطف ز نظم تو میچکد
حاسد چه کونه نکته تواند برو کرفت
خواجه حافظ

نُوشْدارُو کِه پَسْ اَزْ مَرْكْ بَسُهْراب دِهَنْدْ مخلسز لطف ووقتسز کرم اولندقده ضرب ایدرلر .

## باب الواو المفتوحة

وٰاخُورْدَنْ راست کلمك :

بیت

ابروی او که آمده چون مد آه کج
تا وای مردمان مخورد کرد راه کج
مخلصیٔ بدخشانی

وقوجنمق معناسنه‌ده استعمال اولنور :

بیت

کر خلق جهان بکشتنم بر خیزند
من میخورم وزهیچکس وانخورم
خواجوی کرمانی

بو معنایه عربیده انفعال دیرلر :

بیت

بده تا درین دامکاه مجاز
زکنجشك من واخورد شاهباز
محمد بدرالدین ظهوری

کٰارِهِنْدُوانْ واژْ کُونَسْتْ نا معقول وضع اولند‌قده ضرب اولنور بو مثل باب الکافده تقدیم کار ایله ذکر اولنمشدی راقم الحروفك تصرفی اولمیوب نسخه‌لرده کورلدیکی اوزره‌در :

مثنوی

نترسی ز خرطوم پیلان مست
که او آستین است خالی زدست
دمی دارد ازپیش خرطوم نام
بود واژ کون کار هندو تمام
مولانا هاتفی

وٰاسُوخْتْ عشق وهوسدن فراغت ایلدی :

بیت

از سر کویت کذشتم چشم خود را دوختم
تا بدانی از تو نوکل عاقبت واسوختم
استاد

مصرع

نام واسوختکی بردم و رامش کردم

وٰارَسْتَکِی مثله :

بیت

کهی وارستکی بر خویش بندد
میان کریه بی در دانه خندد
شیخ نظامی

وٰایٰافْتْ هرجهتدن کمال بولمش :

بیت

آنکه او راه ترا وایافته
درطریقت باشد او وایافته
مولانا کاتبی

وَجْه دَرْخُورْزَدْ صفتنه لایق سویلدی :

بیت

هر که خورشید خواند روی ترا
مثلی بس بوجه در خور زد
خواجه کمال

وَرَقْ بِکَرْدٰانْ فارغ اول :

بیت

سخنوران چو حدیث سمنبران خوانند
حدیث تو چو در افتد ورق بکردانند
میر حسن دهلوی

وَرَقْ را بازْ اَفْکَنْ مثله :

بیت

از حسن کل بکلی باز افکند ورق را
کر بر شمال خوانی یکذره آن شمائل
خواجه سلمان

وَرَقِ دیگَرْ مثله :

بیت

نرود کوش کل فغان ترا
ورق دیکر ای هزار چمن
شاعر

وَرَقْ را بازْ کَرْدانْ مثله :

بیت

صفحهٔ روی ترا دید بیکبارکی
باد ورق باز کرد از کل وازیاسمن
خواجه سلمان

وَعْدِ مَیانْ تُهی اصلی چیقمایان وعده :

مصرع

میان تهیست همه وعدهای تو چو کمر

وَلَدِ الزِّنا بر نوع بوجك اسمیدر :

بیت

ولدالزناست حاسد منم آنکه طالع من
ولدالزنا کش آمد چو ستارهٔ یمانی
نظامی

وَلَدِ الزِّنا کُشْ سهیل یمانی دیدکاری کوکب در .

## باب الواو المكسورة

ویرانْتَرْ زِ تَبْرِیزاَستْ بر نسنه‌نك زیاده خرابلغندن کنایه‌در :

بیت

وقوعی کربلا تسکین دردم میدهد ورنه
دلم از حسرت تبریز ویرانترز تبریزست
منلا وقوعیٔ تبریزی

## باب الواو المضمومة

وِشاقْ غلام ساده رو :

بیت

وشتی ده که در برم کیرد
یا وشاقی که در برش کیرم
حکیم خاقانی

## باب الهاء المفتوحة

هادِئ مَهْدِئ غُلامْ یعنی حضرت سیدالانام علیه افضل الصلوة واکمل السلام ، کذا فی شرفنامه .

هَرْچه کاری بِدْرَوی ترکیده هرکس اکدوکین بیچر دیدکلریدر :

بیت

هر چه کاری بدروی آن آن تست
ورنه این بیداد بر تو شد درست
حضرت مولانا

بیت

زمین بجرعه برد آب تخم عشق بکار
که خواجه آن درود درجهان که میکارد
کمال خجندی

هَرْچه نَخُوری یَخْنی بُوَدْ طمام فضله سی بعض نسخه ده ذخیره‌یه یخنی دیرلر مراد یتلمین نسنه یخنی اولور دیمکدر :

بیت

مخور غم ز صیدی که نا کردهٔ
که یخنی بود هر چه نا خوردهٔ
شیخ نظامی

**هَرْزَه دَرْآیْ** بولدیغی سوزی سویلینه دیرلر وبی فائده ایش ایشلینه دخی دیرلر شاه اسمعیل محار بهسنده امیدی دیمشدر :

بیت

درای چرخ زد بانك مخالف
پشیمانست ازین هرزه درایی

**هَرْزَه خَنْدْ** دائما یمعنی کولن آدمه دیرلر.

**هَرْکارْ رَسْمی دارَدْ** هر نسنه‌نك براشنی واردر :

بیت

زمهرت کرچه دل مجنون وشیداست
ولی هرکار را رسمی هویداست
محمد عصار

**هَرْکِه سَكْ را میکُشَدْ او میکُشَدْ**
ترکیده اتی اولدوره‌نه سوروکالدیرلر دیدکاری مثلدر .

**هَرْهَفْت کَرْدْ** زینت کرد :

بیت

کنیزانی همه هر هفت کرده
بهودج در بسی زر بفت کرده
مولانا جامی

**هَزارْ میخی** فقرا ودرویشانك سراپا نکنده‌لو خرقه‌سی ودخی بنك بنك منقش برنوع قماشدر :

بیت

دو توی فقرا جامه ایست کز عظمت
هزار میخی افلاك آستر یابی
خواجه سلمان

بیت

این دلق هزار میخ نه تو
پوشیده بخانقاهت افلاك
وله بمعنی اول

**هَزارْ نَقْش بَرْآرَدْ** یعنی بیك درلو صنعت کوسترر ، كذا فی شرفنامه .

بیت

هزار نقش برآرد زمانه ونبود
یکی چنانچه در آیینهٔ تصورماست
انوری

**هَفْتادُودُو شاخ** فرق ضاله که یتمش ایکی فرقه‌در، كذا فی المحمودی.

**هَفْت اَصْل** یعنی اطباق سبعهٔ زمین، كذا فی شرفنامه .

**هَفْت پَیْکَرْ** یعنی سبعهٔ سیاره ایضا منها .

**هَفْت تَنانْ** یعنی اصحاب کهف ایضا منها .

**هَفْت جُوشْ** معادن سبعه‌دن دوزلمش کرز وکوس ونقاره :

بیت

یکی کرز شش پهلوی هفتجوش
که میریخت مغز سرانرا بکوش
حکیم فردوسی

**هَفْت خِراسْ** یعنی هفت آسمان ، كذا فی شرفنامه .

**هَفْت خَطْ** هفت اقلیم ایضا منها .

**هَفْتخوانْ** رستمك بر مخصوص و مشهور جنکی در دیرلرکه اول کون یدی نوع سرسباع صورتنده دوزلمش کرز وآلات حربله جنك ایدوب تورانیلردن یحساب پهلوان هلاك ایلمشدر :

بیت

رمحت میان بسته نهد بهر دام ودد
یکخوان که شرح رزمکه هفتخوان دهد
خواجه سلمان

**هَفْت رَخْشانْ** سبعهٔ سیاره ، كذا فی شرفنامه .

**هَفتْ طارُمْ** هفت فلك منها .

**هَفتْ فَرشْ** هفت زمين منها .

**هَفتْ مُحيطْ** هفت فلك.

**هَفتْ قَطْع** هفت زمين منها.

**هَانْ خَرِسِياهْ بَرْدَراسَتْ** ديديكمز اولماز - سه اسكى حال حاضردر تركيده قره‌اشك قپوده ديدكاريدر.

**هَمْ پِيالَه** يعنى ياران :

بيت

مى در كفست طرهٔ معشوق كو مباش
مارا پياله هست اكر هم پياله نيست
طالب آملى

**هَمْ دُزْدِمى نالَدهَمْ كارِوانى** تركيده اولويى اولدورر هم بله آغلر ديدكارى مثلدر :

بيت

دلم بردى بصد زارى وى نالى زا فغانم
كه ديدست الله دزد نالد كاروانى‌هم
خواجه آصفى

**هَمْداسْتانْ وَهَمْدَسْتانْ** يعنى مطابق حال و موافق احوال اولنلره ديرلر . رفيق، متفق.

بيت

بهر چه كرد از خاطر قضا همدست شد با او
بهر چه كرد انديشه قدر همداستان آمد
كمال اسمعيل

**هَمْدُوش** برابر معناسنه لغت‌عامدر:

بيت

نالهٔ رعدكه همدوش فغان دل ماست
تارزير استكه درساخته با تار بم است
طالب آملى

**هَمْسَرِ طاوُسْ طاوُسَ اَستْ** هر جنس جنسيله وهر كشى اقرانيله :

بيت

مرا چون من كسى نايد بناموس
كه باشد همسر طاوس طاوس
شيخ نظامى

**هَمْكُنانْ** ندما ورازداران. بعضاً جملهٔ عموم معناسنه‌ده اولور:

بيت

چو مجلس تهى شد ز نا محرمان
كهر ريخت در دامن همكنان
مولانا هاتفى

**هَواجُوئى** يعنى عاشق وطالب دلخواه :

بيت

چاوش ناله در همه آفاق بانك زد
واى آندلى كه هست هواجوى خوشدلى
كمال اسمعيل

**هَوا كَرْد** يعنى پرواز اوردى:

بيت

مجوى حالت مستان زبانك هى هى او
كه مرغ وانس هوا ميكنندازان هى‌هى
مولانا جامى

**هَواىِ خَفْتانْ پُوشْ** يعنى بولوتلى هوا ، كذا فى شرفنامه .

**هَواىِ سَنْجابْ كُونْ** مثله ايضامنها .

## باب الهاء المكسورة

**هِنْدُوِى جانْ بَرْمِيانْ** مثله :

بيت

پيش زبان تو تيغ هندوى جان برميان
اى قلمت بر دوات طوطئ هندوستان
كمال اسمعيل

هندوقول معناسنه اولدیغی بو بیتده تصریح اولنمشدر :

بیت

فرخ آنست که لالای شهنشاه شود
مقبل آنست که او هندوی سلطان باشد
خواجه سلمان

**هِنْدُوزادَه** یعنی بد اصل ونا جنس :

بیت

از بد اندیشت که هندو زاده است ایمن مباش
چون توان بودن خلاف سنت پیغمبری
وله

**هِنْدُو** خصوصیله اهل هندك کفرهسنه اطلاق اولنور بو سببدن اساریسنه اسم جنس اولمشدر :

بیت

خود کام دلی دارم دیوانهٔ مهرویان
یارب که مبادا این هندو ومسلمانرا
میر خسرو

**هیچ کارَه** بجرکسز ، ایشسز :

بیت

چو کار او بمیان ودهان اوست نر نجم
کرم فرشتهٔ اعمال هیچ کاره نویسد
وله

**هیچ کارَهٔ همَه کارَه** ترکیده یار اوکمز دیدیکلری مثلدر :

بیت

کشم ز هجر بلا ها بوصل کار ندارم
زکوی عشق منم هیچ کارهٔ همه کار
شهیدیٔ قمی

**هیناهین** شتاب وعجله مثالی :

بیت

رخنهٔ کرد حال نظم مرا
درچنین دار وکیر هیناهین
حکیم انوری

## باب الهاء المضمومة

**هُورِ راو کَشْتَه اَسْتْ** طالعی نحوستدهدر .

**هُورْ** بو زن نور طاع معناسنهدر :

بیت

ز بیژن فزون بود هو مان بزور
هنر عیب باشد چو برکشت هور
حکیم فردوسی

**هُوش رُبای** حیرت معناسنه:

بیت

هین درین کارکاه هوش ربای
روزوشب چشم نهوکوش کشای
مولانا جامی

## باب الیاء المفتوحة

**فیل رایادْ آمَدْ اَزْهِنْدُوسِتانْ** اونوداش نسنه نك شوقله مذاکرهسنده ایراد اولنور مثلدر .

**یارْ فُرُوشْ** معنای اضداد ایله استعمال اولنور بری وعدهیه خلاف ایدوب ودوستی سهل شیئه صاتار بری دخی دوستی مدح وتعریف و حسن حالن توصیف ایدر دیمکدر :

بیت

سك تو برهمه عالم فروخت سیفی را
چرا که یار فروشی طریق یارانست
سیفیٔ بخاری

**یارِ نَوْبَهارَسْتْ** ایو کون دوستی دیمکدن کنایهدر :

بیت

زنی نوکن ای یار هر نو بهار
که تقویم پارینه ناید بکار
شیخ سعدی

**يَكْ اَنْدازْ** درست اوق آتيجى :

بيت

با يك اندازئ كلكت تير چرخ اردم زند
همچوسوفارش زبان بيرون كند كردون زكام
كمال اسمعيل

**يَكْبارَكى** بردن ، طوپدن ديمكدر :

بيت

بار ها از آستانت رفت آمد آصفى
ميرود اين بارديكر هم ولى يكباركى
خواجه آصفى

**يَكانَه كُوىْ** يعنى مؤمن وموحد :

بيت

يكانه كو كسى باشد كه او ترك كسى كيرد
نه آن بيچارهٔ نا كس كه از كيس وكسا كويد
مير خسرو

**يَكْ رُوكُنْ** ايشى عوق وتأخيراتمه برطرف ايله :

بيت

يكى بسته تيغ دوسر برميان
كه يك روكند قصهٔ روميان
مولانا هاتفى

**يَكْ تَنَه** عسكردن جنكه يالكز چيقان آتلو :

بيت

ستاره كرچه فراوان بود ز پشت دهند
چو روى يك تنه آورد اوسوى پيكار
كمال اسمعيل

**يَكّه تازْ** مثله :

بيت

زهر دو طرف يكه تازان تيز
كشادند برهم كمان ستيز
مولانا هاتفى

**يَكْ رُويَه** بركره معناسنه :

بيت

همه يكرويه بركردند از آن پشت
از يشان هر كرا ميديد ميكشت
محمد عصار

**يَكْدَسْتْ جامَه** يعنى برقات لباس، كذا فى المشكلات بومعنايه :

بيت

شهنشاه چون ديد از انديشه كنج
بفرمود تا جامه دستى ز كنج
شيخ نظامى

**يَكْ عِنايَتِ قاضى بِهْ اَزْ هَزارْ گواهْ**

بر حمايت ونظر عنايت بيك سعيدن يكدر :

بيت

هدايت تو مرا بهتر است ز علم وعمل
كه يك عنايت قاضى به از هزار كواه
ابو المعانى در توحيد حضرت بارى جل شانه

**يَكْ قَلَمَه** يعنى باشدن باشه :

بيت

ملك معنى از آن تست همه
اين قلمرو تراست يك قلمه
مولانا هلالى

**يَكْ نُكْتَه هَمينْ باشَدْ** آ كلايانه براشارت يتر :

بيت

كفتار كمال ار زد هر بيت بديوانى
يك نكته ازين معنى كفتيم همين باشد
كمال خجندى

**يَكْ نِشَسْتْ** يار موافق ودوست مناسب ، كذا فى شرفنامه .

**يَكْ نَمْ نِهادْ** فارغ اولدى و بر طرف ابتدى :

بیت

ما بستر راحت که بیك نیم نهادیم
بالین اجل را سر تسلیم نهادیم
خواجه آصفی

کامی ترتیب واحضار معناسنه اولور :

بیت

بوی دل بریان وکباب جکر آید
ما بهرسکت هر دو بیك نیم نهادیم
وله ایضا

## باب الیاء المکسورة

یِلَه کَرْدَنْ صالی ویرمك :

بیت

تماشا کنان رفت ازان مرحله
عنان کرد بر سوی صحرا یله
شیخ نظامی

طواری اوته صالمق :

بیت

دائم کلهبان بعیش میکشت
کرده کلهرا یله درآن‌دشت
مولانا هاتفی

یِلَه آمَدْ آشاغی کلدی :

بیت

دیده از دور آمد از جایی
یله آمد ز کاخ بالایی
ابوالمعانی

یِلَه کُنَدْ یعنی فدا ایدر :

مصرع

کنم هرچه دارم بر ایشان یله
حکیم فردوسی

## باب الیاء المضمومة

یُوغْ آرَدْ بَرْ سَرِمَنْ بنی بلایه اوغرادر :

بیت

کر آید به پیش تو کویم دروغ
دروغ اندر آرد سر من به یوغ
ابو شکور

## دفتر ثانی من لسان العجم مفردات اسما بیانده‌در

رای معنی آرای ارباب فطنت و دها وضمیر آفتاب تنویر اصحاب خبرت و ذکایه مخفی ومستور دکلدرکه لسان نزاکت عنوان فارسیده حروف تهجی ظروفدن سکزحرف مستعمل دکلدر نتکم اهل معارفك بری بوقطعهٔ لطیفی چکیدهٔ قلم مشکین رقمی قیلمشدر :

قطعه

هشت حرفست آنکه اندر فارسی ناید همی
تا نیاموزی نباشی اندرین معنی معاف
بشنو از من تا کدامست این حروف ویادکیر

ثا وحا وصاد وضاد وطا وظا وعين وقاف

لكن اكرچه اوائل كلمه‌ده واقع اولمز قصد اولنمش ایسه حرف ذال معجمه دخی اوائل كلمه‌ده جایكیر اولمز اویله اولسه طقوز حرف ساقط عن‌الاستعمال اولور وذال معجمه اواخر كلمه‌ده واقع اولمشدر زیرا مدخولی اولدیغی حالده علامتی ماقبلنده حرف علت ساكنه واقع اولمقدر محلنده تفصیل اولنور انشاءالله تعالی اما حرف صاد بعض محلده سینه وحرف طا تاء مثناته ابدال ایله استعمال اولنور و حروف مرقومه اوائل كلماتده واقع اولسه عربیدن منقول ویاخود غلطات عوام اولور درت حرف كه بونلردر ث ذ ض ظ اوائل كلماتده واقع‌اولمق بعیددر بونلردن بدل بو درت حرف پ چ ژ گ لغت فارسینك ركنیدر علامتلری اوچر نقطه‌در آنكله بیان وتلفظده مخارجی عیاندر و فرس قدیمده ایكی حرفی دخی عجمی استعمال ایلمشلردر بری ڤ وبری ڨ در فایه شدهٔ ثقیله و قافه غین معجمه مخرجنه قریب حركت ویرمشلردر لكن چندان مستعمل و متداول و استادان متأخرین لسانلرنده مستعمل اولمدیغندن عند ارباب اللغة مطروح دفاتر و متروك مآثر قلنمشدر بودخی معلوم اوله كه ابدال حروف بو زبان لطافت بیانده جائز وشایعدر مثلا فایی بایه و زایی سینه و طایی تایه و واوی بای موحده‌یه تبدیل و استعمال ایدرلر هر برینك محلی كلدكده بیان اولنور انشاءالله تعالی بودخی معلوم اوله كه اسم درت نوع اولور اول مصادردن مشتق اسم فاعل واسم مفعول و صیغهٔ امر و بوكا مثال ثانی اسم مركبدر ایكی كلمه‌دن یاخود بركلمه و برحرف ویا ایكی حرفدن بو نوع اسم زمان و اسم مكان واسم آلتلرده اكثر واقع اولور ثالث منقولدركه معنای عام تركیبدن معنای خاص علمیته نقل اولنمش اولور رابع اسم جامددركه اصلنده نه بر صیغه‌دن اشتقاقی واردر ونه خود تركیب اولنمشدر انجق واضع اوّل اسمی موضوعی اولدیغی معنایه دلالت ایتمك ایچون وضع‌ایتمشدر بودخی ایكی جنسدر بر جنسی موضوع له اولان نسنه‌نك اصلنه دلالت ایدر و بر جنسی دلالت ایتیوب انجق موضوع له اولدیغی معنایی افاده ایدر و انواع اربعه‌نك مشهور ومتعارف اولمیانلرینه و لغة مشتركه و معانیٔ متعدده‌یه استعمال اولنانلره اطلاع فقیر حاصل اولدیغی مرتبه مشاهیر شعرا و اساطین فصحانك برر بیتلری استشهاد اولنوب اثبات مدعایه بذل قوت عاجزانه وصرف قدرت قاصرانه اولنمشدر بو دخی ارباب اولوالالبابه خفی اولمیه‌كه تحریر اولنان لغات میاننده آب ونان مقوله‌سی نیچه لغات معروفه ترقیم اولنمشدر اكرچه اول مقوله‌نك ایرادنده چندان فائده ملحوظ دكلدر لكن اول قسم لغتك معنای معلومندن غیری معنای مشهوری واردركه معنای آخرله بعض محلده استادان ذكر ایلمشلردر آندن ماعدا مقصود فقیر بوكتابك مألی جمله‌یه جامع اولمقدركه خارج از تحریر لغت قالمیه حتی بعض عربی لغتلر دخی ضم وتحریر اولنمشدر اندن مراد فارسیده استعمالی شایع وبعض تراكیب فارسیه‌یه جزؤ اولنمشدر ایله اولسه ابجام لغتی كبی اولمغین ایرادنده انسداد باب اعتراض رجا اولنور والتزام اولنوب هر لغتك حروفی حركتی اعراب وفتح وكسر وضمله اولدقلری بیان اولنمشدر بو التزامك سببی خاتمه‌ده بیان اولنور انشاءالله تعالی و ترتیب اسامی ایچون هر لغتك اوائل حرفلری حركات ثلثه یعنی مفتوح ومكسور ومضموم اعتباریله واواخری حروف تهجی اوزره ضبط وترتیب اولنمشدر مثلا باب‌الالف مع الالف بعده مع الباء بعده

مع التاء الى آخره وكذلك باب الباء مع الالف بعده مع الباء الى آخره بو منوال اوزره ضبط وتحرير و ثبت وتسطير اولندى ودخى هر حرفك بابلرى حركاتندن لغتلرك مفتوح و مضمومى سرخ و مكسورى لعلى ايله يازلمشدر تاكيم لغت بولمق آسان اوله ومن الله الاعانة والتوفيق.

## باب الالف الممدودة مع الالف

# آ

آ { بمعنى آى حرف ندادر آمدن لفظندن صيغهٔ امر اولور بيرون آ ودرون آ ديرلر :

بيت

خيز و بكازار درون آ يكى
نركس بينا بكشاد اندر آ

مولانا جامى

آبا { فتح باء موحده ايله اوج معنايه كلور اول جنس طعامدن جوربادركه اصلى شور آبا ايدى :

بيت

مخور آبا ز خوان سفله و دون
شود زهر درونت را كند خون

ابوالمعانى

ثانى مجمع الفرسده بمعنى آشاميدن ثالث حرف تعجب در آى عجب معناسنه .

آبچرا { باى موقوف وفتح جيم فارسى و راء مهمله ايله فرهنك جها- نكيريده غداى مختصردركه قبل الطعام تناول اولنور طبيعت صويه اقبال ايدرسه آچ قارننه صو ايچلمك مخالف حكمت اولمغله در فرهنك منلا داود سرمندى و بعض فرهنكلرده انس وجن ووحوش وطيور غدالرينه ديرلر.

آبستا { فتح باء موحده و تا و سكون سين مهمله ايله حضرت ابراهيم على نبينا وعليه السلامك صحفى اسميدر :

بيت

چو اينجا معنىٔ قرآن ندانم
روم آنجا و آبستا بخوانم

مير خسرو

آبشتگا { كسر باء موحده و سكون شين معجمه و نون و فتح تاء مثناة وكاف فارسيله جاى نهفته يعنى طها- رتخانه ، كذا فى فرهنك جهانكيرى .

آتشگا { فتح تاء مثناة وكاف فارسيله آتشكده معناسنه در :

بيت

دل از دورىٔ حسرت تا نسوزم
با تشكا روم آتش فرو زم

مير نظمىٔ هروى

آذرخشا { فتح ذال معجمه و شين و سكون را و خاء معجمه ايله شدت شتانك اولمرتبه سنه ديرلركه آدم وحيوان هلاك ايده ودخى بمعنى صاعقه :

بيت

نباشد زين زمانه بس شكفتى
اكر بر ما ببارد آذرخشا

استاد رودكى

آذرفزا { خدمهٔ آتشكده معناى تركيب آتش آرتريجى يعنى ياقيجى آذر افزا دخى ديرلر :

بيت

نفس را بعذرم چو انكيز كرد
چو آذر فزا آتشم تيز كرد

استاد رودكى

آرا { آرايش وآرايدن لفظلرندن صيغهٔ امر و وصف تركيبى در سخن آرا و بزم آرا كبى :

بیت

روی بنما و بزم را آرا
چون‌تویی‌ماه‌روی‌بزم‌آرا
میر نظمی

کاهی اسم فاعلده اولور :

بیت

انجمن آرای حریم سماع
نوحه طراز لب کرم وداع
مولانا عرفی

**آرَسْتَه** { فتح را وسکون سین مهملتین وتاء موقوفله بمعنی آراسته‌یعنی بزنمش :

بیت

ایا ببزمکه آرسته‌تر ز صد حاتم
وبابمعرکه‌مردانه‌تر زصدسهراب
استاد فرخی

**آسا** { اون معنایه استعمال اولنور اول ادات تشبیه‌در :

بیت

شفیق کشت زمانه مرا غلام صفت
رفیق کشت سعادت مرا مرید آسا
شمس فخری

ثانی بمعنی مثل ومانند بو ایکی معنانك فرقلری دقیقدر :

بیت

عدوی او شود رو باه بد دل
چو شیر آسا خرامد او بمیدان
شهیدیٔ قمی

واستعاره طریقیله ذی روح اولیانه‌ده تشبیه ایدرلر :

بیت

عزم وجزمش بجنبش و بسکون
آسمان باشد و زمین آسا
استاد ابوالفرج رونهٔ

ثالث بمعنی روش وقاعده :

بیت

ببین که صنعت استاد رشتهٔ کرمش
چکونه دوخت بآسا قبای تر یتیم
مولانا محمود ابن یمین

رابع بمعنی زیب وزینت :

قطعه

بامید قبولت بکر فکرم
چو بهر یوسف مصری ذلیخا
بانواع نفایس خویشتن را
بسان نو عروسان کرده آسا
استاد عسجدی

خامس بمعنی هیبت وصلابت :

بیت

زور بستاند تدبیر تو از پنجهٔ شیر
کبر بیرون کند آسای توازطبع‌پلنك
مختاری

سادس ما وراء النهرده وقار وتمکین معناسنه استعمال اولنور :

بیت

سرو اکر با قدر رعنای تو هم بالاستی
نی چنان مطبوع وخوش‌اندام‌وبا‌آساستی
ابن یمین

بو معنایه :

قطعه

پیوسته همی شتاب و تمکین
ای شاه که طاعتت بود فرض
از عزم تو چرخ میکند وام
ز آسای تو میکند زمین فرض
لفابادی

سابع بمعنی خمیازه که باسك و دهان دره وفاژ وفاژه دخی‌دیرلر اسنه‌مك که خماردن ویاخود اویقوسزلقدن واقع اولور :

بیت

چنان نمود بمن دوش ماه نو دیدار
چوماه‌من‌که‌کندکاه خواب‌خوش‌آسا
بهرامی

کاهی غم واندوه و ملالتدن ده عارض اولور :

بيت

ازین سپس که کشیدم بسی غم واندوه
ز فرط خواب ملالت بسی ز دم آسا
شمس فخری

ثامن بمعنی آسودن :

بيت

کم آسا و دمساز و هنجار جوی
سبکپای وآسان روو تیز پوی
حکیم اسدی

تاسع آسودن لفظندن صیغهٔ امر و وصف ترکیبی اولور :

بيت

در که کین معرکه آرای رزم
در دم عیش انجمن آسای بزم
مولانا کاتبی

عاشر آسایش لفظندن صیغهٔ امر استعمال اولنور :

بيت

بکش از راه جست وجویش پا
از تك وپوی یکزمان آسا
رکن‌الدین یکرانی

آسما { آسمان معناسنه نونی ترخیم اولنمشدر بعض فرهنکلرده مکان عالی معناسنه مسطوردر و دخی بر موضعك اسمیدر .

آسیا { دکرمان معناسنه آسیاب لفظندن مخففدر :

بيت

باکر انجان مکوی هرکز راز
کاسیا چون دوشد شود غماز
حکیم شفایی

بو بیتدن فهم اولنورکه دکرمان طاشی اوله زیرا کلام معنای موضوع له ده مجاز مرسل طریقنجه خود قنغیسی کرکسه مقصود اول اولور .

آشا { شین معجمه ایله آسا کبی مثل ومانند معناسنه‌در ، کذا فی شرفنامه .

آشکارا { معناسی ظاهردر :

بيت

دل میرود ز دستم صاحب دلان خدارا
دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا
خواجه حافظ

آشنا { اوچ معنایه کلور اوّل اسم مصدردر صوده یوزمك سباحت معناسنه :

بيت

با علم آشنا شوو از آب برسرای
کز آب بر سر آمدن ازعلم آشناست
خلاق‌المعانی

ثانی اسم فاعل اولور صوده یوزیجی ساغ معناسنه :

بيت

سی کاندر آبست آب آشناست
ازآب ارچوآتش بترسدرواست
لاادری

ثالث ضد بیکانه عربیده‌کی صاحب معناسنه :

بيت

هر آشنا که کردد بیکانه بر درت
دائم درآب دیده و را آشنا بود
شمس فخری

بو بیتده ایکی معناده مذکوردر مثله :

بيت

بدریای جودت کند آشنا
چه بیکانه‌مردم‌چه‌شهرآشنا
ابراهیم فاروقی

آشیا { کسر شین و فتح یای تحتانیله یووامعناسنه آشیان لفظندن مخففدر ودخی آشای مرقوم معناسنه‌در :

بيت

سعادت که در بان شده بردرت
کند مرغ دولت در ان آشیا
ابوالمعانی

آغارا { فتح غین معجمه وراء مهمله ایله کفشکرلرك بابوج اوکچه‌سنه
قودقلری اغاجدر .

آفتفیا { سکون فاء اوّل وفتح تاء مثناة و فای ثانیله نباتاتدن قوزی
قولاغی که عربیده لسان‌الحمل دیرلر بر اکشی
یپراقدر عصاره‌سنه آفتافیا دیرلر.

آلا { بو زن والا ایکی معنایه کلور اوّل آلودن لفظندن صیغهٔ امر ووصف
ترکیبی‌در بولاشق معناسنه :

مصرع

مفکن زد وشت ای دل این خرقهٔ می‌آلا
ابوالمعانی

ثانی سرخ نیرنك که آل دیرلر :

بیت

چو چشم ابر شد آلا و روی کلناری
درآبکون قدح افکن شراب کلناری
منصور شیرازی

عربیده جمع آلی‌درکه نعمت معناسنه‌در :

بیت

پس پرده بیند عملهای بد
هم‌او پرده پوشد بآلای خود
شیخ سعدی

آلتمغا { سکون لام ومیم وفتح تاء مثناة وغین معجمه‌ایله احکام‌سلاطین:

بیت

خون بدخواهان او آلیست بر حکم اجل
آنچنان حکم آل تمغا بر نتابد پیش ازین
خواجه سلمان

آلوا { صبر دیدکاری آجی دارودر وهو عصارة شجرة مراعلاسی‌سقطری
نام جزیره ده اولور :

بیت

عشقت بدلم آمده اول چو شکری
شد صبر فراقت بمذاقم همه آلوا
ابوالمعانی

آنرا { اکا وآنی دیمك معناسنه در آن اول وحرف را علامت‌مفعولدر:

بیت

این مدعیان در طلبش بیخبرانند
آنرا که خبر شد خبری باز نیامد
شیخ سعدی

آوا { آواز لفظندن تخفیف اولنمشدر :

بیت

هر صبح سر زکلشن سود ابر آورم
و ز صور آه بر فلك آوا بر آورم
حکیم خاقانی

شمس فخری معیار جمالیده آوا آواز باشد
و هزار دستانرا نیز کویند دیوب بو بیتی
نظم ایلمش :

بیت

سزد که اهل هنر چون هزار آوانیز
بر آورند بتحسین او هزار آوا

آوها { آبها دیمکدر که جمع آبدر واوایله باده تبادل جائز اولدیغی ایچون
ودخی جمع آبادر شوربالر معناسنه .

آهن ربا { ضم راء مهمله ایله مقناطیس طاشی‌در ربا ربودن لفظندن
اسم فاعلدر دمیر قاپجی دیمك اولور :

بیت

دلم با دردوغم کشته چو آهن
دل آن سنکدل آهن ربایست
ابوالمعانی

آهن قبا { اضافتسز دمیر قفتان که‌مقصود زره‌در کجیم‌دخی اولورکه جبه
دیرلر :

بیت

کشیدند در زیر آهن قبا
ببالای آن تیرز رکش عبا
مولانا هاتفی

**آهوپا** { فتح باء فارسیله ایکی معنایه کلور اوّل خانهٔ شش پهلوکه عربیده
مسدس الاضلاع دیرلر یعنی التی طرفی اولان او وبعض نسخه‌ده مقرنس نقش اولنمش خانه وسقف خانه :

بیت

ای مبارك بنای آهو پای
آهوی درنهاده درتوخدای
ابوالفرج رونی درصفت خانه

ثانی ناله وفریاد صداسندن سکردوب قاچمقدن کنایه‌در :

بیت

زان بساط دوان آهن خای
کرده باهم دواتش آهو پای
میر خسرو

**آیا** { کلمهٔ تعجبدر محل استفهام واستخبارده استعمال اولنور :

بیت

آنانکه خاك را بنظر کیمیا کنند
آیا بود که کوشهٔ چشمی بما کنند
خواجه حافظ

مجمع الفرسده بمعنی خورش یعنی اکل و شربه صالح اولان نسنه .

**آیینهٔ کیتی نما** { ایکی معنایه در اوّل اصل موضوعی اسکندرك
لب دریاده میل اوزرینه وضع ایتدیکی آیینه‌درکه نه مقوله کشتی اولورسه دوستمیدر دشمنمیدر اول آیینه‌ده کورینور ایدی .
ثانی بحسب الاصطلاح باده ایله طولو قدحه دیرلر.

## مع الباء آب

**آب** { سکز معنایه کلور اوّل صویك مخصوص اسمیدر :

بیت

آب دارد طبع آتش راست کویی در تموز
فعل آتش خاصیت پیدا کند در طبع آب
سراج الدین بلخی

ثانی لطافت معناسنه :

بیت

پیش رخسار عرقناك تو مه را آب نیست
چشمهٔ خورشیدرا کرتاب هست این آب نیست
شیخ نظامی

بو معناده اکثر تاب ایله مرادف ایدوب آب و تاب دیرلر .

ثالث رونق ورواج معناسنه :

بیت

کر برای او نباشد تو نخواهی جاه و آب
وربرای تو نباشد او نخواهد صدر وقدر
حکیم انوری

رابع فرهنك جهانکیریده اعتبار و قدر معناسنه :

بیت

بر سر زر تا چهل فرسنك راند
تاکه زر را در نظر آبی نماند
حضرت مولانا درصفت بلقیس

خامس طرز وروش معناسنه :

بیت

باز ابر تیره از هرسوی سر بر میکند
سبزه را درهرچمن برآب دیکر میکند
میر خسرو

سادس مقصود معناسنه :

بیت

هزار بیت بکفتم که آب ازو بچکید
بجز ز دیدهٔ دل آبم ازکسی نکشاد
ظهیر فاریابی

سابع شهور رومیه‌دن آخریاز آیی که آغستوس دخی دیرلر :

بیت

ساخت آفاق را اکنون که فراش سپهر
از حزیران صدر کستر وز تموز وآب یخ
حکیم انوری

بو معنایه :

بيت

بسوزد بشب خرمن ماه را
سموم نهيب تو از ماه آب
سيف اسفرنكى

ثامن مؤيدالفضلاده طريق معناسنه مسطوردر مثلا برآب فلان ديرلر بطريق فلان ديمك مقصود اولنور :

بيت

نيكوان راندند سوى كلشن وآب روان
هر بتى در هر چمن برآب ديكر ميرود
مير خسرو

**آب شيب** { يوكسك يردن اشاغى آقان صويه وآقنديسنه ديرلر ، كذا فى مجمع الفرس .

**آتشتاب** { كلخن وكلخانجى معناسنه آتش ايله تابدن مركبدركه تاب تابيدندن اسم فاعل اولور :

بيت

شده از تاب رويش دل خوى افشان
فتد كويا بآتشتاب هجران
مير نظمى

**آذرشب** { ضم ذال و شين معجمتين ايله .

**آذرشب** { ضم ذال وفتح شين معجمتين ايله .

**آذرگشت** { فتح ذال معجمه وضم كاف فارسله .

**آذركشسب** { فتح ذال معجمه وشين وضم كاف فارسى وسكون سين مهمله ايله بودرت لغت مترادف اوچ معنايه در . اوّل فرهنك جهانكيريده مذكوردركه آتش پرستارك زعم فاسدلرنجه برفرشته اسمى اوله كه آتشكده يه موكل اوله ملائكه بيننده اولقدر تند وجلد برملك اوليه ديرلر :

بيت

درشود بى زخم وزجر ودرشود بى ترس وبيم
همچو آذر شب باتش همچو مرغا بى بجوى
منوچهرى درصفت اسب

بيت

چو بر ساحت كاندر آمد باسب
بيامد بكر دار آذر كشسب
حكيم فردوسى

ثانى بلخده برآتشكده ناميدركه كشتاسب بنا ايدوب خزينه سنى انده پنهان ايلمشيدى مرويدركه اسكندر ذوالقرنين اول بنايى منهدم ايدوب مذكور خزائن مدفونه يى دست تصرفه كچيردى :

مثنوى

ببلخ آمد و آذر زر دهشت
بطوفان شمشير چون آب كشت
بهار دل افروز در بلخ بود
كز و تازه كل را دهن تلخ بود
زده مؤبدش نعل زرين اسب
شده نام آن خانه آذر كشسب
شيخ نظامى در اسكندرنامه

مجمع الفرسده منقولدركه آذر بزرين كبى مجوس آتشكده لرندن برآتشكده نك اسميدركه بانيسى اسمى اضافتيله مشهور اولوب حكيم فردوسينك بو بيتلرندن فهم اولنور :

مثنوى

چنان دين خود را در آتشت پرست
سه آتش ببروى فروزان بدست
چو آذر كشسب وچو خرداد ومهر
فروزان بكر دار كردان سپهر

بو تقديرجه لفظ مركب اولور برجزوى آذر درآتش معناسنه برجزؤيده كشسب در بودخى ايكى كلمه دن مركبدر بركلمه كشدر فتح كافله خوب معناسنه و بركلمه دخى اسب در تركيب اولندقده الفى حذف اولنوب كشسب ايلديلر حكيم فردوسينك بو بيتنده بو معنايه دلالت واردر :

بيت

نباید همی کردنت سرکشی
که ازسرکشی کس نبندد کشی

بعض روايتده مطلق آتشکده‌یه دیرلر حکیم فردوسی سیاوشك کرشیوزه خطابی محلنده دیمشدر :

بيت

همان اسب تو شاه اسب منست
کلاه تو آذر کشسب منست

ثالث برق معناسنه‌درکه معنای ترکیب آتش جهنده دیمك اولورکه آذر آتش، و شب وشسب وکشب وکشسب جهنده معناسنه‌در حکیم فردوسی سام نریمان طرفنه قاصد کوندردیکی محلده دیر :

بيت

سواری بکردار آذرکشسب
زکابل سوی شام شد باسه اسب

ودخی فردوسی برپهلوان اسمی اولمق اوزره دیمشدر :

مصرع

سپهبد چنین کفت آذرکشسب

**آسِیابْ** { دکرمان معناسنه اصلی آس آب‌درکه اضافتله صو دکرمنی دیمك اولور نتکم آت دکرمننه خراس دیرلر کسره ایله الف ممدوده‌نك جمعنده نوع ثقلت اولمغله تلفظده سهولت ایچون مابینلرینه بر یا کتوروب آسیاب ایلدیلر :

بيت

دانهٔ ایام عمرم محو شد
جوی اشکم کرده جسم آسیاب
ابوالمعانی

**آسِیبْ** { کسر سین مهمله وسکون یای تحتانیله وجود انسانه و یاخود بر هیئات مشخصه‌یه برقاتی نسنه زور ایله طوقنمق که عربیده صدمه و زبان هندی ده

دکه دیرلر کثرت استعماله هر ایکی قاتی نسنه بربرینه زور ایله طوقنمق معناسنه اولمشدر :

بيت

سر باد بانها بر آمد بر اوج
بجنبید کشتی ز آسیب موج
حکیم فردوسی

شمس فخری معیار جمالیده چون دوکس بهم رسند دوش بدوش ویا پهلو به پهلوزنند او را آسیب کویند دیمشدر :

بيت

زدند دوش بهم چون‌سپهر وقدرت‌شاه
کبود کشت تن آسمان ازان آسیب

بومعنایی مؤید :

بيت

شعلهٔ قهر توکر باکوثر آسیبی زند
زو بر آیدهمچنان کز قعردوزخ التهاب
حکیم علی فرقدی

فرهنك جهانكیریده کاهی آفت وکلفت معناسنه اولدیغی مسطوردر .

**آشْکُوبْ** { سکون شین معجمه و ضم کافله اوچ معنایه‌کاور اول سقف خانه ، ثانی خانهٔ بالاکه عربیده طبقهٔ علیایه دیرلر :

بيت

برآشکوب نخستینش دست فکرت من
بزیر پای فلك را چو نردبان افکند
کمال اسمعیل درصفت عمارت

ثالث آسمانه دخی دیرلر استعاره‌طریقیله‌اولمق اولور :

بيت

باد اندرووزیده ز پهنای آشکوب
ابر اندروکذشته ز بالای قیروان
حکیم ازرقی

آشناب { ذكرى مرور ايدن آشنانك معناى اولنه :

بيت

زمين را خون چنان غرقاب ميكرد
كه ماهئ زمين اشناب ميكرد
شيخ عطار

آشوب { ضم شين معجمه ايله فتنه وغوغا وهر نسنه‌نك قارشمسنه ديرلر وآشفتن لفظندن وصف تركيبى اولور دل آشوب وسنك آشوب كبى :

بيت

فغان كين لوليان شوخ شير ينكار شهر آشوب
چنان بردند صبر از دل كه تركان خوان يغمارا
حافظ

آشيب { كسر شين معجمه وسكون ياى تحتانيه ايله آسيب مرقوم معناسنه، كذا فى مجمع الفرس، فرهنك جهانكيريده زحمت ولرزش اندام معناسنه‌در .

آفتاب { مرحوم كمال پاشا زاده‌نك تصرفات خاصندندر لفظ مركبدر اما خورشيد كبى ظاهرا تركيبى معلوم دكلدر برجزؤى آف‌در كه اصلى آب‌در با فايه ابدال اولنمشدر برجزؤيده تاب دركه تابيدن صيغه‌سندن اسم فاعلدر قزدريجى معناسنه معناى تركيب صو قزدريجى اولور صو بالطبع بارددر قزمه‌سى عارضيدر اول سببدن قزمه‌يى كونشه نسبت ايلمشلردر نتكم :

بيت

عمر برفست و آفتاب تموز
اندكى ماند خواجه غره هنوز
شيخ سعدى

فاضل مرحوم بو مبحثده براز تك و پو دخى ايلمشدر ايرادنده سواد قرطاسدن غيرى نفع اولمامغله بو مقدار ايله اكتفا اولندى .

آكب { ضم كافله آغز ايچى معناسنه‌در زبان هنديده كاله ديرلر فرهنك جهانكيريده باء فارسيله مرويدر :

بيت

كند از خستش همى پنهان
همچوميمون نخوددر كب خويش
خسروانى

آلب { سكون لامله پهلوان معناسنه لغت تركاندر اما انلر الف مقصوره ايله استعمال ايدوب الب ارسلان كبى بعض مبارزه اسم ايدرلر .

## مع التاء

آيافت { سكون فا ايله غليظ و خشين يرتلمش وپاره‌لنمش اثواب متوله‌سى شيلره دينور .

آب پشت { نطفه يعنى منى :

بيت

آن قدر دارد فضائل از نيا و از پدر
آرد از سر چشمهٔ عرفان كويا آب پشت
وله ايضا

آب حيات { ظلماتده واقع بر چشمه اولديغى مشهوردر اسكندر ذوالقرنين انك طلبى سوداسيله ظلماته واردى بامر الله تعالى اكا نصيب اوليوب خضر نبى عليه السلامه نصيب اولدى ديرلر و استعاره طريقيله لب دلبره‌ده ديرلر :

بيت

لبش آب حيات وروى خورشيد
ميان تيره وزلفش زندكى بخش
وله ايضا

آبخست { سكون باء موحده و سين وفتح خاء معجمه ايله جزيره معناسنه‌در :

بيت

ز درياى تعظيم شاه دلير
بودهفت كردون كمين آبخست
شمس فخرى

فرهنك جهانكيريده ایچی چوریمش قاوون وقاربوز وخیار امثالی نسنه‌لر ابر زفت دخی دیرلر :

بیت

روی ترکان تا زر آباد کست
زردوپرچین چون ترنج آبخست
حکیم علی فرقدی

تحفة الاحبابده بیوك صولر ایچنده واقع کوچك جزیره‌لرکه انده صو متعفن اولوب سازواوت اوله دیمشدر .

**آبْخوشت** { سکون با وفتح خا و واو معدوله ایله بوزن آبدست آبخست مرقوم معناسنه‌در :

بیت

بر سر تند باد موج بلند
تا بیك آبخوستشان افکند
استاد عنصری

**آبْدَسْت** { معروف عبادتدر :

بیت

نعیم پاك بستاند چو کرد آلود بسپارد
زشرم از آبدست آیدنه‌نك از آبدستانش
حکیم خاقانی

نسخهٔ میرزا ابراهیمده پاك و مجتنب از معاصی معناسنه‌در فرهنك جهانكیریده اول استاد پاك کاره درلرکه ایشی رونقلی و طراوت پذیر وخوب اوله :

مثنوی

بنفاشی زمانی مژده داده
بر سامی زاقلیدس زیاده
چنان در لطف بودش آبدستی
که بر آب از لطافت نقش بستی
شیخ نظامی

**آبْ رُفْت** { ضم راء مهمله و سکون فا ایله صولیوب سوپورمك معناسنه فرهنك حسین وفاییده سنك آب خورده باشد یعنی صو دوکمش طاش که دائما صو ایچنده ویا صو آلتنده اوله .

**آبْزَرُفْت** { سکون باء موحده وزاء معجمه وضم فا ایله بمعنی آبخست مرقوم :

بیت

چون آبز رفت روی زشتش
چندین عفن و ترش چرا شد
حکیم طراطری

**آبَسْت** { فتح باء موحده وسکون سین ایله زن حامل آبستندن مخففدر :

بیت

آنچه آبست است شب جز آن مباد
حیلها و مکرها با دست باد
حضرت مولانا

فرهنك جهانكیریده فتح با ایله بمعنی کوشت ترنج وکسر با ایله بمعنی آبستن دیوب مولانانك بو بیتنه متمسك اولمش .

مثنوی

جز وجزو آبست از شاه بهار
چشمشان چون درج پر درشمار
مریمان بی‌شوی آبست از مسیح
خامشان بی لاف و کفتار فصیح

**آخْت** { سکون خا ایله آختن لغظندن فعل ماضی‌در چکمك معناسنه عموما قلیج چکمك خصوصا که ترکجه‌ده بوکا صیرمق دیرلر .

بیت

تیغ زبان آخت برای جدل
کای شده درشهرت کاذب مثل
شاعر

**آخِرْ دَسْت** { ایکی معنایه‌در اوّل صف نعال یعنی آخر مجلس نشینان :

بيت

ندهد در صف عشاق مرا جای نشست
بروم کوی غمش جای کنم آخر دست
ابوالمعانی

ثانی قومار اویونی قماربازلر میانـنـده معروف سوزدر :

بيت

تا کی بستم شیشهٔ دل کرد شکست
خواهم که کنم عشق ترا آخر دست
وله

**آذَرْ پَرَسْت** { یعنی آتش پرست که گبر دخی دیرلر .

**آذَرْ ذَرِ دَهَشْت** { فارس آتشکده‌لرندن یدنجی آتشکده‌نك نامیدر :

مثنوی

پرستندهٔ آذر ذر دهشت
همی رفت با چهرهٔ بهشت
چواز دورجای پرستش بدید
شد از آب دیده رخش ناپدید
حکیم فردوسی

**آرَشْ** { فتح راء مهمله ایله درسك که آرنج دخی دیرلر، کذا فی فرهنك جهانکیری .

**آرِسْت** { کسر را و سکون سین مهملتین ایله حیواناتك یان باشی ، کذا فی نعمة الله .

**آزادْ دِرَخْت** { قاین آغاجی ، تسبیح اغاجیده دیرلر طبرستانده تاجك دیرلر لیلاق کبی شکوفه‌سی اولور دانه باغلار تناول اولنمز خوشبو چیچکی اولور ودانه‌سندن تسبیح یاپارلر .

**آزَرْمیدُخْت** { فتح زا و سکون راء مهمله و خا و کسر میم وضم دال ایله خسرو پرویزك قزی اسمیدر باباسندن صکره عسکر اکا بیعت ایدوب التی آی پادشاه اولمشیدی اصل اسمی ( آزرمی ) در دخت قز دیمکدر . حوالئ غزنینده بر شهر بنا ایدوب کندو اسمیله تسمیه ایلدی ، کذا فی مجمع الفرس .

**آزُفْت** { ضم زاء معجمه و سکون فاء ایله محمد هند وشاه صحاحده سنك آب خورده یعنی صو دوکمش طاش دیو نقل ایدر .

**آفْتابْ پَرَسْت** { اکثر ارباب لغت کون چیچکی دیدیلر اما سروریٔ کاشی مجمع الفرسده بمعنی نیلوفر تصحیح ایلمش بر جانوردر عربیده حربا وهندی لسانـنده کرکت دیرلر سوسمار نوعندندر کونشه قارشو اوتوروب کونش کیتدکجه اول دخی اولطرفه دونر مذکور کون چیچکی دخی کونش دوندکجه دونر فرهنك جهانکیریده بر چیچکدر کونشله برابر دونر ویپراقلری دخی اولطرفه میل ایدر اهل هند بطریق العموم هر کل کبوده دیرلر :

مثنوی

هر سویی کافتاب سر دارد
کل ازرق درو نظر دارد
لاجرم هر کلی که از رق هست
خواندش هندو آفتاب پرست
شیخ نظامی

**آفَتْ** { فتح فا ایله ضرر و هلاك ایدیجی معناسنه‌در :

رباعی

تا زنده جهان از تو بآرایش آفت
ای آفت آسایش و آسایش آفت
چندانکه دلت آفت نازت طلبد هست
درحوصلهٔ عشق تو کنجایش آفت
مولانا عرفی

**آکِفْت** { کسر کاف فارسی وسکون فا ایله رنج و زحمت معناسنه در سلطان سنجر کوی بازلق ایدرکن آتدن دوشدکده امیر معزی بالبداهه بو رباعی‌یی نظم ایلمش :

رباعی

شاها ادبی کن فلك بدخو را
کا کفت رسانید رخ نیکورا
کر کوی غلط رفت بچوکانش زن
وراسب خطا کرد بمن بخش اورا

سلطان سنجر دخی محظوظ اولوب فی‌الحال آتی رختیله امیر معزی یه عطا ایدر . شاعر ینه بداههً بو رباعی یی نظم ایدر :

رباعی

رفتم بر اسب تا بجرمش بکشم
کفتا که زمن‌شنو این‌عذرخوشم
من کاو زمینم که جهان بردارم
یا چرخ چهارمم که‌خورشید کشم

سلطان تکرار بیحساب احسان ایدر .

**آلْچَخْت** { سکون لام و فتح جیم فارسی بعده خاء ساکنه ایله حرص و طمع معناسنه بعض نسخه‌ده همزهٔ مفتوحه ایله‌در وکتاب محیده الف ولامسز مرویدر .

**آلَسْت** { بوزن و بمعنی آرست مرقوم اویلق‌باشی که‌جانب متعدده‌اولور :

بیت

همچون‌رطب‌اندام‌وچو روغن کف‌دست
همچون شبه زلفین وچودنبه آلست

استاد عسجدی

بو بیت بر اسناد دیوانده بویله کورلدی :

بیت

همچون رطب‌اندام وچو روغنش‌سراپای
همچون شبه زلفین چو پیلسته الست

بو همزهٔ مفتوحه ایله اولور .

**آلُفْت** { ضم فا ایله محنت و سر کر - دانی یه مبتلا :

بیت

همیشه دشمن درکاه جاهت
ز احداث فلك آلفت باشد

شمس فخری

**آلفَخْت** { سکون لام وخا و فتح فا ایله عود اغاجی :

بیت

هر صبحدم ز کوی جانان بوی نسیم آید
اشجار کوه ودشتش کو یا که آلفختست

ابوالمعانی

**آمُوت** { ضم میم و واو معروفله لانهٔ‌مرغ شکاری یعنی شاهین و طوغان یوواسی :

بیت

بر قلهٔ قاف بخت و اقبال
آموت عقاب دولت تست

منجیك

**آمُوخْت** { آموختن لفظندن فعل ماضی‌در اوکرندی دیمك ، اوکرندی معناسنه‌دخی اولور شیخ سعدی ایکی‌معنایه :

قطعه

معلمت همه شوخی ودلبری آموخت
جفا وناز وعتاب و ستمکری آموخت
من‌آدمی بچنین‌شکل‌وقد وروی وروش
ندیده‌ام مکر این شیوه ازپری‌آموخت

**آهِخْت** { کسر ها و سکون خا ایله آهختن لفظندن فعل ماضی در خنجر وقلیچ چکمك معناسنه فی‌الجمله جسمانی وروحانی حرکتی‌متضمن‌در هادنصکره یا ایله آهیخت دخی جائزدر :

بیت

چو عزمش بر آهیخت شمشیر نیم
بعجز میان قمر زد دو نیم

شیخ سعدی

شمس فخری فتح ها ایله بر آهخت لفظنه قافیه ایلمش :

قطعه

ابو اسحاق سلطانی که در رزم
چو کینش تیغ بی باکی برآهخت
بسان هندوان ترك فلك را
بچوب کین بمالید و بپر هخت

پرهیخت یعنی ادب کرد .

**آهَنِ جُفت** { جفت دموری که آنکله تارلایی سوروب تخم اکرلر اکا ایلد وایموکاو آهن دخی دیرلر ، کذا فی مجمع الفرس .

**آهیخت** { بمعنی آهخت مرقوم :

بیت

همچون کشف بسینه سر اندرکشد اجل
انجا که نیزهٔ تو بر آهیخت بالْ را
کمال اسمعیل

**آیُفت** { ضم یای تحتانی و سکون فا ایله حاجت وتمنا معناسنه آینت دخی دیرلر :

بیت

ز یزدان خواستن آنجمله آیفت
که تا نرسد مرورا هیچ آکفت
زراتشت بهرام

**آیُنت** { ضم یای تحتانی و سکون نونله بمعنی آیفت مرقوم :

بیت

چو مانده نیم بسمل مرغ دل را
بجز کشتن ز یار آینت من نیست
میر نظمیٔ هروی

## مع الجیم

**آبلُوج** { سکون باء موحده ایله نبات شکری :

بیت

ز شهد غیر جانم در دهن بهر خروج آید
جواب تلخ جانان در مذاقم آبلوج آید
ابوالمعانی

قطعه

تا آبلوج همچو طبر زد نشد بطم
تا چون نبات نیست بپیش نظر شکر
بادا نهاده در دهن دولتت مقیم
دست نشاط وعیش بفتح ظفر شکر

**آج** { ایلغون اغاجی :

بیت

رقیب درد دلش را علاج می خواهد
برای پشت وشکم چوب آج می‌خواهد
ابوالمعانی

حیواناتی صانجی طوتدقده ایلغون آغاجیله قارننه اوررلر دفع اولور دیرلر .

**آخْشِیج** { سکون خا وکسر شین معجمتین ایله معنای موضوعی ضد در عناصر اربعه ده ضدیت اولدیغی مناسبتیله عناصرك هر برینه آخشیج ومجموعنه آخشیجان دیرلر :

بیت

عالم از عدل ابو اسحق کشتست آنچنان
کز جهان برخاست رسم کفتکوی آخشیج
شمس فخری

بیت

بردم از نراد کیتی یکدوداو اندرسه رحم
کرچه از چار آخشیج وپنج دردر ششدرم
حکیم خاقانی

**آرَج** { فتح راء مهمله ایله فرهنك جها نکیریده ایکی معنایه‌در اوّل بمعنی آرنج که اندن مخففدر. ثانی نام پرنده‌در .

**آرَنْج** { فتح راء مهمله وسکون نونله دیرسك معناسنه که عربیده مرفق دیرلر ، کسر میم وسکون را وفتح فا ایله :

بیت

آستین از برای رنج دلم
تا با آرنج میزنی هر دم
حکیم اسدی

شمس فخری قصر الغله میان ساعد و بازو دیو نقل ایلمش .

**آزُنْج** { ضم زاء معجمه و سکون نون ایله کوزده حاصل اولان چاپاق:

بيت

كويا كه آشيانه بود پشت چشم او
هموارِه با پليدى و آزنج كنده است

استاد لطيفى

بعض فرهنكلرده كسر زا ايله و بعضنده جيم عجميله منقولدر وبعض نسخه‌ده تركو علتى مرويدر .

آزنج { جيم فارسيله آزنج مرقوم معنا . سنه :

بيت

شده كه بخار از دماغ و دهان
رخش زير آزنج و چشمش نهان

طيان مرغزى

آكَج { فتح كافله قانجه ديدكلرى اوجى اكرى دموردر محمد هندو شاه صحاحده آكج قلابى بود آهنين برسر چوبى ديديكى قولى مؤيد :

بيت

كشتىٔ مه از ساحل مغرب بكشد باز
حكمش ز سر قدرت بى‌زحمت آكج

شمس فخرى

بيت

بجستند تا راج ورشتنش را
باآكج كرفتند كشتنش را

استاد عنصرى

آكَخج { فتح كاف وسكون خاء معجمه ايله جلاب معناسنه در بعض نسخه‌ده خا يرينه حاء مهمله واقع اولمش اما فقير صانورم غلط كاتب اوله زيرا زبان فارسيده حاء مهمله اولمديغندن ماعدا تلفظنده عسرت واردر تحفة‌الاحبابده همزهٔ مقصوره ايله مرويدر .

آكِنج { كسر كاف وسكون نونله قيمه ات وپرنج طولمش باغرصاق كه مومبار دخى ديرلر :

بيت

خورى برخوان كيتى هرچه خواهى
ابا و قليه و حلوا و آكنج

شمس فخرى

بعض يرلرده قيمه‌جكرله طولدردقلرى اجلدن جكر آكنج وجكر آكند وچرغنده‌ورويج دخى ديرلر عربيده عصيب ديرلر ، كذا فى‌الصحاح :

آكُوج { ضم كاف فارسيله قانجه‌دمورى آكج مرقوم معناسنه :

بيت

هر تيركه بر سينهٔ دشمن زده پيكان
از بهر بروكرده جكرميشود آكوج

ابوالمعانى

آكِنج { كسركاف فارسيله آكنج مرقوم معناسنه يعنى مومبار طوله‌سى .

آلفَنج { فتح فا وسكون نونله عوداغاجى معناسنه .

بيت

در وقت وصف هجران حاجت نبود آتش
در مجمر آلفنجى از آه دل بسوزد

ابوالمعانى

آلُنج { ضم لام وسكون نونله يعنى آلوچه ، كذا فى‌فرهنك جهانكيرى .

آلَنجوج { فتح لام وسكون نون و ضم جيمله عود كبى‌رايحه‌سى جيقار برنوع اغاجدر ايضا منه .

آماج { التى معناسنه كاور اوّل اوق نشانه‌سى هدف دخى ديرلر :

بيت

هر تير كه از شست قضا و قدر آيد
پيشش تن بدخواه شهنشه شده آماج

استاد لطيفى

ثانى چولدن بر طوربه‌دركه ايچنه پنبه دانه‌سى قويوب اوق آتمغه مشق ايدرلر .

ثالث باغ چبوغی . رابع حرات و زارعین
آلتلرندن برآلتدر بو ایکی معنایه :

بیت

برکند تیر تو هرکه خاك در آماج گاه
بزرگر برکنده پنداری باماج وکلند
حکیم سوزنی

کلبك معناسنه‌در .
خامس فرهنك جهانکیریده تخت پادشاهی :

بیت

چنان هم کرازان وکویان ز شاه
ز فرمان واز فر آماجگاه
حکیم فردوسی

سادس بر فرسنك اعتبار اولنان برك یکرمی
درت حصه‌سندن بر حصه‌یه دیرلر . معلوم
اوله‌که فرسنك اوچ میلدر و میل ایکی ندا
مسافه‌درکه فرسنك التی ندا اولور وندا درت
آماج مقداری مسافه‌در فرستك یکرمی درت
آماج اولور فهمی دخی آسان اوله فرسنك‌که
اوچ میلدر و میل درت بیك خطوه آدیمه
دیرلر اون ایکی بیك آدیم اولور یکرمی درده
تقسیم اولندقده آماج بشیوز آدیم اولور هر
آدیم بربچق آرشدر هر آرش التی قبضه‌در
هر قبضه درت اصبعدر هر اصبع بربچق
شعیردر .

آهنج { کسر ها وسکون نونله بوزن نارنج بمعنی کشنده یعنی چکیجی . قصد
وعزم معناسنه‌ده کلور :

بیت

شه عالم آهنج گیتی نورد
دران خاك یکماه کرد آبخورد
شیخ نظامی

کذا فی الدستور والمجمع ، فرهنك جهانکیریده
فتح ها ایله بمعنی کشیده مسطوردر :

بیت

بدست داد تواندر حسام جان آهنج
بدان صفت‌که بود درمیان بحرنهنك
کمال اسمعیل

محمد هندوشاه صحاحده بمعنی آمیختن روایت
ایلمشدر آخر فرهنکلرده فتیل وجنبر وخلال
معنالرینه‌در شمس فخری مطلق نسنه چکمك
معناسنه نظم ایلمشدر :

بیت

شها کز مس قوی باشد حسودت
بشفتا هنج تدبیرش در آهنج

شفتاهنج صرمه‌کش حدیده‌سیدر اداة الفضلاده
بمعنی انداختن .

## مع الخاء

آخ { آفرین معناسنه ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

آدخ { فتح دال ایله ایکی معنایه‌در اول خوش کلدی معناسنه :

قطعه

روز تو هرکز بایمان سعد و میمون کی شود
چون تو بر ابلیس ملعون خویشتن مفتون کنی
کر بشارستان علم اندر بکیری خانهٔ
روز خویش امروز فردا آدخ ومیمون کنی
حکیم ناصر خسرو

ثانی بمعنی بلندی ورتبهٔ عالی ، کذا فی فرهنك
جهانکیری .

آزخ { فتح زاء معجمه ایله باغ چبوغنك بوداق چوبلری .

وضم زا ایله ایکی معنایه کلور اول ایجی چوروك
وبوش جوز :

بیت

ناقص چه شود از بر باغ کرم خود
کر یا دکنی این دل مهجور بازخ
وله

ثانی یدك آت که عربیده جنیب دیرلر :

بيت

نشسته بر سمند ناز جانان
كشيده در برش كلكون آزخ
مير نظمى

**آژُخ** { ضم زاء فارسيله ايكى معنايه‌در اوّل كوزده اولان چاپاق كه آژنج دخى ديرلر :

بيت

هر آن بصر كه ز خاك درش نشدروشن
بجاى مقله نهد اندر و فلك آژخ
شمس فخرى

ثانى اعضاده ظاهر اولان سكل كه فارس وعراق وعجمده كوك و تركستانده كوى نك وزبان تبريزيده سيكل و لسان هنديده مسا وعربيده ثولول ديرلر :

قطعه

بكرد عارض انماه روى چاه زنخ
سياه رنك در آمد بسان موروملخ
كل رخانش زمشك سياه خالى داشت
چه جرم كرد كه كل خار كشت وخال آژخ
حكيم سوزنى

چوزلمش نسنه معناسنه‌ده مرويدر .

**آژيخ** { بمعناى اوّل آژخ مرقوم كبى كه كيغ دخى ديرلر عربيده رمص ديرلر .

**آواخ** { ايكى معنايه‌در اوّل بمعنى آه تحسر :

رباعى

از كنج قدم شديم ويرانهٔ او
افسانهٔ او شديم ز افسانهٔ او
آواخ ز پيمان و ز پيمانهٔ او
كس خانهٔ او نداندازخانهٔ او
حضرت مولانا

ثانى بمعنى نصيب مرويدر .

**آوَخ** { فتح واو ايله آواخ مرقوم كبى ايكى معنايه‌در اوّل بمعنى آه واى واى ديمكدر :

بيت

عمر دنيا بدين بدى آوخ
كارم آخر كشد سوى دوزخ
استاد لطيفى

بمعنى آه :

بيت

ما كشتهٔ نفسيم بس آوخ كه برآيد
از ما بقيامت كه چرا نفس نكشتيم
شيخ سعدى

بيت

دل يافت ديدهٔ كه مقيم هواى او ست
آوخ كه آن هوا چه دل وديده پرورست
حضرت مولانا

ثانى بمعنى نصيب :

بيت

از تو پيش كه وكجا نالم
كاوخم ازتو جزغم دل نيست
شهيدئ قمى

## مع الدال

**آباذ** { دال حرفنك ماقبلنده الف ساكنه واقع اولدقده عندالمتقدمين ذال معجمه اوقنور بناء على هذا بو فقير ذال معجمه‌يى تفريق ايلميوب دال مهمله اعتبار ايلدم آباد سكز معنايه كاور اوّل بمعنى معمور ، ثانى بمعنى هميشه بوايكى معنايه :

بيت

ز كردكار برين پادشاه باد آباد
كه كرد ملك جهانرا بعدل وداد آباد
شمس فخرى

ثالث بمعنى آفرين :

بيت

در جلوهٔ آن عروس دلشاد
آباد برانكه كفت آباد
شيخ نظامى

رابع فرهنك جهانكير بده نام خانهٔ كعبهٔ معظمه‌در :

مثنوى

فرستاد پس كردكار از بهشت
بدست سروش خجسته سرشت
ز ياقوت يكپارهٔ لعل فام
درخشان بدان خانه آباد نام
مرازان ميان جهان جاى كرد
پرستشكه خاطر آراى كرد

حكيم اسدى

خامس بمعنى خوب ونيك :

بيت

بپايان دولت ز غم ياد باد
هميشه تن و بختت آباد باد

حكيم فردوسى

سادس خوش‌آمد :

بيت

اكنون بياشاد آمدى خندان وآباد آمدى
چون سروآزاد آمدى ميكو بزير لب‌صلا

حضرت مولانا

سابع بمعنى صحرا مجمع‌الفرسده مسطور دركه بو معنايه اسدآباد وخرم آباددير لر مراد صحرادركه صحراى اسد وصحراى خرم ديمك اولور عوام غلط فهم ايليوب بو مقوله آبادى بانئ عمارت معناسنه اتخاذ ايدرلر روم‌ديارنده‌دخى بويله‌در اما مشهورى معناى اصل‌اوزره مثلا طاش‌اوه وقاز اوه وارتق اوه ديرلر بعض‌كتاب‌ناشناس صحيح يازارم قياس ايدوب طاش آباد وقاضى آباد وارتق آباد يازارلر اصلن سؤال ايتسك طاش ايله بنا اولنمش وقاضى بنا ايلمش‌وارتق ياپلمشدر ديو جواب ويررلر حال بوكه اول محللرده نسبت ايده جك بنا يوقدر . ثامن استعاره طريقيله مجازا غم آباد و محنت آباد ديرلر بويله‌محللرده مراد بنا اولسه جائزدر.

**آبخورد** { باء موقوف و فتح خاء معجمه و واو معدوله ايله ايكى معنايه كلور اوّل صوكنارنده حيوانات صواريله‌جق يركه آبخور دخى ديرلر :

بيت

جان شد انجا چو خاك يزد تن
كاب خوردش از نجهان برخواست

حكيم خاقانى

ثانى توقف‌ايلمك ومقام‌طوتمق معناسنه :

بيت

شه عالم آهنج كيتى نورد
دران‌خاك يكماه كرد آبخورد

شيخ نظامى

**آب سَرْد** { اضافتله يعنى كسر با و فتح سين ايله وباء موقوف كسر سين ايله‌ده جائز بختى‌كه اتى قينادوب صو ين منجمد ايدرلر اصلى سردآب‌در. علم اولدقده مضاف‌اليه تقديم اولنور فارسيده‌حالت‌علميتده مضاف‌اليه تقديم اولنمق قاعده سى شايعدر .

**آبِشْخُورْد** { واو معدوله ايله لفظ مركبدر آب وشين مصدريه و لفظ خوردن‌دن معناى تركيب‌صو ايچه‌جك يرديمك اولور :

بيت

هر كجا راكه باشد آبشخورد
انس‌وحيوان شوند روزى‌مند

**آبكَنْد** { لفظ مركبدر آبله كند دن كه كندن دن مشتق اسم فاعل اولور قازيجى معناسنه‌كه مجراى سيل‌در يعنى سيل يرتديغى محل :

بيت

از سيلخيز حادثه اعداى شاه را
شد خانمان خراب بكردار آبكند

وشمس فخرى

ونهرك جارى اولديغى محل معناسنه :

بيت

آبكند دوران تاريك جاى
لغزلغزان چون‌دران بنهند پاى

شاعر

**آبِ کَبُودْ** { ایکی بعنایه در اوّل ولایت چین‌ده حدود مشرقده واقع اولان دریانك اسمیدر بحر اخضر و بحراعظم دخی دیرلر منقولدرکه ناهده وپری صفت‌دکز قزلری اول دریادن ماهتابده چیقوب اوینا ـ شرلر کونش چیقدیغی کبی ینه دریایه‌کیدرلر، کذا فی‌شرفنامه . ثانی‌اصطلاحده قلیچ وخنجر دموری که جوهردار اوله :

بیت

آب کبود تیغ نماید چو آینه
روز مصاف‌درنظر خصم‌روی مرك

ابوالمعانی

**آبِ مُنْجَمِدْ** { لفظ مرکب‌اولدیغی ظاهردر استعاره‌طریقیله قلیچ وخنجر ونیزه دمیری ودخی بلور و شیشه و امثالی نسنه‌لر عموماً وبلور پیاله خصوصا ، کذا فی‌مجمع‌الفرس بو معنایه :

بیت

باشعاع نور کشته منعقد
میتوان کفتنش آب‌منجمد

میرنظمی‌درصفت‌تیغ

بیت

شود در بزم آن کل روی پرتاب
باب منجمد از آتشین آب

وله‌درصفت پیاله

**اذَرْ آبادْ** { ضم ذال معجمه و سکون را ایله شهرتبریزده‌بر آتشکده‌نك نامیدر معنای ترکیب معمورهٔ آتشدر و دخی شهر تبریزك نام قدیمیدر معربی آذر بجاندر، کذا فی‌فرهنك جهانکیری .

**آذَرِخُرْدادْ** { ایکی‌معنایه‌در اوّل شیرازده بر آتشکده‌در غایت‌مکلف عالی بنادرآتشکدهٔ فارسك بشنجی آتشکده‌نك نامیدر آذر خرزین دخی‌دیرلر :

قطعه

پدر ومادرش سخاوت وجود
هردو خوانند شاه را داماد

پیش دودست او سجود کنند
چون مغان پیش آذر خرداد

استاد فرخی

بیت

بارحمت تو دودسقرمروحهٔ نور
باهیبت‌تونکهت‌صبح آذرخرداد

شرف شفروه

ثانی بر مؤبد اسمیدرکه مذکور آتشکده‌نك بانیسیدر اهل فارسك بعضیلرینك اعتقادلری برملك اسمی اوله‌که آتشکده‌لری محافظه ایدر :

بیت

همه بیابان زان روشنایی آ که شد
چو جان آذرخرداد ز آذرخرداد

استاد فرخی

**آرادْ** { راء مهمله ایله ایکی معنایه در اوّل نام فرشته‌درکه روز آراده مؤ ـ کلدرکه اول کونك تدابیر اموری و مصالحی اکا متعلقدر . ثانی شهور شمسیه‌نك یکرمی بشنجی کونی اسمیدر آرود دخی دیرلر جدید اثواب بچمك وکیمك جائز ومبارکدر اما نقل وتحویل وسفر مناسب دکلدر .

**آرایَدْ** { فتح راء مهمله ایله بوزن آشامد آراستن لفظندن فعل مضارعدر زینت ایدرمعناسنه :

بیت

اهل دنیـا را چو دیو آرایدش
لقمهـای چرب وشیرین بایدش

شیخ عطار

**آرامیدْ** { آرامیدن لفظنـدن فعل ماضیـدر قرار ایتـدی وراحت ایتـدی معناسنه :

بیت

سپاه آرمیدند برجای خویش
همان شب مهانرافرا خـواند پیش

حکیم اسدی

بعض نسخه‌ده شاکر معناسنه‌ده مرویدر .

آرایشِ خورشید { مجمع الفرسده مصنفات باربد خسرودن بر نوا اسمیدر :

بیت

چو زد ز آرایش خورشید راهی
در آرایش بدی خورشید ماهی
شیخ نظامی درصفت باربد

آرداد { سکون راء مهمله و فتح دالله مردم فریب وغول بیابانی معناسنه غول بیابانی اکا دیرلرکه شکل انسانده و آدم کبی اولور هر جوارح واعضاسی انجق اپاقلری اوزون اولور و سراپا قیللو بعض یولجی یه وکارباندن آیرلمش کمسنه‌لرك کیجه‌لرده اوکنه دوشوب یولدن آزدیرر اول کمسنه ایسه آنی یولداشی صانوب آردنه دوشرسه بیابانه کتورب هلاك ایدوب قانن ایچر .

آرد { سکون راء مهمله ایله مطلق اوندر دقیق معناسنه بغدایك اولسون غیرك اولسون عربیده دقیق وطحین دخی دیرلر وفتح را ایله بوزن دارد ایکی معنایه کاور اوّل آرداد مرقومدن مخففدر. ثانی فعل مضارعدر کتورر معناسنه فرهنك جهانکیریده سکون را ایله تقصیر معناسنه‌ده مرویدر .

آرزومند { استکلو عربیده مشتاق معناسنه آرزو استکدر طلب معناسنه مند ادات نسبتدر فارسیده ادات نسبت همان حرف یاء دکلدر نچه حرف وکلمه واردر هربرینك محلی کلدکجه بیان اولنور ان شاءالله تعالی .

بیت

عاشق آنست فارغ از جانش
آرزومند درد هجرانش
میر نظمی

آزاد { فتح زاء معجمه ایله التی معنایه کاور اوّل بی قید بودخی بر قاچ معنایه استعمال اولنور متعلقات امور دینیه وضروریات بشریه‌دن فارغ کبی دخی فلان بندهٔ آزاد دیرلر یعنی قید عبودیتدن خلاص اولمش دیمك اولور وسرووسوسنده آزاد معناسی قیدوعلت و برشاخه پیچیده اولمقدن فراغتی معناسن افاده ایدر نتکم حضرت مولانا بیورر :

بیت

کیست مولی آنکه او شادت کند
همچو سرووسوسن آزادت کند

صاحب اختیارات بدیعی سوسنی درت نوع یازمش مائی وصاری و قرمزی و بیاضدر بیاضنه آزاد دیرلر رنکدن آزاده و خالی اولدیغیچون آزاد تسمیه اولنمشدر و ذخیرهٔ خوارزم شاهیده مسطوردرکه آزاد درخت دیدکلری اغاجك میوه‌سی اولمیوب سرووسوسن کبی اولمغین اکاده آزاد تسمیه اولنمشدر کتب طبیه‌ده مرقومدرکه هر اغاجك که میوه‌سی اولمیوب بدنی بالا وهموار وشاخلری سراپا مساوی اوله اکا آزاد دینلور .

بیت

من بندهٔ آن قد چو آزاد درختم
من هندوی آن صورت چون لعبت چینم
شرف شفروی

وسروه آزاد تسمیه سنده برقاچ سبب یازمشلردر ازان جمله برکون مجنون عامری آشفته وسرکردان کزرکن کوررکه برباغبان بر موزون وبالاقد سرو اغاجنه بالطه اوروب کسمك ایستر قد موزون لیلی یه بکزرر دیو باغبانه یلواروب و سروی صاتون آلوب کسمکدن آزاد ایدر اول سروه آزاد تسمیه ایدرلر مرور ایام وکثرت استعمال ایله هر سروه اسم اولمشدر بومعنایی مولانا هاتفی لیلی ومجنون کتابنده یازمش :

مثنوی

مجنون شد ازان سخن بیکپا
کفت این سخن تو بود زیبا
بستان زمنش بهای این سرو
یاخود ببرش بجای این سرو

لعلی که خراج عالمی بود
فی‌الحال زدست خویش بکشود
آورد وبدست باغبان داد
آن سرو زاره کشت آزاد
آن سرو چمن چوشد غلامش
آزاد ازان بماند نامش

وبرسبب دخی شیخ سعدی کلستانده یازمشدر . نثر * از حکیمی پرسیدند که چندین درخت نامورکه خدای عزوجل آفریده است وبرومند کردانیده هیچ یکرا آزاد نخوانند مکر سرورا که هیچ ثمر ندارد کفت دیکر درختان کاهی میوه‌دارند وکاهی بی برك وپژمرده وسرورا همه وقت خوبست و تازه وترازین علتها فارغست پس صفت آزادکان اینست :

بیت

کرت زدست براید چو نخل باش کریم
وکر ز دست نیاید چو سرو باش آزاد

مشارالیه بریرده دخی بیورمشدر :

بیت

بسرو کفت یکی میوهٔ نمی آری
جواب داد که آزادکان تهی دستند

معنای ثانی ولایت کیلانده اولور بالاقدوخوش اندام بردرخت بویی التمش ویتمش ذراع وصنوبر اغاجی کبی شاخلری اولور تا باشنه دك هموار برمنوال اوزره لطیف و جوهردار اولور . ثالث تواماں نخجوانده بر مختصر شهر نامیدر خلقی سپید کون وخوبروی اولور اندهشرابك غایت کثرت و شهرتی واردر حمدالله مستوفی نزهة القلوب نام کتابنده ذکر ایلمشدر . رابع برنوع ماهینك اسمیدر دریای کیلانده چوق اولور . خامس ینه بردرخت اسمیدرکه حیوانات انك یپراغندن یاخود تازه شاخلرندن یسه فی‌الحال هلاك اولور بو معنی اختیارات بدیعیده مذکوردر . سادس کامل التعبیر نام کتابده مسطوردرکه درخت اژرنه دخی آزاد دیرلر فرهنك جهانکیریده مرقوم درخت بادام کوهی اولدیغی تحقیق اولنمشدر سائر دیاردن ولایت فارس کوهستاننده چوق اولور .

**آزمند** { زاء موقوف ایله حریص وطمعکار معناسنه که آز حرص معناسنه مند لفظیله مرکبدر :

بیت

حاسد و بدخواه جاه او بمرك است آزمند
کر درین حسرت بمیرد باك نبود کو بمیر

حکیم سوزنی

**آژند** { فتح زاء فارسی وسکون نونله ایکی معنایه‌در اوّل اشکسته وخلل پذیر اولانی صاروب محکم ایلمك :

بیت

دلم صد پاره شد از سنك جور یارا کریکدم
چه باشد این شکسته دل بیا ژندد بپهلویش

ثانی دیوار بناسنده طاش اراسنه قونیلان بالچق معناسنه فرهنك جهانکیریده صولر دیبنه چوکن بالچق معناسنه مسطوردر .

**آزود** { ضم زاء معجمه ایله عاقل و زیرك معناسنه نعمة الله نقل ایلمشدر .

**آسمند** { سکون سین مهمله و فتح میمله ایکی معنایه‌در اوّل آلدامق وجه اوزره کذب سویلمك . ثانی سرکشته وحیران کذا فی فرهنك جهانکیری همزهٔ مفتوحه ایله‌ده جائزدر .

**آسیاباد** { یل دکرمانی ترکیبی ظاهردر آسیای باد تقدیرنده :

بیت

نوبت دولت مخواه از آسیا باد فلك
عزوجاهش بکذرد چون بادازو غافل مباش

**آشمید** { سکون شین معجمه و یای تحتانی وکسر میمله آشامیدن لفظندن اختصار اولنمشدر :

بیت

خوشدل شد وآرمید با او
هم خورد و هم آشمید با او
شیخ نظامی

**آشُود** { سکون شین معجمه و ضم نون و واو معروفله ایام خمسهٔ مسترقه‌نك ایکنجی کونی اسمیدر .

**آغارِیدْ** { فتح غین معجمه و کسر را ایله .

**آغارَدْ** { فتح غین وراء مهمله ایله یوغورر معناسنه آغاریدن لفظندن اسم فاعلدر مجمع‌الفرسده شکر و عسل و امثالی نسنه‌لر ازمك معناسنه‌در بو معنایه :

بیت

بسکه کردونرا خوش آمد شربت کفتارمن
در کلاب دیده هر دم چون شکر آغاردم
ابن یمین محمود

**آغازِیدْ** { فتح غین وکسر زاء معجمتین ایله باشلدی وابتدا ایلدی معناسنه :

بیت

چون سماع آیدز اوّل تا کران
مطرب آغازید یك ضرب کران
حضرت مولانا

**آغالَدْ** { فتح لامله آغالیدن لفظندن اسم فاعلدر جنکه مجد اولور وشورش وغوغا تحریك ایدر :

بیت

مطر بانرا بهم بر آغالد
وزمیانه‌سبك برون کالد
مسعود سعد سلمان

**آفرِیدْ** { آفریدن لفظندن فعل ماضیدر :

بیت

جهان آفرین تا جهان آفرید
سواری چو رستم نیامد پدید
حکیم فردوسی

دخی مضارع واسم فاعل اولور .

**آفَنْد** { فتح فا وسکون نونله جنك وخصومت معناسنه . کذا فی المجمع بو معنایه :

بیت

دلیرو جهانسوز و پر خاشخر
ندارد جز آفند کار دکر
حکیم فردوسی

بیت

آورد پیامی که صبا داکه خوری می
مستك شوی و عربده آغازی وآفند
حکیم سوزنی

**آکَنْد** { فتح کاف عربیله کول کبی صو جمع اولوب طوردیغی یره دیرلر :

بیت

بحال زاریم بین جور تا چند
ز سیل اشك شد عالم پرآکند
میر نظمی

**آگَنْد** { فتح کاف فارسیله طولدیردی معناسنه :

بیت

سائل بسؤالی ز در تو
صد کنج زروسیم آکند
عزالدین شیروانی

و بمعنی پرکرده یعنی مملو :

بیت

نشان پشت منست آن دوزلف مشك آکین
نشان جان منست آن دوچشم سحرآکند
استاد رودکی

بو معنایه آغند دخی دیرلر .

**آلِیدْ** { کسر لامله آدم وحیوانات برنسنه‌یی بدیهی کوردکده اورکمکه دیرلر :

بیت

دوش رفته سیر کلشن با رقیب آن سیم تن
چون شنیدم این سخن آلید جانم دربدن

**آمد شُد** { كاوب كيتمك، اياب وذهاب، وكاور كيدر وكلدى كيتدى
هربرى محلنده استعمال اولنور :

بيت

كشيده دار بدست ادب عنان نظر
كه فتنهٔ دل از آمد شد نظر يا بى
كمال اسمعيل

**آمُود** { ضم ميم و واو معروفله ايكى معنا - يه‌در اوّل آمودن لفظندن اسم
فاعلدر قارشدردى معناسنه :

بيت

فسون چند با خواهش برآمود
فسون كردن ببابل كى كند سود
شيخ نظامى

ثانى بمعنى آميخته اسم مفعول اولور :

بيت

مكر سيل آمد از درياى مقصود
كه شد پاى حريفان كوهر آمود
امير خسرو

ثالث بمعنىٔ آراسته :

بيت

نشاندش بر سرير كوهر آمود
زمين را كرد از لب شكر آلود
مير خسرو

**آواز داد** { دعوت ايتدى معناسنه :

بيت

ماهست فرو رفته دم آواز دهيدش
كوكوش بره داردوچشمش نكرانست
خواجه سلمان

ودخى چاغردى معناسنه‌در :

بيت

بسوى اوز دور آواز داده
كه‌اى سركشته وازهوش ساده
مير نظمى

**آواز كرد** { دخى اول معنايه در ، كذا فى المجمع چغتاى لساننده او -
ندادى ديرلر يعنى چاغردى اوندامق اسم مصدردر چاغرمق معناسنه .

**آوَرْد** { فتح واو و سكون را ايله اوچ معنايه در اوّل جنك و پيكار
معناسنه :

بيت

هم آورد او در زمين پيل نيست
چو كرد پى اسب او نيل نيست
حكيم فردوسى

ثانى شجاعت و مبارزت :

بيت

ز نعل خنكش روى زمين كه آورد
پراز پشيزه شود همچو پشت ماهى سيم
ابوالفرج رونى

ثالث آوردن لفظندن صيغهٔ ماضيدر معناى اوّل ايله بومعنايه شاعر ديمشدر :

بيت

هر آن مردى كه حاضر شد بآورد
كند ظاهر كه از پا هر چه آورد

**آوَنْد** { فتح واو وسكون نونله آلتى معنايه كاور اوّل حجت وبرهان معناسنه:

بيت

چنين كفت با پهلوان زال زر
چو آوند خواهى به تيغ نكر
حكيم فردوسى

ثانى اوزوم خوشه‌لرين اوزرينه آصدقلرى ايپه ديرلر ودخى اثواب سردكلرى ايپ ،

قطعه

بر بستر غم خفت حسود تو چنان زار
کش تن شود از تار فرا کند شکسته
وز دا رعنا کشت حسود تو نکونسار
چون خوشهٔ انکور بر آوند شکسته
حکیم سوزنی

ثالث مؤیدالفضلاده ظرف واناء معناسنه‌در بومعنایه :

بیت

مبادا ساغرش یك لحظه از خون‌رزان‌خالی
فلك را تارود خون‌رزان زین‌نیلی‌آوندش
خواجه عمید لویکی

شاعر دیمشدر :

بیت

شود هر سفالی که آوند می
بر ما بود بهتر از تاج کی

رابع فرهنك جهانکیریده بمعنی تخت ومسند . خامس بمعنی شطرنج . سادس بمعنی نخست‌یعنی اول ودخی صولجان معناسنه‌ده کلدیکی رسیدهٔ نظردر .

**آویزه بند** { کوپه منکوش معناسنه :

بیت

چو کوش خدیو از لآلیٔ پند
شد از روی اخلاص آویزه بند
مولانا هاتفی

**آهمند** { سکون ها ونون وفتح‌میمله دروغ کوی یلانجی معناسنه :

بیت

کفش سوختی کر بدی آهمند
وکرراست بودی نکردی کزند
حکیم اسدی

و صاحب فرهنك منظومه :

بیت

آذر خش صاعقه بدی آسیب
آهمندان دروغ کو بفریب

**آهنجد** { فتح‌ها وجیم وسکون نونله بمعنی کشد وچکه‌جك آلت :

بیت

خوب کفتن پیشه کن باهر کسی
کین برون آهنجد از دل بیخ کین
حکیم ناصر خسرو

**آهنود** { سکون ها و ضم نون و واو معروفله خمسهٔ مسترقه‌نك اوّل کونی اسمیدر .

**آید** { فعل مضارعدر کاور و کله معناسنه :

بیت

آن سوخته جانی که بکشمیر درآید
کر مرغ کبابست که بابال وپر آید
مولانا عرفی

بیت

از دست زبان که بر آید
کز عهدهٔ شکرش بدر آید
شیخ سعدی

**آیین جمشید** { نوا و الحاندن بر نوا اسمیدرکه اختراعی جمشیده نسبت اولنور جمشیدك باربدی ایجاد ایتمك جائزدر، کذا فی مجمع‌الفرس .

**آیینه دار** { سر تراش و حجام یعنی بربر وفصاد ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

## مع الراء المهمله

**آبام کبوتر** { کوکرجینلك، یبان کوکرجینی کلوب انده یاوری چیقارمق ایچون قلعه برجی کبی یاپارلر :

بیت

جهان مانند آبام کبوتر
رود هر کوشهٔ مهمان بنکر
میر نظمی

آباز { فتح باء موحده ایله اریمش قور.
شون .

آبخور { سکون باء موحده وفتح خاء
معجمه و واو معدوله ایله صو
کنارلرنده آدم و حیوان صو ایچه‌جك یر
ترکیده صواد وعربیده عطن وشرعه‌وزبان
هندیده کهات دیرلر :

بیت

در غمت ای زود سیرخون جکر میخورم
تشنه بخرمن که دید آبخورش آتشین
حکیم خاقانی

وضم خا و واو مجهول ایله نصیب و ییه‌جك
معناسنه :

بیت

در عیش نقد کوش که چون آبخور نماند
آدم بهشت روضهٔ دار السلام را
خواجه حافظ

مذکور ایکی معنایه :

بیت

درین آبخور کس نشد آبخور
که آخر بخاکش نشد تیره تر
استاد لطیفی

آبدار { درت معنایه‌کاور اوّل طری
وتازه و لطیف میوه و غیره .
ثانی فرهنك جهانکیریده مرد مصاحب‌ومجلس
آرا وجمعیت وسامان معناسنه :

بیت

ثقةالملك ظاهرانکه چو آب
ایزدش آبدار خواهد کرد
حکیم سوزنی

ثالث تیغ وخنجر جوهردار و امثاللری :

مثنوی

چو با او ندید ایچ جای درنك
همان آبدار یکه بردش بجنك
بزد بر سر ترك آن نامدار
تو کفتی تنش سر نیاورد بار
حکیم فردوسی

رابع بمعنی کیاه یعنی بر اوتدر لیف خرمایه
مشابه .

آب سَر { ات یخنی‌سی عموما وکله وپاچه
یخنی‌سی خصوصا .

آبِشْخور { کسر با وسکون شین وفتح خا
و واو معدوله‌ایله آبخور مرقوم
معناسنه .
وضم خا و واو معروفله دخی جائزدر نصیب
وخوردنی معناسنه‌در :

بیت

ما برفتیم وتو دانی ودل غمخور ما
بخت بد تا بکجا میبرد آبشخور ما
خواجه حافظ

فرهنك‌جهانکیریده مسطوردرکه استخروتالاب
ورودخانه کنارنده مخصوص برمحل اسمیدرکه
انسان وحیوان انده صو ایچرلر :

بیت

هر کجا باز سر رایت تو سایه‌فکند
کبك‌وشاهین بهم‌آمیز سوی آبشخور
کمال اسمعیل

ثالث توقف و آرام و مکان طوتمق معنا.
سنه :

بیت

بتوران زمین زادی از مادرت
همانجا بد ارام و آبشخورت
حکیم اسدی

**آبکار** { سکون با و فتح کاف ایله ایکی معنایه کاور اوّل سقا معناسنه :

بیت

در تتق بار کهش کاه کار
مائده‌کش عیسی وخضر آبکار
میر خسرو درنعت

ثانی باده خور وباده فروش معنالرینه ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

**آپکراز** { فتح باء فارسیله اولاق معناسنه :

بیت

دو اسبه میرود کویش دل وجانم چو آپکرار
چو با زاید ازان دهر نفس صد جا کندمنزل
ابوالمعانی

**آبگیر** { آب ایله کیردن مرکبدر معناسی بعض چقور یرلرده یغموردن و سیلدن صو جمع اولوب طوردیغی یرکه‌اژیر وژی وآبدان واستخر وتالاب وکولاب دخی دیرلر :

بیت

درو آبکیری به پهنای باغ
شناور دراب شکن کیر باغ
حکیم اسدی درصفت باغ

بیت

هرکه باشد تشنه و چشمه نیاید هیچ جا
بیکمان راضی نباشد کر بیاید آبکیر
بهرامی

بر معناسی دخی اوتدن سپورکه ایدوب صویه باتیروب جلاهلر طوقیدقلری بز اوزرینه سرپرلر :

بیت

برفتهٔ جد وما شوره وکلاوه وچرخ
باآبکیر و بمشتوت ومیخکوب وطناب
حکیم خاقانی درقسمیه

**آبیاز** { ایکی معنایه‌در اوّل اسم مصدردر صوارمق معناسنه :

بیت

تاکشت تخم مهر تو یکدم جدا نشد
از چشمسار خون جکر آبیار چشم
کمال اسمعیل

ثانی اسم فاعل اولور صواریجی بوستان وکشت زار وغیره :

بیت

خامه ام میزاب کلزار سخن بو دست تا
آبیار نخل معنیٔ ریشه شد هرقطره اش

**آتشبار** { اسم فاعل‌اولور آتش‌یاغدیریجی معناسنه :

بیت

نالهٔ جانسوز خیزد از دل افکار ما
میرساند تا بکردون آه آتشبار ما

**آتشِ بهار** { یعنی رونق وطراوت‌ولطافت بهار :

بیت

داده پیام عیش وطرب نالهٔ هزار
افزود حسن کل بچمن آتش بهار

**آتشِ تر** { یعنی شراب استعاره طریقیله شرابك تأثیر حرارتندن آتش ایله تعبیر اولنمشدر :

بیت

آب خشك این آسمان وآتش‌ترا نجست
برخلاف ازآب‌خشك‌این‌آتش‌ترکرده‌اند
قنبر نیشابوری

**آتشخوار** { فتح‌خا و واومعدوله ایله‌سمندر دیدکاری قوشکه دائما آتش یيوب آتش ایله تعیش‌ایلدیکیچون آتشخوار تسمیه اولندی :

بیت

یاریٔ دل میخورم عرفی ز قربانکاه عشق
مرغ آتشخواره جزاخکر نخواهد دانه‌را
مولانا عرفی

فرهنك جهانكيريده ظالم آدمدن كنايه‌در ديو يازمش بومعنايي مؤيد :

بيت

ببرد آب عالم ابرار
مدحت پادشاه آتشخوار
حكيم سنايي

**آجار** { فتح جيمله طراوت ولطافت وتازه معناسنه :

بيت

باده خورغم‌كين‌مشوباعشق جانان‌عيش‌كن
داده حسن روى عالم موسم آجار كل

فرهنك جهانكيريده جيم‌فارسيله اوچ معنايه‌در اوّل معروفدر :

بيت

راست نكردد دروغ مكر بچاره
معصيتت را بدين دروغ ميا چار
مير خسرو

ثانى آميخته وضم شده معناسنه . ثالث انيش يوقوش وشكسته موضع :

مثنوى

زمينى نيست در عالم سراسر
ازين پژمرده ترزين بس‌عجبتر
چكونه جاى‌باشدصعب ودشوار
يكى دريا دكر آجار كهسار
فخر كوركانى

وزبان عالمانهٔ اهل هند ده احكام شرعيه ايله عمل ايتمكه ديرلر .

**آخُر** { فتح خاء معجمه ايله حوض و حمام قورنه‌سى و امثالى ، كذا فى جها ـ نكيرى عربيده ديكر معناسنه وكسر خا ايله تعجب وتعرض معناسنه استعمال اولنور مثال معنئ اول :

بيت

راهم زدى و لطف نمودى بدلبرى
آخر چه شدكه ازسرمن باز كشتهٔ
استاد لطيفى

مثال معنئ ثانى :

مصرع

عشقبازى نه من آخر بجهان آوردم

وعربيده نهايت معناسنه‌در وضم‌خا ايله ايكى معنايه‌در اوّل طواريانه‌جق يركه معلف‌ومتبن اولان محل معناسنه‌در واو مجهول ايله آخور دخى ديرلر . ثانى فرهنك‌جهانكيريده سينه‌نك جانب بالاسنده كردن التنده اولان كموكه ديرلر كاهى آخرك دخى ديرلر عربيده ترقوه ديدكار يدر :

بيت

بهر آن خنك توسن دشمن
جاى سازد باآخر كردن
ميرخسرودرصفت‌شمشير

بيت

بزد برد آخر كردن چنانش
كه بكذشت از بغل‌آب روانش
حكيم زازئ قهستانى

**آخيزكَر** { كرپيچ ايشليجى‌كر كارلفظندن مخففدر فاعل معناسنه آخيز كرپيچـدر بعض نسخه‌ده كرپيچ قالبى معنا ـ سنه‌در .

**آذار** { سنهٔ شمسيه‌دن اوّل بهار آيى‌در :

بيت

آذار ببرد آب رخ آذر وكانون
وز درد سرهردو امان‌دادجهانرا
خواجه سلمان

عربيده دال مهمله ايله معناى‌مرقومه استعمال ايدرلر واشعارلرنده دخى ايراد ايدرلر :

بيت

اسقنيها فى فصل اذا رحتى
يصل السكر بى الى تموز
شمس‌الدين احمدالطيبى

**آذَر** { جناب باری تعالی عزاسمه اسماء شریفه‌سندندر ودخی صاعقه وبرق معناسنه مرویدر اما ضم ذال ایله اولدیغن ارباب رصد وتنجیم تحقیق ایلمشلردر فرهنك جهانگیریده درت معنایه منقولدر اوّل اسم فرشته‌درکه نیراعظمه موکلدر انك تدبیرامور ومصالحن ایدر وهرنه‌که روز آذر وماه‌آذرده واقع اوله اکا متعلقدر ثانی آتش محسوسه دیرلر .

حکیم انوری فتح ذال ایله استعمال ایلمشدر ومشهوری دخی فتحه ایله‌در :

بیت

ساغرش پربادهٔ رنگین چنان آید بچشم
کز میان آب روشن برفروزی آذرت

روایت‌اولنورکه اعجامك یدی‌معظم‌آتشکده‌لری واردر اسملری بونلردر : اول‌آذر مهر ثانی آذرنوش ثالث آذر بهرام رابع آذربین خامس آذرخرداد سادس آذر برزین سابع آذرزردهشت بوآتشکده‌لرك هربرینی کواکب سبعهٔ سیاره‌لرك برینه منسوب طوتمشلردر واول کوکبه متعلق اولان بخوری اول منسوب طوتدقلری آتشکده‌ده یاقرلر .

معنای ثالث سنهٔ شمسیه‌نك طقوزنجی آیك اسمیدرکه اول‌آیده نیر اعظم برج قوسده اولور :

بیت

کرنیست آب نقش پذیرنده پس‌چرا
هر بامداد نقش کند باد آذرش
مختاری

معنای مذکور ایله معنای ثانی‌یه مسعود :

بیت

ای ماه رسید ماه آذر
برخیز وبده می‌چوآذر
سعد سلمان

معنای رابع هرماه شمسیه‌نك طقوزنجی کونی اسمیدر اهل فارسك قاعدهٔ مقرره‌لریدرکه هرآیك اسمی‌که اول‌آی کونی‌نك اسمنه‌مطابق کله اول کون عید چشن ایدرلر :

بیت

ای خردمند سرو تابان ماه
روز آذر می چوآذر خواه
مسعود سعد سلمان

روز مرقومی اعجام نوروز اعتباریله اول سنه اعتبار ایدرلر :

قطعه

اکرنی کلك اوشدناف آهو
وکرنی طبع اوشدا بر آذر
چرابارد بنطق این دردریا
چرا بیزد بنوك‌آن مشك ازفر
حکیم خاقانی

وآخر قصیده‌ده :

بیت

همیشه تابوددی پیش امروز
همیشه تا بوددی پیش آذر

**آذُر** { ضم دال معجمه ایله اولان آدر معناسنه‌در وکسر دال ایله نیشتر فصاد معناسنه‌در، کذا فی‌فرهنك جهانگیری .

**آذَرفَزار** { آتش یاقیجی معناسنه‌آذرافزا وآذرفزار کبی :

بیت

چنان تابش هجرآن کلعذار
شده در دلم حسرت آذر فزار
میر نظمی

**آرامکار** { کاف‌عربیله هرایشی‌تأنی‌وآهسته ایدنه دیرلر :

بیت

دلم‌کشته‌است ازغمش‌بیقرار
ندارم تحمل بآرامکار
وله

**آر** { آوردن‌لفظندن‌صیغهٔ‌امروصف‌ترکیبی اولورکفتار ونمودار ودیدار کبی‌بونلر وامثاللرنده اولان آر وصف ترکیبی استعمال اولنور وامر استعمالنده باء مضارع ادخال اولنور لکن تلفظنده عسرت اولمغله ماببیننه بر یای تحتانی زیاده ایدوب بیار دیرلر حاصل

کلام آرکتور معناسنه‌در اگرچه استشهاده حاجت یوقدر اما استاد شعری اولمغله صائبك بربیتی ایراد اولندی :

بیت

دل‌راز سینه درنظر دلستان برآر
آیینه‌پیش یوسف ازآیینه دان‌برآر

آرِزْ { کسر راء مهمله وسکون یای تحتانیه‌ایله ایکی معنایه‌دراول تیزفهم وزیرك ثانی صاحب‌ورع وتقوی یعنی‌مکروهاتدن‌پرهیزکار معناسنه‌در، کذا فی الصحاح .

آزادْوارْ { دال موقوف‌ایله ایکی‌معنایه‌در اول موسیقیده برصوت اسمیدر :

قطعه

صلصل باغی بباع اندر همی نالد بدرد
بلبل زاغی بزاغ اندر همی نالد بزار
این زند بر چنکهای سغدیان پالیزبان
وان زند برنایهای لوریان آزاد وار
منوچهری

ثانی اسفراین اعمالندن بر قریه اسمیدر بی نظیر میوه‌لری اولور با خصوص اوزومی پك لطیف اولور .

آزارْ { آزردن معناسنه اسم مصدردر انجتمك وشتم خفیف‌ایلمك‌معناسنه:

بیت

مباش درپی آزار وهرچه خواهی کن
که درشریعت ماغیراز این کناهی نیست
خواجه حافظ

وبعض تراکیبه صفت استعمال ایدرلر دل آزار ومردم آزار کبی .

آزَرْ { اوچ معنایه کاور اول قدر و قیمت معناسنه :

بیت

کرده آماده دلم بهر نثار مقدمش
دراشك دیده‌را چندانکه بی‌آزرشده
ابوالمعانی

ثانی آزردن لفظندن صیغهٔ امر در ثالث نام پدر حضرت ابراهیم علیه‌السلامدر . بوایکی معنایه :

قطعه

نکار وصورت آن بت‌بهند وچین درهم
شکست خامهٔ مانی و رندهٔ آزر
نکار آز رومانی غلام صورت اوست
زمین بدین که بکفتم کز ایدی آزر
حکیم سوزنی

آزْوَرْ { سکون زاء معجمه وفتح واو ایله بوزن تاجور حریص وطمع خام صاحبی معناسنه لفظ مرکبدر آز ایله‌که حرصدرور لفظیله‌که عربیده‌کی ذومعناسنه :

بیت

بچیزی فریبد دل آزور
که باشد نیازش بدان بیشتر
حکیم اسدی

وضم زا و سکون واو ایله بوزن ساجور ، مجمع‌الفرس صاحبی حریص و طمعکار معناسنه تصحیح ایلمش :

بیت

دهان تیر چنان بازماند از پی جست
اکر نشد بجکرکوشهٔ عدوت آزور
خلاق‌المعانی

آژْوُرْ { ضم زاء فارسیله آزور مرقوم معناسنه محمد هندو شاه صحاحده نقل ایلمش بوقولی مؤید :

قطعه

جرعهٔ جام کس اکر بخورم
بکند درد محنتم مجبور
مرد باش ای حمیت قانع
خاك خواری طبیعت آژور
حکیم انوری

آزِرْ { کسرزاء معجمه ایله تیز فهم وزیرك معناسنه معیار جمالیده شمس‌فخری نقل ایلمش :

بیت

کجاست درهمه ایوان کنون چو تو شاهی
کریم و پر دل ودانا و عاقل و آزیر

اما فرهنك جهانکیریده بمعنی آزار روایت اولنمش بوقولی مؤید :

قطعه

درجهان چندانکه خواهی بیشمار
نیستی و محنت آزیر هست
وز فلك چندانکه خواهی بیقیاس
نفرت آهو و چشم شیر هست
حکیم انوری

**آژیر** { کسر زاء فارسیله بش معنایه کلور اوّل زیرك وتیز فهم معناسنه :

بیت

سپه را نکهدار وآژیر باش
شب وروز با ترکش وتیرباش
حکیم فردوسی

ثانی پرهیزکار :

بیت

سراسر همه دشت نخجیر بود
کیا خوردن و پوش آژیر بود
(حکیم اسدی درصفت برهمن خلوت نشین دربادیه)

ثالث بمعنی حاضر وآماده :

بیت

زبان درسخن کفتن آژیر کن
خرد را کمان و زبان تیر کن
حکیم فردوسی

رابع بمعنی آبکیر مرقوم :

بیت

شیر دهد شان بپای مادر آژیر
کودك دیدی کجا بپای خورد شیر
منوچهری درصفت بهار

خامس بمعنی بانك و فریاد ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

**آستر** { سکون سین مهمله و فتح تاء مثناة ایله معروف جامه استری عربیده بطانه دیرلر :

بیت

فراوان درین کارکه کار کر
یکی ابره بافد یکی آستر
مولانا ترشیزی

**آسر** { ضم سین مهمله ایله بمعنی کشت زار :

بیت

چو ابر کف شه تقاطر نما
زر از آسر طبع سائل بروید
منجیك

**آسماز** { سکون سین ایله موز دیدکاری اغاچ یپراغی که عربیده آس ومرسین دیرلر .

**آسیمه‌ساز** { سراسیمه معناسنه که آسیمه سرك صفتی در آسیب معناسنه که آفت سر دیمك اولور و سار یعنی تیره کله‌در ترکیده سرسم دیدکاری معنایه‌در:

بیت

من از بهر آن همچو آسیم سار
همیکردم اندر جهان سوکوار
حکیم فردوسی

**آشکار** { معروف ضد نهاندر .

**آغاز** { فتح غین معجمه ایله ایکی معنایه‌در اوّل آغاریدن لفظندن صیغهٔ امردر واسم مصدر دخی استعمال اولنور اصلاتمق و اصلانمق معناسنه :

بیت

زباد سرد کجا آب منعقد کردد
بلطف طبعش اکر آب را بیاغاری
کمال اسمعیل

نسخهٔ حسین وفاییده بر نسنه‌یی ایصلادوب بوغرمق معناسنه ومعیار جمالیده شمس فخری

آغار چیزی درخاك سرشتن دیوب بو بیتی نظمه کتورمش :

بیت

دران زمان كه ز تیزیٔ تیغ وتندی كرز
خمیر خاك بخون یلان شود آغار

فرهنك جهانكیریده چه‌دن ایصلنمغه دیرلركه فرغار وفرغر دخی دینلور .

بیت

بمنزلی كه فرود ایم از فراق رخت
ز خون دیده‌جهان‌سربسر بیاغارم
حكیم نزاریٔ قهستانی

ثانی بمعنی انكیختن و تحریك كردن كه بر غلا - نیدن دخی دیرلر عربیده اعراد دیدكلریدر :

بیت

با چنین کم دشمنی خواجه بیاغاردبجنك
اژدها را حرب‌نیك آیدكه‌باحربا كند
منوچهری

استاد عنصری بمعنیٔ اوّل :

بیت

عقیق وار بود آن زمین ز بس كز خون
بروی دشت و بیابان فروشدست آغار

**آغَر** { اول قوری چای كه صویی چكیلوب جابجا صولر قالمش اوله :

بیت

فرازش پر از خون چوكوه بتر خون
نشیبش ز اشكم چو ار غاب وآغر
عمعق بخاری درصفت راه صعب

**آفَرِیدْكار** { جناب باری تعالی عز اسمه و جلت عظمته یرادیجی دیمكدر .

**آگُوْ** { ضم كاف فارسیله آتشده پیشمش كرپیچ كه كرمید دیرلر و توغله دخی دیرلر :

بیت

بردرو بام برف بنداری
بختهٔ كج وكشته آكورست
مسعود سعد سلمان

مثنوی

خانهٔ جغدرا بكو شیدی
بكج آكورونقش پوشیدی
آن كج آكور كرده‌خانهٔ‌دین
وین بیا راسته بنور یقین
حكیم سنایی

عربیده آجر دیرلر بونك معربیدر .

**آگَرْ** { كاف فارسیله بمعنی سرون یعنی اوتراق، كذافی فرهنك جهانكیری.

**آلَرْ** { فتح لامله بمعنی سرون یعنی بودك جانب‌بالاسی انسانده اوجه‌وحیوانده صغری دیرلر :

بیت

بینی آن خربن اندام تو وآلر تو
جان من باد فدای پدر ومادر تو
طیان مرغزی

بو معنایه :

بیت

بیكی كرم طبانجه كه بران آلر تو
برزدم‌چنك‌چه‌سازی‌چه‌كنی‌بانك‌ژغار
ابوالمثل

**آلسُرْ** { ضم سین مهمله ایله بودخی سرون یعنی نشستنكاه :

بیت

ندید دیدهٔ دنیا كه دلبری دارد
سفید ونازك وفربه‌كه السرت باشد
عبید زاكانی

**آمار** { فتح میمله اوچ معنایه در . اوّل حساب معناسنه كه آماره و آوار و آواره دخی دیرلر . ثانی تحفة الاحبابده ورسالهٔ حسین وفاییده استقصا وتتبع معناسنه اما شرفنامه‌ده آمار حساب وآمار كیرحساب

کیر باشد مسطوردر . ثالث شمس فخری بمعنی استسقا یعنی یغمور طلب ایتمك روایت ایدوب بو بیتی نظمه کتورمش :

بيت

حسود جاه تو بی آب در تموز فتن
مباد جز به بیابان فتادهٔ آمار

آمرزگار { یرلغایجی معناسنه آمرزیدن یارلغامق و عفو ایتمك معناسنه‌در .

آموزکار { تعلیم ایدیجی آموزنده عربیده‌کی معلم معناسنه :

بيت

دولت جان پرورست صحبت آموزکار
خلوت بی مدعی ، سفرهٔ بی انتظار
شیخ سعدی

آمیز { کسر میمله بسیار خوار عربیده اکول دیرلر :

بيت

از لطف بی دریغت خلق جهان شده سیر
در سفرهٔ سخایت چندان شوند آمیر
ابو المعانی

آواز { یدی معنایه کاور . اوّل بمعنی حساب که آواره و آبار و آماره دخی دیرلر :

ثانی فرهنك جهانکیریده بمعنی کم و نابود :

بيت

تو بادی ومن خاك توتو آب ومن خاشاك تو
باخوی آتشناك تو صبر من آوار آمده
حکیم خاقانی

ثالث پراکنده وپریشان معناسنه :

بيت

نه پچد دلت برچنین کارها
برین درد وبیمار و آوارها
حکیم فردوسی

رابع خرابه معناسنه :

بيت

خشم کیری جنك جویی چون بمانی ازجواب
خشم یکسونه سخن کمترکه شهر آوار نیست
ناصر خسرو

خامس بمعنی ظلم وستم ، سادس یقین معناسنه که آور دخی دیرلر . سابع ریزهٔ آهن نعل دلیکندن چیقان خرده دمیر و امثالی نسنه‌لر .

آوَر { ایکی معنایه کاور اوّل یقین که ظن وشبهه‌دن خالی اولمق ، ثانی آوردن لفظندن صیغهٔ امر و وصف ترکیبی اولور سخن آور وزور آور کبی :

بيت

بندهٔ او بود فلك لاشك
چاکر او بود جهان آور
شمس فخری

جمع الفرسده آورك برمعناسی دخی نام آسمان هفتم در :

بيت

اکر دیده بکردون برکمارد
زبیمش پاره پاره کرد آور
ابو شعیب

بو بیتدن نام آسمان هفتم اولمق استنباط اولنمز مطلق نام آسمان اولمق جائز اما فلك سابع اولدیغنه دلالت یوقدر جمع الفرس صاحبنه محل اعتراضدر . بعض نسخه‌ده سخن زشت معناسنه مسطوردر بوقولی مؤید :

بيت

نزدیك عقل جمله درین عهد یاورست
کامروز همچو جهل هنرزشتی آورست
استاد عنصری

بو بیتدن آور یقین معناسنه اولمق مفهومدر فرهنك جهانكیریده اعتقاد صحیح معناسنه :

بیت

هرچه کردی نیك و بد فردا به پیشت آورند
بی‌شك ای مسكین اكر دردل نداری آوری
مولانا کسایی

بو بیتدن اسم مصدر اولمق فهم اولنور .

ودخی سوز راست وصحیح اولمق :

بیت

کروه دیکر کفتند کین کزین بت را
بر آسمان بزمین بود جایکاه آور
استاد فرخی

بو معنایه :

بیت

مردمان هموار دانند آوری
کز نهان من توخود آکه‌تری
استاد رودکی

**آوزاز** { طعامه قونیلان بهارات همزهٔ مفتوحه ایله اوزار وابزار دخی دیرلر .

**آهار** { اوچ معنایه‌در اوّل كاغده و بزه پرداخت و صیقل طوتمق ایچون سوردکلری نسنه نشاسته یاخود کثیرا یاخود کل خطمی‌دن قینادوب سوررلر هر نوعی بر جنس نسنه‌یه مخصوصدر :

بیت

زمین سر بسر زیر پای اندرون
چو کر پاس آهار دارد بخون
حکیم فردوسی

الماس کرده چنك را خوش‌کرده دل نیرنك‌را
آهار کرده سنك را از کشتن شیر دژم
لامعیٔ جرجانی

ثانی فرهنك‌جهانكیریده بمعنی‌فولاد جوهردار بوقولی مؤید :

بیت

نهاد از کمین هرکه سالار بود
عمودش ز پولاد آهار بود
حکیم اسدی

ثالث بمعنی خورش یعنی طعام‌که وجود انسانه تقویت ویرر نتكم كاغده و بزه سوردکاری نسنه تقویت ویرر اول مناسبتله آهار تسمیه اولنمشدر .

**آهَنِ تَرْ** { جوهردار دمیر صوارلمش اولمغله بو مقوله دمیره سبز دخی دیرلر تفصیل احوالی‌محلنده ذکراولنور انشاءالله تعالی .

**آهَنْگَرْ** { لفظ مرکبدر آهنله کردن‌که اصلی کاردرکه تلفظ آسان‌اولمق ایچون تخفیف اولنمشدر :

بیت

شده کرم بازار آهنکران
همه‌جنس پولاد وآهنکران
مولانا هاتفی

**آهُونَبُرْ** { ضم ها و واو مجهول و سکون نون وفتح باء موحده ایله نقب زن‌که ترکیده لغمجی دیرلر :

بیت

بدل در فکندی چنان چاك را
که میتین آهونبران خاك را
شاعر

آیز - آییز { کسر یای تحتانیه‌له قورد اشنی دیدکاری علتدر .

آیینه دار { اوّل آیینه دوزیجی ، ثانی کبار و ارباب جاهك آیینه خدمتنه مخصوص اولان غلامه دیرلر :

بیت

عکس حسن روی تست این آفتاب وماه نیست
چرخ کردت خدمت آیینه داری روزوشب
ابوالمعانی

## مع الزاء المعجمه

آبخیز { باء موقوف و کسر خاء معجمه وسکون یای تحتانیه‌له موجهٔ آب یعنی صو اوزرنده تحریك هوا ایله ظاهر اولان موج که خیزاب وکوهراب دخی دیرلر :

بیت

اندرین آبخیز نوح تویی
واندرین دامکه فتوح تویی
شیخ اوحدی

فرهنك جهانکیریده اول زمینه دیرلرکه بر مقدار قازمغله صو چیقار ودخی بمعنی ناودان مرقومدر .

آبریز { باء موقوف و کسر راء مهمله وسکون یا ایله اوچ معنایه کلور اوّل قوغه‌که عربیده دلو دیرلر :

بیت

دوستی ز آبریز چرخ ببر
زانکه آن که تهی وکاهی پر
حکیم سنائی

ثانی متوضأ که عربیده مستراح دیرلر :

بیت

شعر تو باید با آبریز انداخت
کر بود مشك ور نبشته بابریز
حکیم سوزنی

آبریز کسر الفله التون معناسنه در ، ثالث غسل ایچون استعمال اولنان صو ظرفی که صو دوکیجی دیك اولور .

آتش اَفروز و آتش فُروز { اوچ معنایه کلور . اوّل ایچی بوش بر باقر ظرفدر آدم کله‌سی قدر غایت تنك سوراخلری وار در قیزدیروب صویه قورلر صویی کندو چکر آتش یاقیق ایستدکده اول ظرفی آتش اوزرنده قیزدیروب ایچنده اولان صویك بخاری آتشی یاقار جالینوس حکیمك اختراعیدر بر اسمی دخی دمه‌در عربیده جرهٔ مثقبه دیرلر ، ثانی تاریخ یزد جرد سنه‌سنك اون برنجی آیی نامیدر ، ثالث بر قوشدر ققنوس دخی دیرلر .

آتش اَنگیز { ایکی معنایه‌در اوّل قاودر هر نه دن اولور ایسه ثانی استعاره طریقیله حرارتکلیه ویرر نسنه‌یه دیرلر :

بیت

آن دل شده زان فسانه شد تیز
بکشاد دهان آتش انکیز
مولانا هاتفی

آتشباز { آتش اوینایجی معناسنه‌فشنکجی وقلعه محاصره‌لرنده خمبره وسائر آتش آلتلریله جنك ایدن کمسنه‌یه‌ده دیرلر :

بیت

شرار دود دل هرشب رسد بر کنبد افلاك
شد آتشباز کو یا می نماید صنعت ناری
ابوالمعانی

آجاز { فتح جیمله صوغان ترشیسی‌دربعض نسخه‌ده راء مهمله ایله واقعدر .

آخاز { فتح خاء معجمه ایله عمل‌مانده وبر ایشه یرامیوب آتیلان نسنه هر نه اولورسه :

بیت

حسود دشمن مخدوم شاه دشمن مال
بود هر آینه در خانهٔ وجود آخاز
شمس فخری

آخیز: { کسر خاء معجمه ایله کرپیچ وکرپیچ قالبی ودیوار مهره‌سی .

آذرافروز ـ آذرفروز { کلاهما بمعنی آتش‌افروز که آذر آتش معناسنه اولدیغی ذکر اولنمشیدی .

آردبیز: { سکون راء مهمله ودال موقوف وکسر باء موحده ویای ساکنه ایله الك معناسنه که آرد اوندر بیز بیختن اسم فاعل ووصف ترکیبیدر اون الهیجی دیمك اولور :

بیت

شده آن چنان برق وباران تیز
فلك گرد گویا سحاب آرد بیز
میرنظمی درصفت‌شتا

آز { اسم جامد در حرص و طمع معناسنه :

بیت

از تنست اینکه همه‌چیز چنین نایابست
آز کم کن توکه نرخ همه ارزان کردد
کمال اسمعیل

بیت

افسر عقل بایدت بر سر
ازسرآزخون دل چه کنی
حکیم خاقانی

آش پز { آش پشوریجی طباخ معناسنه :

مثنوی

بدکان آشپز یکی نو جوان
همیرفت آشی خورد ناکهان
بدید آمد انجا کدایی فضول
کرفتست کشکول وکرده دخول
میر نظمی

آشوب انگیز: { فتنه قوباریجی وغوغا ایدیجی .

آغاز { فتح عین معجمه ایله اوچ معنایه‌در اول ابتدا وشروع معناسنه :

بیت

درتلاش جست‌وجویت سر بهم آورده‌اند
مقطع انجامها و مطلع آغاز ها
مولانا صائب

ثانی صدا و ندا معناسنه :

بیت

بدشمن پراز خشم وآواز کرد
توکفتی مکر تندر آغاز کرد
استاد رودکی

ثالث بمعنی قصد :

قطعه

رو بکرد خاکبازی کرداین راه تنست
کاندرین ره بابراق خلد خر تازی کنی
بازکی خود مرد آن باشی که خودراچون خلی
درکف محنت چوکوی باز آغازی کنی
حکیم سنایی

آلیز: { کسر لام وسکون یای تحتانیله انسان یاخود حیوان بر حال صدورندن و یاخود برنسنه کوروب اورکمك معناسنه‌در مصدری آلیزیدن کاور .

آموز: { آموختن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبیدر استادان متقدمین آموختن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبیدر دیرلر اما مولانا سودی بو بابده قلب حروفی تجویز ایلمیوب آموزیدن لفظندن مشتقدر دیمشدر :

بیت

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شد و آواز نیامد
شیخ سعدی

آمیز { آمیختن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبیدر شکر آمیز و زهر آمیز کبی و اسم مصدر دخی استعمال اولنور قاریشیق معناسنه .

آواز { ایکی معنایه‌در :

بیت

عاشقان کشتکان معشوقند
برنیاید ز کشتکان آواز
اول معروف شیخ سعدی

ثانی فرهنك جهانکیریده مشهور اولمق وبر کمسنه‌دن حکایه اولنمق معناسنه:

بیت

اکر نومید ازین درباز کردم
بزشتی درجهان آواز کردم
فخر کورکانی

آوریز { آبریز مرقوم معناسنه‌در فارسیده حرف با واوه قلب اولنمق قاعده‌سی شایعدر .

آیاز { سلطان ابراهیم بن سلطان مسعود بن سلطان محمود غزنوینك وزراسندن برندیم خاصنك اسمیدر :

بیت

نکنند کارتیز آیازی
مثل هندی ونیزهٔ تازی
ابو الفرج رونی

آویز { آویختن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبیدر :

بیت

بدو کفتم که مشکی یا عبیری
که از بوی دلاویز تومستم
شیخ سعدی

آیینه‌افروز ـ آیینه‌فروز { کلاهما بمعنی صیقل و جلاکه اکثر دمیرده استعمال اولنور خصوصا وسائرنده‌ده عموما مع الزاء الفارسی.

آژ { بمعنی آسودن وبیاسا کذا فی فرهنك جهانکیری بو معنایی مؤید :

بیت

از کرد سفاهت بلب جوی سخندان
جانر ابکف عقل وهمی شوی وهمی آژ
حکیم ناصر خسرو

آیژ { بوزن جائز شرارهٔ آتش معناسنه:

بیت

تاسحر هر شب زهجریا رجور انکیز من
میجهد آیژ زدود آه حسرت خیز من
میر نظمی

آیپژ { تحتانی زیاده‌سیله‌ده آیژ مرقوم معناسنه‌در .
ودخی بر دار و اسمیدر بوی مادران دخی دیرلر .

## مع السین المهمله

آب شناس { دریاده کمی کیدرکن مخاطره یرلردن کمی‌یی محافظه ایچون صاغه کیت صوله کیت دیو دومن طوتانه دویلینه دیرلر یاخود صحراده وطاغده طپراق التنده صوا اولدیغی محلی بیلن آدمه دیرلر بعض عربی عباره ایله مشروح اولان فارسی لغت کتابلرنده آب شناس تفسیرنده البصیر بالماء فی صفر الفناء عبارتی ایله تعبیر اولنمشدر.

آبس { باء موحده ایله شرفنامه‌ده بر شهر اسمیدر دیو مسطوردر.

آبنوس { معروف بر سیاه اغاجدر چوق ایشلرده قوللانورلر :

بیت

هوا کشت از ابر چون آبنوس
دران نعرهٔ رعد وکلبانك کوس
مولانا هاتفی

**آذَرْطُوس** { برحکیمك اسمیدرکه عذرانك والده‌سنی تأهل ایلمشیدی
استاد عنصری وامق وعذراده دیمشدر:

بیت

پدر داده بودش یکی کودکی
باذر طوس آن حکیم مکی

**آرَش** { فتح راء مهمله ایله آردج اغاجی بعض نسخه‌ده چناردر دیمشلر
وبعض فرهنکلرده الف مقصوره ایله روایت اولنمشدر.

**آس** { اوچ معنایه کاور اول دکرمان معناسنه :

بیت

دامن بخت توپاك از کرد آس آسمان
وزجفای آسمان خصم توسرکردان چو آس
حکیم انوری

فرهنك جهانکیریده بمعنی سنك آسیاب مسطوردر:

بیت

عمرت ازآس آسمان سوده
تودمی زو بجان نیاسوده
حکیم سنایی

دکرمان اولمق ظاهردر زیرا ال دکرمانـنه دستاس و طوار دوندردیکی دکرمانه خراس ویل دکرمانه آسیاباد وصو دکرمانه آسیاب دینلمش ایکن آخر وجهله معنانجه صحیح اولور وآسیابه آسیا دخی دیرلر :

بیت

هست به پیرامنش طوف کنان آسمان
آری بر کرد قطب چرخ زند آسیا
حکیم خاقانی

ثانی دکرمانده اوکودلمش غله‌یه دیرلر :

بیت

موافقا نرابأست بمالد وجه عجب
درآسیای فلك سنبله نکردد آس
سید حسن غزنوی

بیت

من بپای خود این خطا کردم
تابد ستاس رنج کشتم آس
مختاری

وآسیابانکه دکرمانجیدر آسیان دخی دیرلر :

بیت

هنوز این آس خون کردان ازانست
که آن بی آب دیده آسیا نست
حکیم نزاریٔ قهستانی

ثالث فارس مضافاتندن بر قریه اسمیدر و بو لفظ لغت مشترکدر عربیده دخی درت معنایه کلور اول مورد اغاجنك آدیدرکه یمشنه حب الاس دیرلر فارسده آسمار دیرلر ولایت رومده بالا باند اغاجلری اولور غایت موزون وهمیشه بهاردر یپراغی خزان اولمز اغاجی لطیف خوش اندام اولور اشعار عربده ذکر اولنور:

بیت

لااشتهی احد سوای بر اك با
بدر السماء و یا قضیب الآس
شیخ بها الدین زهیری

بیت

ان غاب قدك خضراء يانعة
غالطت قلبي باغصان من الآس
وقاضیٔ سعد بن سنا

عجایب البلدان نام کتابده مذکوردرکه حضرت موسی علی نبینا وعلیه السلام عصاسی اول اغاجدن ایدی خوشبو برك وشکوفه‌سی اولور منقولدرکه برکمسنه قوقلایوب خوابه وارسه لابد احتلام اولور معنای ثانی بقیهٔ عسله دیرلرکه موم ایچنده قالمش اوله ثالث آتش یرنده قلان خاکستره دیرلر رابع عمارت نشانلرینه و ترکستانده ایکی معنایه‌در اول

دشت قبچاقده بر شهر آدیدر ثانی طوشاندن کوچك بر بیاض جانوردر باشی وقویروغی سیاه اولور رومده قاقم دیرلر معروف کور. کدر و زبان هندیده ایکی معنایه‌در اول امید معناسنه ثانی نیر انداز ماهر.

آسریس { کسر سین وراء مهملتین‌وسکون یای تحتانیله میدان معناسنه دخی دیرلر :

بیت

نشانه نهادند بر آسریس
سیاوش نکردایچ باکس‌مکیس
حکیم فردوسی

آکارش { کاف عربیله منطر معناسنه بعض نسخه‌ده طوملان که عر- بیده کما دیرلر.

آکاریش { یای تحتانیله آکارس مرقوم یعنی کما .

آکش { ضم کاف ایله طاش یوندقلری دمور آلت کذا فی مؤید الفضلا وجمع الفرس .

آلاس { فتح لامله کومرکه زغال وزکال وانکشت دخی دیرلر کذا فی المجمع .

آماس { اسم مصدردر شیش‌که انسان وحیوان وجودنده ظاهر اولور عربیده ورم دیرلر :

بیت

مباد خرمیٔ خصم تو بجزز جنون
مباد فربهیٔ دشمنت مکرز اماس
شمس فخری

آمس { ضم میمله بیوك قدح‌که آنکله شراب ایچرلر اصلی عربیده امص دیرلردی تعجیم اولنوب آمس دیدیلر.

آورس { آردج اغاجی بعض نسخه‌ده صارق چنار وبعضنده سرو معناسنه منقولدر:

بیت

دست امل بقامت وصلت نمیر سد
قد توهست درچمن حسن آورس

## مع الشین المعجمه

آبکش { سقا معناسنه‌در کش کشیدن لفظندن صیغهٔ امر و وصف ترکیبیدر و اسم فاعل دخی اولور :

بیت

نبودش بای خیال آلوده ازخال وتنم
زانسبب‌شددر سرراهش دوچشم‌آبکش
ابوالمعانی

آتش { معروف و عناصر اربعه‌نك عنصر اعلاسی :

بیت

آتش وبادوآب وخاك همه
بهرتوروزوشب چودرکارند
وله

عربیده نار وجغتای لساننده اوت دیرلر اود دیمك اولور ظائفهٔ مزبوره لسانلرنده دال وطا حرفلرینی تاء مثناة وصادی سین ایله ادا ایدرلر :

بیت

اوتغا سالغل سرونی اول قد موزون بولسا
بیلکا بیرکیل کلشنی رخسار کلکون بولسا
میر علیشیر

اوتك برمعناسیده کیچمکدرکه اوتماك لفظندن امردر.

آخش { فتح خاء معجمه ایله قیمت یعنی بها :

بیت

درسلك مدحت توبنکرکه چون کشیدم
دری‌که هست آنراصد ملك نیم آخش
شمس فخری

**آذرتش** { ضم تاء مثناة ایله سمندر دیدکلری قوشدر آتش ایله تعیش ایتدیکی ایچون آذرتش دیدیلر تخفیف و اوی حذف اولنمشدر.

بیت

در رودبی زخم وزجرو درشودبی ترس وبیم
همچو آذرتش بآتش همچو مرغابی بجوی
استاد منوچهری

**آذرخش** { سکون ذال و خاء معجمتین وفتح راء مهمله ایله یلدرم‌که عربیده صاعقه دیرلر :

فرهنك جهانکیریده ایکی معنایه دخی روایت اولنمش اول بمعنی برق بو معنایی مؤید :

بیت

خصمت بود بجنك خف تیرت آذرخش
تو همچو کوه و تیر بد اندیش توصدا
حکیم اسدی

ثانی ماه آذرك طقوزنجی کونی اسمیدر اهل فارس بوکونه تعظیم ایدوب عید و جشن ایدرلر و هر ایشلرینه بوکونده ابتدا ایدوب شروع ایدرلر.

**آذرکیش** { کسر کافله کیش دین‌ومذهب معناسنه‌در معنای ترکیب آتش پرست دیمك اولور.

**آذرنوش** { فارسده مشهور اولان یدی معظم آتشکده‌دن ایکنجی آتشکده‌نك اسمیدر.

**آذیش** { کسر ذال معجمه وسکون یای تحتانیله قپوآردنه قونلان اغاج‌که عربیده نجف دیرلر :

بیت

کرکند چوب آستان تو حکم
شحنهٔ چوبها شود آذیش
حکیم انوری

شرفنامه‌ده و مؤید الفضلاده آتش معناسنه منقولدر فرهنك جهانکیریده کسر دال‌مهمله وحذف یای تحتانیله ادش آتش معناسنه نقل اولنمشدر ودخی مزبور کتابده دیرکه علمای فرس حروف هجایی بربریله ابدال اولنمنی جائز کورمشلردر اول اجلدن دال تاء مثناته اولنمشدر فرس قدیمده آتش کسر تا ئله‌در.

**آرایش** { راء مهمله ایله اوج معنایه‌کلور اول اسم مصدردر زیب وزینت معناسنه‌در :

بیت

تابرم این تحفه بتکمیل عرش
زوکنم آرایش قندیل عرش
مولانا عرفی

ثانی بمعنی رسم وآیین.

بیت

سوی اویکی نامه بنوشتهٔ
زآرایش بندکی کشتهٔ
حکیم فردوسی

ثالث موسیقی‌ده بر نوا اسمیدر.

**آرش** { فتح راء مهمله ایله مجمع الفرسده شاه ایران طهماسب شاهك سلحداری نامی درشاه توران افراسیاب ایله مصالحه ایتدکلرنده ایران ایله توران اراسنده قطع سنور ایچون شهر آملدن مزبور آرش بر اوق آتمشیدی مرو شهرینه دوشدکده اولمحلده سنور وضع ایدرلر :

بیت

ازان شد نام آرش را جهانکیر
که از آمل بمرو انداخت اوتیر
شیخ نظامی

فرهنك جهانکیریده لشکر منوچهرده ایرانی بر پهلوان آیدرکه اوق آتمقده بیمثل وبی‌نظیر ایدی مذکور اوقی آملدن آتان اولدر :

رباعی

چون کار بقفل بند تقدیر فتد
از جیب خرد کلید تدبیر فتد
آرش کهرم ولی چو برگردد بخت
در معرکه پیکان وپر از تیر فتد
خسروی

**آرِمش** { سکون راء مهمله وکسر میمله آرامش لفظندن مخففدر :

قطعه

راه را هر کسی نمی شاید
پیر جوهر شناس می باید
تار خورشید پرورش باید
در دل خلق آرمش باید
شیخ آذری

**آزمایش** { آزمودن لفظندن اسم مصدردر صنه‌مق معناسنه عربیده امتحان دیرلر :

بیت

آزمایش کرده شمشیرش کشید
روز روشن را همادم تیره دید
میر نظمی

**آسایش** { آسودن لفظندن اسم مصدر در راحتلك معناسنه :

بیت

آسایش دو کیتی تفسیر این دو حرفست
با دوستان تلطف با دشمنان مدارا
خواجه حافظ

**آسرِیش** { کسر سین و راء مهملتین ایله آسریش مرقوم معناسنه‌در.

**آش** { طعام پخته اسم جنسدر هر مطبوخ طعامه دیرلر .

**آغالِش وآغانِش** { کلاها بفتح الغین المعجمه اوّل کسر لام ، ثانی

نونله تحریك فساد یعنی برمکروه ایشه ترغیب و تحریص ایلمك :

بیت

مخالفان ترا شد ز بهر خونخواری
اکر کنددوسه روزی زمانه آغانش
شمس فخری

**آغوش** { اوچ معنایه کاور . اوّل اسم مصدردر قوچمق وقوجاغه آلمق معناسنه :

بیت

دراغوش آنچنان کیرم تنت را
که نبود آکهی پیراهنت را

ثانی قوجاغه صیغه‌جق شیٔ حقیقةً و مجازا اولسون . ثالث فرهنك جهانکیریده بنده معناسنه‌در ایکی معنایه :

بیت

مکر پاسبانت فراموش شد
که‌دستت درآغوش آغوش شد
شیخ سعدی

وینه شیخ مشارالیه :

مثنوی

بر بنده مکیر خشم بسیار
جورش مکن ودلش میا زار
اورا تو بصد درم خریدی
آخر نه بقدرت آفریدی
این خشم غرور وحکم تاچند
هست ازتو بزرکتر خداوند
ای خواجهٔ ارسلان آغوش
فرمانده خودمکن فراموش

**آفرینِش** { یراتمق معناسنه اسم مصدردر :

مصرع

ای مهر تو جان آفرینش
مولانا عرفی در نعت رسول علیه السلام

آقُوشْ { ضم قاف و واو معروفله بر دیدکلری جانوردر بعض نسخه‌ده ارسلان در سباعه اسم جنس اولمق جمله‌دن اصحدر .

آکَنِشْ { فتح کاف فارسی و کسر نونله آ کندن لفظندن اسم مصدردر طولدرمق معناسنه، کذا فی مؤیدالفضلا بومعنایی مؤید :

بیت

جز چشم زخم امت وتعویذ نخل نیست
جز رد چرخ وآکنش روز کار نیست
حکیم سنایی

آکُوشْ { ضم کاف عجمی و واو مجهول ایله بمعنی آغوش مرقوم :

بیت

کاه بادش کرفته بر کردن
کاه کردش کشیده در آکوش
مسعود سعد سلمان در تعریف فیل

رباعی

در مجلس ماکلی وخاری باشد
آکوش آکوش مرغزاری باشد
سرتاسرا کرپلاس وکرپاس بود
این اکسو نست کلاه داری باشد
فضل الله غازی

آکیشْ { کسر کاف عجمی و سکون یای تحتانیله ایکی معنایه‌در . اوّل آصلمش آویخته معناسنه ، ثانی اوزانمش معناسنه‌در :

بیت

تو شۀ جان خویش ازو بر بای
پیش کایدت مرك بای آکیش
استاد رودکی

آلایِشْ { آلودن و آلاییدن لفظلرندن اسم مصدردر بولاشش معناسنه:

بیت

برای لقمۀ مکشا دهانرا
مساز آلایش منت زبانرا
میر نظمی

آلِشْ { کسر لامله عجله وشتاب معناسنه‌که یوریمکده اوله یعنی سرعتله یوریمك، کذا فی فرهنك جهانکیری.

آمُرْزِشْ { آمرزیدندن اسم مصدردر یارلغامق معناسنه :

مثنوی

مکن رد از درت صاحب خطارا
که کیرند عاصیان ذیل رجا را
بخواهد از تو آمرزش کنهکار
چو عفو و رحمت تو بهر بدکار
وله درمناجات

آمیزِشْ { آمیختن لفظندن اسم مصدردر بقول متقدمین اما مرحوم سودی افندی قولنجه بومقوله‌لری ینه کندو جنسندن مشتق ایدر مثلا آمیز لفظی آمیزیدن‌دن مشتق صیغۀ امر ایدر اول تقدیرجه آمیزیدن لفظندن اسم مصدر اولور .

آوَرْ کُوشْ { ایکی معنایه‌در کوش آور تقدیرنده بر معناسی کوپه وبرمعناسی دیکله دیمك اولور .

آهَنْکَشْ { فتح ها وکاف وسکون نونله مقناطیس طاشی در آهن ربا دخی دیرلر ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

## مع الغین المعجمه

آرُوغْ { ضم راء مهمله و واو معروفله ککرمك که طعام معده‌ده غلیان ایدوب هضمه قریب اولدقده ریح عارضی حرکت ایدوب فم معده‌دن ظاهر اولان صدادر آچل و راچل وآرغ دخی دیرلر :

بیت

ز امتلا هضم نیابد بدو صد کوزه فقاع
کر کسی نان خورد وبردرش آروغ زند
حکیم انوری

آرُغْ { واوسز رانك ضمه‌سیله‌ده استعمال اولنور :

بيت

فقع ناخورده چند از معدهٔ تنك
بريشم بر هلد ايام از آرغ
شمس فخرى

**آريغ** { كسر راء مهمله و سكون ياى تحتانيله سوزدن ياخود بر شئ صدورندن دلتك اولوب متغير اولمق :

بيت

از جفاى زمانه چند رسد
بدل خسته نفرت و آريغ
شمس فخرى

فرهنك جهانكيريده بمعنى كينه :

بيت

آه از دل آن نكاه بد مهر
كاريغ زمن بدل كرفته
خسروانى

**آزَغ** { فتح زاء معجمه ايله باغ بوداندیسى احمد ابن اسمعيل بولغت تفسيرنده:

وهو مايقطع من اغصان الكرم

يعنى اوزوم تكاكى داللرندن كسيلان زياده‌لر ديور .

**آژُغ** { ضم زاء فارسيله ايكى معنايه‌در اوّل ليف خورما ، ثانى هراغاجك خرده چيقان داللرى :

بيت

پر شد جهان زد بدبهٔ صيت معدلت
مرغان ثناى مدح تو خوانند براژغ
ابوالمعانى

**آژوغ** { ضم زاء فارسى و واو معروفله كوف وپاس دمورده وغيريده :

بيت

خصمت نتواند كه كشد تيغ ترا
از وهم توآژوغ كرفته تيغش
وله

**آزِيغ** { كسر زاء معجمه ايله طبيعت نفرت ايلمك :

بيت

ز شعر بيزه و مهملت شود حاصل
بطبع اهل هنر ازشنيدنش آزيغ
وله

**آسْمُوغ** { سكون سين مهمله و ضم ميم ايله فرهنك جهانكيريده برديو يعنى شيطان عليه اللعنه نك آديدر . آهرمن توابعندن سخن چينى و كذب سويلمك ايله معروفدر كارى متصل ايكى آدم ميانئه فتنه وآشوب وغوغا براقمقدر :

بيت

كفته اش جملكى دروغ بود
او سخن چين آسموغ بود
طيان مرغزى

**آشُوغ** { ضم شين معجمه و واو معروف ايله مجهول نسنه آدم وغيرى :

بيت

جكنم از جفاى دهركه من
هستم آشوغ درميان شما
حكيم طرطرى

**آمُرغ** { ضم ميمله اوچ معنايه كاور اوّل مقدار جزؤى معناسنه :

بيت

از عمر نماندست بر من مكر آمرغ
و ز كيسه نماندست بر من مكر آخال
كسايى

تحفة الاحباب صاحبى دخى اندكى ازجيزى باشد ديمشدر، ثانى نفع وفائده معناسنه :

بيت

بيكى دلو سير كردد مرغ
صد درم مرمراشودآمرغ
حكيم سنايى

ثالث میرزا ابراهیم رساله‌سنده بمعنی قـدر وقیمت وبو قولی مؤید :

بیت

جوان تاش پیری نیاید بروی
جـوانی بآمرغ نزدیك اوی
ابو شکور

فرهنك جهانکیریده بمعنی قدرومرتبه واقعدر:

بیت

نداند دل آمرغ پیـوند دوسـت
نداند که بی دوست کارش نکوست
وله ایضا

**آموغ** { ضم میم و واو معروفله قدوقامت ووقار وهیبت معناسنه :

مثنوی

بکیرد لرزه در اندام شـیران
ز آموغ و وقار شـاه ایران
نکیرد جای هرکز کوه از بیم
که‌بود آموغ شاه از تاج ودیهیم
میر نظمی

**آمیغ** { کسر میمله ایکی معنایه‌در . اوّل بمعنی آمیخته :

بیت

آه ازجور این زمانه شوم
همه شادی و من عنا آمیغ
استاد رودکی

تحفة‌الاحبابده اسم مصدردر :

بیت

بحر یست کفش که ماهیش تیغ
ر ماهی بحر کوهر آمیغ
حکیم خاقانی

بو معنایی مؤید :

بیت

جو آمیغ برناشد آراسته
دو خفته سه باشند برخاسته
استاد عنصری

رسالهٔ میرزا ابراهیم‌ده دخی بومعنایه منقولدر ثانی فرهنك جهانکیریده بمعنی مجامعت ومباشرت مسطوردر بوقولی مؤید :

بیت

بسی کرد آمیغ خوبان مکرد
که تن‌سست وجانکم کند روی‌زرد
حکیم اسدی

**آهنجلوغ** { فتح ها وجیم و سکون نون وضم لامله بمعنی فشردن یعنی صیقمق .

**آیاغ** { فتح یای تحتانیله داغ معناسنه در ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

## مع الفاء

**آصف** { حضرت سلیمان علی نبینا وعلیه السلامك وزیری آصف‌بن‌برخیادر خصوصاوسائر وزرایه دیرلر عموما شرفنامه‌ده بنی اسرائیلدن برعالم وفاضل کمسنه‌نك نامی‌در .

## مع القاف

**آبوق** { ضم باء موحده و واو مجهول ایله کل نیلوفر :

بیت

صنعش ز سر کوه برو یانده شقایق
درباغ دمانده لطفش‌سوری وآبوق
خواجه عمید لویکی

**آروق** { بمعنی آروغ مرقوم :

بیت

با جنین خوردن وچنان آروق
کی بری‌رخت خویش برعیوق
شیخ اوحدی درجام‌جم

**انجاق** { آنده دیمکدر جغتای لسانیدر :

بیت

درجای خانان خطا کافر نمیکرد این جفا
این بس که درعهد تو ما یاد آوریم انجاق را
خواجوی کرمانی

## مع الکاف

**آبُك** { ضم باء موحده ایله اوچ معنایه کاور. اوّل کیمیاگرلر اصطلاحنده زیبقه دیرلر تعریب ایدوب آبق دیدیلر :

بیت

مس وجود من شود از می بسان زر
کویا که می چو آبك زاجزای کیمیاست
میر خجسته

ثانی آبله یعنی قبارجق که اطفالده اکثر واقع اولور. ثالث صولونسنه وصو ایله طولوظرف مثللو نسنه‌یه دیرلر .

**آتَشَك** { فتحتین ایله اوچ معنایه در اوّل برعلتدر که فرنکی خسته‌لنی دیرلر ماده‌سی دم محترقدر . ثانی مجمع الفرسده یلدز قوردی که شبتاب وشبچراغك و ولدالزنا دخی دیرلر. ثالث فرهنك جهانکیریده بمعنی برق که ترکیده شمشك دیرلر .

**آخُرَك** { ضم خاء معجمه وفتح راء مهمله ایله بالای سینه‌ده وزیر کردنده اولان کمیکدر .

**آدَك** { فتح دال مهمله ایله جزیره معنا- سنه‌در :

بیت

زآتش غضبت همچو خاری و خاشاك
میان بحر بسوزد عدوت بر آدك

**آزده بُخُرَك** { ضم باء موحده و سکون خا وفتح راء مهمله ایله مؤید الفضلاده برمیوه‌در ایری چنکال کبی دیکنلری اولور اکا تشبیها ایری چنکاله دخی دیرلر ، کذا فی شرفنامه .

**آزَرَنك** { فتح زاء معجمه و راء مهمله و سکون نونله مؤید الفضلاده خیارشنبردر. وفرهنك جهانکیریده بمعنی فلاکت ومحنت وغم سخت :

بیت

انصاف و عدل شاه جهانگیر و دادگر
برداشت از جهان ستم وجور و آزرنك
حکیم سوزنی

**آزَفَنداك** { سکون زاء معجمه و نون وفتح فا و دال ایله قوس قزح وارضدن صعود ایدر لطیف بخاردر . اوّل وقت که شمسك اطرافی بخاردن خالی اوله ممر شعاع اول لطیف بخار اوزرینه دوشه شمسك عکسی اول بخاری الوان ایدر کیفیت و کمیت حسبیله قوس قزح ظاهر اولور بو قولك دلیلی قوس قزح تحت الشمس واقع اولیوب شمسك مقابلنده یا جانب شرقده یا طرف غربده اولدیغیدر :

بیت

کمان آزفنداك شد ژاله تیر
کل غنچه پیکان زره آبکیر
حکیم اسدی

بیت

میغ چون پنبه باد چون نداف
آزفنداك چون درونهٔ برف
استاد لطیفی

فرهنك جهانکیریده زاء فارسی و کسر فا ایله‌در .

**آژیراك** { کسر زاء فارسی و سکون یای تحتانی وفتح راء مهمله ایله ادات الفضلاده بانك ستور یعنی دواب و مواشی صداسی .

**آسَكْ** { فتح سين مهمله ایله ارجان قربنده برموضع اسمیدر وارجان شیراز - دن التمش فرسخ بعید یرده واقع بر شهردر عوام غلط ایدوب ارغان دیرلر .

**آفتاب گردَكْ** { آفتاب پرست دخی دیرلر بر جانوردر عربیده حربا دیرلر، كذا فی مجمع الفرس .

**آفنداكْ** { كسر فا ایله بمعنی آز فنداك مرقوم، كذا فی فرهنك جها - نكیری .

**آكْ** { بوزن خاك بمعنی آفت :

بیت

عدوی توكه چو هیزم شكسته باد مدام
تنور حادثه میسوزدش در آتش آك
منصور شیرازی

فرهنك جهانكیریده عیب معناسنه ده مسطوردر:

بیت

آكی نرسید بر تو از من
صد بار مرا ز تو رسد آك
حكیم سوزنی

آك ثانی آفت اولسه ده مناسبدر زیرا شاعرك خطابی معشوقه ایسه عاشقه معشوقدن عیب ایرشمز آفت ایریشور .

**آلَكْ** { فتح لامله سنبل الطیب دیمكدر هندی لسانده چهر دیرلر .

**آموزناكْ** { زاء موقوف و فتح نونله ای خدای تعالی و دخی معلم معنا - سنه در، كذا فی شرفنامه .

**آنَكْ** { فتح نونله اوچ معنایه در . اوّل اشارت بعیددر تنكیم اینك اشارت قریبدر. ثانی مشكلاتده ضم نونله بمعنی اسرب یعنی قورشون و بمعنی چون آن . ثالث شر - فنامه ده وجود انسانده ظاهر اولان چیبان نوعنه دیرلر .

**آوَرَكْ** { فتح واو و راء مهمله ایله شر - فنامه ده باز پیچ یعنی صالنجاق .

**آهَكْ** { فتح ها ایله آلچیدر عربیده جبصین دیرلر :

بیت

زمین از ملاقات طوفان تیغش
همان خاصیت یافت كز آب و آهك
ازتاج المأثر

بیت

سنك البرز را كند آهك
آتش آب پرور تیغش
حكیم خاقانی

**آیِزَكْ** { كسر یای تحتانی و فتح زاء معجمه ایله اغاج قوردی اما بعض فر - هنكده كرم شبتابدر .

**آیژَكْ** { فتح ژاء فارسیله بمعنی آیژ مرقوم یعنی شرارهٔ آتش :

بیت

ببین بچشم بصیرت كه در شب هجران
چكونه آیژك آه من بچرخ دو ید

**آیینِ بَركْ** { سكون راء مهمله ایله معنای آیین ده توسع اولمغله بونده برك یات یراق معناسنه اولوركه معنای تركیب آلات ایله مزین ومرتب دیمك اولور :

بیت

سوار و پیاده باآیین برك
همه زیر جوشن همه زیر ترك
حكیم فردوسی

## مع الكاف الفارسی

**آبُ وَرَنْكْ** { لطافت ورونق اكثر چهره ده استعمال اولنور :

بيت

ز قد وروى تو شرمنده باغبان ميكفت
كه آب ورنك ندارند سرو و لالهٔ ما
مولانا شاهى

**آتش برك** { سكون راء مهمله ايله چاقمق:

بيت

شد انچنان برطوبت هوا كه آتش برك
ز سنك قطره برون آورد بجاى شرار
خواجه حسين ثنايى

**آدرنك** { سكون دال و فتح زاء مهملتين ايله غم مشكل ومصيبت عظيمه:

بيت

ز تركيب دست شه وتيغ او
فلك كرد دفع غم و آدرنك
شمس فخرى

بيت

ز فرزند بر جان و تنت آدرنك
تواز بهر اوروزوشب چون نهنك
ابو شكور

بيت

از چشم بد اى مرا چو ديده
يكرو ز · مباد آدر نكت
حكيم سنايى

الف ممدوده نك حذفيله ده جائزدر نسخهٔ ميرزا ابراهيمده بمعنى دماروهلاك مسطوردر .

**آذرنك** { فتح ذال معجمه ايله بمعنى ضيادار وروشن :

مثنوى

فروغى پديد آمداز هردوسنك
دل سنك كشت ازفروغ آذرنك
حكيم فردوسى

ايكى پهلوانك عمودايله جنكلرينك وصفيدر. كلام اكابرده آتش معناسنه ده وارد اولمشدر :

بيت

چو كوكرد زد محتم آذرنك
كه درخاكم افكند چون بادرنك
مسعود سعد سلمان

**آرنك** { فتح راء مهمله ايله يدى معنايه كلور. اوّل لون معناسنه اولان رنك كه كونه كونه ديمكده آرنك ديرلر :

بيت

از من خوش كير زانكه كيرد
انكور ز انكور آرنك
حكيم انورى

بيت

آرنك زرد باد چو نا رنك روى خصم
باداش سر بريده چو سركفته باد رنك
ظهير فاريابى

بيت آتيده ده بومعناده قوللانلمشدر :

بيت

اى عجب شمشير خسرو ازچه سبزا رنك شد
چون همه ساله رخون خصم مى يابد خورش
كمال اسمعيل

ثالث بمعنى آرنج يعنى دirسك :

بيت

كر بعهد تو ظلم يازد جنك
باد دستش بريده از آرنك
منصور شيرازى

رابع بمعنى همانا :

بيت

هركز نكند سوى من خسته نكاهى
آرنك نخواهد كه شود شاد دل من
استاد رودكى

خامس بمعنی رنج و محنت :

بیت

نه هرکز ازتو رسیده بموری آرنکی
نه هرکز ازتو رسیده بمردی آزاری
کمال اسمعیل

سادس بمعنی مکر وحیله :

بیت

برطبل قمر همی زند رایت
کای شاهد پیشه این چه آرنکست
شرف شفروه

سابع بمعنی حاکم که کنارنك دخی دیرلر .

**آزَنْكْ** { فتح زاء معجمه و سکون نون ایله روی و جبین انسانده واقع اولان چین یعنی بوریشق که پیرلکده و حالت غضبده ظاهر اولور . عربیده مکاسرالجلد دیرلر :

بیت

برآزنك رخ داشت آن شیخ ترك
که کرکو چکم هست کارم بزرك
حکیم اسدی

بو معنایه شمس فخری زاء فارسیله آژنك نقل ایلمش :

بیت

زنوك غمزهٔ کلکت که تیر فتنهٔ اوست
بر ابروان مقوس فکنده ماه آژنك

بیت

ترا چشم دردست و من آفتابم
ازیرازمن رخ پرآژنك وجبینی
شاه ناصر خسرو

رباعی

آندم که بدم جوان ومویم سیه رنك
صد جور بدی بدامنم درزده چنك
اکنون که شدم پیر و خم پر آژنك
از من زن و فرزند همیدارد ننك
حکیم ازرقی

**آوَنْكْ** { فتح واو ایله ایکی معنایه‌در. اوّل بمعنی آویخته :

بیت

جانم چو بدار هجرت آونك شود
صحرای جهان بردل من تنك شود
شاعر

بیت

وظیفهٔ تو رسیده بیابی از ره دور
زهی کرم که ز روزن بکردنش آونك
حضرت مولانا

ثانی اول ایپه دیرلرکه اکا اوزوم صالقملرین باغلارلر دورر کاهی اثواب سردکاری ایپه‌ده دیرلر :

بیت

دختر زرکه چو بر طارم تاکش دیدی
مدتی شد که برآونك سرش درکتب است
حکیم انوری

**آهَنْكْ** { فتح ها و سکون نون ایله اون معنایه کاور . اوّل بمعنی قصد و عزم :

بیت

چو آهنك رفتن کند جان پاك
چه برتخت مردن چه برروی خاك
شیخ سعدی

ثانی اهتمام ایله بر نسنه‌یه اولاشمغه دیرلر :

بیت

در از آهنك شد این کار با تو
ندانم چون کنم این بار با تو
مولانا جامی

ثالث موزون آواز وساز معناسنه :

بیت

هرشبی زاویهٔ مدح کهربار تو بود
روشن ازشمع رخ مطرب ناهید آهنك
سیف اسفرنکی

رابع بعض تراکیبه صفت اولور نتکم بوبیتده واقعدر :

بيت

ره بط باز تيز آهنك ميزد
برقص كبك شاهين جنك ميزد
شاعر

خامس طاق ايوانك جاى محدبى يعنى اكرى يرى اصطلاح معمارانده اكا لنكه ديرلر :

بيت

جلالت ار بفلك بر بصدر بنشيند
شكسته كردد طاق سپهر را آهنك
رفيع الدين لبنانى

سادس كنار صفه و حوض و امثالى مواضعه ديرلر :

بيت

زبى نوايي جايي رسيده ام كه مرا
مسافتيست كه زآهنك صفه تا پرده
كمال اسمعيل

سابع طرز وروش :

بيت

چه بد كردم بتواى شوخ بد مهر
كه محزونم بدين آهنك دارى
صفت حكاك

ثامن صفت مردم وجانوران :

بيت

زمين پيكر از يكدكر بكسلاند
بروز نبرد توز آهنك لشكر
حكيم ازرقى

تاسع بمعنى كشيدن كه مصدرى آهنكيدن كلور عاشر بمعنى طويله وآخته خانه .

مع اللام

**آبسال** { سكون باء موحده ايله باغ معنا . سنه :

بيت

همان شيبور بر صد راه تالان
بسان بلبلان در آبسالان
فخر كوركانى

**آتِل** { كسر تاء مثناة ايله بر نهر عظيم اسميدركه اس و بلغار طاغلرندن كلور . روايت اولنوركه دنياده اول قدر بيوك ايرمق يوقدر حتى من بور ايرمقدن تمشدن زياده ايرمق منشعب اولمشدركه هيچ بريسندن آسان كچلمز يعنى كچيد ويرمز :

بيت

كرسوى قندزز مژكان نرسد آتل اشك
ره قندزز سوى آتل بجزر نكشايد
حكيم خاقانى

**آجال** { فتح جيمله خاك معناسنه در ، كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**آجُل** { ضم جيمله بمعنى آروغ مرقوم يعنى كـكرمك :

بيت

تا خوشيهاى دهر را باجل
بايدت خورد و نازدن آروغ
شيخ روز بهان

عربيده كسر جيمله اوج معنايه كلور . اوّل آخر نسنه يعنى تأخير اولنمش ، ثانى قومش وقوپارمق ، ثالث مهيب معناسنه .

**آخال** { فتح خاء معجمه ايله بمعنى افكنده نى پوست ميوه يعنى براغلمش ميوه قابوغى و تراشهٔ چوب وخس و خاشاك مثللو نسنه لر :

بيت

دامن تر دامنان عقل در آخال كش
ساعد هودج كشان عشق در خلخال كن
حكيم سنايى

بيت

از بس كل مجهول كه در باغ نخنديد
نزديك همه كس كل معروف شد آخال
استاد فرخى

**آذركُل** { صارى رنكلى برلطيف چيچك در :

بيت

بوقت قهر در ميدان زآب آذر بر انكيزى
بكاه لطف در كانون زآذر كل برو يانى
خواجه سلمان

**آسال** { فتح سين مهمله ايله بمعنى بنياد :

بيت

ز دانا شنيدم كه پيمان شكن
زن جاف جافست آسال كن
ابوشكور

**آشبغول** { سكون شين معجمه ايله حبو باتدن بوى ديدكارى دركه عربيده حلبه ديرلر ضم حاء مهمله ايله .

**آشپول** { سكون شين معجمه و ضم باء فارسيله خاوياردركه بالق قرنندن چيقار وبالق يمورطه‌سنده ده ديرلر .

**آغال** { غين معجمه ايله يدى معنايه كلور اول جنك و خصومته تحريص ايتمك معناسنه ، كذا فى الصحاح . ثانى تحريك فتنه شاعر ديمشدر :

بيت

ترك آغال وفتنه سازى كن
جامهٔ خلق خود نمازى كن

بيت

بكرد عارض آن زلف را بيا غالد
بروم قافلهٔ زنكبار بكشايد
مولانا حسن كاشى

ثالث صيغهٔ امر اولور بومعنايه :

بيت

تو لشكر برآغال برلشكرش
بيكبار تا خيره كردد سرش
حكيم فردوسى

رابع فرهنك جهانكير بده‌لقمه‌يى چيكنه‌ميوب يوتق معناسنه :

بيت

ز روى تيغ تو اندر دوچشم دشمن تو
دهان كشادن نمايد نهنك مرك آغال
حكيم ازرقى

خامس طاغده وصحراده قيون ياتمق ايچون ايتدكلرى آغل . سادس خانهٔ زنبور . سابع بمعنى آغاز يعنى ابتدا .

**آغل** { كسر غين معجمه ايله جاى كو سفندان فرهنك جهانكيريده بمعنى آغال مرقوم مسطوردر :

بيت

برو بروكه خران آمدند باآغلها
خرجوان و خرپيرو خر يكساله
حضرت مولانا بمعنئ اول

**آغول** { ضم غين ايله بمعنى آغل مرقوم .

**آغيل** { كسر غين معجمه و سكون يا ايله كوز اوجيله باقمق كه چشماغيل دخى ديرلر :

بيت

كركند شهريار خصم شكار
سوى كردون بچشم چشماغيل
شمس فخرى

بيت

نرمك اوراسلام كردم وى
كرد سويم نكه بچشماغيل
حكاك دروصف دلبر

**آل** { سكز معنايه كلور . اول مكروحيله معناسنه . ثانى برمعلوم رنكدر نيرنك سرخدر :

بيت

در اطلس آل وكرم وسركش
ابراهيمى ميان آتش
ميرزا قاسم كوتابادى

ثالث برنوع بوللى بالقدر غايت ايرى اولور بال و وال دخى ديرلر . رابع برمرض مهلكدر هنوز طوغورمش عورته واقع وعارض اولور بدى كونه‌دك عربيده اكا عقيده ديرلر . خامس بوكسك ير . سادس نيزه ايله اورمق :

بيت

هر طعنه بال تيز كرده
كوبى كه فلك ستيز كرده

شاعر

سابع سرعت و شتاب ايله كيتمك . ثامن بر نسنه‌نك لونى ظاهر اولمق :

بيت

نه باده يابى روشن نه رنك ساقى لعل
نه چشمه بينى صافى نه چهره بينى آل

طالب

لغت مشتركه‌در عربيده درت معنايه كلور . اوّل بمعنى سراب كه باديه‌لرده صو كبى كورينور :

بيت

نسبت دست تو ميكردم بدريا عقل كفت
رسم دانش نيست كردن نسبت دريا با آل

حسين واعظ كاشفى

ثانى هر نسنه‌نك شخصنه ديرلر :

بيت

شخصى كه بود طرفه تمثال
مخصوص باوست هيأت آل

مير نظمى

ثالث نسل واعقاب كه اولاد اولاد اولاد در . رابع شرابك اسماسندن براسمدركه شام وسحر ايچيلور و تركستانده پادشاه مهرينه ديرلر احكام اوزرنده اولور اكا آل تمغا ديرلر :

بيت

ز نيم خاتم الفاب تو نها دستند
بحكم برليغ از آل ايلخان ياقوت

حكيم نزارئ قهستانى

و لغت خوارزمده خندان معناسنه كلدوكى مسطوردر .

**آمُل** { ضم ميم ايله ولايت مازندرانده بر شهرك اسميدر طالب شهرمزبوردن اولديغنه ديمشدر :

بيت

زمكث ملتان نزديك شد بدانكه مرا
بدل شود بلقب آملى بملتانى

بيت

بلى چو بلبل آمل شود ترانه سراى
چه جاى زمزمۀ عندليب شيرازست

وله

**آهُول** { ضم ها و واو معروفله زيرزمين يولى معناسنه :

بيت

ز بيرون قلعه را كردند آهول
ولى نتوان كه يابند راه موصول

ميرنظمى در وصف حصار

زبان هنديده براغاج اسميدركه كوكنى قينادوب صويله سرخ رنك جامه بويارلر .

## مع الميم

**آبِ آجام** { فتح جيمله قامشلق وسازلقده اولان صو :

بيت

آب آجام و بطايع بد ترست
كان به بيشه وين بسنك اخضرست

حكيم شيرازى

**آبام** { باء موحده ايله برج معناسنه در عموما هرنه برجى اولورسه و كوكرجين برجى خصوصا وبحسب الاعتبار بروج كواكبه‌ده ديرلر :

بيت

چو آيد مهر در ايام ميزان
شود با عنبرو كافور يكسان

مير نظمى

يعنى كيجه كوندز برابر اولور .

**آبشيم** { سكون با و يا وكسر شين معجمه ايله ابريشم معناسنه در امابعض فرهنكده خام ابريشم اولمق اوزره تخصيص وتصحيح ايلمشلردر .

آبِ گَرْمْ { ایلیجه دیدکاری حمام :

بیت

جرب را بکن آب کرمش دوا
دو باری بدن کر بشو یی روا
خدائی درشاعر طبیب

آبلهٔ چشم { کوزه مخصوص بر علتدر ترکیده ایت دیرسکی‌دیرلر .

آتشِ سُم { ضم سین مهمله ایله آت سرعتله طاش اوزرنده یوریدکده نعلندن چیقان آتش شراره‌سیدر.

آدَمْ { حضرت ابوالبشر علی نبینا وعلیه‌السلام طپراقدن خلق اولندیغی ایچون آدم تسمیه اولنمشدر زیرا آدیم ارض معناسنه‌در اندن صکره اولادنه اسم مطلق اولمشدر :

بیت

در نقد عیش کوش که چون آبخور نماند
آدم بهشت روضهٔ دارالسلام را
خواجه حافظ

مصرع

بنی آدم اعضای یکدیکرند
شیخ سعدی

آذَرْ بَهْرامْ { ضم ذال معجمه ایله آتشکدهٔ فارسك اوچنجی معظم آتش کده‌سی اسمیدر .

آذَرَمْ { سکون ذال معجمه و فتح راء مهمله ایله تکلتی که نمد زین دخی دیرلر .

ابرك ایکی پارچه کچه‌سنه دیرلر ترکیده اکریم دیدکلریدر :

بیت

زین اسب کتلجیٔ شه را
ازمه‌ومهر بسته آذرم است

کتلجی پادشهلره مخصوص خدمتکاردر فرهنك جهانکیریده .

آدَرَمْ { دال مهمله ایله ایکی معنایه در . اوّل بمعنی نمد زین :

بیت

دو پهلوی من از خشکی بسوده
جوان اسبی که اورا آذرم نی
شرف شفروه

ثانی بمعنی اسلحه شمشیر و خنجر و امثالی نسنه‌لر :

بیت

چیست آن جام آخر کارست
آدرم اسلحه که خونخوارست
صاحب فرهنك منظومه

آرامْ { راء مهمله ایله آرمیدندن اسم مصدردر ایکی معنایه در . اوّل دیکلنمك سکون معناسنه :

بیت

ای برده زمن قرار و آرام
نزد من بیقرار آرام
سیف الدین زهری

آرام اول قرار وسکون. ثانی امردر دیکان دیمکدر وثانی موضع ومکان معناسنه‌در :

بیت

بمردی نشیند بآرام تو
زتاج وکمر بسترد نام تو
حکیم فردوسی

آرْدَمْ { سکون را و فتح دال مهملتین ایله کل آذر کون معناسنه‌در ، کذا فی فرهنك جهانکیری ،

**آزَرْم** { فتح زاء معجمه و سکون راء مهمله ایله اون بش معنایه کلور

اوّل بمعنی شرم وحیا :

بیت

جو بازار تمنا کرمتر کشت
دلم ز اندیشهٔ بی آزرمتر کشت

امیر خسرو

بیت

هر آن کایمان و دین و شرم دارد
ز مردان واز زنان آزرم دارد

استاد لطیفی

ثانی بمعنی ادب :

بیت

فارغ همه از حیا و آزرم
بدسیرت و کینه جوی و بی شرم

احمد کرمانی

ثالث رحم وشفقت معناسنه :

بیت

بوسید برش برفق و آزرم
خارید سرش بناخن شرم

میر خسرو

رابع بزرکی وعزت واعتبار :

بیت

ای بزرکی کز از بلندیٔ قدر
آسمانرا نداشتی آزرم

حکیم انوری

خامس عدل و انصاف :

مثنوی

پیر زنی را ستمی بر کرفت
دست زد و دامن سنجر کرفت
کای ملک آزرم تو کم دیده ام
از تو همه ساله ستم دیده ام

شیخ نظامی

سادس راحت و سلامت :

بیت

دو کس را روز کار آزرم دادست
یکی کو مرده دیکر کو نزادست

وله ایضا

سابع محافظه معناسنه :

بیت

دباغت چنان دادم این چرم را
که بر تا بد آسیب آزرم را

ایضا له

ثامن توان وتاب وطاقت معناسنه :

بیت

سر پهلوانان بدو کرم کشت
دل طوس ازنو بی آزرم کشت

حکیم فردوسی

تاسع خسرو پرویزك قزی آدیدر که باباسی وفاتنده اون درت آی پادشاهلق ایلدی آزرمی دخت دخی دیرلر :

بیت

یکی دختری بود آزرم نام
ز تاج بزرکان شد او شادکام

حکیم فردوسی

عاشر ظاهر وآشکارا :

بیت

باز دو کنجینه کره کرد باز
که سخن آذرم شد وکاه راز

امیر خسرو

حادی عشر غم و اندوه :

بیت

که اندر زمانه مرا کودکیست
کز آزرم او بردلم خواب نیست

حکیم فردوسی

ثانی عشر طرز نیکی واسلوب خوشی . ثالث عشر مسلمان شدن بوایکی معنایه :

بیت

هران کس که درراه آزرم زیست
بلا شبهه در راه آزرم زیست

ابوالمعانی

رابع عشر خورلقدن قومق . خامس عشر کناه وخطا معناسنه بوایکی معنایه :

بيت

کسی کو کریزد ز آزرم زشت

که او بی شك وشبهه آزرم يافت

ايضا له

**آسْتِيمْ** { سکون سين مهمله و کسر تاء مثناة ايله محمد هندو شاه صحاحده بمعنی استر و بعض فرهنکده بمعنی آستين منقولدر.

**آشامْ** { درت وجهله استعمال اولنور . اوّل اسم فاعل اولور آشامنده معناسنه ثانی آشامیدندن صيغهٔ امر اولور . بو ایکی معنایه :

بيت

درادر بزم رندان غم آشام

زشادی صاف شود دردغم آشام

سراج الدين راجی

ثالث اسم مصدر اولور آشامیدنی معناسنه :

بيت

آشام خود بزخم زبان میخورد عوان

آری درندکان همه از زبان خورند

سيد حسين اخلاطی

بومعنایه :

رباعيه

چون نتوانم که نفس رام کنم

خود را بهوزه شهرهٔ عام کنم

زائل نشود تیرکیٔ خاطر من

کرچشمهٔ خورفی المثل آشام کنم

مير خسرو

عربيده بو معنایه تجرع دیرلر شربت وشراب وصو امثالی نسنه‌لری ایچمك معناسنه :

بيت

حسرت فرو خورم چو به سينه کره شود

آشام خون دل کنم آنرافرو برم

حکيم خاقانی

رابع فرهنك جهانکيريده بمعنی خوردنی که عربيده قوت دیرلر بو معناده بو عبارتله ادا ايدرلرکه :

وهومايقوم به بدن الانسان من الطعام

استاد ديمشدر :

بيت

بملك شام بدهم تار مويت

ندارم کرچه کاه شام آشام

**آشْتُومْ** { سکون شين و ضم تاء مثناة ايله بورچق صاپندن ايلدکاری سپورکه .

**آشْتِيمْ** { سکون شين و کسر تاء مثناة و یای ساکنه ايله صحاحده بمعنی ريم یعنی جراحتدن ظاهر اولان چرك که ترکيده ایرین دیرلر .

**آکامْ** { بوزن ناکام سماروغ یعنی منطار، کذا فی الصحاح .

**آوامْ** { بمعنی وام که عربيده دين ترکيده بورج دیرلر :

بيت

ناچارا کرشوی بناکام

از چهر بدان مخواه آوام

**آيامْ** { یای تحتانيه بمعنی آوام مرقوم .

## معالنون

**آبادانْ** { آباد معمور معناسنه‌در الف ونون ايله زياده معمور ديمك اولور .

**آباديدَنْ** { بو آباد تحسين معناسنه ومدح معناسنه اولاندر که مصدر اولور مجمع الفرسده ستودن وستوده معنالرينه هم مصدر وهم اسم مفعولدر یعنی هم مدح وهم ممدوح معناسن افاده ايدر .

**آبانْ** { باء موحده ايله اوچ معنایه کلور . اوّل آفتاب برج عقربده اولديغی آيك اسميدرکه حساب رومی‌ده تشرين اول دیرلر اورته کوز آيدر شاعر ديمشدر :

بيت

کرم خونم چو آب در خرداد

سرد آهم چو باد در آبان

ثانی شهور شمسيه نك اونجی کونی اسميدر بو ایکی معنایه :

بیت

آبان ماهست و روز آبان
خرم کردن باآب رز جان
مسعود سعد سلمان

ثالث فرهنك جهانكیریده برفرشته اسمیدركه موكل معدن آهن در وماه آبان وروزآبانده واقع اولان تدبیر امور و مصالح اكا متعلقدر معنای اول ایله بومعنایه :

بیت

كرچه در غربت ز بی آبان شكسته خاطرم
ز آتش خاطر باآبان ضیمران آورده ام
حكیم خاقانی

فرهنك ابی نصر فارابی ده همزهٔ مفتوحهٔ مقصوره ایله مرویدر .

**آبایانْ** { فتح باء موحده و یای تحتانیله بر جبل عظیم اسمیدر منقولدركه‌قرق فرسخ یوكسكلكی واردر .

**آبِ بارانْ** { شهر كابل مضافاتندن‌خواجه سه باران ناحیه‌سنده واقع بر تفرجكاه موضعك اسمیدر شاعر دیمشدر:

بیت

اكرچه جای خوش كابل آب‌بارانست
بهشت روی زمین خواجهٔ سه بارانست

**آبِ بَرِنْ** { سكون باء موحدهٔ اول وفتح ثانی وكسر راء مهمله ایله بمعنی لب جوی شكافته یعنی ایرماق كنار- لرنده جابجا یاریلن یر :

بیت

از خدنك غمزه شد سوراخ سرتا با تنم
خون‌روان‌جون‌آب‌برن‌كشته‌براعضای‌من
ابوالمعانی

**آبْ تاخْتَنْ** { ایلرو سكرتمك معناسنه :

بیت

ز قلب آنچنان سوی دشمن نباخت
كه از هیبتش شیر نرآب تاخت
استاد رودكی

**آبْتینْ** { سكون باء موحده و كسر تاء مثناة بعده یای ساكنه ایله نام پدر فریدون شاهدر :

بیت

حاصل سیمرغ چیست جز پدرروستم
قاتل ضحاك كیست جز پسر آبتین
حكیم خاقانی

**آبِ چینْ** { سكون باء موحده و یای تحتانی وكسر جیم عجمیله میتی غسل ایتدكدن صكره تنشیف ایلدكلری كر- باس‌در :

بیت

به پیمان كه جیزی نخواهی زمن
ندارم بمرك آب چین و كفن
حكیم فردوسی

بیت

بپوشم بآیین بجامه عجم
كفن‌آب چین‌ده ز كافورنم
حكیم اسدی

**آبْدانْ** { سكون باء موحده وفتح‌دال ایله آب ایله اسم ظرف اولان داندن مركبدر اوچ معنایه‌كلور. اوّل صو جمع اولوب طوردیغی محل :

بیت

خودی ناخوَرده ازدست نسیم
موج بد مستی كند در آبدان
طالب آملی

ثانی یغمور صویی ایركلدیكی یركه آبكیردخی دیرلر :

قطعه

جو ابر فندق سیمین در آبدان ریزد
برارد از دل فیروزه شكل‌سیمین رنك
مشعبدیست كه برخرده ریز های رخام
بحقه های بلورین همیكشد نیرنك
حكیم ازرقی

ثالث محل بول كه تركیده قاوق دیرلر فرهنك جهانكیریده قاون و قاربوز و امثالی نسنه‌لره مرویدر .

**آبدستان وآبدستدان آبدسدان** { کلهم بمعنی
آفتابه یعنی ابریق اسم مرکبدر آبدست ایله
داندن معنای ترکیب آبدست ظرفی اولور
بویله اولنجه آبدسته مخصوص اولان ابریق
اولمق لازم کاور :

بیت

من خمش کردمکه آمد خوان غیب
یك بنان با آبدستان میرسند
حضرت مولانا

بیت

نعیم پاك بستاند چو کرد آلوده بسپارد
نه‌شرم ازآبدست آید نه‌ننك ازآبدستانش
حکیم خاقانی

بعض فرهنكارده مطهره معناسنه منقولدر .

**آب دندان** { اکرچه معنای مصطلحی دفتر اولده ذکر اولندی
مقدم ذکر اولنان معنالرندن غیری فرهنك
جهانکیریده زبون وضعیف معناسنه‌در :

بیت

حادثه در نرد درد وفتنه در شطرنج غم
بدسکالت را حریف آب دندان یافته
حکیم انوری

بو بیتده مغلوب معناسی دخی انسبدر بوندن
غیری اوچ معنا دخی روایت اولنمش اوّل
برنوع امروددر غایت لطیف و آبدار اولور
ثانی برنوع قبوغی یوفقه دانه‌دار اناردر ثالث
برکونه حلوای‌تر لطیفدر بونلر آبدارولطیف
ونازك اولدقلری مناسبتیله‌در .

**آب رزان** { شراب انکوری رزان اوزوم اغاجیدر اسم مرکب اولور :

بیت

برآزرست مرا جان بیاد آب رزانم
زشوق آب رزانم بسوخت جان برآزر
خواجه سلمان

**آب روغن** { ثرید یعنی اتصویی آلوب انمکی طوغرایوب اوزرینه
دوکوب برنوع طعام ایدرلر عربیده هشم
دیرلر حضرت سیدالکونین و مفخر عالم صلی الله
علیه وسلم جنابنك جدی هاشمه سبب تلقیب
ایام قحط وغلاده خلقه هشم ثرید ایله ضیافت
ایتدیکیچون هاشم لقبیله ملقب ایلدیلر .

**آب ریزکان** { برجشن عظیم اسمیدرکه انجام یعنی اهل فارس تیر
ماهك اون اوچنجی کونی عید جشن ایدوب
بربرلری اوزرلرینه آب وکلاب صاچارلر
بریزکان وبزکان دخی دیرلر، کذا فی فرهنك
جهانکیری .

**آبزن** { سکون باء موحده وفتح زاء معجمه ایله آدم بویجه طولانی برظرفدر
تابوت کبی باقردن ویاخود دمیردن ایدوب
طبق سرپوشی کبی سرپوش ایدوب تا اورته‌
سندن بردلیك ایدوب بعض خسته‌یی ایچنه
یاتیروب معالجه ایدرلر اول دلیك تنفس
ایچوندر، کذا فی فرهنك جهانکیری .

**آبستان** { کسر باء موحده و سکون سین و فتح تاء مثناة ایله بمعنی آبستن
یعنی یوکلو عورت :

بیت

دردکر خود رنج آبستان بود
برجنین اشکستن زندان بود
حضرت مولانا

**آبستن** { یوکلی عورت و حیواناته دخی دیرلر مطلق حامل معناسنه :

بیت

حوادث را فلك آبستن است هرشام حکمت زای
که‌صدکونه‌حوادث زایدازوی پیش خورشیدش

فارسیلر شب آبستن است دیدکارینه عربیده
اللیلة حبلی دیرلر .

**آبستن فریادخوان** { یعنی بربط قارنلی بر سازدر ترکیده
قوپوز دیرلر، کذا فی شرفنامه .

**آبسکون** { کسر باء موحده و سکون سین وضم کافله جمع الفرسده

استرآباددن اوچ فرسخ برده واقع بربیوك قریه‌نك اسمیدر جرجانه اوچ کونلك مسافه‌در ولایت خوارزمدن جاری اولان نهر عظیم مذکور قریه قربندن مرور ایتمکله اول نهره دخی آبسکون دیرلر :

بیت

چو بحر آبسکون کشت دیدها باشد
شریف قالب شهزاده را درآب سکون
رضی‌الدین نیشابوری

فرهنك جهانکیریده مسطوردرکه خوارزمدن بر نهر کلوب دریای حزره واصل اولور آدی اسکوندر عوام غلط ایدوب قلزم دیرلر دریایه واصل اولدیغی محلده آبکون وآبسکون تسمیه ایدلمشدر محمد خوارزمشاه لشکر تاتاردن فرار ایدوب آنده اولان جزیره‌یه واردقده ایام عمریده آخره ایرمشدی :

بیت

کرفته روی دریاجمله کشتیهای توبرتو
زبهرمدح خوانانت زشروان تاباَبسکون
استاد رودکی

مذکور جزیره‌یه‌ده آبسکون دیرلر :

بیت

تو داری ازکنار کنك تا دریای آبسکون
تو داری ازدرکا کنج تا قصداروتا مکران
استاد فرخی

**آبِ سَوارانْ** { یعنی حبابها صو اوزرنده اولان قبارجقلر سواران آب دخی دیرلر :

بیت

آب که او خیمه ز باران کند
دائرهٔ آب سواران کند
میر خسرو

**آبِسْیانْ** { کسر باء موحده و سکون سین وفتح یای تحتانی ایله کوز یاشی که اشك وسرشك دخی دیرلر .

**آبِشْتَنْ** { کسر باء موحده و سکون شین معجمه وفتح تاء مثناة ایله کزلك وکزلیجك بر معناسنه اسم مصدر در ، کذا فی مجمع الفرس .

**آبِ طَبَرِسْتانْ** { بر کوه مشهورك شاهقه سنده بر پیکاردر ولایت طبرستانده واقع مرویدرکه اول بیکارك باشنه واروب طور دیسه‌لر طورر آق دیسه‌لر آقار الی غیرالنهایة بوحالتله‌در ، کذا فی مجمع الفرس :

بیت

همچو آب طبرستان شده اشك دیده
جریانی و سکون با سخن یار شود
ابوالمعانی

**آبْ کُشادَنْ** { بر علتدر اکثر آتلرك ایاغنده اولور آب آوردن دخی دیرلر :

بیت

پای اغیار اکر لنك شده نیست عجب
چون ستوران بودش آب کشادن ظاهر
وله

**آبْکُونْ** { سکون با و ضم کاف فارسیله اوچ معنایه کاور اوّل آسمانی رنك یعنی سود مائیسی عموما وآسمانه وقلیجه دیرلر خصوصا :

بیت

شفق ظاهرنشد برآبکون کردون که افتاده
فروغ مشعل تابنده برقا رورهٔ مینا
نظام استرابادی

ثانی بر نهر عظیم آدیدرکه آبسکون دخی دیرلر ثالث فرهنك جهانکیریده نشاسته معناسنه‌در.

**آبِ مُرْغانْ** { قهستانده واقع بر بیکاردر روایت اولنورکه بردیاره ملخ مستولی اولدقده واروب اول بیکاردن بر شیشه‌یه بر مقدار قویوب کتوررلر اول

صو یه ملازم قوشلر واردر صغرجق قدر عربیده سمر دیرلر اول آلدقلری صو قنده کیدرسه اول قوشلر دخی اول دیاره واروب چکرکه یی بالتمام هلاك ایدرلر فرهنك جها - نکیریده شیراز نواحیسنده برتفرجکاه اسمیدر ماه رجبده هر روز سه‌شنبه ده اول محله واروب سیر وصحبت ایدرلر :

بیت

دیگر نروم بآب مرغان
دیگر نخورم کباب مرغان

شاعر

**آبیش** { کسر باء موحده و سکون یای تحتانی و فتح شین معجمه ایله پیراهن مخصوصدرکه هرکیم کو یکو اولورسه زفاف کیجه سی کیدیررلر بعض نسخه ده حذف نونله مرویدر :

بیت

عروس جاه را مشاطهٔ دهر
زدولت کرده آبیشی چو در بر

میر نطمی

**آبین** { کسر باء موحده و یای معروفله شیراز مضافاتندن بر بیوك قریه اسمیدرکه قربنده بر مغاره واقعدر انده مومیای معدنی حاصل اولور اول قریه خلقی آنك محافظه‌سنه مأمورلردر .

**آتش آسمان** { اضافتله برق معناسنه :

بیت

آن بادپای ورعد صهیل وسحاب تن
مانند صاعقه بشتاب آتش آسمان

ابو المعانی درصفت اسب

**آتشدان** { دان ظرف آتش معروف اوجاق دیمکدر عربیده کانون دیرلر بعض یرلرده دموردن اوجاق اولور اکا مناسبدر .

**آتش دهقان** { ذراعین تارلادن غله یی قالدردقده یرنده قالان خاشاکه اوردقلری آتش که ارض قوتلنمك ایچوندر :

بیت

فلك چون آتش دهقان زبان کین کشد برمن
برین ملکت بهیچم نیست مساحی و دهقانی

خواجه حافظ

**آتش فشان** { آتش صاچیجی هرکیم اولورسه :

بیت

صبا از کوی لیلی گر وزد بر تربت مجنون
کند آتش فشان چون شمع مغز استخوانش را

مولانا عرفی

آتشبار معناسنه‌ده کلور .

**آتشین** { شدت حرارتدن عبارتدر آتشله متصف نسنه که حرف یا نسبت معناسنه ونون تأکید نسبت ایچوندر آتشه منسوب دیمك اولور :

بیت

آهوی آتشین پر ازبره چون بر آید
کافور خشك گردد بامشك تر برابر

میرزا صبحی

معنای بیت آفتاب حمل برجنه کلدکده کو - ندزله کیجه برابر اولور و جغتای لساننده بو معنایه اوتلوغ دیرلر :

بیت

یاتماس ایدی هجردین رخسار دین اوتلوغ بولماسا
اول سببدین دیلد ابار دور عشقدین تاغ فراق

میر علیشیر

**آتشکان** { کان آتش تقدیرنده مضاف الیه تقدیم اولنمشدر آتشکده معنا - سنه کثرت اشتعال آتشدن کنایه‌در .

**آتوربان** { ضم تاء مثناة و واو مجهول و سکون را وفتح باء موحده ایله عابد و زاهد و صاحب تقوی و ورع معناسنه اسمدر کما نقله احمد بن اسمعیل .

**آتون** { ضم تاء مثناة و واو مجهول ایله ایکی معنایه‌در اوّل بوزن و معنیٔ خاتون که کد بانو دیرلر قزلره تعلیم قرائت وسائر صنایع مخصوص زمان ایدر، ثانی رحم مادرده اولان مشیمه معناسنه، کذا فی فرهنك جهانکیری .

اجَسْتَنْ { فتح جیمله اغاج وطاش دیكمك و فدان اشجار غرس ایتمك كه هنوز دیكلمش فدانه نو آجسته دیرلر .

اجُكانْ { فتح جیم و كاف عجمی وسكون نونله سرخس مضافاتندن بر قریه اسمیدر تعریب ایدوب آجنقان دیدیلر .

اخْتَنْ { سكون خاء معجمه ایله اسم مصدردر قلیج و خنجر چكمك معناسنه :

بیت

دكر باره هر دو سپه ساختند
كشیدند صف تیغ وخشت آختند
حكیم اسدی

بیت

كرش بر فریدون بدی تاختن
امانش ندادی بتیغ آختن
شیخ سعدی

بعض فرهنكده بر پادشاه اسمی اولقده مرویدر .

اخْرِیانْ { سكون خاء معجمه وكسر راء مهمله وفتح یای تحتانیله متاع وقماش واثواب تجارت عربده سلعه دیرلر :

بیت

آخریان خرد سفته فرستم بدوست
هیچ ندارم دكر چون دل وجان نزد اوست
استاد عسجدی

بعض فرهنكده اثواب خانه كه عربیده آثاث البیت دیرلر .

اخْشیجانْ { سكون خا و یا وكسر شین و فتح جیمله اضداد معناسنه كه آخشیج دخی دیرلر ضد واحد معناسنه كه الف و نون ادات جمعدر یاخود معنای مفرد استعمالنده وصفیتن تأكید ایچون مبالغه قصد اولنه :

بیت

آخشیجان كنبد دوار
مردكانند زندكانی وار
حكیم سنائی

وعناصر اربعه وموالید ثلثه بربرلرینه ضد اولدقلرینه بناءً انلره دخی آخشیج دیرلر :

قطعه

تاسه فرزند آخشیجان را
چارمادر چنانكه نه پدرست
تا كزیر زمانه باد بقات
تاز چار و نه وسه نا كزرست
حكیم انوری

و عداوت معناسنه :

بیت

نا شكرده كبوتر جان
شاهین فضارا آخشیجان
احمد كرمانی

آخریان ایله بو لغت الف مقصوره ایله ده روایت اولنمشدر .

اخیدَنْ { كسر خا و یای معروف ایله بمعنی رسیدن ایرشمك متعدیسی آخانیدن اولور الف ونون زیادهسیله .

اخیریدَنْ { كسر خاء معجمه و راء مهمله و سكون یائین تحتانین ایله بمعنی آختن مرقوم :

بیت

مقابل یكدكر تیغ آخیریده
هماندم سینهٔ خصمش دریده
میر نظمی

اذَرابادْكانْ و اذَرْبادْكانَ واذَرْ بایكانْ { كلهم بعد الآذر بفتح الباء الموحده آتشكده معناسنه در بادكان و بایكان بمعنی خازن وحافظ خسرو كیكاوس آتشكدهده مكث وآراملری محلنده :

بیت

بیكماه در آذر آبادكان
ببودند شاهان و آزادكان
حكیم فردوسی

ولایت آذر بیجانده سائر ممالكدن زیاده آتشكده اولمغله اكا دخی آذر بادكان وآذر بایكان دیرلر آذر بایجان انك معربیدر :

بيت

و ز انجا بتدبير آزادگان
بيايد سوى آذر ابادگان

شيخ نظامى

**اَذَرْبايْجانْ** { مشهور مملكتدر دار الملكى تبريزدر :

بيت

والىٔ تبريزرا كرخط اشرف ميرسد
باج بركردن ز آذر بايجان مى آورد

خواجه سلمان

عجايب‌البلدانده مسطوردركه آذر بايجان‌معرب آذر بايكاندر معناى تركيب حافظ آتشدر .

**اَذَرْبَرْزِينْ** { ضم باء موحده و سكون را و كسر زا ايله يدى آتشكدهٔ فارسدن التنجى آتشكده‌نك اسميدر:

بيت

ستمكارا بيا سوز دل ما
ببين كرآذر برزين نديدى

شرف شفروه

سبب تسميه‌سنده وجوه ذكر اولنمشدر بر روايتده انى زردشت برزين نام بر موبد بنا ايلمشدر قاعدهٔ مجوس اوزره بانيسى اسمى اضافيله تسميه ايلديلر حكيم فردوسينك بو بيتندن بو معنايه دلالت واردر :

بيت

سزا داد اين جستن كين‌منم
بر زم آذر تير برزين منم

اما بو برزين مشهور پهلوان‌آديدرآتشكده‌نك بانيسى نامى‌ده اولمق محتملدر نسخهٔ حسين وفايى ده فتح باء موحده ايله مسطور در و روايت آخر بويله‌دركه بر كون كيخسرو سوار اولمش كيدركن اوزرينه صاعقه دوشوب كندويى سراسمه آتدن آتدقده صاعقه آتى واول محلى بر وجهله ياقمش كه آتشنى سويندرمك ممكن اوليوب آنده بر آتشكده بنا ايلمشلر آتش اير اوزرينه معناسن تركيب ايليوب آذر برزين ديديلر :

بيت

اى نمودار رحمت و سخطت
آب حيوان و آذر برزين

حكيم انورى

و بر سبب دخى ائمهٔ دين ابراهيم على نبينا وعليه‌السلام حضرتلرندن برزين نام بر زردشتك بناسيدر :

بيت

يكى آذرى ساخت برزين بنام
كه با فرخى بود و ياراى كام

حكيم فردوسى

**اَذَرْخَرِينْ** { آتشكدهٔ فارسدن بشنجى آتشكده اسمى دركه آذر خرداد دخى ديرلر .

**اَذَرْشِينْ** { كسر شين معجمه ايله سمندر قوشى‌كه آتشده تعيش‌ايتديكى مشهوردر :

بيت

مانده ام در تار حسرت كشته ام غرقاب ليك
همچوآذرشين درآتش بوده چون‌ماهى‌دراب

ابوالمعانى

**اَذَرْكُونْ** { فتح ذال معجمه و ضم كاف فارسيله بر نوع صارى چيچكدر :

بيت

بفيض عشق چه باشد چو كل‌شوم‌خندان
كه كرد درد غمت چهره ام چوآذركون

فرهنك جهانكيريده ضم ذال معجمه ايله شقايقدن برنوعدركنارى غايت‌سرخ‌واورتاسنده سياه نقطه‌سى اولور :

بيت

كه بنهان كردجزايزد بسنك‌خاره درآذر
كه‌روياندهمى جزوى زخاك تيره‌آذركون

حكيم سنايى

**اَذَرْهُمايُونْ** { نسل سامدن بردخترمحبوبهٔ ساحره‌نك اسميدركه خادمهٔ آتشكدهٔ صفاهان ايدى اسكندر آنى حبالهٔ ازدواج بليناس حكيمه كتورمش ايدى اول سببدن‌حكيم‌مرقومه لقب‌سحر نسبت‌اولندى :

**مثنوی**

بهار کهن بود و چینی نکار
بسی خوشتر از باغ در نوبهار
باآیین زر دشت ورسم مجوس
بخدمت در آنخانه چندین عروس
هم آشوب دیده هم آشوب دل
فرو رفته دل را بسی پا بکل
درو دختر جاد و از نسل سام
پدر کرده آذر همایونش نام
شیخ نظامی

**آذَرِنْ** { کسر ذال معجمه وراء مهمله ایله بمعنی آذین که عن قریب ذکر اولنور انشاءالله تعالی .

**آذَرْیُونْ** { ذال معجمه نك فتحیله ده ضمیله ده مرویدر ، تحفة الاحبابده کل خیری بعض نسخه ده کل خطمی و نسخهٔ حسین وفاییده آذرکون وآذریون صاری رنك برکلدر خراسانده همیشه بهار دیرلروشیرازده کاو جشم دیرلر :

**بیت**

هوای طاعت تست آن نسیم جانپرور
که از میانهٔ آذر بروید آذریون
ظهیر فاریابی

**آذُونْ** { ضم ذال معجمه و واو معروفله بمعنی جنان آنجلین دیمك :

**بیت**

تفکر کن یکی در خلقت شاهین ومرغابی
نکویی کرچه معنی راست این ایذون وآن آذون
حکیم سنایی

**آذِین** { کسر ذال معجمه ایله دیار عجمده قاعدهٔ مشهوره و معروفه در که ولایت حاکمی یاخود پادشاه بر شهره کلدکده دروازهٔ شهری ودکاکین بازاری زیب وزینت ایله آراسته ایدرلر ونوروز وایام عید وجشن اولدقده کذلك اکا آذین بند دخی دیرلر:

**بیت**

زفر دولت کیخسرو ملك آیین
زمانه‌را بنوی بازبسته‌اند آذین
شمس فخری

واستعاره طریقیله باغك زینت اذهار ینه ده دیرلر :

**بیت**

بر کل نسرین زعنبر بندد آذین ای عجب
و آنکهی نظاره کرداند بران آذین مرا
حکیم سوزنی

وزینت جمال دلبرانه ده دیرلر :

**بیت**

یار مشك خم کرفته درکلش آذین بود
خم کرفتن قامت عشاق را آذین بود
امیر معزی

ومطلق زینت وآرایش معناسنه :

**بیت**

از پی قدر خویش صدرش را
بسته روح القدس زخلد آذین
حکیم سنایی

بعض فرهنکلرده رسم و عادت معناسنه ده منقولدر .

**آراخیدَنْ** { فتح راء مهمله ودال وکسر خا و سکون یا ایله بمعنی آرامیدن راحت اولمق ودیکلنمك معناسنه متعدیسی آراخانیدن کلور :

**بیت**

دوش درکلشن به بلبل کفتم ای بیهوده کو
باز آراخید تا کی ناله و فریاد تو
ابوالمعانی

**آرَسْتَنْ و آراسْتَنْ** { کلاهما بفتح الراء و سکون السین المهملتین بمعنی زیب وزینت کردن :

**بیت**

بنام کنیتت آرسته بادا
ستایشکاه شهر وخطبه تا حشر
استاد عنصری

آرام بَنْ { فتح راء مهمله وميم موقوف وباء موحدهٔ مفتوحه ايله ميان شهر و قصبات و قراده واقع مختصر باغ و باغچه معناسنه‌در، كذا فى فرهنك جهانكيرى .

آرامَدَنْ و آرَمَدَنْ { كلاهما بفتح الراء و سكون الميم راحت اولمق و ديكلنمك معناسنه :

بيت

چو بيدار باشى تو خواب آيدم
چو آرمده باشى شتاب آيدم
حكيم فردوسى

آرامِيدَنْ و آرَمِيدنْ { كلاهما مثلهما :

بيت

بى‌تو از دردم آرميدن نيست
وز تو ام طاقت بريدن نيست
كمال خجندى

آرانْ { فتح راء مهمله ايله كاشان مضافاتندن برقريه اسميدر غايت ايرى اشكلرى اولور قاطره مشابه :

بيت

خوانى دوسه آراست كه آرايش آن بود
يك كله كاو ودوسه دست خر آران
حكيم شفايى

آرايِيدَنْ { كسر ياى تحتانئ اول وسكون ثانى ايله بمعنى آراستن مرقوم .

آرْدِى رَوْغَنْ { يعنى حلواى تر و لطيف ونازك آرد روغن دخى ديرلر ، كذا فى فرهنك جهانكيرى .

آرْزُودَنْ { سكون راء مهمله و ضم زاء معجمه ايله شوق و طلب كوسترمك آرزومندى معناسنه .

آرْمانْ { سكون راء مهمله ايله بمعنى آرزو وحسرت :

بيت

هر حوايج راكه بودش آزمان
راست كردى ميرشهرى رايكان
حضرت مولانا

آرُوغ كَرْدَنْ { ككرمك معناسنه‌در .

آرَنْ { فتح راء مهمله ايله بمعنى آرنغ آنك مرخميدركه جيمى ترخيم اولنمشدر ديرسك كه عربيده مرفق ديرلر :

بيت

زمانى دست كرده جفت رخسار
زمانى جفت زانو كرده آرن
اغاجى

بعض نسخه‌ده كسر را ايله منقولدر :

بيت

مشو با مفلس و رندان متارن
كه خون آلوده يا بى‌تاباآرن
استاد لطيفى

بعض فرهنكلرده ساعد معناسنه استعمال اولنمش .

آرُونْ { ضم را و واو معروفله بمعنى صفهٔ خوب :

بيت

باآرون او نيست در بوم ورست
جهانرا باآرون و آذين بست
استاد عنصرى

آرْوِينْ { سكون راء مهمله و كسر واو ايله تجربه يعنى صنه‌مق ، كذا فى فرهنك جهانكيرى .

آرِينْ { كسر راء مهمله ايله بمعنى آرن مرقوم .

آزارِيدَنْ { فتح زاء معجمه و كسر راء مهمله ايله بمعنى آزرده كردن يعنى اينجتمك .

آزُرْدَنْ { ضم زاء معجمه و سكون راء مهمله ايله رنجيده اولمق وفتح زاء معجمه ايله شتوم ايلمكدر .

**آژدَنْ** { سکون زا وفتح دال ایله خنجر و بچاق و ایکنه و بونلر امثالی نسنه‌یی صانجمق :

بیت

اندام دشمنان تو از تیر ناوکی
مانندسوك خوشه‌زآزارآزدن
شاکر بخاری

**آژدَنْ** { سکون زاء فارسیله ایکنه ایله نسنه کوزه‌مك :

بیت

بنزدیك آن کرك باید شدن
که هر جرم‌اورا بتیرآژدن
حکیم اسدی

**آزَرم داشتَنْ** { شرم وحیا ایلمك ، کذا فی فرهنك احمد ابن اسمعیل .

**آزَرمیدَنْ** { فتح زاء معجمه وسکون‌راء مهمله ایله حرمت و تعظیم ایلمك :

بیت

کرا ترس خدا و شرم باشد
بنزدیك جهان آزرم باشد
میر نظمی

ومیل ایلمك معناسنه‌ده کلور .

**آژکانْ** { سکون زا وفتح کاف فارسیله غم وغصه معناسنه :

بیت

یار با غیر عیش ونوش کند
در دلم آژکان خروش کند

وله

**آزمُودَنْ** { صنه‌مق و تجربه ایلمك معناسنه :

بیت

هرچند کاآزمودم‌ازوی نبود سودم
من جرب المجرب حلت به الندامه
خواجه حافظ

**آزمُونْ** { آزمودن لفظندن اسم‌مصدردر امتحان معناسنه :

بیت

یکی تیغ نو دارم الماس کون
بزخم توی خواهمش‌آزمون
حکیم اسدی

بیت

از نکین بیرون چهد چون باد روز معرکه
کر کسی کوید ز بهرآزمون اوراکه هان
حکیم ازرقی

**آزَنْدَنْ** { فتح زاء معجمه و سکون نونله ایکنه ایله دیکمك وکوزه‌مك:

بیت

جکر بیازن و آکنج ازو بسامان کن
کسائی

**آزَنْ** { فتح زاء معجمه ایله بمعنی آزن مرقوم وصحاحده بندکاه زیر بازو عبارتیله تفسیر اولنمشدر دیرسك معناسنه بعض نسخه‌ده ساعد معناسنه مرویدر .

**آژَنْ** { فتح زاء فارسیله دکرمان طاشنی کسکین‌ایلمك عربیده نقرطاحون دیرلر آژده دخی دیرلر :

بیت

کشف کردار هرکودرکشید ازطوق‌امرت‌سر
بسامان خار پشتش کرد شست چرخ تیرآژن
سیدذوالفقار شیروانی

و بر یره ایکنه صانجمق معناسنه .

**آزیدَنْ وآژیدَنْ** { اول زاء معجمه ثانی زاء فارسیله کلاهما بمعنی آزدن مرقوم :

بيت

نتوانم كه روى او بينم
مژه آژيدنى نكاهم كرد

ابو المعانى

**آژيديدن** { كسر زاء فارسى ودال اوّل وسكون يايين ايله بمعنى هشيار كردن، كذا فى مجمع الفرس .

**آس افژون** { سكون سين وفا و ضم زاء فارسيله ومعجمه ايله ده جائز دكرمان طاشنى كسكين ايتدكلرى دمير آلت كه آژينه دخى ديرلر، كذا فى مجمع الفرس .

**آساكشيدن** { اسنه‌مك كه فاژ و فاژه ودهان دره دخى ديرلر.

**آسانيدن** { كسر نونله قولايله‌مق معناسنه مصدردر :

بيت

كه آسانيدن عاشق را محالست
كه آسان بودن اورا قيل وقالست

مير نظمى

**آساييدن** { كسر ياى اوّل وسكون ثانيله راحتلندرمك معناسنه مصدردر.

**آسان** { قولاى كه مقابل دشواردر عربيده اسهل و اهون ديدكلرى معنايه بر مصلحت زحمتسز وجوده كلمكده راحت بولنديغندن آسانى ديرلر :

بيت

بآسان بر نميكيرم دل از لعل لبت آرى
مكس آسان بشهد افتد ولى دشوار برخيزد

جمالاى شيرازى

**آستان** { كسر سين وفتح تاء مثناة ايله درت معنايه كلور . اوّل قپو اشيكى عربيده عتبه ديرلر : طالب آملى در منقبت حضرت امام على رضى الله عنه :

بيت

همانكه فخر كنان زآستان او رو بند
مقدسان فلك با جباه كرد جباه

ثانى دركاه پادشاهان ومراقد انبيا و اوليايه ديرلر تعظيما :

بيت

بآستان جلالش ز شوق كردونرا
نخست ديده رسد وانكهى جباه رسد

وله

ثالث آرقه اوستنه ياتمغه ديرلر قصر همزه ايله ده جائزدر :

بيت

در تنكناى بيضه ز تأثير عدل او
نقاش صنع پيكر مرغ آستان نهاد

خواجه سلمان

رابع استخراج سالهاى مخوف مولوده ديرلر عربيده عتبه وعوام قران ديرلر .

**آستين** { ينك كه قفتان وكوكلك كه وسائر ملبوساتك اوله اسم جنسدر . لسان عربده كم ديرلر ضم كافله :

بيت

دارم دلى اما چه دل صد كونه حرمان دربغل
چشمى وخون درآستين اشكى وطوفان دربغل

محمد جان قدسى

**آستن** { حذف يا ايله آستين معناسنه‌در ، كذا فى شرفنامه .

**آسكون** { سكون سين وضم كافله فرهنك جهانكيريده درياى حزرك اسميدر كه درياى كيلاندر عوام درياى قلزم ديرلر :

بيت

ميغ از نو اسب برآسكون تاخت
ميدان فلك پلنك وش ساخت

حكيم خاقانى

**آسمان** { اوج معنايه‌در اوّل معروف كمال پاشا زاده مرحومك تصرفات خاصندندر كه آسمان لفظ مركبدر بر جزؤى آس‌در كه دكرماندر و بر جزؤى مان‌در كه بكزه‌يجى معناسنه مانستن‌دن اسم فاعلدر كوكه آسمان اطلاق معناى تركيبينك آنده تحقيق

اعتبار یله‌در غلبهٔ استعماله علم منزله سنه وارمشدر انتهی کلامه. ثانی شهور فارسیه‌نك یکرمی یدنجی کونی اسمیدر بو ایکی معنایه :

بیت

آسمان روز ای چو ماه آسمان
باده نوش ودار دل‌را شادمان

مسعود سعد سلمان

ثالث فرهنك جهانکیریده برفرشته اسمیدرکه مهمات امور روز مزبوره موکلدر. اول کونده واقع اولان تدبیر امور ومصالح اکا متعلقدر :

بیت

همه ساله ز اشنا دو از آسمان
تن و جانت با شادی و کامران

حکیم فردوسی

**آسِنستان** { کسرسین اوّل ونون‌وسکون ثانی‌ایله نام پدرزن وامق‌درکه آخرکار وامق انی عرضهٔ هلاکه کتوردی :

بیت

بفرمود تا آسنستان بکاه
بیامد بنزدیك‌رخشنده‌ماه

استاد عنصری

تحفة‌الاحبابده همزهٔ مقصوره و تاء مشدده‌ایله مرویدر .

**آسُودَن** { ضم سین و واو معروفله راحت اولمق معناسنه مصدردر :

بیت

همین بودست تار و زازل رسم سیه بختان
نباشد روزیٔ عاشق ز غم آسودن دل را

ابوالمعانی

**آسِیابان** { دکرمانجی لفظ مرکب اولدینی ظاهردرکه اصلی آسیاب بان‌در تخفیفا بانك بری محذوفدر :

قطعه

رفته بودم بکسب استعداد
کاشکی رفتمی بدهقانی

کاش‌کردی بدهر بخت‌سیاه
رو سفیدی بآسیابانی

سلیم نهراسی

**آسِیازَن** { دکرمان طاشی اوزرینه باغلو اولان تخته‌پاره‌که دانه‌یی تدریج ایله دوکمك ایچون ایدرلر دکرمانی متصل دوکدوکندن بو اسمله موسوم ایلدیلر :

بیت

شده دندان آسیاب زبان
آسیازن بدانهٔ سخن است

ابوالمعانی

**آسِیَوَن** { کسر سین و سکون یای تحتانی وفتح واو ایله سرکشته وسرکردان معناسنه :

بیت

کر نه عشقت کرده آسیون مرا
از چه رو سرکشته و آسیونم

منجیك

**آشامِیدَن** { شین معجمه ایله صو وشراب وغیری نسنه‌لر ایچمك .

**آشْ بَجکان** { سکون شین معجمه وجیم عجمی‌وفتح با وکاف‌فارسی ایله یعنی جند بادسترکه جند بیدستر دخی دیرلر :

بیت

جند بیدستر آتش بجکانست
که کند دفع علت صبیان

طبیب یوسفی

**آشُرْدَن** { ضم شین معجمه و سکون راء مهمله ایله .

**آشُزْدَن** { ضم شین و سکون زاء معجمه ایله کلاهمانسنه یوغرمق‌سرشتن معناسنه اصفهانیلر لغتی‌در .

**آشُفْتَن** { ضم شین وسکون فا ایله متغیر. الفهم و عقله خلل ایرشمك و مشوش‌الاحوال اولمق :

بيت

آشفته دماغم سروبرك سخنم نيست
دامن‌چه كشايم كه كلى درچمنم نيست
مولانا طالب آملى

**آشُورْدَنْ** { ضم شين و واو مجهول و سكون راء مهمله ايله
يوغرمق خمير اولسون وغيرى اولسون :

بيت

خاك پاك عاشقان آشوردهٔ خون دلست
اختلاطى‌زين‌سبب بادرد ومحنت داشتند
ابوالمعانى

**آشُوفْتَنْ** { ضم شين و واومجهول وسكون فا ايله بمعنى آشفتن مرقوم :

بيت

سپاهى همه خسته و كوفته
كريزان و بخت اندر آشوفته
حكيم فردوسى

**آشِيانْ** { يووه‌معناسنه‌در عموما:

بيت

اى نه فلك ز خوشهٔ صنع تو دانهٔ
در جنب كبرياى تو عرش آشيانهٔ
مولانا عرفى

وقوش يووه‌سنه‌ده‌ديرلر خصوصا :

بيت

ما مرغ آتشيم اكر نيست باورت
در شاخسار شعله ببين آشيان ما
طالب آملى

كاهى وطن معناسنه‌ده استعمال اولنور :

بيت

آسوده‌كى نديده لبم از فغان هنوز
يادم دهد ز حلقه دم آشيان هنوز
محمد جان قدسى

**آغازْدَنْ وآغازِيدَنْ** { كلاهما بفتح الغين المعجمه
وسكون راء اوّل و كسر ثانيله ايصلاتمق
صو ايله وغير يله شاعر ديمشدر :

بيت

ز آغاريدن آن زشت باخون
شده يكسر درختانش طبرخون
طبرخون قزل سكوتدر .

**آغازِيدَنْ** { فتح غين وكسر زاء معجمتين ايله ابتدا ايتمك و برنسنه‌يه باشلامق
شروع معناسنه آغاز كردن دخى ديرلر .

**آغاشْدَنْ** { فتح غين وسكون شين معجمتين ايله بربرى اوستنه نسنه‌ييغمق
معناسنه :

بيت

برآورد آنجا بر آغاشدند
متاع و قماش نوافرا شدند
مير نظمى

**آغالِشْتَنْ** { كسر لام وسكون شين وفتح تاء مثناة ايله مثل آغاشدن
مرقوم .

**آغالِيدَنْ** { كسر لام وسكون ياى تحتانيه جنك وغوغايه تحريص ايلمك
وفتنه قوپارمق :

بيت

بر آغاليدنش استيز كردند
بكينه‌چون پلنكش تيز كردند
ابو شكور

**آغَسْتَنْ** { فتح غين معجمه و سكون سين مهمله وتاء مفتوحه ايله فرهنك
جهانكيريده بر نسنه يى زور ايله طولدرمق
معناسنه‌در .

**آغِشْتَنْ** { كسرغين وسكون شين‌معجمتين ايله ايصلاتمق ويوغرمق :

بيت

ز ايرانيان من بسى كشته ام
زمين را بخون كل آغشته ام
حكيم فردوسى

مشهوری کسر غینله‌در اما فردوسی ضم غینله کشته‌یه قافیه ایلمش .

**آغَنْدَنْ** { فتح غین وسکون نون‌ایله فرهنك جهانکیریده بمعنی آکندن طولدرمق معناسنه‌در .

**آغُوشْتَنْ** { ضم غین و واو معروف ایله قوجمق وقوجاغه آلمق آغوش کردن دخی دیرلر .

**آغُوشیدَنْ** { بمعنی آغیشتن .

**آغِشْتَنْ** { کسر غین معجمه و سکون یا وشین ایله بمعنی آغشتن مرقوم اسدئ طوسی نقلی اوزره ایصلاتمق‌ویوغرمق معناسنه .

**آفَرِیدَنْ** { فتح فا وکسر راء مهمله ایله یراتمق، خلق معناسنه :

بیت

بنام خداوند جان آفرین
حکیم سخن درزبان آفرین
شیخ سعدی

بو بیتده اصلی اوزره واقعدر :

بیت

اطاعت بامرش که منصوص اوست
جهان آفریدن که مخصوص اوست
میر نظمی

**آفَرِیدُونْ** { قاتل ضحاك اولان مشهور پادشاهدر که قصر الف ایله آفریدون وفریدون دخی دیرلر :

بیت

ز دهقان پرمایه کس راندید
که شایستهٔ آفریدون سزید
حکیم فردوسی

**آفَرِینْ** { آفریدندن‌اسم‌فاعل‌در جان‌آفرین وجهان آفرین کبی و تحسین‌معناسنه دخی استعمال اولنور :

بیت

آفرین جان آفرین پاك را
آنکه جان بخشیدوایمان خاك‌را
شیخ‌عطار ابتداء منطق‌الطیرده

و دعای خیر دخی اولور :

بیت

تاکس از آفرین سخن کوید
سخن خلق آفرین تو باد
حکیم انوری

معنای رابع خمسهٔ مسترقه‌نك اول کونی‌اسمیدر کذا فی‌فرهنك جهانکیری .

**آفَنْدِیدَنْ** { فتح فا و سکون نون و با و کسر دال اوّل ایله‌جنك وخصومت ایلمك :

بیت

دردل آوان نصیحت کار کرد
ترك آفندیدن و پیکار کرد
استاد لبیبی

وقصر همزه ایله بوزن پسندیدن مرویدر .

**آفِیلَنْ** { کسر فا وسکون یای تحتانی‌وفتح لامله لبه‌ده دیرلر بر نوع یاصی یپراقدر بعض چبان و شیش اوزرینه قورلر نافعدر .

**آکاهِیدَنْ** { کاف عجمیله خبردار اولمق وخبردار ایتمك معناسنه هم لازم وهم متعدی استعمال اولنور .

**آکِلیُونْ** { کاف عجمیله منقش اطلس تفسیرنده جامهٔ باشدکه ازهفت رنك بافته باشد وهفت رنك را دران بتوان دید دیو یازمشلر :

بیت

کشد بساط چمن از برای مجلس شاه
بهر بهار بی فرش شه ز آکلیون
شمس فخری

انکلیون دخی دیرلر .

**آکَنْ** { فتح‌کاف عجمیله آکندن لفظندن صیغهٔ امردر :

بيت

خرى آموختت آنكس كه فرمودت
كه هميشه شكم و معده همى آكن
شاه ناصر خسرو

و دخى قفتان و ياصدق وامثالى نسنه‌لره قونيلان پنبه كه عربيده حشو ديرلر .

**آكَنْدَنْ** { كاف فارسيله بمعنى انباشتن طولدرمق معناسنه :

بيت

بهميان تابكى آكندن زر
ز نقد علم او راكن توانكر
شاعر

**آكَنِيدَنْ** { فتح كاف وكسر نون وسكون ياى تحتانيله بمعنى آكندن مرقوم :

بيت

آنكه اندر جهان ندارد كنج
جون توان آكنيدنش اوكنج
شيخ اوحدى

**آكُوشِيدَنْ** { ضم كاف عجمى ايله بمعنى آغوشيدن مرقوم وبمعنى زادن وسپاريدن شهنامه لغتى‌در .

**آكِينْ** { كسر كاف فارسيله دوشك وياصدق و جامه و امثالى نسنه‌لرك ايچى عربيده حشو ديرلر و بعض تراكينه صفت اولور غم آكين و مشك آكين كبى :

بيت

ز بسكه عنبر و مشك است توده برتوده
دماغ دانش از انديشه عنبر آكين است
كمال اسمعيل

**آكِينِ بالِينْ** { ياصدق ايچى و سائر نسنه‌لرده دخى بويله صفت ايدرلر :

بيت

خود پر كبوتران مينوست
كاكين چهار بالش او ست
حكيم خاقانى

**آكِيلُونْ** { بمعنى آكليون مرقوم يعنى هفت منقش قماش .

**آلانْ** { ولايت تركستانده بر شهرك آديدر :

بيت

تف تيغ هنديش هندوستانى
على روس در روس آلان نمايد
حكيم خاقانى

وجمع الفرسده بر طاغ اسميدر .

**آلايِيدَنْ** { كسر ياى اوّل و سكون ثانيله بمعنى آلادن هم لازم وهم متعدى اولور مصدردر .

**آلْتَمْغانْ** { زبان خوارزمده نشان همايوندر يعنى پادشاهلرك حكمى كاغدى جغتاى لغتيدر لكن عجمده استعمالى شايعدر :

بيت

جو حكم عشق باشد عاشقانرا دادن جانى
ز شاه حسن زلف آورده خط آلتمغانى
ابوالمعانى

**آلُفْتَنْ** { ضم لام و سكون فا ايله بى تكلف اولمق وآلشمق وحيران اولمق معنالرينه مصدردر :

بيت

بدرد هجر آلفتن عجبتر حال دشوارست
كر افلاطون وكر رستم كشيدن چار ناچارست
ابوالمعانى

**آلُفتیدَنْ** { آلفتن مرقوم معنالرینه مصدر ومتعدیدر .

**آلُودَنْ** { ضم لام و واو معروف ایله بولاشمق و بولاشدیرمق معنا - سنه‌در معنای مصطلحی کنهکاردر نتکم :

بیت

دعایی میکنم یارب باین آلوده دامانی
مکن شرمنده پیش قدسیانم ازدعای خود
شاعر

**آلُوسَنْ** { ضم لام و واو معروف و فتح سین مهمله ایله بر نوع لطیف اریکدر تلین طبع ایدر :

بیت

پس بخور مطبوخ آلوسن بزود
تا کند تسکین بر دوهم خمود
حکیم شیرازی

**آلُوشیدَنْ** { ضم لام وکسر شین معجمه ایله بعض فرهنکده آغوشیدن معناسنه‌در .

**آلِیزَدَنْ وآلِیزیدَنْ** { کلاهما بکسر اللام وسکون الیاء التحتانی آت وقاطر و سائر حیوانات اورکمك وبوکلك وآزه‌جق سوزدن آلنوب جبالامق .

**آماسِیدَنْ** { کسر سین مهمله وسکون یای تحتانیله شیشمك .

**آماهِیدَنْ** { کسر ها وسکون یا ایله بمعنی آماسیدن مرقوم .

**آمایِیدَنْ** { کسر یای تحتانی اوّل وسکون ثانیله بمعنی آماسیدن وآماهیدن .

**آمُخْتَنْ** { ضم میم و سکون خاء معجمه ایله بمعنی آموختن .

**آمَدَنْ** { فتحتینله کلمك معناسنه مصدر در مستقبلنده میم یایه قلب اولنوب آید وآیند دینلور .

**آمَدْشُدَنْ** { اسم مصدردر کلوب کیتمك معناسنه .

**آمُرزِیدَنْ** { ضم میم وسکون را وکسر زا ایله یارلغامق وعفو کناه ایتمك بعض فرهنکده ایرشمك معناسنه مرویدر بومعنایه :

بیت

مخور غم بهر رزقت همچو نادان
بیامرزد نصیب از لطف یزدان
میر نظمی

**آمُوخْتَنْ** { تعلم و تعلیم معناسنه لازم و متعدی استعمال اولنور اوکرنمك و اوکرتمك :

قطعه

معلمت همه شوخی ودلبری آموخت
جفا وناز وعتاب وستمکری آموخت
من آدمی بچنین شکل وقد وخوی وروش
ندیده‌ام مکراین شیوه ازپری آموخت
شیخ سعدی

بیت

کمال این کفته کر مرغی بردبر پر بهندستان
بیاید طوطی و از تو سخن آموختن کیرد
کمال خجندی

جغتای لساننده اورکانمك دیرلر ترکی دلده استعمال اولندیغی اوزره آنجق برحرفنی تقدم وتأخیر ایلمشلر، نتکم میر علیشیرك بو بیتنده واقعدر :

بیت

اول بلاغه اورکاتیب مین ایلا کم جانیم چیقار
کورمسام باشمدا بیر ساعت مین شیدا بلا

بو بیتده مضارعی واقعدر :

بیت

اوتوب عشق ایچرا عمروم زاهداقوی زهدوارشادی
کشی موتداق اولوق ایشی ضعیف اولغانداا ورکا تماس

وله

**آمُودَنْ** { ضم میم و واو معروفله آراستن و آرسته شـدن یعنی بزه‌مك
و بزنمش اولمق معناسنه :

بیت

در آمودن آن همایون بنا
نماند ایچ باقی بکنجینه ها

استاد دقیق

مؤیدالفضلاده بمعنی آمیختن و آمیخته شـدن مسطوردر .

**آمُوزِیدَنْ** { اوکرنمك و اوکرتمك آموختن کبی هم لازم وهم
متعدی اولور :

بیت

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته‌را جان شد و آواز نیامد

شیخ سعدی

**آمَنْ** { بوزن دامن پیرامن لفظندن اختصار اولنمشدر چوره معناسنه :

بیت

کهی بر پاستاده که‌نشستند
چو هاله آمن آنه کرفتـند

میر نظمی

**آمُونْ** { ضم میم و واو معروفله ایکی معنا. یه‌در اوّل جمع الفرسـده پیرامن
معناسـنه‌در مختصر پیرامون‌در ، ثانی فرهنك جهانکیر یده بمعنی آموی بر مشهور ایرمقدر
آب آمو دیرلر شاعر دیمشدر :

بیت

آن رود که خوشترست ز آمون
بی شبهه که هست رود سیحون

بیت

چواز آب آمون کذشت آن سپاه
بر آمـد هیـا هوز ماهی بماه

مولانا هاتفی در تیمورنامه

**آمِیخْتَنْ** { کسر میم و سـکون یای تحتانی وخاء معجمه ایله قارشمق و قا ـ
رشدیرمق لازم متعدی :

بیت

تلخکامی میبرد ازما بدوران آن دو لب
ساقیان درباده هاکو یا شکر آمیختند

کمال خجندی

**آمِیزِیدَنْ** { کسر میم وزاء معجمه وسکون یائین تحتانیین ایله بمعنی آمیختن
مرقوم هم لازم هم متعدی اولور قارشـمق وقارشدیرمق معناسنه چغتای لساننده بومعنایه
قوزغاماق دیرلر هم لازم هم متعدی استعمال اولنور :

بیت

ملا ئنك قوشلاری غم شامی قوزغالماق تانك ایرماس کم
یتیب تورکو ککازیو آهیم خدنکی بیلکه آشیب تور

میر علیشر

**آنْدُونْ** { سکون نون و ضم دال مهمله ایله اوچ معنـایه کلور اوّل
بمعنی آنجاکه مقابلی ایدون‌در آنجا معناسنه :

بیث

راه تو زین خیر وشر دو در کشـاد
خواهی ایدون آی وخواهی آندون

حکیم ناصر خسرو

ثانی بمعنی آنچنان :

بیت

مثل آندون چنان چنین ایدون
آ که آز یر بودن ازچه وچون

صاحب فرهنك منظومه

ثالث فرهنك جهانکیر یده آنکاه و آنزمان معناسنه مسطوردر .

آنکَندَن { سکون نونین وفتح کاف فارسیله بمعنی آکندن مرقوم .

آن { بش معنایه کاور اوّل آشارت بعید ایچون اسمدر عربیده ذاك معناسنه ثانی محمد هندوشاه نقد حسن ایله تعبیر ایلمش عربیده جاذبه دیدکلری‌در محبوبلرده بر حالتدرکه لسان ایله تعبیر اولنماز و عبارته کلز آنجق مشاهده ذوقیله معلوم اولور :

بیت

شاهد آن نیست که مو یی ومیانی‌دارد
بندهٔ طلعت آن باش که آنی دارد
خواجه حافظ

ثالث ادات جمعدرکه اسم آخرینه لاحق اولورسه معنای جمعیت افاده ایدر آدمیان ومردان و زنان کبی رابع ادات توصیف در بونده دخی کلمه آخرینه لاحق اولور افتان وخیزان کبی خامس بعض تراکیبه وصفیت ایچون مزج ایدرلر آبخنان کبی .

آنین { کسر نون و سکون یای تحتانیله یایق که آنکله‌سوددن یاغ چیقاررلر بستو دخی دیرلر :

بیت

سبوی و ساغر آنین و غولین
حصیر وجای روب وخیم‌وپالان
طیان مرغزی

و یایق طاشنه دیرلرکه اول ظرفك ایچنه قورلر :

بیت

دو غم ای دوست درآئین تو خواهم ریخت
تا کنم روغن از ین دوغ همی جنبانم
وله

آوادان { بمعنی آبادان با واوه قلب اولمق قاعدهٔ فارسیه‌در .

آوَرِیدَن { کسر راء مهمله ایله یوتمق اوباریدن معناسنه ودخی مصاحبت آراسته سوز قاتمق وکتورمك معناسنه:

بیت

مراد کسان آوریدی شها
مراد ازغریب آوریدی چرا
استاد لطیفی

آوازکُن { دعوت ایله دیمکدر:

بیت

بیا مطر با پردهٔ ساز کن
طرب میرودا کنون آوازکن
مولانا محمد ظهوری

آوازِیدَن { کسر زاء معجمه ایله چغرمق آواز کردن معناسنه .

آوان { دیوان معناسنه بعض نسخه‌ده دیوان حکمی معناسنه‌مرویدر .

آوَزدَن { کتورمك معناسنه مصدردر .

آوَریدَن { بمعنی آوردن :

بیت

تو آنچ از پیمبر رسیدت بکوش
ببین و بجای آوریدن بکوش
حکیم اسدی

آوزارادان { آوزار مرقومك ظرفی‌معناسنه‌کهایچنه‌مذکورنسنه‌لری قورلر محلنده استعمال ایتمك ایچون .

آوزِین { سکون واو و کسر زاء معجمه ایله آردج آغاجی، کذافی‌الحلیمی.

آوشِین { سکون واو و کسر شین معجمه ایله عربیده سعتر ترکیده‌کویکو اوتی دیرلر .

اوغُون { سکون واو و ضم غین معجمه ایله کاریز معناسنه :

بيت

رو دآب ازدهانش وقت گفتن
گشوده گويا اوغون حمام
ابوالمعانى

**آونگان** { فتح واو وكاف فارسى وسكون نونله شرفنامه‌ده بمعنى آويزان وآويخته شدن .

**آون** { فتح واو ايله آونك لفظندن مرخم در آويخته معناسنه :

قطعه

شبى چون چاه بيژن تنك وتاريك
چو بيژن در ميان چاه آون
ثريا چون منيژه بر سر چاه
دو چشم من بدو چون چشم بيژن
استاد منوچهرى

**آويختن** { كسر واو وسكون يا و خاء معجمه ايله آصمق هرنه اولورسه :

بيت

نازكى ولطف دزديد از بنا گوش تودر
غوطها درآب دادند انكهش آويختند
كمال خجندى

**آويدن** { كسر واو وسكون ياى تحتانيله يورمق معناسنه .

**آويزگن** { سكون زاء معجمه و كسر كافله اولاشيجى ويايشيجى اولان نسنه بعض نسخه ده حيز و مأبون معناسنه منقولدر .

**آوزيدن** { آويختن مرقوم معناسنه‌در .

**آويشتن** { شين موقوف و فتح تا ايله شرفنامه‌ده بر اوتدر زلف شاهدان‌دخى ديرلر عربيده صعتر ديدكلريدر :

**آويشن** { كسر واو وسكون ياى تحتانى وفتح شين ايله براوتدرآجيرق قوريدوب بعض ادويه يه جزؤ ايدرلر ودرويشان و عزلت كزينان كمون و نمك ايله آميخته ايدوب تناول ايدرلر عربيده صعتر

عراقده ككيك اوتى وكيلانده كتسكتو وهندده سابل مروا ديرلر :

بيت

چه كنى دنيـاى دنى وخرد ريز را
خوش نباشد بى نان ريزه و آويشن
شاه ناصر خسرو

**آويندن** { كسر واو وسكون ياى تحتانى ونونله اميد ورجا ايتمك بعض نسخه‌ده امزغنمق معناسنه مرويدر .

**آهختن وآهيختن** { كلاهما بكسر الهاء و سكون خاءالمعجمه قليچ چكمك خصوصا و غيرى نسنه چكمك عموما :

بيت

ز آهختن تيغها از غلاف
كه قاف‌را دردل افتاد كاف
حكيم فردوسى

شمس فخرى فتح ها ايله نقل ايدوب بو قطعه‌يى نظم ايلمش :

قطعه

ابو اسحق سلطانى كه در رزم
چوكينش تيغ بى باكى برآهيخت
بسان هندوان ترك فلك را
بچوب كين بماليد و بپرهيخت

## اهرامن اهرمن اهرن اهريمن

كلهم بسكون الهاء وفتح الراء المهملة رهنماى بدى يعنى سوء افعاله دلالت ايده‌نه ديرلر علامهٔ طوسى نقل ايدركه طائفهٔ مجوس آهرمن شيطانه ديرلر وملكه يزدان ديرلر عبارتى بودر .
المجوس من الوثنية يقولون ان فاعل الخير يزدان وفاعل الشرا هرمن ويزعمون بهماملكاوشيطانا والله تعالى منزه عن الخير والشر انتهى :

بيت

مردیزدان کر نباشی جفت اهرامن مباش
حکیم سنایی

یعنی الله اری اوله‌مزسك باری قرین شیطان اوله دیمکدر :

بيت

باغ برجسته زغ کوئی که از بیم درخش
از شهاب اندر هوا آتش گرفته اهرمن
عبدالواسع جبلی

اهرمن بعض نسخه‌لرده ولسان ناسده اکثر الف مقصوره ایله مستعملدر شمس فخری بویله نقل ایتمش کمال پاشا زاده مرحوم الف ممدوده و هاء متحرکه ایله‌در و الفك قصری وهانك سکونیله‌ده جائزدر دیمش و بعض فرهنك ده الف ممدوده و فتح ها و سکون را ایله مرویدر :

بيت

ستیز آوری کار اهرامنست
ستیزه به پرخاش آبستنست
حکیم اسدی

اصحی قول اوّلدر :

قطعه

کران دو عارض رخشان ز فعل یزدانست
زفعل اهرمنان آن دو زلف چو کانست
بدین دلیل همی تا بوی درست کشد
که خیر کشت ز یزدان وشر ز اهر منست

آهرمنك معنای لغویسی دیو دیمکدر .

**آهَزَنْ** { سکون ها و فتح زاء معجمه ایله نفت یاغی :

بيت

شرار آتش غم آنچنان جکرسوزست
سرشك دیده شده آهزن برون آید
ابو المعانی

**آهسته سُخَنْ** { ایکی معنایه‌در اوّل فسلدیکه فجفج دخی دیرلر ، ثانی زیر لبدن سویلمك که عربیده همس دیرلر :

بيت

آهسته صبا بازده در بزم بهاران
آهسته سخن کرد بکل غنچهٔ خندان
ابوالمعانی

**آهَنْ** { مطلق دمیردر خام اولسون معمول اولسون بو اسم مدلولی اوزره موضوعدر فرهنك جهانگیریده شمشیره دخی آهن دینلدیکی مسطوردر بومعنایی مؤید :

بيت

کسی را که جانش با آهن کزم
بسی جامها در سکاهن رزم
شیخ نظامی

**آهَنْجِیدَنْ** { کسر جیمله بمعنی آهیختن یعنی کشیدن تیغ و خنجر و غیری و یوزمك سلیخ معناسنه اما مجمع الفرسده جیم عجمیله بمعنی کشیدن و مؤیدالفضلاده بمعنی انداختن مسطوردر .

**آهَنْگیدَنْ** { سکون نون و یا و کسر کاف فارسیله بمعنی قصد آهنك کردن کبی .

**آهَنِینْ** { دمیردن دوزلمش نسنه هر نه اولورسه آهن آخرنده یای نسبی‌در و نون نسبتی تأکید ایچوندر.

**آهَنِینْ خَفْتَانْ** { جبه و جوشن وزره‌که عربیده ورع دیرلر:

بيت

میدرخشید از میان آهنین خفتان و خود
هم بدان صورت‌که در پولادچین‌تابان کهر
خواجه سلمان

**آهْوَانْ** { نقب زن یعنی زیر زمین قازیجی :

بيت

حور بهشتی کرش بیند بی شك
خواهد اندر زمین بیارد اهوان
استاد دقیقی

**آهُونْ** { ضم ها و واو مجهول ایله رخنهٔ دیوار و نقب زمین :

مثنوی

باآهون زدن‌در زمین باشتاب
سبکتر روندی ز ماهی درآب
بن یاره سر تا سر آهون زدند
نکون یاره برروی‌هامون‌زدند
حکیم اسدی

شمس فخری آهـون نقب زن ونقب باشـد دیوب بو بیتی نظم ایلمش :

بیت

سپاس یزدان ابو اسحق‌ازان بلند تراست
که دستبرد حوادث در آن کند آهون

فرهنك جهانکیریده نقب معناسنه مرویدر :

بیت

منکر بسوی حرام جز حق مشنوا
تا نبرد دزد سـوی نقد تو آهون
حکیم ناصر خسرو

**آییانْ** { کسر یای اوّل و فتح ثانیله بمعنی آیا .

**آییدَنْ** { کسر یای اوّل و سکون ثانیله بمعنی آمدن .

**آیینه دانْ** { آیینه ظرفی :

بیت

دل راز سینه در نظر دلستان بر آر
آینه پیش یوسف از آینه‌دان بر آر
صائب اصفهانی

**آیینْ** { کسر یای اوّل وسکون ثانیله یدی معنایه کلور . اوّل عادت و قانون معناسنه :

بیت

کس این رسم وترتیب وآیین ندید
فریدون با آن شکوه این ندید
شیخ سعدی

کاه اولور امر لزومندن عادتده معنای لزوم افاده‌سیچون ایراد ایدرلر نتکم بو بیتدن مفهومدر :

بیت

که تا زندهٔ برتو نفرین بود
پس زندکی دوزخ‌آیین بود

ثانی رسم وروش وطرز اسلوب معناسنه :

بیت

همه هم صورتند وهم سیرت
همه هم سنتند و هم آیین
حکیم سنایی

ثالث فرهنك جهانکیریده بمعنی‌آفرین‌مرقوم:

بیت

کشاد ابروی طاق فتح را دین
ظفر بر طاق کردون بست‌آذین
سیف اسفرنکی

رابع دونمای شهر وبازار معناسنه :

بیت

باآیین بندیٔ بازار خلوت میروم طالب
که‌دارم‌دروجودکامل خودمیل‌سودایی
طالب آملی

بیت

باآیین جهانی شد آراسته
درو بام‌و دیوار برخاسته
حکیم فردوسی

خامس تحفةالاحبابده نهره معناسنه که روغنی آبراندن جدا ایدن نسنه‌در اما فرهنك‌حسین وفاییده نونله آنین وارد اولمشدر ، سادس ابن مؤلفدن منقولدرکه مومیای معدنی حاصل اولان مغاره‌نك قربنده بر کوی اسمیدرکه آیین دیرلر بو سببله مومیایه موم‌آیین دیدیلر مرور ایام و تغییر السنهٔ عوام ایله کثرت استعمالدن مومیا دیدیلر، سابع عبارت آیینده عجم توسع ایدوب یراق یساق دیه‌جك یرده برك لفظی که یراق معناسنه در آیین لفظنه مضاف الیه ایدوب آیین برك دیدیلر .

## مع الواو

**آبخُو** { سکون باء موحده و ضم خاء معجمه ایله جزیره معناسنه‌که آبخوست لفظندن ترخیم اولنمشدر :

بیت

کویی که هست مردمك دیده آبخو
یاخود چوماهی‌است که دارددرآب‌خو
عمعق بخاری

**آبرُو** { کسر باء موحده و ضم راء مهمله ایله یوز صویی دیمکدر مجازا ایکی معنایه دخی کلور اوّل کزیده معناسنه‌که صنف وجنسنك اشبه واعلاسی اوله مثلا فلان آبروی عسکر وآبروی شهردر دیرلر افراد نوعنك اشبهی دیمك اولور، ثانی عاروغیرتدن کنایه ایدوب آبروی فلان ریخت دیرلر یعنی فلان یوزی صوین دوکدی ترك عار وناموس ایلدی دیمك اولور :

بیت

آبروی شمع را بیهوده نتوان ریختن
صدشب یلداست درهرکوشهٔ زندان ما
مولانا عرفی

**آبُو** { ضم باء موحده ایله نام چیزی :

بیت

ای کرد درت آب رخ خواجهٔ کاریز
وی خاك کف پای تو تاج سر آبو
شیخ آزری

**آتشتاو** { آتشتاب مرقوم معناسنه‌درکه باء موحده واوه ابدال اولنمشدر کلخن معناسن افاده ایدر .

**آتَشتَو** { فتح تائین مثناة ایله آتشتاو مرقوم دن مخففدر .

**آتَشکاو** { فتح تاء مثناة وکاف و سکون شین ایله آتش قارشدیره‌جق دمیر آلت کاو کاویدن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبی‌در :

بیت

سینهٔ پرتاب‌را چندانکه کاویدم بدست
کشته آتشکاو دستم‌زآتش‌تاب درون
ابوالمعانی

**آذَربُو** { فتح ذال معجمه و سکون راء مهمله وضم باء موحده ایله بمعنی آذربویه و بجمع‌الفرسده صاری چیچکی اولور بر دیکنلی اوت کوکیدر شیرازده چوپك شنان دیرلر .

**آرزُو** { حالات قلبیه‌دن نسنه طلب ایتمکدر تنکم دیمشلردر :

بیت

یارب این آرزو مرا چه خوشست
تو بدین آرزو مرا برسان

**آزُو** { ضم زاء معجمه ایله انتهای اسنان اولان ابری دیشلرکه عربیده طاحونه‌دیرلرطعامی‌چیکنه‌یوب خرد‌ایتدیکیچون.

**آسُو** { ضم سین مهمله ایله قاقم دیدکلری جانوردر و دخی ایچ ادك که‌عربیده خف دیرلر .

**آشناو** { فرهنك جهانکیریده بمعنی آب باز مسطور در یعنی صوده اوزیجی عربیده سباح دیرلر :

رباعی

دلبستهٔ روزکار پر زرق شدن
یاشیفتهٔ بقای چون برق شدن
چون مردم‌آشناو زن‌درکرداب
دستی‌زدنست‌وبعدازین‌غرق‌شدن
سید حسن اشرفی

**آشُو** { ضم شین معجمه ایله مخفف آشوب‌در :

بیت

بسازم مجلسی از سایهٔ خویش
که اینجا مجلس آشو بی ندارم
حکیم خاقانی

**آفَتِ دیو** { اضافتله اوچق طوتمق .

**آلاو** { زبانهٔ آتش یعنی شعله‌زن قصر الفله دخی جائزدر :

بیت

براوج کنبد کردون ازان بتابد مهر
که یافت ازتف قندیل مرتضی آلاو
شیخ آذری

**آلوبالو** { کراز دیدکلری میوه در عربیده مفردات طبده قراصیاحلو دیرلر :

بیت

آلو بالو چو قطرهٔ خون
از بینیٔ شاخ جسته بیرون

**آلو** { ضم لامله اوچ معنایه کلور اوّل خصوص ایله ارك اسمیدرکه آلوی سیاه وآلوی بخارا دیرلر ونوعنه دخی دیرلر زردآلو و شفتالو کبی ، ثانی آلود لفظندن ترخیم اولنمشدر :

بیت

جمله اهل بیت خشم آلو شدند
که همه در شیر نر طامع بدند
حضرت مولانا

ثالث خشت پز یعنی کرپیچ پشورن‌اوجاغیدر معنای اوّله عربیده خوخ دیرلر و جغتای لساننده اوروك دیرلر ضم همزه ورا وسکون واوین ایله .

**آمو** { ماوراء النهرده بر ایرماقدر آب آمو دیرلر معیار جمالیده شمس فخری آمور ودجیحون کنارنده برشهرك اسمیدر اجلدن نهر جیحونه آب آمو دیرلر دیوب بو بیتی نظم ایلمش :

بیت

بخارا خیز وآتش کن سر خصم
زغم کن چشمشان چون رود آمو

فرهنك جهانکیریده آمو ایران ایله توران آراسن فاصل اولان نهرك آدیدرکه باشنده واقع بر قریه‌نك اسمیدرکه اول ایرماغی اکا نسبت ایدوب آب آمو دیرلر :

بیت

شخصم چو موی کشت عجبتر مکرکه کرد
اشکم چو چشم چشمهٔ آموی موی او
سید حسن غزنوی

**آمیزه‌مو** { بیاض قاریشق صقال و باش قیلی که دوموی معناسنه :

بیت

اکر شاه هر هفت کشور بود
چو آمیزه مو شد مکدر بود
استاد دقیقی

**آو** { بمعنی آب تبادل حروف جائز اولمغله آو دخی دیرلر :

بیت

کی‌تواندکه همچو ماغ چکاو
بکند غوطه در میانهٔ آو
استاد لطیفی

بیت

دستی‌که جود باکف او آشناو شست
دستی که آو دریم او آشناورست
شرف شفروه

زبان هندیده بیا معناسنه‌در .

**آوَو** { فتح واو ایله مجمع‌الفرسده بر شهر اسمیدر .

**آهَنکاو** { فتح ها و کاف فارسیله بمعنی آهنجفت‌که کاو آهن دخی دیرلر صبان دمیری‌در .

**آهَنو** { سکون ها وفتح نونله خوشهٔ پیشه‌کاران یعنی مزروعات و باغده و بوستانده وضع ایتدکلری کالبدکه آدم اسلوبنده ایدرلر حیوانات زیانکارلق ایتامك ایچون .

**آهُو** { ضم ها ایله بش معنایه کلور. اوّل جیران که ترکیده کیك دیرلر وقره- جه‌نك نوعیدر، ثانی غیب معناسنه‌در بو ایکی معنایه :

بیت

بتیه حرص چون آهوچه تازی نفس همچون سك
بصحرای قناعت روکه بی آهوست آن صحرا
شاعر

معنای ثانی‌یه نظیریٔ نیشابوری :

بیت

بپش چشم سیهت باد غزالت آهو
نزد آن سنبل موى دم زدن از مشك خطاست

بیت

دیدی آن جانور که زاید مشك
نامش آهو و او همه هنرست
حکیم خاقانی

ثالث فریاد وآواز بلند معناسنه :

بیت

با آهو ز باره فتاد و بمرد
بدیدان زاده آن دستبرد
حکیم فردوسی

رابع استعاره طریقیله چشم دلبره‌ده دیرلر :

مثنوی

چو بستی نرکسش را پردهٔ خواب
شدی با شمع همدم در تب و تاب
دومست آهوی خود را درسحرگاه
چرا نیدی بباغ حسن آگاه
مولاناعبدالرحمن جامی

خامس برمرض اسمیدرکه آدمده وحیوانده ظاهر اولور نفسی تنك ایدر عربیده ضیق- النفس دیرلر :

بیت

سك تازی که آهو گیر گردد
بگیرد آهوش چون پیر گردد
شیخ نظامی

**آیِنَهٔ زانُو** { یعنی دیز کوزی :

بیت

بسته ام من روی با آینهٔ زانوی خویش
تا کنون آن ماه‌رو چون آینه روباروی کیست
مولانا جامی

## مع الهاء

**آبِ اَفْسُرْدِه** { طوکمش صو مرادات بخنی سیدر افسرده اسم مفعولدرکه آخرنده‌کی ها مفعولیتن اظهار ایچوندر .

**آبِ آوَرْدَه** { برعلتدر حیواناتده خصوصا آت آیاغنده واقع اولور :

بیت

در پی جانان رود یك رو سیه با پای لنك
کفتم آب آورده این خر برنمی‌شاید روا
ابوالمعانی

**آبْتابَه** { سکون باء موحدهٔ اوّل وفتح ثانی وتاء مثناة ایله ایکی معنایه‌در اوّل صو قیزدیره‌جق ظرف معناسنه اولورکه لفظ مرکبدر آبله تابدن که حرارت معناسنه اولان تابدر وآخرنده‌کی ها معنای خاص علمیته نقل ایچوندر، ثانی آفتابه معناسنه‌که ابریق دیمکدر بومعنی بایله فاده تبادل وتواخی اولدیغندندر .

**آبْجامَه** { سکون باء موحده وفتح جیمله ایکی معنایه کلور لفظ مرکبدر آب ایله جامه‌دن اول اثواب یویه‌جق ظرف، ثانی فرهنك جهانکیریده بر مخصوص جامدر آنکله صو ایچرلر بو معناده‌اصلی جام‌آب‌ایدی جام شرابدن تمیز ایچون علمیته نقل اولندقده مضاف الیه تقدیم اولندی که قاعدهٔ مقررهٔ عجمدر :

بیت

مردم لطف آبجامهٔ اوست
کعبهٔ اهل فضل خانهٔ اوست
حکیم سنایی

**آبخانَه** { سکون باء موحده و فتح خاء معجمه ایله ایکی معنایه کاور اوّل لفظ مرکبدر آب ایله خانه‌دن صو طوره‌جق مکان حوض وامثالی صو مخزنی وغیری، ثانی طهارتخانه‌در .

**آبخُرَه وآبخُورَه** { کلاهما بسکون الباء الموحده و فتح الخا والراء ثانی و واو معدوله ایله آبخور مرقوم معناسنه آخرلرنده اولان ها علامت معنای اختصاصدر .

**آبدَه** { سکون باء موحده و فتح دال مهمله ایله هرزه و هذیان یاوه سوز معناسنه :

بیت

بهروصلت دمزدن درپیش اهل دل خطاست
غیر درد عشق کفتن نزد عشاق آبده
ابوالمعانی

و دروغ حکایه وبی‌اصل کلمات معناسنه‌ده کلور این ایکی آبده است کبی که بوبریالاندر، دیمك اولور .

**آبْراهَه وآبْراه** { یعنی کذرکاه آب :

بیت

خاك کو بس کن ازین روح طبیعی تامن
زآب‌راهش زکذرکاه جکر بر بنده
سیف اسفرنکی

**اِبْرَه** { سکون باء موحده وفتح راء مهمله واخفای هایله قفتان یوزی قماش اولسون غیری اولسون :

بیت

فراوان درین کار که کار کر
یکی ابره بافد یکی آستر
مولاناظهوری

الف مقصوره ایله‌ده جائزدر .

**آبْرِیزَه** { آبریز مرقوم معناسنه آخرنده‌کی ها علامت مفعولدر .

**آبزَه** { کسر با وفتح زاء معجمه واظهار ها ایله صو صیزندیسی زه زهیدن لفظندن اسم فاعل و اسم مصدرده اولور :

بیت

همچو کر مابه دماغم از بخار تاب دل
دیده‌ام چون کوزهٔ اشکسته دارد آبزه
ابوالمعانی

**آبِستانَه** { کسر باء موحده و سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله‌وسکون با وکسر سین ایله‌ده جائزدر صو آلاجق ظرف طاس و بقراج و امثالهما آب ایله ستاندن مرکب لفظدر .

**آبِستَنْکاه** { کسر باء موحده و سکون سین و سکون نون و فتح تاء مثناة ایله طهارتخانه معناسنه شین معجمه ایله دخی روایت اولنمشدر :

بیت

کیست کیتی که شود همت تو ملتفتش
نشود روح قدس مائل آبستنکاه
شمس فخری

**آبَسْتَه** { فتح باء موحده وتاء مثناة وسکون سین مهمله ایله جاسوس معناسنه و جابلوس معناسنه‌ده مرویدر شرفنامه‌ده عایشه وزنی اوزره آیشه وشیشه وزنی اوزره ایشه دخی دیرلر اما مؤیدالفضلاده آبسته زمین راست و هموار کرده بجهت زراعت مسطوردر یعنی زراعت ایچون اصلاح اولنمش یر و بعض فرهنکده آبستن معناسنه که اندن اسم مفعولدر و بعض نسخه‌ده زهدان ممنا- سنه مرویدر .

**آبِشْتَنْکاه وآبِشْتَنْکَه** { کلاهما بکسر الباء وسکون الشین المعجمه بمعنی جای نهفته یعنی طهارتخانه:

بيت

نه همين باز شناسند ز عنبر سركين
نه كلستان بشناسند ز آبشتنكاه
فريدالدهر

آبِشْخوارَه { كسر باء موحده وسكون شين وفتح خاء معجمتين و واو معدوله ايله آبشخوار مرقوم معناسنه آخرنده‌كی ها مفعوليتی اظهار ايچوندر .

آبْـكامَه { سكون باء موحده وفتح كاف عجمی و ميمله اربه اونندن و ياخود قوری‌اتمكدن ايصلادوب اكشيدرلر برنوع صودر بوزه كبی عربيده مری ديرلر ودخی ترخانه و ترشی صوينه‌ده ديرلر اعجام بيننده متعارف‌در و هاضمدر ديو استعمال ايدرلر .

آبْـگاه { صو يری يعنی صو طورديغی مكان‌ومحل زيرا كاه اسم‌مكاندر .

آبْـكَنْدَه { آبكند مرقوم معناسنه :

بيت

رخساره نكنده ام بناخن
كزكريه شده است آبكنده
شاعر

آبْـگينَه { سكون باء موحده وكسر كاف عجميله اوچ معنايه‌در . اوّل صرچه معناسنه :

قطعه

زآن شرابی خورد بايد خرم و ياقوت فام
كزفروغش‌سيمكون ساغرشودياقوت‌سان
زآبكينه عكس‌اوچون نور بردست‌افكند
دست بيرون كرد پنداری كليم از بادبان
حكيم سوزنی

ثانی بمعنی شراب :

بيت

چو آن جام كيخسروانی نماند
نه جام آبكينه چه بايد فشاند
شيخ نظامی

ثالث فرهنك جهانكيريده الماس معناسنه منقولدر اما كمال پاشا زاده مرحوم بوكا دخی تصرف خاصی اوزره معنی تحرير ايلمشدر بيوررركه آبكينه لفظ مركبدر آب‌ايله آكين‌دن‌كه ايچ معناسنه‌در الفی تخفيفا حذف‌اولنوب آبكين اولور و آخرنده‌كی ها معنای عام تركيبی‌دن معنای خاص علميته نقل ايچوندر و ايچنده صو ويا شراب اولمق شرطدركه ايچی صو ديعك تحقيق اوله وآبكينه اطلاق وضع معنای لغوی‌سنه موافق اوله بو بيتده معنای مذكور ظاهردر :

بيت

می خور تو در آبكينه با نالهٔ چنك
زآن پيش كه آبكينه آيد برسنك

انتهی كلامه بو تقرير اوزره بوش شيشه‌يه آبكينه دينلميه مكر كثرت استعماله مجازا بوش و اكر طلو شيشه‌يه نام اولمش اوله .

آبَلَه { كسرباء موحده‌ايله قبارجق كه وجود آدمی‌ده ظاهر اولور ودخی چيچك‌كه اطفال و صبيانده چيقار عربيده جدری ديرلر و دخی پياده رولكدن آياقده پيدا اولان قبارجق :

بيت

مانده در سنكلاخ محنت و غم
آبله كرده با شكافته پل
شمس فخری

وكاهی تخاله معناسنه يعنی دوداقده اولان قبارجق :

بيت

باز بانی پر بخار و بالبی پر آبله
ازچه‌سوزدكرتب‌عرق‌نداردوربدن
خواجه سلمان

آبِلیتَه { کسر باء موحده ولام و سکون یای تحتانی و فتح تاء مثناة ایله مجمع‌الفرسده زراعت ایدیجی معناسنه‌در .

آبِلیسَه { تا یرینه سین مهمله ایله آبلیتهٔ مرقوم معناسنه‌در :

بیت

چو ابن الوقت نبود آبلیسه
پنیرك چیده اووقت هریسه

استاد لطیفی

پنیرك فائده‌سز بر اوتدر .

آبْ ماهْ { صوك یاز آیی‌در سنهٔ شمسیه‌دن اسان رومده آغستوس دیرلر

اصلی ماه آب‌در :

بیت

شد بتابستان چنان سردی ز باران برف ویخ
نامده فصل بهاران در تموز و آب ماه

ابوالمعانی

آبَه { بوزن تابه ایکی معنایه‌در اوّل شهر ساوه قربنده برقریه اسمیدر حالا

بین‌الناس آوه دیرلر، ثانی صویك لطافتندن بیان قصدیله صاف معناسنه استعمال ایدرلر :

بیت

ضمیر از عجب وکبر وکین ساده
دلش بی غل وغش چون آب آبه

میر نظمی

آتَشْ‌اَفرُوزَنَه { اسم آلتدر آتش یاقه - جق نسنه خار وخاشاك

وقاوغیری نسنه‌لرکه آنکله آتش یاقارلر .

آتَشْپارَه { ایکی معنایه‌در اوّل یلدز قور - دی که شبتاب دخی دیرلر ،

ثانی شرارهٔ آتش :

بیت

میکنم از سینه بیرون این دل غمخواره را
چند بتوان درگریبان داشت آتشپاره را

مولانا صائب

استعاره طریقیله متحرك و براق ولماع وآتشه بکزر نسنه‌لره دیرلر :

بیت

نشسته برسمندان شوخ سرمست
کرفته تیغ آتشپاره دردست

میر نظمی

آتَشْتابَه { آتشتاب مرقوم معناسنه آخر - نده کی ها مفعولیتن اظهار

ایچون‌در :

بیت

لبش تفسیده کشت و دیده پر نم
درونش بوده آتشتابه از غم

میر نظمی

آتَشْخوارَه { فتح تا و خا و سکون شین و واو معدوله ایله برقوشدر

اکثر و اغلب آتش یر سمندر و سمندور وسمندول وسمندون دخی دیرلر :

بیت

خسرواست وسوز دل وز ذوق عالم بیخبر
مرغ آتشخواره کی لذت شناسد دانه را

میر خسرو

آتَشْ‌زَنَه { فتح تاء و زاء معجمه و نون ایله چاقماق که طاشدن اوروب

آتش چیقاردیغندن تسمیه اولنمش :

رباعی

آتش زنه و سوخته وسنك بهم
کی در کیرد چوسوخته میدارد نم
نزدیکی ودوریت بلاییست عظیم
دوری زتو کافری و نزدیکی هم

خواجه افضل کاشی

آتَشْگاهْ { کاف عجمیله کاه مکان معناسنه اولمغین مراد اوجاق اولور :

بیت

شده زاب وضوی او بیکمشت
بکردون دود آتشکاه زردشت

طالب آملی .

بو بیتدن آتشکده اولمق فهم اولنور دائما آتش یاندیغندن اوجاغه‌ده تسمیه اولنور .

آتَشْکَدَه { کاف عجمیله در اما عربیله‌ده تجویزاولنمشدر مجوس طائفه‌سنك خذلهم‌الله عبادتکاهلری‌در :

بیت

خود مقیم حرم کعبهٔ اسلامم لیك
هوسم زائر آتشکدهٔ کفارست

طالب آملی

آتَشْگیرَه { کسر کاف عجمیله آتش یاقه‌جق و آتش طوته‌جق دمیر آلتدر :

بیت

شد آتشدان وآتشکیره این‌مشت‌عوان‌خس
که بهر خانمانها سوختن باشند اعوانش

مولانا جامی

آتَشیزَه { فتح تا و زاء معجمه وکسرشین و سکون یای تحتانیله فرهنك جهانکیریده آتشك مرقوم معناسنه‌در .

آجیدَه { کسر جیم و سکون یای تحتانیله نکنده معناسنه :

بیت

تا قدم چون سوزن از سر ساختم درراه‌تو
برجبین افکنده چین‌آن‌تندخو آجیده را

مولانا عجبی

آخْتَه { سکون خاء معجمه و فتح تاء مثناة ایله اوج معنایه کلور . اوّل آختن لفظندن اسم مفعولدر چکامش معناسنه ظر-فندن چیقمغه صالح اولان نسنه‌که تیغ آخته دیرلر :

بیت

تا بتاج هدهدوطاوس‌درکین عدوت
تیرهای بر زدست و تیغهای آخته

حکیم انوری

بومعنایی مؤید :

بیت

آنکه شمشیر جفا بر سر من آخته بود
صلح کردم که مراخودسرپیکار تو نیست

شیخ سعدی

ثانی خادم اولمش آدم و حیوان بو دخی چکلمکدن کنایه‌در ، ثالث دردی چکامش شراب‌که می آخته دیرلر :

بیت

بده ساقیا آن می آخته
که جام جم ازوی بپرداخته

مولانا محمد ظهوری

آخَسَتَه { فتح‌خاء معجمه وتاءمثناة وسکون سین مهمله ایله قبو اشکی که عربیده عتبه دیرلر :

بیت

فرق دارد در قدمهای زنان
یمن در آخسته هم در آستان

میرنظمی درحق‌زنان

آخْسَمَه { سکون خاء معجمه و فتح سین ومیمله بر نوع شرابدر طاریدن واریه‌دن دخی‌ایدرلر، کذا فی‌مجمع‌الفرس‌وقصر همزه ایله‌ده مرویدر فرهنك جهانکیریده ضم سین ایله تصحیح اولنمش وبعض‌نسخه‌ده میمك سینه تقدیمیله آخمسه واقع اولمشدر .

آخْمَسَه { سکون خاء معجمه و فتح میم وسین ایله آخسمهٔ مرقوم معنا-سنه اما فرهنك زفانکویاده شین معجمه ایله مرویدر .

آخیسَه وآخیَه { اوّل سکون خا وکسر یای تحتانی و فتح سین ایله ، ثانی سکون خا و فتح یای تحتانیله حیوانات سوریسی اوکنده کیدن حیواندرکه سائری اکا تابع اولور . حلیمی و نعمة‌الله نقلیدر .

آدَه { فتح دال مهمله و اخفای هایله اول نسنه‌درکه ایکی اغاجی دیکوب آر-قوری بر اغاج باغلرلر کوکرجین و طاوق اوزرنده اوطوره :

بیت

فلك چو برج کبوتر کبوتران چو نجوم
میان برج خط استواست چون آده

میر سنجری

آدینده { سکون دال و نون و فتح یای تحتانی ایله بوزن آبکنده فرهنك جهانکیریده قوس قزح معناسنه :

بیت

علم ابرو تندر بود کوس او
کمان آدینده شود ژاله تیر
استاد رودکی

آذربویه { فتح ذال معجمه و سکون را وضم باء موحده ویای مفتوحه ایله کل آشنان دیرلر صاری چیچکدر آذر بو دخی دیرلر عربیده فلار دیدکلریدر .

آذرماه { شهور فارسیه‌دن آخر کوز آییدرکه روميلر وغیری لسانده تشرین ثانی دیرلر تفصیل احوالی آذرشرحنده مرور ایلدی .

آذینه { یوم جمعه‌در نوروز کونلرینه وروز جشنلره اعتبار ایتدکلرینه بناءً روز جمعه‌ده دخی اشغالدن فارغ اولوب عیش وعشرت ایدرلر ذکری مرور ایدن آذیندن مأخوذدر علم خاص اولمق ایچون آخرینه هاء علامت کتورمشلردر :

بیت

کنون کز مغزوی جوش بهارانست مستانه
صباح شنبه از جیب شب آذینه میجوشد
طالب آملی

بیت

خامش نشود طفل دبستان محبت
این مدرسه‌را شنبه وآذینه نباشد
خاتم کاشی

آرامگاه وآرمگه { کلاهما بفتح الراء وسکون المیم آرام وقرار یری کاه مکان معناسنه معنای ترکیب قرار ایده جك محل دیمکدر عربیده مقام وجفتای لساننده اورون دیرلر ضم همزه ایله اسکندرنامه‌ده نوش الروان وصفنده :

بیت

اوروں کرچه کافرغه دوزخ دورر
انینك عدلیدین اورونی برزخ دورور

بونلر اکثریا اضافتله استعمال ایدرلر سبعهٔ سیاره‌ده فرخ شاه قدسه کیتدیکی حکایه‌ده :

بیت

اول زمان کیم قیلسا عزم طواف
کعبه اورنیغه قدس ایردی مطاف

یعنی کعبه برینه قدس مطاف ایدی .

آرداَبه { سکون را و دال موقوف وفتح باء موحده ایله اون چورباسی واونی صو ایله قارشدیروب بر نوع طعام ایدرلر، کذا فی المحمودی .

آرداَله { سکون را و فتح دال مهملتین ولامله ایکی معنایه‌در اوّل عربیده طحینه دیدکاری، ثانی دوه و قاطر قطارینك الك کیروسنه آصدقلری قبا صدالی چاك .

آردتوله { سکون را و دال و ضم تاء مثناة ایله کاجی کبی بر نوع طعامدر عربیده سخینه دیرلر :

بیت

آن آرد توله خورکه بمن لوت خوار کفت
جون ماستبا بخت زمن عذرها بخواست
بسحاق اطعمه

آردروه { سکون راء اوّل و فتح ثانی و واو و دال موقوف ایله اسم مرکبدر آرد ایله روه‌دن الك که انکله اون الرلر .

آردزده { سکون را و دال و فتح زاء معجمه ودال ثانی ایله بو دخی الك معناسنه اسم مرکبدر آرد ایله زده‌دن.

آرده { سکون را و فتح دال ایله ال دکرمانی که دستاس دخی دیرلر :

بیت

استخوانم آنقدر اشکست جورش آرد شد
بوده ام در دست جور یارکو یا آرده
ابوالمعانی

**آزْدُولَه** } سکون را و ضم دال و واو معروفله بمعنی آردتولهٔ مرقوم .

**آزْدهَالَه** } سکون را ودال وفتح ها ایله بو دخی آرد تولهٔ مرقوممعنا - سنه‌در .

**آزْدِنَه** } سکون را و کسر دال و یای تحتانیٔ مکسوره ایله اون‌ایله‌اولان طعام حاصلی اون آشیدر .

**آزْزَه** } سکون را و فتح زاء معجمه ایله صمانلی بالچق یاپجیسنه آرزه کردیرلر کذا فی‌فرهنك جهانکیری .

**آرَسْتَه** } فتح را و سکون سین مهملتین وتاء مثناةایله بزه‌نلمش که آراسته دخی دیرلر آراستندن اسم مفعولدر :

بیت

بسیار مشو غره بدین حسن دلاویز
کین‌حسن دلاویز توازعشق من‌آرست
خواجه‌سلمان ساوجی

بیت

بنام وکنیتت آرسته بادا
ستایشکاه شهرخطه تاحشر
استاد عنصری

**آرَغْدَه** } فتح را و دال مهملتین وسکون غین معجمه ایله بجمع الفرسده خشم و غضب معناسنه اما اکثریا سباعده استعمال اولنور :

بیت

سرا پردهٔ سبز دیدم بزرك
سپاهی بکردار آرغده کرك
حکیم فردوسی

وشرفنامه‌ده حرکت معناسنه منقولدر بومعنایی مؤید :

بیت

کهی آرامده‌که آرغده
کهی آشفته وکه آهسته
استاد رودکی

وحریص معناسنده مرویدر بومعنایه :

بیت

آرغده بر ثنای تو جان منست ازآنك
پروردهٔ مکارم اخلاق تو منم
استاد منوجهری

تحفةالاحباب صاحبی بمعنی خشم دیمش اما فرهنك حسین وفاییده بمعنی خشم آلود نقل اولنمشدرادات‌الفضلاده قصرالفله بوزن‌سرزده غضبناك معناسنه روایت‌اولنمش مؤیدالفضلاده کذلك وفرهنك‌جهانکیریده ضم رایله‌خشمکین وقهر آلود معناسنه بومعنایه :

قطعه

شیر آرغده اکر پیش تو آید به نبرد
پیل آشفته اکر کرد توکردد بجدال
پیل پچستهٔ صمصام تو بیند اندام
شیر بیرایهٔ میدان تو آید جنکال
استاد فرخی

و نونله آرغنده دخی منقولدر .

**ازغَنْدَه** } سکون را و نون و فتح غین و داله طالب شراب اولان مست یعنی کچکین سرخوش ادات الفضلاده قصر الفله بوزن برکنده مسطوردر شاعر دیمشدر :

بیت

از میت دل نمیشود هشیار
مست عشق تو بود آرغنده

**آرَمْدَه** } فتح را ودال مهملتین و سکون میمله بمعنی آرمیده قرار ایتمش دیمکدر :

بیت

بود مرد آرمده در بند سخت
چو جنبیده کردد شود نیکبخت
استاد کسائی

بیت

کران ساخت سنك سبك باد باك
روان کرد کردون وآرمده خاك
حکیم اسدی درتوحیدباری

آرَه { بوزن خاره بمعنی بن دندانها یعنی دیشلرك دیبی :

بیت

بادام چشمکانت رخنه شود ببوسه
وان سی ودو گهرها همه بکسلدز آره
خسروی

آزادْمیوَه { فتح زاء معجمه ایله بر نوع حلوادرکه بادام و فندق وفستق و بونلر امثالی نسنه‌لر ایله ایدرلر :

بیت

کعب الغزال دارد از بوی مشك سهمی
آزادمیوه را هست ازقند خرده کردی
بسحاق اطعمه

و بعض نسخه‌ده بر نوع حلوادرکه بذورات وعسل ایله ایدرلر .

آزادَه { فارغ وتارك وقورتلمش معنالرینه آزاد معروف و آخرنده کی ها علامت مفعولیتدر بعض اسمه صفت ایچون مضاف ایدرلر سرآزاده کبی که تفصیلی آزاد ذیلنده مرور ایلدی .

آزْدَه { سکون زاء معجمه وفتح دال ایله کوز خیره‌لنمك معناسنه‌در :

بیت

ازرخت شد نکاه من کوتاه
دیده از آفتاب آزده شد
ابوالمعانی

آزَدَه { فتح زایله بوزن آمده درت معنایه کاور آول رنك ویرمك معناسنه:

بیت

بسوی خانه شد دختر دل زده
رخان معصفر بخون آزده
حکیم فردوسی

ثانی ایکنه وامثالی نسنه‌لر ایله صانجمق معناسنه:

بیت

بادام وار چشم حسود تو آزده
وزناله بازمانده دهان همچو پسته باد
حکیم انوری

بومعنایه :

بیت

در معدلتش ظالم بی باك نمانده
همچون خرلنکی که بود آزده در کل
شمس فخری

ثالث نکنده که آجده وآجیده وآژده وآژیده دخی دیرلر :

بیت

پی افرازه سیمین و زرین زده
درون مشك وبیرون بدر آزده
حکیم اسدی

رابع تشبیها دور پی دیشلرینه‌ده دیرلر :

بیت

از ملاقات صبا روی غدیر
راست چون آزدهٔ سوهانست
حکیم انوری

آژَدَه { فتح زاء عجمی و دال مهمله ایله فرهنك جهانکیریده ایکنه وامثالی نسنه‌لر صانجمق واوستره ایله یارمق ودکرمان طاشنی کسکین ایتمك ایچون دمیر آلت اورمق معناسنه :

بیت

رخ عدوت چو نارنك رز دو آژده باد
بسوزنی که ز آتش کدازد و نه زر نك
ظهیر فاریابی

و بعض نسخه‌ده جانور صورتنده دوزلمش شراب قدحنه‌ده دیرلر .

آزْرْدَه { فتح زاء معجمه و سکون راء مهمله ایله بوزن آکنده ایچی طولمش نسنه هرنه اولورسه :

بیت

طالع آنچنان سر آورده
سینه ازغم شدست آزرده
میر نظمیٔ هروی

و ضم زاء معجمه ایله آزردن لفظندن اسم مفعول صیغه‌سیدر انجنمش و رنجیده اولمش

معناسنه اولور مستقبلنده بر الف زياده آلوب آزارد ومصدرى آزاريدن واسم مصدرى آزار كاور .

**آژغدَه‌وآژغندَه** { بو ايكى لغت زاء معجمه ايله صحاح عجمده بمعنى آرغدهٔ مرقوم مسطوردر .

**آژمردَه** { سكون زاء معجمه و راء مهمله و فتح ميمله آزايله مرده‌دن مركبدركه آز حرص وطمع معناسنه ومرده‌كه آدم معناسنه هاء مخفى خصوصيت ايچوندر مرد طمعكار ديمك اولور :

بيت

ستمكارى بسر نياورده
آنكسى كو شدست ازمرده

مير نظمى

**آژمودَه** { سكون زاء معجمه و ضم ميم و واو معروفله آزمودن لفظندن اسم مفعولدر لازم و متعدى اولور صنامش وصنانمش معناسنه كه كار آزموده ديرلر وصف تركيبى دخى اولور ايكى معنا- سنه‌ده شاعر ديمشدر :

بيت

در جهان او آزموده ميشود
باشد او كارآزموده در جهان

**آژنَدَه** { فتح زاء معجمه و سكون نونله بر نسنه‌يى صاروب محكم ايلمك :

بيت

نيست دندان سست آزنده
همچو دندان رشته خاينده

استاد لطيفى

**آژنَه** { فتحتين ايله بوزن تازنه هر نسنه‌يى يرينه وضع ايلمك :

بيت

ازان شد دلش همچو آتش زنه
كه كار بزرگى نشد آزنه

ميرنظمى درتعريف وزير

**آژَه** { فتح زاء عجمى ايله آلچى كه عربيده جصين ديرلر و بوغرلمش كيرج ديدكاريده مرويدر .

**آژِيانَه** { كسر زاء فارسى وفتح نون وياى تحتانيله بوزن تازيانه مرمرطاش وكيرج ايله دوشنمش فرش زمين و كيرج ايله يايلمش طاش، كذافى فرهنك جهانكيرى :

بيت

براى زينت دركاه عاليت
زمهر وماه كردند آژيانه

خواجه عميد لويكى

**آژِيدَه** { كسر زاء فارسى و سكون ياى تحتانى وفتح دال ايله بمعنى آژدهٔ مرقوم .

**آژِينَه** { كسر زاء فارسى و سكون ياى تحتانيله طوقق معناسنه‌كه پتك دخى ديرلر زاء معجمه ايله‌ده منقولدر :

بيت

مرا طالع بدكه پركينه شد
غم‌برسردل‌چوآژينه شد

مير نظمى

فرهنك جهانكيريده اول دمير آلتكه آنكله دكرمان طاشى اصلاح ايدرلر آسيازنه دخى ديرلر و آخر فرهنكارده مطلق دمير طو- قماقدر .

**آسارَه** { فتح سين وراء مهملتين ايله بوزن آواره فرهنك جهانكيريده حساب معناسنه‌كه آماره دخى ديرلر .

**آستانَه** { حقيقتا ومجازا قپو اشكى در آستان دخى دينلور آخرنده‌كى هاء مخفى معناى خصوصيت ايچوندر :

بيت

رخ سوده كعبه برد رو ديوارخانه‌ات
كلهاى بوسه ريخت بر آستانه ات

مولانا طالب آملى

**آستَه** { سكون سين مهمله وفتح تاء مثناة ايله جكردك معناسنه هر نه‌نك اولورسه اسم عامدر .

آستینه { سکون سین وکسر تاء مثناة ایله تخم مرغ هرنه قوشك یمورطه‌سی اولورسه اسم جنسدر مؤید الفضلاده شین معجمه ایله و نسخهٔ منظومهٔ نیازیٔ بخاریده قصر الفله مرویدر .

آسغده { ضم سین مهمله و سکون غین معجمه‌ایله اوجی یانمش اودون که کوسکی دیرلر :

بیت

ایستاده میان کر مابه
همچو آسغده درمیان تنور
معروفی

آسفده { ضم سین و سکون فایله بمعنی حاضر و آماده :

بیت

خاطر عالیٔ تو غارت کرد
کنج آسفدهٔ نهان قلم
مسعود سعد سلمان

آسمانه { سینك سکونیده و کسریده جائز سقف خانه معناسنه‌در . معیار جمالیده شمس فخری طاق خانه باشد دیوب بو بیتی نظم ایلمش :

بیت

توان شاهی که از قدر معالی
بود از آسمانت آسمانه

آسمان دره { سکون نون وکسر دال وفتح راء مشدده ایله کهکشان که عربیده مجره و ترکیده صمان اوغریسی دیرلر :

بیت

سمند از آسمان داده نشانش
مثال آسمان دره کمانش
منلا ثنایی

ومنجیك بو معنایه تخفیف رایله دیمشدر :

بیت

بکوچهٔ که روی با کف کهر افشان
چو آسمان دره سازی زبس کهرباری

آسمه { کسر سین وفتح میمله سراسمه‌دن مخففدر عقل خیره اولمق بعض نسخه‌ده دیوانه معناسنه‌در آسیمه دخی دیرلر، کذا فی مجمع الفرس .

آسوده { ضم سین و واو معروفله راحت اولمش آسودن افظندن اسم مفعولدر :

بیت

در تمام عمر اکر یکروز عاشق بودهٔ
در حساب زندکانی روز حشر آسودهٔ
مولانا صائب

آسه { فتح سین مهمله ایله بوزن کاسه اوچ معنایه کاور اوّل بالق قلچغی . ثانی فرهنك جهانکیریده زراعت ایچون حاضر اولنمش زمین، ثالث آس معناسنه که دکرمان اولور .

آسیازنه { کسر سین و فتح یای تحتانی وزاء معجمه و نونله اول دمیر آلت که آنکله دکرمان طاشنی کسکین ایدرلر.

آسیانه { سینك کسره‌سیله‌ده سکونیله‌ده جائزدر کوسره دیدکلری بلکو طاشی که آنکله اوستره بیلرلر .

آسیمه { کسر سین و سکون یای تحتانی و فتح میمله عقل خیره اولمق معناسنه :

بیت

سرا پرده بردند از ایوان بدشت
سپه از خروشیدن آسیمه کشت
حکیم فردوسی

بعض نسخه ده دیوانه مزاج مسطور در وشوریده حال ومتحیر معناسنه :

رباعی

تا ماه بکشتی درد من در خطرم
چون کشتی از آب دیده آسیمه سرم
زان باد کز وبشادی آرد خبرم
چون آب نشینم وچو کشتی بپرم
حکیم خاقانی

آشتنگاه { سکون شین معجمه و نون وفتح تاء مثناة وکاف عجمیله آبشتنگاه مرقوم معناسنه :

بیت

مشو غره اکرچه خوردنت شیروشکر باشد
وجود خویش بپند ذر اشتنگاه مغروران
ابوالمعانی

آشتوه { سکون شین و ضم تا و واو معروفله برآجی اغاج اسمیدر ، کذا فی اختیارات بدیعی .

آشتیخواره { سکون شین معجمه و کسر تا بعده یای ساکنه وفتح خا و واو معدوله ایله صلح نزاع و باریشق ایچون بشوردکلری طعام معناسنه‌در معنای ترکیبی صلح یمکی دیمکدر ، کذا فی فرهنك جهانکیری .

آشتینه { سکون شین معجمه و کسر تاء مثناة ایله شرفنامه ده آستینهٔ مرقوم معناسنه مرویدر .

آش خلیل الله { مرجمك آشی که روضهٔ خلیل الله علی نبینا وعلیه السلام‌ده پیشیررلر ، کذا فی شرفنامه .

آشفته { ضم شین و سکون فایله سراسیمه ومتغیر الحال و مختل الدماغ معناسنه :

بیت

آشفته دماغم سرو برك سخنم نیست
دامن چه کشایم که کلی در چمنم نیست
طالب آملی

جغتای لسانده آلوغ وآلوق دخی دیرلر :

بیت

بنفشه‌نینك نچا بولمش دماغی مونجه آلوق
که خطینکاسینك اول هندوئی دورورمایروق
میر علیشیر

آشکاره { ایکی معنایه‌در اوّل آشکارای مرقوم، ثانی سکون شین ایله آشجی یعنی طباخ بومعنایه لفظ مرکب اولور آش ایله کاره‌دن .

آشکزه { سکون شین و فتح کاف عجمیله مطلق آوجی قوش هرنه جنس اولورسه :

بیت

درمانده مرغ بی پرو بال این دل بزه
درصید اوشده غم عشق تو اشکزه
ابوالمعانی

آشکونه { سکون شین ایله بوزن ومعنی باز کونه یعنی معکوس ومقلوب :

بیت

جاهل بدولت اهل سخن در غم والم
کار جهان در همه حال آشکونه است
وله

آشکه { سکون شین و فتح کاف عجمیله انجقرق که امتلاء معده‌دن حاصل اولور عربیده فواق دیرلر :

بیت

آمد رقیب همچوقضا ناکهان بزم
شد آشکه مرا ز سخن ناکوار او
وله ایضا

آشناه { سکون شین وفتح نون واظهارها ایله صوده یوزمك که آشناو شنا دخی دیرلر عربیده سباحت معناسنه ;

بیت

بزرکان بدانش بیابند راه
ز دریا کذرنیست بی آشناه

حکیم فردوسی

**آشُفْتَه** { ضم شین و واو مجهول ایله آشفتهٔ مرقوم معناسنه :

بیت

سپاهی همهٔ خسته و کوفته
کریزان وسخت اندر آشوفته

حکیم فردوسی

**آشِیانَه** { کسر شین ایله طیوره مخصوص اولان یوه که آشیان دخی دیرلر آنجق آشیان اسم عامدر و آشیانه اسم خاصدر :

بیت

برآشیانهٔ بلبل نسیم پا زدوکفت
که خانمان اسیران خراب می باید

میرزا فصیحی

کاهی اسم عام استعمال اولنور :

بیت

ای نه فلك ز خوشهٔ صنع تو دانهٔ
در جنب کبریای تو عرش آشیانهٔ

مولاناعرفی درتوحیدباری

وخاص استعمال اولندقده :

بیت

پروازکاه طائر صنعت کجا بود
جایی‌که‌دارد از دوجهان‌آشیانهٔ

وله ایضا

فرهنك جهانکیر یده بمعنی سقف مسطوردر ، عبدالواسع جبلی بمعنیٔ اوّل وثانی :

قطعه

بر ایوانش مه وسال از بلندی
نهاده نسر طائر آشیانه
ز فخر ومرتبت زیبد که باشد
سپهرش کاخ و مهرش آشیانه

**آشِیگاه** { کسر شین وسکون یای تحتانی وفتح کاف عجمیله بمعنی آشیانگاه مرقوم .

**آشِیهَه** { کسر شین وسکون یای تحتانی وفتح هـا ایله آت آوازی که شیهه و شنه و غرشت دخی دیرلر عربیـده صهیل دیدکاریدر :

قطعه

شاهنشها حقیقت اسبی که دادهٔ
بشنوزمن که تا برسانم بعزعرض
پیراست‌وعلتی‌بجوش‌زان‌فزوده‌ام
آری بود رعایت پیر علیل‌فرض
کر شیههٔ زند بجوانی ستایمش
درنقطهٔ رودکنمش نام‌طی‌ارض

مولاناعرفی درتعریف‌اسب

بیت

زنند آشیهه همچون رعداسبان
چو برق تیز تاب تیغ مردان

میر نظمی

**آصِیَه** { کسر صاد مهمله وفتح یای تحتانیله عربیده حریره دیدکاری طعامدر بعض فرهنکده خرمایی یاغده پشوردکاری طعامه دیرلر ، شاعر دیمشدر :

بیت

همچو قرص مه دونانی بمرض شافی بود
یك طبق آصیه در سفره شودکافی بود

**آغارَه** { فتح غین معجمه و راء مهمله ایله نعلین طسمه‌سی بعض فرهنکـده مشیندن اولان آستر که بعض نسنه‌لره ایدرلر استاد دقیقی درنعت شریف بمعنیٔ اول :

بیت

از هلال تو شده آغارهٔ نعلین او
روی‌میسایدندملائك‌درركاب‌عرش‌سای

**آغازَه** { فتح‌غین و زاء معجمتین ایله ابتدا وایشه‌شروع‌ایلمك‌عموما وترغات ونغمات خصوصا :

بيت

جو مطرب از كسل خميازه دارد
چه ساز و نغمه و آغازه دارد
مير نظمى

فرهنك جهانكيريده كفش دوزلرك بر آلتيدر وبعض فرهنكده اول قايش پارهسنه ديرلركه كفشكر و موزه دوزلر ديكش اراسنه قورلر صو و طپراق كيرمكه مانع اوله .

**آغالِپَشَه** { بر اغاج اسميدركه سده دخى ديرلر تفسيرى سده ذكرى محلنده تفصيل اولنور انشا الله تعالى عربيده شجرة البق ديرلر .

**آغالِيدَه** { فتح غين معجمه وكسر لام ايله جنك وغوغايه حريص معناسنه وبجمع الفرسده آشفته ايلمك معناسنه مرويدر اكثر فرهنكلرده حريص خصومت وآشوب معناسنهدر .

**آغَرْدَه** { فتح غين معجمه و سكون راء مهمله ايله جامهٔ تنك و چسبان يعنى انجامك بالاپوش اولان طار اثوابى :

بيت

بدرد خواست كمركاهت از بسى نرمى
كه پوشش ز برين تو بوده آغرده
حكيم سوزنى

مؤيدالفضلاده وفرهنك ابراهيم قواسده بمعنى فربهىكه در برغى جامهٔ تنك پاره كرده باشد يعنى سميزلكندن طار اثواب اوزرندهپارهلنمش اوله .

**آغْرَه** { سكون غين معجمه و فتح راء مهمله ايله بمعنى پريون يعنى ثمركو علتىكه وجود انسانده ظاهر اولور :

بيت

خلق بدو زشت رو طبع خسيسى شده
جون بهق و آغره لكهٔ مستى شده
مير نظمى

ودخى دائرهٔ پركاله ديرلر .

**آغِشْتَه** { آغشتن لفظندن اسم مفعولدر درت معنايه كاور اوّل معروف واوجى دخى بر برلرينه قريبدر هر برينك آخرينه ابدال ومحلنه كوره استعمال جائزدر اوّل قارشمش ويوغرلمش معناسنه :

بيت

شيخ ابو اسحق كاندر روز رزم
خاك را با خون خصم آغشته است
شمس فخرى

ثانى نمناك و ياش نسنه ايله نرم اولمشه ديرلر :

بيت

از ايرانيان من بسى كشته ام
زمين را بخون كل آغشته ام
حكيم فردوسى

ثالث ايصلانمش معناسنه هرنه ايله اولورسه :

بيت

لاله از خون دل آغشته
متحير بماند سر كشته
استاد عنصرى

رابع ايصلانمقدن طلو اولمش يعنى بولاشوب طولمش :

بيت

زمينش بآب زر آغشته اند
توكويى درآن زعفران كشتهاند
شيخ نظامى

**آغْنَدَه** { فتح غين معجمه و سكون نون ايله بمعنى آكنده يعنى طولمش هرنه اولورسه پاصدق و دوشك و سائر امثالى و مأكولاتدن مومبار و سائر طولمهلر ودخى جمله طلو اولان محسوسا ومعنا :

بيت

عداوت را درون دارنده بودى
درونش كبر وكين آغنده بودى
مير نظمى

وضم غين ايله ايكى معنايه كلور اوّل اكيرلمك ايچون يوماق اولمش پنبه، ثانى برنوع بيوك عنكبوتدر زهرناك اولور .

**آفتابگاه** { كونش اصابت ايدن محله ديرلر . كاه بونده اسم مكاندر .

**آفتابه** { ابريقدر، عموما ياصى ابريقدر خصوصا :

مثنوى

يدستش داد زرين آفتابه
كنيزى از پيش زركش عصابه
يكى طشتش بكف از نقرهٔ خام
بسان سايه أورا كام بركام

مولاناجامى در يوسف زليخا

**آفتاوه** { ينه اول معنايه‌در با واوه قلب اولمشدر فارسيده اقلاب حروف قاعدهٔ مقرره‌در .

**آفرازه** { سكون فا و فتح راء مهمله و زاء معجمة ايله شعلهٔ آتش معناسنه‌در :

بيت

كنم ز آتش طبع تو آفرازه بلند
ز آفرين تو باشد كز آفرازهٔ من

حكيم سوزنى

**آفروشه** { سكون فا وضم را و فتح شين معجمه ايله بر نوع لطيف حلوادر كه صنعتى روغن ساده‌يى قينادوب اوزرينه اينجه النمش اونى دوكوب ترم آتش اوزرنده ال ايله اورالر تاكه دانه دانه اوله بعده اوزرينه شكر ياخود عسل مصفّى دوكوب آهسته قارشديررلر بى‌نظير سريع الهضم لطيف حلوا اولور :

بيت

رفيقا چند كويى كو نشاطت
نه بكريزد كسى كرم آفروشه

استاد رودكى

خوالكر مطبخى وخوانسالار معناسنه‌ده كلور فرهنك جهانكيريده مسطوردركه اهل كيلاندن مسموعدركه آفروشه كيلانه مخصوص برنوع خورش يعنى يمكدر مشهور و معروف دركه طريق طبخى بويله‌در برقاچ يمورطه صاريسنى سود ايچنده چالقايوب نرم آتش اوزرنده برمقدار قويلاندقدن صكره اوزرينه شكر ياخود عسل دوكوب قاشق ايله آميخته ايدوب خشكه پلاو اوزرينه دوكوب تناول ايدرلر قصر الفله افروشه و حذف الفله فروشه دخى ديرلر ورضى الدين نيشابورى‌يه نسبت اولنان قولده افروشه لوزينه اولمق اوزرينه منقولدر نتكم مزبور ديمشدر :

بيت

همه جهان شكر لفظ تو كرفت وهنوز
ز آفروش درون ميدهى عدو را سير

**آفريده** { برادلمش عربيده كى مخلوق معناسنه :

بيت

همه از آفرينش بركزيده
همه از نور يك ذات آفريده

طالب آملى در نعت شريف

**آفريننده** { برادیجى عربيده خالق معناسنه آفريدندن اسم فاعلدر منظومهٔ شاهديده :

بيت

بيل آفريننده يارەديجى
رزق ويريجيدر روزى دهنده

**افسانه** { سكون فا وفتح سين و نونله فرهنك جهانكيريده افسانه معناسنه‌در :

قطعه

آن موی که در ستایش آمد
زلفست وکله نه موی و شانه
مردم جستم نه ریش ودستار
حکمت گفتم نه از فسانه

میر عمادی

**آفگانه** { سکون فا و فتح کاف فارسی و نون ایله ناتمام مطروح اولان ولد عربیده سقط دیرلر کسر سین وسکون قافله انسانده وحیوانده اولور :

بیت

شکم حادثات آبستن
از نهیب توآفگانه کند

مسعود سعد سلمان

فرهنك جهانکیریده قصر الفله وحذف الفله فکانه دخی جائزدر .

**آقشته** { کسر قاف و سکون شین معجمه وفتح تاء مثناة ایله کیلار و مخزن معناسنه‌ده کلور :

بیت

زهر چیزی که باشد خوب وزیبا
ازان آقشته پر کرده زکالا

میر نظمی

**آگاه وآگه** { فتح کاف فارسی واظهار هایله خبردار و متیقظ ومتنبه معناسنه مصدری آگاهیدن کلور :

بیت

بپای در رسد زانسوی ناگاه
ز احوال ولایت گشته آگاه

وله

**آکسه** { فتح کاف و سین مهمله ایله فرهنك جهانکیریده طرناق بر نسنه‌یه ایلشمك و دخی ال ایله طوتوب آصیلمغه دیرلر :

بیت

هیچ اهل هوا وبدعت را
جنك‌در دامن توآکسه نیست

حکیم سوزنی

**آکسته** { فتح کاف و تاء مثناة وسکون سین مهمله ایله محکم باغلانمش معناسنه شین معجمه ایله‌ده مرویدر :

بیت

خود مکن قصه دراز آخر نباشد کم زبان
جون طمع آکسته است از جبه ودستار او

کمال اسمعیل

**آکشته** { سکون شین معجمه ایله آکسته مرقوم معناسنه :

بیت

کردن دشمن بزنجیر بلا
انتقام تو بکین آکشته است

شمس فخری

ودخی بمعنی آکنده :

بیت

خوری از خوان عالم هر چه داری
ابا و قلیه و آکشته آکنج

وله ایضا

**آکنده** { فتح کاف عربی و سکون نونله بوزن تابنده آخور معناسنه که عربیده اصطبل دیرلر :

بیت

زانکه از جود خسروی دارم
سبز خنك فلك در آکنده

وله شمس فخری

وضم کافله بوزن آشفته مرویدر :

بیت

روز باآکنده شدم یاتم
آخر جون باتله سفلکان

ابوالعباس

باتله بیوك قازغاندر .

**آکنده** { فتح کاف عجمیله طولمش مملو معناسنه هرنه اولورسه یاصدق ودوشك وامثالی وکبه وسائر هرنه که طولدق قابل اوله ومأ کولاتده مومبار و شیردان وسائرلری جمله‌سنه دیرلر :

بيت

سائل وزائر زکف راد تو در روزبزم
بدرها کیرند آ کنده ز زر جعفری
حکیم سوزنی

فرهنك جهانکیریده طویلهٔ آخورمعناسنه‌ده مرویدر بوایکی معنایه :

قطعه

لؤلؤ افشان کند دو جزع مرا
عشق آن لعل لؤلؤ آکنده
وان دکر کند کان دران حجره
بر سکیزان چو خر در آکنده
حکیم سوزنی

**آکَنیدَه** { فتح کاف عجمی و کسر نون و سکون یای تحتانیله آکندهٔ مرقوم معناسنه :

بيت

منم در کشور عشقت خنیده
دلی از مهر رویت آکنیده
شاکر بخاری

**آکِنَه** { کسر کاف و فتح نونله بوزن عاقله قفتان و زبون و یورغان و امثالهم ایچنه قونیلان پنبه‌یه دیرلر :

بيت

شد ز مستان وز جودت بنهٔ میخواهم
ابره و استر و آکنهٔ میخواهم
حکیم سوزنی

**آلالَه** { فتح لامین و اخفاء هایله لاله که معروف شکوفه‌در .

**آلانَه** { فتح لام ونونله بمعنی لانه که آشیانه دخی دیرلر :

بيت

چه کوهی در جهان همتا نبودی
که در بالای او آلانه بودی
میر نظمی

برمعناسی دخی قبوخلقه‌سیدر وبعض فرهنکده سایه معناسنه‌ده مرویدر .

**آلْغُدَه** { ضم لام و سکون غین معجمه ایله تحفة‌الاحبابده آرغدهٔ مر- قومك ایکی معناسیله‌ده مترادفدر :

بيت

شیر آلغده‌که بیرون جهد ازخانه‌بصید
تا بچنك آرد آهو را و آهو بره را
استاد رودکی بمعنیٔ اوّل

**آلْغُونَه** { سکون لام و ضم غین و فتح نونله قزلجه‌که زنان‌یوزینه‌سوررلر کلکونه وفکر دخی دیرلر :

بيت

سرخ رویش باآلغونه کنید
رو کرا در نبرد کردد زرد
استاد منجیك

بومعنایه :

بيت

رخسار روز کارت بادا همیشه کلکون
ز انسانکه روی خوبان ازرنك آلغونه
شمس فخری

**آلُفْتَه** { بوزن و معنیٔ آشفته و واله وحیران معناسنه‌ده مرویدر :

بيت

چو دل در آل غم آلفته باشد
همه حال بدن آشفته باشد
استاد لطیفی

فرهنك جهانکیریده بمعنی درویش بی نوا مسطوردر اما بین‌الناس‌لاأبالی وبی‌قیدوتکلف معناسنه مستعملدر .

**آلَفْنَدَه** { فتح فا و سکون نونله بمعنی اندوخته یعنی قزانلمش عربیده مکتسب معناسنه :

**آلْکُونَه** { سکون لام وضم کاف عجمیله بمعنی آلغونهٔ مرقوم .

**آلَنْدَه** { فتح لام و سکون نونله قبو سورمه‌سی شاعر دیمشدر :

بيت

کسی کفتار زان خواهنده بودی
پس در خویش را آلنده بودی

**آلواه** { سکون لام وفتح واو واظهارها ایله اکثر دیدکلری کوك که عربیده وج دیرلر.

**آلوچه** { مصغر آلودرکه خرده اریکدر. بعض نسخه‌ده چالی یمشیدرکه عربیده انبرباریس دیرلر و بعض فرهنکده کوکم دیدکلری که بین‌الناس قراصیا دیرلر.

**آلوده** { آلودن لفظندن اسم مفعولدر. بولاشیق وقاریشق وکاهی ملوث معناسنه وکاهی مرتکب معاصی ومناهی معناسنه‌ده استعمال اولنور. نتکم:

بیت

غالب آلوده بهر توبه بکشاییم لیك
بانك‌عصیان میزند ناقوس‌استغفارما
مولانا عرفی

معنای اوله یعنی بولاشق معناسنه جغتای لساننده بولقاش وبوقمش دخی دیرلر نتکم:

ناوکی نینك تیرو پیکانیـد ارنکن توز ایماس
تاکه کونکلو مدین‌که‌پران‌اوتی‌بولقاش‌قان‌انکا
میر علیشیر

**آلونه** { ضم لام وواو معروف وفتح‌نونله آلغونهٔ مرقوم‌معناسنه بلکه اندن اختصار اولنمشدر.

بیت

کلزار شدآلونه کنارم زکل اشك
کردیم دواداغ فراق همدانرا
ابو طالب کلیم

**آلوه** { ضم‌لام وواو معروف واظهارهایله طوشنجل قوشی‌که عربیده عقاب دیرلر بعض نسخه‌ده قره قوش مرویدر. صیادلر قره‌قوش عقابدن غیریدر دیرلر.

**آله** { بوزن ناله طوشنجل قوشیدر.

عقل پیران کجا ونوساله
کار شاهین نمیکند آله
میر نظمیٔ هروی

**آلَه** { فتح لام واظهارها ایله مجمع‌الفرس‌ده طوشنجل‌قوشیدر. آلوه‌دن‌مختصردر

وصلتش خواهـد آنکه و اله‌بود
چون کلنکی که صید آله‌بود
وله

**آلیزنده** { کسر لام و سکون یای تحتانی ونون و فتح زاء معجمه ایله اورکك وبدخوی اولان حیوان که اکثر قاطرده وبعض آتده استعمال اولنور.

چوآلیزنده شد در مرغزاری
نباشد بردلش ازبار باری
ابو شکور

**آماده** { اسم مفعولدر. حاضر و مهیا معناسنه

تودادی بدل کنج آماده‌را
توکردی بلند آدمی زاده‌را
میر خسرو

اولمش‌یتمش ودوزلمش‌معناسنه دخی‌استعمال اولنور.

سرور بهجت ارباب فضل درکیفر
بفر دولت شاهیست دائم آماده
شمس فخری

**آماره** { فتح راء مهمله ایله حساب ودفتر معناسنه‌که آواره دخی دیرلر. آماره کیر محاسب معناسنه اولور.

**آماه** { اظهارها ایله بمعنی آماس شیش‌که عربیده ورم دیرلر.

قطعه

شیر کز مالش عدل تو دباغت باید
کردنش نرمتراز نیفهٔ روباه بود
خصمت ارفربهیٔ یافت. زمعجون‌غرور
چه شود فربهیٔ طبل زآماه بود

**آمُخْتَه** { ضم میم و سکون خا و فتح تاء مثناة ایله آموخته لفظندن‌اختصار اولنمشدر. اوکرنمش معناسنه کذا فی مجمع الفرس.

**آمده** { ایکی معنایه‌در اول اسم مفعولدر. ماضی‌ده وحالده استعمال اولنور.

کلش وکلدی دیمکدر. ثانی بدیهه و لطیفه معناسنه.

بیت

بارهادر شدی بمجلس خاص
که نوازن بدی وکه رقاص
گاه کفتی بشوخی آمدهٔ
که نمودی بعشوه شعبدهٔ

امیر خسرو

آمِلَه { کسر میم وفتح لامله املج دیدکلری دار ودر کابلی نوعندر. اما آندن کوچکدر قبوغی استعمال اولنوب چکردکی آتیلور. طب کتابلرنده قشر املج با زیاور نوشدار وترکیبنك جز واعظمیدر.

آمَتَه { فتح میم ونونله بوزن آمده یغلمش اودون بعض نسخه‌ده یاریلوب یاقمغه حاضرلنمش اودون یعنی میرزا ابراهیم الف ممدوده ومقصوره ایله‌ده روایت ایلمش.

هزار آمته هیزم همه زکوه خشك
نهاده انده چوانبار ومن درانبارم

حکیم سوزنی

خشك فتحتین ایله مجمع الفرسده نام کوه مسطوردر.

آمُودَه { درت معنایه‌در. اوّل نسخهٔ میرزا ابراهیم‌ده بمعنی آراسته.

دوخر که داشتی خسر و مهیا
بر آموده بکوهر تا ثریا

شیخ نظامی

بومعنایه:

دکر باره‌در جنبش آمد نشاط
برآموده شد خسروانی بساط

امیر خسرو

ثانی بمعنی آمیخته یعنی قارشمش:

بیت

بخوی خوش آموده به کوهرم
برین زیستم هم برین بکذرم

شیخ نظامی

ثالث فرهنك جهانکیریده اینجو ولعل وامثالی جواهر که ایلکه دیزلمش اوله.

برآموده جوهر بمشکین کند
فروهشته برکوهر آکین کند

شیخ نظامی

رابع بمعنی برکرده:

بیت

کذارندهٔ طرف کوهر فروش
سخن رابکوهر برآموده کوش

وله

ودخی آموده لفظندن اسم مفعولدر اوکرنمش معناسنه.

آمَه { بوزن نامه دوات معناسنه که خواستان وخواسته دخی دیرلر. عربیده محبره معناسنه:

بیت

ای تراتینك آمه‌نی خامه
لوح تعلیم تختهٔ نردست

حکیم طرطری

فرهنك جهانکیریده بمعنی آمتهٔ مرقوم مرویدر.

آمِیزَه { کسر میم وسکون یای تحتانی وفتح زاء معجمه ایله ایکی معنایه کاور. فرهنك جهانکیریده اوّل بمعنی آمیخته:

بیت

کردکرده بسی سخن ویزه
نیك وبد خیره درهم آمیزه

حکیم سنایی

مصدری آمیزیدن اولور. ثانی بمعنی مباشرت جماع.

آمیژَه { زاء عجمیله مجمع الفرسده مردد وموی یعنی قرغل عربیده کهل دیرلر.

بیت

هرکه بابند کان شاه جهان
دارد اخلاص نسبت ویژه
پیر کردد ولی یقین نبود
در جهان رنك مویش آمیژه

شمس فخری

**آميغه** { كسر ميم وسكون ياى تحتانى وفتح غين معجمه ايله بمعنى آميخته كذا في فرهنك جهانكيرى .

**آنچه** { آنلەچەدن مركبدر آن اشارت بعيد وجه نەديمكدر معناى تركيب اوّل نه ديمك اولور وآنى ديمك معناسندە كلور :

بيت

آتش سوزان تكند باسپند
آنچه كند دود دل مستمند

شيخ سعدى

**آنسته** { فرهنك ميرزا ابراهيمدە كسر نون وسكون سين وفتح تاء مثناة ايله بر اوت كوكيدر خوشبو مشككك دخى ديرلر وفرهنك جهانكيريده فتح نونله بوزن وارسته براوتك كوكيدر عربيده سعد ديرلر ضم سين ايله ولسان هنديده موثه ديرلر.

**آنكاه وآنكه** { كلاهما بسكون النون و فتح كاف عجميله اول وقت ديمكدر .

قطعه

زمين ويسروارستم زفوق وتحت بكذ شتم
برين عالى مكان آنكاه كشتم لامكان پيما
هزاران ساله راه‌لامكان آنكه برون‌كشتم
زقصر رفعت سلطان دين شد آسمان پيدا

نظام استر آبادى

بو بيتلرده اندن صكره معناسى‌ده استنباط اولنور .

**آنكه** { سكون نون وكسر كاف عربى واخفاء ها ايله آن ايله كه‌دن مركبدراول‌كمسنه معناسنه‌وكه‌ادات حرفيدركه مابعدينى ما قبلنه ربط ايچون ايراد اولنور وكاهى اسم استعمال اولندقده بر نسنه‌نك ذاتنه استدلال ايدر كاهى عربيده اولان مع هذا معناسنه ايراد ايدرلر نتكم :

بيت

با آنكه يقين است‌كه در كلشن فردوس
صدكل بتهى دستهٔ هر خار فروشند

مولانا عرفى

**آوارچه** { آواره لفظنك تصغيريدر وقت حساب معناسنه .

**آواره** { فتح و اووراء مهمله ايله آمارهٔ مرقوم معناسنه‌در :

بيت

بس دير بماندست كه ملك ملكانرا
آرند بديوان تو آواره و دفتر

استاد معزى

رسالهٔ حسين وفائى‌ده آواره اول دمير خرده‌لريدركه نعل دليكندن چيقار برمعناسى دخى وطن ومسكنندن دور اولمش ديمكدر.

بيت

شكوه تاج كيان وارث ممالك جم
كه‌از ممالك آواره كرده است اورا

شمس فخرى

**آوازه** { فتح زاء معجمه ايله صدا و مقام ايله اوقمق ودخى غيرت معناسنه:

بيت

جنان شد است برون شهر تش زاندازه
كه رفته است همه آفاق صيت وآوازه

ابو المعانى

**آواه** { اظهار ها ايله آواز معناسنه‌دركه آوا دخى ديرلر.

بيت

زمنزل بمنزل همى شد جهان
سبك همچوآوا بكوش ازجهان

حكيم اسدى

آوَزچَه { آوارچه مرقومدن مخففدر حساب معناسنه .

بيت

هر آنکو خر مزاج و غرچه باشد
وراچه قول وچه آورچه باشد
استاد لطيفى

آوَزدگاه ، اوَزدگه { کلاهما بکاف الفارسی جنك يری محل
معرکه آورد جنکدر کاه وکه ادات مکاندر.

مثنوى

نهادند آوارد کاهی بزرك
دو جنکی بکردار ارغنده کرك
صف آرای این لشکر کينه خواه
چنين بست صفهای آوردکاه
حکيم فردوسی

آوَرده { بر علتدر انسانده وحيوانده طرنق ديبنده واقع اولور.

بيت

عدويت چونتوان بخارد سرش
شد آورده در ناخن کار خوش
وله

آوَره { ... ودوشك يوزی وهر نه كه آسترلی اوله لابد يوزی اولور اول يوزه تعبير وآوره ديرلر، حرف باء ايله واو ميانسنده تبادل اولديغی شايعدر

آوله { بسکون واو وفتح لامله بمعنی آبله ... انسانده ظاهر اولور.

بيت

زآتش هجران ... جانم ...
صد هزاران آبله ... ام
ابو المعانى

آوَه { فتح واو واظهار ها ايله بوزن اکه آه ديمکدر.

مثنوى

همچو مجنونی که بشنيد ازيکی
که مرض آمد بليلی اندکی
کفت آوه بی بهانه چون روم
ور بمانم از عيادت چون شوم
حضرت مولانا

واخفاء ها ايله بوزن کاوه اوچ معنايه کاور اوّل شهر ساوه قربنده بر شهر مختصر اسميدر، ثانی کريچ و کرميد پشوردکاری اوجاق، ثالث صداونده ايجی معناسنه.

آوِيخته { آويختن لفظندن اسم مفعولدر، آصلمق معناسنه .

بيت

هر کس زاعمال خود کرنيك وبد يابد جزا
تو نه بينی هر بزی از پای خويش آويخته
ابو المعانى

ودخی قصابلرك ات آصدقلری چنکال وهر چنکال که نسنه آصيلور ودخی اطراف وجوانب معناسنه ده رسيدهٔ نظردر.

بيت

در نظر من در تمام جهان
...
مولانا هاتفی

رباعی

ای ازتو مرا گوش پرودیده تهی
خوش آنکه ز گوش پای دردیده نهی
تو مردم دیدهٔ نه آویزهٔ گوش
از گوش پدید ستکه دردیده بهی
لواحد من الشعراء

و دخی اوزوم و خرما صالقملری و قواق وسکوت اغاجلرنده صالنان نسنه‌لر و امثالنه دیرلر .

**آویشَه** { کسر واو وسکون یای تحتانی وفتح شین معجمه ایله بر اوتدر قوریدوب بعض ترکیبه جزؤ ایدرلر آویشن مرقوم کبی ترکیده ککیك اوتی دیرلر.

قطعه

آویشه خوری جونیم متقال
بیرون برد از تن توبلغم
طبیب یوسفی

**آه** { کلمهٔ عذابدر شدت‌وغضب وغم ومحنت اصابتنده استعمال اولنور یعنی‌مشغوف ومعلول ومریض ومجروح اولانلرکدر وندن خروج ایدن صوتدر و اهل دردك الم وغم وغصه‌دن دردناك نفسیدر.

**آهازیدَه** { فتح ها و کسر زاء معجمه و سکون یای تحتانیه .

**آهتَه** { سکون ها وفتح تاء مثناة واخفای ها ایله .

**آهِختَه** { فتح ها وسکون خاء معجمه ایله کلهم بمعنی کشیده یعنی مذکور اوج لغت قد کشیده و شمشیر کشیده وآته قولان چکمك وعمارت طولانی وهرنه‌یرده‌که چکملك تعبیری صحیح اوله آنلرده استعمال اولنور .

مثنوی

برآهخت خرطوم فیل از زره
به‌پیچید وچون رشته برزدگره
بکرزش‌چنان کوفت‌زخم‌درشت
کش‌اندرشکم ریخت‌مهره‌زپشت
حکیم اسدی

**آهانَه** { فتح ها و نونله مطلق تپه کرك انسان و حیوانات کرکسه طاغ تپه‌سی اولسون. مثالی :

بیت

بر سرد شمن کند قهر تراروز وغا
مغفرش چون مهر برتابیده برآهانه‌را
شمس فخری

**آهَستَه** { فتح ها وتا وسکون سین ایله تأنی وتدریجله حرکت و عجله‌سز ایش ایتمك .

بیت

بساغر نقل کرد ازخم شراب آهسته آهسته
برآمد ازپس کوه آفتاب آهسته آهسته
مولانا صائب

وترم ملایم طوتمق معناسنه .

بیت

آهسته صبا دست‌در آن پیرهن انداز
یك کل ز کریبانش بدزدو بمن انداز
حکیم ثنایی

**آهَن پایَه** { لفظ مرکب کباب شیشنك ایاقلری که اوزرنده کباب جویریرلر اما الجمع الفرسده باء موحده ایله خمیازه معناسنه‌در که اسنمه اسنا ودهان دره دخی دیرلر.

**آهَنجَه** { فتح ها وجیم وسکون نونله دمور چنبرکه بعض نسنه‌لره ایدرلر و دخی جلاهلرك دبدکلری کنار کبر دمیری .

قطعه

زتشریف صاحب بکویم که من
بفر یا دم از صاحب مخز نش
توخود حلهٔ کیربر فد حور
ببغداد خلد برین معد نش
ز آغاز جبریل آهنجه کار
بفرجام ادریس با کوزنش

اثیر الدین اخسیکتی

اما مشکلاتده آهنجه هو الرسن الذی یجربه الغزل حالةالمسح فی‌الصخر وغیرها مسطوردر.

آهَنَه { فتحتینله آهنجهٔ مرقوم معناسنه‌در معنای اولنده شاعر دیمشدر .

بیت

بند عشقش رفتم ازخودا کرمانع شده
درد آه حسرتم بر کردن دل آهنه

بو بیتدن فهم اولنورکه مجرملرك کردننه اوردقلری دمیر اوله اسم عام اولمقده‌جائزدر.

آهوبَرَه وآهُوْوَرَه { ایکیسیده جیران یاوریسی که آهوکیك وبره قوزیدروره دخی بره معناسنه.

بیت

آهو بره صیاد فریبست دو چشمش
آهوی خطازان همه افتاد بصحرا

ابو المعانی

آهِیانَه { کسر ها وفتح یای تحتانی ونونله دماغك بالاسنده اولان کمیك که عربیده قحف دیرلر.

آهِخْتَه { کسر ها و سکون یای تحتانی وخاء معجمه و فتح تاء مثناة ایله آهختهٔ مرقوم معناسنه .

بیت

خسر واصا حبقر انا صفدرا
ای که تیغ انتقام آهیمته

شمس فخری

آهَنْیابَه { فتح ها وسکون نون وفتح یای تحتانی بعده باء موحدهٔ مفترحه

ایله خمیازه معناسنه که دهانده واسا وفاژه دخی دیرلر. کذا فی فرهنك جهانکیری

آیدَه { سکون یای تحتانی وفتح دال ایله صیزندی صو اولسون غیری اولسون عربیده ترشح معناسنه.

آیِشْتَه { کسر یای تحتانی و سکون شین معجمه وفتح تاء مثناة ایله

آیِشْنَه { تاء مثناة یرینه نونله.

آیِشَه { کسر یای تحتانی و فتح شین واخفای ها ایله اوچی‌ده فرهنك جهانکیریده ایکی معنایه‌در اوّل جاموس معناسنه ثانی جابلوس ایتمك معناسنه‌در مثال معنی اوّل :

بیت

بعیب مردمان دیدن مکوشی
مسازی آیشه با جشم کوشی

میر نظمی

آیَنْدَه { فتح یای تحتانی وسکون نونله اسم فاعلدر کلیبجی معناسنه .

آیُنْدَه { ضم یای تحتانی وسکون ایله بیهود کو و پریشان کفتار و سبکسر معنالرینه .

بیت

نشین با عاقلان وکار دانا
که آینده سخن نشنیدن اولی

میر نظمی

آیِژَه { کسر یای اوّل وسکون ثانی وفتح زاء فارسیله شرارهٔ آتش معناسنه

بیت

ز آتش غم رفته آیژه باوج آسمان
سرزده طوفان آتش ازتنورسینه‌ام

ابوالمعانی

آیِشَه { کسر یای اوّل وسکون ثانی وفتح ضین معجمه ایله آیشهٔ مرقوم معناسنه .

بيت

در افعال نكو باشى همه كار
بر دان آينشه كردن بود عار

مير نظمى

**آيِنَه وآيِنَه** { كلامها معروف كه عربيده مرآت معناسنه :

بيت

تأمل در آينهٔ دل كنى
صفايى بتدريج حاصل كنى

شيخ سعدى

بيت

تنت آينه ساز هردو جهان
ببين اندر وآشكار ونهان

حكيم اسدى

آنجق فرقلرى نظمده وزن اقتضاسنجه اولور.

## مع الياء

**آىْ** { آمدن لفظندن صيغهٔ امر ووصف تركيبيدر.

بيت

كرده نعلين جلالت درپاى
ازدر خانه خرامان بدر آى

مولاناناجى درنعت شريف

**آبادانى** { معمور مكان معناسنه آخرنده كى يااى نسبتدر . عمارته منسوب اولان مكان وياى وصفيه دخى اولور .

**آب آشامى** { ايچه جك صو ديمكدر . اضافتله يعنى آب آشامه اولور . آخرنده كى حرف يا صفت ايچوندر .

بيت

اكر ساقى مى نابش نيارد
بجايش آب آشامى بيارد

مير نظمى

**آباءِ علوى** { يعنى كواكب سبعهٔ سياره كذافى شرفنامه .

**آب زِندَكانى** { يعنى آب حيات لفظى مركبدر. بر جزؤى آب اولديغى ظاهر، وبر جزؤيده زندكىدر ، وبر جزؤيده الف ونوندركه زندكينك ياسى حرف نسبتدر، والف ونون نسبتى تأكيد ايچوندر:

بيت

حيات افزاى نطق جاودانى
لطافت بخش آب زند كانى

مير نظمى

**آب سَرْدى** { روزكاردن صوغمش صو ديمك اولور .

**آبى** { كسر با وياى معروف ايله اوچ معنايه‌در. اوّل‌ايوا ديدكارى‌معروف ميوه‌در عربيده سفر جل ديرلر :

بيت

جرابر يك زمين چند ين نبات مختلف رويد
زنخل وناروسيب وبيدچون آبى‌وچون زيتون

حكيم سنايى

ايوانك اوزرنده اولان غبارى نوخط محبوب عذارينه تشبيه ايتمشلردر. نتكم :

مثنوى

آبى كه بودبر وغبارى
نوخط ذقنى بو دزيارى
كردرپر قان فتاده باشد
پس روبه‌بهى نهاده‌باشد

مولانا اميدى

بر آدى دخى به‌در كسر باء موحده واظهار ها ايله، معناى ثانى اوردكدر كه مرغ آبى دخى ديرلر صوده تعيش ايتدكيچون، ثالث بر نوع ايرى وآبدار اوزمدر .

**آتَشِ فارِسِى** { وجود انسانده ظاهر اولور برعلتدر، عربيده نار فارسى ديرلر كتب طبده مسطوردركه نار فارسيله خمره بر علت اوله اما بعض اطبا خصوصا متأخرين ايكى مرضدر ماده‌لرى بر اولمغله بربرلرينه قريبدر، سببى هيجان صفرادر

علت مزبوره آتشك ديدكلرى علتدن غيريدر، صفرا متعفن اولوب خرده قبرجقلر ظهورايدر صارو رنك اولور، صاحبى اكثر زمانده حرارتده اولوب سوزناك وشديدجركى ووجعى وصارى صويى قيناتوب دوكيلور دكديكى يرده غيرى قبرخقلر ظاهر اولوب علت شديده اولديغنه استاد ديمشدر :

قطعه

ازآتش پارسى روانسوز تراست
اين عشق كه ازخاك خراسان آورد

بعض فرهنكلرده تخاله يعنى اوچق معناسنه مذكوردر . حكيم خاقانى حضرت خضره خطاباً ديمشدر :

بيت

ديدمرا كرفته لب آتش فارسى زتب
نطق من آب تازيان برده بنكتهٔ درى

**آتشى** { آتشه منسوب نسنه لره وكاه ياى وصفيه ايله آتش صفت معناسنه حدت طبع و تند وتيز مشرب اولان آدمه ديرلر :

بيت

جهان سوختى تاكى ازن شعله پوى
مشو آتشى اى شه تند خوى
مير نظمى

**آدمى** { بو يا دخى كاه نسبت وكاه صفت استعمال اولنور :

بيت

نديده كسى اينچنين مشربت
پرى صورت و آدمى طينتت
مير نظمى

**آراى** { فتح راء مهمله ايله آراستن لفظندن صيغهٔ امر ووصف تركيبى اولور انجمن آراى وجهان آراى كبى :

بيت

زدم خوش درجوانى بر طريق معصيت پايى
كنون دربزم طاعت نيست چون من مجلس آرايى
طالب آملى

بو بيتدن اسم فاعل اولمق استنباط اولنور.

**آرى** { كسر راء مهمله و ياى معروفله جوابده بلى واوت ديمكدر. عربيده نعم معناسنه :

بيت

اقبال كرم ميكزدار باب همم را
همت نخورد نشتر آرى ونعم را
مولانا عرفى

بيراست وعلتى بجوش زآن فزوده ام
آرى بود رعايت پير عليل فرض
ولهدر تعريف اسب

**آرى** { فتح راء و ياى مجهول ايله ديش ديى آرهٔ مرقوم معناسنه و دخى آلچى معناسنده مرويدر .

**آزادى** { فتح راء معجمه وكسر دال مهمله ايله ايكى معنايه در. اوّل بى قيد اولمق. ثانى حمد وشكر معناسنه بوايكى معنايه :

بيت

هم آزادئ توبيزدان كنيم
همى پيش آزاد مردان كنيم
حكيم فردوسى

**آزماى** { آزمودن لفظندن اسم مصدردر ازمايش كبى كاهى صيغهٔ امر ووصف تركيبى استعمال اولنور.

**آسانى** { فتح سين مهمله ايله اوچ معنايه در. اول راحتلك معناسنه :

بيت

زديده رفتى ومردم همان نفس فرياد
كه بى تومردم آنكه چنين بآسانى
مولانا عرفى

بيت

لب توجرعه‌ده بادهٔ دل آشوبی
غم توشانه کش طرهٔ تن آسانی
وله

ثانی‌ضدد شواردر. آخرنده‌کی یایای مصدریه:

بيت

قفس برین دل چون صعوه نشکنی هرچند
همای قدس بدام آوری بآسانی
طالب آملی

ثالث خواب وآسایشه دیرلر. معنای اول ایله بومعنا بربرینه قریبدر .

بيت

روز بیکاری وشب آسانی
کرسی بر سریر سلطانی
حکیم آسانی

**آسای** { ایکی معنایه‌در . اوّل آسایيدن لفظندن صیغهٔ امر و وصف ترکیبدر. ثانی ادات تشبیه‌در فلان آسای فلان کبی :

بيت

صبحدم چون کله بند دآه دودآسای من
چون شفق درخون نشیند چشم‌شب پیمای من
حکیم خاقانی

**آستانی** { آستان قپو اشکی‌در. آخرنده‌کی یاحرف گاه نسبت وگاه صفت اولور وگاهی وحدت استعمال اولنور .

بيت

سری چون نقش پای‌دوست یا افتاد کان‌دارم
ازان بر آسمانی برگزیدم آستانی را
طالب آملی

**آسمانی** { بویا وصفیه‌در. آسمان کبی‌اولان معروف‌رنکدر هرنده اولورسه تشبیها استعمال‌ایدرلر. بومحلده خاطر پرفتوره بر ترکی بیت لایق اولمغین ثبت اولندی .

بيت

هوای سنبلیده سیر سنبلزار اعلادر
زمینی آسمانی کوسترر اوزکه تماشادر

**آستی** { سکون سین وکسر تاء مثناة ایله آستین لفظندن ترخیم اولنمشدر.

بيت

روح‌الله ارز آستیٔ مریم آمدست
صد مریمست روح ترا اندرآستین
حکیم خاقانی

بيت

دستبوس اونباشد تانصیب بندکان
ساعدسیمین‌خودداردنهان‌درآستی
ابوالمعانی

**آسنی** { سکون سین وکسر نونله قومه عورتکه وسنی وآسی دخی‌دیرلر. کذا فی لغة المعتبره .

**آسی** { کسر سین مهمله ایله قومه عورت یعنی برآدمك ایکی یا اوچ عورتی اولور بربرینه قومه دیرلر :

بيت

در جهان راحتی نمی یابد
هرکسی شوی آسیٔ باشد
ابوالمعانی

**آشتی** { سکون‌شین معجمه وکسر تاء مثناة ایله بارشمق‌که عربیده‌صلح‌دیرلر:

بيت

کرکار شود باشتی دیر
زان پس‌منم وسنان وشمشیر
مولانا هاتفی

**آشکوی** { سکون شین معجمه وضم کاف عجمی واو معروف واظهار یا ایله قصر وچار طاق و عالی مکان معناسنه اسناد دیمشدر :

بيت

زآورد نيهاى شاهانه نيز
دران عرضه كه برد بسيار چيز
مولانا هاتفى

**آوَرى** { بوزن داورى آور مرقوم معنا‌سنه‌در، آخرنده كى حرف يا نسبى‌در، محمد هندوشاه صحاحده وسرورى مجمع الفرسده بمعنى ساحب يقين درست يعنى اعتقاد پاك صاحبى ديمشدر :

بيت

كسى كو بمحشر بود آورى
ندارد بكس كينه وداورى
ابو شكور

**آهَستَكى** { كاف تصغير و ياى مصدريه ايله نرملك وتأنى ايتمكلك.

**آهَن ساى** { دمور ازيجى معناى تركيبى در، مرادا كه ديمكدر كه دمور اكه‌لرله ساى سايدندن اسم فاعل صيغه‌سيدر :

قطعه

دلت زآهن سردنى سخت تر
چرا بند هر كز نكردت اثر

**آهُواى** { سكون ها و فتح واو معروفله نهر جيحون كنارنده معروف برشهر اسميدر .

**آهُور** { ضم ها و واو ومجهول وكسر راء مهمله ايله خردل معناسنه در، تركيده قجى وهندو لسانده راسى ديرلر:

بيت

وقت وبر جستن چو آهو پست تند
كاه بر رفتن چو آهوريست تيز
مولانا شهاب طلحه درصفت اسب

**آيينَهٔ اِسكَندَرى** { اسكندر ذوالقرنينه منسوب اولان آيينه در. حكما علم حكمتله تصنيف ايلمشلر ولب دريادە برميل اوزرينه وضع ايلمشلركه دريادن كلن كميلر يوز ميلدن زياده يردن ايچنده كورينوردى وايچنده اولان دوستميدر وياخود دشمنميدر معلوم اولوردى. تصنيفنى حكيم اسطوريه نسبت ايدرلر ومجازاباده طلوجامه‌ده ديرلر :

آيينهٔ سكندر جام جمست ا بنكر
تا بر تو عرضه داردا حوال ملك دارا
خواجه حافظ

**آيينَهٔ چينى** { جوهردار فولاددن دوزلش برآيينه‌در. خاصه‌سى اولديغنه طبيب يوسفى ديمشدر :

رباعى

آنرا كه رسد از مرض اقوه كزند
بايد كه بياد دارد از من اين پند
آيينهٔ چينى بنظر آورده
درخانهٔ تاريك نشيند يكچند

بورباعى‌نك مضمونى بركمسه‌نك لقوه مرضنه ميتلا اولسه لقوه آغز اكلمكدر. آيينهٔ چينى‌يه برقرا كواوده اوتوروب برآز ايام نظر ايده ديمكدر .

بيت

تويى كه ازغرف آشكوى طارم چرخ
نزول يافت با يوان حد تو تنزيل

**آشناى** { اظهار يا ايله آشنا معناسنه‌در.

**آشنايى** { ياى مصدريه ايله بلشلك معنا-سنه اولور :

بيت

دلت راباغم عشقت بمعنى آشنايى‌ده
كه‌تن‌را آشنا كردن نمى‌شايد درين‌دريا

آشناى نانى سياحتدر .

خواجه سلمان

**آفتابى** { سايبان يعنى كولـكه‌لك :

بيت

پيش روى تو آفتابى زلف
زير زلف توسايه پرور كل

مولانا وحشى

**آلاى** { بوزن بالاى بمعنى آلوده شدن :

بيت

لبش كاهى بخواهش لقمه آلاى
ولى در زير لب لخت جكر خاى

طالب آملى

**آلنى** { سكون لام وكسر نونله قپو سورمه‌سى :

بيت

وصف عدل حكومتش اين بس
نيست حاجت باآلنى در كس

مير نظمى

**آلوى‌دشتى** { كوكم ديدكلرى طاغ يمشى بعض‌يرلرده الجه‌كه‌عربيده زعرور ديرلر برنوع طاغ يمشيدر .

**آلى‌بالى** { كراس كه آلوبالو دخى ديرلر. نعمة الله فشنه‌در ديمش.

**آمانى** { صفنمق‌معناسنه ودخى دارالحربدن استيمان ايله اسلام ديارينه كلام كفره كه عربيده مستأمن ديرلر بعض نسخه‌ده خراجكذاره دخى ديرلر :

بيت

بدور دولت توهيچكس نرنجيدند
حسود جاه توهم ميشدند آمانى

ابوالمعانى

**آماى** { سرورى كاسنى جمع الفرسده بمعنى آراينده و ساخته كننده يعنى دوزوب قوشيجى ديمك اولور ديمش:

بيت

كواكب را زقدرت كار فرماى
طبايع را بصنعت كوهر آماى

شيخ نظامى

و آمودن لفظندن صيغهٔ امر اولور بيارا وساخته‌كن‌معناسنه كذا فى‌فرهنك جهانكيرى.

**آموى** { ضم ميم و واو معروف‌و اظهار يا ايله ترجمه‌سى مرور ايدن آمو معنالريله مترادفدر. شاعر ديمشدر :

بيت

درجها نزاكه آب چشم منست
آب آموى درنمى كنجد

**آنكاهى آونكهى** { اولوقت و آندن صكره معناسنه‌ده استعمال اولنور :

بيت

ترك بدى مقدمهٔ فعل نيكى است
كاول علاج واجب بيمار احتماست
خودنفى باطل اول لفظ شهادتست
كاول‌اعوذوانكهى الحمدوالضحى‌ست

كمال اسمعيل

**آواى** { آواز معناسنه آوا دخى ديرلر بو يا حرفى جاى وامثالنده اولان يا كبيدر حذف اولنسه معنايه خلل كلمز .

**آوردنى** { واوك فتحيله وضمى‌ده جائز هدايا وارمغان وپيشكش معناسنه آوردن كتورمكدر، آخرنده ياحرفى لياقت معناسنه‌در خوردنى وپوشيدنى كبى.

# ا

## باب الالف المقصور المفتوحة مع الالف

**ابا** { اصطلاح فردوسی ده بمعنی بامع معنا- سنه الف زیاده‌سیله شهنامه‌ده چوق محلده ایراد اولنمشدر بوقولی مؤید شهنامه‌ده:

بیت

ابا شهریاران لشکر شکن
جهاباخت این روزکار کهن

بیت

روم خیمه بر طرف جیحون زنم
ابا دشمنان دست درخون زنم

وله

کتاب محمودیده ومجمع الفرسده وشرفنامه‌ده بومعنایه روایت اولنمشدر .

**ابَرْکابَشا** { فتح باء موحدهٔ اولی وکسر ثانیه وکاف و شین معجمهٔ مفتوحتین ایله خانهٔ عنکبوت معناسنه کذا فی مجمع الفرس .

**ابَرْکاکیا** { بوزن و معنیٔ ابرکابشا کاف اوّل عجمی و ثانی عربیله‌در . کذا فی المجمع بومعنایی مؤید :

بیت

دلیل توا بریست پوشای حق
نه سستبست همچون ابرکاکیا

استاد لطیفی

**ابَسْتا** { ممدودده ذکری مرور ایدن آبستا معناسنه‌در :

بیت

چوکلبن از کل آتش نهاد عکس افکند
بشاخ او بر دراج شد ابستا خوان

خسروانی

**ابوخُلسا** { ضم باء موحده وفتح خاوسین وسکون لامله اعتبابدن بر اوتدر شکار دخی دیرلر .

**اذهِجا** { سکون دال مهمله وکسر ها وفتح جیمله چهره معناسنه کذا فی فرهنك جهانکیری .

**ارسطُولونیا** { قرغه دوکالکی دیدکلری دارودر :

بیت

با ابوخلسا ارسطولونیا
طبع بدرا برنمی باشد دوا

میر نظمی

**ارْدَهٔ خرما** { سکون راء و فتح دال مهملتین ایله جنکل‌خرمادر کذا فی شرفنامه .

**اَرغا** { سکون راء وفتح غین معجمه ایله ارمق معناسنه‌در ارغاب و ارغاو دخی دیرلر .

بیت

بردو رخسارش دوارغا از دو چشم
رفته از دست خیالش خواب چشم

شاه داعیٔ شیرازی

**اَرْمِیا** { سکون راء وکسر میم وفتح یای تحتانیله بنی اسرائل پیغمبرلرندن برپیغمبر آدیدر. الف مضمومه ایله‌ده مرویدر ویای مشدده ایله‌ده تجویز ایتمشلر. شیخ رو ز بهان قدس سره‌العزیز قسمیه‌لرنده بیورر:

بیت

بلطف شیث پیمبر بر فعت ادریس
باب دیدهٔ نوح و بحلم آرمیا

آزا { فتح زاء معجمه ایله مصطکی ساقز کما نقله صاحب وسیلة المقاصد بو معنایه:

بیت

به پیش بزرگان مشو ژاژخا
مکن در دهن هر سخن را ازا

میر نظمی

اَژْدَرْها وَاَژْدَها { کلاهما بزاء الفارسی اصلی اژدردر . ها

والف الحاق ایدوب اکثریا جمع صیغه‌سیله استعمال ایدرلر لکن جمع دکلدر درت معنایه کلور اوّل غایت بیوك یلاندر ودیرلر که یلانك عمر طبیعیسی بیك ییلدر . آفت ایرشمیوب یاشادقجه اژدر اولور وآیاقلری چیقار :

بیت

گنج را بر سرا گر رسم بود اژدرها
گنج حسنی وترا ازلف چو ثعبان بر سر

کمال اسمعیل

بو معنایه :

بیت

شیر در بیشه اژدها در کوه
بفکند از نهیب تیغ تو یشك

شمس فخری

بیت

مراد وکام دنیاوی مضر چون زهر مار آمد
ز بهر زهر هر ساعت مرو در کام اژدرها

خواجه سلیمان

ثانی مرد شجیع و[illegible] معنایه اسناد [illegible] :

بیت

[illegible] شه خود ز [illegible] بلا را دید
اژدها شد چو از دها زا دید

ثالث حکیم فردوسی شهنامه‌ده پادشاه ظالم معناسنه عموما وضحاکه خصوصا دیمشدر :

بیت

بدانست کان خانه اژدها ست
[illegible] که جای بلاست

بیت

بران محضر اژدها نا گزیر
گواهی نوشتند برنا و پیر

وله ایضا

بو معناده اصلی اژدها کدر تخفیفا کافی حذف ایدوب اژ دها دیرلر رابع علم سنجق یعنی سنجاغك باشنده‌کی اکثر اژدها پیکر اولدیغندن در:

بیت

اژدهای علم عزم ورا بهر عدو
عقرب از پیش دوان نیش درو دنبال است

خواجه سلیمان

وشاعر دیمشدر :

بیت

گشاده دهان اژدهای علم
که شیر فلك رادرا رد بدم

کاهی سنجاغه دخی دینلور :

بیت

درسایهٔ اژدهای رایت
روید بدل گیاه ارقم

سیف اسفرنکی

اَزْدَسْت بَرْا وَاَزْدَسْت فَرْا { ایکیسیده مترادف

المعنی در ایکی معنایه‌در، اوّل اساج اوزرنده پشن یوفقه اتمك اشکوه دخی دیرلر، ثانی نشان پادشاهی که برکمسنه‌یه خراج وتکالیفدن معافیتی ایچون ویره‌رلر کذا فی التحفه

آزیرا { [illegible]

کاهی الف اولی حذف ایدوب [illegible] ترکیده دخی بو معنایه استعمال ایدرلر.

**اقا** { فتح قافله بزرك معناسنه تركيده اغا ديدكلريدر. خوار زميلو اداسيدر. شاعر ديمشدر :

بيت

بشنيدم شبى اقا شاپور
كشته‌در مجلس‌شهى مأمور

بيت

ناكهان در شبى اقا طفلى
كشته از قبض وامتلار نچور

ملاطرزى

**اكِرا** { سكون كاف فارسى وفتح راء مهمله ايله ارشته كبى بر نوع طعامدر. لكن شوربا دكلدر :

بيت

ببايد خوردنى هرچه خفيفست
ابا و قليه و اكرا لطيفست

حكيم شيرازى

**اِكِكْرا واكِلِرْا** { كلا هما بكاف الفارسى اوّل بسكون الكاف الثانى وثانى باللام عا قرقرحا در لسان يونانيه‌ده قوزيون ديرلر .

**اَلفِ اَستُوا** { يعنى خطاستوا كه عربيده محوديرلر كذا فى المحمودى حكماى رصدقتلرنده برخط موهومدر. وسط السماده‌كى براوجى قطب شمالى وبراوجى قطب جنوبيه متصلدر . اما اقاليمده خط استوا ديدكلرى غيريدر . ارتفاع شمس و استواء معدل النهارى برولايتك اوّل خط استوا. دركه شمس اول خطه ايرشدكده ليل ونهار مساوى اولور. لول حالتدن صكره سير شمسه ارتفاع دينلمز بلكه زوال دنيلور . اكرچه حرارت شمس و ضياى نهار زياده اولور. كذا فى مواقف الموائد .

**الف بابا** { تختهٔ اولدن عبارتدر . كذا فى شرفنامه .

**الأسانْدرا** { نام اسكندر ذ والقرنين در. لفظ يونانيدركه اسكندرانك معربيدر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**اَلوْا** { سكون لام وفتح واو معروفله رستم زالك نيزه‌دارى اسميدر :

مثنوى

يكى كابلى بو دالوا بنام
سبك تيغ كين بركشيد ازنيام
كجانيزهٔ رستم اوداشتى
پس پشت او هيچ نكذاشتى

حكيم فردوسى

وهمزهٔ مكسوره ايله صبر معناسنه‌در .

**اَمْيا** { سكون ميم و فتح ياى تحتانيله جمع الفرسده كيسه وهميان‌معناسنه‌در:

بيت

تمناى وصال خوبرويان
خيال‌خواب براميا فراغان

مير نظمى

**اَنارْ كى** { كسر كاف فارسيله خشخاش قو زاعى‌كه كوكنار دخى‌ديرلر:

بيت

ندارم باده چون كوكنار جويم
انار كيرا بجاى كل ببويم

وله

**اَنْدا** { سكون نون وفتح دال مهمله ايله اوچ معنايه كلور. اوّل صمانلى بالچق كه كهكل دخى ديرلر :

بيت

رم بجور ستا نان ر زربز يذتده
بناى خانه كنبانندوبام قصراندا

شيخ سعدى

**آسا** { فتح سين مهمله ايله الف ممدوده‌ده ذکری مرور ايدن آسا معناسنه‌در:

بيت

عزم وجزمش بجنبش وبسکون
آسمان و زمين اسا با شد
استاد ابو الفرج رونی

**اَسْتا** { سکون سين مهمله وفتح تاء مثناة ايله فرهنك جهانکيريده ولايت رستمدارده برقلعه اسميدرکه متانت‌وحصانتده تمام شهرتی واردر .

**اَسْما** { نام کريمهٔ حضرت امير المؤمنين ابوبکر الصديق رضی الله تعالی عنه وابنته والدهٔ مکرمهٔ عبد الله بن زبيردر رضی الله عنهما ودخی شرفنامه‌ده برعورت اسميدرکه اسمعيل نام بر کمسنه‌نك معشوقه‌سی ايدی‌که اسما بنت اسما ديرلردی :

بيت

سخن بهست که ماند زما در فکرت
که يادکار ذ اسما نکو تراز اسما
حکيم خاقانی

بو اسمانك بری جمع اسميدر وعربيده مزبوره اسما حقنده لواحد من الشعراء :

بيت

فقالت لی ای اسمعيل صبرا
فقلت لها ای‌اسماعيل صبری

**اَشْنا** { سکون شين معجمه و فتح نونله جمع الفرسده گوهر ذی قيمت معناسنه مذکوردر .

**اَفْدِستا** { سکون فا و سين و کسر دال مهملتين وفتح تاء مثناتله لفظ مرکبدر بر جزؤی افددر: عجب معناسنه وبر جزؤيده ستادر، ستايش معناسنه‌که مدح عجب ديمك اولور :

بيت

جزازا يزد توام خداوندی
زان کنم ازتو بردل افدستا
استاد دقيقی

صحاح الفرسده کلهٔ پهلويست بمعنی شکفت ستايش مسطوردر، وشمس فخريده بومعنايه نقل ايدوب بو بيتی نظم ايلمش :

بيت

بدين کتاب اعانت نمود طبع مرا
که‌جمله بندگیٔ شاه راست افد ستا

**اَفْيَدَسْتا** { زيادهٔ تا ايله‌دخی جمع الفرسده معنای مذکوره مسطوردر.

**اَفْر** { سکون فا وفتح راء مهمله‌ايله فرهنك جهانکيريده بمعنی آفرين که افرای دخی ديرلر .

**اَفْردستا** { فتح فا ودال مهمله وتاء مثناة وسکون راء و سين مهملتين ايله هراوزون نسنه‌نك اوجی مناره دبه‌سی و نيزه و اوق و خنجر و جوالدوز و ايکنه اوجلری و دخی عمارت عاليه وطاغ دبه‌سی وبونلر مثللو نسنه‌لره ديرلر . مير نظمی علی‌الاطلاق ديمشدر :

بيت

نباشد مرد عاقل در طمع خام
افردستا نبا شد جای آرام

**اَفْسا** { سکون فا و فتح سين مهمله ايله افسونکر يعنی افسون ايديجی:

بيت

فسونکر مار را بکرفت درمشت
کمان بردم‌که ما را فسای‌را کشت
شيخ نظامی

بيت

آرزو ميکندم تاکه شبی زلفينش
حلقه‌درکردن‌خود کرده‌چومارافسايی
حکيم نزاریٔ قهستانی

اصح بودركه صوا اولەزيرا صواجيه اندايشكر ديرلر. ثانى غيبت معناسنه يعنى بر كمسنه‌نك غيبتنده عيوبنى سويلمك :

بيت

يسمع رضا مشنواندای كس
چو كفتند بارى بغورش برس
شيخ سعدى

ثالث رؤياى صالحه يه ديرلر :

بيت

باندا نمودند خستوررا
بديدان سراپاهمه نوررا
استاد رودكى

عربيده شبنم معناسنه‌در ندا دخى ديرلر .

**أَنْدامِ دانا** { حواس خمسهٔ ظاهره كه شمع وبصروشم ولمس وذائقه‌در:

بيت

چنان بروى اثر كردست سودا
كه مختل شد همه اندام دانا
مير نظمى

**أَنْدَرْوا** { سكون نون ورا و فتح دال مهملتين و واو ايله آويخته وسر نكون كه اندر واى ودر واى دخى ديرلر :

بيت

اى كه ازهر سرموى تودلى اندر واست
هر سرموى تراهر دو جهان نيم بهاست
خلاق المعانى

فرهنك زفانكويا كه معتبرات كتب لغت فارسيه‌دندر آنده حاجت معناسنده روايت اونمشدر. آنتى بايست ودر واوبنداز وبضم التائين تلنك وتلنبه دخى ديرلر كذا فى مجمع الفرس .

**أَنْقَرْديا** { سكون نون وراء مهمله وفتح [illegible] قسمندن [illegible] بلادر [illegible] .

**أَنْگَروا وانْگَژوا** { كلاهما بسكون النون و فتح الكاف العجمى اوّل راء مهمله، ثانى زاء فارسيله قيون وكچى آغيل خراسانيلر لغتى‌در. وفرهنك قاضى ظهيرده ضم الف وضم كافله منقولدر .

**أَنْگُشْت نُما** { غايت مشهور و معروف ديمكدر . عربيده مشار اليه بالبنان معناسنه :

بيت

اى كه انكشت نمايى بكرم درهمه شهر
وه كه دركار غريبان عجبت اهما ليست
خواجه حافظ

**أَنْگُشْت وا** { سكون نون وكسر كافله انكشت كومردر. ولفظ واطعام معناسنه‌در . معناى تركيب كومرله پيش اتمك اولور كذا فى مجمع الفرس .

**انوپا** { ضم نون و واو مجهول و فتح باء فارسيله لسان الثور ديدكلرى اوتدر كه اختيارات بديعى ده بيان اولنمشدر اما فرهنك جهانكيريده مذهب كبران معناسنه مذكوردر.

**أَنوشا** { ضم نون و واو مجهول و فتح شين معجمه ايله مذهب وملت كبران :

بيت

روم خدمت كنم دردين عيسى
بر آرم برتس وز نا رانوشا
حكيم خاقانى

**أَوا** { ممدوده ده ذكرى مرور ايدن آوا كبى آواز معناسنه‌در :

بيت

اى شمس تبريزى بكوسر شهان شاه جو
كورنك وبوى كفتكواز شمس بشنواين اوا
مولانا قدس سره

عربيده [illegible] لسانده اينداب ديرلر [illegible] حاتم طى لسانندن نقل ايدر :

بيت

ديدى بير كون قيلييان چشن عام
اينـداب ايديم باديه اهلـين تمام

**اَوْرا** { سـكون واو و فتح راء مهمله ايله حصار معناسنه‌در :

بيت

زوعدودرخودبوددر حصن هفت‌اوراى‌چرخ
آن كشـداز دست حيدر مالك خيبر كشـيد
ابن يمين

**اَوْغا** { سكون واو و فتح غين معجمه ايله فرهنك جهانكيريده بمعنى باد يعنى هوا مذكوردر .

**اِوينا** { كسر واو وسكون ياى‌تحتانى وفتح نونله عصاره معناسنه يعنى‌صقتدى :

بيت

.تراكه كرامتـد اصل دنيـا
خوش آيدازانكورخوش‌اوينا
استاد لطيفى

كسر واو وسـكون نون وفتح يا ايله اونيـا دخى مرويدر .

**اَيا** { حرف ندادر تفصيلى مقـدمه ده مذكوردر .

**اَيْها** { سكون ياى تحتانى وفتح‌هاايله فراغت معناسنه :

بيت

ايها كنداز جور بكفتنـد و ليكن
عشـاق همين طالع مسعودند ارند
ابوالمعانى

## مع الباء

**اَبْرسپراب** { ياغمورلى بولوط كه نافع اوله :

بيت

ابر سـيرابیٔ تف ديده لبـان
خوان خرسندهٔ دوزى طلبان
مولانا جامى

**اَتْرُوبْ** { سكون تاء مثناة وضم راء مهمله ايله بر علتدر وجود انسـانده ظاهر اولوب جلد انسـانى تباه وآواره ايدر لسان هنديده رد ديرلر كذا فى المحمودى.

**اَبُو العَجَبْ** { شـعبده بازوكنيـة باز يكر ايضا منه .

**اَبُوتُراب** { كنيـة حضرت امير المؤمنين على بن ابى طالب كرم الله وجهه ايضامنه .

**اَدَبْ** { معروف اكرچه لفظ عربيدرلكن فارسيده استعمالى‌بغايت شايع‌اولمغله بو محله ثبت اولندى :

مصرع

ادب كى ميكـذارد تا ببـوسم آسـتانش را
مولانا عرفى

بيت

ماسجده برسايهٔ ديوار كنشيم
ازبى ادبان پرس حرمكاه ضمرا
شيخ فيضى

**اَرْجاسَبْ** { پادشاهان توران زمين‌دن بر پادشاهك نامیدرو دخى افرا سياب شاهك برپهلوانى‌نامیدر مرويدركه ارجا سـب نبيرهٔ افراسـيابدر كه توارنده پادشـاه اولمشيدى رويين دزنام قلعه‌ده توطن ايدوب كشتاسب شاهك يكرمى نفردن زياده فرزند زاده ونبيره‌لرين هلاك ايلدى وپدر كشتاسب كه لهراسب شاهدر شـاهلقدن فارغ اولوب شهر بلخده عبادته مشغول ايكن واروب قتل ايدوب كشـتاسـب شـاهك قزلرى به آفرين وهمايى آلوب كوتروب قلعه‌سنده حبس‌ايلدى بعده اسفنديار بن كشتاسب رويين‌دز قلعه‌سن قبضهٔ تسخيره كتوروب ارجاسبى هلاك‌ايدوب همشيره‌لرى به آفرين ايله همايى خلاص‌ايلدى.

**اَرْغابْ** { سـكون راء مهمله و فتح غين معجمـه ايله بمعنى جوى يعنى ارمق ارغاو دخى ديرلر :

بيت

فرازش براز خون چو كوه تيرخون
نشيبش زاشكم چوار غاب آغر
عمعق بخارى

اَرْغَنْداب { سكون راء مهمله ونون وضم غين معجمه ايله بررود خانه‌در عراق ايله آذربايجان آره‌سنده واقعدر وديرلركه بررودخانه‌در قندها رنواحيسندن جريان ايدر لفظ مركبدر معناى تركيبى خشمكين در نهر مزبور غايت شدت ايله آقديغندن تسميه اولنمشدر كذافى فرهنك جهانكيرى.

اَرْوَنْداب { سكون راء مهمله ونون وفتح واو ودال ايله نام يدرضحاكدر.

اَزْدَب { سكون زاء معجمه وفتح دال مهمله ايله بمعنى مكير ومكش كذا فى المحمورى .

اَزْنَب { سكون زاء معجمه و فتح نونله بمعنى رنجش يعنى ايخنمك عربيده معناسى قربه‌در .

اَسب { خصوصله آتك عموم اوزره اسميدر يعنى هر لون آتك بر آدى واردر هر برينك محلى كلدكچه ذكراولنور اما مطلق اسب جمله‌سنه اطلاق اولنور .

اَسب شَب شَب { كسرشينين معجمتين و سكون بائين مو- حدتين ايله غايت اشكن آته ديرلر :

بيت

رفته‌در سوى او بجوش وخروش
اسب شب‌شب بزير ونيزه بدوش
مير نظمى

اَسپِرَم آب { كسر سين وسكون ياى تحتانى و فتح راء مهمله و ميم موقوفله فرهنك جهانكيريده بعض ادويه‌يى صوده قينادوب مريضك بدنن يورلر عربيده اكا نطول ديرلر كذافى كتب الطب.

اَفراش آب { شرفنامه‌ده صو اوزرنده اولان قبرجقلر كه عربيده حباب ديرلر فتح حايله و لغت محموديده اسب دريابيدر تركيده دكز آيغرى ديدكلرى.

اَفراسياب { توران زمين پادشاهلرندن برمشهور و نامدار پادشاه ناميدر كيخسرو ايله ارالرنده جنك و جدال وحرب وقتال متمادى اولوب نيچه ييللر مخاصمه ايلمشدر احواللرى شهنامه‌ده تفصيل اوزره مذكوردر .

اَلب { سكون لام ايله بوزن قلب پهلوان دلاور معناسنه‌در نتكم شاهدى:

بيت

كوجلويه توانا ديديلر ليك بهادر
الب اولدى ونيو اولدى دلير اولدى دلاور

و بعض اسمه مضاف ايدوب الب ارسلان ديرلر :

بيت

اول شب ايتكين ووشاقى بديم ليك
الب ارسلان شديم بد يوان صحكاه
حكيم خاقانى

ايتكين كسر همزه ايله خداوندو وشاق كسر واو ايله خدمتكار معناسنه‌در .

اَنْدَراب { سرحد خراسانده هند جانبنده شهر غزنينه قريب بر شهرك اسميدر :

بيت

زغزنين سوى اندراب آمديم
زآسايش اندر شتاب آمديم
حكيم فردوسى

اَنْدَروب { سكون نون وفتح دال و ضم راء مهملتين ايله بر علتدر وجود انسانده ظاهر اولدقده جلدى سياه ودرشت ايلر وكيجيك عارض اولور عربيده قوبا ولسان هنديده زاد ديرلر .

اَنْرُوب { سكون نون وضم راء مهمله وواو معروفله اويوز علتى كه كر دخى ديرلر كاف عجميله وپريون‌ده ديرلر باء عجميله عربيده جرب ديدكاريدر كذافى مجمع الفرس.

## مع التاء

**اَتْ** { ادات خطابدر کلمه آخرینه لاحق اولور ولاحق اولدیغی کلمه‌نك آخرنده ضمیر اولورسه الف ثابت اولور بو بیتده واقعدر:

بیت

طالب شراب وساقی وکل هوسه حاضرند
دیکر چه ماند بهر شکفتن بهانه ات
طالب آملی

واکر ماقبلنده حروف علتدن بر حرف واقع اولسه حرکتده اکا تابع اولور واکر بونلردن غیری حرف واقع اولسه الف حذف اولنور جانت ودلت وسرت کبی تفصیلی مقدمهٔ کتابده مرور ایتمشدر .

**اَحْسَنْتْ** { فارسیلر شاباش و شاد باش معناسنه استعمال ایدرلر کذافی المحمودی .

**اَخْسِیکَتْ** { سکون خاء معجمه ویای تحتانی وکسر سین مهمله وفتح کافله ماوراء النهرده فرغانه ناحیه‌سنده بر شهرك اسمیدر افصح الشعرا اثیرالدین اول شهردندر بو کتابده وافر اشعاری ایراد اولنمشدر.

**اُرْدی بِهِشْتْ** { درت معنایه‌در : اوّل فصل ربیعك ماه ثانیسی اسمیدر رومی نیسان و یونانی آبریل دیرلر شمسك برج ثورده اولدیغی ایام‌در :

بیت

اول اردی بهشت ماه جلالی
بلبل کوینده بر منا بر قضبان
شیخ سعدی

معنای ثانی : تاریخ جلالی‌ده کبیسا اعتباری اولمامغله شهر مزبورك اوچنجی کونی‌در که هر سنه بر وقت معینده واقع اولور اول کونك اسمیدر دیار عجمده قاعدهٔ مطرده بودر که هر آیده که آیك اسمی بر کونی‌نك اسمیله مطابق وموافق که اول کون عید جشن ایدرلر بومعنایه مسعود سعد سلمان :

بیت

اردی بهشت روزست ای ماه دلستان
امروز چون بهشت برین است بوستان

ثالث فرهنك جهانکیریده بر فرشته نامیدرکه محافظ جبال وتدبیر امور روزاردی بهشت واکا متعلق امور و مصالح تدبیرنه مأموردر

بیت

همه ساله اردی بهشت هژیر
نکهبان تو برهش ورای وویر

رابع فرهنك جهانکیریده آتش معناسنه‌ده کاور دیوب بو بیته متمسك اولمش زرآتشت بهرام :

بیت

بسوزد تنش را باردی بهشت
روانش نیاید خوشی دربهشت

بعض متأخرین فرهنکلرنده ضم الفله مرویدر.

**اَرْست** { فتح را و سکون سین مهملتین ایله ایکی معنایه‌در اوّل بمعنی تواست :

بیت

تودانی نباشد کزو بهترست
تکویی بکن باهمه کرارست
میر نظمی

ثانی اراست لفظندن مخففدر کذافی جهانکیری.

**اَرْدَست** { بمعنی مطیع و محکوم وزیر دست :

بیت

من که از دست اثم و آنم
من کنون دست راست سلطانم
حکیم سنایی

**اَست** { ادات رابطه‌در حکم وخبر معناسنی افاده ایدر ماقبلنده اولان اسمه متصل اولدیغی حالده الف ساقط اولور آمدست ورفتست وجانست ودلست کبی ماقبلنده اولان اسمك آخرنده هاء ملفوظی و هاء علامت اولورسه الف ثابت اولقده جائز کفته است وکوینده است کبی :

بيت

زمر تا باكلی ای شاخ نازك
كه بركت شيوه است وميوه ات ناز
شيخ كمال خجندی

بيت

ای لعبت خندان لب لعات كزيده است
وزباغ لطافت كل رويت كه چيده است
شيخ سعدی

فرهنك جهانكيريده استر معناسنه دركه اندن ترخيم اولنمش .

اَغافْت { فتح غين معجمه وفا ايله براوتدر هندولر اكا سربيل ديرلر .

اَفْراخَت { افراختن لفظنك فعل ماضيسيدر بمعنی بلند كرد يعنی يوقاری قالدردی :

بيت

افراخت لوای پادشاهی
بكرفت سفيدی وسياهی
خواجه عميد لويكی

اَلْجَخت { سكون لام وفتح جيم بعده خاء معجمهٔ ساكنه ايله بعض نسخه ده جيم فارسيله منقولدر طمع و حرص معناسنه :

بيت

يكانه شيخ ابو اسحق شاهی
كه انس وجن ازو دارند الجخت
شمس فخری

اَلْفَخْت { سكون لام وخاء معجمه و فتح فايله بمعنی اندوختن عربيده كسب معناسنی افاده ايدر :

بيت

بجزوی كيست اندر پادشاهی
بعدل و داد نام نيك الفخت
شمس فخری

اُلْفَت { ضم لام وسكون فايله محنت ومشقت وبر نسنه يه مبتلا اولمق :

بيت

الفت كزيد وباهمه در دوغمش الفت
كفتم بدل جكونهٔ مراخوشم بكفت
ابوالمعانی

اَلْمُوتْ { فتح لام وضم ميم وواو ومعروفله كيلان ناحيه سنده بر مشهور و معروف قلعه اسميدر اصلنده نامی آله آموت در آله عقاب و آموت آشيانه معناسنه در آنده عقابك كثرتندن تسميه اولنمشدر وقلعهٔ مزبوره غايت عالی وبلند اولغين عقاب دخی يوكسك يرلرده آشيانه ايدر سبب تسميه بودر مرور ايام ايله وتعبير السنهٔ عوام ايله الموت اولدی سلطان ملكشاه زماننده اول قلعه يی رئيس ملاحده حسن الصباح قبضهٔ تسخيره كتوروب مدت مديده تصرفنده اولمشدر :

بيت

كراست قدرت آن كين حصار كردانرا
بجای خويش ندارد جو قلعهٔ الموت
عبد القادر نائنی

اَمْرُتْ { فرهنك جهانكيريده امرود معناسنه اولديغی مسطوردر .

اَنْباشْت { بمعنی پركرد انباشتن لفظندن فعل ماضيدر :

بيت

بدين كرد شايد نهان آفتاب
بدان شايد انباشت دريای آب
حكيم اسدی

اَنْبَسْت { سكون نون وسين مهمله و فتح باء موحده ايله غليظ معناسنه كذا فی مجمع الفرس :

بيت

كرانجانی كندد ربزم دلدار
نمی فهمد سخن انبست اغيار
مير نظمی

اَنْبُوتْ { سكون نون وضم باء موحده وواو معروفله بمعنی ببخ كياه يعنی اوت كوكی .

**اَنْجَخت** { سکون نون وفتح جيم بعده خاء معجمهٔ ساكنه ايله بمعنی برجست يعنی صچرادی:

بيت

شبی‌در بزم خاصش رانشسته
چواغيار آمده انجخت ورفته

مير نظمی

**اَنْزَرُوت** { بردكنلو اوتدن حاصل اولور صمغدر سرخ وسفيد اولور آكا عنزورت وعنزو وكنجد و شيرازيلر كورد ديرلر كوه شبانكاره‌ده و لورد جانده چوق اولور اعلاسی بياض و صارويه مائل اولاندر غايت تلخدر اما مسهل بلغم لزج و صفرادر ودرد چشمه نفعی واردر كذا فی البديعی .

**اَنَفَت** { فتحات ثلثه ايله زيان و نقصان وغبن وخسارت معناسنه :

بيت

هر آينه انفت كرده باشد ازدانش
كسی كه جزبه ثنای توباشدش مفخر

مختاری

عربيده ننك وعار معناسنه‌در .

**اَنْفَخَت** { سكون نون وخاء معجمه وفتح فايله الفخت مرقوم معناسنه :

بيت

شها تراسيم وزر دردست باشد
بعالم نيكنام انفخت باشد

مير نظمی

**اَنْفَسَت** { سكون نون وسين مهمله وفتح فايله بمعنی خانهٔ عنكبوت يعنی اورمجك آغی :

بيت

شهنشاهی كه خيط شمس كردون
بود بر طاق ايوان وی انفست

شمس فخری

**اَنْكِشت** { سكون نون وشين معجمه وكسر كاف عربيله كومر كه عربيده فحم ديرلر :

بيت

بينی رنجج ديده ودولب زشت
چشمی ازآتش‌ورخی ازانكشت

حكيم سنايی

بيت

بباغ شعله درد هقان انكشت
بنفشه ميدر و دلاله ميكشت

شيخ نظامی

**اَنْكُشت** { سكون نون وشين معجمه وضم كاف عجميله پرمق كه عربيده اصبع وبنان ديرلر :

بيت

مكن بحلقهٔ آن زلف تابدار انكشت
كه‌هيچكس نكندردهان مارانكشت

محمد قلی سليم

**اَوْدَست** { سكون واو وسين وفتح دال مهملتين ايله قارش كه بدست دخی ديرلر عربيده وجب وشبر دينلور .

**اَيْخِشت** { سكون يای تحتانی وشين وفتح خاءمعجمتين ايله‌زر وسيم‌وسائر فلزات يعنی معادن كذافی فرهنك جهانكيری.

**اِيفات** { سكون يای تحتانی وفتح فا ايله غماز ومفسد معناسنه :

بيت

نهفتن حال دل چند انكه ميخواست
بغمزه فاش كردان چشم ايفات

مير نظمی

**اَيْفَت** { سكون يای تحتانی و فتح فا ايله حاجت والتماس معناسنه :

بيت

نياز آورده رفته پيش جانان
نظر كرد ايفت دل كرداذ عان

وله

## مع الجيم

**آج** { ايكی معنايه‌در ، اوّل طمع وحرص كه آز دخی ديرلر ، ثانی ايلغون اغاجی ايكی معنايه ترتيب اوزره :

قطعه

درجهان سودی نه بیند آنکه هست
دردر ونش راحسد هم بخل واج
هچ کرد او مکرد احمق مباش
زانکه ناید بوی عوداز چوب اج
ابوالمعانی

اَخْشیج { ممدوده‌ده ذکری مرور ایدن آجشیچ معناسنه که طبایع یعنی عناصر اربعه‌دن هر برینه دیرلر کذا فی شرفنامه .

اَرْج { سکون راء مهمله ایله آتی معنایه کلور : اوّل قدر وقیمت که ارزد دخی دیرلر :

مثنوی

بجای اوفتی کانجا خدایی
ترابا شد حقیقت بیر یایی
زجمله فارغ ودر جملکی درج
دریغا کردنانی خویش راارج
شیخ عطار

بومعنایه :

بیت

دل اکرنیست پسند توبمن باز فرست
جان ندارت بر توارج بمن باز فرست
شمس الدین کوتوالی

ثانی : یعنی برکندن یعنی قوپارمق بو ایکی معنایه ترتیب اوزره :

قطعه

بمدح و ثنا ارجمندیٔ خودرا
بمدح وثنای توبا ارج کردم
بظل همای همایون جاهت
دوبازوی زاغ رخج ارج کردم
حکیم سوزنی

ورخج فتح خاء معجمه ایله بدخو وزشت معنا. معنه، ثالث: مرتبه واعتبار معناسنه :

بیت

از ویافت تخت شهی زیب وفر
وزو یافت تاج کیان جاه وارج
شمس فخری

رابع : بمعنی مقدار :

مثنوی

چو خواهی رعی راهمی کردمه
بزر کیش بجز پایه پایه‌مده
که چون ازکذا فش بزرکی‌دهی
نه ارج تونداند نه ارج مهی
حکیم اسدی

خامس: فرهنك‌جهانکیریده کرکدانك‌اسمیدر:

بیت

یك جهانی بی نوا برپیل وارج
بی طاسمی‌کی بماند سبز ومرج
حضرت مولانا قدس سره

سادس : برقوشدرکه تویی غایت نرم ولطیفدر یوز یاصدینی ایچنه قورلر، ترکیده قوغو دیرلر فارسیده پریقو دیدکلریدر .

اَرْغَمَج { سکون راء مهمله ومیم وفتح غین معجمه ایله طوقومق ایچون اوزاتدقلری ایپلك که تار دخی دیرلر عربیده سدا دیرلر .

ارنج { ممدوده‌ده ذکری سبق ایدن آرنج معناسنه :

بیت

چه غم مملکت راکه درد فع ظلم
شکستست شاه آستن تا ارنج
شمس فخری

اِسْفَنْج { سکون سین مهمله ونون وفتح فا ایله مؤنث الفضلاده اوچ معنایه مرقومدر، اوّل: بمعنی پژمرده، ثانی: دوایی صوده اصلتمق مریصه‌ایچورمك‌ایچون، ثالث: بولت معناسنه .

اِکْخ { سکون کاف وکسر حاء مهمله ایله جلاب معناسنه‌که اربه‌یی قینادوب

صوبنه‌شکر قاتارلر. بولغت فرهنك جهانكیریده الف ممدوده ایله مذکوردر اما تحفة الاحبابده الف مقصوره وحاء مهمله ایله مرویدر.

**اَلْفَبِخ** { سکون لام ونون وفتح فا ایله بمعنی اندوختن واندوخته یعنی قزانمق وقزانلمش:

بیت

جداندیده رادانش الفبخ بود
زالفبخ دانش دلش کبخ بود
ابوشکور

وصیغهٔ امر دخی استعمال اولنور:

بیت

میلفبخ دشمن که دشمن یکی
فراوان ودوست ازهزاراندکی
استاد لطیفی

بومعنایی مؤید:

بیت

هوای شیخ ابواسحق که می‌وزد
بجز مهروی از کیتی میلفتچ
شمس فخری

**اِمْکاج** { سکون میم وفتح کاف عجمیله عالی وبالا معناسنه عربیده‌کی اوج معناسنه‌که مقابلی حضیض‌در. بعض فرهنکلرده کواکبك منزل اوجده‌اولدیغی حالته مخصوص طوتمشلر:

بیت

کلبه ام در نیمشب آن‌مهجبین پرنور کرد
کوکب بختم مکر در منزل امکاج بود
ابوالمعانی

**اَنْج** { سکون نونله بوزن رنج ایکی معنایه‌در. اوّل بمعنی کردا کردروی یعنی اطراف چهره، ثانی برون کشیده اولان نسنه معناسنه کذا فی نسخهٔ میرزا ابراهیم.

**اَنْجُوخ** { سکون نون وضم جیمله عود آغاجیدر.

**اَنْفَج** { سکون نون وفتح فا ایله الفنج مرقوم معناسنه اسم مصدردر. کذا فی وسیله المقاصد.

**اَنْقُوج** { سکون نون وضم قافله شکن روی یعنی حالت غضبدن یاخود پیرلکدن چهره‌ده اولان بوریشق. کذا فی مجمع الفرس. بومعنایه:

بیت

سحاب نیست متراکم در آسمان بینی
زمانه پیر شد ودر کرفته روی انقوج
ابوالمعانی

**اِنْمُوذَج** { سکون نون وفتح ذال معجمه ایله بمعنی نمودار ومانندوچاشنی کذا فی المحمودی.

**اَوْج** { عالی وبلندکه مقابلی حضیضدر:

بیت

شهی که خاطر او پیك هر نهان باشد
حضیض درکه او اوج فرقدن باشد
شمس فخری

فرقدان داخل رصد اولان کواکبدندر اوج سماده اولور ایکی یلدزدر.

**اَوْداج** { ریکهای باریك یعنی اینجه طمرلر وهمواره حرکتده اولان طمرلر کذا فی المحمودی.

**اَوْرَنْج** { بمعنی انکور.

**اَوْکَنْج** { سکون واو ونون وفتح کاف فارسیله بمعنی پشیمانی وندامت کشیدن کذا فی مجمع الفرس.

**اَوْلَنْج** { سکون واو ونون وفتح لامله التی معنایه‌در. بش معناسی اورنك لفتینك بش معناسیله‌ده متراد فدرعن قریب ذکر اولنور. معنای سادس اورنغ مرقوم معناسنه‌در: بعض لغتلرده شبستان یعنی حجله‌کاه معناسنه‌در:

بيت

عاشقا نرا غير فكريا ر ميكردن خطاست
زانكه بيكانه نكنجد چون بوداو لنج‌خاص
ابو المعانى

**اَوْماج** { سكون واو ايله آماج مرقوم معناسنه كه نشانهٔ تيردر عربيده هدف ديرلر :

بيت

تير مژكان راست كرده از كمان ابروان
سينه اوماج خد نك غمزهٔ دلدو ز شد
وله

## مع الجيم الفارسى

**اَبْلُوچ** { سكون باء موحده و ضم لامله قند كه شكر معناسنه‌در :

بيت

امروز زكندى هاى ابلوچ
پهلوى چو الها دريده
حضرت مولانا قدس سره

**اَرْغَنْج** { سكون راء مهمله و فتح غين معجمه ايله برنوع صرمشقدر . هرآغاجه كه ظولاشوب صاريله البتده قوريدر اكا سرند وتوبچ دخى ديرلر. عربيده اسمى عشقه‌در. شاعر ديمشدر :

بيت

نهال قدمن از عشق ز ردشد آرى
درخت خشك شود كربروتند ارغج

**اَلْچ** { سكون لامله غرور وكبر ونخوت صاحبى ديمكدر. كذا فى فرهنك جهانكيرى .

## مع الخاء

**اخ اخ** { بمعنى خوش خوش كه عربيده طوبى وبخ بخ ديدكلرى معنايه‌در كذافى فرهنك جهانكيرى ودخى مقام حيرت وتأسفده لسانده جارى اولور بر كلمه‌در و دخى وجع وياخود الم شديد اصابتنده تكلم اولنور.

**اَخْ** { بمعنى آفرين وبمعنى بخ بخ كذا فى شرفنامه .

**اَبْرانْداخ واَبْرَنْداخ** { كلاهما بسكون الباء الفارسى والنون وفتح الرا والدال المهملتين سختيان معناسنه الفسز بز نداخ دخى ديرلر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**اَژَخْ** { فتح زاء فارسيله ممدوده‌ده ذكرى مرور ايدن آژخ معناسنه‌دركه كوز بكارنده اولان چيق‌در :

بيت

رخ سپهراژخ داشت ازديت كويى
هلال قاب مقوس نمود كرداژخ
خواجه عميدلويكى

بيت

زحل‌در هشتمش جون چشم زخ‌كرد
زاشك خون رخ ما پرا ژخ كرد
وله ايضا

**اَسب سُرخ** { طورى آت كه عربيده كميت ديرلر :

بيت

بز ير اسب سرخ و باهن كجيم
زمين‌در نورد دبيا‌جون اديم
مير نظمى

بيت

بز يراسب سرخ وهمه سرخ جامه
شده چهره اش سرخ ازسرخ باده
وله

**اُشْكُوخ** { سكون شين معجمه وضم كافله بمعنى خزيدن و لغزيدن يعنى سورتمك وسورچمك مصدرى اشكوخيدن وشكوخيدندر و حذف الفله شكوخ دخى لغتدر كذا فى مجمع الفرس .

**اَفْرازُرخ** { سكون فا ايله يكاغك جانب اعلاسى كه افراز وفراز بالادر

ورخ یکاقدر ·بعض نسخه‌ده یومری یکاغه
دیرلر کذا فی المجمع .

**اِلَنْجُوخ** { فتح لامٌ و سکون نون وضم جیمله عود اغاجی که ممدوده‌ده
دخی مذکوردر :

بیت

چمن از سبزهٔ خوشبوی تادوخ
معطرکرده عالم چون النجوخ
میر نظمی درتعریف صحرا

**اَنْجَخْ واَنْجُوخْ** { کلاهما بسکون النون وضم الجیم آدمك چهره‌
سی وپیشانیسی پیرلکدن یاخود الم وغصه‌دن
بوریشق اولمق بعض نسخه‌ده ال واایاق‌دریسی
یارلمق معناسنه‌ده مرویدر کتاب مجتبی‌ده
شکن پوست لاغر وکتاب محبوب العارفین‌ده
آنجق شکن روی مسطوردر، معنای اوله:

بیت

شدم پیرو بد ینسان وتوخود هم نه جوانی
مراسینه پرانجوخ و توخود در جفته کانی
استاد رودکی

شمس فخری معیار جمالیده انجوخ روی
وتن را کوبندکه چین کرفته باشد وفراهم
آمده دیمشدر :

قطعه

سپهر کفت چو عقل شهنشهم وپروز
شنید عقل وبدوکفت هان کوای‌شوخ
که‌بخت شاه‌جوانست وروی اوشاداب
کرفته روی تواز غایت کبرا نجوخ

محمد هند وشاه صحاحده انجوخ دومعنی دارد
اول آب دهان باشد بلغة بعض ولایت خرا-
سان دوم چین‌وشکن باشدکه‌در روی‌وپوست
تن افتد دیمشدر .

## مع الدال

**اَبَرقُباذْ** { اهواز ایله فارس میاننده واقع اولان ارجان نام مملکتك
توابعندن براولکه‌در قباد شهریارانده برقلعه
وشهر بنا ایلمشدر .

**اَبْرُوذْ** { سکون باء موحده وضم راء مهمله ایله سنبل معناسنه‌در الف مدوده
ایله‌ده جائز لغتدر :

بیت

باخیال روی جانان پیچ وتاب انداخته
لاله وریحان وابرو دوکل ونسرین باغ
ابو المعانی

**اَبِیدادْ** { ظلم وبیداد معناسنه :

بیت

ستمکاره یا رست و من مرد عاجن
که تاپا ابیدد او چون کنم چون
حکیم سوزنی

**اَجْمُوذْ** { سکون جیم وضم میمله کرفس معناسنه‌در .

**اَدَنْد** { فتح دال و سکون نونله نیچه دیمك معناسنه سؤالدر :

بیت

کفت ادند هال تواز جورمن
کفتم از عاشق نپرسند این‌سخن
میر نظمی

**اَدِیذْ** { کسر دال مهمله وسکون یای تحتانیه ایله هراموردده متبوع معناسنه یعنی
هرنه ایشده اولورسه تابع اولدقلری کمسه‌یه
دیرلر :

بیت

آنقدر برخلق عالم شد روان فرمان او
میتوان کفتن که فرمانش ادیدانس وجان
ابوالمعانی

**اراوند** { اروند معناسنه که عن قریب ایراد اولنور .

**ارجمند** { ارج ایله مندن مرکبدر ارج قدر واعتبار ومرتبه معنالرینه
ومند ادات نسبتدر هو شمندود انشمند کبی
معنای ترکیب صاحب قدر ورتبه و معزز

ومحترم دیمكدر و بر معناسی دخی خرنوب شكوفه‌سنه دیرلر .

**ارجَند** { سكون راء مهمله و نون وفتح جیمله بر شهر اسمیدر :

بیت

زین طرف درسوی ارجند رفته بود
سرکذشت خویش یك یك كفته بود
میر نظمی

**ارداد** { سكون را وفتح دال مهملتین ایله پری ومردم فریب معناسنه كذا فی وسیلة المقاصد .

**ارد** { سكون راء مهمله ایله بوزن نرد مجمع الفرسده دقیق معناسنه آرد لفظندن مخففدر وفرهنك جهانكیریده قهر وخشم معناسنه منقولدر .

**ارده كَنجِد** { برجنكالدر یعنی برابری دكندر تازه ایكن رطب ودوشاب ایله یرلر كذا فی شرفنامه .

**ارزِرُود** { سكون راء مهملهٔ اول و ضم ثانی وزاءمعجمهٔ موقوفله ولایت ماوراء النهر اسمیدر ارزایله روددن مركبدر كذا فی مجمع الفرس .

**ارغَند** { سكون راء مهمله و نون وفتح غین معجمه ایله پهلوان دلیرومرد خصم افكن معناسنه :

بیت

سواری آمده از سوی ار وند
یلی زور آزمای و مرد ارغند
میر نظمی

**اُرغَند** { سكون را وضم غین معجمه ایله حریص معناسنه‌در كذا فی مجمع الفرس .

**اَروَند** { سكون را و نون وفتح فایله نهر دجله‌یه دیرلر بغداد اوكندن جاری اولان صودر مشهوری اروندر فایله واو آراسنده تبادل وتواخی اولدیغی شایعدر :

بیت

زدرد هجران شوخ شكر خند
سرشك هردودیده شد دوار فند
میر نظمی

**اَرْوَند** { سكون را ونون وفتح واو ایله یدی معنایه كاور ، اول نهر دجله‌كه شط العرب دیرلر :

بیت

اكر پهلوانی ندانی زبان
بتازی تو اروندرا دجله خوان
حكیم فردوسی

بیت

دارار وندر ودرا برباد
كه‌تبازی بود شط بغداد
صاحب فرهنك منظومه

بیت

آنكه ازبیم تیغ اود شمن
كردبرزعفران روان اروند
شمس فخری

ثانی همدان اولكه‌سنده واقع بر جبل شاقح اسمیدركه بین‌الناس كوه الوندیمكله‌مشهوردر :

بیت

شراری چهدز آتش نعل اسبش
كه حراقش اروند وشهلان نماید
حكیم خاقانی

شهلان دخی بر عظیم طاغدر :

بیت

صدای ناله بخصمت زكوه این آید
بس ای درشت وكرانجان وسروچون‌اروند
اثیر الدین اخسیكی

بو معناده شعرای عربدن بری نظم ایلمش :

فارقت اروندلا طابب مراتعها
بعدی كالم یطب لی بعد هاالجبل
انی تركت بها الا مال مثمرة
لاارتجی بعدها ان‌یرتجی الامل
هبنی اطلعت علی اروند ثانیة
هل للشباب الذی ضیعته بدل

ثالث آز مایش وتجربه معناسنه :

بیت

بادمان واروند مرد هنر
فرازآوردکونه‌کون‌سیم‌وزر
حکیم اسدی

رابع حسرت وآرزو معناسنه :

بیت

باروند و حسرت چومانده بجای
شده بر سرش تنك واسع سرای
وله ایضا

خامس فرو شکوه معناسنه :

بیت

سیاوش مراخود چو فرزند بود
که با فروبا بر زواروند بود
حکیم فردوسی

برز ضم با ایله سرفرازی‌معناسنه‌در، سادس اکاهی واحتیاط معناسنه :

بیت

همه بر ترابند و تنبل فروخت
باروند چشم خردرا بدوخت
ایضا له

سابع نام پدر لهراسب شاه‌درکه کیقباد نسلندندر :

بیت

که لهراسب پور اروند شاه
که اورابدی آنزمان‌تاج وکاه
ایضا له

کاه تخت معناسنه‌در محلنده ذکراولنور.

**ازاذ** { فتح زاء معجمه ایله ممدوده‌ده ذکری مرور ایدن آزاد معناسنه‌در:

بیت

شود درد وعالم زمحنت آزاد
کراروز محشر شداندر بیاد
میر نظمی

**آزارُودْ** { فتح زاء معجمه و ضم راء مهمله ایله نام ولایت ماوراء النهردر .

بیت

یکسوی مباد از سراوکم که جهانرا
آنسوی به ازجله سمرقند واز ارود
شمس فخری

**آزَردْ** { فتح زاء معجمه و سکون راء مهمله ایله رنك معناسنه‌در :

بیت

ابر پرور دین بیاران بر چمن پروردورد
کشت خیری بافراق نرکسش ازرد زرد
حکیم قطران ارموی

**ازْنادْ** { سکون زاء معجمه و فتح نونله بر ناحیه اسمیدر کذا فی فرهنك تحفة الاحباب‌ودال یرینه واوایله‌ده مرویدر.

**آژَنْدْ** { فتح زاء عجمی و سکون نونله دیوارده طاش ایله بالچق آراسنه استحکام ایچون قونیلان خرده طاشه دیرلر.

**اِسْپَهْبَدْ** { سکون سین وها وفتح بائین‌ایله ملوك طبرستان لقبی‌درکه ملوك رومه قیصر وعجمه کسری وترك یعنی اوزبك پادشاهلرینه خاقان وهنده رای وچینه فغفور وحبشه نجاشی ویمنه تبع و مصر پادشاهلرینه فراعنه دینلمك مخصوص اولدیغی کبی بودخی مخصوصدر و معجم البلدانده طبرستانده بر ولایت اسمیدر لسان اکابرده سرعسکر دیمکدر الفسزده جائزدر نتکم شاهدی:

هم اولدی سپهدار وسپهبد چری باشی
دیمشدر.

بیت

که از بیم اسپهبد نامور
چکونه کشایم پیش‌تودر
حکیم فردوسی

اسپهبد دیدیکی زال زردر .

**اِسْفَدْ** { سکون سین مهمله و فتح فایله هیزم‌نیم سوخته کذافی المحمودی.

اِسمَنْد { سکون سین و نون و فتح میمله سمرقند مضافاتندن بر قریه اسمیدر. حذف الفله دخی مشهوردر .

اِشتاذْ { سکون شین معجمه وفتح تاء مثناة ایله اوچ معنـایه‌در . اول نام فرشته‌درکه روز اشتادده واقع اولان تدبیر امور ومصالح اکا متعلقدر .

بيت

روانت باد ویژه جان ودل شاد
نکهد ارد سروش ورش واشتاد

زرآتشت بهرام

ثانی هرماه شمسی‌نك یکرمی آلتنجی کونی اسمیدر . بوکونده طلب حاجاب وتصدق ولباس جدید بچمك وکیمك مناسبدر.

اشتاد روزه تازه کل بوستان
ای دوست می‌ستان زکف دوستان

مسعود سعد سلمان

ثالث کتاب زندکه یکرمی برنسك دراندن بر نسکك آدیدر. کذا فی فرهنك جهانکیری.

اِشتَوذْ { سکون شین معجمه و ضم تاء مثناة ایله خمسهٔ مسترقه‌نك ایکنجی کونی اسمیدر. اعجام چشن مغان کونلرینه پنجهٔ مسترقه و پنجهٔ دزدیده و فروجان دخی دیرلر. کذا فی مجمع الفرس .

اِشنُوذْ { سکون شین معجمه و ضم نونله فرهنك جهانکیریده خمسهٔ مسترقهٔ سال ملکی‌نك ایکنجی کونی اسمیدر . مجمعده ثایله بونده نونله مذکوردر .

اِشفَنْد { سکون شین معجمه ونون وفتح فاء ایله نواحیٔ نیشا بورده بر اولکه اسمیدر. سکسان اوچ قریه‌یی مشتملدر وقصبه‌سنه فرهاد کرد دیرلر .

اُفد واُفتَد { کلاهما بسکون الفـاء بمعنی عجب مصدری افدیدن کلور:

بيت

در فصل بهار ارنکنم میل چه افدست
اشکفتهٔ کل سینه شد ست پنبهٔ داغم

منلا ابدال

اَفراشتَه قَدْ { یعنی بالابلند اوزون بویلو کذا فی المحمودی .

البانْ کبُودْ { ترکیده صورقون سکود دیدکلریدر :

بيت

چنان درعام بوده فیض جودش
شده باد آورالبان کبودش

ابو المعانی

اَلرُدْ { ضم لام وسکون راء مهمله ایله آغ کبی سیرك طوقنمش چوال که باغبانلر آنکله سبزه چکرلر :

بساز برشکم از زردك وچغندر خام
که جای شلغم و زردك بودهمیشه الرد

همام تبریزی

اَلوَنْدْ { شهر همدان قربنده واقع مشهور برجبل عالی وشامخ نامیدر. معجم البلدانده الوند اسم جبل در محمد هند و شاه صحاحده الف مضمومه ایله نقـل ایلمش اما اکثر فرهنکلرده مفتوحه‌ده مذکوردر .

اَمَدْ { سکون میمله بمعنی هنکام وزمان.

بيت

ای دستکاه لقمهٔ تودیر برند اشت
امد جدایی آمد شد دستکاه تنك

حکیم سوزنی

اَمرُودْ { معروف میوه‌در ترکیده رابی تقدیم ایدوب ارمود دیرلر عربیده اسمی کمثری د ر ضم کاف ایله.

اِمشاسپَنْدْ و اِمشاسفَنْدْ و اِمهُوسْپَنْدْ واِمهُوسْفَنْدْ { کلهم بسکون الیم وسین الموقوف بمعنی سروش که فرشته دخی دیرلر :

بيت

زامشا سپند این بکزیده تر
بنزدیك یزدان پسندیده تر

زراتشت بهرام

بیت

همه قد بالای امهوپسند
بیاراسته همچو سروبلند

وله ایضا

دیکر شاعر :

بیت

جوامشا سفند ست نیکونهاد
همه خصلتش آمده باك زاد

**آنارِفَرْهادْ** { کوه بیستونده واقع بر انار اغاجیدر منقولدر اول وقت‌که فرهاده بر پیره‌زن کلوب شیرین اولدی دیو خبر ویردکده النده‌کی تیشه‌سنی باشنه اوروب دوشوب کندو دخی اولدکده تیشهٔ خون آلودیره دوشوب دسته‌سی یره صانجلدی بامرالله تعالی کیده‌رك نشوونما بولوب برك وبار ویردی مکر اول دسته انار آغاجندن ایدی. قدرت الٰهی‌ایله میوه‌سی حاصل اولوب بی نظیر انار اولدی . بر دانه سن قوپاروب یاردقده ایچی دل‌عاشق مثال یانمش وخاکستر اولمش کوردیلر الی‌الان بویله‌در دیرلر. کذا فی شرفنامه ومجمع الفرس .

**آناهِیدْ** { فتح نون وکسر هاایله زهره یلدیزینك اسمیدر. الف‌سز ناهید دخی‌دیرلر. وزادرو بیدخت دینلدیکی مرویدر.

**آنبرُودْ** { سکون نون وفتح باء موحده وضم راء مهمله‌ایله امرووده‌درلر.

بیت

انبرودست مایهٔ شادی
مال‌واز قیدمحنت آزادی

صاحب کامل التعبیر

**انبُویِیدْ** { سکون نون وضم باء موحده وکسر یای تحتانیٔ اول وسکون ثانی‌ـله بوییدن لفظندن صیغهٔ ماضی :

بیت

چه انبویید زلف مشکسایش
ختن کردید از سرتا بپایش

در قریع الدهر

کاهی صیغهٔ امر استعمال ایدرلر :

کفت اطفال راهمی پویید
این نکو یاد رامی انبویید

حکیم سنایی

**اَنْداذْ** { سکون نون وفتح دال ایله ترهٔ ئیزاك‌که کیکیز دخی دیرلر عربیده جرجیر دیدکلری‌اوتدر کذا فی‌المجمع‌وسیستان اهالیسی ترهٔ تیزه دیرلر. بعض محلده اندود یعنی صوا معناسنه مذکور درمعنای عربیسی جمع ندر شبیه ونظیر معناسنه .

**اَنْدْ** { سکون نونله بش معنایه کاور. اول اوچدن اونه وارنجه عدد مجهولدر. مثلا یکچند نفراند دیرلر. مراد اوندن‌اکسك عدد دربومعنایه عربیده نیف وبضع دیرلر .

بیت

میسند کش بعهد تو بر من ظفر بود
کردون‌که قصد نکبت من اند بارکرد

کمال اسماعیل

ثانی امیدوار اولمق معناسنه :

بیت

فیض جو دش زسنك خارهٔ یأس
کل امید بشکفاند اند

شمس فخری

ثالث برآغاج آدیدر‌که مهك دخی دیرلر . عربیده سوس دیدکلریدر. رابع شك وشبهه ایله سوز سویلمك معناسنه . خامس ادات رابطه اولان استك جمعیدر . آخرنده الف ویاخود واو اولان کلمه‌یه الحاق اولنسه الفك یرینه یای تحتانی کتوررلر. مثلا آشنا لفظنده آشنایند ومهرو لفظنده مهرویند دیرلر. وآخرنده هاء علامت‌اولان کلمه‌یه الحاق‌اولنسه الفنی اثبات ایدرلر . مثلا رفته لفظنده رفته اند وآمده اند وکفته اند دیدلر. بوایکی نوع کلمه‌دن غیری کلماته الحاق اولنسه انجق الفنی حذف ایدرلر. مثلا جانند وسرند دیرلر. کاه اولورکه مفردی اولان است یرنده ثابت‌ایکن

آخرینه اند الحاق ایدرلر. اما الفن حذف اتمك قاعدهٔ کتابدر :

بیت

این کروهی که نور سید ستند
عشوه راجان وزر خرید ستند
حکیم سنایی

**اَنْدَرْخُورْدْ وَاَنْدَرْخُورَنْدْ** { کلاهما بمعنی سزا وار یعنی لایق :

بیت

کنون ای خردمند وصف خرد
بدان جایکه کفتن اندر خورد
حکیم فردوسی

بیت

اکر بهمتش اندر خورند بودی جای
جهانش مجلس بودی سپهر شادروان
حکیم قطران ارموی

**اَنْدَرُوذْ** { سکون نون وفتح دال وضم راء مهملتین ایله صوا ویالدز وانلره مشابه اولانه دیرلر. کذا فی مجمع الفرس.

**اَنْدُوذْ** { سکون نون وضم دال مهمله ایله اسم عامدر. دیواره صوا اورمق وکمشه و باقره آلتون یالدز ایلمك. وبعض نسنه یه قلای اورمق وبونلره بکزر نه اولورسه ومستقبلنده واو الفه قلب اولنوب بریای تحتانی زیاده سیله اند اید دینلور .

**اَنْدیشه مَنْد** { فکر صاحبی واهل تدبیرکه اندیشه فکر در . اصابت اولسون فاسد اولسون ومند ادات توصیفدر. هوشمند و دولتمند کبی بعضیلر لفظ مند حرف نسبتدر دیمشلر) فرقی دقیقدر .

**اَنْکَرْدْ** { سکون نون وکسر کاف وفتح راء فارسیین ایله بربدبو صمغدر. عربیده حلتیت دیرلر. ترکیده قاضی دیدکاری درشیراز یلر انکشك کنده وهندی لساننده هنك دیرلر .

خواجهٔ چین چو نافه بارکند
مشك را انکرد حصار کند
شیخ نظامی درهفت پیکر

ابی ریحان بیرونی صیدنه ترجمه سنده مزبور ضمغ درخت انکداندن حاصل اولمغله انکژد تسمیه اولنمشدر. انکدان ژد دخی دیرلر. ژد فارسیده صمغ دیمکدر. درجهٔ ثالثده طبیعتی حارویابسدر حلتیت قاصی دن غیری اولدیغنه قول اطبا واردر .

**اَنْکُوژَدْ** { برواوزیاده ایله انکژد مرقوم معناسنه در .

**اَنُوییِدْ** { ضم نون و واو معروف وکسر یای تحتانیٔ اول وسکون ثانیله ناله وزاری معناسنه :

بیت

چو بشنید از واین سخنها کریست
انوید و اشك ازدودیده بریخت
میر نظمی

**اُوبُرْدْ** { سکون واو وضم باء موحده وراء مهملهٔ ساکنه ایله بکاو فر وبرد معناسنه که بوغازدن آشاغی ایلتدی . یعنی یوتدی دیمك اولور .

برمن نهاد روی وبیو بردسربسر
نیرنك وسحر خاطر وطبع چواژدها
مسعود سعد سلمان

اصلنده باوبرد ایدی همزه یایه قلب اولنوب بیوبرد اولدی. بانداخت بینداخت اولدیغی کبی دخی امثالی چوقدر .

**آوَرْدْ** { ممدوده ده ذکری مروراید ن آورد معنالرینه مجمع الفرسده قصر الفله ده تجویز اولنمشدر .

**اُورَنْدْ** { سکون واو ونون وفتح راء مهمله ایله سکز معنایه کاور . اول فروشکوه معناسنه که افرند دخی دیرلر .

بیت

جهان خرم از فر واو رند او
هم ازمیر محمود وفر زند او
حکیم اسدی

ثانی تخت معناسنه‌درکه اورنك دخی دیرلر.

بیت

خسرو بحر وبرا بو اسحق
زیب شاهی وزینت اورند
شمس فخری

مسمط

شاه پدر فرزندتو میر بلند اورندتو
سدسکندربندتوخضرسخن‌پیوندتو
قوشك خطیب

ثالث پسندیده ومعتبر معناسنه :

بیت

سیاوش مراهمچو فرزند بود
که بافر و با برز و اورند بود
حکیم فردوسی

رابع عقل وعزت معناسنه :

بیت

کر ایدونکه آید زمینو سروش
نباشند افزون اورند و هوش
وله ایضا

خامس‌کی نشین اوغلنك نامیدرکه پدر لهراسب
دراروند دخی دیرلر :

بیت

هم اورند او کوهر کی نشین
که کردی پدر بر نشین آفرین
وله ایضا

سادس‌فریب‌ودغا معناسنه‌که‌مصدری‌اورندیدن
کاور. سابع بمعنی زندکانی‌که اورنك‌دخی‌دیرلر.
ثامن بجمع الفرسده مانی نقاشك ارژنك نام
کتابنه دیرلر . وکسر واو ایله‌ده خدعه
وفریب معناسنه مرویدر .

**اَوْرَنْد واَوْژَنْد** { کلاهماسکون واو وفتح زاء معجمه و زاء فارسیله بمعنی افکند و اوکند و انداز دخی
دخی دیرلر :

بیت

شمشیر توشیر اوزند برتاب توپیل افکند
یك حملهٔ توبرکند بنیادصد حصن حصین
مولانا جوهری

**اَوْکَنْد** { سکون واو و نون وفتح کاف عجمیله بمعنی افکند :

بیت

چشم مرد اوکند تیغ غمزه بردل‌میکشد
کوییا جلاد تیغش قصد کشتن میکشد
ابوالمعانی

**آوَنْد** { فتح واو و سکون نونله ظرف واناء معناسنه‌در :

بیت

بر چنبر سپهر منازل چو چرخ آب
هر بیست‌وهشت حکمت‌اویست‌چون‌اوند
خواجه عمید لویکی

مقتضای نظم اولدفده ممدوده‌ده اولان آوند
معنالریله مترادف اولور .

**اَهُنُودْ** { سکون ها وضم نونله.

**اَهوانْد** { سکون ها ونون وفتح واو ایله کلاهما خمسهٔ مسترقه‌نك اول کونی
آدیدر کذافی‌مجمع الفرس وفرهنك جهانکیری.

**اَیبْد** { سکون یای تحتانی وضم باء موحده ایله شرارهٔ آتش معناسنه‌در کذا
فی مؤید الفضلا .

**اِیلِیدْ** { سکون یائین تحتانیین وکسر لامله کاوجفت یعنی جفت اوکوزنه‌دیرلر.

**اِیمْد** { سکون یای تحتانی وکسر میمله صبان دموری بعض دیارده جفته‌ده دیرلر.

## مع الراء المهملة

**اَرْ** { حرف شرط اولان اکر لفظندن تخفیف اولنمشدر و دخی دولکر
آلتلرندن ارّه لفظندن مرخمدر بچقو معناسنه:

مثنوى

جوخستو نيايد نه بند دكر
بپرم ميانش ببر نده ار
نه من پيش دارم نه خمشيد فر
كه ببريد ببور ميانش به ار

حكيم فردوسى

ببور نام ضحاك در بو معنايه :

بيت

كلك مانى طبعش آن استاد چابك صور تست
كازر اندر دستكاه صنعتش ارميكنند

اثير الدين اخسيكتى

فرهنك جهانكيريده يانى آلنمش دانه‌نك سفلى‌سى‌كه هرويل وكنجاره دخى ديرلر .

**اَبْر** { سكون باء موحده ايله بولوط معنا. سنه‌كه ميغ دخى ديرلر اكرچه شا. هده احتياجى يوق لكن تبركا :

بيت

ابروبا دومه وخورشيد فلك دركارند
تاتو نانى بكف آرى وبغفلت نخورى

شيخ سعدى

مؤيد الفضلاده وادات الفضلاده وشرفنامه‌ده وجمع الفرسده ابر بمعنى مرد، يعنى آدم مسطوردر وبو معنايى مؤيد :

بيت

ازان ابر عاصى چنان ريزم آب
كه نارد دكر دست در آفتاب

شيخ نظامى

وفتح باء موحده ايله بوزن اكر بر معناسنه الى زائددر حكيم فردوسى شهنامه‌ده چوق يرده ايراد ايلمشدر :

بيت

ابرداه دو هفته شد كد خداى
كرفتند هر يك سزاوار جاى

**اَبِرْسِبَر** { سكون باء موحده و كسر را وسين مهملتين وباء فارسيله اسبر

ديدكلرى اولكه‌نك اسميدر، كذا فى جمع الفرس .

**اَبِرْسِيز** { سكون باء موحده و كسر را وسين مهملتين بعده ياى تحتانىٔ ساكنه ايله يغمورلى بولوط واولپرده‌كه مراد اوزره يغمورلى بولوط اوله اول موضعه ابرسير ديرلر وسير بر لفظدركه معناى لغويسى طوق و معناى مصطلحى‌سى مرادجه دوكر مسير وسرد سير كبى مرادجه اسى ومرادجه صوغوق ديمك اولور ،

**اَبْرَشَهْر** { ولايت نيشابورك اسم قديمى اولديغى جمع الفرسده مسطوردر شرفنامه‌ده بر روز معين آديدر ديو ذكر اولنمشدر .

**اَبْدَشَهْر** { رايرينه دال ايله بعض نسخه‌ده مرقومدر .

**آبْسَار** { سكون باء موحده و فتح سين مهمله ايله بيلكى طاشى‌كه فسان دخى ديرلر :

بيت

براى قطع عرق دشمن دين تيغ عزمش را
سراعد اكندرد دست همت سنك ابسارى

ابوالمعانى

**آبْشِخُور** { كسر باء موحده وسكون شين وضم خاءمعجمتين وفتح خا و واو معدوله ايله‌ده جائز ممدوده‌ده ذكرى مرورايدن آبشخورمعنالريله مترادفدر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**اَبْكَار** { سكون باء موحده و فتح كاف عجميله زراعت معناسنه :

بيت

جودرزه با بكار بيرون شود
يكى نان بكيرد بز بر بغل

شاه ناصر خسرو

عربيده كاف عربيله جمع بكره‌دركه صباحلر ديمك اولور ودخى قز معناسنه اولان بكرك جمعيدر .

**ابیر** { کسر یاء موحده و سکون یای تحتانیه‌له ایکی معنایه کاور، اوّل قوغه‌که عربیده دلو دیرلر، ثانی شرارهٔ آتش معناسنه‌در .

**اَثَر** { عربیدر بر قاچ معنایه کاور ، اوّل ایجاد و تألیف معناسنه :

بیت

کر امتیاز نام بود مطلب از اثر
این امتیاز کز تو نماند اثر بس است
مولانا صائب

ثانی نتیجه معناسنه :

بیت

تیغ آهم بفسون اثرم ساخته اند
پای تا سرز دعای سحرم ساخته‌اند
حکیم شفایی

وعقب وایز معناسنه :

بیت

امید رفته بکوی توام چواز سفر آید
بهر قدم که رود حیرتش بر اثر آید
طالب آملی

**اَثیر** { کسر ثاء مثلثه وسکون یای تحتانیله کرهٔ آتش که اعلای عناصرار بعه‌در کذا فی شرفنامه اما کتاب محمودیده: قیل فلك الدنیا وقیل فلك الافلاك وبمعنی سرشك چشم و آفتاب نیز کویند مسطوردر ،

**اَخْتَر** { سکون خاوفتح تاء مثناة ایله ذرت معنایه‌در . اوّل ستاره وطالع نیکو :

بیت

ملك دین رابقدرت کرکر
کشت مسعود عاقبت اختر
شمس فخری

دیکر :

بیت

ویحك آن باد پای مرکب شاه
که زند پشت دست بر اختر
وله

وبخت وطالع معناسنه :

بیت

مسخر شدش ملك ایران تمام
زکاری چنان اخترش داد کام
مولانا هاتفی

ثانی فال نیکو :

بیت

یکی اختری کفت ازان پس براه
کزینسان برم من سرسا وه شاه
حکیم فردوسی

ثالث بمعنی رایت‌در که درفش کاویانه اختر کاویان دیرلر وکاوهٔ آهنکرك مخصوص علمی‌در:

بیت

هر طرفی کاخترا و رونهاد
فتح دوید ودر دولت کشاد
میر خسرو

بیت

بتازید کاید بنزدیك شاه
چو ترکان بدیدند اختر براه
حکیم فردوسی

رابع مراد مبارك ومسعود اولمق :

بیت

چنین کفت هومان که این اخترست
که نیروی ایران بدواندرست
وله ایضا

**اَخْکَر** { سکون خاء معجمه وفتح کافله آتش قوری که زلك دخی دیرلر :

بیت

ازدر مشرق آتش افروزد
سوی هر روزن اخکر اندازد
حکیم خاقانی

دیکر :

بیت

یك یك برد بخلق فرو اخکر نجوم
از منقل سپهر شتر مرغ وارا بر

بو معنایی مؤید :

بیت

حرز مدحش بخوان وبرخوددم
پس بر ودر میانهٔ اخکر

اَخِیزْ { کسر خاء معجمه و سکون یای تحتانیله قطع سنور و بیان حدود ایچون وضع اولنان صره‌لنمش طاش ودخی دیوار بناسنده بنالر قور اعتبار ایتدکلری نسنه‌یه دیرلر :

بیت

خطهٔ فرمانر وایش آنچنان وسعت پذیر
در بیان حد ملکش کوه قاف باشداخیر
ابوالمعانی

اِدْبارْ { سکون‌دال مهمله وفتح باء موحده ایله بوغازدن اشاغی نسنه ایلتمك اویار معناسنه .

اَدْغَرْ { سکون دال مهمله و فتح غین معجمه ایله خانه‌لرده هوا کیرمك ایچون ایتدکلری بیوك بادکیرکه باد غرد دخی دیرلر کذا فی فرهنك جهانکیری .

اَدْفَرْ { سکون‌دال مهمله وفتح‌فایله برادر زاده‌که افدر دخی دیرلر بعض فرهنکده همشیره‌زاده‌یه‌ده دیرلر .

اَرْتِیشْداذْ { سکون راء مهمله وکسر تاء مثناة بعده یای ساکنه ایله ایکی معنایه‌در، اوّل سپاه و لشکر معناسنه زراتشت :

بیت

هنوز زند شاه ارتیشد اران
پیاده سلح پرور با سواران
بهرام

ثانی دشت قیچاق حدودنده بر نهر عظیم آدیدر .

اَرْدْشِیرْ { ایکی معنایه‌در اوّل بهمن بن اسفندیار شاهك لقبیدر جدی کشتاسب آنی شجیع ومرد دلیر کوروب لقبن اردشیر قودی که ارد قهر وخشم معناسنه‌درکه ذکر اولندی وشیرمعروف خشمناك ارسلان دیمك اولور .

مثنوی

همان اردشیر ش پدر کرد نام
نباشد بدید ارا وشاد کام
مراورا کنون مردم یاد کیر
همیخواندش با بکان اردشیر
حکیم فردوسی

وسلسلهٔ کیانیاندن بر پادشاه اسمیدرکه اردشیرین پرویز بن هرمزبن انوش الروان بن کیقباد شاهدر شعرای عربدن شمس الدین احمد الطینی نظمه کتورمش :

بیت

قهوة فارسية من خبايا
اردشير لنجله ابر ویز

اَرْزَکَرْ { سکون راء مهمله وفتح زاء معجمه وکاف فارسیله صوایجی اندا یشکر معناسنه‌در لغت محمودیده بمعنی اندیشه‌کر یعنی فکر ایدیجیدر .

اِزارْ { فتح زاء معجمه ایله صحاحده بمعنی درهم مسطوردر .

اَزْبَر واَزْبِیرْ { کلاهما بسکون الزاءالمعجمه اوّل فتح باء موحده ، ثانی کسر ایله و سکون یای تحتانیله خاطرده طوتمق وحفظ ایتمك ترکیده دخی ازبر دیرلر کذا في فرهنك جهانکیری :

بیت

روزی هزار بار بخوانم کتاب صبر
چشم نبست لاجرم ازبر نمیشود
حکیم خاقانی

قطعه

باعطارد بسر خامه سخن داند گفت
هرد بیری که بدیوان کند آنرا تقریر
ازپی رسم در آموختن نامه کنند
نامهٔ خواجه بزرگان ودبیران ازبیر
استاد فرخی

اَزْدَرْ { سکون زاء معجمه و فتح دال مهمله ایله لایق وسزاوار معناسنه:

بیت

صورت مردان طلبکاردر میدان بود
نقش بر ایوان چه سود رستم واسفندیار
حکیم خاقانی

بیت

روز ازدر بزم است شراب ازدر خوردن
هر چند چمن نیست کنون ازدر دیدار
وله

بیت

ریش ازبی کندن پیاپی
سر از در سیلی دمادم
حکیم انوری درهجو

اَژْدَرْ { سکون زاء فارسیله معروف اژدرهادن مخففدر :

بیت

چون اژدر چارپاست دنیا
کوهفت سرد منده دارد
استاد لطفی

اَزِیرْ { کسر زاء معجمه و سکون یای تحتانیله زاهد ومتقی وعاقل و دانا وزیرك وکامل معناسنه ممدوده ایله ده مرویدر:

آژِیر { کسر زاء فارسیله یوکسك بردن اقان صویك وچولمکده صو وامثالنك قینارکن اولان صداسیدر .

اَسْبانْبَرْ { سکون سین مهمله ونون وفتح باء موحدهٔ اوّل و ضم ثانیله بر شهرك نامیدرکه آنی کسری بنا ایلمشدر اصلنده اسفابور ایدی .

اَسْتارْ { سکون سین مهمله و فتح تاء مثناة ایله اطبا اصطلاحنده التی بچق درهمه دیرلر، برروایتده ربع مثقالدرکه دورت استار بر مثقال اولور نتکم :

بیت

اطبا که کردند وزن اعتبار
بشش درهم ونیم خواند استار
شاعر

اَسْتَرْ { قاطرکه عربیده بغل دیرلر .

آسْتِیرْ { سکون سین مهمله وکسر تاء مثناة بعده یای ساکنه ایله عند الاطبا نصف رطل اعتبار اولنور کذا فی نسخهٔ :

بیت

ازان داروی اسود بخشنده بکیر
بجوشیددر آب چند آستیر
حکیم اسدی

اَسْرارْ { کیزلو اولان نسنه جمع سردر :

بیت

خطبهٔ ملت ودین از سرکیر
کشف اسرار یقین از سرکیر
مولانا جامی

اَسْمَنْدَرْ { بر جانوردرکه اکا سامندر وسامندل وسامندور وسامندول

وسمندر و سمندل و سمندول دخی دخی دیرلر شرح وتفصیل سامندر لغتی ذیلنده ذکر اولنور انشاء الله تعالی :

بیت

آتشی بر دست دشمن در کرفت
تا خلیلش طبع اسمندر کرفت
شیخ عطار

اَسواْرِ { سکون سین ایله اوچ معنایه کلور، اوّل سفرنامهٔ حکیم ناصر خسروده مسطوردرکه صعید ولایتنده واقع برشهر آدیدر ولایت نوبه‌نك یولی درت فرسخ بر اول شهره قریب واقع اولمشدر وجانب جنوبیسنده بر عظیم طاغ واردر نیل مبارك آنك اتکنده چقاردیرلر، ثانی سوار یعنی آتلو، ثالث اهل کیلان اساننده اشکردن جمع قلیل مرتبه‌سنه دیرلرکه اللرنده اوق ویا چوماق اولوب جنك محلنده بربرلرینه تیز وچوماق ایرشدوره‌لر اول کمسنه‌ده‌کی تیر ویا چوماق نشانی اولیه اکا دلاور ومرد شجاع دیمزلر .

اَسپرْ { معروف کرفته معناسنه و دخی بر قلعه اسمیدر :

بیت

چور وببرج شرف کرد آفتاب منیر
دمید فاتحهٔ فتح بر حصار اسیر
نظیریٔ نیشابوری

اَشغَرْ { سکون شین وفتح غین معجمتین ایله اشقر معناسنه آتده اکثر وآدمده احیانا استعمال اولنور :

بیت

شوددر اسب وآدم وصف اشغر
در اسب مقبول دیکر نیست خوشتر
شاعر درقیافت نامه

اَشغُورْ { سکون شین وضم غین معجمتین ایله پورسق دیدکلری جانوردر بعض نسخه‌ده ضم الف ایله واقعدر .

اَغار { فتح غین معجمه ایله ممدوده‌ده ذکری مرور ایدن آغار معناسنه تفصیلی انده‌در .

اَفْدَر { سکون فا و فتح دال مهمله ایله برادرزاده‌یه دیرلر بعض فرهنکلرده همشیره‌زاده‌یه دیرلر بو شعیب :

بیت

سلسله جعدی بنفشه عارضی
کت سیاوش افدر وپرویز جد

اَفَر { فتح فایله بوزن اثر شیرازده بر ناحیه اسمیدر برقریه اسمیده اولمق مرویدر .

اَفْر { سکون فایله بوزن امر غمده ایکن بدیهی سرور وشادی ایرشمکه‌دیرلر ولاغر ایکن فربه‌اولمق وبونلر امثالی‌برامراتفده ایکن حال ایولکه مبدل اولمغه دیرلر :

بیت

دانم ازجا نان پیام وعدهٔ وصل آمده
افر حاصل شد بجانم کزغمش آزرده بود
ابوالمعانی

اَفْزارْ { سکون فا وفتح زاء معجمه ایله درت معنایه کلور اوّل ابراز معناسنه که کمون وفلفل وکشنیز وامثالی بهارلتله سحق ایدوب طعام اوزرینه دوکرلر زیاده لذت ویرر :

بیت

افزار زبس کنند در دیك
حلواز پس آورند بر خوان
حکیم خاقانی

ثانی آلات پیشه کران، یعنی ارباب صنایع آلاتی، ثالث کفش معناسنه که پای افزار دیرلر :

بیت

همو کلاه سری مید هد بتا جوران
که از کلاه سلاطین بپایش افزارست
میر خسرو

رابع باد بان یعنی کمی یلکنی کذافی فرهنك جهانکیری .

**اَفْسار** { سکون فا وفتح شین مهمله ایله یولار آتك اولسون غیری اولسون:

بیت

هرکه نبود سینهٔ او عشق یار
بهر او افسار و پالانی بیار
شیخ بهاء الدین عاملی

عربی

من فتی لم یعشق الوجه الحسن
قدم الرحل الیه و الرسن

**اَفْسَر** { سکون فا وفتح سین مهمله ایله ایکی معنایه‌در، اوّل شاهلره مخصوص اولان تاج مرصع معناسنه‌در:

بیت

سایهٔ حق جمال دینی ودین
زینت تخت و زیور افسر
شمس فخری

ثانی افساردن مخففدر .

**اَفْسُونْگَر** { معنای ترکیبی افسون ایدیجی حیله و خدعه ایتمکده استعمال ارلنور :

بیت

دل اژدهای سیه شد دونیم
زتد بیر افسونکران کرد بیم
مولانا هاتفی

**اَفْشار** { سکون فا وفتح شین معجمه ایله دوکیجی و صاحیجی معناسنه‌در اکثر ترکیب اولنمق معتاددر بدون الترکیب استعمالی قلیلدر :

بیت

بجر بو العجب آیین وکوه آه نشین
ببرق آتشبار وبابر آب افشار
خلاق المعانی

وخلانده معناسنه‌ده کاور :

بیت

منم کاوك خر فشار وکنك عالم سوز
حرامزاده و قلاش ورند آدمسوز
حکیم سوزنی

فرهنك جهانکیریده بمعنی ممد ومعاون ورفیق وشریك معنالرینه دخی بعض مرکباتده فاعل معناسنه کاور :

بیت

دلم دزد نظر اودزد آن دزد
عجب آن‌دزد دزد افشارچونست
حضرت مولانا قدس سره

جمع الفرسده بمعنی ریختن وخلانیدن‌مذکوردر وبعض نسخه‌ده چلاه دستکاهینك چوقوری معناسنه مرویدر و افشردن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبی اولور .

**اَفْشَرْکَر** { سکون فا و راء مهمله وضم شین معجمه‌ایله عصار معناسنه یعنی صقیجی هر نه اولورسه .

**اَفْگار** { سکون فا و فتح کاف فارسیله جراحت و آزردکی انسانده وحیوانده استعمال اولنور تحفة الاحبابده چاربانك حمل ثقلیدن ارقه‌سنده ظاهر اولان جراحت که یاغر دیرلر و ترجمهٔ مصادرده زمین کیر یعنی کوترم وبجای مانده یعنی یورلمش معناسنه منقولدر عربی کافله اندیشه معناسنه جمع فکردر .

**اَکّار** { فتح کاف مشدده ایله بمعنی باغبان کذا فی شرفنامه .

**اَکَر** { حرف شرطدر :

بیت

اکرآن ترك شیرازی بدست آرددل مارا
بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارارا
خواجه حافظ

وكاف عجمله فرهنك جهانكيريده عود معناسنه مذكوردر .

**اللّهُ اَكْبَر** { شيراز ناحيه‌سنده بر مشهور طاغ آديدر خواجه حافظ مدح ايتدوكى آب ركناباد كه :

بيت

بده ساقى مى باقى كه در جنت نخواهى يافت
كنار آب ركنا باد وكلكشت مصلارا

ديدوكى صو اول طاغده بر بيكاردن چيقوب ركناباد كنارنده جارى اولور .

**الو** { ضم لام ايله مدوده ذكرى مرور ايدن آلر معناسنه‌در كه حليمى بحر الغرائبده قصر الفله‌ده جائزدر ديو نقل ايتمشدر .

**اَلغاز** { سكون لام وفتح غين معجمه ايله چاپق معناسنه‌در كذا فى وسيله المقاصد .

**اَلغنجار** { سكون لام ونون وضم غين معجمه وفتح جيمله ايكى معنايه كاور اوّل محبوبان ناز وشيوه ايله ايلدكارى خشم واعراض معناسنه :

بيت

چوپير كشتى بيداد كشتى اى نادان
ترش بود پس هفتا دلاشك الغنجار

مختارى

ثانى بر نوع ميوه‌در زردالويه بكزر لكن رنكى يشل وبنفشى وصارى وقرمزى اولور طعمى ميخوش‌در آكا كرده آلو وآلوكرده وخلوكرده دخى ديرلر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**اَمار** { فتح ميمله ا هاركه كاغده وبز ايدرلر كثير ونشاسته وخطمى‌دن دخى ايدرلر ورقيق قماش آردينه دخى سوررلر .

**اَمارْكير و اَماره كير** { محاسب معناسنه‌در ممدوده‌ده مذكوردر قصر همزه ايله‌ده جائز اولدیغى جهانكيريده مسطوردر .

**اَمَر** { فتح ميمله بوزن كمر حقيقتا ومجازا عاقبت كار معناسنه‌در :

بيت

ببندند مردان زهمت كمر
كنند هردم انديشه درخود امر

مير نظمى

عربيده مبالغه ايله تلخ معناسنه‌در وسكون ميمله ينه عربيده حكم وفرمان وشغل وعمل معنالرينه‌در فارسيده دخى اول معنالر ايله استعمال اولنور .

**اَنار** { تركيده نار عربيده رمان ديدكلرى ميوهٔ معروفه‌در و خبرده وارد اولمشدر :

من اكل رمانة انار الله قلبه اربعين يوما

ممدوح ميوه‌در قرأن عظيم الشانده

فيهما فاكهة ونخل ورمان

ذكر اولنمشدر مفسرين بو آيت تفسيرنده ديرلركه فاكهه ذكرندن صكره نخلى و رمان ذكر اولنمسنك حكمتى كيمى سائر ميوه‌لردن امتياز وترجيح ايچوندر ديديلر و كيمى ديديلركه نخل و رمان فاكهه جنسنه داخل دكلدر نخل كه خرمادر غدا قبيلندندر ورمان كه اناردر دواقسمندندر والله اعلم بحقيقة الحال .

**اَنبار** { سكون نون وفتح باء موحده ايله درت معنايه كاور اوّل بمعنى پر يعنى طولو مملو معناسنه :

بيت

بيك سخن دهن آرزو فروبندى
بيك سخاشكم آزرا بينبارى

ظهير الدين فاريابى

ثانى خانه يقلمق وديوار يقلوب دوشمك معناسنه :

بيت

نه فلك رابكام بكذاريم
پنج وچاروسه راپنباريم

حكيم سنايى

بيت

زمين كرداب بامن كربنا شد آسمان خاكى
درانبارم بسيل اشك ازبن هفت بينانش

شمس طيبى

ثالث خار وخاشاك وسركين امثالى كه بعض

کوشه‌لرده بیغلوب چوریه مزروعاته قوت
بولق ایچون دوکرلر :

بیت

شعر رنکارنك ازطبع کج حیدر کلوچ
همچنین سر میز ندکز تودهٔ انبار کل
در هجوحیدر کلوچ

رابع حوض معناسنه‌که آب انبار دخی دیرلر:

قطعه

مشت کندم که اندرین دامست
هست آنرا مدد زانباری
باغ دنیا که تازه میکردد
آخر آبش بود زانباری
حضرت مولانا قدس سره

**اَنْبُرْ واَنْبُوْرْ** { کلاهما سکون نون و ضم باء موحده ایله قصاج که
عربیده کلبتین دیرلر :

بیت

دهن کوره کویا طعام آهنست
دوانکشت او همچوانبر شده
ابوالمعانی درهجو یکی کفته

**اَنْبِیْر** { سکون نون وکسر باء موحده وبای ساکنه ایله ایکی معنایه‌در
اول مجمع الفرسده کل تر وکل خشك بو
معناجه اضداددن اولور، ثانی بمعنی پرکردن
یعنی طولدرمق .

**اَنْجاز** { سکون نون و فتح جیمله بر ولایت اسمیدرکه خسر وپرویز
شیرین ایله آنك شهرنده ایام شتاده ویایلاقنده
ایام صیفده اوتوروب عیش وعشرت ایدرلر
ایدی .

**اِنْجیر** { سکون نون ویای تحتانی وکسر جیمله اوچ معنایه‌در، اوّل معروف
میوه‌در عربیده تین دیرلر ، ثانی فرهنك
جهانکیریده سوراخ مقعد معناسنه‌در :
انجیردن سوراخ کردن معناسنه‌ده منقولدر،
ثالث بر ایرمق آدیدر ولایت هراتده باغ
زاغان آراسندن کچر آکا انجیل دخی دیرلر
وزبان یونانیده حسده انجیر دیرلر .

**اَنْدایشکَرْ** { کهکل کننده یعنی صو ایچون صمانلی بالچق ایدیجی مراد
صوایجی دیمکدر :

بیت

چو تخمیر نجس ترکیب اورا
که اند ایشکر ترتیب اورا
میر نظمی در مذمت یکی

**اَنْدَرْ** { سکون نونله اوچ معنایه‌در، اوّل برکلمه‌در اوکی معناسنه یکی اوکی
بابایه پدر اندر اندر و اوکی آنایه مادر اندر
وکذلك برادر وخواهرده دخی بویله‌در :

بیت

در مظالم بنزد معد لتش
چه‌قریب وجه خویش وچه اندر
شمس فخری

ثانی درون معناسنه که اندرون لفظی بوندندر
مثلا اندر خانه دیرلر دردرون خانه دیمکدر:

بیت

چوماه نخشب اندر چاه نخشب
سه‌روزان ماه درچه بودتاشب
مولانا جامی

حضرت یوسف علی نبینا وعلیه السلام حکا.
یه‌سنده‌در، ثالث عربیده اولان فی‌معناسنه‌در
شیخ سعدی کلستانده وبشکر اندرش مزیت
نعمت دیدوکی بو معنایه‌در بو معناده لفظ در
ایله بربرینه قائم اولورلر اما قاعده اولدرکه
تحسین لفظ ایچون اولان حرف بای جمع ایتمك
مراد اولنسه بر ترکیبده با تقدیم اولنور
مثلا بریغ درست کبی و بدریادر منافع کبی
وبشکراندرش کبی متقدمین اشعارلرنده‌چوق
واقع اولور اما متأخرین ایکیسنك جمعنده
نوع ثقلت اولدیغندن عیب عد ایدرلر وجمع
ایتمزلر .

**اَنْدَرْخُوْرْ** { اندر خورد مرقوم معناسنه‌در سزاوار و لایق
معناسنه :

بيت

مرزنا نست جامه اندر خور
حيدر ومرد جوشن اندر جور
حكيم سنايى

**اَنْدُشْمارْ** { سكون نون و شين معجمه وكسر دال ايله اشكار اصدا وجهرايله نسنه اوقومق كذا فى وسيلة المقاصد

**اِنْكارْ** { سكون نون وفتح كاف فارسيله پندارنده و تصور كننده يعنى صانيجى وتصور ايديجى بو معناده صيغهٔ امرده اولور مثالى :

بيت

چون عاقبت كار فنا خواهد بود
انكاركه نيستى چو هستى خوش باش
شيخ عمر خيام

نسخهٔ ميرزا ابراهيمده تصورمعناسنه‌در وكسر همزه ايله نكارنده يعنى نقاش معناسنه‌در :

**اَنْكَدارْ** { سكون نون و كاف فارسيله قاصنى‌يه مشابه براغاج صمغى‌در تعريب اولنوب انجدار ديديلر كريه رايحه‌سى واردر :

**اَنْكُشْتَرْ** { يوزك معناسنه مهر اولسون غيرى اولسون هرنه‌كه كوچك پرماغه طاقيلور اكا ديرلر :

بيت

جهان بزيرنكين توبا چو انكشتر
كنند بچشم حسود توروزكار انكشت

**اَنْكُشْتِ تَرْ** { اورته پرمق ديمكدر تركيده يوزك ديدكلرينك اصلى اوزوكدر نتكم مير عليشير ديمشدر :

بيت

خاتم لعلينك اكر اغزيمغه يتسا تيشلا كوم
مهراتياردا‌ءوم ياپوشغان كبى باسقاچ اوزوك

**اَنْكُور** { تازه اوزوم عربيده عنب ديرلر كسرعين وفتح نونله طالب آملى :

بيت

شراب كهنهٔ ماشيره كشت ازواژكون بختى
اكر زينسان بماند هفتهٔ انكور ميكردد

صحيح شرابه شراب انكورى ديدكلرى تازه اوزمدن غيريدن دخى شراب اولور لكن اوزومدن اولان جمله‌دن اعلى اولور :

**اَوارْ** { اوج معنايه‌كاور اول دفتر حساب ثانى ديوانخانه ثالث ريزهٔ آهن بو اوج معناده اواره دخى دينلور تفصيلى محلنده ذكر اولنور انشاءالله تعالى .

**اَوْبارْ** { سكون واو وفتح باء موحده ايله برقاچ معنايه‌كاور اول يوتمق‌ابتلاع معناسنه‌در شر فناده مسطوردر :

مسمط

آن‌روح دوزخ باربين حور زبانى‌ساربين
بحر نهنك او باربين آهنك اعدا داشته
حكيم خاقانى

بومعنايى مؤيد :

بيت

زهى ز لطف تو يك شمه خضر جان پرور
خهى ز قهر تو رمزى نهنك مرك او بار
شمس فخرى

مؤيدالفضلاده اوبار خانهٔ باشد و چيزى‌كه جانور زنده وافر و برد چون ماهى و زهر مهلك و آتش غالب و دخى امردر يوت معناسنه و براقمغه‌ده امر اولور اما ادات الفضلاده انجق خانه معناسنه روايت اولنمشدر وانباشتن و اوباريدن لفظلرندن صيغهٔ امر ووصف تركيبى اولور .

**اَوْدَرْ** { سكون واو وفتح دال مهمله ايله فرهنك جهانكيريده برادر بدركه عربيده عم ديرلر .

**اَوْزارْ** { سكون واو و فتح زاء معجمه ايله درت معنايه‌در اول كمى يلكنى ثانى دست افزار يعنى ارباب صنايع آلاتى ثالث كفش رابع بعض ادويهٔ حاره‌كه دوكوب انجه اليوب طعامه قورلر اكا ابزار وافزار دخى ديرلر اما دست افزار معناسنده عربيله مشتركدر زيرا آلات اهل صنايعه اوزار ديرلر .

اَوْزَرْ { سكون واو وفتح زاء معجمه ایله مشتری یلدزینك بر آدیدرکه
برجیس دخی دیرلر :

بیت

نیکبختی تاج دولت برسرش
بوده ازشش طارم اوزر همسرش
میر نظمی

اَوْغَرْ { سکون واو وفتح غین معجمه ایله ایکی معنایه‌در اول مجمع کبار
ومحفل اشراف ثانی روزکاری وافر اولان
یره دیرلر کذا فی فرهنك جهانکیری .

اَوْکارْ { سکون واو و فتح کاف فارسیله مجمع‌الفرسده سرکذشت صاحبی‌که
ترکیده بوکاو دیرلر و دخی مست لایعقل
وافکار مرقوم معنالریله مترادفدر .

بیت

هم بجان خسته هم بتن رنجوز
هم بخون غرقه هم زغم افکار
رشیدالدین وطواط

اَوْکِزْ { سکون واو وکسر کاف عجمیله خرما لیفندن بوکلمش رسن‌که
جلاه وغیریلر قوللنورلر .

اَوْنارْ { سکون واو و فتح نونله بمعنی خسبیدن یعنی یاتمق .

اَوَّلْ عُنْصُرْ { یعنی‌خاك کذا فی‌المحمودی .

اَهْوارْ { سکون ها وفتح واو ایله واله وحیران معناسنه :

رباعی

در راه خدا مکوکه رهوار بماند
بکذشت‌واز وبس درشهوار بماند
حق‌جو حق‌دید خلق‌حیران ماندند
شط رفت بجوجودی اهوار بماند
مولانا سجانی

اَهْمَرْ { سکون ها وفتح میمله سك مانند برجانوردر سلاطین ماضیه‌دن
برینك زمانـنده ظهور ایتدی دیرلرکه اندن

اقدم وجودی عدیم ایدی . بعده شغالده
اسم اولدی. کذا فی مجمع‌الفرس

اَهْوَزْ { سکون ها و فتح واو ایله ایکی معنایه‌کاوراول فرهنك‌جهانکیریده
معشوق ومحبوب معناسنه‌در .

قطعه

بزی همچنان سالهای دراز
دمان ورمان و چمان و چران
دوکوشت‌همیشه سوی کنج کاو
دوچشمت همیشه سوی اهوران

بیت

درجنت مجلست چراکاه
آهو حرکات اهو رانرا
حکیم خاقانی

مجمع‌الفرسده بر شهرك اسمیدر جمله خوا
صندن‌درکه بر کمسنه انده اقامت ایلسه دنیایه
حرصی زیاده وخسیس وبخیل اولور .

آیارْ { سال رومیانده آخر بهار آیی‌در . یونانی مایس دیرلر .

بیت

این‌هنوزاول‌آذارجهان افروزست
باش‌تاخیمه زند دولت نیسان وایار
شیخ سعدی

اِیْدَرْ { سکول یای تحتانی وفتح دال‌مهمله ایله بمعنی اینجا یعنی بوتده دیمك
معناسنه :

بیت

ناوردهٔ برون‌چومنی درهزار سال
اینك تو ایدری فلکا ومن ایدرم
سید حسن غزنوی

بومعنایی مؤید :

بیت

درنك او زایدر بری بی نیاز
بود کاید آن بخت برکشته باز
حکیم اسدی

ٱیْوازْ { سكون یای تحتانی وفتح واو ایله مسافر کیجه یوله کتمك كوندز کتمکه شبکیر دیرلر .

بیت

شب وروز از رفتن بی درنك
زشبکیر و ایوارش آید بتنك
مولانا هاتفی

## مع الزاء المعجمه

اَبْخازْ { سكون باء موحده وفتح خاء معجمه ایله بر ولایت اسمیدر . اكثر خلقی مغان وترسا وظلم وجورله مشهوردر .

بیت

در ابخاز یان اینك كشاده
حریم رومیان اینك مهیا
حکیم خاقانی

اَبْرازْ { سكون باء موحده و فتح رایله افزار واوزار مرقوم كبی بهاراتی دوكوب نرم ایدوب بر ظرف ایچنده حفظ ایدوب طعام تناولنده اوزرینه دوكرلر . كذا فی مجمع الفرس .

اَبْرَزْ { سكون باء موحده وفتح راء مهمله ایله همدان اولكه سنده بر طاغ نامی در .

اَپَرْویزْ { فتح باء فارسی وسكون راء مهمله ویای تحتانی و کسر واو ایله پرویز ایله معناده مترادفدر . باب الباء مع الراده ذكری تفصیل اولنور . انشاءالله تعالی

اَبیزْ { کسر باء موحده وسكون یای تحتانیله شرارهٔ آتش معناسنه در .

بیت

هست آهم ز آتش دوزخ ابیز
استاد منجیك

اَتْسِیزْ { سكون تاء مثناة وكسر سین مهمله ایله نام پادشاه خوارزم درکه ممدوح رشید وطواط در وعلامهٔ زمخشری دخی آنك زماننده رئیس العلما ایدی . كذا فی شرفنامه .

اَخْتَرِ سَرْسَبْزْ { یعنی ستارهٔ سعدو فال سعد معناسنه در . كذا فی شرفنامه .

اِخْكُوزْ { سكون خاء معجمه وضم كاف ایله بادام چغله سی وناپخته خرما .

اَرْدْپُوزْ { سكون راء مهمله ودال موقوف وضم باء فارسیله الواندن فستقی رنکه دیرلر . جامهٔ اردپوز بر داشت کبی .

اَرْزْ { سكون راء مهمله ایله درت معنایه کاور . اول جاه ومرتبه معناسنه .

بیت

پسنده کنم زین جهان مرزخویش
بداند مکر پایه وارز خویش
حکیم فردوسی

بو معنایه :

بیت

بروت توکه مرا کوبا رزمن بخرد
مکر بروی زمینز ردهد بجای کیا
مختاری

ثانی قدر وقیمت معناسنه :

بیت

بر دو باری کن وقناعت ورز
تا بدلها قبول یابی وارز
شیخ اوحدی

بیت

شهنشاه برکشت از راه مرز
بهمدان بباید بیفزود ارز
حکیم زجاجی

ثالث معین معناسنه :

بیت

صرف کردم دروه غم هرچه هستی دارشتم
بی سرو سامان بماندم ار زدر عالم نبود
ابوالمعانی

رابع برنسنه‌یه مالك معناسنه :

بيت

کرده آماده دلم بهر نثار مقدمش
در اشك چشم راچندانکه بی‌ارزی شدم

وله

آَرْزِيزْ { سکون راء مهمله ویای تحتانی وکسر زاء معجمه ایله معادندن قلای درکه جمیع قلزاتدن خفیفدر . نتکم شیخ الرئیس ابن سینا ایکی بیتده اوزان مغادنی بیان ایتمشدر .

قطعه

نه‌فلز مستوی‌الحجم را چون برکشی
اختلاف وزن دارد هر یکی بی‌اشتباه
زرلکن‌زیبق الماسرب دهن ارزیزحل
فضه‌ند آهن یکی مس وشبه‌مه صفرماه

بو حساب اوزره ارزیز حل دیدوکی اوتوز سکز اولور .

آَرْنَوَازْ { جمشید شاهك همشیره‌سی نامی درکه ضحاك تزویج ایتمشدر .

بيت

در ایوان شاهی شب دیر باز
بخواب اندرون بود با ارنواز

حکیم فردوسی

آَرْنِيبَرْ { سکون راء مهمله وکسر نون ویای ساکنه بعده باء مکسوره ایله ترخون دیدکلری سبزه‌در . تخمی اولمدیغندن جو بن دیکرلر بتر .

اِزِيزْ { کسر زاء معجمه و سکون یای تحتانی ایله بانك وناله معناسنه :

مثنوی

کردبا او یك بهانه دلپذیر
خود شد ستم زین کنیزك من‌نفیر
زین سبب‌کز غیرت ورشك کنیز
مادر و فرزند دارد صد ازیز
مادر و فرزندها بس حقهاست
اونه‌درخوردوچنین جوروجفاست

حضرت مولانا قدس سره

آَسْب اَنْكِيزْ { ایکی معنایه‌در اول اول مهمارکه مهمیز دخی دیرلر . براوجی تکرلکلی دموردر . چزمه اوکچه‌سنه میخلنمش آتی آنکله سوررلر . ثانی صیغهٔ اسم‌فاعلدر . اسب انکیزنده معناسنه وصیغهٔ امرده اولور. آت‌قوبار معناسنه :

آَسْب تَازْ { سکون سین ویا فتح تاءمثناة ایله ایکی معنایه‌در اول‌صیغهٔ امردر آت سکرت‌در معناسنه ثانی شهور ملکی‌نك اون سکزنجی کونی اسمیدر . کذا فی فرهنك جهانکیری

آَفْرَازْ { سکون فا و فتح راء مهمله ایله اون ایکی معنایه‌کلور . اول بمعنی بالا یعنی یوقاروکه مقابلی نشیب درفراز دخی دینلور .

بيت

ز بس رفعتش شاهباز خرد
نیارد بر افراز بر تر پرد

استاد لبیبی

ثانی بلند معناسنه‌در . بو معاده‌گاه اسم فاعل اولور وگاه صیغهٔ امر استعمال اولنور .

بيت

دائم ز جهانیان سر افراز

ابو عاصم

ثالث منبر معناسنه :

بيت

خطیبان پس از نام پاك امام
بر افراز ازین شاه بردند نام

حکیم زجاجی

رابع بمعنی جمع سیف اسفرنکی :

بيت

روح اقسام شادمانی را
از پی بزم تو کند افراز

خامس‌فرهنك جهانکیریده بمعنی پسته سادس بمعنی نزدیك بوایکی معنایه :

بيت

آمد افراز برشاه دلیر
بوده افراز میانرا شمشیر

میر نظمی

سابع بمعنی کشاده وپهن ثامن بمعنی پیش تاسع بمعنی ازین باز عاشر بمعنی نشیب بو معناجه اضداددن اولور. حادی عشر سرکش ثانی عشر خرزه بومعانی فرهنك جهانکیریدن منقولدر .

**اَفْرُوْ** { افروختن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبیدر. عالم افروز مجلس افروز ودل افروز کبی :

بيت

ای روی توماه مجلس افروز
بنشین چوماه مجلس افروز

ابو عاصم

**اَلْبُرْزْ** { سکون لام ورا وضم باء موحده ایله برمشهور طاغ آدیدر . غایت عالی وعظیم اولدوغندن عظیم نسنه‌لره مثال ایراد ایدرلر . نتکم تیمور نامه‌ده اشکر وصفنده :

بيت

زدریا کذر کرد البرز کوه
درآمد بسر حد ایران شکوه

مولانا هاتفی

فرهنك جهانکیریده بر پهلوان ایرانی نامیدر .

**اَلْدِكُزْوَاَیلدِكُزْ** { کلاهما بسکون اللام وکسر الدال برمعروف ومشهور پادشاه اسمیدر .

**اَلْكَزْ** { سکون لام وفتح کافله کج زبان یعنی پلتك عربیده الکن دیرلر .

بيت

مکر درسخن الکزست آن جوان
نخواهد رود هیچ حرف ازدهان

میر نظمی

**اَنْبَازْ** { اورتاق عربیده شریك معناسنه : در توحید :

بيت

اوست درقدرت بصنعش بی نظیر
نیست انباز و وکیل وهم وزیر

وله

**اَنْدَازْ** { بش معنایه کلور . اول انداختن لفظندن صیغهٔ امردر .

بيت

آهسته صبا دست درآن پیرهن انداز
یك کل زکریبانش بدزدو بمن انداز

حکیم شفایی

ثانی وصف ترکیبی اولور . بمعنی رند میخوار ومست اوکار ثالث قصد معناسنه بوایکی معنایه ترتیب اوزره :

بيت

باز ابرو کرد بالا ترك تیر انداز من
عالمی را کشت ودارد این زمان انداز من

مولانا عبدالرزاق کاشی

قصد معناسنه :

بيت

کر مرغ سازند از کلم بربامش افتم ازهوا
خواهم شد آخر صیداومیدانم ازانداز خود

سیفئ بخاری

رابع تخمین ایلمك :

بيت

شدند آن هزبران آهو شکار
برانداز آهو برآهو سوار

مولانا هاتفی

خامس بمعنی قیاس :

بيت

جاودان شاد زیاد آن ملك کامروا
لشکرش بی عدد و مملکتش بی انداز

استاد فرخی

**آنْدَرَزْ** { سكون نون و را و فتح داء مهملتين ايله ايكى معنايه‌در اول وصيت معناسنه :

بيت

همه اندرز من بتو اينست
كه تو طفلى و خانه رنكينست
حكيم سنايى

ثانى نصيحت معناسنه :

بيت

مرا طبيب دل اندر زكونهٔ كردست
كزين سواد بترس از حوادث سودا
حكيم خاقانى

راء مهمله‌نك ضمى ايله‌ده دخى مرويدر .

**آنْدُرُوزْ** { سكون نون وفتح دال وضم راء مهملتين ايله چارسووبازار وبيع وشرايه مخصوص اولان موضع ومكان معناسنه :

بيت

چه سود دست شد شعرمن دلفروز
كسى كى خرد نيم جو اندروز
مير نظمى

**آنْدَزْ** { سكون نون وفتح دال مهمله ايله انداز لفظندن اختصار اولنمشدر. قصد وتخمين معنالرينه كذا فى مجمع الفرس .

**آنْدُوزْ** { اندوختن و اندوزيدن لفظلرندن صيغهٔ امر ووصف تركيبيدر . غم اندوز وزر اندوز كبى ودخى جمع ايديجى معناسنه اولور .

بيت

نقد بقارا عمل اندوز كن
قيمت فرداى خود امروز كن
مير خسرو

وجمع ايتمك معناسنه مصدر استعمال اولنور.

بيت

كنجها كيرو سائلانرا بخش
دوست اندوز ودشمنانرا سوز
بدرالدين كاشى

**اِنْكَازْ** { سكون نون و فتح كاف عجميله فرهنك جهانكيريده ارباب صنايع آلاتيدر .

**اَنْكَزْ** { سكون نون و فتح كاف عجميله دمير بيل كه آنكله زمين هموار ايدرلر . كذا فى المجمع اما نسخهٔ ميرزا ابراهيمده ضم كافله مرويدر ومؤيدالفضلاده اول دموردركه آنكله فيلى يوريدرلر .

بيت

چو طورست پيل وچو موسى مهاود
بجاى عصا انكز مار پيكر
ابوالفرخ رونى

استعاره طريقيله آلت رجله‌ده ديرلر .

**اَنْكِيزْ** { تحريك معناسنه صيغهٔ امر ووصف تركيبيدر .

بيت

آنكه ميكشت مراغمزهٔ خونريز توبود
كرچه‌اوكشت وليكن همه انكيز توبود
استاد دقيقى

ودخى حسن واطافت معناسنه :

بيت

هرچندكه آن رخ كل انكيز نشاند
مارا بر آتش برد و تيز نشاند
مير خسرو

ودخى قصد وعزيمت معناسنه :

بيت

وه‌كه بازآن سنكدل عاشق كشى انكيز كرد
چرخ تيغ غمزهٔ اوزابه مجنون تيز كرد
رياضى سمرقندى

**اَنَزْ** { فتح نونله بوزن جرز فرهنك جهانكيريده بدوزشت معناسنه :

بيت

تودر گشت باچهرهٔ گل انارى
زبى عاشقان انز پر كله

مولانا محتشم كاشى

وسكون نونله بوزن كنز مرجمك معناسنه‌در.

بيت

هركه شد قانع به بلغو رانز
ميشود او مالك بى رنج كنز

مير نظمى

**اَوْرازْ** { افراز مرقومك جميع معنالريله مترادفدر. كذا فى مجمع الفرس.

**اَهْوازْ** { بصره شهرينه قريب بر شهر اسميدر . روايت اولنوركه بر كمسنه اول شهرده بر سنه مقيم اولسه عقلى مختل اولور . حالا ويران اولمشدر .

بيت

نه دير مانده‌كه تا پيش توخراج آرند
ز مصر وكوفه و بغداد و بصره واهواز

حكيم سوزنى

ومنقولدركه زهرناك عقربى اولور . هركيمى صوقسه البته هلاك ايلر .

بيت

زهر كيفيت حيات دهد
در سر نيش كژدم اهواز

سيف اسفرنكى

**اَهِيزْ** { كسر ها و سكون ياى تحتانيله بمعنى آهسته :

بيت

اهيز رفته بكويش رسيده‌بودم‌دوش
مكر پسين نفسم در رسيده بودبكوش

ابوالمعانى

**اَيازْ** { شاه محمود غزنوينك وزيرى ونديم و مصاحبى ايدى . خاص ايازلقله شهرت پرداز ايدى .

بيت

اى عشق مكش تيغ ستم بردل محمود
آن شاه‌كه صيد حرم زلف ايازست

طالب آملى

بيت

دل محمود اكر همى خواهى
دست‌كوته مكن ززلف اياز

مولانا صائب اصفهانى

## مع الزاء الفارسى

**اَرْنَيْژْ** { فتح را وسكون نون وكسر باء موحده بعده ياى ساكنه ايله ترخون ديدكلرى سبزه معربى طرخوندر .

**اَنْدَرْواژْ** { فرهنك جهانكيريده بمعنى نكون و آويخته‌كه اندر ولو اندر واى دخى ديرلر .

**اَنْكَژْ** { انكژ مرقوم معنالريله مترادفدر

بيت

پيل مستم مغزم از انكژ بيا شوبند ازانك
كر بيا سايم دمى هندوستان ياد آورم

حكيم خاقانى

## مع السين المهمله

**اَخْتَرْ شِناسْ** { منجم ورمال معناسنه :

بيت

دركتاب طالع ماديده‌بود اختر شناس
از سر زلفت بسى تشويش دردور قمر

كمال اسمعيل

بيت

ارسطو و كلامان اختر شناس
بساعت فكندند طرح اساس

مولانا هاتفى

**آدُوسْ** { ضم دال مهمله و واو معروفله فرهنك جهانكيريده اول كمسه‌نه

دیرلرکه برعلت سببی ایله کوزینه قره صو ایتمش اوله .

**اَرْجِس** { سکون راء مهمله وکسر جیمله برکوه بزدك اسمیدرکه مدی الایام باشنده قار اکسك اولمز . حتی زلال دیدکلری نسنه‌انده بولنور وزلال اکادیرلرکه بریرده یاز وقیش قار طوروب من‌بعد زائل اولمیه ایچنده یینه قاردن پرمق قدر قورد کبی نسنه حاصل اولوب ایچی طولو صو اولور . شکردن لذیذ وقاردن بیاض وصوقی برمنلا مجوندە شاعر دیمشدر :

**اَرَس** { فتح راء مهمله ایله بوزن مرس بر نهر عظیم اسمیدرکه روان اولکه‌سندن جاری اولوب نخجوان صحراسندن کچوب ارّان ناحیه‌سنه واردقده برقاچ بخش اولوب اون اطرافك مزروعات و باغچه وبوستانلرین سقی ایتدکدن صکره تکرار مجتمع اولوب بر بیوك نهره قاریشوب دریای فارسه دوکیلور. برفائده‌لو صودر .

بیت

ای صبا کر بکذری برساحل جوی ارس
بوسه‌زن برخاك آن‌وادی ومشکین‌کن نفس
خواجه حافظ

بیت

در آورد کشتی باب ارس
ز دریای لشکر ارس ماند پس
مولانا هاتفی

وقیچاق شاهلرندن برشهزاده نامیدر .

بیت

به‌بر ارس خان سپردش عنان
قوی دست کردش بتیغ و سنان
وله

وسکون رایله بوزن درس اشك چشم معناسنه‌در .

بیت

ز آهم بودیك شراره ز رخش
ارس را بود ارس من مایه بخش
قریع‌الدهر

بو معنایه :

بیت

ارس‌شد ارس‌من درجست وجو یت
سبو یی پرنرفت ازوی بکو یت
استاد لطیفی

وکسر را ایله آردج اغاجی‌در. بعض‌فرهنکده چنار اغاجی منقولدر .

**اَرَسْطَالِیس** { معلم اول لقبیله مشهور بر حکیم ذوفنون درلسان یونانیده‌معناسی استاد کل‌دیمکدر . مرویدرکه اول نامی ارسطو ایدی . بعده ارسطالیس دیدیلر . بعده ارسطابلیس ایلدیلر . بعده کیدرك ارسطاطالیس اولدی . اصلی بودرکه عادت حکمای قدیم بویله‌درکه هربر حکیمك علمی وعلم حکمتده عملی زیاده اولدقجه‌اسمنه بر حرف زیاده ایدرلر . علومی افلاطوندن اخذ ایتمشدر. منقولدرکه مزبور حکیم ارسطو نام طفل ایکن افلاطون صاحب فنونه خدمت ایلدی . افلاطون اوائل حالنده ملك روفسطالیس نام بر ملکك حکیمی ووزیری ایدی . ملك مزبور بطاقروس نام فرزندین افلاطونه شاکرد ایلدی. اولدخی ملکزاده‌یه تقید تام واهتمام مالاکلام ایدوب تعلیم علم ایلدکجه فهم وذکا ودرك وکیاستدن بی‌نصیب اولغله اصلا برنسنه اخذ ونعلم ایلمدی ، افلاطون هرچندکه تفهیم و تکرار ایدردی . اصلا فائده ویرمزدی . مکر اول اثناده ارسطو هربار استماع تعلیم ایتمکله علومی اتقان و تقریر حکیمی ضبط واذعان ایدر ایمش و اول زمانده قاعده بویله ایمش‌که بر حکیم برتلمیذین باشقه‌چیقارمق مراد ایلدکده برروز جمعیتده شاکردی کرسی‌یه چقاروب تعلم ایتدیکی علومی خلقه افاده ایدر . حکیم

اولمغه لیاقتی ظاهر اولورسه پادشاه طرفندن باشنه تاج مرصع و اکتنه خلعت فاخرهٔ ذی‌قیمت کیدیروب نامنه حکیم دیرلرایدی . مکر یوم معهودده ملك اوغلنی حکیمه ابرام و الحاح ایله کرسی‌یه چقاردر . ملك زاده اول محلده اصلا نطقه قادر اولمدوغندن ملك دلکیراولوب افلاطونه خطاب وتقید ابلمیوب تعلیمده اهمال وتکاسل ایلمش‌سز دیوعتاب ایتدکده افلاطون ارسطو یه اشارت ایدوب ارسطو دخی بی‌باك کرسی‌یه چیقوب اولقدر معلومات صرف ایدرکه جمیع خلق عالم تحسین وآفرین‌ایدر . افلاطون ملکه ایشته اوغلکه بن بوعلومی تعلیم ایلمشیدم واکا تعلیم ایدرکن بواوغلان ایراقدن اشتمکله اخذ ابلمش اما نه چاره جناب حضرت واهب‌الامال جل عن‌الشبیه و المثال اکا نصیب ایتمامش بوکا احسان ایلمش بو طفل یتیم استماع ایتمکله بو مرتبه‌یه واصل اولدی دیدکده ملك بالضروره ملزم اولوب بر قاعده احسانلر ایدوب ارسطویه حکیم تسمیه ایلدیلر .

**اَرُوسْ** { ضم راء مهمله و واو معروفله متاع وکالا معناسنه :

بیت

یکروز چارپا ببرداسبم ازکله
روزدکراروس وقماش‌ازنهادندن

پور بهای جامی

**اَرِیسْ** { کسر راء مهمله و سکون یای تحتانی ایله بمعنی زیرك وهوشیار عربیده متابع معناسنه و کسر همزه وراء مشدده ایله‌ینه عربیده مزارع معناسنه‌در .

**اِسْپَرِیسْ** { سکون سین وراء مهملتین وکسر باءفارسیله آت‌میداننه دیرلر .

بیت

زهی پادشاهی‌که سطح فلك
بود بندکان ترا اسپریس

شمس فخری

**اَسْرِیسْ** { بحدودده ذکری مروراید آسریس مرقوم معناسنه :

**اَشْکبُوسْ** { سکون شین وکاف وضم باء موحده ایله کاشانی برمبارز پهلوان اسمیدرکه افراسیابه امداده کلمش ایدی . افراسیاب دخی سپهسالاری طوس ونودرزایله ایران لشکری جنکنه کوندردی رهام کودرز اکا مقابل اولدی اما مقاومت ایده‌مینجه همان رستم زال پیاده ایریشوب بر زخم تیر ایله اشکبوسی خاك هلاکه دوشوردی .

بیت

پیاده ازآنم فرستاد طوس
که تا اسب بستانم ازا شکبوس

حکیم فردوسی

**اَطْلَسْ** { معروف ساده طوقنمش حریر قماشدر وفلك تاسع اسمیدر کواکبدن خالی اولدوغی اجلدن اطلس‌تسمیه اولنمشدر وبرکتاب اسمیدر .

**اَفْسُوسْ** { اوچ معنایه کلور اول بر کلمه‌درکه متحیر حالت حیرتده تکلم‌ایدر ودریغ‌وحیف وحسرت معناسنه :

بیت

افسوس ازان کسان که ندانند اینقدر
از عمرآن خوشست که یکلحظه با همند

خواجه حافظ

و بوندندرکه برشی ضایع اولسه یاخودفائده‌لو مصلحت فوت اولسه ایراد ایدرلر .

بیت

آخر افسوستان نیاید ازانك
ملك‌دردست‌مشت افسوس‌است

حکیم انوری

ثانی: لاغ وسخره‌یه‌ده دیرلر .

بیت

برخرید ارفسون سخره وافسوس کنند
و انکهی جزکه همه تذبل و افسون نخزند

حکیم ناصر خسرو

ثالث ظلم وستم وبيراهى معناسنه :

قطعه

اى صدر نائى بوولايت فرست تو
معزول كن معينك ومنجوس دزدرا
زهـاى بيشمار بافسـوس ميبرد
آخر شمار اوبكن ازبهر مـردرا

**آكارسى** { فتح كاف وكسر راء مهمله ايله عربيده كما تركيدى طوملان ديدكارى‌در بعض صحراده نمناك ومتعفن يرلرده حاصل اولور اما فرهنك جهانكيرى صاحبى نقل ايدركه نمناك ومتعفن يرلرده ومزبله‌لرده وشراب كويلرى ديبنـده بتر برآدم قبوغنى صويوب وقوريدوب نيم درم مقدارينى تناول ايلسـه بيهوش ايدر واكر بركمسـنه جنابت وناپاك ايكن يسه نسلى منقطع اولوب من‌بعد اولادى اولمزوايكى درهم مقدارينك تناولندن حذر وسـكته عارض اولور احتمالدر هلاك ايليه واكر هلاك ايلمزسه عسرالبول وهيض ايراث ايدر اكا سماروغ وهكل دخى ديرلر اكرچه فرهنك جهانكيرى صاحبى بويله نقل وروايت ايلمس اما فقيره شبهه حاصل اولدى اول اجـلدنكه فقير طب كتـابلرنده كوردم كثرت تنـاولندن اخلاط غليظـه تولد ايدر متعفن اولديغى مقرردرحتى برسنه يرنده قالسه ايچنده يلان حاصل اولور ديو يازمشـلر بزم ديارمزه قريب جول يرلرده غايت ايريسى اولور شول مرتبه‌كه بعض سنه‌لرده خصوصا ايام وباده بش قيـه واون قيه وبعضـيسى دكرمان طاشى جرمنده اولور بهر سنه فصل بهارده خرده‌لرين عربان وتركمان طـائفه‌سى چيقاروب شهر حلبه كتوررلر يمورطه وقيمه ات ايله قبوغنى صويوب پشوررلر تناولى غايت شـايعدر غـدائيتى زياده‌در ومقوئ باهدر ودوكوب صوين كوزه چكسه‌لر وجعت زائل ايدوب نور چشمى زياده ايدر حالبوكه فرهنك جهانكيرى صـاحبنك نقلنه مخـالفدر احتمالدر انك ولايتنده حاصـل اولانده سـتيمت اوله والله اعلم :

**آكلوس** { تورانيلردن برنامدار پهلوان ناميدر رستم النـده هلاك اولدى .

بيت

بپرسـيد الكوس جنكى كجاست
كه چندين همى جنك شيران بخاست

فردوسى

**آلماس** { نوع جواهردن ذيقيمت طاشدر ودخى جوهردار دميره ديرلر تيغ وخنجر وغيرى :

بيت

همين بسست كه الماس خاطرم دارد
چوخنجر ملك‌العرش برزبان كوهر

ظهير فارابى

**امبرباريس** { ميمله امبربارس واميربارس دخى ديرلر برنوع چالى يمشيدر حوضتى واردر ربنى قايناودوب شكر ايله شربت ايدرلر طبيعتى يارد ويابسدر معده‌يه قوت ويرروطعامه اشتهابى قوى ايدروصفرايى قمع وحماى صفراوى‌يى دفع ايدر .

**انبيس** { سكون نون وكسر باء موحده وبعده ياى تحتانى سكونيله پاك اولمش غله خرمنى يعنى صماندن وكسـمكدن آيرلمش دانه احمد بن اسمعيلك مشكلات نام كتابنده بويله منقولدر ومحمد هندوشاه نخجوانى صحاحده آخرينى نون ايله روايت ايلمشدر .

**اندروس** { سكون نون وفتح دال وضم راء مهمـليت ايله بركمسـنه ناميدركه هار نام جزيره‌ده هـارو نام بر شخصك هارونه نام زوجه‌سنه عاشق اولوب جزيره‌ده سـاكنه اولوب كيجه‌لرده آتش ياقرلر اندروس آتش ضياسيله درياده شنا- ورلك ايدوب هارونه ايله بولشور ايدى اتفاقاً بركيجه روزكار وشدت باران اتشى سوندردى اندروس قرا كوده قالوب دريايه غرق اولدى نته‌كم عنصرى وامق وعذر انام نظمنده ده كچمشدر :

بيت

نه من کمتر ازاندر وسم بهر
نه هارونه انباز عذر ابچهر

**اَنِپس** { باغچه معناسنه‌در:

بيت

درجهان‌دیکرنباشدغیر ازینهاخوش انیس
چون کنارآب وباده یار باشد در انیس
شاعر

انیس اول عربیدرندیم ومصاحب یاران معناسنه‌در

**اَوْدَسْ** { سکون واو وفتح دال‌مهمله‌ایله قارش معناسنه‌درکه بدست دخی دیرلر کسرتین ایله عربیده وجب و شبر دخی دیرلر .

**اِوْرَسْ** { کسر واو وسکون راء مهمله‌ایله سرو کوهی درکه عربیده ابهل دیرلر .

**اَیاس** { ایاز مرقوم که سلطان‌محمودك ندیم وانیسی ووزیر جلیسی ایدی :

بيت

کرتو مرد طالبی وحق شناس
بندکی کردن بیاموزاز ایاس
شیخ عطاردر منطق الطیر

بيت

خویشتن راتور هاکن چون ایاس
تازشه بینی تولطف بی قیاس
حضرت مولانا قدس‌سره

## مع الشين

**اَبْرَشْ** { سکون باء موحده و فتح راء مهمله ایله کمال باشا زاده چپل آتدر بولفظك آته اطلاقی باعتبار الوصفدر دیمش وآته ابرش دینلدیکی :

بيت

چو برابرش تند کشتی سوار
بلرزیدی از هیبتش کوهسار
حکیم فردوسی

وبر معناسی دخی وجود انسان وحیوانده فضلات بلغمدن خارج جلدده بیاضلق ظاهر اولور اکا برص دخی دیرلر لسان عربده آته دینلدیکی شایعدر نتکیم :

بيت

واقبح من یلقی الی اللهو سابقا
فتی عاد منه ادهم الرأس ابرشا
وجیه الدین ابن الدوری

جغتای لساننده چپل آته ابرش‌دیرلر .

**اَبُوقابِیش** { اعشابدن براوت کوکیدر صابون کبی کوپکلنور آنکله اثواب یقارلر .

**اَخْتَرِ دانِش** { اضافتله مشتری وعطارد یلدزلرینه دیرلر کذا فی شرفنامه .

**اَخْرُوش** { سکون خاء معجمه وضم راء مهمله ایله بمعنی خروش :

بيت

شادی وخوشی امروز به اردوش کنم
بجهم دست زنم نعره واخروش کنم
استاد منجیك

**اَخْش** { سکون‌خاء معجمه ایله بوزن‌رخش قیمتدار معناسنه مثلا کالای‌اخش وکوهر اخش دیرلر بولغت اکثر فرهنکلرده ممدوده ایله مرویدر اما رسالهٔ ابوجفص سعدی ده قصر الفله روایت اولنمشدر :

بيت

خود نماید همیشه مهر فروغ
خود نماید همیشه کوهر اخش
استاد عنصری

ومعیارده شمس فخری الف ممدوده وخاء مفتوحه‌ایله‌آتش وزنی‌اوزره نقل‌ایلمشدرکامر

**اخکُوش** { سکون خاء معجمه وضم کافله ناپخته میوه وغیره :

بيت

نشود دوست بی جفا و خدوش
که رطب بود پیشتر اخکوش
استاد لطیفی

اَخْكُوكَشْ { بركاف زياده ايله اخكوش مرقوم معناسنه اولدوغى
مجمع الفرسده مسطوردر .

اَدانُوشْ { بركسنه‌نك آديدركه اندراس انى نامه ايله عذرايه كوندروب
يقين اولمغه اذن طلب ايلمشيدى عذرا دخى غضبه كاوب اوروب بركوزين چيقاردى :

بيت

بروجست عذرا چو شير نژند
بزد دست و چشم ادانوش كند

استاد عنصرى

اَرْزِشْ { ارزيدن لفظندن اسم مصدردر قيمت ونسنه‌نك لايق اولان بها
ومدح وثنا معناسنه .

اَرِسْطَمَنْدَشْ { سكون را و فتح سين مهملتين‌وميم ونون ساكنه
وكسر دال مهمله ايله بر حكيم اسميدركه اسكندر ذوالقرنينك انيس وجليسى ايدى كذا فى شرفنامه .

اَرِشْ { كسر رايله ايكى‌معنايه‌در اول‌ساعد انسان ثانى برمق اوجندن درسك
باشنه وارنجه مقداره ديرلر :

بيت

بكف ماروش نيزهٔ ده ارش
زخبون عد و يافته پرورش

مولا هاتفى

بيت

هما نجايكى سهمكين چاه بود
كه ژرفيش نهصد ارش راه بود

حكيم اسدى

اما صاحب فرهنك منظومه بومعنايه فتح رايله نقل ايدوب ديمش .

بيت

دبو اهرمن آزرست آتش
ساعد نيند هر دوارش آرش

ثانى شروان ولايتنده برشهرآديدر وعربيده راى ساكنه ايله ايكى معنايه‌در اول ديت جراحت معناسنه :

بيت

دركتاب حسن اينست حكم كيش عاشقان
روزمحشرمى‌نخوا هند از توارش كشتكان

ابوالمعانى

ثانى برقوم وبر طائفه اراسنه فساد براغوب جنك وفتنه قوپارمق معناسنه‌در .

اَرْفِشْ { سكون راء مهمله وكسر قافله نسخهٔ ميرزا ابراهيمده وبعض
فرهنكلرده كاروان معناسنه مذكوردر

اَرِيشْ { كسر را مهمله و سكون ياى تحتانيله مؤيد الفضلاده زيرك
وهوشيار معناسنه در بومعنايى مؤيد :

بيت

شود مال و جاه و بزركى به پيش
كند هر كه كارى بعقل واريش

مير نظمى

اَزْخَشْ { سكون زا وفتح خا معجمتين ايله‌مجمع‌الفرسده يلدرم‌معناسنه‌در

اَژْدَهافَشْ { سكون زا فارسى‌وكسرفايله نام ضحاككدركه اژدرهاك
دخى ديرلر :

بيت

ببايد شها نرا كنون كفت راست
كه آن بى بها اژدهافش كجاست

حكيم فردوسى

اِسْپَرِيشْ { ذكرى مرور ايدن اسپريس معناسنه‌دركه شين‌ايله‌ده‌مرويدر

بيت

چو كشته‌به تندى‌سوار اسب خويش
دليرانه كرده بعزم اسپريش

مير نظمى

آشْ { علامت ضمير غائبدر بركلمه‌نك آخرنه متصل اولدقده الفى حذف اولنور
اما كلمه آخرنده ها علامت واقع اولسه الفى ثابت اولور .

آشْكَشْ { سكون شين معجمه و فتح كافله برمبارز پهلوان آديدر.

آغالش { ممدوده ده ذکری مرور ایدن آغالش معناسنه درکه کذا فی فرهنك جهانکیری .

آکارش { مع السین‌ده مذکور اولان اکارس معناسنه درکه شین ایله‌ده مرویدر کذا فی مجمع الفرس .

آکنش { کسر کاف وسکون نونله نسخهٔ میرزا ابراهیمده وادات الفضلاده دیوار تعمیر وبنا ایتمك بومعنایه :

بیت

نباشد اکر دوستی حق شناس
بماند اکنشی که شد بی اساس

میر نظمی

اناغافش { فتح نون وغین معجمه وکسر فایله اعشاب قسمندن بر اوتدر آت کوزنده کی اولدقده دوکوب سووسه‌لر فی‌الحال دفع ایدر .

اناغالش { فا یرینه لامله بودخی مذکور اوتدر آت کوزندکیسنه نافع‌در .

بیت

دیدم دو چشم رقیب علت رمد دارد
کفتم که این حیوان اناغالش علاج کن

ابوالمعانی

انبارش { سکون نونله وفتح با موحده وکسر را مهمله ایله یصدق وامثالی نسنه‌لر ایچی عربیده حشو دیرلر :

بیت

جو مخزن پرمکن ازهر چه یابی
مساز انبارش خوردن شکم را

وله

انبوش { سکون نون وضم یا موحده ایله انبوت مرقوم معناسنه وتره کوکنه‌ده دیرلر .

اندایش { سکون نون وفتح دال مهمله وکسر یای تحتانیله صوابالچنی نتکم اندایشکر صو ایچی‌در .

اندخش { سکون نون وخا معجمه وفتح دال مهمله ایله فرهنك جهانکیریده پناه وپشتی یعنی حمایه .

اندوخش { اندوختن‌دن اسم مصدر درکار وکسب معناسنه :

بیت

مکافاتش شوددر روز محشر
ازاندوخش اکر نیکست اکر بد

ابوالمعانی

انکارش { سکون نون وفتح کاف فارسی وکسر راء مهمله ایله دفتر محاسبات ودخی افسانه واحوال کذشته معناسنه :

بیت

هرکجا مجمعی بودز شهان
همه ازوی کنند انکارش

شمس فخری

اوباش { سکون واو وفتح باء موحده ایله آلفته وآلوده ولوندبی‌کار :

بیت

بهیچ قبله نیا مدفر وسرا وباش
زهی مراتب رند وعلو همت او

خواجه کمال خجندی

مرحوم کمال پاشا زاده لغت مشترکه‌در عیار وقلاش معناسنه ودخی دانا مقابلی اولان سفیه ونادان معناسنه دیمش وبو بیتی استشهاد ایلمش

بیت

توهم دانی که کردانا واوباش
نداند نقش راکس به زنقاش

اوزایش { بمعنی افزایش فا ایله واو ارا سنده تبادل مقرر اولمغله استعمالنی تجویز ایتمشلر .

اویش { کسر واو وسکون یای تحتانیله سعتر معناسنه‌در .

بیت

چه کنی دنیای ودین وخرد زیراك
خوش نباشد بی نان زیره واویش

شاه ناصر خسرو

## مع العين مهمله

اَقْطاع { سكون قاف وفتح طاء مهمله ايله سربست واوجاقلق و مالكانه تصرف اولنان قرا واراضى وباغ وبوستان وغيرى :

بيت

كرفتم كه خود خدمتى كردهٔ
نه‌پيوسته زاقطاع او خوردهٔ

اُنْجُوغ { سكون نون وضم جيمله ايكى معنايه‌در اول انجقرق زغنك‌دخى ديرلر عربيده قواق ديدكلرى ثانى اوجق‌كه تخاله وديو فرساى دخى ديرلر انجوغ كرفته دينلور :

اِيْقاع { سكون ياى تحتانى وفتح قافله غماز ومفسد وسخن چين‌معناسنه‌ابو المعانى

بيت

هرزه‌كويى وفتنه وايقاع
اين‌تراخود بمحنت اندازد

## مع الغين المعجمه

اَرْغ { فتح راء مهمله ايله ايچى طلو وصاغ جوز يعنى چورك وچتن اوليه

اَرُوغ { ضم‌راء مهمله وواو معروفله نسل واعقاب وآل واحفاد معناسنه ماوراء النهر لغتيدر .

اَزُغ { فتح زاء معجمه ايله برقاچ معنايه مرويدر اول باغ چبغنك بوداتوب دوشنلرى‌كه عربيده قصابه وجلمه ديرلر ضم جيمله وقره ايلك وكف وپاص وچورعش نسنه واغاج بوداغى واغاچ يپراغنك ابتدا چقان كوزى وسپسى نسنه‌لر واوكى قوشى معنالرينه‌در .

اَزُوغ { ضم زاء معجمه ايله كف يعنى ژنك ممدوده‌ده ذكر اولنمشيدى‌ميرنظمى ازساقى نامه :

بيت

دل ازكرد غم چون كرفته ازوغ
بزن صيقل ازبادهٔ پر فروغ

اَزِيغ { كسر زاء‌معجمه وسكون‌ياى‌تحتانيله خاطره لايح اولان نسنه خطور معناسنه ابوالمعانى :

بيت

ازيغ خاطر عاشق نباشد
بغير فكر و صلت تا قيامت

اَطْفالْ باغ { شرفنامه‌ده سبزه ونباتات ونهال نورسته وشاخ تازه معنالرينه مسطوردر .

اَفْرُوغ { سكون فا و ضم راء مهمله ايله پرتو آفتاب وضياى قمر وضوء شمع وقناديل وچراغ ابو شكور :

بيت

چوبر رويت افتاد ازپيرى انجوغ
نه بينى دكر دردل خويش افروغ

اَلنَّجُوغ { فتح لام وسكون نون‌وضم جيمله النجوخ مرقوم معناسنه‌كه عود اغاجيدر .

اَمْرُوغ { سكون ميم وضم راء مهمله ايله عالى رتبه ومهابت وفر وشكوه معنالرينه مير نظمى :

بيت

بهر رودر خودش امروغ دارد
چراغ قدر وجاه افروغ دارد

اَنْباغ { سكون نون وفتح باء موحده ايله قومه عورت معناسنه‌كه برآدمك ايكى يا اوچ عورتى اولدقده بربرلرينه انباغ ديرلر ووسى ونبايغ دخى دينلور .

بيت

زين قحبه‌كه خواهران انباغى
هستنددر وچهارهم پهلو
حكيم ناصر خسرودر مذمت دنيا

انجغ وانجوغ كلاهما بسكون النون وضم الجيم

بيرلكدن چهره‌ده وسائر اعضاده اولان شكن وپچش معناسنه :

مصرع

چوبر رویت ازپیری افتاد انجوغ

**آیاغ** { بزم میده دور اولنان قدح معناسنه چغتای لغتیدر اما فارسیده استعمالی غابت شایعدر فرهاد نامه‌ده ساقی‌یه خطاب ایدر .

بیت

مینی دین بانكلیغ می پرست ایت
نولا جینی ایاغلر بیر لامست ایت

**چغتای**ده ساقی‌یه ایاغچی دیرلر .

## مع الفاء

**اژدف** { سكون زاء فارسی وفتح دال مهمله ایله آلچ دیدكاری طاغ یمشیدر واغاجنه‌ده اژدف دیرلر عربیده زعرور دیدكاریدر .

بیت

نیابی اگر میوهٔ آبدار
شود اژدف اندردهان خوشكوار

میر نظمی

**اسپرسف** { سكون سین مهملهٔ اولی وفتح ثانیه وباء فارسیله شرفنامه‌ده اسپریس مرقوم معناسنه‌در .

## مع القاف

**ابلق** { لفظ عربیدر اما عجمده استعمالی شایعدر اكثر آلاجه آتده استعمال اولنور .

بیت

خروشیدن ابلق خان سم
شده نعرهٔ آفت كاودم

مولانا هاتفی

بیت

میان دلیران یل نامدار
برون آمده اسب ابلق سوار

میر نظمی

**ابیق** { كسر باء موحده وسكون یای تحتانیله آبی رنكه دیرلر مثلا ماینك غایت آجقی واكا بكزركه بین الناس نیرنك دیرلر .

بیت

نسای شام پس پردهای چرخ شدند
لوای روز چوبرزدسر از فضای ابیق

شیخ آزری

**آزاد خلق** { كامل الخلقه یعنی وجود واندامده تمام الاعضا وعقل ودانشی وآداب ومعرفتی مكمل اولان آدمه دیرلر كذا فی شرفنامه .

**ازرق** { سكون زاء معجمه وفتح راء مهمله ایله جام جهان نمای جمشیدر كه جام جم دخی دیرلر انك خطوطندن كنارینه قریب برخطك آدیدر كذا فی شرفنامه :

**اشاق** { فتح شین معجمه ایله غلام بچه كه وشاق دخی دیرلر

بیت

بفرمود اشاقان دركاه را
زدن برلب جوی خركاه‌را

شیخ نظامی

بوبیتدن خدمتكار اولمق فهم اولنور .

**امیر صاحب دلق** { یعنی امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب كرم الله وجهه ورضی الله عنه كذا فی شرفنامه بعض فرهنكده امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه اولمق مذكوردر .

**انباق** { سكون نون وفتح باء موحده ایله سرد یوثان یعنی كیدی باشی :

بیت

همیشه دست بخیر باشدت بوفاق
بكار ساز مجردان شوی انباق

عبید زاكانی

**انوق** { ضم نونله لوری قوشی معناسنه‌در كذا فی نعمة الله اياق پياله وكاسه وقدح كه بزم میده دور اولنور ایاغ مرقوم معناسنه كذا فی المحمودی :

ایلاق { سکون یای تحتانیله ادات الفضلاده برشهر اسمیدر .

بیت

اکرخانرا بترکستان فرستد مهر کنجوری
پیاده از بلا ساغون دواند تاباپلاقش

بلاساغون جیحون کنارنده واقع بر شهردر وشرفنامه‌ده ایلاق براغاج اسمیدر ولغت محمودیده پادشاهلرك ایام تابستانده نشیمنکاهلرینه دیرلر رومده یایلاق دیدکاری یردر وکسر الفله دخی مرویدر .

## مع الکاف

آبَرَك { سکون باء موحده وفتح راء مهمله ایله سونکرکه عربیده سفنج دیرلر ومعنای عربیسی مبالغه ایله مبارك مماسنه افعل تفصیلدر :

بیت

اشك دیده میکشد ازموج دریای دلم
دود آه ابرسیه مانند ابرك بوده است

آپَرْناك { ضم باء فارسی وسکون راء مهمله وفتح نونله فرهنك جهانکیریده جوان معناسنه‌در :

اَبلَك { سکون باء موحده وفتح لامله دورنك معناسنه عموما سیاه وسفید معناسنه خصوصا :

قطعه

تاسوی اونکشد دولت اوپیش کان
خصم شادست بدلجوئی تیر ناوك
جون بد اندکه بدور تودورنکی عیب است
صبح صادق نکند ادهم شب را ابلك

اَبُوالکُنْجِك { فتح کاف فارسی وجیم وسکون نونله بوزن ابوالمنجك بمعنی مضحك وطرفه :

بیت

عبادت کردن بی‌علم ودانش عابد جاهل
بشیطانی ابوالکنجك شود بازهد یعنی ابوالمعانی

آتابَك { فتح تاء مثناة وباء موحده ایله مربی ومعلم معناسنه واعتمادالدوله خصوصا :

بیت

بایتیمی چو مصطفی میساز
جکنی جبرئیل اتابك تست

حکیم خاقانی

وملوك شیرازه اتابك لقب اولمشدر شیخ سعدینك ممدوحی اولان سعد بن زنکی اتابك سلطان سنجر ایدی‌که سنجر آنی حاکم شیراز ایلمشیدی سنجرك وفاتندن صکره شیرازده مستقل پادشاه اولدی اتابك خطابی کندوده قرار ایلدی اتابك عبارتی‌جغتای لسانیدر انجق انلرك عادتلری اوزره کلمه‌ده بریا زیاده ایدوب اتابیك دیرلر فترهاد نامه‌ده خاقان چینك وزیری ملك آرا حقنده دیمشدر :

بیت

هم‌اول فرهادغه ایردی اتابیك
کوروب فرهادخود آنی اتادیك

انلر اتابیك معناسنه اتکه دخی دیرلر .

اَخْسِیسَك { سکون خاء معجمه ویای تحتانی وکسر سین مهمله اول وفتح ثانیله ماورا النهرده ناحیهٔ فرغانده برشهر اسمیدر کذا فی‌فرهنك جهانکیری

اَخْشِیك { سکون خا وکسر شین معجمتین ایله اخشیج مرقوم معناسنه کذا فی‌فرهنك جهانکیری :

اَخْکُوك { سکون خا معجمه وضم کاف عجمیله میوهٔ نارسیده اخکوش مرقوم کبی :

بیت

زفیروزه وازمرد دکر
نماینده اخکوك نورس ببر

آذاك { فتح ذال مهمله ایله جزیره معناسنه‌که دریا اورتاسنده واقع اولور آبخو وآبخوست دخی دیرلر ممدوده ایله آذاك دخی دینلمشدر :

**اَدرَنْكْ** { سكون دال وفتح را مهملتين ايله رنج وزحمت والم ومشقت معناسنه‌در :

بيت

برجان حزين رحم كن اى ظالم دل سنك
كزدردغم عشق تودل كشته پرادرنك
ابو المعانى

**اَراشْتَكْ** { فتح را مهمله وتا مثناة وسكون سين مهمله ايله قرلغوج كه پرستوك وپرستو دخى ديرلر عربيده خطاف ديدكلريدر :

**اَرَاكْ** { فتح را مهمله ايله مسواك معناسنه لفظ عربيدر لكن دهان اعجامده دخى مستعملدر :

**اَرْشَكْ** { سكون را مهمله وفتح شين معجمه ايله اويقو اوتى فرهنك جهانكيريده كسر را وسكون شين ايله رشك وحسد معناسنه مسطوردر :

بيت

ارشك وبغض وحسد ازدل تو بيرون كن
اكرترا بشود مطلب نكو كارى
ابو المعانى

**اَرِكْ** { سكون را مهمله ايله ايكى معنايه‌در اول بيوك قلعه ايچنده اولان كوچك قلعه‌يه ديرلر ثانى ولايت سيستانده مخصوص برقلعه آديدر :

بيت

جنكها كرده چوجنك دشت بلخ
قلعه ها كنده چوارك سيستان
استاد فرخى

بيت

شاهى كه فتحها ست مراورا چوفتح ارك
شاهى كه جنكهاست مراورا چوجنك خان

زبان علمى اهل هندده نير اعظم اسماسندندر :

**اَژْدَنَكْ** { سكون زا فارسى ونون فتح دال مهمله ايله صحاحده اسم ديوان مسطوردر :

**اَژْدَهاكْ** { سكون زا فارسى وفتح دال مهمله وها ايله ضحاك مارينك اسميدر ضحاك لقبيدر اصلى ده آك ايدى تعريب ايدوب ضحاك ديديلر زمان اولده برذى قوت پادشاه ايدى بامرالله تعالى ايكى اوموزى باشنده يلان ماننده ايكى پارچه ات بتمشيدى كتدكجه اوزايوب يلان باشى كبى باشلرى اولوب قوللرى دلوكنه كيروب زياده وجع وزحمت ويررلردى بروجهله علاج پذير اوليوب بركون ابليس لعين حكيم صورتنده كلوب هركونده هربرينه برر آدم ويرك حتى ساكن اولوب زحمت ويرمسونلر ديو تلقين وتعليم ايتمكله عذابى شديد اولدوغى اجلدن هركون ايكى آدم قتل ايدوب بينى‌لرى ايله علاج ايدرلردى بوحالتله نيجه زماندن‌صكره خلقك جانه كار ايدوب كاوۀ آهنكر تحريكيله اوزرينه‌غلو ايدوب‌قتل ايلديلر ويرينه‌فريدون نام شهزاده‌يى كتوروب پادشاه ايلديلرتفصيلى شهنامه‌ده وآخرتواريخده مسطوردر :

بيت

جمشيد تاجدار بيك ان‌سربريد
ده آك اژدهاك اسيردومار كرد
عبدالقادر نائنى

بيت

باتوكسى كه يكسرمو آورد خلاف
موبرتن ازخلافش چون اژدهاك بود

**اَزَفَنْدَاكْ** { ممدوده‌ده ذكرى مروراپدن آز فنداك مرقوم كبيدرقصر الفله‌ده جائز كورمشلر :

بيت

همچو ازفنداك بودست باشهاب ثاقبى
قصد اعدارا كه‌دردستش شودتيروكمان
ابو المعانى

**اَژَنْكْ** { فتح زا فارسى وسكون نون ايله غضب ياخود طبعه ناخوش نسنه عارض‌اولدقده‌چهره‌ا كشيدوب‌يوز بورشدرمق معناسنه‌در كذا فى شرفنامه :

**اَژْهَراك** { سكون زا فارسی وكسر ها وفتح را مهمله ايله اژدهاك مرقوم كبی نام ضحاكدر :

بيت

ايا شاهی كه ملك توقديمست
نه باكت بردهٔ ناك اژهراكا

استاد دقيق

**اَسْب خَنْك** { كسر خا معجمه وسكون نونله دمور قيری آته ديرلر

اما خنك قوله آته دخی ديدكلری مسموعدر اما اضحی بوز رنكلو آت اولمقدر :

بيت

چوز درخت زرين براسب خنك
كشيده زرشكش عدو آدرنك

حكيم اسدی

**اَسْك** { سكون سين مهمله ايله بمعنی قاصد خبر ابلدبجی :

بيت

كنج حيرت را كرفته بوده ام شب تاسحر
اسك غم آمدبنا كه كرد جانان جان طلب

ابو المعانی

**اَشْك** { سكون شين معجمه ايله ايكی معنايه در اول هر قطره يه ديرلر عموما :

بيت

چنان شد ظلم در ايام اوكم
كه اشكی درميان بحر قلزم

شيخ عطار

وكوز ياشی قطره سنه ديرلر خصوصا بومعنا ايسه معروفدر سرشك ايله مترادف المعنی در ثانی ملوك عجمدن برطائفه در اشكانيان ديرلر ابتدا پادشاه اولانلرينك آدی اشك اولمغله اولاد واعقابنه اكا منسوب طوتوب الف نون كه ادات جمعدر يای نسبتله اشكانی وبرالف ونون دخی نسبتی تأكيد ايچون زياده ايدوب اشكانيان ديديلر ملوك عجم قديم الايامده درت طائفه اولوب برينه داديان وبرينه كيانيان وبرينه اشكانيان وبرينه ساسانيان ديدكلری كتب تواريخده مسطوردر :

**اَفْشَك واَفْشَنْك** { كلاهما بسكون الفا وفتح الشين المعجمه

ثانی نون زياده سيله مؤيد الفضلاده وفرهنك جهانكيريده شبنم معناسنه مرويدر :

بيت

باغ ملك آمد طری ازرشحهٔ كلك وزير
زانكه افشك ميكند مرباغ وبستانرا طری

استاد رودكی

بيت

شدعرق زيزان پری روز يرزلفش از حجاب
بركل رعنا مكركه افشنك افتاده است

ديكر

**اَكْمَاك** { سكون كاف وفتح ميمله فیٔ واستفراغ معناسنه عربيده

القلس ديرلر كذا فی شرفنامه

**آكْ** { ممدوده ده مذكور اولان آك كيدركه قصر الفله ده مرويدر :

مثنوی

آن فكنده بجاه بهرا كم
وان بها كردنم بهژده درم
قيمت مرد قلب بی كم وبيش
اوزهژده هزار عالم پيش

**اَلْچِيچَك** { سكون لام ويای تحتانی وكسر جيم فارسیٔ اول وفتح ثانيله

شرفنامه ده نام پادشاه زاده اولدوغی مسطوردر اما قنغی پادشاه زاده در يازمامش :

**اُلُوچَك** { ضم لام وواو معروف وفتح جيم فارسيله صدفه مشابه برنوع

دريا بوجكيدر آندن كرودر ويشان كشكول ايدرلر :

بيت

درميان چشم من تخم الوچك كاشتم
لكلكم كردی وانكه بذر من ميكاشتم

حضرت مولانا قدس سره

**آنارمشك** { رمان مصدریدر الفك حذفیله نارمشك دخی دیرلر هندی لسانده نالكیر دیرلر .

**آنبانك** { سكون نون اول وفتح ثانیله طغرجق آخرنده‌كی كاف تصغیر دركوچك طغارجق وچانطه اولور .

**آنبوهناك** { لفظ مركبدر انبوه‌كه جمعیت معناسنه وناك اختلاطدن عبارتدر اشراب طریقیله نمناك وغمناك كبی معنای تركیب غلبه‌لو دیمكدر .

**آنجرك** { سكون نون‌وفتح جیم وراء مهمله ایله برروایتده كسر جیمله ایكی معنایه‌در اول برصحرا آدیدر .

بیت

بدشت انجرك آرام كردند

بنوشانوش می درجام كردند

شیخ نظامی

ثانی مرزنكوش معناسنه‌در .

**آنجكك** { سكون نون وفتح جیم وكافله حبوبات قسمندن برنوع سیاه دانه‌در ایچی بیاض امروده چكردكنه‌بكزر .

**آنجلك** { سكون نون وضم جیمله لذت ولطافتی اولیان میوه‌یه دیرلر كذا فی شرفنامه :

**آنجوك** { سكون نون وضم جیمله مؤید الفضلاده برصحر اناسی‌اولدیغی اوزره مسطوردر .

**آندك** { سكون نونله قلیل معناسنه‌كه مقابلی بسیاردر .

بیت

اندك اندك نوش كردن باده‌را

بهتراز بسیار خور افتاده‌را

میر نظمی

**آندوهناك** { غصه‌لو معناسنه لفظ مركبدر اندود ایله ناكدن :

بیت

دركلستان عندلیب وفاخته زار وحزین

هركه‌دور افتدزجانان‌همچو من‌اندوهناك

ابو المعانی

**اندیشناك** { اكرچه معناسی فكرلودر اما غمناك اولوب فكرلو اولمقدر .

**آندیك** { سكون نون ویای تحتانی وكسر دال مهمله ایله ایكی معنایه‌در اول نسخهٔ میرزا ابراهیمده بمعنی بوكه‌عربیده عسی ولعل ولیت‌كه تمنی وترجی معناسن افاده ایدر اصلی بودكه ایدی دالی حذف اولنوب بوكه دیدیلر وادات الفضلاده اندیك باید معناسنه‌در كلام استاداندن دخی بووجه‌اوزره استنباط واستخراج اولنور .

بیت

كرخوارشدم پیش بت‌خویش روابود

اندیك بر بهترخود خوار نباشم

میر عماره

بیت

كرحلهٔ حیات مطرا نكرددت

اندیك درنمانی ازین كسوت‌وبها

خاقانی

اما بوابیات معنای اوّله شاهددرلر .

بیت

هرچندكه بودیم زهجران توغمكین

اندیك زهجران توشادیم دكربار

رشیدالدین وطواط

بیت

كر یار نداند خطر وقدر توشاید

اندیك فلك داند قدر وخطرتو

حكیم قطران ارموی

ثانی بمعنی زیراكه وچراكه :

بیت

باآنكه من‌ازعشق تورسوای جهانم

هم راضیم اندیك توزیبای جهانی

اثیرالدین اخسیكتی

**آنك** { سكون نونله‌بوزن رنك بال آریسی عربیده نحل دیرلر .

**آورك** { سكون واو وفتح راء مهمله ایله اطفال ایام عیدده براغاجه ایكی

ایب بغلیوب اوجنه برتحته‌بند ایدوب اوزرینه اوتوروب صالنورلرا کاباز پچوکازوکازه وهلو وهلوجین دخی دیرلر .

بیت

هرکه راعقل باشد وفرهنك
نزد او اورکست به زاورنك
مولانا شمالی دهستانی

اَهَكْ { ممدوده‌ده ذکری مرور ایدن آهك کبی آلچی معناسنه‌در .

قطعه

نوح لمك وار بخواه عمرخویش
چون نکنی طاعت نوح لمك
کرتوز دنیا نبری ز رو سیم
پس چه زروسیم وچوسنك واهك
سوزنی

## مع الکاف الفارسی

اَبْلوكْ { سکون باء موحده وضم لامله فضول ومنافق ودور وی یعنی ایکی‌یوزلو معناسنه :

بیت

بودازان جوق قلندر ابلهی
مرد ابلوك زتیب بیرهی
شاه داعی شیرازی

اَدْرَكْ { سکون دال وفتح‌راء مهملتین ایله مجمع الفرسده صالنجق معناسنه‌که باز پیچ وکاز وکازه دخی دیرلر .

اَرْتَنْكْ { سکون راء مهمله وفتح تاء‌مثناة ونون ساکنه ایله اوچ معنایه کاور اول نکارخانهٔ مانی :

بیت

اکر مانی شودزنده چوبیند نقش توقیعش
ببندد بازاز شرمش نکارستان ارتنکش
نقاش سیف اسفرنکی

بیت

صبانکاشته آن نقشها که ترّیٔ آن
بآب اطف فروشسته تختهٔ ارتنك
رفیع‌الدین لبنانی

بیت

زبس جاد ویهای ونیرنك او
بدو بکرویدند وارتنك او
استاد لطیفی

ثانی مانی‌نك دستور العمل اولان کتابی معنا- سنه‌که هرنقش‌که خاطرینه خطور ایلیه‌ویاخود برغریب صورت وعجیب رسم وهیئات کوره اول کتابه ابتدا مسوده ایدوب بعده نقش وتصویر ایدردی نتکم :

بیت

چوحسن صورت‌نقاش نقش نامیه‌دید
باب داد زمانه صحایف ارتنك
شمس فخری دیمشدر

آب داد ضرب مثلدر ایشه صورت ویردی دیمکدر ثالث مانی‌نك کندویه اطلاق اولنور .

بیت

باکلك توچون قلم زندارنك
چه‌ساده نکارکرکه ارتنکست
شرف شفروه

رسالهٔ حسین وفایی‌ده ثاء مثلثه ایله ارثنك واقع اولوب تفسیرنده مانی نقاشك صورتلری واختراع‌ایتدرکه رسوماتی نقش ایلدیکی کتابك اسمیدر دیمش ومحمد هندوشاه صحاحده تخانه معناسنه روایت ایلمشدر وحکیم اسدیٔ‌طوسی شواهدنده مانی کتابنك بوندن غیری اسمی اولدوغنه اطلاع حاصل ایلمدم دیر وافت فرسده ثاء مثلثه واقع اولمامش الارثنك ونغ افتلری‌در بوسببدن ثاء مثلثی زاءفارسیه تبدیل تبدیل ایدوب ارژنك دیدیلر وارجنك وارسنك دخی دیدکلری مرویدر .

اَرْچَنْكْ { سکون راء مهمله ونون وفتح جیم فارسیله فرهنك‌جهانکیر- یده ایکی معنایه‌در اول ارتنك مرقوم ثانی نقش وتصویر معناسنه‌در .

اَرْژَنْكْ { سکون راء مهمله ونون وفتح زاء فارسیله صحاحده بتمامه ارتنك معناسنه مرقومدر وتخانهٔ چین‌معناسنه

مثنوی

عجب ماند ازان کار نظارکی
بغیرت فروماند یکبارکی
کهچون کردهاندایندوصورتنکار
دوارژنك رابریکی سان نکار
شیخ نظامی

نسخهٔ میرزا ابراهیمده مانی‌نك نکار خانه‌سی معناسنه مذکوردر بومعنایه :

بیت

کر التفات خداوندیش بیاراید
نکارخانهٔ‌چینی‌ونقش ارژنکیست
شیخ سعدی

بو بیتدن فهم اولنورکه نکارخانهٔ چینی مانی‌نك اولیوب اخرك‌اوله زیرا بومعناده :

بیت

روان کرد کلك سیه رنك را
ببرد آب مانی وارژنك را
شیخ نظامی

بو بیتدن فهم اولنورکه مانی غیری وارژنك غیری اوله اما کتاب اسمی اولسه معنی برنده اولور مصراع ثانیده مانی‌نك وکتابنك رونقی کیدردی دیمك اولور ومانی نقاشك مخصوص اسمی اولدوغنه بو بیتده دلالت واردر .

بیت

که درچین دیدم ازارژنك پرکار
که کردی دائره بی دور پرکار
میر خسرو

وفرهنك جهانکیریده ارژنك‌جملهٔ معانیسندن مازندران دیولرندن بردیوك آدیدرکه انی‌رستم هلاك ایلدی .

بیت

ازغبار سم اسبت فلکی سازد طبع
ملکی کردد بالطف تودیوار ژنك
( مختار )

بومعنایه :

بیت

هزار لشکر داری‌که هریکی زیشان
فزونترندز دیو سپید وازار ژنك
حکیم ازرقی

شمس فخری دخی بردیو نامی اولمق اوزره معیارده نقل ایلمشدر وسیلة المقاصد صاحبی دخی اکا متابعت ایتمش اما صحاحده ارژنك برکسنه‌نك نامی‌درکه مانی آنك وزیری ایدی دیمش ومشکلات شهنامه‌ده ارژنك پسرزره‌در تورانیلردن سرلشکر ایران طوس بن‌کودرز الندە هلاك اولدی دیمش .

مثنوی

به پورزره کفت نام توچیست
زکردان جنکی ترا نام کیست
بدوکفت ارژنك جنکی منم
سر افراز شیر درنکی منم
حکیم فردوسی

**اَرْسَنْك** { سکون را ونون وفتح سین مهملتین ایله‌فرهنك جهانکیریده ارتنك وارژنك وارجنك معنالرینه‌در .

بیت

همی تافت ازبرنیان روی خویش
نکاریست کویی برارسنك مانی
استاد فرخی

**اَرْغَنْك** { سکون راء مهمله ونون وفتح غین معجمه ایله جمع الفرسده ارتنك وارژنك مرقوم معناسنه .

**اَرْهَنْك** { سکون راء مهمله ونون وفتح هایله فرهنك جهانکیریده ایکی معنایه‌در اول بدخشان مضافاتندن برقصبه اسمیدر ثانی ارتنك وارجنك وارژنك وارسنك وارغنك معنالریله مترادفدر .

**اَژْرَنْكْ** { سكون زاء معجمه ونون وفتح راءمهمله ايله خيار معناسنه‌دركه آزرنك وبادرنك دخی ديرلر .

**اَژْرَنْكْ** { سكون زا فارسی وفتح را مهمله ايله نام ديودر كذا فی‌مجمع‌الفرس :

**اَسْتَرَنْكْ** { سكون سين مهمله ونون وفتح تا مثناة ورا مهمله ايله يبروح الصنم ديدكلری كوكدر غايت مخدردر هرنقدر جزؤی تناول اولنسه وجوده خدر ويرر خاصه‌سی چوقدر از جمله بر صحيح اولوب شكست اولمياتی بر آدم يانندە كوتورسه جميع خلق ايچنده معزز ومكرم وموقر ومحترم اولوب هركس محبت ايدوب دائما دولت وعزتده اولور ديرلر هيئات واسلوبی بعينه انسانه بكزر. بتديكی يرده ارككی‌ديشيسيله بربرينه قوللرين صارمش بتر اركككينك صقلی وبينی وذكره‌اولور وديشيسنك ممه‌لری‌وصاچی وفرجی اولور ايكيسنك‌ده صاچلری كوك اولق اوزره باشلری اشاغی واياقلری يوقارو بتر ويردن يوقاروصاپی اولوب بوكرتلن يپراغی كبی يپراغی اولور علامتی بتديكی يرده كيجه‌لرده التون كبی ايشيلار. واروب اطرافنه كل دوكوب صباح قوپاررلر روايت اولنوركه قوپارلدقده برموحش صدا طاهر اولور ذی روحدن ايشيدن هلاك اولور اكا بويله چاره بولمشلركه براپی كتوروب براوجنی‌صاپنه محكم بغليوب براوجنی بركلبه بغليوب ايراقدن ات قورلراول كلب چكنه‌رك برندن قوپارروااول كلب صداسندن هلاك اولور اعلاسی چين ولايتنده اولور آنده صحيح‌الاعضا چيقار .

مثنوی

همان ازكياهان يابود رنك
شناسنده خواندی ورا استرنك
ازان هركه كندی فتادی زپای
چوايشان شدی بيروان هم‌بجای
بكاوان ازان چند كندند برد
هران كاوكان كندبرجای مرد
حكيم اسدی

يپراغنه عربيده سراج القطرب ديرلر اكرچه روم ديارنده دخی اولور لكن صحيح‌الصورة بولنمز وهم ايری اولور چين ديارنده اولانك قطعه‌سی كوچك وانسان كبی جوارح واعضاسی تمام اولور .

بيت

هندجون دريای چين شد چين چودريا باروا
زين قبل روید بچين برشبه مردم استرنك

بعض روايتده سترنك‌شجر وقواق‌در ديمشلر . شمس فخری معيار جماليده استرنك درخت بيروح باشدكه ثمرۀ آن برصورت آدمی باشد هركسی كه آنرا ازبيخ بركندد‌ر حال بميرد وآنرا يبروح الصنم كويند :

بيت

زفرط كرم خواستی تادهند
درختان ثمرمرد چون استرنك

واسترنك عقيم عورته دخی ديرلر .

**اَفْرَنْكْ** { سكون فا ونون وفتح راء مهمله ايله بش معنايه كلود اول كفره طائفه‌سندن فرنك ديدكلری قومدركه معربی افرنجدر .

مثنوی

ادهمی زاريد وصد قطره روان
كه‌در افتادم بجلاد وعوان
تا نميرد هيچ افرنكی چنين
هيچ ملحدرا مبادا انچنين
حضرت مولانا قدس سره

ثانی فرو زيبايی معناسنه :

بيت

خسرو پردل ستوده سير
پادشه زادۀ بزرك افرنك
استاد فرخی

بيت

جهان خيره ماندەز فرهنك او
ازان برزو بالا وافرنك او
استاد عنصری

ثالث زيب وزينت معناسنه :

بيت

زخاكپاى تودارد سر فلك افسر
زحسن راى تودارد عروس ملك افرنك
منصور شيرازى

رابع حشمت ووقار معناسنه :

بيت

فرو افرنك بتو كيرد دين
منبر از خطبهٔ توآرايد
استاد دقيق

خامس تخت پادشاهان كه اورنك دخى ديرلر.

**آنْكْ** { سكون نون ايله ايكى معنايه‌در
اول صويك مجراسى ايچون طوپرا-
قدن ياپوب ير التنه قورلركه صو ايچندن جارى
اوله اكا كنك ديرلر ضم كافله وهنك دخى
ديرلر ثانى ولايت هندستانده برناحيه آديدر.

**اَنْكُشْتِ سِتُرْكْ** { بيوك پرمق يعنى باش
پرمق سترك ضم سين
ايله بيوك ديمكدر .

**اَوْرَنْكْ** { سكون واو ونون وفتح راء
مهمله ايله سكز معنايه كلور
اول پادشاهلرك تختى :

بيت

زهى بمهر توسركشته‌در جهان افسر
خهى زبهر توپابسته بر زمين اورنك
نجيب الدين جردپادقانى

بيت

خدبو ملك سليمان ملاذسيف وقلم
عزيز خلق جهان زيب افسرواورنك
شمس فخرى

تخت شاهى اولدوغى جهتله معناى اصليه‌سنده
تخته‌دن اولمق لازم دكل ندن اولورسه
اولسون .

ثانى عقل ودانش معناسنه :

بيت

اى كرفته دو عالم اندر عدل
بكمال صيانت اورنك
حكيم سنايى

ثالث فروزيبايى :

بيت

زهى زفرتو سر سبز چرخ مينارنك
زمقدم توسباهان كرفته صداورنك
كمال اسمعيل

بيت

خدايكان صدور جهان شهاب الدين
كه مملكت زشكوه توميبرد اورنك
وله

رابع مكروحيله :

بيت

جونوشابه دانست اورنك شاه
بفال همايون بر آمد زراه
شيخ نظامى

خامس بمعنى شاد استعمال اولنور .

بيت

جهان آباد كشت وشاد واورنك
زداد ودين وازخوبئ هوشنك
زراتشت بهرام

سادس كلچهر نام محبوبه‌نك عاشقى آديدركه بنام
ومشهور كمسنه ايدى .

بيت

اورنك كوكلچهر كونقش وفاومهركو
حالى من اندر عاشقى داد تمامى ميزنم
خواجه حافظ

سابع بمعنى زندكانى كه اكا ارنك واورند دخى
ديرلر ثا من استعاره طريقيله آسمانه‌ده اورنك
ديرلر .

بيت

هفت رنكست زير هفت اورنك
نيست بالاتر ازسياهى رنك
مولانا جامى

فاضل روم کمال پاشا زاده مرحوم بونده دخی
تصرف خاص ایدوب اورنك ایکی نوعدر
بری مفرد وبری لفظ مرکبدر او ایله رنکدن که
اوك اصلی آب ایدی با واوه قلب اولنوب
تخفیفا مدی دخی فتحه یه تبدیل اولندی ورنك
معلوم ترکیب اولنوب اورنك اولدی نتکم
عنصرینك بو بیتندن ظاهردر .

بیت

رخش قزواورنك راجای کشت
ستاره زحسن وی ارای کشت

حسن سپاهدن اورنك ایله تعبیر ایتدکلری بیت
مرقومدن مفهومدر .

**اَوْژَنْك** { سکون واو ونون وفتح زاء فارسیله برمصلحت ایچون براق
معناسنه :

بیت

بدل واندارم قراری دکر
براوژنك شولازم آمدسفر
میر نظمی

**اَوْشَنَك** { سکون واو ونون وفتح شین معجمه ایله اوزرینه اثواب
سریلن ایپه دیرلر واول ایپه دخی دیرلرکه
اولر ایچنده بغلیوب اوزرینه بعض نسنه قورلر
اکا اونك ورژه وورژه اونك دخی دیرلر
کذا فی مجمع الفرس :

**اَوَك** { سکون واو ایله طرف بالاوبلندی هواکه معربی اوجدر کذافی فرهنك
جهانکیری :

## مع اللام

**اَبْجَل** { سکون باء موحده وفتح جیمله نام بادشاه ولایت جابلسادر کذا
فی شرفنامه :

**اَجَلْ** { فتح جیمله شرفنامه ده ککرمك معناسنه که ارغ واروغ وروغ ورجك
دخی دیرلر عربیده نم معناسنه ودخی اخر
حیات عمر وروز معین وموعود معناسنه در .

بیت

کل حیات من ازبسکه هست پژمرده
اجل نمیزند ازنك برسر دستار
مولانا عرفی

**اَخْکَل** { سکون خاء معجمه وفتح کاف عجمیله غله سنبله سی وبعض
فرهنکده داس معناسنه یعنی قلجق :

**اَرْدبیل** { مشهور شهردر مجمع الفرسده نوش الروانك جدی شاه فیروز
بنا ایلمش اما مؤید الفضلاده اربیل بن ارمین
بن لنطی بن یونان بنا ایلدوکی مسطوردر .

**اَرْمائیل** { برشهزاده نك نامی درکه ضحاك انی وکرمائیل نام ایکی شهزاده یی
تعیین ایلمشیدی هرکون ایکی اوغلان کتوررلردی بونلره تسلیم ایدرلر ایدی که بینی لرن
چقاروب ضحاکك اموزی باشنده اولان مارلره
غدا ایده لر بونلر ایسه اول اوغلانلرك برینی
قتل ایدوب برینك یرینه بر قیون بینی صنی
آمیخته ایدوب بر اوغلانی ازاد ایدوب کوه
وبیابانلره قاچوررلر ایدی مرویدرکه اکراد
طائفه سنك نسللری انلردندر .

**اَژْکیل** { سکون زا وکسر کاف فارسین ایله موشمله دیدکلری طاغ یمشی در

بیت

مکیر ازباغبان دهربا منت ترنج وسیب
بخور درکوه اژکیل وبزی بی منت دونان
شاعر

**اَزْمل** { سکون زاء معجمه وفتح میمله اوج معنایه در اول آواز ثانی
بسیار ثالث همه معناسنه در مثال اول

بیت

بکوشم رسیدست ازدور ازمل
که آن دشت بوده بشیران محل
میر نظمی

مثال ثانی :

بیت

درآنجای ازمل سباع غرین
که بهر شکاری شده درکمین
وله

مثال ثالث :

بيت

درآنجای کرده جوشیروپلنك
شده ازملی صید رابی درنك

وله

**آسْبيل** { سكون سين مهمله وكسر باء موحده بعده یای تحتانئ ساكنه ایله آت اوغریسی‌درکه دائما صنعتی آت سرقه ایتمك اوله كذا فی تحفةالاحباب :

**آسل** { فتح سين مهمله ایله سازلق‌اوتی‌كه انی حصیر ایدرلر .

**اسيرل** { كسر سين مهمله وسكون یای تحتانی وفتح راء مهملة ایله پارهٔ خربزه یعنی قاوون دیلمی كذا فی فرهنك جهانكیری :

**آشْپل** { سكون شين معجمه وفتح باء فارسیله قره حویاركه بالق‌قرنندن چقار .

**آشْپغول** { سكون شين معجمه وفتح باء فارسیله بوی تخمی‌كه عربیده حلبه دیرلر ضم حایله اما صحاح فرسده بولغت سكون سين مهمله وباء موحده ایله واقعدر.

بيت

سینه رادرهاجره‌كن ترنطول
زاب بربهن ولعاب اسپغول
حكيم شيرازى

**اغلْ واغيل واغول** { ممدوده‌دهٔ ذكری مروراید‌ن آغیل معناسنه‌كه تركیده دخی اغیل دیرلر .

**آفْژول** { سكون فا وضم راء فارسیله تحریك‌وتقاضاكه تركیده قندرمق دیرلر اوژول دخی دنیلور .

بيت

شود پیوسته گردون راشرار شعلهٔ آهی
غم افژولست دردل ناله وآه سحر گاهی
ابوالمعانى

**افسوكل** { سكون فا وضم سين مهمله‌ایله پهلوبجه دیمكدر كذا فی‌وسیلة المقاصد

**اكْليل** { سكون كاف وكسر لامله لغت مشتركه‌در عربیله تاج معناسنه ودخی منازل قمردن برمنزله اسمیدر واعشاب نوعندن براوت آدیدر اكليل‌الملك دیرلر .

**اَميرالنَّحل** { یعنی امیرالمؤمنین ویعسوب المسلمین علی ابن ابی طالب كرم‌الله وجهه ورضی‌الله عنه حضرت علی هنوز طفل‌ایكن شاه زنبوران عسكریله‌كلوب اوكنده شهادت كلمه‌سنی نطق ایدوب ایمان كتورمكین امیرالنحل لقبیله ملقب ایلدیلر كذا فی‌المحمودی :

**اكْمال** { اكماك مرقوم معناسنه‌در .

**اَنْدشمال** { سكون نون وشين معجمه وفتح دال مهمله ومیمله بمعنی اندشمار مرقوم كه صدای ظاهر وقرأت جهری دیمكدر .

**اندول** { سكون نون وضم دال مهمله ایله زنكستانده بركلیمك ویاخود برچارشبك درت كوشه‌سنه ایب بغلیوب ودرت طرفن اغاج ایله كروب پادشاهلری ایچنه اوتوروب خاص قوللری درت جانبندن قالدروب كوتوررلر كانه بووضع توقیر واحترام اوله .

بيت

نشستن كه ناز دارند وكام
دران‌بومش‌اندول خوانندنام
حكيم اسدى

**اَنْكشْتال** { سكون نون وشين معجمه وضم كاف وفتح تاء مثناة ایله بمعنی بیمارناك یعنی دائما خسته وعلیل :

بيت

خانمان ومراتب بغربت افتادم
بماندم اینجابی برك وبارانكشتال
ابوالمعانى

انكل وانكول وانكیل { ایکی معنایه‌در اوجیده اول ایلك که اکا دوکمه کچوررلر .

بیت

اجزای ذات توجوبهم دست دزده
کویی که برصفای قبا کوی انکلست
اثیرالدین اخسیکنی

ثانی صحبتی مکروه واختلاطی ثقیل آدم ترکیده دخی انکل دیرلر .

بیت

دل بنم کفتا که انکل واشود
غم دلم را دوستداری میکند
محبی

اوژول { سکون واو اول وضم راء فارسی و واو معروفله بمعنی افژول مرقوم :

ایلاول { سکون یای تحتانی وفتح لامله برطاغ اسمیدر .

اینلول { اول کوز آینك آدیدرکه مارت مقابلیدر زیرابونکده اون ایکنجی کونی شمس برج میزانه تحویل ایدوب روز وشب مساوی اولور .

## مع المیم

ابریشم { معروف ترکیده ایبك عربیده حریر دیرلر سین مهمله ایله‌ده صحیح لغتدر وبر معناسیده برنوع سازدر .

بیت

ابریشم وعود وچنك وطنبور
دربزم تو یاد زهره‌من دور
شاعر دیمشدر

ابشم { ابریشمدن مخففدر ودخی خام ایبکه دیرلر کذا فی مجمع الفرس :

اجم { فتح جیمله بیشهٔ شیر یعنی ارسلان یتاغی که مشه‌لکدر کذا فی المحمودی

اخکم { سکون خاء معجمه وفتح کاف ایله الك وغربال دائره‌سی که قاصنق دیرلر .

آذرام { سکون دال وفتح راء مهملتین ایله فرهنك جهانکیریده اکرم یاپجی معناسنه‌در .

اذرم { سکون دال وفتح راء مهملتین ایله اکریمدرکه ایر ایچنه دیکلور ایکی پارچه کیچه‌در .

بیت

میان ریش پالان کرده دردم
بیك ضربت دونیمه زد چوادرم
حکیم نزاریٔ قهستانی

ادیم { کسر دال مهمله وسکون یا ایله بمعنی روی وجه معناسنه وعربیده ایکی معنایه‌ده کلور اول روی زمین ثانی سختیان آدم طبراقدن خلق اولندوغیچون آدم تسمیه اولندی .

بیت

بادیمانی زسهیل نسیم
ساخته کیمخت زمین را ادیم
شاعر

ارم { شداد بن عادك جنت نامیله بنیاد ایتدوکی باغ ارمدرکه قرآن عظیم الشانده ذکر اولنمشدر عربیده الف مکسوره ایله درشداد ظلمله عالمی خراب ایدوب جهان خلقنك مالن آلوب برباغچه یاپدردی که اغاچلری آلتون وکموش ویپراقلری زمرد ومیوه‌لری لعل ویاقوت وانجو وزمینی مسك وعنبر علی هذا القیاس تمام اولدقده ایچنه کیروب اوتورمق میسر اولمدی قبودان ایچرو بر اایاق قودوغی کبی حضرت عزرائیل علیه السلام جانن قبض ایلدی .

بیت

بس ازحصول مرادات اهل آن فاسد
مثل چوباغ ارم کشت وحسرت شداد
نظیریٔ نیشابووی

اَزْ اَزْدَمْ { سکون زائین معجمتین ایله برنوع غله‌درکه لوبیا دخی دیرلر
کذا فی‌فرهنك جهانکیری :

اَزْبَرْمْ { سکون زاء معجمه وراء مهمله وفتح باء موحده ایله حفظ معنا.
سنه‌در .

بیت

اکر خود هفت سبع ازبرم خوانی
چو آشفتی الف بی تی ندانی
شیخ سعدی

اَزَمْ { فتح زاء معجمه ایله فرهنك‌جهانکیر. یده بمعنی فرزند مسطوردر .

آسْتَامْ { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله زروسیم ایله دوزلمش رخت
وبجمع الفرسده آت اثوابندن نه‌اولورسه الفسز ستام دخی دیرلر .

بیت

بفرس واسب واستام وخزینه
چه افرازی چنین ازفخر سینه
شاه ناصر خسرو

أَسْتِيمْ { سکون سین‌مهمله وکسر تاء‌مثناة بعده یاء ساکنه‌ایله بمعنی آستین
وممدوده ایله آستیم دخی دیرلر .

بیت

خیز وپیش آرازان می خوشبوی
زود بکشای چنك را استیم
میر خسرو

نسخهٔ ابوحفص صغدیده دهن ظروف یعنی طلوم اغزی معناسنه دیوب بیت مزبوری تمسك ایدنمش وشمس فخری معیارده‌جراحت مندمل اولوب یعنی یاریلوب اراسنده ایریك قاله دیمش وشرفنامه‌ده جراحی صوغوق اوروب شیخ اتمك معناسنه مسطوردر ولسان الشعراده جراحتدن‌سیلان ایدن ایریك‌معناسنه مرقومدر .

اَشَامْ { فتح شین معجمه ایله حاجت قدری طعام‌که عربیده قوت دیرلر قوتك
صریح معناسی بوعبارت ایله بیان اولنمشدر . وهو مایقوم‌به بدن الانسان من‌الطعام :

اَشْتُومْ { سکون شین معجمه وضم تاء‌مثناة ایله بورچاقدن اولان سپورکه
کما فی‌الممدوده :

اَشْتِيمْ { سکون شین معجمه وکسرتاء مثناة ایله سین مهمله ایله اولان. استیم
معناسنه‌در جراحتده اولان ایریك معناسنه :

بیت

بسکه پیوسته ریم ریزد خصم
کشت‌جسم عدوش جون اشتیم
شمس فخری

اَفَامْ { اصلی‌فامدر الف‌زائده‌در انجق‌تحسین لفظ ایچون ایراد اولنور ایکی معنایه
کلور اول لون یعنی رنك‌که مینا فام ولعل فام دیرلر ثانی بورج معناسنه‌که وام واوام دخی دیرلر .

اُقْنُومْ { سکون قاف وضم نونله ایکی معنایه‌دراول اصل معناسنه‌که‌اقنوم
عجم دیرلر اصل عجم دیمك اولور بوبر فرهنك فارسی اسمیدرکه اصول لغاتی بیان ایدر ثانی یهود کتابی آدیدرکه اوچ کتابدر .

بیت

سه‌اقنوم وسه قرقف رابرهان
بکویم مختصر شرح موفا
حکیم خاقانی معروف قصیده‌سنده

اَمْ { ضمیر نفس‌متکلم وحده‌در براداتدرکه لاحق اولدوغی افعالده هاء علامت‌وار
ایسه الفی‌ثابت اولور رفته‌ام وآمده‌ام‌وخورده ام کبی هاءعلامت یوغیسه الفی ساقط اولور قتم وکفتم وخفتم کبی :

بیت

رفته ام درکوی جانان لیك تنها نیستم
بودهمراهم غم عشق وخیال روی‌یار
ابوالمعانی

اَنْجَامْ { سکون نون وفتح جیمله آخر کار وغیره مقابلی آغازدر .

بیت

چون فلك جاه اوست بی آغاز
چون قضا حکم اوست بی انجام
شمس فخری

وقدم معناسنه مراد فی‌فرجام‌در .

بيت

زهر چیزی که داری کام نا کام
جدامی بایدت کشتن بانجام
شیخ عطار

کاهی اسم فاعل اولور آخره ایرشدیریجی معناسنه :

بيت

صبور وصابر وکشتم بحبس بندارچند
زمانه دارم اندر بلای جان انجام
مسعود سعد سلمان

وکاهی امر استعمال اولنور .

بيت

ره‌انجام ودل اندر خرمی دار
که روز خرمیٔ این دیارست
وله

ترکیده صوك وجغتایده سونك دیرلر مثلا صکره‌کی دیمکده سونکنی دیرلر سیاره‌ده :

بيت

کوردیك تون ایرور قرانقو منکا
بولسانی ایردی سونکنی اویقومنکا
بهرام شاه دلارام فراقنده

**اَنجیرِ آدَم** { برنوع یمشدر هندوستانده اولور حنظله بکزر مدور وقرمزی اورته‌سنده بیاض نقطه‌سی واردر .

**اَندام** { بش معنایه استعمال اولنور اول اول حسن وجود تعریفنده خوش اندام دیرلر بومعنا معروف ومعلومدر .

بيت

اندام توخود حریر چین است
دیکر چکنی قبای اطلس
شیخ سعدی

ثانی تناسب اعضایه دیرلر .

مصرع

کیرم که فلك جامه دهد کو اندام
شاعر دیمشدر

ثالث اسلوب وروش معناسنه :

بيت

سرکونه باندام کند بندکیٔ تو
آرندبدان‌سرسه طلاق بشش‌اندام
عبدالرزاق کاشی

رابع نظام حال معناسنه :

بيت

چون سخن درنظرازلفظ تواندام کرفت
بعدم بازرود خصم تواندام اندام
حکیم سوزنی

بومعناده فلانرا کاری باندامست دیرلر مراد فلانك ایشی انتظام اوزره دردیمك اولور .

بيت

همه اندام خصم چون بکرفت
تاچرا کار اوست با اندام
شمس فخری

خامس آلت رجل وفرج نسوانه دیرلر .

بيت

مناسب آیدار یکبار بنهی
در اندام ترش اندام مایی
عبید زاکانی

وفرهنك جهانکیریده بوجمله معانیدن غیری فضای خانه معناسنده‌ده مرویدر .

**اَنکام** { سکون نون وفتح کاف فارسیله بمعنی هنکام یعنی وقت :

بيت

همه ثابت قدم انکام کوشش
همه دروقت راحت‌لذت افزای
خلاق المعانی

**اَنکُشتِ دُشنام** { شهادت پرمغی برکمسنه برکمسنه‌یه خطاب وعتاب ایلدکده اول پرمغله اشارت ایلدوکی مناسبتله دیمشلر کذا فی‌شرفنامه :

**اَوام** { فتح واو ایله ایکی معنایه‌در اول بورج معناسنه‌که وام دخی‌دیرلر .

بيت

تادرین شهر آمدم از بس اوام
من رهی بفرو ختم کاشانهٔ
کمال اسمعیل

بيت

کردن همت زوام بندکان آزادکن
زانکه‌درشرط کریمان نیست بذرفته اوام
وله

بومعنایه :

بيت

کیست انکو سپهر میخواهد
رفعت خاك درکهش باوام
شمس فخری

ثانی بمعنا رنك فام ووام دخی دیرلر .

اِمام { بودخی اوام معناسنه‌در دیمشلر عربیده ایلرو معناسنه‌در .

اَهْرَمْ { سکون ها وفتح راء مهمله ایله باشی مدور بر اعاجدرکه آنکله هریسه دوکرلر .

رباعی

ای یار هریسه پزنداری غم خود
اندیشه نمیکنی زبیش وکم خود
خواهم که‌توشب خواب کنی من‌تاروز
بردیك هریسه ات زنم اهرم خود
مولانا لسانی درشهر آشوب

## مع النون

اَبانْ { فتح باء موحده ایله درت معنایه‌در اول بمعنی همیشه وثانی غضب معناسنه بوایکی معنایه ترتیب اوزره :

بيت

بملك حسن ابان ای شاه خوبان
مکن عشاقرا هردم ابانی
ابو المعانی

ثالث وحشت رابع اورته کوز آیدرکه رومیلر تشرین اول واعجام ابانماه دیرلر .

اَبْدانْ { سکون باء موحده وفتح دال مهمله ایله ایکی معنایه‌در اول بمعنی دودمان ثانی بمعنی سزاوار کذا فی فرهنك جهانکیری وعربیده جمع بدندر .

اَبْرازْدانْ { ابراز دوکلش بهاراتدر طعام اوزرینه دوکرلر ودان ظرف معناسنه‌در .

اَبْرپوشانْ { هوا یوزی بوتون بلوط اولمق معناسنه‌در کذا فی مجمع الفرس :

اَبْرِکاکِیانْ { فتح باء موحده وکاف اول وسکون راء مهمله وکسر کاف ثانیله تار عنکبوت معناسنه یعنی اورمجك آغی :

بيت

دلیلت جواہریست پوشان جو
نه سستیست همچون ابرکا کیان
استاد لطیفی

اَبْرَمادَرانْ { بونوع لطیف حلوای خانکی‌درکه غایت نرم وتر اولور .

بيت

نباشد زحلوا ازان بهتری
که‌باشد ابرمادران سکری
میر نظمی

اَبْرَنْجَنْ { سکون باء موحده ونون وفتح راء مهمله‌وجیمله بلازك‌وخلخال معناسنه اما باشقه باشقه مراد اولندقده دست ابرنجن وپای ابرنجن دیرلر .

اَبْرُوکَنْ { سکون باء موحده وضم راء مهمله ایله برآلتدر انکله قیل قوپاررلر ترکیده چمبستره دیرلر .

بيت

ابروکنیٔ عنتر ووسمه بزیٔ سك
ای چوبك پشت درووی کوبك رهدار
حکیم خاقانی

اَبْناخُونْ { سکون باء موحده وفتح نون وخاء معجمه وواو معدوله ایله حصار وقلعه معناسنه‌در نونك‌بایه تقدیمیله دخی صحیح لغتدر عنقریب ذکر اولنور انشاءالله تعالی :

بيت

زسوی هند کشادی هزار شهرستان
زسوی سند کرفتی هزار ابناخون
بهرامی

**اَبُومان** ﴿ ضم باء موحده وواو معروفه وفتح میمله پشیمانی وندامت معناسنه :

بیت

مکن بید لانراستم عاقبت
رود رونق حسن ابومان خوری
ابوالمعانی

**اَبُویان** ﴿ بعض نسخه‌ده لغت مذکورك میمی یرینه یای تحتانی واقع اولمشدر کذا فی مجمع الفرس :

**اَپیون** ﴿ سکون باء فارسی وضم یای تحتانی ایله افیون‌در الفسز پیون دخی دیرلر .

بیت

چه حالت این که مدهوشند یکسر
که پنداری که خوردستند اپیون
ناصر خسرو

**اَچشکان** ﴿ فتح جیم وکاف فارسین وسکون نونله سرخس اعمالندن برقریه اسمیدرکه تعریب ایدوب اخنقان دیرلر .

**اَخترکاوان وَاَخترکاویان** ﴿ کلاهما بمعنی علم کاویانی که درفرش کاویان دخی دیرلر کاوهٔ آهنکرك ضحاك قصدنه قالدردیغی علمدر .

بیت

کورایت بوالمظفری بین
آن کاخترکاویان ندیدست
حکیم خاقانی

بیت

زروی توای سرفراز کیان
برد فرخی اختر کاویان
استاد دقیق

**اَخریان** ﴿ ممدوده‌ده ذکری مرور ایدن آخریان مرقوم معناسنه‌درکه قصر ایله‌ده استعمال ایدرلر .

بیت

چون میدهی مراتو عطایای به کزین
جزبه کزین چه آرمت از اخریان شکر
خلاق المعانی

**اَخشیجان** ﴿ ممدوده‌ده ذکری مرور ایدن آخشیجان مرقوم معناسنه‌در اخشیکان دخی دیرلر .

بیت

چون طبایع بیکد کرضدند
زان سبب کفته انداخشیجان
شمس فخری

**اَخشیکان** ﴿ جیم یرینه کاف عجمیله اخشیجان معناسنه‌در .

بیت

شنیده ام بسی وآزموده کرده طبع
باستحاله دکر میشوند اخشیکان
مجدهمکر

**اَدرفَن** ﴿ فتح دال وفا وسکون راء مهملتین ونونله برعلتدر ایکی نوع اولور بری حاصل اولان اخلاط فاسده‌دن تولدایدر وبری قوت طبیعت خلط غلیظ سوداوی که دم ایله مختلط ومتمیر اولان اعضادن دفع ایدوب ظاهر بدنده ظهور ایدر اکابریون واکریون دخی دیرلر عربیده قوبا دیدکلری علتدر لسان هندیده راود دیرلر .

**اَدیان وَاَدیُون** ﴿ کلاهما بسکون الدال المهمله اول فتح یای تحتانی ثانی ضم ایله سموز وفربه سباع که یرتجی جانوردر کذا فی فرهنك جهانکیری :

**اَران** ﴿ فتح راء مهملهٔ مشدده ایله برولایت وسیعه اسمیدرکه بردع وکنجه وشمکور وبیلقان نام شهرلری مشتملدر اول ولایتله آذر بایجان اراسندن نهر ارس جاریدر شرف شفروه مجیرالدین بیلقانی مجوونده دیمشدر .

رباعی

شهری که به ازهزا اران باشد
کی لایق همچو توکر انجان باشد

سرمه چکنی که درصفاهان باشد
میل توبعیلست که فراوان باشد
فرهنك جهانكيريده تخفيف رايله آذربايجانده برجماعت آديدر .

مسمط

فتح اران نام زا زيورزده ايام را
فتح عراق وشام‌را وقتی مهياد اشته
حكيم خاقانی

اَرْبُونْ { سكون راء مهمله‌وضم باء موحده ايله بيع وشراده ثمن متاع بيعدن مقدم عقد بيع ايچون ويريلن ومقدار اقچه‌يه ديرلر ودخی بين‌الناس واقع وجاری اولان معامله‌يه ديرلر .

اَرْبِيانْ { سكون راء مهمله وكسر باء موحده‌وفتح يای تحتانيله اختپوت بالغی‌كه دوكمكله سمزير .

بيت

چنان فربه شودازخوردن چوب سرراهی
رقيب سخت جان كوياكه بوده‌اربيان‌ماهی
ابوالمعانی

اما فرهنك جهانكيريده بمعنی ملخ آبی‌كه ميتك دخی ديرلر عربيده جرادالبحر ولسان هنديده جهينكه ديرلر .

اَرْجَنْ { سكون راء مهمله وفتح جيمله خرمن‌صاوردقلری پرمقلی آغاچ‌كه يبا ديرلر .

بيت

حاصل عمرمرا بربادداده روزكار
كويادرخرمنش دست‌اجل ارجن‌شده
ابوالمعانی

اَرْجُوانْ { سكون راء مهمله وضم جيمله اوچ معنايه‌در اول هرآيك اول كونده ديرلر ثانی خرنوب ثالث معرب ارغواندر .

اَرْدْجانْ { سكون را وفتح دال مهملتين ايله اشكال فلك وعلم نجوم معناسنه‌در كذا فی‌ادات‌الفضلا :

اَرْدْشِيرانْ { بردارو اسميدركه عربيده مهرو ديرلر .

اَرْدْكانْ { سكون را وفتح دال مهملتين وكاف عجميله‌ايكی معنايه‌در اول اشكال‌واسرارنجومدن‌برنوعدر معربی‌اردجاندر ثانی شيراز مضافاتندن برموضع اسميدرودخی نواحیء يزدده برقريه اسميدر .

اَرْدَنْ { سكون را وفتح دال مهملتين‌ايله ايله ممدوده‌ده مذكور اولان آردن معناسنه‌در وعربيده شام نواحيسندن برشهر قديم‌اسميدر منقولدركه مسكن حضرت يعقوب وچاه حضرت يوسف علی نبيناوعليهما السلام انده واقعدر .

اَرْدْوانْ { سكون راء مهمله ايله طوائيف ملوكدن آخرلری اولان ملكك آديدر اردشير بابكان اكا خدمت ايدردی آخرالامر آنی قتل ايدوب يرينه بادشاه اولدی .

بيت

وراخوانده اند اردوان بزرك
كه‌ازميش بكسست چنكال كرك
حكيم فردوسی

وهندوستان‌بادشاهلرندن برپادشاه نامی‌اولمقده مرويدر بومعنايه :

بيت

اردشير شيرو اسكندر كيتی ستان
افسردارا وتخت اردوان بدرودكرد
خواجه سلمان

بيت

جهان مرده‌ريكست ازهردوان
اكرار دشيراست اكراردوان

اَرْزانْ { ايكی معنايه استعمال اولنور اول اوجوزكه عربيده رخيص ديرلر .

بيت

غم جانان بجان ارزان ستانند
بعنی تن دهندوجان ستانند
مير نظمی

ثانی لایق معناسنه :

بیت

جان اکر میطلبی اینك جان
بتوجان وتو بجان ارزانی
ولی دشت بیاضی

**ارزان شدن** { اوجوز اولمق ولایق اولمق :

**ارزان** { سکون راء مهمله وفتح زاء معجمه ایله طاری در عربیده درا دیرلر ضم دالله :

**ارژن** { سکون راء مهمله وفتح زاء فارسیله بادام کوهی نوعندن براغاج آدیدر یمشی غایت آجیدر معربی ارجن در بعض ادویه یه ادخال ایدرلر وقابوغن یایه صاررلرکه توزوتوژ دیرلر وچبوغندن عصا ایدرلر زیاده پکدر نتکم :

بیت

دی محتسبی براه بکذشت
بردست کرفته چوب ارژن
مهستی دیمشدر

**ارزنیون** { سکون را مهمله ونون وفتح زا معجمه وضم یای تحتانیله مجمع الفرسده نام دختر پادشاه مغرب زمین که بهرام کور آنی حبالهٔ ازدواجه کتورمشیدی امافرهنك جهانکیریده سکون را مهمله وزا معجمه وکسر تا مثناة وضم یای تحتانیله ارزتیون مرویدر .

**ارزنین** { ارزن طاری ویا یای نسبت وآخرنده کی نون تأکیدایچوندر معنای ترکیبی طاری اتمکی :

بیت

بر آشفته انداز تورکان چکویم
میان سکان دریکی ارزنینست
درشاه ناصر خسرو

**ارزیدن** { مصدردر برنسنه برنسنه یه دکمك ولایق اولمق .

**ارزانیدن** { متعدیٔ ارزیدندر .

**ارستن** { فتح را وتاء مثناة وسکون سین مهملتین ایله ایکی معنایه در اول مخفف آراستن ثانی فرهنك جهانکیریده بمعنی توانستن یعنی قادر اولمق :

**ارسن** { سکون راوفتح سین مهملتین ایله بمعنی انجمن ومحفل :

بیت

بعیش ونوش درکلشن بتسازند
که مهر ویان دران ارسن بسازند
میر نظمی

**ارشن** { سکون راء مهمله وفتح شین معجمه ایله بولت یعنی ابردشت قبچاق لغتیدر .

**ارطیون** { سکون را وطاء مهملتین ویای تحتانیله ایکی معنایه در اول زیرك ودانا معناسنه ثانی برحکیم حاذق اسمیدر کذا فی ادات الفضلا :

**ارغن** { سکون راء مهمله وفتح غین معجمه ایله مخفف ارغنوندرکه برسازدر افلاطون اختراع وایجاد ایلمش :

بیت

اکر ناهیددر عشرتکه چرخ
سراید شعر من بر ساز ارغن
حکیم خاقانی

بیت

ازچنك غم خلاص تمنی کنم زدهر
کافغان بنای حلق چوارغن برآورم
وله

وتندوئیز معناسنه ده کاوربومعنایه ارغون دخی دیرلر .

**ارغنون** { کفره یه مخصوص برسازدر کنیسه لرنده چالرلو متعددایری وخرده ایچی بوش قامش کبی اغاجلری زیر وبم اصولی اوزره وضع ایدوب آردنده کورك کبی برنسنه اتمشلر چکدکجه اندن حاصل اولان هوادن اول اغاجلر موسیقار کبی صدا ویرر اکثر کنیسه لرنده یوم معیلرنده چالرلر .

رباعی

از سینه صدای ارغنون می آید
وزدیده بجای اشك خون می آید
درشام فراق ناله ام ازدل تنك
آغشته بخون دل برون می آید
شیخ ابوسعید

**اَرْغُونْ** { سکون راء مهمله وضم غین معجمه ایله ایکی معنایه‌در اول بمعنی ارغنون ثانی تندوتیز معناسنه ارغن مرقوم ایله مترادف المعنی‌در .

بیت

تراچه نالهٔ کوس وچه نالهٔ ارغن
بروزجنك چوباشی نشسته برارغون
حکیم قطران ارموی

بومعنایه :

بیت

چنان تاخت ارغون بولادسم
که‌در کنبد ازکرد شدماه کم
حکیم اسدی

وترکستانده اترا کدن برقومك آدیدر .

**اَرْغَوانْ** { برنوع قرمزی چیچکدراغاجده بیتر ایری اغاجی اولور .

بیت

چون غرابست اینجهان برمن ازان زلف غراب
ارغوان نارست جسمم زان بسان زغفران
مظفر شاه

**اَرْغِیدَنْ** { سکون راء مهمله وکسر غین معجمه ایله تهور وغضب وخشم وتندی ایلمك :

**اَرْمَغانْ** { معروف ره‌آوردمعناسنه‌سوغات دخی دیرلر .

بیت

ازسفرمی آیم ودرراه صید افکنده‌ام
هست صیدچرب پهلوکارمغان آورده‌ام
حکیم خاقانی

بیت

چه‌ارمغانی ازین به‌که دوستان آید
توخود بیا که ذکر هیچ درنمی باید
شیخ سعدی

**اَرْمانْ** { سکون راء مهمله وفتح میمله پشیمان اولمق وحسرت ویغ ومشقت معنالرینه :

بیت

.بارمان واروند مردهنر
فرازآورذکونه‌کون‌سیم‌وزر
حکیم فردوسی

**اَرْمانِیدَنْ** { ارمان مرقوم معنالرینه مصدردر رنجانیدن وحسرت بردن وپشیمانی خوردن کبی :

**اَرْمَنْ** { سکون را مهمله‌ایله آزربایجانده برولایت اسمیدر خسرو شیرین ایله آنك طاغی یایلاقنده عشرت و صحبت ایدرلردی .

بیت

خاص کن این ملك جهان برعموم
هم ملك ارمن وهم شاه روم
شیخ نظامی

**اَرْمَنِینْ** { سکون را مهمله ایله انارکوهی کذا فی‌اختیارات بدیعی :

**اَرْمُونْ** { سکون را مهمله ایله اجیره وقتندن مقدم ویریلن اجرت وبیع وشراده علی‌الحساب ویریلن ثمن‌که‌اربون دخی دیرلر .

بیت

منم درد ترابادل خریدار
که‌ارمون‌داده امجان‌بهربازار
استاد لطیفی

**اَرْمِینْ** { سکون را مهمله وکسر میمله کیقباد شاهك دردنجی اوغلنك آدیدرکه کیکاوس شاهك کوجك‌قرنداشیدر.

**اَرنْدانْ** { فتح را ودال مهملتین وسکون نونله انکار معناسنه‌در حضرت بیرهرات خواجه عبدالله انصاری قدس سره طبقات نام کتابنده ذکر ایدرکه شیخ‌الاسلام کفت که آن پیشینه که وی کفت علم توبه بودکه آن‌راخاص وعام قبول کنند ودیکر علم توکل

ومعامله ومحبت بودكه خاص قبول كندو عام فرا آن نيارد وسه ديكر علم خصوص وحقيقت بودنه برك خلق بودنه ببرك طاقت وعلم وعقل خلق درنيافتند ويرا بجهور كردند وبرخاستند بانكاروارندان :

**اَرَنْ** { فتح را مهمله ايله درسككه عربيده مرفق ديرلر .

بيت

بدستش كركشد انجاز وعده كرده ميباشد
چه خوش ميزيبد اوراتا ارن دستش حنا كرده

ابو المعانى

**اَرُوغْ كَرْدَنْ** { ضم را مهمله ايله سيلمك وسلمك معنالرينه :

**اَرَوَنْديدَنْ** { ضم را مهمله وواو مجهول وسكون نون وكسر دال اول ايله كاهل اولمق مدايله ده جائزدر .

**اَرُونْ** { سكون را مهمله وفتح واو ايله صفراوى طبيعت وصفرا غلبه سنه ديرلر .

**اَرْوِينْ** { سكون را مهمله وياى تحتانى وكسر واو ايله جمع الفرسده تجربه وامتحان معناسنه در .

**اَزانْ** { فتح زا معجمه ايله ازايله آندن مركب كلمه در اندن معناسنه كه عربيده منه ديرلر .

**اَژْدَنْ** { سكون زا فارسى وفتح دال مهمله ايله آلج ديدكارى طاغ يمشى وبعض فرهنكده طوشنجل معناسنه در .

**اَژْراهْ بُرْدَنْ** { يولدن چيقارمق يعنى طر . يقندن آزدرمق حقيقتا ومجازا :

**اَژْسَرْ كَرْدَنْ** { ايارتمق وباشدن چيقارمق معناده لغت اوله قريبدر

**اَژْكانْ** { سكون زا وفتح كاف فارسين ايله غم وغصه معناسنه مديله ده جائزدر كما :

بيت

زعجر وحسرت ديد ارجانان
انيس وهمنشينم بوداژ كان

مير نظمى

**اَژْكَنْ** { سكون زا وفتح كاف فارسين ايله بعض بنجره ايتدكارى قفس كه عربيده شعريه ديرلر ودخى نسنه يى بيلوب بلمزلنمك عربيده تجاهل العارف ديرلر .

**اَژْكهانْ واَژْكَهَنْ** { كلاهما بسكون الزاوفتح الكاف الفارسيين ايله كاهل وبيكار وبطال اولمق معناسنه ازكين واژكين واژهن دخى ديرلر مثال اول :

بيت

ايام با كفايت اوهستكم خرد
افلاك باجلالت اوهست اژكهان

شمس فخرى

بيت

بدوكفت انكهى بينى روانش
بدى اندرجهان كار اژكهانش

زراتشت بهرام

مثال ثانى :

بيت

تن ازاژ كهن دردوزخ درونست
ولى يك بايش از آتش برونست

وله

بيت

بدل ربورن مردى وشاطرى اى مه
ببوسه دادن جان پدر بس اژ كهنى

شاكر بخارى

بيت

رخش با اولا غروشبديزبا اوكندرو
دردبا اوارجل ويحموم با اواژكهن

استاد منوجهرى

**اَژْكِينْ** { سكون زاء وكسر كاف فارسين ايله بمعنى اژكهان مرقوم زاء معجمه ايله ده مرويدر .

بيت

جانستاندن غمزه جست وچابك وخنجر بدست
ديده اژكين عاشقانرا لطف كردن يكنظر

شاعر

**آژمان** { سکون زاء معجمه ایله بمعنی ارمان مرقوم یعنی تحسر وتأسف

**آژمان خوردن** { یعنی حسرت بردن و تاسف خوردن :

**آژمانیدن** { مصدردر تحسر وتأسف چکمك معناسنه :

**آژندیدن** { فتح زاء فارسی وسکون نون وکسر دال اول ایله یابوده طاش وکرچ اراسنه قونیلان بالچق کذا فی المجمع :

**آژنیان** { سکون زاء فارسی وفتح نون ویای تحتانی ایله وسیله المقاصد صاحبی ضرب من الاقحوان وهو نبت دیو یازمش پیادیه دیدکلری براقلی بیاض اورته‌سی صاری برنوع چیچکدر .

**آژهن** : { سکون زاء فارسی وفتح ها ایله بمعنی اژکهان مرقوم :

**اسب افکن** : { اول مرددلاوره دیرلرکه دشمن آلاینه یالکز آت قویه :

بیت

بر آشفت ازان پور اسفند یار
جوانی بداسب افکن ونامدار

حکیم فردوسی

**آستان** { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله جای خواب وآرام که آستانه دخی دیرلر کذا فی فرهنك جهانکیری :

**استربان** { قاطرجی نتکم اشتربان دوه‌جیه دیدکلری کبی کشتیبان وباغبان قبیلندن برترکیبدر .

**آستین** { ممدوده‌ده مذکور اولان آستین معناسنه‌که یك دیمکدر قصر الفله دخی چوق استعمال اولنمشدر ازجمله :

بیت

جبرئیلی رابر استین بستهٔ
پر وبالش رابسد جاشستهٔ

حضرت مولانا قدس سره

**اسکنبدان** { سکون سین مهمله ونون وفتح کافله کلیدك قوغه‌سی‌که بری کیردیکی یردر کلیدان وکلیدان دخی دیرلر .

**اسن** : { فتح سین مهمله ایله ایکی معنایه‌در اول جامهٔ باز کونه یعنی اثوابی ترس کیمك ثانی نورسیده قاون شین معجمه ایله دخی مرویدر .

**اشخوان** { سکون شین وضم خا معجمتین وفتح واوایله اشقون دیدکلری اکثی اوتدر عربیده ریباس دیرلر بی نظیر شربتی اولور طبیعتی باردویابسدر احمیات صفراویه‌یه بغایت نافعدر .

**اشك شیرین** { سونمکدن آغلمق کریهٔ شادی دخی دیرلر کذا فی مجمع الفرس برکمسنه مأیوس ایکن مرادی اولان نسنه بدیهی حاصل اولدقده بوحالت واقع اولور .

بیت

شد میسر بعد نومیدی وصال آن صنم
اشك شیرین شدازان پس کریهٔ خوناب ما

ابوالمعانی

**اشن** : { فتح شین معجمه ایله ایکی معنایه کلور اول جامهٔ باز کونه ثانی خربزهٔ نارسیده‌که کالك دخی دیرلر کذا فی فرهنك جهانکیری :

**اطوارین** { سکون طا وفتح واو وکسر راء مهملتین ایله دریای محیط جزیره‌لرندن برجزیره آدیدرکه انده اجنه ساکن اولور .

**اغلن** : { سکون غین معجمه وفتح لامله جنك وخصومته تحریص ایتمك ودخی تیمور شاهك اقرباسندن برمتعین بکزاده‌نك نامیدر .

بيت

يمين سپه كردخان بزرك
زنيروى اغلن نژادان سترك
مولانا عاتى

**آفتيمون** { بردار ودربذرى يعنى تخمى وزهرى يعنى چيچكى وقصباتى
يعنى اغاجى خرده اولور اعلاسى اقريطى ويا مقدسى اولاندر انطاقيه طاغنده اولانده مشهوردر صرع وتشنجه نافع ومسهل سوداد روماليخوليايه غايت نفعى واردر مطبوخى استعمال اولنور .

**آفديدن** { سكون فا وياى تحتانى وكسر دال مهملهٔ اولى ايله بمجمع الفرسده
شكفتى كردن وتعجب نمودن يعنى برنسنه يه تعجب ايلمك كذا فى لغت المعتبره :

**آفراختن وآفراشتن** { كلاهما بمعنى باند كردن يعنى يوكسك
قالدرمق افرازيدن واوراشتن دخى ديرلر .

بيت

چه ميخواهى ازطارم افراشتن
همينت بس از بهر بكذاشتن
شيخ سعدى

**آفرازيدن** { سكون فا وفتح را مهمله وكسر زا معجمه ايله بمعنى
افراختن لكن فرقلرى بودركه افراختن مصدرى فعل ماضيدن كاوركه افراختدر اما افرازيدن فعل مضارعدن كاوركه افرازددر بوايسه شاذدر زيرا اصل قاعده ماضيدن اولمقدر .

**آفروختن وآفروزيدن** { آتش وچراغ ياقق معناسنه

بيت

شبى كز آتش عشق توجانم سوختن كيرد
چراغ دولتم آن شب زسرافروختن كيرد
خواجه كمال خجندى

بونلر دخى لغت سابقلر كبى برى ماضيدن كه افروخت دربرى مضارعدن كه افروزددر عربيده ايقاد واشعال معنالرينه در جغتاى لساننده اورتاماك ديرلر .

**آفريدون** { ديدكلرى مشهور پادشاهدر.

بيت

دست آهنكر مراجون مارضحاك كى كشيد
كنج افريدون چه سوداندردل داناى من
حكيم خاقانى

بيت

كجاست كيوهٔ كيلى وتاج افريدون
كجاست كاسهٔ اشبول وواج ريحانى
نظيرىٔ نيشابورى

**آفريدن وآفرينيدن** { كلاهما سكون فا وياى تحتانى وكسر
را مهملهٔ ثانى قبل اليانون زيادهسيله بمعنى آفريدن :

**آفزاييدن** { سكون فا وفتح زا معجمه ايله آرتمق وآرتورمق هم لازم
وهم متعدى استعمال اولنور اكرچه افزايانيدن متعدى اولور .

**آفزودن** { سكون فا وضم زا معجمه ايله بودخى آرتمق معناسنه در مصدر
لازميدر .

**آفزونيدن** { اكا متعدى اولور آرتورمق معناسنه :

**آفژودن** { سكون فا وضم زا فارسيله بمعنى افكندن براقمق معناسنه
كذا فى مجمع الفرس :

**آفزوليدن** { سكون فا وضم زا معجمه وكسر لامله حريص ايلمك
معناسنه افزولانيدن ده متعدى اولور .

**آفژوليدن** { سكون فا وضم زا فارسى وكسر لامله بمجمع الفرسده
برنسنه قوپارمق وجامه دن نسنه كيدرمك معناسنه :

**آفزون** { سكون فا وضم زا معجمه ايله آرتق زياده معناسنه :

بيت

هميشه تاكه جهان دركمى وافزونيست
حسود جاه توكم باد وعمرت افزون باد
حكيم انورى

آفْزُونِ نان { مايهٔ خميركه اتمك ايچون خمير ايچنه قورلر .

آفْسانْ { سكون فا وفتح سين مهمله ايله ايكى معنايه دراول بلكو طاشدن اولسون دموردن اولسون كاهى الفن حذف ايدوب فسان ديرلر بو محلده سنكى مضاف ايدوب سنك فسان ديرلر وكاهى فاسنى ده حذف ايدوب سان ديرلر محلنده ذكر اولنور انشا الله تعالى :

بيت

رندهٔ صايغ زندچون شودش كنده سير
چرخ كند ساعتى از زحل افسان او
حكيم خاقانى

بيت

ازكين عدو برزمين زندسم
تانعل چوخنجر كند برافسان
مختارى درصفت اسب

ثانى بمعنى افسانه يعنى حكايات بى فائده :

بيت

ازنفس سخن كم جودر مجلس جانبازى
برتارك بى نفسى فرموده دل افسانها
حكيم سنايى

بيت

هزاروده صفت ازهفتخوان روبين دز
فروشنيدم وخواندم من ازهزار افسان
حكيم قطران ارموى

آفْسانَه كُفْتَنْ { حكايه سويلمك وبى فائده سوز متعديسى افسانيدن اولور .

آفْسُرْدَنْ { سكون فا ورا وضم سين مهملتين ايله طوكمق وصوغومق معناسنه :

آفْسَنْتِينْ { براوتدر عربيده ماميثا تركيده پلين ديرلر ولايت رومده غايت اعلاسى اولمغين طب كتابلرنده افسنتين رومى ديرلر اخراج بلغم وسودايه نافعدر .

آفْسُوس داشْتَنْ { سكون فا وضم سين مهمله ايله مسخره يه المق معناسنه :

بيت

چون شود حالم بآن سنكين دلى
هرچه كفتم ازغمش افسانه بود
ابو المعانى

آفْسُو { سحر ومكر معناسنه :

بيت

ازنهيب معدهٔ او هرشبى تابا مداد
اهل شهر وروستا برنان همين افسون كند
حكيم انورى

وحيله وفريب معناسنه :

بيت

همه افسانه وافسون وبندست
بجان خواجه كاينهار يشخندست
صاحب كلشن راز

ويلان وعقرب وسائر موذيلردن تعويذ ايچون اوقنان دعايه ديرلر عربيده تعويذ وجغتاى لسانده ارياغ ديرلر .

بيت

زلفى سود اسيد ابلماسمين توايى نكته سين
كيم جنون كفتاريدر ياخود ايلانينك ارياغى
مير عليشير

آفْشارْدَ { سكون فا ورا مهمله وفتح شين معجمه ايله :

آفْشارِيدَنْ { سكون فا وفتح شين وكسر را مهمله ايله :

آفْشُرْدَنْ { سكون فا ورا مهمله وضم شين معجمه ايله اوچيده ايكى معنايه در اول صقمق هرنه اولورسه كرك عصر معناسنه اولسون اوزم وغيرى نسنه صقمق كبى كركسه ايكى قاتى نسنه اراسنده برنسنه صقمق ثانى ياوه وفحشيات سويلمك معناسنه :

اَفْشانْدَنْ { سكون فا ونون وفتح شين معجمه ايله صاچمق وسلكمك وسپمك معنالرينه :

اَفْشانيدَنْ { بودخی مذكور معنالره‌در .

اَفْشانْ { افشاندن لفظندن صيغه امر ووصف تركيبی‌در وكاهی اسم فاعل اولور

قطعه

انكه دائم چونچۀ خورشيد
كف جودش كند زرافشانی
نيست درروزكار همت او
قطره افشان سحاب نيسانی
محمد قلی سليم

اَفْشِينْ { سكون فا وكسر شين معجمه ايله اكا برمكرماندن برينك آديدر .

بيت

ای‌مه بهنر مندی ازصاحب وازصابی
وی‌به بجوانمردی از حاتم واز افشين
حكيم سوزنی

اَفْعِیِ قِرْبانْ { سكون فاء وراء وكسر عين مهملتين وقاف وفتح باء موحده ايله بمعنی كمال كذا فی المحمودی :

اَفْغانْ { ايكی معنايه‌در اول ناله وزاری وفرياد معناسنه‌كه فغان واوغان دخی ديرلر .

بيت

برآورد افغان‌كه سلطان بمرد
جهان مانده نام پسنديده برد
شيخ سعدی

اَفْكَنْدَنْ { براقمق حذف واسقاط وطرح معنالرينه استعمال اولنور فكندن دخی ديرلر .

اَفْلاطُونْ { ارسطن آلهی اوغليدر توحيد وحكميات ايله معروف وعقل وفنون ايله موصوف ايدی اردشير اول عصرنده دنيايه كلدی علومی سقراطدن اخذ وتلمذ ايدوب وفاتندن صكره جانشينی اولوب اندن كورديكی علومدن غيری چوق علوم ومعارفه مالك اولوب هرعلمده صاحب يد طولا ايدی شاكردلری ايكی طائفه ايدی برينه مشائيون وبرينه اشراقيون ديرلر اولقدرعقل وفراست وعلم وكياست صاحبی اولمش‌كه پيرلكی حالنده علم حكمتله بركوب تصنيف ايدوب ايچنده اوتورر ايمش برمريض وعليلی كلدكده اليله اول كوبه اورر كوبك صداسندن مرض تشخيص ايدوب علاجن سويلر ايمش افلاطون خمنشين ديمكله مشهوردر افلاطون غبارتنك معناسی صادق‌القول ديمكدر لغت يونانيدر چوق تأليفاتی واردر ارغنون واكثر سازلر انك اختراعيدر .

اَفْلاكْ شِناسانْ { يعنی منجمان كذا فی شرفنامه :

اَفْلاكِيانْ { نجوم سيارات وثوابته پرستش ايدن مخالف اديانده برطائفه‌در ايضا منها لغت محموديده ملائكه وثوابت وسيارات وطائفۀ بدمذهبان منقولدر .

اَفَنْدِيدَنْ { فتح فا وسكون نون وياى تحتانی وكسر دال مهمله ايله بمعنی خصومت كردن كذا فی المجمع بومعنايی مؤيد:

بدستش تيغ پيرامن بكرديد
.. بعزم قتل اواز جان افنديد
مير نظمی

اَفْيُونْ { معروف ابيون دخی ديرلر .

مصرع

مارابرات نشأۀ افيون داده اند
طالب آملی

اَكْرِيُونْ { سكون كاف فارسی وكسر راء مهمله وضم ياى تحتانيله برعلتدركه ظهورينه ايكی سبب واردر بری خلط فاسد وبری دخی قوت طبيعتدر وخلط فاسد ايكی كونه اولور بری رقيق وبری غليظ چن‌كه سودا دم ايله آميخته اوله‌قوت طبيعت اول فاسد خلطی داخل بدندن منع وظاهر بدنه دفع ايدر اكا ادرفن وپريون دخی ديرلر عربيده قوبا ولسان هنديده راو ديرلر .

**اَكْسُونْ** { سكون كاف وضم سين مهمله ايله برنوع فاخر سياه جامه دركه سلاطين مهابت وشوكت ايچون كيرلر .

بيت

برسم خدمتى اندر پى جنيبت تو
فكنده دهر زروز اطلس وزشب اكسون
ظهير فاريابى

كذا فى مجمع الفرس اما صحاحده :
نوعى ازديبا باشد بسياهى زند وشمس فخرى معيارده اكسون جامه ايست مثل زيبق ديوب بوبيتى نظم ايلمش :

سزد كه درقدم دولتت بپاى انداز
زمانه دركشد از چرخ اطلس واكسون

وفرهنك جهانكيريده ديباه سياه رنك كه ازغايت نفيس وقيمتدار باشد واقعدر .

بيت

اطلس واكسون مجنون پوستست
پوست پوشد هركه ليلى دوستست
حضرت مولانا قدس سره

**اَكْلِيُونْ** { سكون كاف وكسر لامله برنوع كل نقشى كمخادر ..

**اَكْنَانْ** { سكون كاف فارسى وفتح نونله طاغ اتكلرنده وپارالتلرنده واقع اولان اوبولمش يره ديرلر .

بيت

بسر مارهروانرا وقت ياران
شود جاى مفرح غار واكنان
مير نظمى

**اَكْنُونْ** { سكون كافله شمدى عربيده الحالة هذه والان معناسنه‌در.

مصرع

خم بجوش آمد بكوكه توبه اكنون بشكنم

**اَكَنْ** { فتح كافله ممدوده‌ده مرور ايدن اكن معناسنه‌در .

**اَكْوانْ** { سكون كافله مازندران ديولرندن برديو آديدركه رستمى دريايه آتمشدر آخر كار رستم النده هلاك اولدى .

**اَلْزِيدَنْ** { سكون لام وكسر زاء معجمه ايله هضم اتمك معناسنه‌در .

**اَلْفاخْتَنْ واَلْفَخْتَنْ** { كلاهما بسكون اللام والخا المعجمه وفتح الفا كار وكسب اتمك يعنى قزانمق :

بيت

آنكه مرادش درم الفاختن
پيشهٔ اوسوختن وساختن
مير خسرو

بيت

اكر قارون شوى زالفختن مال
شوى درزير پاى خاك پامال
ابو شكور

**اَلْفَخْدَنْ** { تا مثناة برينه دال مهمله ايله بمعنى الفختن مرقوم :

**اَلْفَغْدَنْ** { سكون لام وفتح فابعده غين معجمهٔ ساكنه ايله بمعنى الفختن مرقوم :

بيت

بآسايش خلق بخشنده جوزى
درالفغدن نام خواهنده آزى
مختارى

**اَلْفَقْدَنْ** { خاى معجمه يرينه قافله دخى مرويدر .

بيت

توبى تميز برالفقدن ثواب مرا
اكر بدانىٔ مزدور رايكان شدهٔ
شاه ناصر حسرو

**اَلْفَنْجِيدَنْ** { سكون لام ونون وياى تحتانى وفتح فا وكسر جيمله ذكر اولنان بش لغت معناسنه‌در .

بيت

درستىٔ عمل كرخواهى اى يار
زالفنجيدن علمست ناچار
ابو شكور

بيت

باقناعت كش اركشى غم ورنج
ورنه بكذر زعقل وعشق الفنج
حكيم سنايى

**آلْفَنْدَنْ** { فادنصكره نونله دخى معناى مرقومه مرويدر .

**آلْفيدَنْ** { قادنصكره ياى تحتانيله دخى فرهنك جهانكيريده مسطوردر بوسكز لغت جمله اندوختن معناسنه استعمال اولنور .

بيت

صورت علمى تراخود بايد الفيدن جهد
درتو ايزد آفريدست آنچه دركس نافريد
حكيم ناصر خسرو

**آلْغَدَنْ** { فا يرينه غين معجمه ايله ده بعض فرهنكده معناى مذكوره روايت اولنمشدر .

**آلْكَنْ:** { سكون لام وفتح كافله جرب زبان معناسنه حال بوكه عربيده الكن تكلمده عسرت جكنه ديرلر .

**آلْوانْ خُوْرْدَنْ** { ادبانه طعام يمك مثلا طعامى كوردكده بيقرار اولوب هربرندن عجله وشتاب ايله آلوب يمك :

بيت

طفيلى وكرسنه چشم وپرخوار
بالوان خوردنش خودرا كشدزار
ابوالمعانى درجو

**آلِيدَنْ** { كسر لام وسكون ياى تحتانيله بلكلمك وسويلركن جابلقلنمق معناسنه‌در .

**آليديدَنْ** { بر ياى تحتانى وبردال مهمله زياده ايله اليدم مرقوم معناسنه‌در .

**آليزيدَنْ** { كسر لام وزاء معجمه وسكون يائين تحتانين ايله يعنى اليدن مرقوم :

**اَمانْ** { اوج معنايه‌درنقاره ومهلت وزنهار معنالرينه عربيله مشترك لغتدربواوج معنايه ترتيب اوزره :

بيت

جويكدم طبل وسورنا وامان زد
دليران بى امان تيغ امان زد
مير نظمى

**اَمْجَخْتَنْ** { سكون ميم وخا معجمه وفتح جيم وتا مثناةايله طمع وحرص ايلمك معناسنه :

**اَمْيانْ** { سكون ميم وفتح ياى تحتانيله ايكى معنايه‌در برى كيسه وبرى همياندر .

بيت

از تمناى خاك آنحضرت
خاك كشته اديم اميانها
شاعر

**آنْباخُونْ** { سكون نون وفتح با موحده وخا معجمه وواو معدوله‌ايله قلعه وحصار معناسنه شمس فخرى ضم خا وواو معروفله افلاطون وزنى اوزره نقل ايدوب بوبيتى نظم ايلمش :

بيت

قلاع دولت آن پادشاه جم قدرت
كه‌هست بارهٔ چرخش كمينه انباخون

**آنْبارْدَنْ** { سكون نون ورا مهمله وفتح با موحده ودال مهمله ايله :

**آنْباشْتَنْ** { سكون نون وشين معجمه‌وفتح با موحده وتا مثناة ايله كلاهما يعنى پركردن يعنى طولدرمق جقوربر اولسون غير اولسون :

بيت

زانباشتن چاه زنخدانش بمشك
معلوم شدكه دل برون نايدازو
مولانا سعيد هروى

**آنْبازيدَنْ وآنْبازْشُدَنْ** { كلاهما يعنى شركت يعنى اورتاقلق اورتاق اولمق معناسنه :

**اَنْبانْ** { سكون نون وفتح باء موحده ايله طغرجق‌كه دريدن ايررلر .

بيت

مسافركه نانش درانبان بود
برو راه دشوار آسان بود
مولانا هاتفی

**اَنْبُودَنْ** { سكون نون وضم باء موحده ايله بمعنی چيدن يعنی دوشرمك

قطعه

باغبانی بنفشه می انبود
كفتش ای جنك پشت وجامه كبود
چه رسيدست از زمانه ترا
پير نا كشته درشكستی زود
كفت پيران شكستهٔ دهرند
درجوانی شكسته بايد بود
مولانا محمود بن يمين

**اَنْبُوذَنْ** { سكون نون وضم باء موحده وفتح ذال معجمه ايله اصل آفرينش يعنی اصل خلقت لواحد من الشعرا

بيت

بودنت درخاك باشد عاقبت
همچنان كزخاك بود انبودنت

**اَنْبُوسِيدَنْ** { سكون نون وضم با موحده وكسر سين مهمله ايله اعضا اويوشمق ونسنه چوريمك نعمة‌الله دوشرمك معناسنه ديمش فرهنك جهانكيريده بمعنی بدبد آمدن يعنی طاهر اولمق مسطوردر .

**اَنْبُونْ** { سكون نون وضم با موحده ايله بمعنی فراخ يعنی بول كه عربيده واسع ديرلر .

بيت

شمار روز عمر افزون بادا
فضای جاه ومال انبون بادا
مير نظمی

**اَنْبُوِيدَنْ** { سكون نون وضم با موحده وكسر يای اول وسكون ثانيله قوقلمق معناسنه مصدردر عربيده استشمام دينلور .

بيت

ازدست خيال روی تووقت سحر
كلدستهٔ وصل توهمی انبويم
فخرزركر

مجازا قوقلمق معناسنده كلور .

بيت

هر كه مرعقل رابينبويد
ازحديثش همه نكت رويد
حكيم سنايی

**اَنْجالِيدَنْ** { سكون نون وفتح جيم وكسر لامله برايشه اقدام ايدنی كيرو طوتمق ورجا ايدن رجادن رجوع ايتمك‌ودخی دونمك ويورلمق معنالرينه‌در متعديسی انجاليدن كلور .

**اَنْجامِيدَنْ** { سكون نون وفتح جيم وكسر ميمله ايشی آخر ايتمك‌وبرشيئك آخری اولمق معناسنه هم لازم وهم متعدی اولور .

بيت

ازلعبت چينان باندان تری
وزرو دوسرودغم انجامتری
ابن شاهفور

لغت مسعودی ده عمری آخر ايتمك معناسنه محصوردر .

**اَنْجامِينْ** { بمعنی انجام آخرنده‌كی يا يای وصفيه ونون وصفيتن اظهار ايچوندر .

**اَنْجانِيدَنْ** { سكون نون اول وكسر ثانيله بمعنی انجاميدن مرقوم :

**اَنْجايِيدَنْ** { نون يرينه يای تحتانيله بمعنی انديشه كردن :

بيت

هركرا ذوق وصل می‌بايد
ازغم حسرتش نينجايد
مير نظمی

اَنْجَخْتَنْ { سکون نون وفتح جیم وخاء معجمه ایله مجمع الفرسده بمعنی برجستن وفرهنك جهانکیریده چهره بورشمق که انجوختن دخی دیرلر .

اَنْجَدَانْ { سکون نون وکسر جیم وفتح داله معرب انکدان درکه عنقریب ذکر اولنور انشاءالله تعالی .

اَنْجَسَنْکِیدَنْ { سکون نون وسین مهمله وفتح جیم وکسر کافله کیرو دونمك وکیرو طوتمق معناسنه .

اَنْجَکِیدَنْ { فتح جیم وکسر کافله انجسیکدن مرقوم معناسنه .

اَنْجُمَنْ { مجلس ومجمع معناسنه .

بیت

بشادی یکی انجمن برشکفت
شهنشاه کیتی زهازه کرفت

حکیم فردوسی

اَنْجَنْ { سکون نون وفتح جیمله انجنیدن لفظندن صیغهٔ امر واسم مصدردر انجتمك معناسنه ودخی یارمق وطوغره مق معناسنه‌ده کاور نتکم :

بیت

عصیب کرده برون کن وزوزنخ بنورد
جکر بینجن وآبیخ از وبسامان کن

مولانا کسایی

زونخ بوزن برنخ مونبار دیمکدر .

اَنْجُوخْتَنْ واَنْجُوفْتَنْ { کلاهما بسکون وضم الجیم وفتح التاء المثناة اول وسکون خاء معجمه ثانی سکون قابله بمعنی انجمن مرقوم .

اَنْجِیدَنْ { سکون نون و یاء تحتانی وکسر جیمله اوچ معنایه‌در اول حجامت معناسنه .

بیت

علاج الرأس او انجیدن کوش
دم الاخوین او خون سیاووش

شیخ نظامی

بیت

زمین خسته از خون انجید کان
هوا بسته از آه رنجیده کان

وله

ثالث شرفنامه‌ده ریزه ریزه ایتمك معناسنه مسطوردر .

اَنْجِنْ { سکون نون وکسر جیمله ریزه ریزه معناسنه .

بیت

دائم آتش بود تنور آشوب
اکر انجینش این بو دیبوست

محمود ابن یمین

اَنْدَاخْتَنْ { آتمق معناسنه :

بیت

ای متاع درد در بازارجان انداخته
کوهر هر سود درجیب زیان انداخته

مولانا عرفی

اَنْدَادَنْ { سکون نون وفتح دالین مهملتین ایله ایکی معنایه‌در اول صوامق وکموشه وبافره یالدز ایتمك ثانی طمع ایتمك معناسنه

بیت

دلم بردی وقصد جان کردی
باندادن روانبود بهر چیز

ابو المعانی

اَنْدَایِیدَنْ { کسر یای تحتانیٔ اول وسکون ثانیله اندادن مرقوم معناسیله مترادفدر .

اَنْدَخِسِیدَنْ { سکون نون وخاء معجمه وفتح دال وکسر سین مهملتین ایله بمعنی پناه کرفتن کذا فی مجمع الفرس .

اَنْدَرَانْ { سکون نون وفتح دال وراء مهملتین ایله براغاج صمغیدر که صمغ طرتوت دیرلر عربیده اشق واشج دخی دیرلر مفتح سدهٔ جکر ودافع سنك

مثانه وصلابت طحال ووجع مفاصل وعرق النساء وصرعه نافعدر كذا فى البديعى ولفظ مركب استعمال اولندقده بر نسنه‌نك ايچنده معناسنه اولور معنا ومحسوسا .

**اَنْدَرْخُورْدَنْ** { لايق اولمق معناسنه‌كه درخور لايق ديمكدر.

مصرع

درخورندرلايق وهم‌داخى سزاوار

شاهدى منظومه‌سنده

بيت

زينت از بهر زن بودكه بمرد
جز غزا كند نبود اندر خورد

استاد لطيفى

غزا كنده زره آلتنه كيلن نكنده‌لو قفتاندر .

**اَنْدَرُونْ** { ايچرو معناسنه‌درون دخى ديرلر محسوساتدن اولان هر نسنه‌نك داخلنه اطلاق اولنورچغتاى لسانده‌ايچكارى ديرلر سبعۀ سياره‌ده بهرام شاه ختنى جاريه‌يى قتل ايتدكدنصكره بدحال اولوب شيون ايتمك ايچون تنها مكان ايتدوكى محله‌دير .

بيت

ايچكاريدن ايشيكنى باغلادى نيز
ياتدى اندا ظاهرا بتى وستخيز

**اَنْدَرِيمَانْ** { سكون نون وفتح دال وكسر راء مهملتين ايله تورانيلردن بر مبارز ناميدركه دوآزده‌رخ جنكنده كركين النده هلاك اولدى .

**اَنْدُوخْتَنْ** { قزانمق كسب معناسنه .

بيت

زشادى برجهم هردم چوكندم برسرتابه
كزان خط دانۀ دلها چوموراندوختن كيرد

كمال خجندى

**اَنْدُودَنْ** { اوچ معنايه كلور اول سوامق بالچق اولسون كرج اولسون كل اندود كبي كركسه يالدز اولسون‌زراندود وسيم اندود كبى ثانى اندوختن‌مرقوم معناسنه ثالث احمد ابن اسمعيل مشكلاتده‌بمعنى نورديدن وبيچيدن روايت ايلمش .

**اَنْدُونْ** { سكون نون وضم دال مهمله‌ايله اندودن لفظندن استحضار اولنمشدر .

**اَنْدُوهِيدَنْ** { غصه لنمك والمناك اولمق معناسنه مصدردر .

**اَنْدُوهكينواَنْدُوهكَنْ** { كلامه‌اغصولو والملو ديمكدر اندوه غم وغصه‌دركين آكيندن‌مخففدراندوه ناك بوندن مبالغه‌ده تعبير اولنورغايت غصولو ديمكدر .

**اَنْدُهَانْ** { سكون نون وضم داله جمع اندهدر الف ونون ادات‌جمعدر

بيت

روزسه چار انده توداشت هركسى
آن سوز برطرف شدوآن اندهان بماند

شاعر

**اَنْدِيدَنْ** { سكون نون وكسر دال مهمله ايله اوچ‌معنايه‌در اول ظن‌وشك ايله سوز سويلمك .

بيت

صاف‌دل شودوستانرادوستى برصدق كن
راست كوكسرا سخن باطنزوانديدن مكو

ابو المعانى

ثانى بمعنى اندودن .

بيت

اكرحسن توبكشايد نقاب از چهره دعوىرا
بكل رضوان در انديد در فردوس اعلى را

ثالث كاهل اولمق معناسنه‌در .

**اَنْدِيشِيدَنْ** { سكون نون وياءين تحتانيين وكسر دال مهمله وشين معجمه ايله فكرلنمك وتشويشلنمك معناسنه مصدردر .

**اَنْدِيشَه كَرْدَنْ** { فكر ايتمك معناسنه‌در.

**اَنْطَلَیسُونْ** { سکون نون وفتح طا وکسر لام وضم سین مهملتین ایله
جمع الفرسده قوس قزح معناسنه‌در .

**اِنْکَارْدَنْ واِنْکَارِیدَنْ** { کلاهما بسکون النون وفتح
الکاف الفارسی ظن وکمال ایلمك معناسنه .

بیت

زشت باید دید انکارید خوب
زهر باید خورد انکارید قند

حضرت مولانا قدس سره

**اِنْکَاشْتَنْ** { سکون نون وشین معجمه وفتح کاف عجمیله بمعنی انکاریدن
مرقوم یعنی سزمك .

**اَنْکَبَانْ** { سکون نون وضم کاف فارسی وفتح باء موحده ایله کککنر
دیدکلری کوکدر بردکنلو اوتدر کوکی ساقز کبی چینه نور وتازه ایکن قبوغی صویلوب
ینور .

**اَنْکَبِینْ** { سکون نون وضم کاف فارسیله بال که عربیده عسل وشهد
دیرلر .

**اَنِکْدَانْ** { سکون نون وکسر کاف وفتح دال مهمله ایله اوج معنایه‌در
اول بر اغاجدرکه سمغنه حلتیت دیرلر بعض نسخه‌ده قاضی اولمق اوزره معربی انجداندر
بعض نسخه‌ده انکدان صمغنك آدیدر .

**اَنْکُوانْ** { دخی دیرلر .

بیت

تابمذاق انس وجان نایدونا رود جهان
نکهت کل زانکدان لذت مل ز آمله

استاد فلکی شروانی

ثانی مؤید الفضلاده بمعنی نسناس که بر نوع حیواندر آدمه بکزر یوجیلری یوینندن آزیدر
دیو مردم قریب دخی دیرلر ثالث کاشان مضا فاتندن بر قریه اسمیدر انجدان دیمکله
مشهوردر .

**اَنْکَسُونْ** { سکون نون وکاف فارسی وضم سین مهمله ایله بر نوع برقدرکه
الوان اولور هر تابشلده بر رنك کورینور .

بیت

تیرت سر عدورا داردبکار باران
تیغت بچشم دشمن چون انکسون نماید

ابو المعانی

**اَنْکُشْتَانْ** { سکون نون وشین وضم کاف فارسیله بر مقلوکه انکشت بر
مقدار الف ونون ادات جمعدر اماهم جمع وهم مفرد استعمال اولنور .

بیت

درانکشتان تکین عز ودولت
شده چون خاتم جم کار فرما

ابو المعانی

**اَنْکِلیُونْ** { سکون نون ولام وفتح کاف فارسی وضم یای تحتانیله اوچ
معنایه کاور اول انجیل معناسنه .

بیت

تادم عیسی چلیپا کرشدا کنون بلبلان
بهر انکلیون سرایبدن بترسایی شدند

حکیم سنایی

بیت

اوبیان میکرد با ایشان براز
سر انکلیون وزنار ونماز

حضرت مولانا قدس سره

ثانی بر کتاب آدیدرکه مانی نقاش تصویرلر واسلمی وخطایی نقشلر وانواع صنایع وبدایع که
اختراع ایتمشیدی اول کتابده نقش وتحریر اولنمشیدی .

بیت

بطفر ابر کشد صورت بسان نقش چینستان
بدفتر برکشد جدول بسان صحف انکلیون

امیر معزی

بیت

زنقشهای بدیع وزشکلهای غریب
صحیفه‌ای چمن شد چو صحف انکلیون

رشید الدین وطواط

حضرت عیسی علیه‌السلام وزنار وچلیپا
ایله ذکر اولندقده مراد انجیلدر ونقش ونگار
ورسم وصورت ذکر اولندیغی محلده مراد
کتاب مرقومدر ثالث هفت‌رنك برنوع منقش
دیبادر .

بیت

خسروا من که بمدح تو نگار سخنم
وشك ارتنك شد وکارکه انکلیون
سید ذو الفقار شروانی

قطعه

همیشه تا که بود کوزپشت وسر کردان
زرشك رفعت جاهت سپهر انکلیون

کسی که باتونه بر سمت مستقیم بود
خمیده قامت وسرکشته بادچون کردون
محمودابن یمن

اَنْگِنْدَنْ { سکون نون ویای تحتانی وفتح کاف فارسی وکسرنون‌ثانی ایله بمعنی آکندن .

اَنْگِيْبَانْ { سکون نون ویای تحتانی وکسر کاف فارسی‌وفتح باء‌موحده ایله بمعنی انکیان مرقوم‌وسنزغله دیرلربراوته‌دخی دینلور .

اَنْگِيْبُونْ { سکون‌نون ویای‌تحتانی وکسر کاف فارسی وضم باء موحده ایله الوان حریر ایله طوقنمش برلطیف قماشدر بوقلمون کورینور وطراقلی دیدکاری الاجه قماشدر .

اَنْگِيْخْتَنْ { سکون نون ویا وخاء معجمه وکسر کاف‌فارسیله درت‌معنایه کلور اول قوپارمق معناسنه .

بیت

چوباغبان فلك دید قامت خوبت
بدست‌رشك بر انکیخت سروها ازباغ
ابوالمعانی

ثانی بمعنی دوکردم .

بیت

تولای مردان این مرزبوم
برانکیختم خاطر ازشام وروم
شیخ سعدی

ثالث پیدا کردن معناسنه :

بیت

درسجود آمد درودیواربیش آن جمال
ازتودر بتخانها هر صورتی کانکیختند
خواجه کمال خجندی

رابع بمعنی برکشیدن :

بیت

هرتیرمژه کامده ازسینهٔ واسع
انکیخته‌بیرون‌نبودفکرت‌خاطر
ابوالمعانی

اَنْگِيزِيدَنْ { کسر کاف وزاء معجمه ایله بمعنی انکیختن :

اَنْگِيْسَانْ { کسر کاف فارسی وسکون یای تحتانی وفتح سین مهمله ایله بمعنی انکبان مرقوم :

اَنْگِيْدَنْ { سکون‌نون ویای تحتانی وکسر کاف فارسی‌ایله بمعنی انکیختن

اَنْگِيُونْ { سکون نون ویای اول وکسر کاف فارسی وضم یای ثانیله برقاچ اون کوسترر برنوع حریر قماشدر .

اَنُوِيدَنْ { ضم نون وواو معروف‌وکسر یای تحتانیٔ اول سکون ثانیله ناله وزاری ایتمك یعنی ایکلمك کذافی‌المجمع :

اَنِيرَانْ { کسر نون وسکون یای تحتانی وفتح راء مهمله‌ایله ایکی‌معنایه‌در اولی برفرشته اسمیدرکه جمیع امور نکاح اکا مفوضدر وتدبیر امور ومصالح‌که روزانیرانده واقع اولور اکا متعلقدر ثانی هرماه شمسینك اوتوزنجی کونی آدیدر اول کونده اثواب بچمك وکیمك وقرض ویرمك والمق مناسبدر

بیت

خجسته همیشه انیران تو
بشادی‌جوانان‌وپیران تو
حکیم فردوسی

بيت

سال برهفتصدودهازكه هجرت چون شد
كفته شدروز انيران زمه فروردين
شرف الدين شيرازى

مثنوى

سفندار مذماه رفته تمام
بروزى كه خوانى انيرانش نام
درين روز زردشت پاكيزه دين
درآمد سوى حد ايران زمين
زراتشت بهرام

كذا فى فرهنك جهانكيرى

آنِيسان { كسر نون وسكون ياى تحتانى وفتح سين مهمله ايله مجمع الفرسده
بمعنى محالفت اماتحفة الاحبابده ومعيار جماليده دروغ وبيهوده معناسنه :

بيت

نه‌در جودش بود هركزتر ونق
نه‌در قوالش بود هركز انيسان
شمس فخرى

وسخن بيمعنى معناسنه :

بيت

من انكاه سوكند انيسان خورم
كزين شهر من رخت بيرون برم
ابوشكور

آنيسُون { كسر نون وسكون ياى تحتانى وضم سين مهمله ايله انيسان

بيت

درد توكه پيوسته انيس دل ماست
اى يارانيس ازتو انيسون ترود
مرقوم مولانا جامى

زبان يونانيده رازيانهٔ روميه ديرلر .

آنِين { كسر نون وسكون ياى تحتانيه اول آواز حزيندركه مرض وعلتدن
وياخود دردوالمدن عارض اولان وجع وفجع سببى ايله ظاهر اولور تركيده ايكلتى ديرلر

ودخى يايق طاقى كه آنكله ياغ چيقاررلر ممدوده ايلده مستعملدر :

اَوارِن { فتح واو وكسر راء مهمله ايله فرهنك جهانكيريده پدوزشت
معناسنه نتكيم براوين خوب ونيكه معناسنه‌در

اَوْبارِيدَن { سكون واو وفتح باء موحده وكسر راء مهمله ايله يوتمق
فروبردن كبى عربيده كى بلع معناسنه :

قطعه

نيست اندر نكار خانهٔ كن
صورت ونقش مؤمن وكافر
زانكه درقعر بحر الاالله
لانهنكيست كفرودين اوبار
حكيم سنايى

بيت

پس بيوبا ريد ايشانرا همه
نه شبانرا ماند زنده‌نه رمه
استاد زودكى

اَوْباشْتَن { سكون واو وشين معجمه وفتح باوتا ايله اوچ معنايه
كلور اول بمعنى اوباريدن

بيت

نهنكى توكاندر نكو داشتن
مكافات دارى جزاو باشتن
حكيم اسدى

ثانى بمعنى افكندن ثالث بمعنى بركردن صاحب

بيت

هست او باشتن چه افكندن
معنئ ديكر سنجه آكندن
فرهنك منظومه

اَوْبانِيدَن { سكون واو وفتح باء موحده وكسر نون ايله امزغنمق
واوغنمق معنالرينه :

اَوَرْدِيدَن { فتح واو وسكون راوكسر دال مهملتين ايله جنك كردن
وحمله آوردن معناسنه :

**اَوْرَنْجَنْ واَوْرَنْجِينْ** { كلاهمابسكون الواو وفتح الراء ابرنجن مرقوم معناسنه بايله‌واو اراسنده تبادل اولديغى معلوم ارباب معارفدر .

**اَوْرَنْدَنْ** { سكون ونون وفتح راء مهمله ايله بمعنى انداختن .

**اَوْرَنْدِيدَنْ** { سكون واو ونون وياى تحتانى وفتح را وكسر دال مهملتين ايله ايكى معنايه‌در اول كاهل اولق وايشه تكاسلى ايلمك ثانى فريب دادن يعنى الداتمق

بيت

زروز واپسين آنكس خبر نيست
جزا ورند بدش كار دكر نيست
ابوشكور

**اَوْرِيدَنْ** { سكون واو وياى تحتانى وكسر راء مهمله ايله بمعنى‌اورنديدن ودخى بتمك وكتورمك معنالرينه :

**اَوْزَنْدِيدَنْ** { سكون واو ونون ويا وفتح زاءمعجمه وكسر دال ايله افكندن وانداختن كذا فى المجمع

**اَوْژُولِيدَنْ** { سكون واوين وضم زاء فارسى وكسر لامله بمعنى ژوليدن مرقوم يعنى حريص اولمق

**اَوْزَنْ** { سكون واو وفتح زاء معجمه ايله‌بهادر وشجيع معناسنه‌كه‌مرد اوزن وشير اوزن ديرلر بهادر ار وشجيع ارسلان‌ديمك اولور يعنى‌صفت استعمال‌اولنور قاعدهٔ فرس اوزره قياس بودركه اوزندن بمعنى افكندن اوله‌كه صيغهٔ امر وصف‌تركيبى اوله لكن حال بويله اوليوب خصوصله‌معناى مرقومه استعمال اولنور .

**اُوژَنْ** { سكون واو فتح ژاء فارسيله فرهنك جهانكيريده ايكى معنايه در اول بمعنى انداختن :

قطعه

رسيدم من بدركاهى كه دولت
ازو خيزد دچو رمانى زمعدن
بدركاه سپهسالار مشرق
سوار نيزه‌دار خنجراوژن
منوچهرى

ثانى قتل معناسنه :

بيت

مده رخصت بيوژن خصم بددل
نباشد فوت فرصت كار عاقل
شاعر

**اَوْسَنْ** { سكون واو وفتح سين مهمله ايله وسيلة المقاصدده قصه معناسنه‌در .

**اَوْسُونْ** { سكون واوين وضم سين مهمله ايله افسون معناسنه‌در .

**اَوْشَانْدَنْ** { سكون واو ونون وفتح‌شين معجمه ايله بمعنى افشاندن مرقوم .

**اَوْغَانْ** { سكون واو وفتح غين معجمه ايله ايكى‌معنايه‌در اول‌بمعنى‌افغان:

رباعى

اى‌شوخ جهان‌زدست نازت‌اوغان
زين‌شورش‌حسن جانكدازت‌اوغان
يكلحظه نميد ادبدل صبرو قرار
اوغان‌زعشوهاى فتنه‌سازت اوغان
ابوالمعانى

ثانى برقوم آديرر اوغانيان واوغانى‌دخى‌ديرلر

بيت

همه خيل اوغانى وبكذرى
بفرما نبرى واطاعتكرى
مولانا هاتفى

**اَوْمَانْ** { سكون واو وفتح ميمله همدان قريه لرندن برقريه اسميدركه اثيرالداين اومانى اول قريه‌دندر .

**اَوْنِيدَنْ** { سكون واو وكسر نون بعده ياى ساكنه ايله بمعنى اوبانيدن يعنى امزغنمق .

**اَوْكَنْدَنْ** { فتح كافله بمعنى افكندن:

اَهْرانْ { سکون هاوفتح راء مهمله ایله بمعنی نیشه یعنی کسر وطاس قراجق کولنك:

**بيت**

بکاه ارکوی کندن دست دادی
نه اهران بایدی نه اوستادی
حکیم نزاریٔ قهشتانی

اَهْرَمَنْ { سکون ها وفتح زاء مهمله ایله

اَهْرِمَنْ { بکسر الراء المهمله

اَهْرِيَمن { بکسر الراء المهمله وسکون الیاء التحتانی جمله‌سی دیو معناسنه درکه ممدوده ایله دخی مرویدرلر .

**بيت**

برفت اهرمن را بافسون ببست
جوبر تیز رو بارهٔ برنشست
حکیم فردوسی

**بيت**

دوکس برحدیثی کمارند کوش
ازان تابدین زاهرمن تا سروش
شیخ سعدی

دیکر مثال ثانی وثالث :

**بيت**

جنان دان که روئین تن اهر یمنست
همه خلق را اهرمن دشمنست
حکیم فردوسی

اَهْرَنْ { سکون ها وفتح راء مهمله ایله ایکی معنایه‌در اول بمعنی اهرمن

**بيت**

زیباتر از پریست بزم اندرون ولیك
دردزمکاه بازندانی زاهرن نش
حکیم سوزنی

ثانی نام داماد قیصر رومدرکه سلف کشتاسب ایدی:

**بيت**

باهرن سپر دندپس دخترش
بدستوریٔ مهربان مادرش
حکیم فردوسی

لسان هندیده سندان معناسنه‌در .

اَهْرُونْ { سکون هاوضم راء مهمله وواو معروفله برطبیب یهودی نامیدر که هر علمده ماهر ایدی

**بيت**

ازره دانش بکوش واهرون شو
دیدهٔ کاهرون بدانش اهرون شد
حکیم ناصر خسرو

اَهْزَنْ { سکون هاوفتح زاء معجمه ایله نفت باغی که عربیده نفط دیرلر .

اَهْزُونْ { سکون هاوضم زاء معجمه وواو معروفله فرهنك جهانکیریده بمعنی اکنون مسطوردر .

اَهْوانْ { سکون ها وفتح واو ایله دزد نقب زن نمنی دیوار دلیجی خرسزدر مطلق نقب زن اسمیدر .

اَیدُونْ { سکون یای تحتانی وضم دال مهمله ایله اوچ معنایه‌در اول فرهنك جهانکیریده بمعنی اکنون .

**بيت**

کر ایدون فریدون که آیدمن
کرفتار کرد دهم ایدون بمن
شیخ نظامی

ثانی مجمع الفرسده بمعنی همچنین:

**بيت**

کر ایدون زمینو برآید سروش

نباشد بدان مرد اورند وهوش
حكيم فردوسى

ثالث بمعنى اينجا بومعنايه ذاهب اولنلر اندون كلمه‌سنى مقابله طوتمشلر دركه آنجا ديمكدر بو معنايى مؤيد :

بيت

هميشه درحق صاحب هنر نكويى كن
كه‌حدو باب‌توپيوسته كرده‌است‌ايدون
شمس فخرى

بيت

زان‌همى خواهى كه‌بأسى مى‌خورى تاچون‌زمان
هم زرعنايى كهى ايدون وكاه اندون كنى
حكيم ناصر خسرو

**اَيوانْ** { سكون ياى تحتانيله رواق وطاق عالى وطرهٔ‌خانه وكمر بالاوسايبان معنالرينه ودحى پادشاه ديوانخانه‌سنه ديرلر .

بيت

زيد سكال بپرداخت قلعه وباره
بزيب‌وزين‌بياراست طارم وايوان
شمس فخرى

## مع الواو

**اَبْرُو** { سكون باء مؤحده وضم راء مهمله ايله قاش‌كه عربيده حاجب ديرلر ايكى جانبى مراد اولدقده ابروان ديرلر .

بيت

ابروا نت طاق ايوان جمال
آب روى حسن خوبان‌ابرويت
شاعر

**اَخْكَلَندو** { سكون خاء معجمه وفتح‌كاف ولامله چكشاغى‌كه كمشدن وياباقردن ايدوب ايچنه خرده سنكريزقورلر اطفال اللرنده اوينادوب صداسى چيقار .

بيت

ظفر ازرايتت دلشاد باشد
بسان طفلكان ازاخكلندو
شمس فخرى

**اَخْكَنْدُو** { اخكلندوى مرقوم‌معناسنه‌در .

**اَرْبُو** { سكون راء مهمله وضم باء موحده ايله ارموددركه اغاجنه اربودديرلر

بيت

برسر چشمه پاى اربودار
ليس فى‌الدار غيره ديار
شاعر

**اَرْدشيردارُو** { برتلخ‌دار وطبيب اسميدر كه‌ضرب‌مثل اولمشدروهر ملخ علاج اولان كمسنه‌يه ديرلر .

**اَرَسْتُو** { فتح را وسكون سين مهملتين وضم‌تاء مثناه ايله‌پرستو ديدكلرى كوچوك قوشدركه‌قيرلانغيچ ديرلر .

**اَرَسْطو** { اسكندر ذوالقرنينك وزيرى وحكيم كاردانى واستادى اسمى ايدى لغت يونانى‌در معناسى كامل الفضائل ديمكدر .

**اَرْغاو** { سكون راء مهمله وفتح غين‌معجمه ايله ادات الفضلاده درديعنى‌ارمق

بيت

زغشق‌دورخ چون ارغوانت بردورخم
زهردوديده‌م‌ارغاو خون‌شدست‌روان
حكيم سوزنى

بيت

آنكه از عشو هاى اوار غاو
ميدهد تشنه رافريب سراب
سيف‌اسفرنكى

**اَزُو** { ضم زاء معجمه ايله لفظ مركبدر ازايله اودن‌كه الفى محذوف‌درضمير متصل غايبدر عربيده منه معناسنه تركيده اندن‌د ينلور .

بيت

حضورى كرهمى خواهى ازو غائب مشو حافظ
متى ماتلق من تهوى دع الدنيا واهملها
خواجۀ حافظ

اَسُو { ضم سين مهمله ايله بمعنى سوى يعنى جانب:

بيت

كاه وجوى زبرك تاك ونكسك
مراغه كردن وغلتيدنش اسوباسو
حكيم سوزنى

اَشْبُو { سكون شين معجمه وضم باء موحده ايله فرهنك جهانكيريد نمعنى انكشتدان يعنى كومش قونيلان طرف ومحل كه كومشلك ديرلر .

اُشْتُو { سكون شين معجمه وضم تاء مثناة ايله بمعنى انكشتوانه يعنى زهكير كذا فى فرهنك جهانكيرى .

اُشْكُو { سكون شين معجمه وضم كاف فارسيله بمعنى قصر عالى وخانۀ بالا وقبۀ بلند:

بيت

اى قبۀ بيت الحرمت عالم ششدر
وى سنده خاك درت ايوانۀ اشكو
شيخ آذرى

اَفْسُو { سكون فا وضم سين مهمله ايله بمعنى بيا يعنى بروكل لغت پهلوى در

اَفْشُو { سكون فا وضم شين معجمه ايله معناى مرقومه در .

اَلاُو { فتح لامله آتش؛ لاو دخى ديرلر.

قطعه

ترا اى خواجه كرهيزم نباشد
دم سرما كه هنكام الاوست
سواد شعر طوسى راطلب كن
بسوزانش كه اوسركين كاوست
مولانا طوسى

اَنْبُرُو { سكون نون وضم باء موحده وراء مهمله ايله امروده ديرلر .

بيت

فرونا كذشته بكير دكلو
جونا پخته باشد هنوز انبرو
مير نظمى

اَنْجُو { سكون نون وضم جيمله بمعنى آبخواست مرقوم يعنى جزيره :

بيت

درشب هجران سرشك ديده ام دريا شدم
همچو انجو جسم لاغر درميان آب ماند
ابو المعانى

اَنْدَرُو { سكون نون وفتح دال وضم راء مهملتين ايله ايكى معنايه در اول اندرون لفظندن مرخمدر اول معناده مفرد اولور ثانى آنده معناسنه بو معناده اندر ايله اودن مركبدر لفظ اولور .

بيت

سينه ازد اغهاشده كلزار
نغمه زن اندرودلم جوهزار
مير نظمى

اَنْدُو { سكون نون وضم دال مهمله ايله بمعنى اندرون :

بيت

ازان جايكه شد باندوى شهر
كه بردارد ازروز شاديش بهر
حكيم فردوسى

اَنْذَرُو { سكون نون وفتح ذال معجمه وضم راء مهمله ايله بادزهر معناسنه در كذا فى نسخۀ ميرزا ابراهيم.

اَنْكَشْتُو { سكون نون وشين معجمه وضم كاف فارسى وتاء مثناة ايله بمعنى ماليده كذا فى مؤيد الفضلا وفرهنك جهانكيريده اتمكى خرده ايدوب اوزرينه روغن ساده وعسل قويوب خفيف آتش اوزرنده ال ايله اوغوب طعام ايدرلر اكا عفيسه ديرلر .

اَوْسُوْ { سكون واو وضم سين مهمله ايله بمعنى ماتم كذا فى مجمع الفرس بو معنايه.

بيت

دل نميد اندچكونه چارهٔ حانش كند
درفراق آن پری شام و بحرا وسو كند
ابوالمعانى

اَوْ { بوزن نويوك معناسنه وعربيده برادا تدر ياخود معناسنه مثلا فلان اوفلان ديرلر.

## مع الهاء

اَهْ { ايكى معنايه‌در اول بمعنى آه:

بيت

چون نيست قبولى بسوى دردشمارا
در ماتم بى بركى باريك اهى كو
حكيم سنايى

ثانى بركلمه‌در حسرت وافسوس محلنده ديرلر.

بيت

آه كر استيلاى نفس شالهنك
همچو شالنكيست واپس رفتنم
غضايرى رازى

اَبْتَرَه { سكون باء موحده وفتح تاء مثناة وراء مهمله ايله باركشلكدن عمل مانده اولمش دوه‌يه ديرلر.

بيت

بركنارجوى بينم رسته شدبادام وبيد
راست پندارى قطاراشتران ابتره
غواصىٔ كنده

آبْرَانَه { اصل الف ممدوده ايله آبرانه‌دركه لفظ مركبدر آب ايله رانه‌دن معناى تركيب صويولجى ديمك اولور.

اَبْرَكَاكِيَاه { مع الالفده ذكرى مروراپدن ابركاكياه معناسنه‌كه بار عنكبوتدر وسيلة المقاصد صاحبى ايله اياسى آخرينى هايله نقل ايلمشلردرسائر فرهنكلرده ابركاكيا وابركاكيان مسطوردر.

اَبَرْكُوهْ { فتح باء موحده وسكون راء مهمله وضم كاف ايله عراق عجمده برشهر آديدر مذبور شهرك زمينى برطاغ اتكنده واقع اولمغله اول طاغده ابركوه وورکوه ووارکوه دخى ديرلر تعريب ايدوب ابرقوه ديديلر حاليا مشهورى ابرقوه‌در.

اَبَرْمُرْدَه { فتح باء موحده ايله بردار ودرصويه قونلسه سونكركبى صويى كندويه جذب ايدر كذافى مؤيدالفضلا.

اَبْرَه { سكون باء موحده راء مهمله ايله قفتان وسائر آسترلى اولان نسنه‌لرك يوزينه ديرلر الف ممدوده ايله‌ده مستعملدر.

بيت

هم بدستورى كه باشد ابره فوق آستر
اطلس قدرت بود بالا پرند چرخ زير
طالب آملى

بيت

كند ابره باكيزه تر زاستر
كه اين درحجابست وآن در نظر
شيخ سعدى

وبعض فرهنكده ابابيل قوشنه‌دە‌ابره ديرلر.

اَبْسَتَه { كسر باء موحده وسكون سين مهمله وفتح تاء مثناة ايله شرفنامه‌ده جاسوس معناسنه‌در ممدوده ايله دخى مستعملدر.

بيت

جوآهو زلف دلرا كرد بسته
ولى غمزه‌در انجا بود ابسته
مير نظمى

اَبْكَارَه { سكون باء موحده وفتح كاف وراء مهمله ايله شرفنامه‌ده احوال كذشته يازمق نونله انكاره دخى ديرلر.

**آبْكامَه** { سكون باء موحده وفتح كاف فارسى وميمله ممدوده‌ده ذكرى مرور ايدن آبكامه معناسنه مذكوردر .

**آبْلَه** { سكون باوفتح لام واظهار ها ايله ساده دل معناسنه‌عربيله مشتركدر

بيت

نداند خويشتن آن ابله وكول
كه‌كارش ناسزايا بود معقول

مير نظمى

**آبِلْيَه** { سكون باء موحده وكسر لام وفتح ياى تحتانيله بمعنى برزكر اكنجى معناسنه عربيده زراع وحراث ديرلر .

بيت

هركه مالش كرد اسراف احمق است
ابليه برخلق الطاف حق است

شاعر

**آبُوزَنَه** { كنيت بوزينه يعنى ميمون كذا فى المحمودى

**آتالَه** { فتح تاء مثناة ولامله بولماج آتى :

بيت

قناعت پيشكان راحت بيما بند
اتاله خورده را دندان نبايد

ميرنظمى

**آجْهَرَه** { سكون جيم وفتح هاوراء مهمله ايله‌فرهنك جهانكيريده‌برد كنلو اوتدر اثوابه ياپشور دكمه حال ايله آيرلمز هندى لسانده خنجره ديرلر .

**آخْجَسْتَه** { سكون خاء معجمه‌وسين مهمله وفتح جيم وتاء مثناة ايله‌قبونك آلت اشيكى كه عربيده عتبه ديدلر فتحات ثلثه ايله :

بيت

خنك آن سنك بر دربسته باشد
كه بالينش زدر اخجسته باشد

استادلطيفى

ومجمع الفرسده ارغوان چيچكى اولمق‌اوزره مسطوردر .

**آخْشَمَه** { سكون خاء معجمه وفتح سين مهمله وميمله اربه‌دن وفورو اوزومدن ايتدكارى شراب كه عربيده نبيذ ديرلر وسيندن مقدم ميمله .

**آخْمَسَه** { دخى ديرلر .

**آخْشَنْدَه** { سكون‌خاونون وفتح‌شين‌معجمه اخكلندوى مرقوم معناسنه در كذا فى مجمع الفرس .

**آخْكَرتَفْتَه** { حقيقةً يانوب قور اولمش آتشه ديرلر اخكراصلنده قورودر تفته ايله‌قيدمجاز احتمالنى دفع‌ايچوندر نته‌كيم بوبيتده واقعدر .

بيت

خواش آتش واخكر تفته بوم
كياهش همه زهرو باد سموم

آتش سوندكدن صوكره اخكر دينلسه جائز اولور مجازا اما تفته دينلدكده صكره اول احتمال قالماز .

**آخْكَنَدَه** { سكون خا ونون وفتح كاف ولامله آت قشاغيسى‌معناسنه‌در

**آخْكُوجَه** { سكون خا معجمه وضم كاف وفتح جيم فارسيله دوكمه‌كه قفتان يقاسنه دكيلور .

**آخْكُوژَنَه** { ضم كاف وفتح زاء فارسين ايله بو دخى دوكمه‌در ياقه ده اولسون كوكسده‌اولسون .

بيت

درئ تن فلك كه مهر ست
اخكوژنهٔ كلاه اوباد

فريدالدين خوارزمى

**آخْكُوزَه وآخْكُوزَه** { كلا همابسكون اخاء المعجمه‌اول بفتح زاءالمعجمه ثانى‌بالفارسى اخكوجهٔ‌مرقوم معناسنه ودخى جلاهلر طوقودقلرى بزى صاردقلرى اغاج كه عربيده‌منوال ديرلرودخى خرماى خامه دينلور .

اَخْكُونَه { ضم كاف وفتح نون ايله‌ده اخكوچه معناسنه‌در .

بيت

ميكشايد ديكر انرابى تكلف سينه‌اش
قفل دخمه ميشودمارا چوآن‌اخكونه‌را
عزالدين شروانى

اَخِيسَه { كسر خاء معجمه وسكون ياى تحتانى وفتح سين مهمله ايله حيوان سوريسى وكنجه كيدن كچى وقويون قوچى

اَرْدَالَه { سكون را وفتح دال مهملتين ايله اونكه عربيده دقيق وطحين دخى ديرلر .

بيت

عاجز ودرمانده ام دردست چرخ بى‌امان
آسياى غم كندارد اله جسم نا توان
ابوالمعانى

اَرْدشيرخُرَه { ضم خاء معجمه وفتح را مشدده ايله برعظيم الكه نك‌اسميدركه فارس وسيمكان‌وترخان‌وشيراز وكازرون وكام فيروز واران اولكه‌لرى ارا سنده واقع رسم كردهٔ ارد شيردر بعضيلر دخى رسم كردهٔ نمرود بن‌كنعان درديرلر .

اَرْدَه { سكون را وفتح دال مهملتين ايله ايكى معنايه‌در اول بمعنى آسياب ثانى اون آشنه ديرلر .

اَرْژَنَه { سكون راء مهمله‌وفتح زاءفارسى ونونله فارس ملكنده برصحرانك آديدركه شيرازه اوتوز فرسخ يردر تعريب ايدوب ارجنه ديديلر اميرالمؤمنين على رضى الله عنه وكرم الله وجهه‌اول صحراده سلمان فارسى‌حضرتلرينى ارسلان پنچه‌سندن خلاص ايلدى برمشهور وقعه‌در .

بيت

سوارارژنه‌رامدح كوى‌وازدشمن
جوى‌مترس‌اكرپنجه‌زن‌جوشيرنرست
استاد

اَرْزَه { سكون راء مهمله وفتح زاءمعجمه ايله‌برنوع‌قطراندر صنوبراغاجندن حاصل اولور صنوبر اغاجنه ارز ديدكلرى سببدن قطرانه دخى ارزه ديرلر .

بيت

پنبه بكوش اندر اكندز تو ممدوح
پنبه‌چه باشدكه ارزه ريز دو ارزيز
حكيم سوزنى

مجمع الفرسده نام سرودر وبعض فرهنكده ايكيسندن‌غيرى براغاجدر وفرهنك‌جهانكيريده كاهكل معناسنه‌دركه كاهكلكره ارزه كردير لرودخى هفت كشوردن كشور اولناميدر .

اَرْغَدَه واَرْغَنْدَه { كلاهما بسكون الراء المهمله وضم الغين المعجمه تحفة الاحبابده مطلق خشمناك اما عربيده سباع خشمناك معناسنه‌در .

بيت

يكى نامه بنوشت نزديك كيد
چوشيرى‌كه ارغنده كرددزصيد
حكيم فردوسى

مثنوى

بكشتند باهم دو كرد سترك
كه‌ارغنده بودند برسان كرك
حكيم‌اسدى

مجمع‌الفرسده بمعنى جنك آور ديوب بوبيتى متمسك اولمش :

بيت

سوى رزم آمد چوارغنده‌شير
كمندى ببازو سمندى بزير
حكيم فردوسى

بوبيتده خشمناك معناسى طاهردر زيرا شير خشم وغضب ايله معروفدر .

اَرْمَنْدَه واَرْمِيدَه { كلاهما بسكون الراء المهمله اولهما بفتح الميم

وسكون النون ثانيهما بكسر الميم وسكون الياء التحتانى آراميده وآرام دهنده معناسنه‌در .

قطعه

تابدان كند كان رسم يكره
خر بيا راى غلام خربنده
چو من در نشاط اين سفرند
مانده از سفره نان ارمنده
حكيم سوزنى

بيت

زدل بيخ هوس برچيده بايد
چو مردان نفس خود ارميده بايد
مير نظمى هروى

اَرْوانَه { سكون راء مهمله وفتح واو ونونله ايكى معنايه اول دوه‌نك ديشى سنه ديرلر .

بيت

من بنده كه روى سوى ره‌دارم
بى بختى وبى‌سر اك ووار ونه
مختار

ثانى برنوع چيچكدر خيرىٔ صحرايى ديرلر اگر بخور ايتسه‌لر نه مرتبه رايحهٔ كريهه اولسه زائل ايدر كذا فى فرهنك جهانكيرى

اَرْوِيه { سكون راء مهمله وكسر واو وفتح ياى تحتانيله برعظيم طاغ اسميدركه قرق فرسخ علوى واردر ديرلر العهدة على الراوى .

اَرَّه { فتح راء مشدده ايله بچقوكه عربيده منشار ديرلر كوچك اولسون بيوك اولسون تخفيف ايله جائزدر .

بيت

نقطهٔ بازكشتهٔ بسر آله
سين بودارهٔ نخل كناه
مير نظمى

بيت

دم تيغ‌را رخنها كرده خود
بان رخنها ارهٔ فرق برد
مولانا هاتفى

اَرِيكَه { كسر را مهمله وسكون ياى تحتانى وفتح كافله تخت مزين وآراسته:

بيت

حلقه بكوش بندهٔ اوباشدش فلك
باعز وتخت وجاه اريكه‌نشين شود
ابو المعانى

آزادَه { فتح زا معجمه ودال مهمله ايله ممدوده‌ده ذكرى مرور ايدن آزاده معنالرينه وكامل وبى‌عيب معناسنه‌در.

اَزْكارَه { سكون زا معجمه وفتح كاف ورا مهمله ايله كچمش احوالى ياد ايتمك وكچمش احوالى يازمق ابكاره معناسنه كذا فى شرفنامه

اَژَنْدَه { فتح زا فارسى وسكون نونله‌ده ديوار بناسنده طاش اراسنه قونيلان بالچق آخرنده اولان ها مفعوليتى ايجاب ايتمكله ديواره قونلدقدنصكره تسميه اولنمشدر .

اَژْنَه واَژِنَه { اول سكون زا وثانى كسر زا فارسين ايله دكرمان طاشنى كسكين ايتدكارى دمور آلت كذا فى مجمع الفرس .

اَژَه { فتح زا فارسيله كرج كه آهك وكچ دخى ديرلر اما آهك كيدرك آلچى‌يه تخصص اولندى عربيده كلس ديرلر كسر كافله .

اَساسَه { فتح سينين مهملتين ايله كوشهٔ چشم ايله باقمق بعض فرهنكلرده كيرويه باقمق وصكره كورمك معناسنه‌ده مسطوردر عربيده ديوار تملى معناسنه‌در .

**اَسْبِ لاشَه** { اول آته دیرلرکه باباسی عربی واناسی رومی ویاخود ترکی اوله اولمقوله آته عربیده مسمار الخلیل دیرلر یعنی باباسی کحیل الاصل واناسی مجهول النسل دیمك اولور ایکی طرفدن کحیلان اولانه هدوده دیرلر .

بیت

مرد باشد هنرور میدان
نکند اسب لاشه کاراصیل
ابوالمعانی

**اَسْبَه** { سکون سین وفتح با موحده ایله بنلمکه ناقابل آت یعنی هنوز کامل اولمیان طای:

بیت

اسبه ناچار اکر شود درزیر
لیك باشد سوار او دلکیر
وله

**اَسْتانَه** { سکون سین مهمله وفتح تا مثناة ایله جای خواب وآرام

بیت

کویی ازتوبه بسازم خانهٔ
در زمستان باشدم استانهٔ
مولانا قدس سره

**اَسْتَه** { سکون سین مهمله وفتح تا مثناة ایله استخوان خرماچکردکی ودخی زردالو وشفتالو و آلو امثالی میوه‌لرك چکردکی‌که خسته دخی دیرلر وعربیده کسر سین ایله سکه دیرلر .

بیت

نباشد هیچ چیزی بی بهانه
رطب را استه باشد درمیانه
ابوالمثل

**اَسْغَدَه** { فتح سین مهمله وسکون غین معجمه ایله یعنی آماده ومهیاکه یسفته دخی دیدلر مصدری اسعدیدن کلور .

**اَسْفُدَه** { ضم سین وسکون فا وفتح دال مهملتین ایله

**اَسْفُرَه** { ضم سین وسکون فا وفتح را مهملتین ایله کلاهما بمعنی هیزه نیم سوخته کذا فی مجمع الفرس .

**اَشْتَنْگاه** { سکون شین معجمه وفتح تا مثناة ونون ساکنه ایله قدمگاه معناسنه :

بیت

کرنفهمد سخن آن خرمکنش عیب که او
نکند فرق کلستان بحضور اشتنکاه
ابوالمعانی

**اَشْتُوه** { سکون سین معجمه وضم تا مثناة وواو معروف واظهار وها ایله غایت آجی براغاجدر .

**اَشْنُوشَه** { سکون شین معجمهٔ اولی وفتح ثانیه وضم نونله بمعنی عطسه زدن یعنی اقسرمق

بیت

اکر اشنوشه صحت رامدا رست
مرانشمیت دوران نقطه دارست
استاد لطیفی

**اَشَه** { فتح شین معجمه واخفا هاایله بر اوتدر کمانکرلر یعنی یایجیلر بازووی بدرفته‌یه بغلرلر عربیده اشق دیرلر .

**اَشیهَه** { کسر شین معجمه وسکون یای تحتانی وفتح هاایله فرهنك جهانکیریده شیههٔ اسب یعنی آت کشنمه‌سی .

**اَغْشَتَه** { ممدوده‌ده ذکری مرورایدن اغشته معناسنه‌در کذا فی فرهنك جهانکیری

**اَفْراخْتَه** { افراختن لفظندن اسم مفعولدر افراشته کبی یوقارو قالقمش معناسنه آخرنده‌کی ها علامت مفعولیتدر .

بیت

علمـای زرین بر افراخته

صف جنکجویان همی ساخته

میر نظمی

اَفْراشْتَه { بودخی افراخته کبی درمصدری افراشتن کلور .

اَفْراه { سکون فاوفتح راء مهمله واظهاره ایله زندانده محبوسلر ایچون اولان طعام کذا فی تحفةالاحباب .

اَفْرَنْجَه { سکون فاونون وفتح را مهمله وجیم ایله برقصر اسمیدرکه بنا کردهٔ نوشیر واندر مادر عذرا آنده ساکن ایدی .

بیت

بافرنجه افراتن نامدار

یکی پادشاهی بدی کامدار

استاد عنصری

رسالهٔ دستورده ملك زنکبارده برولایت نامیدر فرهنك زفانکویاده بلاد عربده واقع بریرك آدیدر اما حلیمی بحرالغرائبده افرنجه اطفال قورقق ایچون ایتدکلری نسنه درکه چیدوس وشفوت وحرتلیور دخی دیرلر دیو یازمش .

اَفْرُوخْتَه { افروختن لفظندن اسم مفعولدر یانمش معناسنه :

بیت

چو شمع رخش را برافروخته

دل عاشقان اندر وسوخته

میرنظمی

اَفْرُوزَنْدَه { افروحتن لفظندن اسم فاعلدر یاقیجی معناسنه مقدمهٔ کتابده مضارعده خا زایه قلب اولندوغی تفصیل اولنمشدر .

اَفْرُوشَه { ممدوده ده ذکری مرور ایدن آفروشه معناسنه حلوای خانکی دیمکدر .

بیت

بنازك مشربان دیکر نباشد در جهان توشه

خوشا بالودهٔ سکر خوشا حلوای افروشه

شاعر

اَفْزُولَنَدَه { سکون فا وضم زا فارسیله جمع الفرسده بمعنی انکیزنده وتقاضا کننده ودورکردنده معناسنه مسطوردر

اَفْسانَه { سکون فاوفتح سین مهمله ونونله حکایت وبی فائده کلمات معناسنه :

بیت

دهروزه مهر کردون افسانه است وافسون

نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا

خواجه حافظ

جغتای لساننده چورچك دیرلر .

بیت

حبیم حسنی وصفین ایله مهلك انکا کیم بولغای

قاشیدا قصهٔ یوسف براویقو کیلتورور چورچك

میرعلیشر

اَفْسُرْدَه { سکون فاوراوضم سین مهملتین ایله افسردن لفظندن اسم مفعولدر طوکمش معناسنه کاهی وصف ترکیبی اولدب دل افسرده دیرلر .

بیت

هنرپرور انراخوش آیدسخن

دل افسر دکانرا نباشد سخن

میر نظمی

اَفْشُرْدَه { سکون فاورا مهمله وضم شین معجمه ایله افشردن لفظندن اسم مفعولدر آخرنده کی ها مفعولیتی افاده ایدر صقلمش معناسنه عربیده کی عصیر کبی .

اَفْشَرَه { سکون فاوفتح شین معجمه ورا مهمله ایله صفندی عربیده کی عصاره معناسنه ضم عین ایله :

بیت

افشرهٔ خون دل از چشم او

ریخته بالا دل مژکان فرو

ابوشعیب

اَفْشَنَه { سکون فاوفتح شین معجمه ونونله بخارا مضافاتندن برقریه اسمیدر
دیرعاکه شیخ ابو علی ابن‌سینا اول قریه‌ده تولد ایتمشدر .

اَفْشَه { سکون فاوفتح شین معجمه ایله دکرمانده هنوز اون اولمامش
بغدای‌که قرلمش اوله وبلغوره دخی دینلدیکی مرویدر .

اَفْکانَه { سکون فاوفتح کاف‌فارسی‌ونون ایله انساندن ویاحیواندن مدت
مدت حملی ناتمام بلکه روح کلمدین مادری شکمندن دوشن جنین‌که عربیده سقط دخی دیرلر کسر سین وقافله .

بیت

فلك راسهمش ازدرخانه افتد
حوادث ذا شکمش افکانه افتد
میر خسرو

بیت

مادر ایام اکرچند ازفنا آبستن است
چرخ بهر عمرا وافکانه کردست ازفنا
حکیم سنایی

بیت

مادر بخل‌که افکانه کند هرسحرش
چون شفق خون‌شده‌زهدان‌بخراسان‌یابم
حکیم خاقانی

الفسز فکانه دخی دیرلر .

اَقْچَه { معروف نسنه‌درا کثرناسك‌مطلوب‌و مرغوبی وقتلرنده نافذ القول‌سفید
روحبوبی درلکن هزار آشنا بردلبر بیوفادر

بیت

مژدکانی که کل‌از غنچه‌برون می آید
صد هزار اقچه ریزند درختان بهار
شاعر

چغتای لسانده یارماغ دیرلر. فرهاد نامه‌ده خاقان امریله وزیری ملك آرا فرهاد ایچون ذرت قصر بناسنه بذل اتدوکی مال تعبیرنده

بیت

چو سوز تاپتی نهایت توکدی یارماغ
تأمل‌سز نیچون کیم طاغ وتو فراغ

اَکَرْچِه { ادات شرطیه‌در ترکیده دخی استعمال اولنور .

اَلْغَدَه { فتح لام ودال مهمله وسکون غین معجمه ایله‌بمعنی آمیخته یعنی
قارشمش کذا فی فرهنك جهانکیری .

اَلْغُونَه { سکون لام وضم‌غین معجمه‌وفتح نونله بمعنی فکر یعنی قزلقلق‌که
الکونه دخی دیرلر .

اَلْفَغْدَه { سکون لام وفتح فابعده غین معجمه ساکنه ایله بمعنی اندو
خته یعنی کسب کرده .

بیت

ابو اسحق شاهی کز جنا بش
سلاطین عدل وداد الفغده باشد
شمس‌فخری

اَلْفَنْدَه { سکون لام ونون‌وفتح فایله بمعنی الفغدۀ مرقوم‌یعنی‌اندوخته .

اَلْفِينَه واَلْفِيَه { كلاهما بسكون الام وكسر الفاء آلت رجل عربيده تشديد يای تحتانيله‌در.

بيت

حكيم نورده را علتی پديد آمد
كه راحت ازسر الفينهٔ كلان بيند
حكيم سوزانی

اَلْكُونَه { سكون لام وضم كاف فارسيله يعنی الغونهٔ مرقوم

اَلْواهْ { سكون لام ايله اكيرديدكلری بهار كوكيدركه عربيده وج ديرلر

اَلَهْ { فتح لامله عربيده مقل ازرق ديدكلری دار ودر
شكراله ممدوده ايله ولام مشدده ايله دخی عقاب معناسنه‌در

اَمارَه { فتح ميم وراء مهمله ايله حساب ودفتر محاسبه كه اماروا وار واواره دخی ديرلر اماره كير محاسبه‌جی ديمك اولور

بيت

اكر خواهی سپاهش را شماره
برون بايد شداز حد وكرانه
استاد لبيبی

اَمَنَه { فتح ميم ونونله بيع ايچون كومه‌لنمش اودون اينه دخی ديرلر.

اَمَه { فتح ميم واخفای هايله يعنی دوات عربيده محبره ديرلر مركب قونيلان ظرف:

بيت

خامه اشكسته شد وكاغد درشت
ژنك بكرفت آمه وبوه ادششت
ظرف ميرنظمی

ششت زشت ديمكدر

اَمِيلَه { كسر ميم وسكون يای تحتانيله املج كه ممدوده‌ده يازيلمش مسطوردر

اَنْبارْدَهْ { سكون نون وفتح باء موحده وسكون راء مهمله ايله يعنی پرعربيده مملود يرلر ودخی وفرت مال ومنال وكثرت اولاد واتباعله خوشحال اولمق معناسنه‌در

بيت

شود انبارده بی شبهه شاكر
زالطف حق بود هرچيز حاضر
مير نظيمی

اَنْباشْتَه { سكون نون وشين معجمه وفتح باء موحده ايله يعنی مملو طلو ديمكدر

بيت

سيم وزرچند انكه خيلی داشتی
درسرا سوراخها انباشتی
وله

اَنْبانَه { سكون نون اول وفتح ثانی وباء موحده ايله طغرجق كه انبان دخی ديرلر

بيت

كه ای سالك چه‌در انبانه داری
بيادامی بنه كردانه داری
خواجهٔ حافظ

اَنْبِرُوهْ { سكون نون وضم باء موحده وراء مهمله واظهار هايله ايكی معنايه‌در اول شتر ريخته موی كه انبره دخی ديررلر ثانی يعنی سرابكش يعنی شراب چكيجی كذا فی فرهنك جهانكيری.

اَنْبُرَه { سكون نون وضم باء موحده وفتح راء مهمله ايله شتر ريخته موی خصوصا وحيوان ريخته موی عموما يعنی تويی دوكلش كذا فی الصحاح غواصی‌در.

بيت

بركنار آب بيني چون به وسيب وانار
راست كويي چون قطار اشتران اندانبره
صفت خزان

عربيده اشكنبه معناسنه .

**اَنْبَسْتَه** { سكون نون وسين مهمله وفتح باء موحده وتاء مثناة ايله طوكوب
منعقد اولمش نسنه مركب وصو وقان وغيرى نسنه‌لر :

بيت

چون زخوناب نماندست اثر درجكرم
خون انبسته همى ريزم از چشم ترم
شهريارى

**اَنْبَسَه** { سكون نون وفتح باء موحده وسين مهمله ايله جمع الفرسده
بمعنى انبستهٔ مرقوم .

**اَنْبَلَه** { سكون نون وفتح باء موحده ولامله تمر هندى‌يه ديرلر زبان هندده انبلى
ديرلر .

بيت

كرعدو لاف زند تاباتو همجنسى كند
عاقلان دانند موراز ماروشهد ازانبله
ظهيرفاريابى

**اَنْبُوه واَنْبُه** { كلاهما بسكون النون وضم الباء الموحده اوچ معنايه
كلور اول غلبه وجمعيت وكثرت معناسنه
آدمده وغيريده .

بيت

انبوه كران وزشت وناخوش
ما ننده ابر مهر جانى
خلاق المعانى

بيت

باسپاهى همچو استاره اسير
انبه فيروز وصفدر ملك كير
حضرت مولانا قدس سره

ثانى ديلمان مضافاتندن برقصبه اسميدركه بر طاغ اوزرنده واقعدر يانندن شهرود نام بر صو اقار باغ وباغچه‌لرى وافر اولمغله بى نظير شرابى اولوركه مشهور آفاقدر نتكيم شاعر ديمشدر .

بيت

كربنك خورى بنك قزل كوه بخور
ورباده خورى بادهٔ انبوه بخور
ثالث خانه وديوار يقيلوب دوكلكه ديرلر انبار كبى .

**اَنْبِيرَه** { سكون نون وكسر باء موحده ايله طام اوزرينه اورتلن چالى كه
طپراق دوكلسون ديو ديرك اوزرينه قويوب اوستنه طپراق فورلر .

**اَنْجِرَه** { سكون نون وكسر جيمله اصرغان ديكنى ديدكلرى اوتدر .

**اَنْجُمَنْكَاه** { جمعيت يرى انجمن ايله كاهدن مركبدركه كاه زمانله مكان
اراسنده مشترك بر لغتدر جمعيت مكانيدن غيرى جمعيت وقتى دخى دينلور جاى عشرت ووقت صحبت معناسنه اولور .

**اَنْجُوخَه** { سكون نون وضم جيم وفتح خاء معجمه ايله شكن پوست كه انسان
دريسنده اولور انجوخ دخى ديرلر يعنى چهره‌ده وپيشانيده وسائر اعضاده اولان بوروشقلق .

بيت

چو ضعف پيرى از رويش نموده
سراپا روى وپوست انجوخه بوده
مير نظمى

**اَنْجِيدَه** { سكون نون وياى تحتانى وكسر جيمله ايكى معنايه‌در اول كند
ناى كوهى؛ ثانى ريزه ريزه معناسنه .

بيت

زمين خسته از خون انجيدكان
هوا بسته از آه رنجيده كان
شيخ نظامى

**اَنْجيرَه** { سكون نون وياى تحتانى وكسر جيم وفتح راء مهمله ايله سوراخ كس زنان وحلقهٔ كون معناسنه .

بيت

هر كه شد كون پرست برخيره
تبزيا بد ثواب از انجيره
حكيم سنايى

قطعه

اكرچه يدسكال آستانت
بغايت سخت چشم وخيره باشد
ولى چون بنكرد از انتقامش
بدامش خرزه در انجيره باشد
شمس فخرى

ودخى يزد شهرندن درت فرسخ يرده واقع خراسان يولى اوررنره برچشمه نك آديدر .

**اَنْدابَه واَنْداوَه** { كلاهما بسكون النون وفتح الدال المهملتين اول بفتح الباء الموحده ثانى بالواو صواجيلر آلتى اولان ماله دركه انكله ديوار صواسن هموار ايدرلر .

بيت

بامچه اندودن كس رابدوغ
خواست زمن عاريت اندابه كير
حكيم سوزنى

**اَنْداچَه** { سكون نون وفتح دال مهمله وجيم فارسيله فرهنك جهانكيريده بمعنى انديشه مسطوردر .

**اَنْدازَه** { سكون نون وفتح دال مهمله وزاء معجمه ايله التى معنايه در . اول قماش وكر پاس اولچمك ايچون استعمال اولنان زراعك بر نوعى .

بيت

خواجهٔ محنت شدم دربندر اقليم عشق
كين متاع درد بى اندازه زان آورده ام
ابو المعانى

ثانى رسم نقش وتصويركه تركيده اورنك ديرلر .

بيت

چو اندازه زچشم خويش كيرد
برآهوئى صد آهو بيش كيرد
شيخ نظامى

ثالث مقدار وقياس معناسنه .

بيت

تو هستى زن ومرد من پس نخست
زمن بايد اندازه فرهنك جست
حكيم سنايى

رابع پيمانه واولچاك معناسنه .

بيت

يار رنجيد زبد مستى دوشت حاتم
باده بايست باندازه خورى زورنبود
حاتم كاشى

خامس قوت وقدرت معناسنه :

بيت

پژوهنده را ياوه زان شد كليد
كز اندازهٔ خويشتن درتوديد
نظامى

سادس لايق وسزاوار معناسنده

بيت

طالب كهر مدح وثنا خاصهٔ اوساز
كين درنه باندازهٔ كوش دكرانست
طالب آملى

اَنْدَخسواْدَه { سكون نون وخاء معجمه وفتح دالين وسين مهملات ايله برشخصه وياخود برمكانه ديرلركه اكا پناه كتوريله وحمايه اولنه بمعنى طيانه جق وصغنه جق ير

اَنْدُخوانْ { سكون نون ودال مهملهٔ موقوفه وفتح خاء معجمه وواو معدوله ايله جاى پناه ومحل تحصن وحصار معناسنه

بيت

زخشم اين كهن كرك زمانه
ندارم چز درت هيچ اندخواره

استاد لبيبى

اَنْدُرْخواره { سكون نون ورا وفتح دال مهملتين وخاء معجمه وواو معدوله ايله بمعنى لايق وسزاوار

اَنْدَرْواْه { سكون نون ورا وفتح دال مهملتين واظهار هايله بمعنى آويخته اندووا واندرواى دخى ديرلر

بيت

كرنده درسرزلف دل ماندرواه
كارعشق است چنين،دردل مانيست كناه

ابو المعانى

اَنْدَرُونَه { سكون نون وفتح دال وضم راء مهملتين ايله ايچرو ودخى چادر شب معناسنه كاور

اَنْدَمَه { سكون نون وفتح دال مهمله وميمله غصهٔ ديرينه وآلام كذشته يى ياد واحوال وماجراى ماضيه يى ذكر وحكايه ايلمكه ديرلر

بيت

بهترين ياران ونزديكان همه
نزد شان دارم هميشه اندمه

مولانا كسايى

اَنْدُوزَه واَنْدُوشَه { كلاهما بسكون النون وضم الدال المهمله اول زاء معجمه وزاء فارسيله ده مرويدر ثانى شين معجمه ايله بنفشه در هرنه رنك اولورسه يعنى مور وبياض وصارى والاجه بعض نسخه ده اندوز ديدكلرى اوتدر

اَنْدُوه { سكون نون وضم دال مهمله واظهار هايله غم وغصه والمدر

اَنْدُوهَه { فتح هاء اول ايله غم كذشته والم رفته يى خاطره كتوروب تذكر ايتمك

بيت

ماجراى كذشته ياد آمد
سخن دل شدست اندوهه

ابو المعانى

اَنْدُه { سكون نون وضم دال مهمله واظهار ها ايله اندوه مرقوم كبيدر حكيم

بيت

مده روز فرخ بروز نژند
زبهر جهان دل درانده مبند

اسدى

اَنْدِيشَه { مطلق فكر درايو اولسون كم اولسون حواس باطنيه دن قوهٔ مفكره ده حاصل اولان حالتدر كاهى وصف تركيبى ايدوب خيرانديش وبدانديش ديرلر وانديشه‌مند وانديشه‌ناك دخى دينلور واستاد ديمشدر

قطعه

بارها باخود اين قرار كنم
كه روم ترك عشق يار كنم
باز انديشه ميكنم كه اكر
نكتم عاشقى چه كار كنم

ابو المعانى

اَنْزَه { سكون نون وفتح زاء معجمه ايله مرجمك كه منجوونرسك دخى ديرلر عربيده اسمى عدسدر فتحتين ايله

اَنْغَدَه { سكون نون وعين معجمه وفتح فاودال مهمله ايله

اَنْقَدَه { سكون نون وفتح فاوقاف ساكنه ايله ايكى لغتده قال اولنمش خالص العيار كموشه دينلور

بيت

معنبر زلف وخدکل چشم ترکس
شد ازانفقده کويا ساق وساعد

مير نظمی

بيت

زقدرت کرد اوخلاق عالم
زانفقده سراپا شکل آدم

حکيم سنايى

أَنْقَلَهْ { سكون نون وفتح قاف ولامله جدوار ديدكارى كوكدركه ماه پروين دخى ديرلر بعض نسخه‌ده بواسمى مغرب زمينده حاصل اولانه تخصيص ايتمشلر

أَنْكَارْدَهْ { سكون نون وراء وفتح كاف عجمى ودال مهملتين ايله بمعنى افسانه يعنى حكايه ومثل :

بيت

بانك برداشتم ازغايت دلتنکئ عشق
کفتم ای عشوه‌فروشندهٔ انکارده‌خر

استاد لطيفى

أَنْكَارَهْ { سكون نون وفتح كاف فارسى وراء مهمله ايله جريده دفتر حساب معناسنه .

بيت

زان‌پيش‌که پيش آيدت آنروز پرازهول
بذنشين تن اندرده وانکاره‌به پيش آر

شرفنامه‌ده بمعنى انكارش يعنى افسانه وسركذشت واحوال‌ماضيه‌يى سويلين آدمه انكاره كوى ديرلر بومعنايى مؤيد

بيت

هرکجا مجمى بود زشهان
همه ازوى کنند انکاره

شمس فخرى

زبان هنديده آتش قورينه انكاره ديرلر

أَنْكَازَهْ { سكون نون وفتح كاف وزاء فارسين ايله بز طوقودقلرى طراغى قودقلرى اغاج كه عربيده دفه ديرلر

أَنْكَامَهْ { سكون نون وفتح كاف فارسى وميمله مجمع‌الفرسده بمعنى هنكامه

بيت

انكامه ايست کرم‌زشکر عواطفت
هرکوى برزنى که من انجا فرارسم

کمال اسمعيل

أَنْكَاهْ { فتح كاف فارسى واظهار هايله ممدوده‌ده مذكور اولان آنكاه معناسنه‌در

أَنْكَبِينَهْ { سكون نون وضم كاف فارسى وكسر باء موحده وسكون ياى تحتانى وفتح نونله طتلوپستل‌كه اوزوم شيره‌سندن ايدرلر ودخى بال ايله پشمش حلوادر وامثالى اونلره دينلور

أَنْكَرْدَهْ { سكون نون وراء مهمله‌وفتح كاف‌فارسيله صيدنهٔ ابى‌ويحانده اوزم دانه‌سنه ديرلر

أَنْكَرْژَهْ { سكون‌نون وفتح كاف‌فارسيين ايله انكرژد مرقوم معناسنه‌كه قاصتى‌در

قطعه

بندهٔ شاکرد خوار زميست شيطان هيکلى
کانچنان هيکل نه درکوه ونه‌در هامون‌کنند
بکدم ارخالى شود خلقش‌که زهرش بادومار
راست‌چون‌ديوى‌بود کش‌انکرژه‌درکون‌کنند

حكيم انورى

أَنْكَشْبَهْ { سكون نون وشين معجمه وفتح كاف وباء فارسيين ايله جدوسى‌وكوشش ايله كاركذار اولانه‌ديرلر

استاد رودكى

بيت

در راه نشابوردهى‌ديدم بس‌خوب
انکشبهٔ اورانه عدد بود نه مره

ابوالمعانى درهجويكى

أَنْكُشْتْوَانَهْ { سكون نون وضم كاف فارسى وتاء مثناه وفتح واو وشين معجمه ايله زهكير معناسنه‌دركه پرماغه نسبتله تسميه اولنمشدر

بيت

چو كونش بكذراند كردن كير
شود ازلعل سرخ انكشتوانه

أَنْكُشْتَنَه { سكون نون وشين وتاءمثناة وضم كاف فارسى وفتح نونله
درزيلر پرمقلرينه‌قودقلرى يوكسوك معناسنه:

قطعه

برم روزى بيامد آن پرى رو
كه جامه دوخته بودم همانا
بكفتا اين دريده جامه ام دوز
بكفتم بر سر وبر چشم جانا
ولى انكشتنه دركف ندارم
برهنه كشته وكفتا كه حالا
مكر اكنون ز كون سيمكونم
كنى انكشتنه انكشتنترا
مولانا كسايى

أَنْكُشْتَه { سكون نون وشين معجمه وضم كاف وفتح تاء مثناة ايله
خرمن صاوردقلرى پرمق كبى آلت كه‌تركيده
يبا وعربيده مدن‌ديرلر كسر ميمله:

بيت

اژكر ازونش وانكشتهٔ بهمان وفلان
باتبر زين ودبوسى وركاب وكمرى
مسعود سعد سلمان

أَنْكَلَه وأَنْكُلَه وأَنْكِلَه { كلهم بسكون
النون اول وثانى بضم الكاف الفارسى وثالث
كسر ايله اوچى دخى ايكى معنايه استعمال
اولنور اول دوكمه كچه‌جك ايليك معناسنه:

قطعه

من‌دريده جيب واندر كردن آن سيمتن
دستها افكنده درهم همچو كوى وانكله
اثيرالدين اخسيكتى
چون قدح كيرى درايوان اسمان‌خواندترا
مشترى بربسته زلف وبركشاده انكله
احيانا بعض شعرا دوكمه معناسنده‌ده استعمال
ايتمشلر

بيت

هرآن انكيلهٔ زرين‌كه‌چرخ ازاختران‌سازد
لباس عمر اورا بركريبان زمان زيبد
شاعر
كلاه وقاووق دپه‌سنده اولان دوكمه‌يه‌ده
ديرلر

بيت

افلاك جيست خاسته كرد سياه‌اوست
خورشيد جيست انكلهٔ بركلاه اوست
شرف شفروده
ثانى صحبتى مكروه‌وجسمى ثقيل كرانجان آدمه
ديرلر خصوصا بزم دلبرده تركيده انكل
ديرلر:

بيت

اى هجر كران انكله وقت سفرتست
وى صبر هزيمت شده وقت ظفر آمد
ابوالمعانى

أَنْكِيشْتَه { سكون نون وياى تحتانى وشين معجمه وكسر كاف
وفتح تاء مثناه ايله بزركى ووقار وحشمت
ودخى بمعنى برز كريعنى اكنجى حارث‌معناسنه

أَنْكِيشَه { سكون نون وياى تحتانى ركسر كاف وفتح شين معجمه ايله
بمعنى آهسته :

بيت

اى صبا انكيشه‌رو دركوى جانان‌صبحدم
ازپريشان‌كردەزلف ازخواب‌بيدارش‌كنى

أَنُوشَه { ضم نون وواو معروف وفتح‌شين معجمه ايله يدى معنايه‌كاور اول
خرمى وخوشى ونيك حالى معناسنه:

بيت

بدوكفت پيران كه‌اى شهريار
انوشه بزى تابود روز كار
حكيم فردوسى

بيت

بد وكفت شاها انوشه بدى
زتودور دست هميشه بدى

ثالث طعن طريقيله آفرين ديمك معناسنه فريدونك اوغللرى ايرج وسلم وتوره ديديكى محلده:

بيت

انوشه‌كه كرديذ كوهر بديد
درود ازشماخودبدينسان‌سزيد

حكيم فردوسى

رابع رسالهٔ حسين وفايى‌ده‌بمعنى طوبى‌وخنكا تركيده نه موطلو ديدكلريدر:

وله

بيت

فروغست جسم وروانرا خرد
انوشه كسى كو خرد پرورد

حكيم اسدى

بيت

انوشه كسى كونكو نام مرد
چوزى دربشد نام نيكو ببرد

خامس شرابه ديرلر

بيت

انوشه خور طرب كن جاودان‌زى
درم‌ده‌دوست‌خوان‌دشمن پراكن

منوچهرى

سادس نام عمهٔ شابوردر سابع هرپادشاه نو جوانه ديرلر يعنى نورسيده وخرده سال‌اوله بومعنى استعاره طريقيله اولمق خاطره لايح اولور

**أَنْوَه** { سكون نون وفتح واو ايله‌فرهنك جهانكيريده بمعنى اميد كرد مسطوردر

**أَنِيسَه** { كسر نون وسكون ياى تحتانى وفتح سين‌مهمله ايله‌مؤيدالفضلاده منعقد اولمش قان وغيره اداةالفضلاده باء موحده ايله مذكور اولان انبسه وانبسته معنالريله مترادفدر

**انيشَه وابِشَه** { اولهابكسرالنون‌وسكون الياء التحتانى وثانيهما بسكون الياء التحتانى‌وكلاهما بفتح‌الشين‌المعجمه بمعنى جاسوس:

بيت

دركوى توچوليشه هميكردى نكاه
دزديده تامكرت به بينم ببام بر

شهيدئ قمى

وپيشه وچنكل‌معنالرينه‌ده كاور كذافى‌فرهنك جهانكيرى

**أَوارَه** { فتح واو وراء مهمله ايله اوج معنايه‌در اول ديوان حكومت معناسنه:

بيت

همى فزونى جويد اواره از افلاك
كه توبطالع‌ميمون‌دران نهادى پاى

حكيم فردوسى

ثانى دفتر حساب‌كه ديوانك پراكنده حسابى اكا قيد اولنور

بيت

دوصد برج پرطوق باره همه
كه بد نامشان در اواره همه

شمس فخرى

بومعنايه قريب احكام‌كه ديواندن صادراولور

بيت

شهنشاهى‌كه اندر شرق تا غرب
بنام اونهد اعيان اواره

ثالث فرهنك جهانكيريده آهن ويزه‌كه نعل دلكلرندن چقار واكا بكزر خرده دمور معناسنه مرقومدر بعض نسخه‌ده ممدوده‌ايله تصحيح اولنمشدر وضم الفله كرما معناسنه‌در

**آواهْ** { تخفيف واو ايله‌بمعنى آواصداى‌بلند رتشديد واو ايله اى واى ديمك اولور

**أَوْنْ** { سكون واو وفتح راء مهمله ايله مجمع‌الفرسده وفرهنك جهانكيريده

بمعنی ابره یعنی جامه وغیری نسنه‌لرك یوزی.

بیت

حال مقلوب شدکه برتن دهر
اوره کرباس ودیبه آسترست

حکیم خاقانی

**اَوْژُولَنْدَه** { سکون واوین وضم راء فارسی وفتح لامله بمعنی
افژولندۀ مرقوم

**اَوسْهَ** { سکون واو وفتح سین مهمله‌ایله فرهنك جهانکیریده بمعنی ربوده
نعنی قاپلمش هرنه اولورسه مجمع‌الفرسده ضم‌الله مرویدر

**اَوشْهَ** { سکون واو وفتح شین معجمه‌ایله شبنم‌معناسنه‌دوکه امشه دخی‌دیرلر
دیرلر وضم الفله براوتدر .

**اَوِیژَه** { کسر واو وسکون یای تحتانی وفتح زاء فارسیله ایکی معنایه‌در
اول بمعنی خاص وخالص الف ممدوده ایله دخی مذکوردر ثانی شراب انکوری یعنی شرابك جمله اسماسندندر .

**اَهْرِیمَه** { سکون ها ویای تحتانی وکسر راء مهمله وضم میمله فرهنك
جهانکیریده بمعنی اهرمن‌واهریمن .

**اَهْنامَه** { سکون ها وفتح نون ومیمله ایکی معنایه‌دراول بمعنی رسوایی

بیت

شها اهنامه بی مابرنکیری
زهرباران صدف کوهرنکیری

ثانی بمعنی خویش آرایی وخود آرایی‌وهوش وبوش .

**آهِیانَه** { سکون‌ها وفتح یای تحتانی‌ونونله ممدوده‌ده ذکر اولنان آهیانۀ
مرقوم‌که‌کاسۀ‌سرمعناسنه‌امافرهنك‌جهانکیریده شقیقه یعنی‌باشك قولق جانبی مسطوردروتعض فرهنکده بمعنی برازده یعنی نای حلقوم مذکوردر .

**آیارْدَه** { فتح یای تحتانی‌وسون راءمهمله ایله تفسیر زندك تمامنه ایارده
وپریشان اجزاسنه یعنی‌جزؤلرینه خرده‌دیرلر

بیت

بینم آخر روزی بکام دل‌خودرا
کهی ایارده خوانم‌شها کهی‌خرده
خسروانی

ودیرلرکه دین معانده برکتاب نامیدر

بیت

چه مابه زاهد وپرهیزکار وصومعه کیر
که نسك خوان شده‌درعشق وایارده‌کوئی
استاد دقیقی

نسك کسر نونله کتاب کبران جزؤیدر .

**اَیارْماهْ** { شهور فارسیه‌دن یعنی‌شمسیه‌دن اول بهار آیبدر رومیلرقولنجه
آخر بهار آیبدر مایس دیرلر .

**اَیارَه** { فتح یای تحتانی وراء مهمله ایله اوچ معنایه‌در اول ایارج‌که مسهل
صفرا برنوع ترکیبدر حبلر یاپارلر لطیف‌ملین طبیعتدر ثانی یار معناسنه‌که بدنجن دخی‌دیرلر بلازك وخلخال کبی‌که معربی یارقدر شاعر دیمشدر .

بیت

چو آرد زینت‌خور درشماره
هلالش زیبد از بهرایاره

ثالث دفتر حساب کاماره واواره دخی دیرلر.

**اَیاسَهَ** { فتح یای تحتانی وسین مهمله ایله فرهنك جهانكیریده آرزوواشتیاق ودروندن طلب ایلمك معناسنه‌در .

**اَیْغَدَهَ** { سكون یای تحتانی وفتح غین معجمه ودال مهمله ایله بیهوده كوی وسبكسر وبیمعنی كفتار معناسنه

مصرع

دشمنش خواروخجل دائم بسان ایغده

شمس فخری

**اَیْفَدَهَ** { سكون یای تحتانی وفتح فایله ایفدهٔ مرقوم معناسنه ودخی لافزن وپریشان سخن معناسنه .

بیت

این ایفده سری چه بكار آید ای فنی
دریاب دانش این سخن بیهده مكوی

استادرودكی

**اَیْمَهَ** { سكون یای تحتانی وفتح میمله بمعنی یاوه شده یعنی ضایع اولمش كذافی تحفة الاحباب .

بیت

ایمه مكوكه آسمان اهل برون نمیدهد
اهل چونامداز عدم چیست خطای آسمان

حكیم خاقانی

اكرچه بولغتی بومعنایه یازوب بیت مزبوره متمسك اولمشلر اماجندان مناسبتی یوقدر چونكه تحفة الاحباب صاحبی ومجمع الفرس مؤلفی وجه محرر اوزره یازمشلر فقیر دخی انلره اتباعا نقل وایراد ایلمك اقتضا ایلدی فرهنك جهانكیریده بمعنی اكنون منقولدر بومعنایی مؤید .

بیت

كوهر عمرم شكسته شد زفراقت
ایمه بصد پاره شد كدام شكسته

سیف اسفرنكی

## معالیاء

**اَبی** { بكسر باء موحده ویای مجهول ایله بمعنی بی زیادهٔ الف ایله حكیم فردوسی شهنامه‌ده چوق استعمال ایلمشدر .

بیت

خیال شعبدهٔ جادوان فرعونست
توكفتی آن سپهستی ابی كرانهٔ روم

استاد عنصری

**اَبْیاری** { سكون باء موحده وفتح یاء تحتانیله شرفنامه‌ده بزوع جامه اسمیدركه غایت نازك ولطیف اولور فرهنك جهانكیریده كوكرجین جنسندن برنوع كوكرجین آدیدر .

**اَحْدی** { فتح حاء وكسر دال مهملتین ایله هندوستان پادشاهنك برفرقه عسكرینك آدیدركه هریوز نفرینه برسربلوك ایدوب صدی دیرلر وبیك نفرینه برباش ایدوب اسمنه هزاری دیرلر عجمك یوزباشی وبیك باشی دیدكلری كبی .

**اَخْتَركُوی** { یعنی منجم دیمكدر . كواكب احوالندن سویلدیكی ایچون تسمیه ایلمشلر .

بیت

زحال طالع بختم زاختركوی پرسیدم
بكفت آنچه ترا باشد كهی ظاهر كهی پنهان

**اَرْزانی** { درت معنایه كاوراول یای مصدریه وسكون راء مهمله وفتح زاء معجمه ایله اوجوزلق معناسنه .

طالب املی

بیت

بعهد جود اوكوهر كوانی یافت تاحدی
كه دراشك عاشق هم فرامش كردارزانی

ثانی لیاقت معناسنه كه ارز قدر وقیمت‌در الف ونون تأكید ومبالغه ایچوندر وآخرنده‌كی یا یای نسبتدركه صفتك موصوفه نسبتی مبالغه ایله تأكید ایدر .

بيت

مدام ازتيغ وكوهر تابود كفتار درعالم
بشمشير توبادا جوهر اقبال ارزانى

وله

بيت

كدام ساغر پيانهٔ ارادت دوست
كه باد برلب ارباب فيض ارزانى

انورى

ثالث بمعنى مسلم مولانا فتوحى درمدح

بيت

انورى اين سخن توبسخن ارزانى
كربجانت بخرند اهل سخن ارزانى

عطا ودرويش

رابع بمعنى مستحق .

بيت

بارزانيان دههمه هرچه هست
مباداكه آيد بما برشكست

وله

بيت

بارزانيان بخش هرچه هواست
كه كنج توارزانيان راسزاست

**اَرْغَمْجِى** { سكون راء مهمله وميم وفتح غين معجمه وكسر جيمله يكرمى زراعدن زياده اولان ايبلك وكندر واورغان .

**اَرْغَوانى** { ارغوان رنكنده اولان اشيا لكن دون التركيب استعمال اولنمز فلان ارغوانى دينلمكه محتاجدر انجق شرابده بالكنز استعمال اولنمق جائزدر .

بيت

ببوس اول توساقى پس بكير اندركفت ساغر
بكن ازخد خود رنكين بمجلس ارغوانى را

خلاق المعانى

**اُرْمَغانى** { هديه اولان نسنه ره آورد معناسنه .

بيت

جو فكرت بمعراج معنى خرامد
همه حور عين آورد ارمغانى

ابوالمعانى

**اَزْدَمى** { سكون زاء معجمه وفتح دال مهمله ايله مؤيد الفضلاده برجانور اسميدر مجمع الفرسده راء مهمله ايله ده جائزدر .

**اَسْبِ خَلْعَتى** { پيشكش آتى ديمكدر ملوك وسلاطين ووزرا وكباره آت پيشكش اولندقده خلعت ويرلمك معتاد اولمله تسميه اولنمشدر .

**اَسْبِ نَوبَتى** { منزل باركيرى وبرقاچ كمسنه بيننده مشترك اولان آت كه نوبتله بينرلر .

بيت

دوش ديدم دربيابان دلبرانرا خر رقيب
همچو اسب نوبتى طفلان بروكشته سوار

حكيم انورى

**اَفْراخْتْ پاىْ** { اوج معنايه‌در اول قاچه‌دن كنايه اولوب اياق قالدردى تركيده طبان قالديردى ديرلر ثانى طبان التى يعنى اياغ التنه دوشمش ثالث استعاره طريقيله فقير وبيچاره‌يه ديرلر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**اَفْرايْ وَافْرِى** { كلاهما بسكون الفاء اول بفتح الراء المهمله ثانى بالكسر بمعنى آفرين كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**اَفْسايْ** { سكون فاوفتح سين مهمله ايله افسون وافسون خوان معناسنه .

بيت

دشمنش كربسيست عاجز نيست
اژدها ازجواب مار افساى

**اَفْسَرِ سَكَرْزِى** { سكرز كسر سين مهمله وفتح كاف فارسيله ايكى معنايه‌در اول برساز آديدر .

بيت

بيانك شيشم وبابانك افسرسكزی
بكير بادۀ نوشين ونوشكن بصواب

ثانی برصوت ولحن آديدر .

**آَلْنِي** { سكون لام وكسر نونله قپوبازوسنك اغاجنه ديرلر .

**آَنَابِي** { فتح نون وكسر يای تحتانيله جاهل واحمق وكندودن بيخبر كمسنه‌يه ديرلر .

بيت

سخن دروصف تو بحر عميقست
نكنجد در اناى هر انابی

منجيك

اناى اول كسر الفله ظرف معناسنه‌در .

**آَنْبَاْزَدَكِي وَاَنْبَاْشْتَكِي** { كلاهما بسكون النون وفتح الياء الموحده كافلری كاف تصغيردر وفرت مال وكثرت منالدن عبارتدر .

**اَنْبُوی** { سكون نون وضم باء موحده‌ايله قوقو الق وقوقولق وقوقولی.

بيت

كل انبوی شد لاله اندر كمر
سمنسای شد پای آتش بخار

بومعنايی مؤيد .

شمس فخری

بيت

ترنج آسمان كردد معنبر
اكر كرددزخلقش دسته انبوی

فخرزركوب

تحفةالاحبابده بووجه اوزره مسطوردر اما قوقولق معناسنه .

بيت

ازدست خيال روی تووقت سحر
كلدستۀ وصل توهمی انبويم

نوعیٔ حوشان

**آَنْدَاْى** { سكون نون وفتح دال مهمله ايله صوا كه ديواره‌وطام‌اوزرينه ايدرلر .

بيت

درونش همجو بيرون غارت انداى
چـوايوان خيـال ازهيچ برپای

طالب املی

بيت

تن اندر جوشن سيماب اسپمای
سراندر مغفر خورشيد انداى

استاد فرخی

**آَنْدَرْبَاْیْ** { سكون نون ورا وفتح دال مهملتين وباء موحده ايله ايكی معنايه‌در اول بازنكون وآويخته معناسنه‌كه اندروای دخی دينلور ثانی لازم وضروری معناسنه .

بيت

زهی تن وهنر وچشم نيكنامی را
جوروح درخوروهمچون دوديده‌اندربای

حكيم قطران ارموی

**آَنْدَرْوَاَیْ** { واوايله دخی اندربای مرقوم كبی‌در اوج معنايه كلور اول بمعنی باز نكون وآويخته .

بيت

كر بمهر تونكرداند زمانی رای رای
كويدازغم‌روز شب‌جای‌وی‌اندر وای‌وای

حكيم انوری

ثانی سركشته وسركردان معناسنه .

بيت

نتوان كفت‌كه محتاج نباشد ليكن
باد حرصش نكندهمچوخسان اندر وای

حكيم سوزنی

قطعه

تا زمين راسكون نخواهد بود
جزبدور سپهراندر وای

پای جز بر زمین لهو منه
فرق جز بر سپهر جای مسای
شاکر بخاری

ثالث حاجت ومراد معناسنه‌در .

**اَنْدَرْواْپی** { زیادهٔ یای نسبتله اندر وای مرقوم معنالرینه‌در ودخی سرکشتکی معناسنه :

بیت

زاندر وای کرخواهی نجاتی
ترابايد زجور آور براتی
میز عماره

**اَنْدَرُونی** { یای نسبتله ایچرویه منسوب اولان ودخی چادر شب معناسنه .

**آنْدی** { سکون نون وکسر دال مهمله ایله خصوصا دیمکدر .

بیت

کرخوار شدم سوی بت خویش روا باد
اندی که برمهتر ماخوار نیم خوار
معرنظمی

**اَنْطاکی** { یعنی سقمونیا غایت مسهل بر اوتدر محموده دخی دیرلر غایت اعلاسی انطاکیه ناحیه‌سنده اولمغله سقمونیای انطاکی دیرلر بونام ایله مشهور آفاقدر .

**اَنْکَرْیزی** { سکون نون وکاف فارسی وکسر راء مهمله وزاء معجمه ایله ترخون دیدکاری اوتدر تره‌مقوله‌سیدر .

**اَنْکُونی** { سکون نون اول وکسر ثانی وضم کاف فارسیله کار باطل کننده معناسنه .

بیت

بقول وفعل باحق شو همیشه
مشودرکار خود انکونه پیشه

**اوْرَنْکی** { اختراعات باربد خسرو اولان اولان اوتوز برلحندن برلحن ونوا اسمیدر .

بیت

جوناقوسی واورنکی زدی ساز
شدی اورنك جون ناقوسش آواز
شیخ نظامی

**اَهُنُوخُوشی** { سکون ها وضم نون وخاء معجمه ایله اهل حرفت معناسنه‌درکه انلر جمشیدك خلق تقسیم ایتدوکی دورت قسمك بریدر تفصیلی لغت کانوری ذیلنده ذکر اولنور انشاءالله تعالی .

**یاْزی واَیاْسی** { قیلدن وحریردن طوقیوب عورات نقاب کبی یوزلرینه طوتارلر ترکیده پچه وعربیده‌شعریه دیرلر .

قطعه

دل من عشقبازی از که آموخت
لبت عاشق نوازی از که اموخت
ندیدم آنکه برقع داشت خورشید
رخت رسم ایازی از که اموخت
شرف شفروه

بیت

شفق غلالهٔ خورشید ارغوانی دوخت
جوزهره بست ایاسیٔ عنبرین برچشم
رفیع‌الدین لبنانی

**اَیْدَری** { سکون یاء تحتانی وفتح دال وکسر راء مهملتین ایله بمعنی اینجانی یعنی بونده‌سك وبوراده‌سك .

بیت

مراکفت اینجا غریبست جانت
بدوکن عنایت تنت ایدری است
شاه ناصرخسر

**آیدی** { سکون یاء تحتانی وکسر دال مهمله ایله بمعنی تیز ەخی دیمکدر کذا فی فرهنك جهانکیری .

**اَیْنی** { سکون یای تحتانی وکسر نونله فرهنك جهانکیریده ناله وانین معناسنه‌در .

بومعنایه شاعر دیمشدر

بیت

نه‌درد حسرتت چندانکه اینی
نکردم من‌توکوبی این چه اینی

**اَیْ** { حرف ندادر امافارسیده کسره‌ایله استعمالی نزاکتدن خالی دکلدر .

بیت

ای کریمی که ازخزانهٔ غیب
کبرو ترسا وظیفه خورداری
سعدی

## ( باب‌الالف‌المکسورة‌مع‌الالف )

**اَبا** { فتح باء موحده ایله‌شوربا معناسنه‌در کذا فی‌شرفنامه .

بیت

اباء شعر مرانیز چاشنی مطلب
که‌درمذاق زمانه یکیست شهدوشرنك
کال اسمعیل

بیت

روزی‌که ازبرای غدای روان وعقل
ازخوان خاطر توز هر کون اباپزند
بزرکی کوید

ثانی معناسی طعامدر .

بیت

درمطبخ توجوب‌خورد تااباپزند
آتش‌که ازتکبر سرمایهٔ اباست
مؤلف شرفنامه .

قطعه

زحکم تو آنکس که آردابا
جوین نانش بادا همان بی ابا
مبادا بنان حسودت ابا
وکرهست باداش ابایش وبا
ابراهیم فاروقی کوید

**اِجْرا** { سکون جیم وفتح راء مهمله ایله آقتمق :

بیت

زرودچشم کردم سیل‌اجرا
بجای اشك دیده‌خون دلرا
میرنظمی

معین ومقرر طوتلمق‌معناسنه ضربیله‌مشترکدر جمتای لساننده آقزماق دیرلر .

**اَزارْبا** { فتح زاء معجمه وسکون راء مهمله ایله اایاغه کیلن طونکه شلوار دخی دیرلر .

بیت

چون کل ذردزجود تو پیراهن حریر
دربا چو سرو آنکه ندارد ازاربا
کال اسمعیل

**اَسْپیدْبا** { سکون‌سین مهمله وکسر باء فارسی وفتح باء موحده ایله بوزجه آشی دیدکلری‌یوغورت شورباسی سپیدبا وماستبا دخی دیرلر اصلی اباء سپید ایدی علم اولدقده مضاف الیه تقدیم وابانك الفی حذف اولندی .

**اَسْتا** { سکون سین‌مهمله وفتح تاء‌مثناة‌ایله ایکی معنایه‌در اول ستایش‌ایدیجی :

بیت

کنم شام وسحر ورد دعایش
شوم استاکن جود وسخایش
میر نظمی

ثانی تفسیر زند معناسنه‌که زند استاد دخی دیرلر .

بیت

کند بیان معالئ شه مطاوئ او
بدان مثال‌که الفاظ زندرا استا
شمس فخری

مجمع الفرسده سمر قند مضافاتندن بر قریه اسمیدرکه اهالیسنه استابی دیرلر .

**اَسْتیا** { سکون سین مهمله وکسر تاء مثناة وفتح یای تحتانیله ولایت هرات ایله غزنه میاننده واقع بر طاغ اسمیدر .

**آسْفیذْبَا** { ایکی معنایه‌ادر اول اسپید باء مرقوم معناسنه ثانی بر نوع طعام درات وپیاز وررغن زیتا وکرفس وکشنیز ایله بشوررلر .

**اَقْلیمْیَا** { سکون قاف وکسر لام ومیم وسکون یای اول ایله نسخهٔ میرزا ابراهیمده التون وکمش طبراغیدرکه اریدوب قال اولندقدن صکره برنده قلان طپراغه دیرلر کتاب اختیاراتده خردهٔ سیم وزردرکه بر قاج نوع اولور ذهبی وفضی ومعدنی ونحاسی وهملی اولور بعض نسخه‌ده منقولدرکه اقلیمیا بر جوهردرسیم وزرمعدننندن اخراج اولنوب قینادوغنده اوزرنده حاصل اولان کفدر وبعضیلر سیم وزر جوهرینك اسفلنده دردی‌درکه آتشه قونلدقده آیریلور

بیت

ازین سك خورده شیرینی نه‌بینی
زریم آهن اقلیمانیابی
حکیم خاقانی

بو بیتده حذف یای ثانیه‌در وحذف همزه‌ایله اقلیمیا دخی دیرلر ودخی حضرت آدم علی نبینا وعلیه السلامك بر دختر پاکیزه اختری نامی‌در .

**اَلْوَا** { سکون لامله بر صمغدر غایتده آجی اولور دواره ترکیب ایدرلر مسهلدر عربیده صبردیرلر اعلاسی‌سقطری‌در سقطره نام جزیره‌ده اولور صبر سقطری دیرلر هندی لساننده ایلیا دیرلر .

بیت

چون‌زدست‌دوست‌خوردی‌بایدت‌درخوان‌جان
لقمهٔ حلوا والواهر دو یکسان داشتن
حکیم‌سنایی

بیت

ز کین‌مهر او کردون‌نمایدرنج‌وراحت‌را
زقهر ولطف‌اودوران دهدحلوا والوارا
شمس‌الدین شرفشاه

بیت

زحل باقدراودون واجل باتیغ اوبیکس
عسل باخشم اوالواسقر باعفواوکوثر
مولانا امینی

**اَوَرْسِیَا** { کسرواو وسکون راءمهمله ایله آق سوسن کوکندر مورسوسن کوکنه ایرسیاه دیرلر .

**اَیْ بَسَا** { لفظ مرکب اولدیغی ظاهردر چوق کمسنه‌لر دیمکدر ونیچه کمسنه‌لر دیمکده اولور محلنه کوره .

بیت

کس نشدلایق قبول‌عشق‌او
ای‌بسا افتاده‌راه عشق او
میر نظمی

بیت

ای بسا دعوای عشقت کرده بود
هیچکس بر سرنبرده دعویش
وله

**اِیْتَبَا** { سکون یای تحتانی وکسر تاء مثناة وفتح باءموحده ایله‌عیش‌وعشرت وذوق وصحبت معناسنه.

بیت

درد عشقش خوش سروکاری بود
میکنند در بزم غم دل ایتبا
ابوالمعانی

**اِیْتْیَا** { سکون یای تحتانی وکسر تاءمثنات وفتح یای ثانیه بیاید وشمارید دیمك‌در .

بیت

چوآسمان وزمین رابایتیا بنواخت
یکی‌ازین‌دوندانست کفش ازدستار
ظهیر فاریابی

**اَیْدرَا** { سکون یای تحتانی ودال موقوف وفتح راء مهملتین ایله بو زمانده وبو اراده دیمك اولور .

بیت

هرکسی سودی ندارد دیکرانرا درجهان

بود مشغول ایدرا هرکس بذوق کار خویش
ابو المعانی

**ایرا** { سکون یای تحتانی وفتح راء مهمله ایله بمعنی زیرا :

بیت

عقل رابندهٔ شهوت مکن ایرانه سزاست
که ملك هیمه کش مطبخ شیطان کردد
زیرا کمال اسمعیل

بیت

دانی زچه سرخ رویم ایرا
بسیار دمیدم آتش غم
حکیم خاقانی

ودخی ازبهر آن معناسنه .

بیت

شیراز معدن لب لعلست وکان حسن
من جوهریٔ مفلسم ایرامشوشم
خواجه حافظ

**ایرسا** { سکون یای تحتانی وراء موقوف وفتح سین مهمله ایله مورسوسن کوکیدر .

بیت

ایرسا وخیری وهم یاسمین
شد لطیف ومائل کری یقین
حکیم شیرازی

بوبیتدن سوسن کند واولق مفهومدر مجمع الفرسده مسطردرکه اول ایرسا نام قوس وقزح ایدی بعده سوسنده الوان رنك بولندوغیچون استعاره طریقیله تسمیه اولندی.

**ایرسیا** { سیندن صکره بریا زیاده ایله بودخی مور سوسندر .

**ایسا** { سکون یای تحتانی وفتح سین مهمله ایله اوچ معنایه‌در اول بمعنی اینسا ثانی بمعنی اینزمان ثالث نام صحف ابراهیم علی نبینا وعلیه السلام .

**ایلیا** { سکون یای اول وکسر لام وفتح یای ثانی ایله نام شریف حضرت امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب رضی الله تعالی عنه وکرم الله وجهه استاد دیمشدر .

بیت

درین معنی که کفتی بیگناهم
به پیغمبر بحق ایلیاهم

ودخی ترخان حضرت علیه السلام ونام بیت المقدس .

قطعه

بدر هخت کنك آمداز راه شام
که خوانیش بیت المقدس بنام
بدانکه که ضحاك شد پادشا
همی خواند این خانه‌را ایلیا
حکیم اسدی

ودخی انبیای بنی اسرائیلدن بر پیغمبرك اسمیدر کذا فی مجمع الفرس .

**اینجا** { بونده دیمکدر مقابلی آنجا این ایله جادن مرکب لفظدر معنای ترکیب بویردر بونده وبویکا معنالرنده استعمال اولنور.

**اینسا** { سکون یای تحتانی ونون وفتح سین مهمله ایله کلام بیهوده وخبر بی اصل معناسنه .

بیت

شنیدم که کفتست آن بیوفا
وفامیکنم این سخن اینسا
میر نظمی

**اینها** { بونلر معناسنه جمعدرکه ها الف ادات جمع اولدوغی معلومدر .

مصرع

دوستان اینها نکویند این حدیث دشمن است
شاعر

## مع الباء

**اسب** { سکون سین مهمله ایله بیلدن اشاغیده اولان قیل که اطراف مقعده وغیری نرده اولورسه .

اَسْپَرْسَبْ { سكون سين اول وراء مهملتين وفتح سين معناسنه كه اسبر سف واسفر سف دخى ديرلر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

اَسْپَرَم آبْ { برنوع اوتدر صوده قينادوب خسته نك وجودين وياخود علت اولدوغى عضوين يورلر عربيده ما كانطول ديرلر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

اَسْپيجابْ واَسْفيجابْ { كلاهما بسكون السين المهمله والياء وفتح الجيم اول كسرباء فارسى ثانى فايله مملكت ماوراء النهرده بر برشهر آديدر اول ولايت خلقى لساننده سپرم ديرلر .

قطعه

چشم ملكت رابروى روم وقسطنطين نظر
چشم جاهت رابسوى چاج واسپيجاب تات
مسند جودش فلك درروم قسطنطين نهاد
مقصد شكرش جهان درچاج واسفيجاب يافت
سيد سراج الدين سكزى

اَسْفَرْسَبْ { سكون سين مهمله اول وفتح ثانيه وفتح فا ايله بمعنى اسپرسب مرقوم

اَشْنابْ { سكون شين معجمه وفتح نونله بمعنى شناورى يعنى سباحت صوده يورمك .

بيت

دو استاد سپاهانى باشتاب
برون بردندجان ازدست غرقاب
شيخ عطار

آفْرَسَبْ { سكون فا وسين وفتح راء مهملتين ايله سقف خانه يه قونيلان اغاج .

بيت

از كرانى اكرشوى بربام
بام وافرسب اقتدار اندام
شاعر

اَنْدَرابْ { سكون وراء وفتح دال مهملتين ايله انجوست يعنى كوچك تپه جكلركه صوايچنده واقع اولور جزيره كبى معناى تركيب دخى انى اقتضا ايدر .

بيت

ميان موج غم را زورق دل اضطراب افتد
اكر باد موافق ميوزددر انداب افتد
رضايئ مشهدى

اِيرابْ { سكون ياى تحتانى وفتح راء مهمله ايله بمعنى فيروزى يافتن يعنى ظفر بولق وطالبى يارى قيلمق .

بيت

هركه سختى راكند صبروتحمل درجهان
برهمه ازلطف حق ايراب دلخواهش رسد
ابو المعانى

اَيَزْدْ كَشَسْبْ { بهرام چوبين امراسندن برمبارز نامى در صفت صف بهرام ده .

بيت

بيكدست بربود ايزد كشسب
كه بكذاشتى آب دريا باسب
حكيم فردوسى

## مع التاء

اَسْتْ { سكون سين مهمله ايله اوچ معنايه در اول ايستادن لفظندن صيغهٔ امردر طورمق معناسنه .

بيت

پرشترست رختما اين دل تنك سختما
است مكن چوغافله روى بدين طرف كند
حضرت مولانا قدس سره

ثانى بمعنى ستايش يعنى مدح وثنا ايتمك ثالث بمعنى حلقهٔ كون اما عربيده مطلق مقعد معناسنه در شمس فخرى سرسرون ديوب بو بيتى نظم ايلمش .

بیت

ازبی افتخار حشمت خویش
شیر را داغ او نهد براست

وسوراخ مقعد معناسنه :

بیت

کفتی بنزد خواجه‌که آن غزنوی غراست
تازان سبب مرابیری نزد خواجه آب
چون تودروغ کفتی داد ازطریق است
هم لفظ غزنوی بمصحف ترا جواب

حکیم سنایی

**اَسْپَسْت** { سکون سینین مهملتین وکسر باء فارسیله یونجه دیدکاری اوتدر الفسز سپست دخی دیرلر عربیده فصفصه دیدکاریدر اکرچه چمن مقوله‌سیدر لکن تخم ایله زراعت اولنور :

بیت

نخوردی یك شکم اسپست هرکز
چرا کاهت بود صحرای پرخار

یسحاق اطعمه

**اَسْفَسْت** { سکون سینین مهملتین وکسر فایله‌اسپست مرقوم معناسنه‌در ودخی صو ایچنده بتن اوته دیرلر کذا فی مجمع‌الفرس .

**اِسْفِیدْدَشْت** { نواحیٔ اصفهانده برقریه اسمیدر وبرصحرا نامی اولمفده مرویدر .

**اَشْکَفْت** { سکون شین معجمه وفا وفتح کاف فارسیله فرهنك جهانکیریده غار معناسنه‌در شکفت دخی دیرلر وضم کافله شکفتن کل یعنی کل آچلمق معناسنه‌در .

**اِیفُت** { سکون یاء تحتانی وضم فایله‌حاجت وتمنا معناسنه :

بیت

ناسزارا‌مکن ایفت که ارجد بشود
بسزاوارکن ایفت که ارجت دارد

استاد دقیقی

**اِینانُوِشْت** { سکون یای تحتانی وشین معجمه وفتح نون اول وضم ثانیله ترخون دیدکاری اوتدر .

**اِینُفْت** { سکون یای تحتانی وفا وضم نونله حاجت طلب ایلمك معناسنه‌در کذا فی مجمع‌الفرس :

بیت

نخواهم فیض‌نوراز جرم خورشید
ندارم هیچکس اینفت وامید

میر نظمی

## مع الثاء المثلثة

**اَغْرِیرَث** { سکون غین معجمه ویای تحتانی وکسر راء مهملهٔ اولی وفتح ثانیه ایله افراسیاب شاهك قرنداشی اسمیدر تفصیل احوالی شهنامه‌ده مذکوردر کذا فی شرفنامه فارسیده حرف ثاء اکرچه یوقدر اما بولغت شرفنامه‌یه اتباعا تحریر اولندی »

## مع الجیم

**اَسْبانَج** { سکون سین مهمله وفتح باء موحده ونونله بمعنی اسفاناخ .

بیت

اسبانج خویشم رابا ترش پزوشیرین
باهرد وشدم پخته تاباتونه پیوستم

حضرت‌مولانا قدس سره

**اَسْپانَج** { سکون سین مهمله ونون وفتح یاء فارسی ولامله بر اوتدر طبیعتی بارد ویابسدر بورون قانی وغیری اعضادن‌چیقان قانی‌قطع ایدوب‌اسکی‌جراحتلره وقرحه‌لره‌معایه نفعی عظیمدرعربیده ارناب‌الحیل ولحیةالتیس دخی دیرلر .

**اَسْتَرَنْج** { سکون سین وفتح تاء مثناة وراء مهمله بعده نونله بمعنی استرنك مرقوم یعنی یبروح‌الصنم .

**اَسْرَنْج** { سکون سین ونون وفتح راء مهمله ایله قزل بویادر‌که سلوکن

دیرلر عربیده سلیقون دیرلر :

بیت

نشسته قصر بالایی غم ورنج
نکارنده بژنکار وباسرنج

میر نظمی

**أَسْفَرَنْج** { سکون سین وفتح فا وراء مهمله ایله سمرقند اعمالندن برمعظم قریه اسمیدرکه معربی اسفرنکدر کذا فی مجمع الفرس .

**أَسْفِيداج** { سکون سین مهمله وکسر فایله برنوع بیاض ونرم وسست طپراقدر سفیداج دخی دیرلر زنان کلابله ازوب یوزینه سوررلر براق وبیاض ایدر اسفیداك دخی دینلور :

بیت

چوداد آرایش مشاطه رویش
باسفیداج وسمه رنك وبویش

میرنظمی

**إِشْكَنْج** { سکون شین معجمه ونون وفتح کافله پیشانی وساعدده وبعض یرلرده اولان بوریشق ودخی زلف بوکلمه دیرلر :

بیت

فکر اشکنج زلف مشکینش
مرغ عقلم بدام اندازد

ابوالمعانی

**إِلْغاج** { سکون لام وفتح غین معجمه ایله یعنی یغما وتاراج :

بیت

غمت کیرد زکالای دلم باج
فراقت ملك صبرم کرد الغاج

وله

**إِيچ** { سکون یای تحتانیله یعنی هیچ :

نیست ایچ در ایزد بی نیاز
کزان بهدری پیش نکشوده باز

حکیم اسدی

بیت

علم باتو نکوید ایچ سخن
زانکه داند تویی نه مردونه زن

حکیم سنایی

**إِيرَج** { سکون یای تحتانی وفتح راء مهمله ایله فریدون شاهك فرزند مهتری یعنی بیوك اوغلی اسمیدر ملکنی کندو حیاتنده اوچ اوغلنه بخش وتقسیم ایتدکده کندو پای تختی اولان ایران زمینی اکا ویرمشیدی وماوراء النهری تورآدلو اوغلنه ویرمشیدی که ایران وتوران تسمیه سی انلردن قالدی بعده سلم نامنده اولان اوغلی تور آدلو اوغلی ایله یکدل ویکجهت اولوب ایرجی هلاك ایلدیلر بو سببدن اولادلری بیننده نزاع واقع اولوب میانلرنده واقع اولان جنك وجدال وحرب وقتال مدی الایام واللیال متمادی اولدی شهنامه بونلرك احواللری حکایه سنه مبنی در .

**إِيژَغْنج** { سکون یای تحتانی و زاء فارسی موقوف وفتح غین معجمه ایله چوال معناسنه در کذا فی تحفة الاحباب .

## مع الخاء المعجمه

**إِسْتاخ** { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله ایکی معنایه در اول بمعنی دلو یعنی قوغه ثانی کستاخ معناسنه :

بیت

رفتم استاخ بردرش ناکاه
کرد برمن جوسك هجوم رقیب

استاد لطیفی

**إِسْپَناخ** { معروف سبزه درپشوربتناول ایدرلر اسفاناخ دخی دینلور .

**إِصْطَخْر** { سکون صاد وفتح طاء مهملتین ایله ایران زمیننده بر شهر اسمیدرکه تختکاه داراب داراب ایدی عجائب البلدانده مذکوردرکه حضرت سلیمان علی نبینا وعلیه السلام لشکرین انده قوردی صطرخ واصطخر واسطخر دخی دیرلر .

## مع الدال المهمله

**اَپِیدْ** { سکون باء فارسی ویای تحتانی وکسر میمله ایکی معنایه‌در اول اکنجی آیلرندن صبان دموری ثانی جفت سورن اوکوزه‌دینور اپیددخی دیرلر کذافی مجمع الفرس

**اَبِیوَرْدْ** { کسر باء موحده وسکون یای تحتانی وفتح واوایله نسف ایله سرخس میانده واقع بر شهر معظم نامیدر منقولدرکه کیکاوس اقطاع وباوردبن کودرزه مقرر ایلدی اول اجلدن باورد اول شهری بنا ایدوب کندی اسمیله مسمی ایلدی .

**اَتِمِیدْ** { سکون تاء مثناة ویای تحتانی وکسر میمله اپید مرقوم معناسنه‌در .

**اَدَنْدْ** { کسر دال مهمله وسکون نونله ایکی معنایه‌در اول عدد مجهولدر ثانی تنك یعنی یوکك بریانیدر .

**اَرْدْ** { سکون راء مهمله ایله شهور فارسیه‌نك یکرمی بشنجی کونی اسمیدر .

بیت

همیرفت سوی سیاوخش کرد

بماه سپندار در روزارد

حکیم فردوسی

سیاوخش کرد برمعلوم محلدرکه آنی سیاوش بنا ایلمشیدی .

**اِسپِرْدْ** { سکون سین وکسر باء فارسی و راء مهمله ایله طوکمش ات صویی ات اولسون بالق اولسون پاچه اولسون که اکا بختی دیرلر کسر باء فارسیله .

**اَسْپُرُودْ** { سکون سین وضم باء فارسی وراء مهمله ایله بر کوجك قوشدر سرچه دن بیوجك بر قاج اوزون تویلری واردر ترکیده قیل قویرق وعربیده قطاة دیرلر خواصنده منقولدرکه استخوانتی آتشه یاقوب کولنی زیت یاغی ایله فینادوب داء الثعلب علتنه سوررلرقیلی بتورر اکا اسفرود دخی دیرلر .

**اِسْپَنْدارْمُذْ واِسْفَنْدارْمَذْ** { کلاهما بسکون السین والنون والراء المهملات وضم المیم الاول بعدالسین باء فارسی ثانی فایله درت معنایه کاور اول بمعنی زمین ثانی برفرشته آدیدرکه درختان ومشیستان اوزرینه موکلدرواسفندار ماهده واقع اولان تدبیر امور ومصالح اکا مفوضدر ثالث سال شمسیه‌دن اون‌ایکنجی آیك اسمیدرکه نیراعظمك برج حوتده مدت مکثیدر :

بیت

باد عمر وملك چون ماهرویان همنشین

تازاسفند ارمدمه را بفروردین رود

مختاری

وشرف الدین شیرازی مؤلف تاریخ وصاف .

بیت

دراسپند ارمدماه اوفتد جمر

ومالابرد مثال الخمر والجمر

رابع هرماه شمسی‌نك بشنجی کونی آدیدراهل فارسك قاعده‌لری بودرکه هرآیك اسمی‌که کونك اسمنه مطابق کله اولکون البته عید جشن ایدرلر :

بیت

روز اسفندار مدبر تخت شد

تخت‌را نور ازقدومش بخت‌شد

استاد عطایی

**اِسْپَهْبَدْ** { سکون سین وهاوفتح باء فارسی وباء موحده ایله سردار لشکر وسرعسکر وجری باشیلری :

بیستاد درپیش نیزه بدست

توکفتی مکر طوس اسپهبدست

حکیم فردوسی

**اِسپِیدْ واِسفِیدْ** { کلاهما بسکون السین المهمله وکسر الباء الفارسی . والفابیاض دیمکدر سپید وسفیددخی دیرلر .

**اَسْتَارْبادْ** { سکون سین وراء مهملتین وفتح تاء مثناة وباء موحده ایله استرآباد دیدکاری شهر معظمدر :

قطعه

تا طرب مطربست مشرق ویا مغربست
تایمن ویثربست آمد واستار باد
بنشین وخورشیدوارمی خوز جمشیدوار
فرخ امید وارچون پسر کیقباد
استاد منوچهری

**اِستٰانِید** { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة وکسر نون بعده یای تحتانی ساکنه ایله بمعنی بازداشت یعنی کیروطوتدی :

بیت

مرکب استانیدوپس آواز داد
آن سلام وآن امانت باز داد
حضرت مولانا قدس سره

**اِسفَرُود** { سکون سین وفتح فا وضم راء مهمله ایله سبرود مرقوم معناسنه که قیل قویرق دیدکاری قوشدرشاعر دیمشدر .

بیت

پیش عمان کی نماید آب رود
پیش شاهین چون بیازد اسفرود

**اِسفَنْد واِسفَنْدَنْد** { کلاهما بسکون السین المهمله والنون وفتح الفاء بمعنی اسفندار مد مرقوم بلکه اندن اختصار اولنمشدر ودخی فروجان که خمسهٔ مسترقه‌نك بشنجی کونی اسمیدر .

**اِسکَنْدَرٰابٰاد** { عجمك سرحد جنوبنده بر شهر اسمیدر که اسکندر ذوالقرنین بنا ایلمشدر .

**اسکَنْد** { سکون سین مهمله ونون وفتح کافله شعبده باز وجانباز که باشی اوزرندن دونه یعنی تقله اوره :

بیت

چرخ کردون دائما اسکند بود
کار اوبر اهل عرفان بند بود
میر نظمی

**اِسٰاذ واِشْٰاذ** { اول سکون سین مهمله ثانی شین معجمه کلاهما بفتح النون شهور شمسیه‌نك یکرمی التنجی کونی اسمیدر .

**اِشُوذ واِشُوند** { کلاهما بسکون الشین المعجمه وضم النون خمسهٔ مسترقه‌نك ایکنجی کونی اسمیدر وفتح نون وواو ایله فعل مضارع اولور اول مفرد وثانی جمعدر ایشیدر وایشیدرلر معناسنه .

**اِعْتَمِید** { سکون عین مهمله وفتح تاء مثناة ایله بمعنی اعتماد تصرفات اعجام قبیلندندر :

بیت

خدنك فدایی نا اعتمید
زخون دلیران شده سرخبید
مولانا هاتفی

بیت

بروز سپاهش امیدی نماند
بتدبیر عقل اعتمیدی نماند
وله ایضا

**اَقْلِید** { سکون قاف ویای تحتانی وکسر لامله کلیدك مخصوص آدیدردمور اولسون اغاج اولسون اسم عامدر بوندندرکه اقلیدوس الحکمه دیو برحکیم وبرکتاب اسمیدرکه حکمت کلیدی دیمك اولور .

**اَلْبٰاذ** { سکون لام وفتح باء موحده ایله حلاج معناسنه‌دزر :

بیت

بروی مشتهٔ البادی درکون کنمت
بهجا کفتن ازین مجلس بیرون کنمت
حکیم سوزنی

**اَیْدَنْد** { سکون یای تحتانی ونون وفتح دال مهمله ایله ایند واندکبی عدد مجهولدن عبارتدر اوجدن اونه وارنجه :

بیت

هرکجا مردم رسید وهرکجا مردم رسد
تورسیدستی ولشکر برده اندایدندیار
استاد فرخی

**اَیْزِد** { سکون یای تحتانی وکسر زاء معجمه ایله جناب باری تعالی عز اسمه وعم

نواله حضرتنك جملهٔ اسماء شریفه‌سندندر
عربیده اسم جلال کبی فارسیده ایزد تعالی
دیرلر الله تعالی دیمکدر :

بیت

اول دفتر بنام ایزد دانا
قادرروزی رسان‌حی وتوانا
شیخ سعدی

شاهدی منظومه‌سنده .

مصراع

تکرینك آدی در رایزد ویزدان وخدای
جغتای لسانده ضم همزه ایله اوغان دیرلر
الله دیمکدر لطفی دیوانده نعت شریفده
دیمشدر :

بیت

اول ادمغه ودیعت قیلدی نوردنکتی اوغان
اشبو سوزنی بیلما کانلار بولدی مردود ولعین

اِیمَدْ { سکون یای تحتانی وفتح میمله کتاب السامی فی‌الاسامیده ذال معجمه ایله
روایت اولنمشدر اول اغاجدرکه اکا دمور
کجوروب تارلا سوررلر .

اِینَنْدْ { سکون یای تحتانی وفتح نون اول وسکون ثانیله عدد مجهولدن
کنایه‌در :

بیت

جهان اینست وچونیستست ونابود
وکر همچون بود اینند یارا
استادرودکی

بیت

ازخورد وبرد رفتن بیهوده هرسوی
اینند سال بود تنت چون ستور پیر
حکیم ناصر خسرو

بومعنایی مؤید :

بیت

چون توصاحبقران نه بیند چرخ
وین سخن فاش کفته ام اینند
شمس فخری

ادات‌الفضلاده اند واینند عدد مجهولدرکه
اوجدن اونه وارنجه اوله بعض نسخه‌ده
زیادهٔ بیاندر مثلا فلان چیزر اباند بکودیرلر.

## مع الراء المهمله

اِدْرارْ { سکون دال وفتح راء مهملتین ایله صو آقتمق معناسنه .

آزارْ { فتح راء معجمه‌ایله ایکی معنایه‌کاور اول صویك دیبی :

بیت

اندیشه درسواحل دریای جاه تو
بسیارغوطه‌خوردولی‌کم ازارنیافت
حکیم انوری

ثانی عربیدر اول دخی ایکی معنایه‌در اول
زن دیمکدر ثانی ایاق طونی معناسنه‌در .

اَزْغارْ { سکون زاء وفتح غین معجمتین ایله بخیل‌وخسیس ودنی‌معناسنه:

بیت

جوانمردان‌که مقبول جهانند
نیاید هیچ جا ازغار رغبت
ابوالمعانی

اِسْپَرْ { سکون‌سین مهمله وفتح باءفارسیله بمعنی سپر یعنی قلقان عربیده جنه
وترس دیرلر ضم تاء مثناة ایله .

اَسْتارْ { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله وقیه معناسنه‌در بعض
نسخه‌ده آلتی درهمه دیرلر .

اِسْتَبْرْ { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة بعده باء موحدهٔ ساکنه ایله‌یوغون
وغلیظ ستبر وسطبر دخی دیرلر :

بیت

دوبازوش استبروپشتش قوی
فروزان ازوفرهٔ خسروی
استاد دقیقی

اِسْتَخْرْ { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله فارس مملکتنده برشهر وبر
قلعه اسمیدر ستخر واصطخر دخی دیرلر :

بیت

مقامش در اول با ستخر بود
شهانرابد ان بوم بر فخر بود
حکیم زجاجی

**اِسْتَرْار** { سکون سین وفتح تاء مثناة وراء مهمله ایله نوع غلهدن مرجمك درکه ترسك وانزه ومنجو دخی دیرلر عربیده عدس وهندی لساننده سود دیرلر .

**اِسْتِیْر** { سکون سین مهمله وکسر تاء مثناة وبای ساکنه ایله استار مرقوم معناسنهدر .

**اِسْطَبْر** { سکون سین وفتح طاء مهملتین ایله استبر مرقوم کبیدر .

**اِسْفَنْدیار** { سکون سین مهمله ونون وفتح فا ویای تحتانیله ایکی معنایهدر اول اسفندار مرقوم معناسنه ثانی کشتاسب شاه اوغلینك آدیدرکه روبین تن لقبیله معروف ومشهوردر .

**اِسْکَنْدَر** { ایکی معنایهدر اول ذوالقرنین لقبی ایله مشهور اولان پادشاه اسمیدرکه ربع مسکونه حکمی جاری وامری ساری ایدی یأجوجه سد بنا ایلدی مشهوری ایکی اولمقدر بری ذوالقرنیندرکه قرأن عظیم الشانده وارد اولمشدر فیلقوس اوغلی در شرق وغربی تسخیر ایدوب آب حیاته طالب اولاندر وبری دارا اوغلیدرکه اکا اسکندر رومی دیرلر بواسکندر شرق وغربه پادشاه اولدی بونك اسمی اصلنده الاساندرا ایدی تعریب ایدوب اسکندر دیدیلر ثانی بمعنی ران یعنی اویلق شاعر دیمشدر .

بیت

دوپارچه چو آینه سیم اندوده
اسکندرکه لبریزین بوده است

**اَشْخار** { سکون شین وفتح خاء معجمتین ایله ایکی معنایهدر اول بمعنی نوشادر .

بیت

خدای جوبی یکرنك باش چون مردان
کهزن بسرخ وسفید حنا واشخارست
میرخسرو

ثانی قلیه طپراغی که صابون آنکله طبخ اولنور اصلی براوتدر دوشروب یاقرلر یاندقدن صکره پارچه پارچه طپراق کبی اولور اصلادوب صوین آلوب بر مقدار کرج صویی وزیت یاغی قاتوب قینادوب تمام کمالن بولدقده یومشق طپراق اوزرینه دوکوب قالب قالب کسوب قوریدرلر :

بیت

اب آن دلخراش چون ژنکار
خاك آن جانکزای چون ژنکار
فخرزرکوب

**اَلْغار** { سکون لام وفتح غین معجمه ایله تاراج معناسنه اما مشهوری چاپمقدر چغتای لساننده ایلغامق دیرلر اسکندر نامهده :

بیت

آز کیشی بیرلابیر طرف کیتمش
خصم باشیغه ایلغایان ایتمش
میرعلیشیر

**اَنْبار** { سکون نون وفتح باء موحده ایله بمعنی این باریعنی بو دفعه :

رباعی

انبار دلم بجوش درمیماند
این کاوش غصهدر جکر میماند
این درنه همچو دردهان دکرست
این غم نه بغمهای دکر میماند
ملك طیفور

**اَنْجبار** { براوتدر صوکنارلرنده بتر ادویۀ شریفهدندر غایت سرخ رنك اولور نفثدمه یعنی قان توکرمکه وسجح امعایه وبواصرهکه دموی اوله غایت نفعی واردر .

**اَنْکار** { سکون نون وفتح کافله نسخۀ میرزا ابراهیمده بمعنی نکارنده یعنی نقش ایدیجی :

بیت

نصیحت کردن مردان بنامردان همان ماند
که برآب روان صورت نکاری مردانکاری
میرخسرو

عربیده کاف عربیله ضد اقراردر .

**اَیْدَر** { سکون یای تحتانی وفتح دال مهمله ایله بمعنی همیشه :

بیت

درنك آور ایدر بزی بی نیاز
بودکاید آن بخت بر کشته باز
حکیم اسدی

وبمعنی اینجا ودرینجا .

بیت

عقل وجان آن جهانی رارعیت شو چو شرع
زانکه دیوانه است ومرده عقل وجان ایدزی
حکیم سنائی

**ایدوز** { سکون یای تحتانی وضم دال مهمله ایله مجمع الفرسده بمعنی دروکر یعنی نجار ترکیده دولکر دیرلر دروکز لفظندن غلطدر .

**ایرانشهر** { نیشابورك اصل آدیدر :

بیت

بایرانی چکونه شاد شاید بودتورانی
پس ازچندین بلا کامدز ایران شهر برتوران
استاد فرخی

**ایز** { بوزن تیز خرده دانه جکلردرکه وجود انسانده ظاهر اولوب سوزش ویرر وخارش حاصل ایدر عربیده شری دیرلر .

**ایرمانخوز** { سکون یای تحتانی ونون وراء موقوف وفتح خا وواو معدوله ایله حسرت خوار دیمك اولور کذا فی شرفنامه .

**ای شهریار** { شهور ملکینك اوتوزنجی کونی اسمیدر کذا فی فرهنك جهانکیری .

**ایمر** { سکون یای تحتانی وفتح میم ایله شرفنامه ده جفت دموری معناسنه در اما کتاب السامی فی الاسامی ده مولانا میدانی بونیدرق که عربیده سنه دیرلر کسر سین ونون مشدده ایله در .

**این پیر** { اشارت بافلاك بوفلك دیمکدر کذا فی المحمودی .

**این دوخواهر** { ایکی یلدزدرکه اکا اختا سهیل دیرلر ایضا منه .

**این دوکلهدار** { اشارت بماه وآفتاب ایضا منه

**این سه جوهر** { یعنی موالید ثلثه که حیوان ومعادن ونباتات ایضا منه .

**این سه دختر** { بنات النعش دیدکاری یلدزه متصل اوچ یلدزدر ایضا منه .

**این سه سیار** { مثله .

**این ششدر** { اشارت بدنیا ایضا منه .

**این کبود حصار** { اشارت بفلك دنیا ایضا منه .

**این هفت وهشت کلهدار** { اشارت بافلاك ایضا منه .

**این پشت کوژ** { اشارت بفلك ایضا منه .

**این کروه وهم سوز** { اشارت بفلکست که وهم ازان نمی تواند کذشت ایضا منه .

**این عروس** { کنجك دیدکلری جانورکه راسو دخی دیرلر لسان هندیده نیول دیرلر ایضا منه .

**این سبزطاوس** { اشارت بفلکست ایضا منه .

**این بار** { بوکره دیمکدربار لفظنك معنالری چوقدربوترکیبده مره معناسنه در .

**ایوار** { سکون یای تحتانیله ایکی معنایه در اول عصردن صکره کی وقت که کیجه یه داخلدر نتکیم صباحه شبکیر دیرلر .

بيت

توكر شبكير بربوران تهی زين
بدانان كی رسی كايوار رانند
پندار رازی

ثانی كيجه يوله كيدن يولجی وكاروانه ديرلر نتكم كوندز كيدنلره شبكير ديرلر :

بيت

شب وروز ازرفتن بيد رنك
زشبكير وايوارش آيد بتنك
مولانا هاتفی

## مع الزاء المعجمة

**اَبْرِيزْ** { سكون باء موحده وياى تحتانی وكسر راء مهمله ايله خالص التون عربيله مشترك لغتدر يحيى الصرصری فی نعت النبی عليه السلام .

بيت

نظم العريض يمد غيرك نقده
زيف ونقد مديحك الابريز

**اِسْپَرْزْ واِسْپِرِيزْ** { كلاهما بسكون السين المهمله وفتح الباء الفارسی ميدان معناسنه آسپريس واسپرس وآسريس دخی ديرلر واسفرس واينفريس دخی ديلدوكی مرويدر .

**اِسْپُرُوزْ** { سكون سين وضم باء فارسی ايله بربلند سرطاغ اسميدر .

بيت

هميكفت كابوس لشكر فروز
بركاه با پيش كوه اسپروز
حكيم فردوسی

**اِمْرُوزْ** { بوكون معناسنه اين روز ديمكدر نون ميمه قلب اولنمشدر. شاعر:

بيت

كه بامانيايد فرستادنش
كه امروز بايد بما دادنش

**اَنِيشْ** { كسر نون وسكون ياى تحتانيه له برادرودر بوی مادران ديرلر .

**اِيتَكَرْ** { سكون ياى تحتانی وتاء موقوف وفتح كاف فارسيله خوارزم پادشاهلرندن برپادشاه اسميدر .

**اِيلَدْكَزْ** { سكون ياى تحتانی وفتح لامله ايتكز مرقوملك صحيح عبارتيدر كذا فی شرفنامه.

**اَيوازْ واَيوَزْ** { كلاهما بسكون الياء التحتانی بمعنی آراسته وزيبنده ايوازه وايوزه دخی ديرلر .

بيت

بهاى ياسمن وچكريم فرست امروز
كه دوستيم دوبلغی شراب داد ايواز
حكيم سوزنی

## مع السين المهمله

**اِسْپَرْلُوسْ** { سكون سين وراء مهملتين وفتح باء فارسی وضم لامله ملوك وسلاطين سرايلرينه ديرلر :

بيت

چه نقصان ديدی ازكعبه توبی دين
كه كردی كرد اسپرلوس شاهان
عبهری

**اِسْپُرْسْ واِسْپَرِيسْ** { كلاهما بسكون السين وفتح الباء الفارسی ميدان معناسنه :

بيت

زهی شهرياری كه سطح فلك
بود بندكان ترا اسپريس
شمس فخری

**اِسْقِلِينُوسْ** { سكون سين مهمله وياى تحتانی وكسر قاف ولام وضم نونله بر استاد كامل حكيمك آديدر جالينوس آنك حقنده نقل ايدركه ولايت يونانده عديم المثل برحكيم ايدی ايكی اوغلی وار ايدی علم طب وعلم حكمتی انلره تعليم ايدوب وصيت ايلمشدی كه اجنبيه تعليم ايلميوب اولادلرينه تعليم ايدەلر ووصيت ايدەلركه انلر دخی اولادلرندن غيريه تعليم ايلميەلرتا كه

بوعلم شریف مضبوط قاله بقراطه کلنجیه‌دك بووصیتی اجرا ایلدیلر بقراط اون‌التی بطندن صکره دنیایه کلدی اول بوعلم شریفی شایع ایلدی زیرا شاکردلری چوغیدی .

اِسکَنْدَرُوسْ { نام پسر اسکندردرکه روشنك بنت دار اندن متولد اولمشدر ودیرلرکه نام مادر اسکندردر واسکندروس لسان رومیانده سیر معناسنه‌در.

بیت

همان پور اسکندر اسکندروس
همی آمد وخاك میداد بوس

شیخ نظامی

اَقْلِیدُوسْ واَقْلِیدِیسْ { کلاهما بسکون القاف والیاء وکسراللام اول بعدالدال واو ثانی یایله علم حکمت وهیئتده براستاد آدیدرکه علوم ریاضیاتده رسوخ تامه‌سی وار ایدی اصلنده اقلید کلید دیمکدر حکمت کلیدی دیمك معناسنه مزبور حکیمه اقلیدوس الحکمه دیرلر ایدی:

بیت

ندانی بطالع چکونه است قدرت
کر اقلیدوس باشی درعلم حکمت

شاعر

اَقْیانُوسْ { سکون قاف وفتح یا وضم نونله دریای محیط اسمیدر بعض نسخه‌ده دریای سیاه آدیدرکه اکا خلیج اسکندر دخی دیرلر .

اَنْبِیسْ { سکون نون وکسر باء موحده وبای ساکنه ایله بغدای وارپه وسائر حبوبات صمانده‌ن چقوب کومه اولدوغی حالنه دیرلر عربیده صبره دیرلر .

اِیْنَکْسْ { سکون یای تحتانی ونون موقوف وفتح کافله لفظ مرکبدر بوکسنه معناسنه‌که این ایله کسدن اشارت حاضردر جمعی اینکسان اولور .

## معالشین المعجمه

اِسْپَرِشْ واِسْپَرِیشْ { کلاهما بسکون السین وکسرالباء الفارسی میدان معناسنه‌درکه معالسین‌المهمله‌ده ذکری سبور ایلدی .

اِسْپیُوشْ و اِسْفَیُوشْ { کلاهما بسکون السین‌اول کسر باء فارسی ثانی فایله بذر قطونا دیدکلری تخمدرکه اسپغول دخی دیرلر بعض نسخه‌ده بغه یپراغنه دیرلر .

اِسْتَارَهٔ آتَشْ { یعنی شرارهٔ آتش که ترکیده قعلجم دیرلر :

بیت

مکورد آسمان انجم درخشنده بود هرشب
که این استارهٔ آتش شود از دود دل پیدا

ابوالمعانی

اِسْتَهْرُوشْ { سکون سین وها وفتح تاء مثناة وضم راء مهمله ایله لوری قوشی بعضیلر قرتال دیدیلر .

اِسْکالِشْ { سکون سین مهمله وفتح کاف فارسی وکسر لامله بمعنی اندیشه :

بیت

اونمی خندد زذوق مالشت
اوهمی خندد بران اسکالشت

حضرت مولانا قدس سره

اِشْکَنَشْ { سکون شین معجمه ونون وفتح کاف فارسیله دیوار یایمق وعمارت وجوده کتورمك معناسنه منقولدر .

اَکْدِشْ { سکون کاف فارسی وکسر دال مهمله ایله اوچ معنایه‌در اول ایکی نسنه اراسنده اتصال وامتزاج اوله اکا دیرلر مجمع‌الفرسده ایکی نطفهٔ متغایرالجنسدن حاصل اولان ولده دیرلر مثلا بری هندی وبری رومی اوله :

بيت

نظامی اکدش خلوت نشین است
که نیمی سرکه نیمی انکبین است
شیخ نظامی

بيت

دل که بر وخطبهٔ سلطانی است
اکدش روحانی وجسمانی است
وله

وهرنه‌که ایکی جنسدن اوله عموم اوزره اکدش دیرلر:

بيت

بباغ نرکس جماش راستی ببرم
بمهد اکدش چشم توکج نهاده کلاه
خواجه سلمان

ثانی نسخهٔ نیازیٔ حجازیده اول آته دیرلرکه برطرفی عربی برطرفی رومی اوله عربیده اکا مجنس دیرلر استاد دیمشدر .

بيت

کسسته کرته اندر برنبوك ناخج وزوبین
شکسته جوش اندر تن بنعل اکدش یکران

ثالث محبوب ومطلوب معناسنه فرهنك جهانکیری صاحبی روایت ایتمشدر :

بيت

تنها نشین ندارد ازعمر هیچ لذت
دریا زهردوعالم ترتیب اکدشی کن
حکیم نزاری قهستانی

بومعناره بکدش دخی دیرلر معنای ثانیده عربیله مشترکدر .

## مع الطاء المهمله

**اِسْفَنْط** { سکون سین ونون وفتح فایله اشربه نوعندن برجنس شرابدر
اما روم لسانده شراب انکوری‌یه دیرلر صحاح جوهریده (وهو فارسی معرب ضرب من الاشربة) مذکوردر .

## مع الفاء

**اَژْدَفْ** { سکون زاء فارسی وفتح دال ایله آلج دیدکلری طاغ یمشی در
عربیده زعرور دیرلر :

بيت

بازدف باشدت وزبار موجود
بعالم کونباشد سیب وامرود
میر نظامی

**اِسْپَرْسَفْ واِسْفَرْسَفْ** { کلاهما بسکون السین اول
بفتح الباء الفارسی ثانی فایله میدان معناسنه‌که اسپرس واسپریس واسفریس دخی دیرلر .

**اِشْکَرْف** { سکون شین معجمه وراء مهمله وفتح کاف فارسیله
بمعنی نیکووخوش آینده وبزرك مرتبه معناسنه:

بيت

قصهٔ آن آبکیرست ای عنود
که دران سه ماهیٔ اشکرف بود
حضرت مولانا قدس سره

یعنی ماهیٔ بزرك بود مجمع الفرسده بمعنی قوی ووقار وحشمت وتمکین‌که شکرف دخی دیرلر.

## مع القاف

**اِبْرِیق** { معروف کمش وباقر وطپراق هرنه اولورسه :

بيت

ابریق زمی پرکنی ای ساقیٔ کلرخ
پرشوق بکن بزم حریفان اسیران
ابو المعانی

**اِغْراق** { غرق ایتمك ومدحده مبالغه ایتمك کذا فی المحمودی .

**اِمْلاق** { سکون میم ایله ترکستانده بر ولایت اسمیدر کذا فی الادا
عربیله مشترکدر .

**اِناق** { فتح نونله بمعنی اینیم یعنی غم والمدن امینز دیمك اولور ترکستان لسانیدر.

**اَنْبیق** { اول لوله‌درکه انکله عرق چیقارورلر یعنی بعض اوتلرك صوین وکلك
کلابن وامثالی نسنه‌لری قزغانده قینادوب اول لوله‌نك برباشن قزغانه وبرباشن قرعه دیدکاری

نسنه‌نك اغزنه قورلر اول وجهله استدكارى
نسنه‌نك استقطار ايله عرقن آلورلر .

**أَنَق** { فتح نون ايله بمعنى اينك اشارت حاضردر ايشته ديمكدر بودخى
تركستان اسانيدر .

**اِيفاق** { سكون ياى تحتانى وفتح فايله غماز وفتنه كر ومفسد معناسنه زبان
خوارزميدر كذا فى جامع الفرس .

**اِينْ كُهَنْ طاق** { اشارت بفلك كذا فى المحمودى .

**اِينْ هَفْت اَوْراق** { اشارت بافلاك سبع ايضا منه .

## مع الكاف

**اَرَتْجِكْ** { سكون راء مهمله وفتح تاء مثناة وكسر جيمله مجمع الفرسده بمعنى
برق كه تركيده شمشك ديرلر بومعنايه :

بيت

شه نشسته به‌پشت پيل جوابر
انكز زرچو ارتجك دردست
فريدالدين احول

بيت

اسب بادر زين شفق درلشكر شاه بهار
ابرپيل وكوس تندر ارتجك زرين كجك
اورمزدى

**اَزْكاكْ** { سكون راء مهمله وفتح كاف عربيله خرده يغمور ودخى
قطره‌لرى :

بيت

يكقسره زاركاك كفت رادتوشاها
تشويرده قلزم وعمان ومحيطست
شهاب الدين خطاط

**اِسْپَرَكْ** { سكون سين وفتح باء فارسى وراء مهمله ايله صارى رنك
براعاجدر آنى خرده طوغرايوب وقايناتدوب صوييله
صارى رنك بويارلر بعده چويده جكلر بى نظير
نفتى رنك اولور اسپرك نفتيسى ديرلر مقبول رنكدر .

**اِسْتَرَكْ** { سكون سين وفتح تاء مثناة وراء مهمله ايله ميعهٔ سائله ديرلر
خوشبو بركوكدر تركيده قره كونلك ديرلر

**اِسْفيداكْ** { سكون سين مهمله وياى تحتانى وكسر فا ايله بمعنى اسفيداج
بلكه آندن تعجيم اولنمشدر .

**اِسْكَرَكْ** { سكون سين وفتح كاف وراء مهملتين ايله انجقرق كه فؤاق
ديرلر :

بيت

چون بتودر بزم باده ميخورم اى كليا ن
اسكرك كيرد رقيب بدكانرا از حسد
ابوالمعانى

**اِسَكْنَكْ** { سكون سين مهمله وفتح كاف ونونله دولكر آلتلرندن بر
آلتدر اسكنه دخى ديرلر كذا فى مجمع الفرس .

**اِشْتالَنْكْ** { سكون شين معجمه وفتح تاء مثناة ولام ايله طوپوق كه
عربيده كعب ديرلر ساقدن آشاغى بند قدمين
درشتالنك ووشتالنك دخى ديرلر :

بيت

زچيست خوبئ ايشان زترك لهو ولعب
زچيست زشتئ ايشان زنزد واشتالنك
شاه داعئ شيرازى

**اِشْتِكْ** { سكون شين معجمه وكسر تاء مثناة ايله هنوز طوغمش طفلى
صاردقلرى بز كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**اَلَكْ** { فتح لامله بجاده معناسنه يعنى جواهر خورده‌سى كذا فى شرفنامه .

**اَيْتوكْ** { سكون ياى تحتانى وضم تاء مثناة ايله مژده معناسنه :

بيت

ازكلك تست نفرت دين محمدى
ايتوكده بشاه كه كلكم حسام تست
حكيم سوزنى

**اِيراكْ** { سكون ياى تحتانى وفتح راء مهمله ايله بمعنى زيرا كه :

بيت

درراه ترا خاك شدم اى شه خوبان
ايراك شدم عاشق آن نركس فتان
ابوالمعانى

ايژك { سكون ياى تحتانى وفتح زاء فارسيله شرارهٔ آتش كه ايژدخى ديرلر:

بيت

چوزد ساوه يكان ايژك ازوليكن چوبنشستى
شدى زرساوه چون سمين پشيز وغيبه وجوشن
شهيدئ قمى

ايلك { سكون ياى تحتانى وكسر لامله تركستانده برمعظم شهر آديدر خوبلرى غايت چوق اولور :

بيت

بيا اى خسرو خوبان ايلك
كه بى توجان شيرين كشت مهلك
هندوشاه

بيت

تا ايلك وخان قبلهٔ يغما وتتارند
خردزكه توقبله مباد ايلك وخانرا
ابوالفرج رونى

بعض نسخه ده ايلك يغما شهرينك پادشاهى اسمى اولدوغى مسطوردر واول شهره كمال كثرت خوباندن شهر حسن خيز دخى ديرلر.

اينك { سكون ياى تحتانى وفتح نون ايله اشارت حاضردر ايشته معناسنه :

بيت

خسروكه زيست باهمه خوبان بتوبسى
اينك بتازيانهٔ عشق تورام شد
شاعر

كاهى آخرينه ميم متكلم الحاق ايدوب اينكم ديرلر ايشته بن ديمك اولور ومتكلم مع الغير اولور اينكيم ديرلر ايشته بز وبرتاء خطاب الحاقيله اينكت ديرلر ايشته سن ديمك اولور چغتاى لساننده بومعنايه آنين ديرلر :

بيت

نه قاتيغ حال كه هجرنتيك كيجه سى اتكالى قويماس
بير آنين اشك ايلاانده كوك انين نعره يارب
مير عليشير

آنين لغت مشتركه دربرمعناسيده انوكيچوندر .

اين پردهٔ هفت رنك { اشارت بدنياست كذافى المحمودى .

اين تنك نشيمن نهنك { مثله يعنى دنيا ايضا منه

اين خاك تاريك { اشارت بخاك وبذات تيره وبقالب تيرهٔ جاهل وكافر ايضا منه .

اين دورنك { اشارت بزمانه اى شب وروز وغم وشادى ونيك وبد وشاهى وفقيرى وقبح وحسن وامثالهم ايضا منه .

اين كهن كرك { اشارت بفلك وبادى عاقل وچالاك ايضا منه .

## مع اللام

اجفيل { سكون جيم وياى تحتانى وكسر فايله بمعنى شترمرغ يعنى اركك دوه قوشى شاعر ديمشدر :

بيت

نه وفا كند بوعده نه درست جور آنشوخ
نه كشد بارچو اشترنه همى پرد چوا جفيل

بيت

پايدارى كن بجايت پيل وار
ورنه بكريزى زميخ اجفيل وار
استاد لطيفى

بوبيت شترمرغ زنبوردن قاچسن اشعارايدر.

ازكيل { سكون زاء معجمه وياى تحتانى وكسر كافله موشمله ديدكلرى كوهى يمشدرغايت اولشى مزه دن خالى دكلدر.

اسپخول { سكون سين مهمله وفتح باء فارسى وضم خاء معجمه ايله قوش تربى كه بخال دخى ديرلر .

بیت

بهیجگاه نیارم بخانه آرد مقام
ازانکه خانه پرازاسپغول حانوست

تحفة الاحبابده حافظ اوبهی اسپخولك معناسنه واقف اوله میوب بمعنی اسپغول دیوب بیت مرقومه متمسك اولمش بیتده ایسه اسپغول که بذر قطونادر اصلا مناسبت یوقدر .

اِسْپَغُول { سکون سین مهمله وفتح باء فارسی وضم غین معجمه ایله بذر قطونادر بعض نسخه‌ده بفه یپراغی مرویدر واسپغونه واسپفده واسپیون واسفیون دخی دیدکلری رسیدۀ نظردر صیدنهٔ ابی ریحانده وجه تسمیه اولدرکه اسب ایله غولدن مرکبدر وغول کوش معناسنه اولدوغی محلنده ذکر اولنور انشاءالله تعالی معنای ترکیب آت قولاغنه مشابه اولمغله‌در اما بویله اولنجه همزهٔ مفتوحه ایله کرك ابدی مفتوحه‌ده ذکر اولندیغی بواجلدندر .

اِسْتَل { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله برکه وآبکیر معناسنه که ستل وستخر واستخر دخی دیرلر کذا فی فرهنك جهانکیری .

اَکْلیل { سکون کاف ویای تحتانی وکسر لام ایله تاج مرصع معناسنه‌در لغت مشترکدر .

اَلْ { سکون لام ایله نام جلیل حضرت باری تعالی جل شانه‌در لغت سریانیدر .

اِیْرال { سکون یای تحتانی وفتح راء مهمله ایله بمعنی کرد یعنی اطراف وچوره هرنه‌نك اولورسه :

بیت

کند فریاد هرروز شبانه
بکردد دود آه ایرال خانه

میرنظمی

اِیْقال { سکون یای تحتانی وفتح قاف ایله مفسد وغماز وسخن چین معناسنه لسان خوارزمیدر :

بیت

عشق اوچندانکه پنهان داشتم دردل ولی
حال خود کفته بچشمش غمزهٔ ایقال را

ابوالمعانی

اِیلاوُل { سکون یای تحتانی وفتح لام وضم واو ایله شرفنامه‌ده بر طاغ اسمیدر :

اِیْن دُومَنْزِل { اشارت بدنیا وعقبا کذا فی المحمودی :

اِینْ آبْکُونْ پُل { اشارت بفلك ایضا منه :

## مع الباء

اِبْراهام { سکون یاء فارسی وفتح را وها ایله فرس قدیمده براسمدر براهام دخی دیرلر معربی ابراهیمدر .

اِرَمْ { فتح راء مهمله ایله ایکی معنایه‌در اول برشخصك اسمیدرکه چنك دیدکلری سازك مخترعیدر استاد دیمشدر :

بیت

جنك ارم‌در بروآهنك بست
راه حزین دراب وآواز نرم

ثانی نشانه معناسنه :

بیت

زاشك دیده دامن پردرم شد
به پیکان مژه سینه ارم شد

میر نظمی

عربیده شداد بن عادك جنت دیو دنیانك مال ومنال وجواهرین جمع ایدوب یاپدوغی باغك اسمیدر قرآن عظیم الشانده وارد اولمشدر واستاد دیمشدر :

بیت

چون کوی تو براهل کرم باغ ارم نیست
باغ ارم آن خلد برین جای حرم نیست

بوبیت نعت شریف اولمق واردر.

اِسْپَرْغَم { سکون سین وراء مهملتین وفتح باء فارسی وغین معجمه

ايله ريحان نوعنه ديرلركه شاه اسپرم وشاه اسپرغم وشاه‌اسفرم وشاه هپرم وشاه‌سپرغم دخی ديرلر :

بيت

بررخش آن طرهٔ پرخم نكر
بر رياض خلد اسپرغم نكر

شاعر

شاه ناصر خسرو فتحرا وسكون غين ايله ايراد وبو بيتی نظم ايلمش :

بيت

بيكمان شوزانكه روزی ابر دهر بيوفا
برف بربارد بران‌شاه اسپرغم مرغزی

صيدنهٔ ابی ريحانده اسپرغم مطلق ريحاندر وشاهپرم برنوع خرده‌يپراقلی غايت خوشبوريحاندر.

**إِسْپَرَمْ وإِسْپَرَهَمْ** { كلاهما بمعنی اسپرغم :

بيت

چنان پنداشتی آن مرد دلخواه
كه اندر اسپرم رفتی همه راه

زرآتشت بهرام

بيت

ازبديع اسپر مهای صحرا
همچو ديناهمه منقش شد

مختاری

**إِسْتَمْ** { سكون سين مهمله وفتح تاء مثناة ايله بمعنی ستم يعنی جور وظلم :

بيت

آخر ديری نماند استم استمكران
زانكه‌جهان‌آفرين‌دوست‌ندارد‌ستم

منوچهر

**إِسْتِيمْ** { سكون سين مهمله وكسر تاء مثناة بعده يای ساكنه ايله جمع الفرسده بمعنی غلاف مسطوردر .

**إِشْتِيمْ** { سكون شين معجمه وكسر تاء مثناة بعده يای تحتانيه‌ايله چخشور وشلوار واياق طونی معناسنه اشم دخی‌ديرلر.

**إِشْكَمْ** { سكون شين معجمه وفتح كافله بمعنی شكم كذا فی شرفنامه .

**إِشِمْ** { سكون شين معجمه ايله بمعنی اشتيم مرقوم .

**إِمْ** { اين معناسنه مثلا امروز وامشب وامسال اما ايماه وامهفته دينلمزواضع لغتك تحكمی تخصيصلری‌قبيلندندر زيرا من جهة‌المعنی اختصاص اقتضا ايدر نسنه يوقدر بونك كبيلر لغت عربيده چوقدر .

**أَهْرَامْ** { سكون هاالله مصر ديارنده بر عظيم بنادر قلعه كبی ياپلمش قاپوسی وباجه‌سی يوق ايچنده نه وار ايدوكين ونه مصلحت ايچون ياپلدوغين كمسنه بلمزوبر كتابده دخی احوالندن شفای صدر حاصل اولور معنی يازلمامش انجق مشهور اولان طوفان نوح علی نبينا وعليه‌السلامده طوفاندن امين اولمق ملاحظه‌سيله ياپديلر ديرلر وبر روايت دخی حضرت آدم علی نبينا وعليه‌السلامدن اول جان بن جان قومی بناسيدر ديرلر هربری عقل يتدكجه برسوز سويلرلر اكرچه هم لفظ عربيدر وهم عرب ديارنده واقعدر لكن برمتين ومحكم بنا اولمغله شعرا ابنيه وصفنده استعاره طريقيله نظملرنده ايراد ايدرلر :

بيت

بنای قلعه را چون يافت اتمام
توكويی درمتانت بود اهرام

ميرنظمی درصفت قلعه

**إِيشِمْ** { سكون يائين تحتانيين وكسر شين معجمه ايله ايكی معنايه‌در اول بمعنی اشتيم مرقوم ثانی كشتكيرلرك ياغلی سختيان طومانلری بردلير كشتكير وصفنده

بيت

كشتكير ماهر ورا بين چه صنعت كرده بود
كوه بلوری درايشيم كرده ازديده نهان

ابوالمعانی

**إِيمْ** { سكون يای تحتانيه بركلمه آخرينه لاحق اولدقده نفس متكلم مع‌الغير معناسن‌افاده‌ايدر آخرنده‌ضمير اولان كلمه‌لرده

رفته ایم وکرده ایم کبی الفی ثابت اولور
غیریلرده بودیم وکردیم وکفتیم کبی الفی ساقط
اولور :

اِقْلیم { بمعنی کشور ربع مسکون یدی حصه‌در اول یدی حصه یدی
کوکبه متعلقدرکه هراقلیم برکوکبه منسوبدر
بلاد هند کشور زحلدر برج جدی ودلو
خانه‌سیدر وبلاد چین کشور مشتریدر برج قوس
وحوت خانه‌سیدر وبلاد ترکستان کشور مریخ‌در
برج حمل وعقرب خانه‌سیدر وبلاد خراسان
کشور شمسدر برج اسد خانه‌سیدر وبلاد
ماوراءالنهر کشور زهره‌در برج ثور ومیزان
خانه‌سیدر وبلاد روم کشور عطارددر برج
جوزا وسنبله خانه‌سیدر وبلاد بلخ کشور
قمردر برج سرطان خانه‌سیدر کذافی المحمودی .

## مع النون

اَبانْ { فتح باء موحده ایله چفت معناسنه شاعر دیمشدر :

بیت

رزق وافردر زمین ازبهر ماپنهان شده
باابان سعی وکوشش از زمین آید برون

اَبْرَنْجِینْ { سکون باء موحده ونون ویای تحتانی وکسر جیمله الف
مفتوحه‌ده ذکری مرور ایدن ابرنجن معناسنه
فرهنك جهانکیریده کسر همزه ایله‌ده نقل
اولنمشدر .

اَبِشْتَنْ { کسر باء موحده وشین معجمه وفتح تاء مثناة ایله پوشیده طوتمق
معناسنه .

اَرْمَکانْ { سکون راء مهمله وفتح میم وکافله مربی وترتیب وسعد
وسعادت معنالرینه :

مثنوی

کرتوبدی ارمکان مکه
زرین کنی آستان مکه
کعبه زتو سرجاودان یافت
مکه بیقات ارمکان یافت
حکیم خاقانی درمدح نیراعظم

وله درمحل دیکر :

بیت

درطالع هرکه ارمکان یافت
سرمایهٔ عمر جاودان یافت

اَرُونْ { سکون راء مهمله ایله آنح معناسنه بعض نسخه‌ده طوشنجل در.

اَزْدَنْ { سکون زاء معجمه وفتح دال مهمله ایله بمعنی ازدف مرقوم .

اِسْپِتانْ { سکون سین مهمله وفتح باء فارسی وتاء مثناة ایله .

اِسْپَنْدانْ { سکون سین مهمله وفتح باء فارسی ونون ساکنه ایله
اوزرلك که عربیده حرمل وحب الرشاد دخی
دیرلر بعض منافع ایچون خصوصا چشم زخم
دفعی ایچون آتشه یاقرلر سپند دخی دیرلر

بیت

ای صبا مشت سپندی برسر آتش بریز
کر بپرسد بارجال صائب دلخسته را
صائب تبریزی

اَسْپَغُونْ واَسْپیونْ واَسْفیُونْ { کلهم بسکون
السین وفتح الباء الفارسی وفا اسپغول مرقوم
معناسنه .

اِسْتادَنْ { سکون سین وفتح تاء مثناة ودال مهمله ایله طورمق
ایاغ اوزره کرك یوررکن طورمق وتوقف
ایلمك ستادن دخی دیرلر :

مصراع

سرودر باغ بیك پای ستاده چکنند
سلطان حسین بیقرا

مصراع

در رکاب تورو دکربودش پای دکر
جواب مولانا جامی

اِسْتَدَنْ { سکون سین وفتح تا ودال مهمله ایله ستادن مرقوم
معنالریله مترادفدر .

اِسْتانْدَنْ { سكون سين وفتح تاء مثناة ونون ساكنه ايله المق اخذ معناسنه ستاندن دخی دیرلر :

اِسْتَنْدَنْ { سكون سين مهمله وفتح تاء مثناة ونون ساكنه ايله بمعنى استاندن مرقوم .

اِسْتانيدَنْ { متعدئ استاندندر .

اِسْتَرُونْ { سكون سين وراء مهملتين وفتح تاء مثناة وواو ايله زن عقيم يعنى اولاد كتورمز عورت حيوانده دخی استعمال اولنور :

بيت

بران سبب كه فحول كرام عنين اند
شدند مادر ايام نيز استرون
شمس فخرى

بيت

نكاهى ميكند بادل بهردم صورت عنين
نزايد كرچه جمع آيندوصد عنين استرون
حضرت مولانا قدس سره

بيت

خرسند دست دادوى استرونئ حرص
كازو نياز بچه همى تو امان كنند
مير خسرو

اِسْتَفانْ { سكون سين وكسر تا وفتح فا ايله ايكى معنايه در اول بمعنى جوى يعنى ايرمق ثانى برنوع مرصع ومكلل تاجدر عورات باشلرينه باغلرلر ايكى معنايه ترتيب اوزره :

بيت .

ديدم روان شده درباغ آب استفان
داده شكوفه زينت شخ تاب استفان
ابو المعانى

اِسْتِفْنانْ { سكون سين مهمله وفا وكسر تاء مثناتله اصرغان ديدكلرى اوتدر .

اِسْتَهِيدَنْ واِسْتِيهِيدَنْ { كلاهما بسكون السين واليا وكسر الها بمعنى لج كردن يعنى هرايشده دلج وعناد ايتمكه ديرلر :

بيت

هركه باشد شيوه استيهيدنش
ديدهٔ خودرا بپوش ازديدنش
حضرت مولانا قدس سره

اِسْتِيدَنْ { سكون سين وكسر تا وياى ساكنه ايله بمعنى استادن مرقوم .

اِسْفَرايين { سكون سين وياى تحتانى وفتح فا ورايله نواحئ نيشابورده برشهر معظم اسميدر راه جرجانك نصفنده واقع اولمشدر واسپرايين دخی ديرلر سبب تسميه سى بويله مسموعدركه اسپر قلقان وآيين عادتدر شهر مزبورخلقى دائما يانلرنده قلقان كتوريرلر اول مناسبتله تسميه اولنمشدر اسپرايين تسميه ايدنلر بويله توجيه مناسب ايدرلر .

اِسْفَنانْ { سكون سين مهمله وفتح فا ونونله زنانك موضع معهودينك ايكى جانبى .

اِسْفَهانْ { مشهور شهر معظمدر كتاب معجعة البلدانده تصحيح اسم اصفهانده قال حمزة بن حسن الاصفهانى اسم مشتق من الجندية وذلك من لفظ اصپهان اذارد الى اسمه بالفارسية كان اسپاهان وهو جمع اسپاه واسپاه اسم للجند اوالكلب تخفيف فيقال اسپه كما ذكر .

اِسْكَنانْ { سكون سين وفتح كاف ونونله بمعنى اسفنان مرقوم .

اِسْكَنْدَرانْ { سكون سين وفتح كاف ونون وراء مهمله ايله اويلغك ايكى طرفى ومطلق اويلق معناسنه در شاعر ديمشدر .

بيت

مى نمايد عجيب سر جهان
چون روددرميان اسكنه ران

**اَشْخُون واَشْخُون** { کلاهما بسکون الشين وضم الخاء المعجمه
براوتدر لطيف خموضتى واردر صوين آلوب شكر ايله شربت ايدرلر غايت خوشبو مزه ونافع وصفرايى قامعدر عربيده ريباس ديرلر .

**اَشْتافتن** { سكون شين وفا وفتح تائين ايله بمعنى شتاب كردن يعنى عجله ايتمك الفسز شتافتن دخى ديرلر .

**اِشْخوان** { سكون شين معجمه وكسر خا ايله فدان درخت يعنى اغاج دالى وديبندن چقان تازه فلز وشكوفه‌سنه ديرلر :

بيت

باده وساقى كلرخ در لب جوى اشخوان
در چنين حالت نشستن كفر باشد رندرا
ابو المعانى

**اِشْكَسْتَن** { بمعنى شكستن يعنى قيرمق .

**اِشْكَنْبَدَن** { سكون شين ونون وفتح كافله صمق وصنديرمق شكنبدن دخى مصدردر .

**اِشْكُوخيدن** { سكون شين وضم كاف وكسر خاء معجمه ايله بمعنى لغزيدن وبسر آمدن يعنى سورچمك وباش اوزرينه كلمك بعض فرهنكده سورچوب دوشمدين اياغ اوزرينه طورمق الف ممدوده ايله آشكوخيدن والفسز شكوخيدن دخى دينلور .

**اِشْنيدَن** { سكون شين وكسر نون وياى ساكنه ايله بمعنى شنيدن ايشيتمك معناسنه‌در :

بيت

بكفت از زير لب كفنار چندين
كرفته كوش واشنيد كرد نفرين
مير نظمى

**اَفْشاليدن** { سكون فا وفتح تا وكسر لام وياى ساكنه ايله ايكى معنايه‌در اول بمعنى پاشيدن وپراكندن وبرفشاندن يعنى صاچمق وطاغتمق .

قطعه

دو نو بهار پديد آمدندز اول سال
زفصل سال وزوصل شه ستوده خصال
ازين بهار شده دست جود در افشان
وزان بهار شده چشم ابر در افتاد
حكيم قطران ارموى

ثانى شكافتن ودريدن يعنى يارمق ويرتمق فتاليدن دخى ديرلر .

**اِيشْكين** { سكون يائين تحتانيين وتاء موقوف وكسر كاف فارسيله بمعنى خداوند خانه وخانه‌دار :

بيت

اول شب ايتكين ووشاقى بديم ليك
الب ارسلان شديم بديوان صبحكاه
حكيم خاقانى

**اِيذُون** { سكون ياى تحتانى وضم ذال معجمه ايله فرهنك حسين وفايى‌ده بمعنى اكنون وتحفة الاحبابده ورساله ميرزاده بمعنى چنين مسطوردر واستاد شعرلرنده دخى بومعنالره اولمق فهم اولنور :

بيت

در ايذون كه رستم نيايد بديد
سرانرا بسى سر بخواهم بريد
حكيم فردوسى

بومعنايه مناسب :

بيت

در ايذون كه دشوارت آيد سخن
دكرانچه دشوار باشد مكن

**اِيران** { سكون ياى تحتانى وفتح راء مهمله ايله ايكى معنايه‌در اول نام هوشنك شاه بن سيامك شاهدر ثانى مجموع ولايت عراق وفارس وآذربايجان وخراسان مملكتلريدركه فريدون شاه بيوك اوغلى ايرجه ويرمشدى ايران اسمى آندندر ونهر امونك اوته جانبنى تور نام اوغلنه ويرمشيدى توران تسميه‌سى اندندر .

**ایرسون** { سکون یای تحتانی وراء موقوف وضم سین مهمله ایله مجمع الفرسده
بمعنی زرورق وفرهنك جهانکیریده طلق
دیدکلری معدنی شبه یه بکزر نسنه در شیرازیلر
برقك وهندیلر ابهرك دیرلر :

بیت

بیاید ودر دست کرفته کتاب
بد ابرسون سراسر نوشته خطاب
میرنظمی

**ایرمان** { سکون یای تحتانی وراء موقوفله اوج معنایه در اول مهمان معناسنه
بهمانسرایه ایرمانسرای دیرلر :

بیت

ای شرع پروری که کذشت از جناب تو
اقبال هر کجا که بود ایرمان تو
خلاق المعانی

ثانی خانهٔ عاریت که ایرمانسرای عاریتسرای
دیمکدر :

بیت

همی بایدت رفتن آخر کرفتم
که بس دیر مانی درین ایرمان
سلمان ساوجی

ثالث آرزو وحسرت معناسنه :

بیت

چنان شود پس ازین کز پی نظارهٔ عیش
زخلد سوی وی آید بایرمان نرکس
کمال اسماعیل

**ایزان** { سکون یای تحتانی وفتح زاء معجمه ایله آیك اوتوزنجی کونی
اسمیدر .

**ایشان** { ضمیر جمع غائبدر آنلر دیمك معناسنه :

بیت

ایشان دل من دارند ایشان دارند
ایشان که سر زلف پریشان دارند
شاعر

عربیده هؤلاء عبارتیله ادا اولنور جغتای
لساننده آلار دیرلر دیوان اول دیباجه سنده :

بیت

رد امود ریزنیك فرخ زمانده
آلارنی در بدر قیلماق جهانده
میرعلیشیر

**ایکیاون** { سکون یای اول وکسر کاف وفتح یای ثانی ایله مغان مذهبنده
براوتدر .

**ایلکان** { سکون یای تحتانی وفتح لام وکاف ایله شهر ایلکه منسوب
دیمکدر :

بیت

بکریست بخت شاه برایلکان تاج بخش
کاورد فخر اختر شاهی بکو هرش
خواجه سلمان

بعض فرهنکده ولایت یغما پادشاهنك لقبیدر :

بیت

بیزمکاه توشاهان وخسروان خدام
برزمکاه تو خاقان وایلکان حجاب
مسعود سعدسلمان

**ایلیاین** { سکون یای اول وفتح ثانی وکسر ثالثله نام بیت المقدس
یعنی قدس شریف اسمی اولدیغی فرهنکلرده
مسطوردر .

**ایلیایوهن** { سکون یای اول وفتح ثانی وضم ثالثله نام شریف
حضرت خضر نبی علی نبینا وعلیه السلام .

**ایمن** { سکون یای تحتانی وفتح میمله غم واندیشه دن فارغ وخوف وهراسدن
آسوده وامین دیمکدر نتکیم صائب دیمشدر :

بیت

بخاموشی زمکر دشمن بدرك مشو ایمن
که توسن کوش خوابا ندلکدها درقفادارد

**این** { اسم اشارت قریبدر بو معناسنه عربیده هذا معناسن افاده ایدر .

اِينانْ { جمع این بونلر معناسنه که مقابلی آنان در بوبیتده واقعدر :

بیت

آنانکه نظر بر عاشق زار ونزار کنند
اینان بسینه تیرنکه را بکار کنند
ابوالمعانی

اِینْچُنِینْ { این ایله چنین دن مرکبدر بونجلین دیمکدر .

بیت

تاجهان بود اینچنین بوده
این شتر کربه دائما باشد
شاعر

جغتای لساننده موندان دیرلر .

اِینْجِیدَنْ { سکون یای اول وثانی ونون وکسر جیمله یاره لمق جرح معناسنه ویارلق شق معناسنه ویاره لمك معناسنه ده منقولدر .

اِینْ خُمِ آهَنْکُونْ { ضم خا وکاف فارسیله اشارت بدنیا کذا فی المحمودی .

اِینْ دِزِرْوُیِینْ { کسر دال وزاء معجمه ایله اشارت بفلك ایضا منه .

اِینْ دِهِ وِیرانْ { کسر دال وها ایله اشارت بدنیاست ایضا منه .

اِینْ روزْ رَفْتَکانْ { کاف فارسیله بیدولتان وتار یکخاطران منه .

اِینْ نُقْرَه کِیرانْ { کسر کاف فارسیله دنیاداران وزاهدان زله داران ایضا منه .

## مع الواو

اِنْسِپَرُو { سکون سین وفتح باء فارسی و ضم راء مهمله ایله اسپرود لفظندن مختصردر .

اِشْکُو { سکون شین معجمه وضم کافله مرغ شکاری یعنی آوجی قوش :

بیت

مرغ اشکو شود نفایس خوار
لیك کرکس بلاشه زیست هزار
میرنظمی

اِیجُو { سکون یای تحتانی وضم جیمله خاصه پادشاهان خوارزم لغتیدر .

اِینْجُو { سکون یای تحتانی ونون وضم جیمله ایجوی مرقوم معناسنه بو دخی خوارزم لغتیدر .

## مع الهاء

اِبالَه { فتح باء موحده ولامله بمعنی آبدست خانه .

بیت

در جهان آسوده کی نبود بدید
جای راحت جز اباله کس ندید
میرنظمی

اَبْرِدَه { کسر باء موحده وسکون را وفتح دال مهملتین ایله وقت سحرده اولان برودت معناسنه کثرت استعمال ایله صباح وقتنه علم اولمشدر :

بیت

در ابرده آمده برمن صبا
کفت بوی زلفش آوردم ترا
وله

اَرْمَنِیَه { سکون را وفتح میم ونون ویای تحتانیله بر مشهور شهر اسمیدر .

اَساسَه { فتح سینین ایله کوز اوجیله نکاه ایتمك دلبرانده اول حالته دزدیده نکاه دیرلر کذا فی ادات الفضلا .

اِسَپْهبُدْ خُورَه واِسْفَهْبُدْ خُورَه { کلاهما بسکون السین المهمله والهاء اول نتح باء فارسی ثانی فتح فا وباء موحده ایله اشراقیان فارس نفس ناطقه یه دیرلر .

**اِسْبَه** { سکون سین وفتح باء موحده واظهار هایله مخفف اسپاه در لشکر معناسنه‌در :

بیت

چوق‌چوق اسپاه تصویراب ما
سوی چشمه دل شتابان ازظما
حضرت مولانا قدس‌سره

**اِسْتارْچَه** { سکون سین وراء مهملتین وفتح جیم فارسیله شرارهٔ آتش استاره دخی دیرلر:

بیت

آتش افروزد بـرد ستارچه
ناگهان افتاده است استارچه
میرنظمی

**اِسْتارَه** { سکون سین وفتح تاء مثناة و راء مهمله ایله التی معنایه کاور اول ستاره یعنی بیلدز.

بیت

بیمار شود عاشق لیکن به نمی میرد
ماه‌ارچه‌شودلاغراستاره‌نخواهدشد
حضرت مولانا قدس‌سره

ثانی تنبورهٔ سه‌تاری ثالث برچادردرکه شامیانه وسایبان دخی دیرلر رابع جدول ومسطر خامس کیلان مضافاتندن برملك آدیدر سادس ولایت دکن‌ده برقلعه اسمیدر کذا فی‌فرهنك جهانکیری .

**اِسْتَمَه** { سکون سین‌مهمله وفتح تاء مثناة وفا ایله حامل عورت وحیوانده دخی استعمال اولنور کذا فی‌المجمع .

**اِسْتَنْبَه** { سکون سین‌مهمله وفتح تاء مثناة ونون ساکنه وفتح باء موحده ایله غلیظ ویوغون و زشت اولان نسنه :

بیت

صحبت عام آتش وپنبه است
زشت روی وتباه واستنبه است
حکیم سنایی

مجمع‌الفرسده مرد دلیر وقوی بازو معناسنه اما مشهوری غلیظ دیودر .

**اِسْتُوه** { سکون سین‌مهمله وضم تاء مثناة وواومعروفله بمعنی ملول ودلتنك وعاجزشده معناسنه ستوه دخی دیرلر :

بیت

که آن خوبان چه استوه آمدندی
بتا بستان دران کوه آمدندی
شیخ نظامی

**اِسْتیزَه** { سکون سین مهمله وتاء مکسوره ویای ساکنه ایله لج وعناد ومحاوره ایتمك ستیزه دخی دیرلر :

بیت

هرکه او استیزه باسلطان کند
خانهٔ خود سربسرویران کند
شیخ عطار

**اِسْرَوشَنَه** { سکون سین وواو وفتح راء مهملتین وشین معجمه ونونله ماوراءالنهرده برشهر آدیدر ترکان حالاتینه دیرلر .

**اِسْکَنَه** { سکون سین مهمله وفتح کاف ونونله دولکر آلتلرندن بر آلتدیرکه آنکله اغاج قرارلر ودلرلر عربیده بیرم دیرلر :

بیت

جوروجفاودوری کاکنکارمیکند
بردل وجانر ابترزاسکنه کارمیکند
حضرت مولانا قدس‌سره

بیت

چومنتنه توشدم درغم‌توسرکردان
بسان‌چوب‌توازاسکنه شدم‌دلریش
مسعود سعد سلمان

**اِسْکِیزَه** { سکون سین‌مهمله ویای‌تحتانی وکسر کاف وفتح زاء معجمه ایله ایکی معنایه‌در اول جست وچالاك ثانی لکدزن یعنی چیفته آتمق آت وغیریده :

بیت

چونکه مستغنی شد او طاغی شود
خرچو بار انداخت اسکیزه زند
حضرت مولانا قدس سره

**اشپشه** { سکون شین معجمهٔ اولی وفتح ثانیه وباء فارسیله برقورتجغزدر
اکثر یازایامنده چوقه‌سواثواب پشمینه وکورکه دوشوب تباه ایدر اکا شپشه دخی دیرلر :

بیت

آنکه درانبان ماند وصرفه کرد
اشپشه وموش حوادث پاك خورد
حضرت مولانا قدس سره

**اِشپیخته** { سکون شین وکسر باء فارسی بعده یای ساکنه وخاء معجمتین
وفتح تاء مثناة ایله بمعنی پاشیدهٔ آب وترشح که شپیخته دخی دیرلر شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری بیورر .

نثر

درویشی خاکیست بیخته وآبکی برو اسپیخته
نه کف پارا ازودردی نه پشت پارا ازوکردی
وشریف تبریزی در هجو غیاث کهره

بیت

عبارت توبدین ناخوشی که درسراو
وتوش جستم و اشپیخته بشددامن

**اِشکَرَه** { سکون شین معجمه وفتح کاف وراء مهمله ایله نسخهٔ میرزا
ابراهیمده بمعنی مرغ شکاری .

بیت

اشکره را درپی جزر وکلنك
هست چو آویزش قصاب چنك
میرخسرو

**اِشکَنَه** { سکون شین معجمه وفتح کاف ونونله اوچ معنایه کاور اول
بمعنی چین وشکن یعنی بوکلم .

بیت

فتنه رخش نرکس بیمارهم
اشکنهٔ زلف بخروارهم
میرخسرو

ثانی موسقیدن برنوا آدیدر :

بیت

مطربان ساعت بساعت بربنالی زیر وبم
کاه سروستان زنند اصروز کاهی اشکنه
منوچهری

سروستان دخی برنوا آدیدر ثالث ات صوینه اتمك طوغرامغه دخی دیرلر عربیده ثرید دیدکلریدر .

بیت

بریمنت چوبود اشکنه وبورانی
بریسارت چوبودنان وپنیر وریچار
بسحاق اطعمه

**اِشکُوه** { سکون شین معجمه وضم کاف وواو معروف واظهار هایله
وقار وعظمت وحشمت معناسنه شکوه دخی دیرلر :

بیت

صدق موسی برعصا وکوه زد
بلکه بر دریای پر اشکوه زد
حضرت مولانا قدس سره

**اَنْرارَه** { سکون نون وفتح رائین مهملتین ایله دیواردن آیریلوب دوکلن
کرج وبالچق کذا فی مجمع الفرس .

**اَیشَه** { سکون یای تحتانی وفتح شین معجمه ایله ایکی معنایه‌در اول جاسوس
معناسنه‌که ممدوده‌ده عایشه وزنی اوزره اولان آیشه کبی‌در .

بیت

درکوی توجوایشه همیکردمی نکاه
دزدیده تامکرت بیتم بیالم ودر
ابوالحسن شهید

ثانی بمعنی بیشه یعنی اورمان وچنکلستان .

أَيْغَدَه { سكون ياى تحتانى وفتح غين معجمه ايله بيهوده كوى وسبكسار .

قطعه

تاناباشد ايغده مانند خاموش وصبور
ناهده نبود بنزد هيچكس چون بيهده
باددر حكمش مده هر بيهده كار وسپهر
دشمنش خوار وخجل دائم بسان ايغده
شمس فخرى

أَيْمَه { سكون ياى تحتانى وفتح ميمله بمعنى اينچنين .

بيت

ايمه مكوكه آسمان اهل برون نميدهد
اهل كه نامد ازعدم چيست خطاى آسمان
حكيم خاقانى

أَيْوَرَه { سكون ياى تحتانى وفتح واو وراء مهمله ايله بمعنى آراسته كذا فى ادات الفضلا .

إِقْبالِ يَكْهَفْتَه { دولت اندك روزه محمودى .

إِينْ سَيلْ كاه { اشارت بدنيا منه .

إِينْ كُوهِ هَفْتادْ راه { اشارت باآفتاب منه .

إِينْ تركِ سُلْطانْ شُكوه { مثله منه .

إِينْ زالِ مُسْتَحاضَه { اشارت بدنياست منه .

إِينْ خاكِ تِيرَه { اشارت بذات بشر منه

إِينْ دامْـكاهْ { اشارت بدنيا منه .

إِينْ نُه صَحِيفَه { اشارت به نه فلك منه .

إِينْ هَفْت جَزِيرَه { اشارت بهفت اقليم منه .

إِينْ هَفْت صَحِيفَه { اشارت بهفت فلك منه .

إِينْ هَفْت نُقْطَه { اشارت ستارۀ سياره منه .

## مع الياء

أَبانِى { فتح باء موحده ايله ايكى معنايه‌در اول بمعنى شوربا .

بيت

زان طبخها كه ديك سلامت همى پزد
خوش خوار ترز فقر ابانى نيافتم
حكيم خاقانى

ثانى شوربا طبخ اولنان ظرف ديك وغيره .

بيت

درمدح توصد ابانى جوشن دارم
افسوس كه معدۀ قلم تنك است
شرف شفروه

أَچِى { كسر جيمله وزير وافندى وتركيده تعظيما سلطانم ديدكارى معنايه‌در بعض فرهنكلرده آتمجه معناسنه منقولدر .

إِذْرارى { سكون دال وراى ثانى وفتح اول ايله وظيفۀ معينه ودخى بر طبق نسنه ديمكدر .

إِسْپِرى { سكون سين مهمله وكسر باء فارسى وراء مهمله ايله شرفنامه‌ده بمعنا تمام شدن .

بيت

آنكه قوم نوح را از تند باد لاتذر
دردودم كرد اززمين آسيب قهرش اسپرى
حكيم انورى

بو بيتدن معدوم اولمق معناسى تمام اولمق معناسندن اقرب فهم اولنور .

إِسْپَنُوى { سكون سين مهمله وفتح باء فارسى وضم نونله نام جاريۀ نژادكه داماد افراسياب شاه ايدى غايت جميله ايدى اول وقت كه نژاد فرار ايلدى بيژل اول جاريه‌يى قبضۀ تصرفه كتوردى .

إِسْتاىْ { سكون سين مهمله وفتح تاء مثناة ايله ايستادن لفظندن صيغۀ امردر .

بیت

اسب چه طاقت تودارد زین برکهٔ نه
تخت چه در خود تو باشد چرخ استای
رضی‌الدین نیشابوری

اِسفَستی { سکون سینین مهملتین وفتح فا وتاء مثناة‌ایله یونجه‌لق یعنی یونجه اکلمش یر .

اِسلیمی { سکون سین مهمله وکسر لام ومیمله خطایی کبی بر نقشدر سلطان سلیم خان شاه اسمعیل ایله چلدران نام محلده محاربه ایتدکده شاه اسمعیل مغلوبا منهزم اولدقده مولانا امیدی شاهی تسلیت ایچون برقصیدهٔ غرا نظم‌ایلدیکه مطلعی‌بودر .

بیت

قضا در بارکاه کبریایی
فکنده‌نقش‌اسلیمی‌خطایی

اسلیمی سلطان سلیم وخطایی شاهك مخلصی اولمغه کنایتدر .

اِشکاری { سکون شین معجمه وفتح کاف ایله آوجی صیاد معناسنه :

بیت

بیا بربام ای عارف بکن هرنیمشب زاری
کبوتر های دلها را تویی شاهین اشکاری
شمس‌تبریزی

اِیتکینی { سکون یائین وتاء موقوف وکسر کافله بمعنی خداوندی وخانه‌داری یعنی او صاحبی اولمق کذا فی‌مجمع الفرس .

اِیرمانسَرای { یعنی مهمانسرای وخانهٔ عاریت .

بیت

بنکرچه ناخلف پسری کززوجودتو
دار الخلافهٔ پدرت ایرمانسرای
حکیم خاقانی

اِیزدی { جناب باری تعالی جل ذکره ایچون ویریلن نسنه .

بیت

بجا آمد آن وعدهٔ ایزدی
بزادآن پسرخوب وپاك ازبدی
شیخ سعدی

اِیشی { سکون یای‌تحتانی وکسرشین‌معجمه ایله صفت تعظیم خواتین دربی‌بی کبی عربیده ستی وترکستانده بیکم وبیکه دیرلر :

بیت

بنده ایشی دعا همیکوید
نماز شبت همیجوید
حکیم انوری

قطعه

تا بغم ودرد ما ای شه شادی فزای
برخون بربط کند ایشیٔ بیکانه شای
ده‌خت‌علی‌بامی‌آنکه هست‌عطااز خدای
آنکه‌بروی‌وبهر هست‌چوخورشید وماه
حکیم سوزنی

اِیلخانی { سکون یای تحتانی ولام وفتح خاء معجمه وکسر نونله فرمانده عسکر وسپهسالار وطائفهٔ مغول ملوکندن برینك مخصوص اسمیدر و جنکیز خان واولادنه نسبت ایله ایلخانی دیرلر : اجداد جنکیزدن برینك آدی اولمق واردر بو نقل وروایت اوزره تاتار خانلرەیده ایلخانی دیمك صحیح اولمق اقتضا ایدر زیرا آنلر کندولرین آل جنکیز ادعا ایدرلر اول تقدیرجه ایلخانی لقبی صحیح ودرست اولور .

## باب الالف المضمومة مع الالف

اُستا { سکون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله ایکی معنایه‌در اول‌تفسیر کتاب زنددرکه است دخی دیرلر :

بيت

اكر قيصر سكالدزار زردشت
كنم زنده رسوم زند واستا

حكيم خاقانى

مثنوى

اكر نيستى اندر استا وزند
فرستاده راز نيها ر از كزند
ازين خواب بيدار نان كردمى
همى زند برو ارنان كردمى

حكيم فردوسى

بيت

كند بيان معالىٔ شه مطاوى او
بدان مثال كه الفاظ زندرا استا

شمس فخرى

ثانى استاد لفظندن ترخيم اولنمشدر .

أُسْتُخوانْ رُبا { هما قوشيدر دائما غداسى استخوان اولدوغى مشهور.
در شيخ سعدى كلستانده ديمش :

بيت

هماى برهمه مرغان ازان شرف دارد
كه استخوان خورد وجانور نياز ارد

ربا ضم رايله ربودن لفظندن اسم فاعل صيغه .
سيدر قاپجى معناسنه استخوان‌رند واستخوان
رنك دخى ديرلر .

أُسْتقيلا { سكون سين وتاء موقوف وكسر قاف وياى ساكنه ايله تورانيلردن
افراسياب لشكرنده برپهلوان نامدارك اسميدر
كذا فى المجمع .

أُشْتُربا { تركيده ككك اوتى ديدكلرى آجيرق بر اوتدر نعمة الله سعتره
بكزر براوتدر ديمش اما اصحى سعتردر .

أُشْتُركيا { دوه دكنى كه اشترخار دخى ديرلر دوه‌يى بغايت سمرتير
بعض فرهنكده سليحه ديدكارى دارودر .

أُشْتُروا { دوه يوكندن اشلنمش جامه وكليم وغيرها :

بيت

برش برى برآمد شيخ پند اشت
زاشتر واكلاه وجامه ميد اشت

ميرنظمى

أُشْتُوا { سكون شين معجمه وضم تائله انكشت وانكشوانه .

أُكْرا { سكون كاف فارسى وفتح راء مهمله ايله ارشته شورباسى .

بيت

كنج كليد فراق توبترخون‌خوردم
تاچيده بهم از بوى وصالت أكرا

پوربهاى جامى

أُلْبا { سكون لام وفتح باء موحده ايله قليه بونى .

بيت

رويت جويكى كاسۀ اكراشده زاژنك
وركاج قضا كشته برنك شش البا

حكيم سوزنى

أُلْوا { سكون لام وفتح واوايله بمعنى ستاره يعنى كواكب وانجم .

بيت

زبس بدايع جون بوستان پرازانوار
زبس جواهر جون آسمان پراز الوا

مسعود سعدى سلمان

أُمّىٔ كُويا { ضم كاف فارسى وواو ايله حضرت محمد صلى الله عليه وسلم .

أُورا { ضميرغائبدر اكا وآنى ديمك اولور جغتاى لسانده آنكا ديرلر اكا
عبارتنه لفظا ومعنا موافقدر انجق كتابتده
نون‌يازيلور جغتايده كليا بومقوله كافك اوكنه
نون‌يازمق قاعدۀمقرره‌لريدر اكاروده انكارو
واكلامنى انكلامق املايدرلر اول نون‌تعبيرده
ظاهر اولمز همان بوديارده استعمال اولندوغى
كبيدر .

أُورِيا { سكون واو وكسرراء مهمله وفتح يايله حضرت داود على نبينا وعليه
السلام اصحابندن بر متعين كمسنه ايدى كه انك

اسمیدر جالوت جنکنده شهید اولمشدر حضرت داود خاتونی حبالهٔ ازدواجه کتورمشیدی منقولدرکه حضرت سلیمان علی نبینا وعلیه السلام اندن وجوده کلدی اما صحتی معلوم دکلدر العلم عندالله .

بیت

بکریم همی درفراقش چنان
که داود بر تربت اوریا
تاج مأثر

**اُوْسْتَا** { اوستاد لفظندن مخففدر :

بیت

بینی اندر دل علوم انبیا
بی کتاب وبی معید واوستا
حضرت مولانا قدس سره

**اُونِیَا** { سکون واو وکسر نون وفتح یای تحتانیله بمعنی افشرده عربیده عصاره وعصیر دیرلر :

بیت

تراکه کرامند اصل ونیا
خوش آید ازانکور خوش اونیا
استاد لطیفی

**اُویَا** { واو معروف ایله بوزن کویا کاهل وابله وسمه معناسنه :

بیت

بکوش شام وسحردر طاعت حق
مشو اویا بخود باشی پشیمان
شیخ سعدی

**اَیَا** { ضم همزه وفتح یایله استعمال اولنور اویا معناسنه .

## مع الباء

**اُرِیب** { کسر راء مهمله وسکون یای تحتانیله محرف یعنی اکری ریب دخی دینلور ترکیده ورِب دیرلر بوندن غلطدر .

بیت

یکقدم چون زد ز بالا تا نشیب
یکقدم چون فیل رفته بر اریب
حضرت مولانا قدس سره

**اُسْرُبْ** { سکون سین وضم راء مهملتین ایله قورشونکه عربیده رصاصه دیرلر برنوع معدندر کمش ایله برمعدنده حاصل اولور وزنده التون ایله جیوه دن ماعدا معدنلردن آغر اولور غایت نرم در جمیع معادندن الیندر والماس که جمیع معادندن سختدر قورشونکه نرم وسست اولمغله صونپاره یی قورشونه قویوب الماسی تراش ایدرلر شاعر دیمشدر .

بیت

آنچه در سختی بحدی بوده است الماس بین
اینقدر سستی زاسرب میتر اشد چون پنیر

**اُسْطُرْلَابْ** { معروف نسنه در معناسی ترازوی آفتاب دیمکدر اسطر ضمتین ایله زبان یونانی ده ترازو دیمکدر ولاب زبان رومیده آفتاب دیمکدر ایکی لساندن مرکب لغتدر :

مثنوی

بیونانی اسطر ترازو بود
که درسکهٔ عدل سازو بود
وکر معنیم باز پرسی زلاب
بودهم بکفتار روم آفتاب
پس انکو مراد اسطرلاب جست
ترازوی خورشید باشد درست
میرخسرو

بعض روایتده برحکیمک اسمیدرکه انی تصنیف ایلمشدر دیرلر وبعض روایتده لاب حضرت ادریس علی نبینا وعلیه السلام اوغلینک آدیدر اکا نسبت ایدوب لاب ترازوسی دیمک اولور بویله اولدوغی حالده لاب کونش اسمی اولماسن منع ایتمز .

بيت

نظرش بر فلك تنيده لعاب
ازدم عنكبوت اسطرلاب

شيخ نظامى

أُسلُوب { سكون سين وضم لامله ايكى معنايه‌در اول بر حكيم آديدر ثانى اطعمه جنسندن بر نوع طعام آديدر وعربيده طرز وروش وقانون وقاعده معناسنه‌در مذكور ايكى معنايه ترتيب اوزره :

بيت

شنيدم چنين كفت اسلوب استاد
خورش رانبا شد ز اسلوب معتاد

ابوالمعانى

أُشْتاب { سكون شين معجمه وفتح تاء مثناة ايله شتاب معناسنه‌كه اشتاو دخى ديرلر :

بيت

چه بايد كرد ايشانرا كه ايشان
چه برق وباد سخت اشتاب رفتند

حضرت مولانا قدس سره

أُنْدُوب { سكون نون و واو وضم دال مهمله ايله بر نوع قبرجقدر وجود انسانده ظاهر اولور عربيده قوبا ديرلر :

بيت

ترادهٔكى بود در پيش محبوب
كه دادى درهمه اندام اندوب

افضل الدين كرمانى

أُوب { بوزن خوب اوباشتن واوباريدن لفظلرندن صيغهٔ امردر يوتمق بلع معناسنه ودخى زارى ايتمك معناسنه مثال معنىٔ اول :

بيت

نهنكى توكاند ر نكو داشتن
مكازاندارى جزا و باشتن

حكيم اسدى

مثال معنىٔ ثانى :

بيت

پس باو باريد ايشانراهمه
نه‌شبانرا هست زنده نه‌رمه

استادرودكى

## مع التاء

أُسْپُست { سكون سينين وضم باء فارسيله تازه يونجه‌كه سپست دخى ديرلر .

أُسْپُوسْت { سكون سينين وضم باءفارسى وواو معروف ايله آخر كوز آيى معناسنه شاعر ديمشدر :

بيت

شراب كهنه خوش ازدست تازه
خصوصا در بهار كهنه اسپوست

أُسْت { سكون سين مهمله ايله اوچ معنايه‌در اول نسخهٔ ميرزا ابراهيمده تفسير زندكه استا ودستا دخى ديرلر :

بيت

كه دين مسيحى ندارد درست
همى كبركى ورزد وزند واست

حكيم فردوسى

بيت

شهنشاه ايران سروتن بشست
بمعبد خراميد بازند واست

وله

ثانى فرهنك جهانكيريده بمعنى افكندن وانداختن كه ناستى دخى ديرلر ضم سين ايله :

بيت

برنطع زمين طرح شهى چون توباستى
لعبيست زتوكش فلك سرزده ننهاد

شرف شفروه

ثالث معيار جماليده سرين معناسنه يعنى اويلق باشى :

قطعه

چرخ در مهر شیخ ابواسحق
چون میانرا ببست چابك وجست
ازپی افتخار حشمت خویش
شیر راداغ شه نهد براست
شمس فخری

**اُسْطُقُسّاٰت** { سکون سین وقاف وضم طاء مهمله ایله شرفنامه ده عناصر اربعه‌یه دیرلرکه هر برینه اسطقس دینلور عنصر معناسنه و الفسز سطقسات دخی دیرلر .

**اُکْسُوت** { سکون کاف فارسی وضم سین مهمله ایله اکلج معناسنه .

**اُکْشُوت** { سکون کاف وضم شین معجمه ایله ده اول معنایه‌در :

بیت

ایرسا از شش درم تاده درم
چل درم افشرج واکشوت هم
حکیم شیرازی

**اُوت** { لفظ مرکبدر اوایله تاء خطابدن که اول سنکدر واول سنسن دیمك اولور :

بیت

کفت جانان که سك کوی من آمد بدرم
شاد باش ایدل نالان که سخن اوت بود
ابوالمعانی

## مع الثاء

**اُمّ‌الْخَبٰائِث** { یعنی شراب کذا فی شرفنامه خواجه حافظ شعرنده ایراد ایلمش :

بیت

آن تلخ وش که صوفی ام الخبائثش خواند
اشهی لنا و احلی من قبلة العذارا
عذارا جمع عذاردر یکاق معناسنه .

## مع الجیم

**اُج** { یعنی کرو یعنی رهن که برنسنه‌یه قول وشرط ایدوب بحثله بر نسنه رهن ایدرلر ترکیده اماله ایله استعمال اولنور .

**اُجْماٰج** { سکون جیمله فرهنك جهانکیریده یعنی بهشت که ترکیده اوچماق دیرلر غالبا اجماج لفظندن غلطدر .

**اُرْکَنْج** { سکون راء مهمله ونون وفتح کافله خراسان سرحدنده بر شهر آدیدر :

بیت

بروم ومصروبارکنج اضطراب افتد
همه بحد عراق و بسرحد کرکان
یوسف فضلونی

**اُسْفُنْج** { سکون سین مهمله ونون وضم فایله سونکرکه سفنج دخی دینلور وعربیله مشترکدر :

بیت

پارهٔ لخت جکر باسیل اشکم رفته است
درلب دریا فتاده جابجا اسفنج نیست

**اُتْرُنْج** { سکون نون وراء مهمله وضم تاء مثناة ایله اترج معناسنه که تورنج انواعندن بر نوعدر .

**اُنْدُوج** { سکون نون وضم دال مهمله وواو مجهول ایله برنوع قبرجقدر وجود انسانده ظاهر اولور جلدی سیاه ودرشت ایدر ایکی نوعدر بری سیاهدر ماده‌سی سودادر بری ده بیاضدر ماده‌سی بلغمدر عربیده قوبا دیرلر .

**اُنْفُوج** { سکون نون وضم فایله پورسق دیدکلری جانوردر مشهوری بودرکه دوکدکجه سمرور :

بیت

چنان خورد دست چوب اندر سر کوی
شده فربه رقیب سك چو انفوج
ابوالمعانی

**أُوزكاكَنْج** { سكون واو وراء مهمله ونون وفتح كافين ايله خوارزم مملكتنك اسميدر بعض نسخه‌ده نفس شهرك اسميدر .

**أُوِلنْج** { سكون واو ونون وكسر لامله اوزرنده اوزمی اولوب وقتی گچمش اوزم چبوغی عربیده عمشوش دیرلر كذا فی مجمع الفرس .

**أُولِجْ** { سكون واو وكسر لامله اولنج مرقوم معناسنه‌در .

**أُوماجْ** { سكون واو وفتح میمله آماج یعنی نشانهٔ تیر عربیده هدف دیرلر .

**أُونْج** { فتح واو وسكون نونله بمعنی الفت ومؤانست كذا فی فرهنك جهانكیری

## مع الخاء

**أُخْ** { بركلمه‌دركه نهایت حظ محلنده صادر اولور :

بیت

صدای رفتن اغیار چون شده شایع
زحظ مردم عالم باوج رسید اخ اخ
ابو المعانی

**أُخْنُونْ** { سكون خاء معجمه وضم نون وواو مجهول ایله نام ادریس نبی علی نبینا وعلیه السلام :

بیت

كجانامش اخنوخ خوانی همی
وكرنامش ادریس دانی همی
حكیم سنایی

**أُسْتاخْ** { سكون سین مهمله وفتح تاء مثناة ایله بمعنی كستاخ :

بیت

رفتم استاخ بردرش ناكاه
كردبرمن چوسك هجوم رقیب
استاد لطیفی

بیت

بدین زبان مكش استاخی مراوبدان
مراسخای توكردست پیش ازین استاخ
حكیم سوزنی

بیت

تیر ازكشاد چشم تو استاخ میرود
شایدكه درحریم دل خصم محرمست
سیف اسفرنكی

**أُسْكُوخْ** { سكون سین مهمله وضم كاف فارسیله خریدن صاتون الق ودخی جدا دوشمك معناسنه‌در كذا فی الصحاح .

**أُوسْتاخْ** { سكون واو وسین مهمله ایله بمعنی استاخ مرقوم .

بیت

روی صحرا هست هموار و فراخ
هر قدم دامیست كم ران اوستاخ
حضرت مولانا قدس سره

## مع الدال المهمله

**أُجَنْدْ** { فتح جیم وسكون نون ایله بوزن خجند بمعنی مطیع ومنقاد :

بیت

بود انجا عابد عالم پسند
امرحق را بادل وجان بود اجند
میر نظمی

**أُرْدْ** { سكون راء مهمله ایله بمعنی شبه ومانند كذا فی فرهنك جهانكیری .

**أُرْمُزْدْ** { سكون راء مهمله وزاء معجمه وضم میمله درت معنایه كاور اول برفرشته‌نك نامی‌دركه مصالح روز ارمزد بالجمله اوله اكا متعلقدر ثانی هرماه شمسی‌نك اول كونی اسمیدر .

بیت

یكی كودك آمدش ارمزد روز
به نیك اخترو فال كیتی فروز
حكیم فردوسی

بيت

امروز ارمزدست ايا يار غمكسار

برخيز ونازكم كن وآن جام مى بيار

مسعود سعد سلمان

ثالث نام ستارهٔ برجيس كه عربيده مشترى ديرلر :

بيت

قوس وحوتست وطائر وارمزد

جدى ودلو از زخل بجويد مزد

حكيم سنايى

بيت

هرانكه زادد ازوى دزد باشد

اكرچه دايه اش ارمزد باشد

استاد لطيفى

رابع نام پسرزادهٔ اسفنديار در ارمزدواورمزد دخى ديرلر .

**أُسْتاذْ** { معروف معلم وفننده ماهر كمسنه يه ديرلر :

بيت

تمتى كه من ازخلق درجهان دارم

همان جفاى پدر بود سيلهٔ استاد

كسر الفله عربيدر سيد و ولى يعنى صاحب عبد ومماليك وجوارى ديمكدر عجم بومقوله لرى تصرف ايدوب كندو لسانلرنده استعمال ايدرلر بعض كلمه يى افعاله نقل ايدوب مصدرى اسم وكسر الفى ضمه يه وفتحه يه وفتحه يى كسره يه على هذا القياس تبديل ايدرلر استعمالى دلالت ايدر .

**أُسْتُخْوانْ بَنْدْ** { عضواشكسته يى باغلدقلرى بندكه عربيده جبيره ديرلر وباغليجى معناسنه ده كاور :

بيت

سنك جورت كرده است دل راشكست

تار زلفت استخوان بندم بكن

ابو المعانى

**أُسْتُخْوانْ رَنْدْ** { فتح راء مهمله و سكون نونين ايله هماقوشى معناسنه در بعض فرهنكده قرتال ديدكلرى سياه قوشدر :

بيت

فغان از حرص مثتى استخوان رند

همه سك سيرتان وموش پيوند

شيخ عطار

**أُشْنُودْ** { سكون شين معجمه وضم نون و واو معروفله بمعنى بشنو يعنى ايشت ديمكدر امردر .

قطعه

پروانه چوذوق سوختن يافت

نبود بشعاع شمع خشنود

اين حال اكر عجب نمايد

بشنوز من ارنوايى اشنود

**أُمِيدْ** { عربيده كى توقع معناسنه در كاهى ميمى مشدد ايدرلر :

بيت

الهى غنچهٔ اميد بكشاى

كلى ازروضهٔ جاويد بنماى

مولانا جامى

**أُورْمُزْدْ** { ارمزد مرقوم كبى درت معنايه كاور اول برفرشته اسميدركه روزاورمزدده واقع اولان تدبيراوور ومصالح اكا متعلقدر ثانى هرماه شمسى نك ابتدا كونى آديدر بوكونده سفرايتمك وجامهٔ جديد بچوب وكيمك والچى ومكتوب كوندرمك مناسبدر :

بيت

شب اورمزد آمد وماه دى

زكفتن بر آساى وبر دادى

حكيم فردوسى

بيت

دوحاجبند جهانرا بسوى صدرجهان

از اورمزد دى وغرهٔ مه رمضان

مختارى

ثالث ستارهٔ مشترى كه برجيس دخى ديرلر رابع پسر اسفنديار ناميدر بوايكى معنايه :

بيت

سروكاه ديهيم شاه اورمزد
درخشان بدى چون بماه اورمزد
حكيم فردوسى

**أُورَنْد** { سكون واو ونون وفتح راء مهمله ايله بمعنى زيب وزيبايي وفروبهايي كذا فى الصحاح .

**أُوزَنِيد** { سكون واو وفتح زاء فارسى وكسر نون ايله جمع الفرسده بمعنى افكنده وافكنيدكه اوكند واوكنيد دخى ديرلر .

**أُوكَنِيد** { سكون واو وفتح كاف وكسر نونله بمعنى افكند .

بيت

حاجت آوردش بغفلت سوى من
اوكنيدش موكشان دركوى من
حضرت مولانا قدس سره

**أُولاد** { سكون واو ايله بوزن فولاد مازندران ديولرندن برديو آديدر :

بيت

كرفت او كمركاه ديو سپيد
چو ارژنك وعندى واولادو بيد
حكيم فردوسى

## مع الراء المهمله

**أُسْتُخْوانْ خوار** { لورى قوشى كه دائما استخوان بولدقده بوغازينه اولچوب بعده يودار بوغازندن ايرى اولورسه يوتمايوب اتار نتكيم شاعر ديمشدر :

مثنوى

استخوان خواررا نديدى استخوان
فكر هضمش دارد اول بعدازان
ميخورد آسان رود تا ازكلو
كرشود دشوار اراندازد فرو

**أُسْتُوار** { سكون سين مهمله وضم تاء مثناة وفتح واو ايله بش معنايه كاور اول محكم ومتين معناسنه :

بيت

پايدار واستوار ست ازتو دين ومملكت
پايدار وپايدار واستوار واستوار
مسعود سعد سلمان

ثانى معتمد وامين معناسنه :

قطعه

حق هميكويدكه ده تاده مكافاتت دهم
آن بحق ندهى وبس آسان بباشى درشيار
اين نه شرط مؤمنى باشدكه در ايمان تو
حق همى خاين نمايد خار وسركين استوار
حكيم سنايي

ثالث بمعنى باور ايناتمق معناسنه استوارداشتن ديرلر باورداشتن ديمك اولور :

قطعه

اى كه ميكويى خردبه ياردان
من نكويم كر تودارى استوار
آدمى را عقل بايد در بدن
ورنه جان دركالبد داردحمار
شيخ سعدى

رابع تمام شدن خامس برابر آمدن يعنى برابر اولمق كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**أُسْتُور** { سكون سين مهمله وضم تاء مثناة وواو معروفله دواب ومواشى كه ستور دخى ديرلر چارپا حيواناتدر.

**أُسْغُر** { سكون سين مهمله وضم غين معجمه ايله فرهنك جهانكيريده برجانوردر الاجه دكنلرى اولور هر نه قدر دوكسه‌لر فربه اولور ودخى كرپيدركه اوقلرى اوزون بياضلى وسياهلى اولور بعضيسنك بر اندازه قدر اوقلرى واردر سلكنوب آتدقده كوشك يايك اوقى قدر يره وارر اكا اشغر وسغر وسغرنه وسكر وسكرنه وسبخول واسقور دخى ديرلر :

بيت

هست حيوانى كه نامش اسغرست
او بزخم چوب رفت وكمترست
حضرت مولانا قدس سره

أُسْقُوز { سكون سين مهمله وضم قافله ماء مستعمل كه غسل و وضوده الدن ويوزدن وسائر عضودن دوكيلور ودخى بمعنى اسغر مرقوم .

أُسْكُدار { سكون سين مهمله وضم كافله شول اولاقه ديرلركه ديار عجمده زمان سابقده بربرينه قريب منزللر وضع اولنمشدر وهر منزلده برر ايكيشر آت ايله آدم حاضر آتى اكرلنمش طورر برولايته حكم شاهى كوندرلدكده اولاغك برينه ويرورلر اولدخى طولو ديزكين كيدوب منزله قريب اولدقده برآدم دخى آت اوزنده منتظر طورر كلان آدمك اليدن حكمى آلوب سكردوب برينه دخى ويرور بو اسلوب اوزره مكان بعيده زمان قليلده حكم شاهى بى واصل ايدرلر بومعنايه تلميح ايدوب عنصرى ديمشدر :

بيت

توكويى كز اخبار ايشان همى
فرستد بدو آفتاب اسكدار

كذا فى مجمع الفرس وفرهنك جهانكيريده بونوع قاصده چپرايلچى وبام دخى ديرلر زبان هنديده دانكجوكى ديرلر :

نظم

اين جشن فرخ شده را چون طلايكان
از پيش خويشتن بفرستاد كردكار
كفتا بر وببر د ز مستان بتاختن
صحراهمى نورد وبيابان همى كذار
چون اندر وروسى بشب تيره وسياه
زين آتش بلند برافروز روزوار
وزعزم جنبشى ونيت من كه كرده ام
نزد شهنشه ملكان بر باسكدار
ازمن خدا يكان همه شرق وغرب را
درساعت اين خبر بكذارى خبر كذار
استاد موچهرى

شمس فخرى معيار جماليده :

نثر

اسكدار قاصديست كه بتعجيل بجاى رود
ودرهر منزلى ازبراى اواسبى بسته باشد
واورا تركمانان بام كويند

بيت

از براى اشتهار صيت او
خسرو اجرام باشد اسكدار

خسرو اجرام يعنى آفتاب وكتاب السامى فى الاساميده اسكدار خريطة الفتح يضع فيها الكتب يعنى اسكدار قاصدك كوتورديكى مكتوبلرى قودوغى كيسه در .

أُسْكُذار { سكون سين مهمله وضم كاف وفتح ذال معجمه ايله مكتوب وحكم شاهى وقاصد واولاق معناسنه اولاق آت ايله سكردوب كيدن وقاصد پياده كيدنه ديرلر وبعض فرهنكلرده اسكذار صوكچيدى ولب درياده اولان اسكله وبيوك صولر كنارنده اولان محل شهر استانبول مقابلنده اولان شهر دينلدوكى بومعنايه در .

أُشْتُر { سكون شين معجمه وضم تاء مثناة ايله دوه نك مخصوص اسميدر شتر دخى ديرلر عربيده آدى چوقدر ازجمله بعير وناقه وجمل ومطيه دخى ديرلر :

بيت

نه باشترى سوارم نه چو استر زير بار
نه خداوند رعيت نه غلام شهريارم
شيخ سعدى

أُشْتُرْخار { بر دكندركه دوه آنى بغايت سور دوه يى سمرتير تركيده دوه دكنى ديرلر شترخار وخار اشتر وخارشتر دخى ديرلر .

أَشْغار وأَشْغُر { كلاهما بسكون الشين وفتح غين المعجمه ايله پورسق ديدكلرى جانوردر اكثر طپراق ايچنده تعيش ايدر :

بيت

زبيم صيد قهرش خصم بد دل
شود درزير خاكش راچو اشغار

**أُضطُوز و أُضطُز** { كلاهما بسكون الصاد وضم طاء مهملتين ايله ايكى معنايه‌در اول ترازو ثانى بوغه دكنى .

**أُفُوز** { ضم فا وواو معروفله ايكى معنايه‌در اول بمعنى كوف يعنى اوكى قوشى ثانى بمعنى آروغ .

**أُوازْ** { فتح واو ايله ايكى معنايه‌در اول بمعنى كرا ثانى مجمع الفرسده دفتر حساب كه آمار وآماره وآوار وآواره دخى ديرلر :

بيت

كشتهٔ عشق توام اينست فخر عاشقان
در اوارم ميكند عنوان دفتر كاتبان
ابو المعانى

**أُوْبارْ** { سكون واو وفتح باء موحده ايله ناله وزارى ايتمك معناسنه اوباريدن واوباشتن لفظلرندن صيغهٔ امر اولور وكاهى اسم فاعل واسم مفعول اولور صاحب وقعه وماجرا چكمش معناسنه :

بيت

رفت عمرم يكنفس راحت بمن رارونداد
باغم عشق ترا اوبار كردم روزوشب
ابو المعانى

**أُوْذَرْ** { سكون واو وفتح ذال معجمه ايله برطرف وبرجانب معناسنه :

بيت

درسر كويت فغانرا پيشه كردم صبح وشام
كشته اوذر عافيت از درد هجرانت مدام
وله

**أُورْ** { بوزن شور ايكى معنايه‌در اول بمعنى مشت يعنى يومرق كه بركمسنه‌نك باشنه وديشنه اوره‌لر اكا اورز دخى ديرلر كذا فى المجمع الفرس ثانى فرهنك جهانكيريده ايچى

آسان چيقميان جوز وبادام وامثالى نسنه‌لركه بيوز دخى ديرلر .

**أُهُنُوبَرْ** { سكون ها وضم نون وفتح باء موحده ايله اوزوم چبوغى معناسنه‌در .

## مع الزاء المعجمه

**أُشْتُرْ بازْ** { دوه يوكندن طوقنمش جامه وغيره .

**أُشْتُرْ غازْ** { فتح غين معجمه ايله انكدان اغاجنك كوكيدر وصمغيده اولور عربيده زنجفيل العجم وشوكة الجمال دخى ديرلر ولايت مروبيابانده اكثر اولور اعلاسى روميدر :

بيت

زحاسدان شتر دل مدار مردئ چشم
كه نيشكر به نرويد زبيخ اشتر غاز
ظهير فاريابى

وكوكنى قينادوب كاغد وبزه آهار ايدرلر :

بيت

بسكه دادند مرترا اين قوم
بدل كاوروغن اشتر غاز
حكيم سنايى

**أُورْمُزْ** { اورمزد مرقومك درت معناسيله‌ده مترادفدر اول بمعنى ستارهٔ برجيس :

بيت

كمين بندهٔ تو بود اورمز
كه توچون شبانى ومردم بز
حكيم فردوسى

**أُوزْ** { زبان خوارزمده ايش دوزيجى ومصلح معناسنه تركيده دخى الى اوز ديرلر وفلان فلان ايله اوزلاشدى يعنى مصالحه ايلدى .

## مع السين المهمله

**اُرس** { سكون راء مهمله ايله بوزن فرس بر اغاجدر عربيده ابهل ديرلر :

بيت

تويى شهسوار جوانان فرس
خدوقد توماه رسته برارس

استاد لطيفى

بيت

نريزد ازدرخت ارس كافور
نخيزد از ميان لادلادن

منوجهرى

بيت

ازبراى قوت دل كر نخورى مى بايدم
صندل ومندل نيابم غير چوب ارس وتاغ

ابن يمين

**اُس** { سكون سين مهمله ايله سيله معناسنه در يعنى طبانجه :

بيت

كزينه بود كويا بر سرهم
هراس كه ميزند بر روى دل غم

مير نظمى

**اُسپُس** { سكون سين مهمله وضم باء فارسيله كهله كه تركيده بت عربيده قمله ديرلر فتح قافله .

**اُسطُوخودُس** { براوتدر چيچكنى بعض ادويه يه جزؤ ايدرلر دماغه خيلى نفعى واردر وكاهى شكر ايله خمير ايدرلر تركيده قره باش وبعض يرده قره بوركاو ديرلر علل دماغيه يه دخل عظيم ونفعى عميم در اطباقتنده ممدوح ومقبول دوا اولمغله ممد الارواح وممسك الارواح وموقف الارواح ديرلر .

**اُقليدُوس** { سكون قاف وياى تحتانى وكسر لام ودال ايله وكسر همزه وضم دال ايله ده جائزدر علوم رياضيه دن بر كتاب اسميدر وعلم هندسه يه ده ديدكارى مرويدر وصاحب كتاب يعنى علم حكمتده اقليدس نام كتابك مؤلفى اسمى اولمق دخى مرويدر علوم رياضيه دن بر علمك نامى اولدوغى خواجه حافظك بوبيتندن فهم اولنور :

بيت

درا قليدس وطب ونحو ونجوم
چنان شد كه داستان درعلوم

ومؤلف كتاب نامى اولديغنه :

بيت

زتشكيك مجسطى سخت آسان
زتحرير وى اقليدس هراسان

مولانا جامى

حاشيۀ تجريدده اقليدس بضم الهمزه مصنف هذا الكتاب وبالكسر اسم الكتاب ترقيم اولنديغى رسيدۀ نظردر .

**اُندُلُس** { سكون نون وضم دال ولامله مغرب زمينده برشهر عظيمدر بولغت مجمع الفرس صاحبى سرودىٔ كاشى يه تبعا تحرير اولندى قدوة الكاملين واسود الواصلين وعمدة العارفين شيخ محى الدين عربى قدس سره العزيز حضرتلرينك مولد ومنشاسى اول شهردر مرور ايامله حاليا فرنك تصرفنده در ولايتنه اسپانيه ديمك ايله مشهوردر .

**اُوس** { سكون واو ايله بوزن طوس بمعنى ربودن صيغۀ امردر .

**اُولُوس** { سكون واوين وضم لامله خلق معناسنه جغتاى لسانيدر .

**اُوَيس** { فتح واو وسكون ياى تحتانيله كبار اوليادن اويس قرنى قدس سره العزيز حضرتلرينك اسم شريفيدر ودخى سلمان ساوجينك ممدوحى اولان سلطان اويس ناميدر شرفنامه ده كرك يعنى قوردك آديدر .

## مع الشين المعجمه

**اُباش** { فتح باء موحده ايله اجناس آدملر جمعى يعنى هرجنسدن بريره جمع اولان آدمله ديرلر :

قطعه

اکر تو بردل مسکین من نبخشایی
چه‌لازمست که‌جور وجفا کنی چندین
بصدر صاحب دیوان ایلخان نالم
که‌درابا شهٔ اوجور نیست برمسکین
شیخ سعدی

**أُسْرُوشْ** { سکون سین وضم راء مهملتین ایله‌فرهنك‌جهانکیریده سروش
یعنی فرشته مسطوردر .

**أُسْتُرُشْ** { سکون سین‌مهمله وضم‌تاء مثناة وکسر راء مهمله ایله فرهنك
جهانکیریده جفت سوردکاری دمیرکه آهن جفت‌دخی‌دیرلر .

**أُغْلُمِشْ** { ضم‌غین معجمه وسکون‌لام‌وکسر میمله پادشاهان سلفدن برینك
آدیدر نتکیم شاعر دیمشدر :

بیت

سزاوار سریر ولایق تخت
اوغلمش شهریاران جوان بخت

شیخ سعدی کلستانده باب اولده برحکایه‌ده سرهنك زادهٔ بردر سرای اغلمش دیدوکی مذکوردر :

**أُلُشْ** { ضم‌لامله یعنی‌نصیب‌وحصه‌ترکستانده استعمال اولنور اغتدر :

بیت

معدهٔ سردار دآروغ ترش
میکوارد سروها جوید الش
حکیم شیرازی

**أُلْغاشْ** { سکون لام وفتح غین معجمه ایله ایکی یوزلو کمسنه وبوغاد کنی
دخی دیرلر مثال معنیٔ اول :

بیت

مشوالغاش کربودی مسلمان
که‌یکدل باش ویکروشو بیاران
میرنظمی

**أُوشْ** { بوزن‌دوش‌ماوراء النهرایله‌ترکستان میانده واقع برشهرك اسمیدرشاعر
دیمشدر :

بیت

معلوم من‌نشدکه کجارفت پیراوش
با اوچه‌کرد کردش ایام‌دی‌ودوش

## مع الغین المعجمه

**أُرْغْ** { سکون راء مهمله ایله بوزن مرغ چورك جوزوفندق وهرنه‌که آنلرك
امثالی اوله عربیده خنز دیرلر فتح‌خاء معجمه وکسر نونله کذا فی‌مجمع‌الفرس .

**أُرُوغْ** { ضم‌راء مهمله وواو معروفله ایکی معنایه‌در اول کون دیدکاری‌صغر
دریسدر ثانی اوکی قوشی :

بیت

شـودخانهٔ ظالمان بی‌فروغ
که‌دربام اولانه کیرداروغ
میرنظمی

**أُشْتُرْمُرغْ** { سکون شین معجمه ایله‌دوه قوشی عربیده نعامه دیرلر
الفسز شترمرغ دخی دیرلر نوعادوه‌یه‌مشابهتی اولدوغیچون تسمیه اولنمشدر .

**أُشْتُرُوغْ** { سکون شین معجمه وضم تاء مثناة وراء مهمله ایله دو
ه‌دکنی‌که اشترخاره دخی دیرلر

**أُلاغْ** { اسب وتوشهٔ مهیا اولاق واسب خردومیانکی نیز کویند کذا
فی‌المحمودی .

**أُوتاغْ** { خرکاه یعنی معظم چرکه وچادر لفظ ترکیدر ایضامنه .

**أُوزْداغْ** { سکون‌واووراء مهمله ایله‌اوتاغ معناسنه‌در :

بیت

چوزرین طناب خیمه سبز وسپید
که اورداغ اوسربکردون کشید
میر نظمی

**أُوزْدُغْ** { سکون واووراوضم دال‌مهملتین ایله ژاله معناسنه :

بيت

عرقريز شدروى ازتاب مل
فتادست كويا كه اوردغ بكل
شاعر

## مع الفاء

أُسْقُف { سكون سين مهمله وضم قاف ايله قاضئ ترسايان وعالمان ترسا :

بيت

مرا اسقف محققتر شنا سند
زيعقوب وزسنطور وز ملكا
حكيم خاقانى

## مع القاف

أُرْتاق { سكون راءمهمله وفتح تاءمثناةايله زبان خوارزم ميانده بازركان ديمكدر :

بيت

بكا لاى غم بانان ارتاق
بدل باجان ودل كردست عشاق
مير نظمى

آلْباق { سكون لام وباء موحده ايله بمعنى قبا يعنى قفتان كذا فى المحمودى .

اُلاق { اولاغ مرقوم معناسنه در كذا فى المحمودى .

## مع الكاف

اَشْتُرك { سكون شين معجمه وضم تاءمثناةوفتح راءمهمله ايله موج دريامعناسنه در :

بيت

روان شد سپاه پر آشوب سيل
دران اشترك اشتران خيل خيل
مولانا هاتفى

اَشْتُك { سكون شين معجمه وضم تاءمثناة ايله اطفاله صاردقلرى جامه معناسنه كذافى مجمع الفرس :

بيت

سينه اشتك كرده بودم طفل فكر وصل را
خوش نمى پيچيد اورا چاك چاك فرقتش
ابو المعانى

اَوْچَك { سكون واووفتح جيم فارسى ايله طام اوستى معناسنه خوارزم لغتى در .

أُوزْبَك { سكون واو وزاء معجمه وفتح باء موحده ايله تاتاردن برطائفه در بعض روايتده تركديدكارى قومدر :

بيت

اكر حسن اولسه قائل زارنى درويش ونى سلطان
وكر عشق اولسه كامل بارنى هندو ونى اوزبك
مير عليشير

أُوك { سكون واوايله فره مضافاتندن فره ايله سيستان اراسنده واقع برقلعه اسميدر .

## مع الكاف الفارسى

أُسْتُخوانْ رَنْك { فرهنك لسان الشعراده استخوان رندمرقوم كه هماقوشى در .

أُسْتُخوانِ بُزُرْك { اى اصل بزرك كذا فى المحمودى .

اِسْتَرَنْك { سكون سين مهمله ونون وفتح تا وراء مهمله ايله عقيم عورت وحيواناتدن طوغرمينه ديرلر وقواق اغاجنه ده ديندليكى مرويدر .

أُشْتُرْ كاوْ پَلَنْك { ذرافه كه عوام زرنپا ديرلر بوينى دوه يه واياقلرى صغر دوارقه سى قپلانه مشابه اولدوغندن اوچ اسمله مسمادر .

اَوْرَنْك { سكون واوونون وفتح راء مهمله ايله تخت معناسنه در مشهورى الف مفتوحه ايله در .

اَوْشَهَنْك { سكون واو وشين معجمه ونون وقتح هايله بر پادشاه اسمیدر
كه هوشنك دخی دیرلر كذا فی فرهنك جهانكیری .

اَنْجُلَك و اَنْجَك { كلاهما بضم الجيم بر لطيف ميوه در كذا فی المحمودی

## مع اللام

اَبُهْل { سكون باء موحده وضم هايله آردج اغاجنك قزلجه يمشى كه دودك دخى
ديرلر :

بيت

بكوهستان تمنك وتلك وابهل
به اندر باغ نا كس ازبه وكل
استاد لطيقى

اصلنده فتحه ايله ايدى غلط عوام ايله ضم ايله استعمالى مشهور اولمشدر .

اُخْتاسُهَيل { ایكی كوكبدر برج سرطانه قريب برينه شعر عبور وشعرى
ديرلر برينه شعر يمانى وايكيسنه شعريان ديرلر كذا فی المحمودی .

اُشْتُرْدِل { دوه كينلى ديمك معناسنه استعمال اولنور مراد كينه لو ديمكدر .

بيت

خصم اشتردل توكر خرنيست
ازجه روافسرش شدست فسار
خسروانى

اماتركيده دوه يوركلى ديمك قورقق معناسى قصد اولنور .

اُلْ { بوزن مل فرهنك جهانكيريده بمعنى با اويعنى انكله ديمك معناسنه مرويدر .

اَوْزُول { سكون واوين وضم زاء فارسيله بوزن نولول لسان الشعراده
تصحيح اولنمشدر شتاب يعنى عجله معناسنه در ولغت محموديده هر عجله ايله وجوده كتورمك معنا-
سنه در امامشكلاتده فتح الفله روايت اولنمشدر .

## مع الميم

اِسْتام { سكون سين مهمله وفتح تاء مثناة ايله ايكی معنايه در اول معنی ساخته زين
يعنى اكر آلاتی كه ستام دخی ديرلر :

بيت

كوزن وكوركه استام را نميخواهند
زقيد وبند وغل وبار بشت ورستستند
حكيم ناصر خسرو

بيت

ايدون شب وروزى پرستم
استاده زبهر اسب واستام
وله

ثانى معتمد معناسنه كه اوستام دخی دیرلر .

اُسْطُرْلابِ چارُم { يعنى آفتاب كذا فی المحمورى .

اِشْتُلُم { سكون شين معجمه وضم تاء مثناة ايله غوغا وشورش معناسنه در .

بيت

چوباشى بد نبال لشكر كشان
مباش اشتلم جوباسر كشان
بومعناده :

بيت

جنان باسجده ام سر اشتلم كرد
كه افسر درميان سجده كم كرد
نوعی خموشانی

آلام { بمعنى جاى موضع ومكان معناسنه خوارزم لغتيدر .

اَلَم اَلَم { لفظ مكرره فوج فوج وكروه كروه وزو دزود معناسنه مجمع
الفرس ده مسطوردر .

اُلُغ بَيْرَم { يعنى عيد فطر كذا فی المحمودی .

اُمّ الطَعام { كندم وجايكاه طعام درشكم يعنى معده كذا فی المحمودی .

**أُمّی صادِق الکَلام** { حضرت سید الانام علیه افضل الصلوة والسلام ایضامنه ٠

**اُمِّ مُلدَم** { یعنی حماتب معناسنه منه ٠

**اُوستام** { استام مرقوم کبی درت معنایه کلور اول ساخته زین یعنی ایر دو تماسی استام وستام دخی دیرلر ٠

بیت

جون براهختی زمن شرم ای پسر
یافتی دینار واسب اوستام
شاه ناصرخسرو

ثانی آستانه در یعنی قپو اشیکی :

بیت

اندرجهان تهی ترازان نیست خانهٔ
کزدام کردمردر وفرش واوستام
وله

معیارده اوستام معتمد علیه را کویند دیوب بو بیتی نظم ایلمش :

بیت

هر کجا دزد بود راهزنی
ازنهیب وی استام بود
شمس فخری

ثالث معتمد معناسنه :

بیت

به افزای خوانند اورا بنام
هم از نام کرداد وهم اوستام
ابو شکور

رابع فرهنك جهانکیریده لجام فرس معناسنه مرویدر ٠

## مع النون

**اَبان** { فتح باء موحده ایله بمعنی کوه طاغ معناسنه :

بیت

دود آهم که رود فرق سرمرا کویند
کوییا ابرسیه بر سرابان کشته
ابوالمعانی

**اَرّان** { فتح راء مشدده ایله بوزن بران تخته تابوت :

بیت

شو دیکسان در آخر شاه ودرویش
که بر اران آبی از پس وپیش
میر نظمی

**اَرْبُون** { سکون راء مهمله وضم باء موحده ایله امرود معناسنه ارمون دخی دیرلر ٠

**اَرْمان** { سکون راء مهمله وفتح میمله الم ومحنت ورنج ومشقت معناسنه :

بیت

زعشقت تلخ وشیرین را چشیدم
درین سود ابسی ارمان کشیدم
میرنظمی

**اَزْدُودَن** { سکون زاء معجمه وواو وضم دال اول وفتح ثانی ایله بمعنی زدودن یعنی پاسدن آچمق ٠

**اُسْتُخوان** { درت معنایه کلور اول معروف کموك که عربیده عظم دیرلر ثانی اساس بنا ومتن کتاب معناسنه :

بیت

استخوان من که انسنك جنون صدجاشکست
استخوان قصهٔ فرهاد ومجنون کرده اند
مولانا آصفی

ثالث حیوانانده اصل معناسنه در :

بیت

همیشه خصم تودر سایهٔ همای بود
زبسکه برسرش ازبهر استخوان کردد
لواحد من الشعرا

رابع میوه جکردکی نباتاتك جمیعنده استعمال اولنور :

بيت

چو خرما بشيرينى اندوده پوست
چو بازش كنى استخوانى درست

شيخ سعدى

**أُسْتُرْدَنْ** { سكون سين وراء مهملتين وضم تاء مثناة وفتح دال مهمله ايله بمعنى ستردن قازيمق هرنه اولورسه :

بيت

ازجانبرد چيزى آنرا كه توجادارى
غم نستران دل كور ازغم استردن

حضرت مولانا قدس سره

**أُسْتُرُوَنْ** { سكون سين وراء مهملتين وضم تا وفتح واو ايله طوغرمز عورت وحيوان :

بيت

كشته اززادن مخالف تو
مادر روز كار استرون

خسرو

بيت

بدان سبب كه فحول كرام عنين‌اند
شدست مادر ايام نيز استرون

شمس فخرى

**إِسْتُنْ** { سكون سين وضم تاء مثناة ايله بمعنى ستون كه ديركدر حضرت مولانا قدس سره :

مثنوى

استن حنانه ازهجر رسول
ناله‌ميزد همچوار باب عقول
معجز موسى واحمد رانكر
چون‌عصا شدما رواستن بخبر

**إِسْتُوانْ** { سكون سين مهمله وضم تاء مثناة ايله بمعنى استوار محكم ومتين معناسنه :

بيت

بذير قيم وبر دين استوانيم
بجز پيغامبر باكس نخوانيم

زرآتشت بهرام

**إِسْتُونْ** { سكون سين مهمله وضم تاء مثناة ايله بمعنى ستون يعنى ديرك .

**أُشْتُرْبانْ** { دوه‌جى شترباندخى ديرلربونده‌كى بان باغبان وكشتيبان وجهانبان بانلرى كبيدر .

**أُشْلُمْ كَرْدَنْ** { جكشمك وغوغا ايتمك معناسنه‌در .

**أُشْخُوانْ** { سكون شين وضم خاء معجمتين ايله شكوفهٔ درخت يعنى اغاجده اولان چيجك ميوه‌لو وميوه‌سز اولسون :

بيت

درآيد بجلوه چوسرو روان
نثارش كند درچمن اشخوان

مير نظمى

**أُشْنانْ** { سكون شين معجمه وفتح نونله براوتدرآنكله اثواب يورلرصابون كبى كوپوكلنور وكاهى اختصار ايدوب اشنه ديرلر :

بيت

اشنانش برنكرده سرازبادبان خاك
كز شعلهٔ سموم شدى درزمان شخار

اثيرالدين اخسكتى

اشلم دخى ديرلر برقاچ نوع اولور اعلاسى سبزناك اولاندربارقى ديرلر بارق كوفه‌قربنده برموضع اسميدر مفتح سده ومنقى درنيم‌درى عسرالبوله كشاد ورر وبردرى تفتح حيض ايدر وبش درى جنين مرده وبازنده‌يى طرح ايتديرر واون درى سم‌قاتلدر .

**أُفْتادَنْ** { ايكى معنايه‌دراول دوشمك‌سقوط معناسنه ثانى واقع اولمق وقوع معناسنه چغتاى اسانده توتو شكاج ديرلر.

**أُفْتانُ وخِيزانْ** { ظاهر معناسى دوشه قالقه ديمكدر محسوسا دوشوب قالقمق ومعنا سعى ايدرك برمرتبه‌يه ايرمكه ديرلر :

بيت

بكرددرش صبح وشام آفتاب
چوافتان وخيزان بكردد شتاب
مير نظمى

**اُفتيدَن** { بمعنى افتادن .

**اَوْبارِيدَن** { سكون واووفتح باء موحده وكسرراءمهمله ايله ناله وزارى ايتمك وفتح همزه ايله بمعنى افكندن .

**اَوْباشْتَن** { سكون شين معجمه وفتح تاء مثناة ايله بمعنى اوباريدن .

**اَوْتانيدَن** { سكون واو وفتح تاء مثناة ايله امن غنمق واوغنمق معناسنه در .

**اَوْرامَن** { سكون واو وفتح راء مهمله وميمله برنوع كوينده لكدركه فارسيانه مخصوصدر شعرى زبان پهلوى دروددير لركه بولحن اورامن نام برشخصك اختراعيدر :

بيت

لحن اورامن وبيت پهلوى
زخمهٔ رودوسماع خسروى
بندارئ رازى

ودخى شهر كوشكان مضافاتندن برقريه اسميدر .

**اَوْزَن** { برطائفه در تنبوره چالوب تركى سويلرلر واوغوزنامه اوقورلر تركيده اوزان ديدكلريدر .

**اَوْژُوليدَن** { سكون واوين وضم زاء فارسى وكسرلامله برنسنه يى يرندن قوپارمق افژوليدن دخى ديرلر فتح همزه ايله .

**اَوسْتان** { سكون واو وسين وفتح تاء مثناة ايله طولا بنااولنمش ديوار وطولا ايدلمش نسنه ودخى واسع يعنى بول اولان هرنه اولورسه .

**اُوفْتادَن** { واوساكنه ايله بمعنى افتادن مرقوم .

**اُوفتيدَن** { واو ساكنه ايله بمعنى افتادن مرقوم .

**اَهْرُون** { سكون ها وضم زاء معجمه وواو معروفله زن عقيم يعنى طوغرمز عورت شاعر ديمشدر :

بيت

زن دنيا كه اهز ونست مثلث
نزادست ونيز ايدپس از تو

**اُمّ الصُّبْيان** { برعلتدر مهلك اكثر اطفاله عارض اولور كذا فى المحمودى .

**اُسْتادِ سَراى هَفْت رَخْشان** { يعنى اختر مشترى ايضا منه .

## مع الواو

**اُرْدُو** { سكون راء وضم دال مهملتين ايله معروف نسنه در سفرلرده عسكر ايچون اهل سوق كثرت استعال ايله جمعيت خيمه وخركاه وجمعيت لشكرگاه معناسنه اولمشدر :

بيت

مجنون در آسمان شفق ديد وحال كرد
عكس چراغ اردوى ليلى خيال كرد
ابو المعانى

**اِشْتاو** { سكون شين معجمه وفتح تاء مثناة ايله بمعنى اشتاب مرقوم .

**اُشْتُركاو** { برجانوردر بوينى وباشى دوه واياقلرى صغر اياغنه بكزه دوكيجون تسميه ايتمشلر اشتركا وبلنك دخى ديرلر عربيده زرافه ضم زا ايله تركيده زرنبا ديرلر .

**اُشْتُو** { سكون شين معجمه وفتح تاء مثناة واخفاء واو ايله نسخهٔ ميرزا ابراهيمده بمعنى انكشتدان يعنى كومر ظرفى وكومرلك وادات الفضلاده اظهار واو ايله بمعنى انكشت يعنى كومر وجمع الفرسده فتح همزه ايله در اما فرهنك جهانكيريده اشتو واشتوا ايكى

معنایه‌در اول بمعنی سبزه وثانی بمعنی انکشت که
زکال وزغال دخی دیرلر .

بیت

اکر زقلزم لطف تو قطرهٔ بچکد
درون کورهٔ دوزخ لهب شوداشتو
منصور شیرازی

**اُسُو واُوسُو** { کلاهما بسکون السین المهملة بمعنی ربودن وربایش یعنی
قاپمق وقاپش .کذا فی مجمع الفرس .

**اُوزْیُو** { سکون واو ویای تحتانی وکسر راء مهمله ایله بمعنی اوریب و وریب
عربیده محرف ومنحرف ترکیده ورو دیرلر :

بیت

بریدن میانش باره نکوست
زدن کردن اوباوریوبه
پور بهای جامی

**اُو** { اسماء اشارتدن ضمیر منفصل غائب که عربیده هو وترکیده شول وچغتای
لسانده اوشال واوشول دیرلر .

## مع الهاء

**اُباشَه** { فتح باء موحده وشین معجمه ایله اوباش مرقوم معناسنه‌در .

**اِبْرَه** { سکون باء موحده وفتح راء مهمله ایله بر قوشدرکه غایت لذیذدر اکا
چزر وجان وهوبره دخی دیرلر ترکستانده
توعذری وعربیده حباری دیرلر :

بیت

روزی که بازقهر توبر واز میکند
درچنك اوعقاب فلك همچوابره شد
ظهیر فاریابی

**اُتاقه** { فتح تاء مثناة وقافله صورغج دیمکدر :

بیت

چون کج نهم بفرق خرد افسر بیان
ازمدح شه اتاقه زنم بر سر زبان
طالب آملی

بوعبارت چغتای لسانیدرکه انلر اتاغه دخی دیرلر
زیرا قتلرنده قافله غینك تبادلی شایعدر وتاج
دپه‌سی معناسنه‌ده کلور :

بیت

یکی کوه آهن ازان هرهزبر
اتاغه سرکوه رالحت ابر
مولانا هاتفی

بیت

اتاغه فتاده یلانرا زفرق
چومرغان بسمل بخون کشته غرق
وله

**اُذْرَه** { سکون دال وفتح راء مهملتین ایله
دبه‌لك قاوقده وطاقیه‌ده وغیریده.

**اُسْتُوه** { سکون سین مهمله وضم تاء مثناة وواو معروف واظهار هایله
طوکمش.وقالمش نسنه :

بیت

زبس کان سپه کوه پرکوه بود
زانبو هشان کوه استوه بود
حکیم فردوسی

**اُسْغُرَه** { سکون سین مهمله وضم غین معجمه وفتح راء مهمله ایله بمعنی اسغر
مرقوم .

**اِسْکَرَه** { سکون سین وفتح کاف وراء مهمله ایله کاسهٔ مختصر ترکیده
کافك ضمیله استعمال اولنور :

بیت

بحررا بیوده هیچ اسکرهٔ
شیررا برداشت هرکزبرهٔ
حضرت مولانا قدس سره

**اَسُودَه** { ضم سین وسکون واو معروف وفتح دال مهملتین ایله ال ایله نسنه
یوقله‌مق :

بيت

دلم چون درشکنج زلف بوده
بدست نازکش کاهی اسوده
میرنظمی

**اُشْوانَه** سكون شين معجمه وضم تاء مثناة وفتح واو ونونله يوزك وزهكير ديمشلر .

**اُشْكوفه** مطلق چيچكدر اغاجده اولسون يرده اولسون شكوفه دخی دينلور :

بيت

باش تادوحهٔ اقبال تو اشکوفه کند
کرنسیمش همه آفاق معطر کردد
ابوعلیٔ اغاجی

**اُشْكُفَه** حذف واو ايله ده اشكوفه كبي‌در :

بيت

ای کل بستان آنك خنده زدی دروغا
ازسرنیلو فرش اشکفهٔ ارغوان
اثیرالدین اخسیکتی

**اُشْكُونَه** سكون شين معجمه وضم كاف فارسی وواو معروف وفتح نونله بمعنی بازكونه یعنی عكسنه عربیده معكوس ومقلوب دیرلر .

**اُشْكوه** سكون شين وضم كاف وواو معروف واظهار هايله حشمت وعظمت ووقار معناسنه شكوه دخی دیرلر :

بيت

صدق موسی برعصا وکوه زد
بلکه بر دریای پراشکوه زد
حضرت مولانا قدس سره

**اُشْكُوهَه واُشْكُهَه** كلاهما بسكون الشين المعجمه وضم الكاف انجقرق معناسنه كه عربیده فؤاق دیرلر .

**اُشْنُوشَه** سكون شين اول وفتح ثانی وضم نونله بمعنی عطسه یعنی اغسرمق .

بيت

دماغ خشك او اشنوشهٔ تر
چو آرد کوش کردونرا کند کر
ابوالخطیر

**اُشْنُوهَنَه** سكون شين معجمه وها وضم نون اول وفتح ثانیله مجمع الفرسده بمعنی عطسه یعنی اغسرمق .

**اِشْنَه** سكون شين معجمه وفتح نونله ایكی معنایه‌در اول بمعنی اشنان مرقوم ثانی بعض نسخه‌ده صویوزنده اولان یوصون واغاجده اولانه‌ده دیرلر .

**اَطْرَه** سكون طا وفتح راء مهملتين ايله طعام قونيلان نسنه‌كه تركیده بام دیرلر .

**اَغْرَه** سكون غين معجمه وفتح راء مهمله ايله اول جراحته دیرلركه كردنده وقاسقده اولور عربیده تكفه دیرلر نعمة‌الله اور معناسنه دیمش‌كه برشیشدر الم ووجعی اولمز آدمك وحیوانك بوش یرلرنده ظهور ایدر .

**اَفْچَه** سكون فا وفتح جیم فارسیله مزروعاتده وباغلرده قوش اوركتمك ایچون نصب ایتدكلری نسنه‌در كذا فی ادات الفضلا .

**اَفْدَه** سكون فا وفتح دال مهمله ايله ایكی معنایه‌در اول بمعنی شكفته یعنی آچلمش ثانی بمعنی شكفته یعنی عجبلنمش كذا فی مجمع الفرس .

**اَوارَه** فتح واوو راء مهمله ايله بمعنی كرما یعنی محل تابستان واسی كذا فی فرهنك جهانكیری .

**اَوْبِه** سكون واو معروف وكسر باء موحده واظهار هايله هرات اعمالندن برقریه اسمیدر كذا فی تحفة الاحباب .

**اَوْرامَه** اورا من مرقوم معناسنه كذا فی فرهنك جهانكیری .

**اَوْسَه** واو معروف وفتح سين مهمله ايله بمعنی ربودن یعنی قاپمق كذا فی مجمع الفرس .

**أُوشَنْدَه** { واو معروف وسكون نون وفتح شين معجمه و دال مهمله ايله دوكمه‌كه قفتان كوكسنه ويكارينه ديكرلر اكا اخكوچه واخكوژه دخى ديرلر :

بيت

بى مشقت ديكران بكشايد آن اوشنده‌را
بر مرا كويا طلسم كنج بكشودن محال
ابو المعانى

**أَوْشَه** { سكون واو معروف وفتح شين معجمهٔ ايله براوت اسيدر .

**أُوفْسانَه** { بمعنى افسانه :

بيت

حيدرش كفت من ندارم زر
اوفسانه مخوان ورنج مبر
پوربهاى جامى

**أَوْلَه** { سكون واو معروف وفتح لامله طوشنجل كه آله دخى ديرلر .

**أُشْتُرْزَهْرَه** { قورقق وكاهل كمسنه كذا فى المحمودى .

**أُسْتُخوانِ أَفْشانْدَه** { اى تخم خرما كاشته وبر زمين ريخته ايضامنه .

## مع الياء

**أُزْدِي** { سكون را وكسر دال مهملتين ايله مخفف اردى بهشت يعنى اول كوز آينه ديرلر :

بيت

دى بهمن واردى وفرودين
هميشه پرازلاله بينى زمين
حكيم فردوسى

**أُسْتُوى** { سكون سين مهمله وضم تاء مثناة ايله مهرهٔ پشت يعنى ارقه‌ده اولان خرده كموكلر كذا فى فرهنك جهانكيرى .

**أُمَّهاتِ سُفْلى** { يعنى عناصر اربعه كذا فى شرفنامه .

**أُوى** { سكون واو مجهول وياى موقوفله بمعنى اوكه اسماء اشارتدندر ايضامنه .

---

# ب

## باب الباء المفتوحة مع الالف

**بَا** { ايكى وجهله استعمال اولنور بروجهى حرفدركه تفصيل حالى مقدمه‌ده ذكر اولنـدى بر وجهى دخى كلمه‌در بوده ايكى معنايه كلور اول شوربادركه تركيب ايدوب ماستبا ودوغباوغوره‌با ديرلر بوبانك اصلى آبادر :

بيت

كى شود صفراى توساكن زخوان ما كه هست
مطبخ مارا بجاى زير با تقصيربا
حكيم سنائى

ثانى باد لفظندن مخففدر اولسون معناسنه :

بيت

مهمان شاهم هرشبى برخوان اخوان الصفا
مهمان صاحب دولتى كش دولتى پاينده با
حضرت مولانا قدس سره

**بابا** { يعنى آتا عربيده كى اب معناسنه كرك حقيقة كرك مجازا شانى متحمل اولان آدمه رعايةً لشانه بابا ديرلر :

بيت

بابای شفیق پیر خوشدم
تاریخ کهن سرای عالم
ظهوری درساقی نامه

**بادا** { عربيده‌كى تمنى وترجى معناسنه :

بيت

تافلك بادا بنچنين بادا
اين شتر كربه دائما باشد
شاعر

بيت

بادا هميشه عاقبت كار توممود
دربزم‌شودشمع‌رخ كام‌توافزود

**باداَفرا** { سكون فا وفتح‌راء مهمله ايله فعل شره جزا تنكيم فعله خيره جزايه پاداش دنيلور :

بيت

موافقان ترا ومخالفان ترا
زمهروكين‌توپاداش‌بادوبادافرا
امير معزى

بوبيتده لف ونشر مرتب صنعتى واردر .

**بادپا** { سكون دال‌مهمله وفتح باءفارسيله سرعت مشيدن كنايه‌در اكثرآت تعريفنده استعمال اولنور :

بيت

بادپاى آب راد ردى باهن‌بسته بود
اين‌دمش زنجير دركردن‌دوان‌مى‌آورد
خواجه سلمان

بيت

نشستند بر باد پايان روان
كرفتند جرخان بزيرآهوان
مولانا هاتفى

**بادپروا** { سكون دال وراء مهملتين‌وفتح باءفارسى وواوايله اولره‌روزكار كيرمك ايجون ايتدكلرى پنجره‌كه باد كيردخى ديرلر :

قطعه

زخط استوا وخط محور
فلك‌را تاصليب آرد هويدا
زتثليثى‌كجا سعد فلك راست
بتربيع صليب وباد پروا
حكيم خاقانى

**بادپيما** { سكون دال‌مهمله وفتح باء فارسيله بوش يليجى يعنى بى‌معنى وبى‌فائده كزيجى معناسنه :

بيت

يكى باد پيماى كم زن بود
كه‌ازكينه باخويش دشمن بود
استاد لبيبى

**بادصبا** { غايت لطيف وموافق طبع هوادر :

بيت

بادصبا كربكذردازكوى جانان درسحر
آرد زبوى زلف يار برجان بيمارم خبر
ابوالمعانى

**بادمسيحا** { يعنى معجزهٔ عيسى عليه‌السلام كذافى شرفنامه .

**باده‌پيما** { باء ثانى فارسى‌ومفتوح وسكون ياى تحتانى وفتح ميمله يعنى شرابخور وشرابخواه‌معناسنه :

بيت

جوبا حبيب نشينى وباده‌پيمايى
بياد دار محبان باد پيمارا
خواجه حافظ

**بارچا** { سكون راءٔ مهمله‌وفتح جيم‌فارسيله ديوان‌معناسنه‌بارك جملهٔ معانيسندن برى باركاه‌دركه مراد ديواندر :

بيت

دل‌با كش‌كه هست ازكينه معصوم
بهيجا آهن ودر بار چاموم
ميرخسرو

**بارخدا** { سكون راءمهمله‌ايله خداى‌تعالى ديمكدر لفظ بارك اون طقوز

معناسندن بری نام‌خدای عزوجل‌در وخدانك
برمعناسی‌دخی صاحب باردرکه اصلی‌خدای بار
ایدی علم اولیجق ترکیب بوزیلوب مضاف‌الیه
تقدیم‌اولندی تمام‌اسمه صاحب‌دیمك اولور وبار
الله تعالی درکاهندن غیریده اولمدوغندن لفظ
مذکورك‌اطلاقی حق‌تعالی‌حضرتلرینه مخصوصدر:

بیت

شاه ملکان پیشرو وبار خدایان
زایزد ملکی یافته وبار خدایی
استاد منوچهری

حرف رانك‌سکونیله اولیجق‌معنی ذکر اولناندر
اما کسریله اولدقده لفظ عربی اولورکه اصلی
باریدر ایلیجی دیمکدر:

بیت

ای براطراف‌ملك فرمانده
وی برابنای دهربارخدای
حکیم انوری

ودخی شعرا ممدوحنه خداوند معناسی محلنده
بارخدادخی دیرلر بومعنایه:

بیت

اجل‌ازبارخدای اجل‌اندر نکذشت
کرتوکویی که زمن‌درکذرداین‌سودا
حکیم انوری

**بارسا** { سکون را وفتح سین مهملتین ایله بمعنی اول‌کار یعنی اول‌ایشلنن ایش
معناسنه وایشك اولی.

**باغ سخا** { دنیا ومرد سخی کذا فی‌المحمودی.

**بالا** { بش معنایه‌کلور اول ابعاد ثلثه‌نك اولی‌که‌بعدواوج دیرلر تنکیم بوبیتده
واقعدر:

بیت

چوآمدبدان کوه‌هیزم‌فراز
بدانست بالا وپهن ودراز

بالابعد وپهن عرض‌ودرازطولدن‌عبارتدرمذکور
بعدده انساندن‌غیر حیواناتده وجماداتده جانب
مرکزدن جهت اوجه اعتبار اولنور اکثریا
رفعت‌لازم اولدیغیچون‌بوجه معناسنه استعمال
اولندوغندن بعدك طرف اعلاسنه بالا دیرلر
مقابلی‌پستدروکاهی زیرایله‌ده‌مقابل‌ایدرلرنتکیم:

بیت

هرنقش عجب که‌زیر و بالاست
برهان وجود حق تعالیست
مولانا جامی

عربیده اوج وچغتای لسانده اوندور دیرلر
یوجه‌دیمك‌اولورسبعهٔ‌سیاره‌ده سورتعریفنده:

بیت

ایلماك پست جرم عبرانی
اوندوراتماك سپهرخضرانی

ثانی بمعنی قدوقامت‌که قدوبالادیرلر:

بیت

شدم عاشق ببالای بلندش
که‌کار عاشقان بالا کرفتست
خواجه حافظ

ثالث بمعنی فرق سروهرنسنه‌نك طرف اعلاسنه
بالا دیرلر:

بیت

ای شاه به پیمود زمین‌را وفلك‌را
جاه تو وقدر توبه بالا وبه پهنا
مسعود سعد سلمان

رابع بمعنی احسن یعنی بهترکه ازان بالا دیرلر
اندن یکدر دیمك اولور:

بیت

درچمن برخاستست ازسر وفریادوفغان
تاازان بالا حدیثی عندلیبان کفته اند
کمال خجندی

خامس‌یدك آت‌معناسنه‌که عربیده‌جنیب‌دیرلر:

بیت

ببالای رزم اندر آورد پای
خروشان‌وجوشان‌درآمدزجای
حکیم فردوسی

بومعنایه .

بیت

هزار اسب بالای پیشش درون
ببر کستوان وزره کونه کون
حکیم اسدی

بالوا { سکون لام وفتح واو ایله ثمره کو دیدکلری علتدرکه وجود آدمیده فضلات بلغمدن ظاهر اولور .

بانوا { فتح نون وضم ایله‌ده جائزدر منیع ومالدار معناسنه :

بیت

اکر بی نوا واکر بانوا
هرآینه آخر رودزین سرا
میر نظمی

ودخی شهرت صاحبی معناسنه‌در .

باهها { سکون هاء اول فتح ثانیله جمع باهدر اوج معنایه‌درشوربا ودریاوعربیده منی معناسنه‌درکه مفردی عربی وجمی فارسیدر تفصیلی باه ذیلنده ذکر اولنور .

بابا { فتح یای تحتانیله بمعنی بایست وجمع الفرسده ضروری معناسنه‌ده مرویدر مثال معنیٔ اول :

مثنوی

بابا تری بسی زنم ابر برنبات
ازبهرتازه‌بودن‌دلهای‌خاص‌وعام
حکیم سوزنی

بیت

بابا تری بمصلحت عالم را
از بهتری بسینه بیماران
وله

بیا { فتح باء موحده ایله نیجه معناسنه‌در :

بیت

بیا روزکاری برآید برین
کنم پیش هرکس هزار آفرین
ابوشکور

بتا { فتح تاء مثناة ایله بمعنی بکذار کیج وفارغ اول اسم امردر لکن کندو صیغه‌سندن ماضی ومضارع ومصدر تصرفاتی راقم الحروفك منظوری اولمامشدر :

بیت

ریاض برکل معنیش چون بهدحت شاه
ره حدایق سحر وبدا یعش توبتا
شمس فخری

بومعنایی مؤید :

بیت

بکفتانه آخر دهان ترکنم
بتاجان شیرینش درسرکنم
شیخ سعدی

ودخی برنوع طعامدر .

بدا { فتح دال مهمله ایله لفظ فاحش یعنی پراشن سوزه‌دیرلر :

بیت

کفتم ای‌ماه جبین بزم میم روشن کن
ازچه آزرده شدی ابن‌سخنم نیست‌بدا
ابوالمعانی

ویراشن نسنه‌یه‌ده دیرلر :

بیت

بداسلطانیا کورا بود رنغ دل آشوبی
خوشادرویشیا کورابودکنج تن‌آسانی
حکیم خاقانی

وعربیده ابتدا معناسنه‌در .

برا { فتح راء مهمله ایله اطعمه نوعندن بر نوع طعامدر ات وقیمه وبهارات ایله آیه کوفته‌سی کبی یاصی ایدوب یاغ ایله قاووروب تناول ایدرلر بری دخی دیرلر بودخی برنوع طعامدر مدور کوفته ایدوب برلر اکثر برایی بری ایله مترادف ایدوب ایراد ایدرلر نتکم عرفیٔ شیرازینك بوبیتنده واقعدر :

بیت

ماه برا شوی وستان بری شوی
درخوان نعمتت نتواند برابری

بَرْدا { سكون راء وفتح دال مهملتين ايله صداى مهيب وجنكده اولان هاى وهوى :

بيت

ابو اسحق كه افلاك اخترانرا
همكويند هان ازراه بردا
شمس فخرى

بعض فرهنكده لغز معناسنه اولدوغى رسيدهٔ نظردر .

بَرْشِيجا { سكون راء مهمله وكسر شين معجمه وياى ساكنه وفتح جيمله ايران ايله توران مملكتى اراسنده واقع برمكان اسميدر

بَرْصِيصا { سكون راء مهمله ويا كسر صاد اول وفتح ثانيله برشيخ عابدك ناميدر بوقدر زمان عبادت ايتمشيكن بعده برقيز سببى ايله كافر اولدى ديرلر حقنده روايات مختلفه واردر تفصيل احوالى كتب تواريخده مسطوردر .

بُرْنا { سكون راء مهمله وفتح نونله ايكى معنايه در اول يعنى جوان يعنى صباوتى وتازه لكى كچمش :

بيت

بران حمل كردند بر ناو پير
كه روای خدمت ندارد فقير
شيخ سعدى

بيت

هر كجا دولتيست برنايى
نوبدان كس مخنث كه برنايى
حكيم سنايى

بيت

عشق و پيرى سربسر زشتى ورسوايى بود
ره بده روى اكر يارى د لم بر ناستى
شاه كبود جامه

ثانى حنا معناسنه دركه برناك وبرناه دخى ديرلر .

بَرْهِليا { سكون راء مهمله وفتح هاو ياى تحتانيله تخم رازيانه كذا فى اختيارات بديعى .

بَسا { فتح سين مهمله ايله يتروچوق ونچه معنالرينه در محلنه كوره استعمال اولنور نيچه معناسنه :

بيت

زهر بيرون پسندى درونش همچنان باشد
بساحلواى صابونى كه زهرش درميان باشد
شاعر

ودخى مملكت فارسده برشهرك اسميدركه فسا دخى ديرلر .

بَسا بَسا { بساى مرقومك معناسنه مبالغه وتأكيد قصد اولندقده ايراد ايدرلر .

بَطْحا { سكون طا و فتح حاء مهملتين ايله كعبهٔ مكرمه شرفها الله تعالى قربنده واقع اولان طاغ اراسنده كى وادينك اسميدر خصوصا وهرطاغ اراسنده واقع اولان واديه ديرلر عموما اكرچه لفظ عربيدر لكن شعراى عجم شعرلرنده استعمال ولسانلرنده جارى اولمغله تبركا وتيمنا بومجموعه ده ثبتى روا كورلدى :

بيت

علمش برحرم بطحازن
تيغ قهرش بسراعد ازن
مولانا جامى

بِغا { فتح غين معجمه ايله حيز ومخنث معناسنه در :

بيت

هركه دركون هلد بغاباشد
كر منكىٔ شهرما باشد
خلاق المعانى

بيت

زن كفت اين مسلمان دركون همى برد
اين كير مرده ريك ندانم بغا كند
حكيم سوزنى

بُغْرا { سكون غين معجمه وفتح راء مهمله ايله اركك خنزيركه كراز دخى ديرلر ضم بايله بر طعامدر .

بَكِيشا { كسر كاف وسكون ياى تحتانى وفتح تاء مثناة ايله اكابر واعيان ورؤساى قومه ديرلر :

بَلا { معروف لكن فارسيده كهنه وپوسيده معناسنه بعض فرهنكلرده قره صغيره ديرلر .

بَلْكا { سكون لام وفتح كافله بر لفظدر كه طائفهٔ مغل سو زاولنده ايراد ايدرلر يعنى براسمى ذكر ايتدكده مقدم بلكا ديرلر مثلا بلكا تكين وبلكا خاصين ديرلر :

بيت

شير چرخ ازبيم شير رايت افغان كند
كالامان اى فخر دين اينانچه بلكا خاصيك
حكيم انورى

بَلْما { سكون لام وفتح ميمله قبا اولان نسنه معناسنه يعنى بى فائده ايرى اولان نسنه قباصقاله بلماريش وبلمه ريش دخى دينلور:

بيت

ريش بلمادارد آن ملحد خرك
موى تابانرا شود سرمايه يك
مير نظمى

بَنْيا { سكون نون وفتح ياى تحتانيله بعض نسخه ده نوندن صكره باء موحده ايله برطعامدركه اكثرياران تفرجه كتدكلرنده بشوررلر كذا فى مجمع الفرس .

بَوا { بوزن هوا بمعنى پاداپودا دخى ديرلر .

بيت

كه خرم بو اميهن ومان تو
بكيتى پرا كنده فرمان تو
حكيم فردوسى

بَها { قيمت عربيده حسن وآن معناسنه .

بَهْرا { سكون ها وفتح راء مهمله ايله بمعنى بجهت وبراى چيزى :

بيت

حاجت عقل اندر وكشت روا اى عجب
ساخت زبهر اى خويش ازدل وطبعش سلب
حكيم سنايى

بَهْمَنا { بهمنان لفظندن مرخمدر يعنى بهمن اصفر وبهمن احمر ديرلر ايكى نوع اجزادر .

بيا { فتح باى تحتانيله استخبار عن الشئ يعنى برنسنه دن سؤال دركه نيجه ديمكدر :

بيت

اى صبا كربكذرى ازكوى جانان راست كو
در شكنج زلف اوحال دل زارم بيا
ابو المعانى

### مع الباء

بَاب { ايكى معنايه در اول بمعنى پدر :

بيت

كر بخوانى باب ومامت رابنام
نعمت حق بر تو ميكرد دحرام
شيخ عطار

مام مادر معناسنه در :

بيت

عطسهٔ او آدمست عطسهٔ آدم مسيح
اينت خلف كزشرف عطسهٔ او بود باب
حكيم خاقانى

ثانى سزاوار معناسنه كه باب فلان يعنى لايق فلان ديمك اولور :

بيت

دل برآبله دارى بپلك مژكان ناز
كه اين متاع تو باب كهر فروشانست
طالب آملى

پاب { باء فارسيله ده پدر معناسنه استعمال اولنور :

بيت

هردور ادر جناب عشق طلب
پارسى باب دان وتازى آب
حكيم سنايى

بابت { فتح تاء مثناة ايله بمعنى سزاوار ولايق كه بابت وباب دخى ديرلر :

بيت

يار چوكل درصفا عاشق بلبل نوا
خنده باورا سزابابت من كريه‌است

مولاناعبدالباقیٔ هروی

**بارٰاب** { فتح راءمهمله ايله بمعنی فاراب بر واسع وعظيم ناحيه‌نك اسميدركه ماوراء النهر جيحونده واقعدر :

بيت

نيست آن سركدوی بارابيست
نه‌چو آن سركدوست درباراب

حكيم سوزنی

**بارانِ شِتاب** { صغنقلی يغمور يعنی شدت ووفرت ايله يغان يغمور .

**بانوكَشَسب** { فتح كاف وشين معجمه وسكون سين مهمله ايله رستمك قزی اسميدر :

بيت

از آتش كسی كرد بانو كشسب
ابا خواسته همچون آذر كشسب

حكيم فردوسی

**بَث فَريب** { شهورملكیدن يكريمی دردنجی كونی اسميدر .

**بِتْكوب** { سكون تاءمثناة وضم كافله ريچال نوعندن قوزايچی وسودوبال ايله ايدرلر برنوع ريچالدر :

بيت

بر دشمن دراوشد روزتيره وزغم
لوزينه در مذاقش بتكوب می‌نمايد

شمس فخری

**بِتْياب** { سكون تا وفتح يای تحتانی ايله رنج وتعب درد ومحنت معناسنه :

بيت

اكر قانع نباشی روزيت هم
كشی بتياب بسيار دردوعالم

ميرنظمی

**بَدرِشَب** { سكون دال وراء مهملتين ايله آيك اون دردنجی كيجه‌سی كه تمام ماه‌بدر اولور اصلنده شب‌بدر ايدی علم اوليجق مضاف‌اليه تقديم اولندی قاعدهٔ فرس اوزره :

بيت

خيال عارض ان ماه يارب
كندكی خانهٔ‌دل را بدرشب

**بَرٰاب** { سكون راءمهمله ايله‌دهٔ وكسريله‌ده جائزدرصوباصرمش روغات وبوستان .

بيت

روان شد آنچنان سيل سرشكم
جهان بوده براب ازجوی اشكم

شاعر

**بَرْغاب** { سكون راءمهمله وفتح غين معجمه ايله صوبندی معناسنه كذا فی‌شرح السامی فی‌الاسامی حليمی زاءمعجمه ايله روايت ايلمشدر اماصحی راءمهملة ايله‌در جمع الفرسده صوجمع اولدوغی يردر .

**بَسارُوب** { فتح سين وضم راءمهملتين وواو معروفله بمعنی خوشه چينی يعنی تارلاوبوستانك محصولندن صكره باشق ايتمك .

**بَطِ شَراب** { كلندر دركه باده فروشلر آنكه‌شراب اولچرلردوكرلر وباده‌يه مخصوص اولان ظروف :

بيت

صفير مرغ برآمد بطشراب كجاست
فغان فتاده بلبل نقاب كل‌كه كشيد

خواجه حافظ

**بَناسِيب** { فتح نون وكسر سين وسكون يای تحتانيله سافز اغاجنك يمشی‌كه نمشك دخی ديرلر غربيده حبة الخضرا ديرلر وتركيسنی نعمة الله بنوش واياش مندريس وحايمی چرته ديه يازمشلر امابزم بيلديكمز منه كوشدر .

**بَنْداب** { سكون نون ودال مهمله ايله جزيره معناسنه كذا نجوست دخی ديرلر ومتصلی معناسنه‌ده كادوكی رسيدهٔ نظردر .

## مع التاء

**بابات** { فتح باء موحده ايله مسعود مبارك ونيكبخت ديمكدر .

دوش دربزم آمده خنجربدست آن مست ناز
طالع وبختم مكر مقرون بابات باشدست
ابوالمعانی

**بابت** { فتح باء موحده ايله لايق وسزاوار معناسنه كه بابت اوديرلر انك لايق ديمك اولور :

بيت

آنچه كرد اسكندر اندرباب سد مملكت
بابت آن ثانئ جم بارهٔ بغداد كرد
خواجه سلمان

بيت

درد لم فكر وصال ومقتضاى عشق غم
هركسى باقدر خودرابابت خود ميشود
ابوالمعانی

**بادبدست** { بيحاصل وتهى دست ديمكدن كنايه در :

قطعه

تكيه بر چار چيزى نكنى
كه شوى زان اميد بادبدست
بروفاى زن وتعصب عام
خوبئ امرد وتواضع مست
ابن يمين

**بادبروت** { سكون دال وضم باء موحده و راء مهمله ايله بد اخلاق وبدطينت اولان معجب ومتكبرلر حقنده ايراد ايدرلر برسوزدركه معناى تركيبى بيغنه قواره يعنى ضرطه ديمك اولور زيرا بروت ضم باوراايله بيقدر باد معلومدر :

بيت

بمردمان نكند زندكانى باد بروت
فلك بكون خسيسان دهد بروتش باد
مير نظمى

**باددست** { يعنى مسرف ومتلف الله كيرن مال دنيايى خرج وتلف ايدنه ديرلر :

بيت

ازبرى نايدبهم دست چنار باددست
پسكه برنقد لطافت ساخت بردرفشان
شاعر

**بادفت** { سكون دال مهمله وفتح فا ايله بر اغاجدر روزكار اسدكجه اندن رايحهٔ طيبه ظاهر اولور :

بيت

پراز كوه وبيشه جزيرى فراخ
جزيرى همه عود وبادفت شاخ
حكيم اسدى

**بازخواست** { سكون زاء معجمه وخاء واو معدوله ايله روز محشر معناسنه اعمال ناسدن سؤال وحساب طلب اولنمغين كيرو ايستمك معناسنه :

بيت

ترسم كه صرفهٔ نبرد روز باز خواست
نان حلال شيخ زآب حرام ما
خواجه حافظ

**بازداشت** { سكون زا وفتح دال مهمله و سكون شين معجمه ايله كيروطوتمق ومنع ايتمك وحمايه ايتمك وصاقلمق معنالرينه استعمال اولنور :

بيت

فلك كه نعمت دنيا مرا كند بازد اشت
زهر طرف چومرا بازداشت معتادش
ابوالمعانی

**باشت** { سكون شين معجمه ايله اول اوزون ديركدركه اوزرينه سقف خانه ايدرلر اكاتير وشاه تير وفرسب دخى ديرلر :

بيت

بى بايه ترا وسقف بى باشت
باعقل نميتوان نكه داشت
شيخ نظامى

**بالَسْت** { فتح لام وسكون سين مهمله ايله بمعنى دوشيزه يعنى بكرقيز :

بيت

كيست كه ازدمدمۀ روح قدس
حامله چون مريم بالست نيست
حضرت مولانا قدس سره

**بالِشْت** { كسر لام وسكون شين معجمه ايله بمعنى بالش يصدق معناسنه :

رباعى

درچشم محققان چه زيبا وچه زشت
سرمنزل عاشقان چه دوزخ چه بهشت
پوشيدن بيدلان چه اطلس چه پلاس
زيرسر عاشقان چه بالشت وچه خشت
شيخ عماد الدين

**بايِسْت** { كسر ياى تحتانى وسكون سين مهمله ايله حاجت يعنى كرك ديمكدر اسم مصدر اولور :

بيت

كفت من پاسخ تو بازدهم
آنچه بايست بست سازدهم
ابو المثل

فعل ماضى دخى اولور كرك ايدى معناسنه :

بيت

يار رنجيد زبد مستىٔ دوشت حاتم
باده بايست باندازه خورى زور نبود
حاتم كاشى

**بَتْ** { بوزنلت آهار دركه جلاهلر بزه وقماشه سوررلر وكاغده سورهدكارى آهاره دخى ديرلر :

بيت

جمال دينى ودين انكه درزمان مصاف
دهد بخون عدو تار وپود اورابت
شمس فخرى

ودخى هرنه كه آهاركبى سوريلور اوله :

بيت

ريشى چكونه ريشى چون مالهٔ بتالود
كويى كه دوش تاروز برريش كوه پالود
مير عماره

وبعض فرهنكده بمعنى جلاه خانه فرهنك حسين وفايىده پرنج بخته معناسنه مسطوردر .

**بَتْكُوت** { سكون تاء مثناة وضم كافله بمعنى بتكوب مرقوم كه برنوع ريچالدر .

**بَخْت** { درت معنايه كلور اول معروف طالع سعد معناسنه :

بيت

طالع وبخت مرا هيچ منجم نشناخت
يارب ازمادر كيتى بچه طالع زادم
شاعر

ثانى دولت وعزت معناسنه :

مصراع

بخت باينده خدايار وسعادت باقى
شاعر

ثالث پدر پدركه عربيده جد وفارسيده نيا دخى ديرلر :

بيت

پدر چون بخت خود بد مرد عاقل
نبوده همچو من از خويش غافل

بيت

جوتاج وتخت اوميراث بخت است
سرافراز شهان اين بخت وتخت است
ابو المعانى

رابع عمودكه كرزده ديرلر اول زمانده انكله جنك ايدرلر ايدى :

بيت

كرفته بخت را ناقوت دست
حواله كرده بود آن پيلى سرمست
شاعر

**بَخَسْت** { فتح خاء معجمه وسكون سين مهمله ايله اوچ معنايه در اول اويقوده بوغازدن ياخود ككزدن ظاهر اولان صدا تركيده خورلدى ديرلر ثنى ينه اويوركن آغر باصمق كه عربيده كابوس ديرلر ثالث برجانوردر

جکرکیه بکزر کذا فی فرهنك جهانکیری .

**بَدْپُشْت** { سکون دال مهمله وشین معجمه وضم باء فارسیله بدخوی آت
وقاطرکه اکراوردرمز وبندرمز اوله:

بيت

سخت بدپشت توسن کردون
زیر جاهل شود همیشه زبون

میرنظمی

**بَدْرُوشْت** { سکون دال وواو وشین معجمه وضم راء مهمله ایله اسلام ایله
کفار میانده اولان سنور وسرحدکه عربیده ثغور دیدکلریدر ودخی امید معناسنده ده
رسیدهٔ نظردر .

**بَرَاتْ** { حکم پادشاهی معناسنه نتکیم بو بیتدن فهم اولنور :

بيت

هرکس بقدر خویش کرفتار محنتست
کس را نداده اند برات مسلمی

مصراع

مار ابرات نشوهٔ افیون داده اند

طالب آملی

**بَرْغَسْت** { سکون را وسین مهملتین وغین معجمه ایله تحفة الاحبابده ومعیار
جمالیده چارپا حیوان یدوکی اوت معناسنه :

بيت

برای دشمنان کاو طبعش
زشهر حنظل آرد دهر برغست

شمس فخری

فرهنك حسین وفاییده ترهٔ بهاریدر طعمی تیزدر تازه سن بشوروب یرلر قوریدقده
حیواناته یدررلر وفرهنك جهانکیریده کیاه خودرویکه مزروعات اراسنده وارمق کنارنده
بتر بعض روستاییلر طعامه قورلر اکا
پژندومجه دخی دیرلر :

بيت

برین قرانی کرسوزنی نهٔ شاعر
خدای داند تا چند خایدی برغست

حکیم سوزنی

وبر معناسی دخی اینجه خرقلردرکه زراعین چیقدوغی
یردن اکینلر اراسنه آتیدرلر :

بيت

وکر شراب نبودی وحاجتی بودی
زنوك هرمژهٔ راندی دوصد برغست

خسروانی

بعض نسخه‌ده صواوززنده یشیل نسنه‌که
یوصون دیرلر واختیارات بدیعیده برغست
کیاهیست بتازی قتابری وعملول وکملول نیز
کویند مسطوردر .

**بَرْكَاشْت** { سکون راء مهمله وشین معجمه وفتح کاف ایله فعل ماضیدر
دوندردی معناسنه مصدری برکاشتن کاور
برکشتن دخی دینلور :

بيت

چو کویند ازجنك برکاشت پشت
ازان به که کویند دشمن بکشت

حکیم اسدی

بو معنایه :

بيت

عنانرا به پیچید وبرکاشت اسب
بیامد بکردار آذر کشسب

حکیم فردوسی

**بَرْكَسْت** { سکون را وسین مهملتین وفتح کاف عجمیله یعنی معاذالله ومبادا :

مثنوی

فرستاد پاسخ بشیروی باز
کهای تاجور شاه کردون فراز
سخنها که کفتی تو برکست باد
دل وجان بدکیش مرکست باد

حکیم فردوسی

بیت

کسی چون اوبود درملك هیهات
شهی چون اوبود برتخت برکست
شمس فخری

**بَرْکُشْت** { سکون را وشین معجمه وضم کاف فارسیله برنوع اوتدر
صاج کبی بربرینه طولاشوب اوزانور .

**بَرَنْجاسْت** { فتح را و جیم وسین مهمله وسکون نونله نسخهٔ میرزا
ابراهیمده ادویه نوعندن براوتدرکه بوی مادران و بلنجاست دخی دیرلر بعض نسخه‌ده برنجاسب وبرنجاسف دخی واقع اولمشدر .

**بَرْهَخْت** { سکون راءمهمله وخاء معجمه وفتح هایله صیغهٔ ماضیدر ادب
ایلدی وتعلیم‌ایتدی معناسنه‌مصدری برهیختن کلور :

بیت

بسان هند وان‌ترك فلك‌را
بچوب کین‌بمالید وبیرهیخت
شمس فخری

**بَسادَسْت** { فتح سین اول ودال مهملتین وسکون‌سین‌ثانیله بیع‌وشراده
واخذ واعطاده وعده معناسنه مثلا بسادست داد یعنی وعده داد:

بیت

ستدودادمکن هرکزجزدستادست
که‌بسادست خلاف آردو صحبت ببرد
ابو شکور

دستادست دیمك نقد دیمکدر .

**بَسْت** { سکون‌سین مهمله‌ایله ربط معناسنه اولان بستن لفظندن صیغهٔ ماضیدر
باغلدی معناسنه ودخی دستارکه باشه‌صاریلور عمامه معناسنه :

بیت

بنکری آن لئیم بد فرجام
برسرش بست کنبد حمام
میرنظمی

**بَشْت** { سکون شین معجمه ایله بمعنی بست مرقوم .

**بَکْسُمات** { سکون کاف وفتح‌سین مهمله ومیمله برنوع اتمکدر مربع
کسلمش وقوریمش مسافرلر برا وبحرا سفر ایتدکده کوتورب آزق ایدرلر :

بیت

توز بکسمات وحلوا بجمازه بند محمل
که‌بدین جمازه بتوان سفر حجازکردن
بسحاق اطعمه

**بَلْفَخْت** { سکون‌لام وخاء معجمه وفتح فایله ایکی معنایه‌در اول جمع
ایلدی‌کار جهتی‌ایله‌وثانی‌کسب‌ایلدی معناسنه‌در مصدری الفختن کلور :

بیت

خود خور وخورده کجا نبود پشیمان
هرکه بداده بخورداز انچه که بلفخت
استاد رودکی

**بَهِشْت** { کسرها وسکون شین معجمه ایله ایکی‌معنایه‌در اول‌جنت‌کبی‌اسمدر
ثانی‌فعل ماضیدر قودی‌معناسنه‌بوایکی‌معناسنده دخی کسربا ایله‌ده جائزدر خواجه‌حافظ ایکی معنایه ترتیب اوزره :

بیت

نه‌من‌ازخانهٔ تقوی بدر افتادم بس
پدرم‌نیزبهشت ابدو ازدست بهشت

**بِیاغاشْت** { فتح یای تحتانی‌وغین وسکون شین‌معجمتین ایله یعنی بسرشت
ونمناك کرد آغشتن لفظندن فعل ماضیدر یوغوردی واصلتدی دیمك اولور صویله اولسون وقاتله وغیریله اولسون :

بیت

شهنشهی که چوبرداشت روزکین‌خنجر
بخون خصم بیاغاشت خاك رایکسر
مظفر هروی

## معاالجيم

**باج** { اوچ معنایه کلور اول فرهنك جها ـ نکیریده اول‌مال واثواب وزروسیمه
دیرلرکه ذی قوت پادشاهه کندودن ادنی پادشاهلر وبکلرومملکت ضابطلری ویررلر :

بیت
سلیح وهیونان واثواب باج
بایران فرستاد باتخت عاج
حکیم فردوسی

ثانی باج معروف که باجدارلر آینده وروندده یوکارندن آلورلر :

بیت
غم زلب باج نفس میکیرد
لب بفریاد نفس زان چکنم
حکیم خاقانی

وجمع الفرسده خراج معناسنه‌درکه باژوساز دخی دیرلر :

بیت
چو دشمن خرروستایی برد
ملك باج وده یك چرا میخورد
شمس فخری

ثالث یعنی خاموشی اول خاموشلقدرکه مغان یعنی آتش پرستان بدنلرین یودقده ویمك یدکده اصلا تکلم ایتمزلر :

مثنوی
بدان وقتی که خسرو دستکه داشت
رسوم باج بر سم رانکه داشت
چو آمد وقت خواند ری عالم
زموبد خواست رسم باج وبر سم
شیخ نظامی

**بادْ پیچ** { سکون دال مهمله وکسر باء فارسی ویاء ساکنه ایله ایام عید ونور
وزلرده ایتدکاری صالنجق که صبیان وزنان اوتوروب صالنورلر :

بیت
امن وعدل واستقامت درهوای ملك تو
میخرامد باد چون بازی کنان برباد پیچ
شمس فخری

اهل هرات کاز و اهل کرمان کوجه وکواچو واهل اصفهان خنجیل وجنجولی واهل شیراز باد پچ دیرلر بومعنایه :

بیت
چو هندوانی برباد پیچ بازی کر
زتاك خوشه فروهشته وزباد توان
ابوالمثل

ادات الفضلاده بازینج ووازینج واقع اولمشدر.

**بادْ رُوج** { سکون دال وضم راء مهملتین وواو معروفله بیان بالی عربیده
عرق السوس دیدکاری کوکدر قینادوب صوین ایچرلر سعاله غایت نافعدر .

**بادْسَنْج** { سکول دال ونون وفتح سین مهمله ایله ایکی معنایه در اول
خام طمع وامید محال ثانی معجب ومتکبر آدمه دیرلر مثال اول :

بیت
بودیکی هرزه کرو باد سنج
برده بی درطلب کنج رنج
میرنظمی

**بادْ کَنْج** { سکون دال مهمله ونون وفتح کاف فارسیله قولنج علتی که طب
کتابلرنده هی الریح التی یکون منها الحدب عبارتیله مذکوردر .

**بادِنْج** { کسر دال مهمله وسکون نونله نار جیل درکه محلنده ذکر اولنور
انشاءالله تعالی .

**بادْهِلَنْج** { سکون دال مهمله ولام وکسر هایله بادکیرکه عربیده بادهنج
دیرلر :

بیت
چون صبا کرده کذر برکاکل عنبر فشان
آمده درباد هلج وداده ازبویش نشان
ابوالمعانی

**باراخ** { فتح راء مهمله ایله ابه دیدکلری عورت که اوغلان طوغردوب کوبکن کسر قابله ومامی پیشکاره وآورده دخی دیرلر .

**بارج** { فتح راء مهمله ایله یعنی سکنکور که ایت اوزمیدر عربیده عنب الثعلب دیرلر کذا فی فرهنك جهانکیری .

**بارسنج** { سکون راء ونون وفتح سین مهمله ایله ایکی معنایه در اول وزان یعنی یوك طارتیجی معنای ترکیب اقتضاسنجه ثانی ترازو کفه سنك خفیف طرفنه تعلیق ایتدکلری سنك پاره که بارسنك دخی دیرلر :

بیت

شود همسنك الوند کر بسنجی
بمیزان فلك رابار سنجی

ابو المعانی

**بازیچ** { سکون زاء معجمه وکسر باء فارسیله برقاچ بونجقی بر ایپلکه طاقوب اطفالك بشیکنه اصارلر عربیده دوداة دیرلر :

بیت

پی مهد اطفال جامت سزد
که عقد ثریا شود بازیچ

شهیدیء قمی

شرح السامی فی الاسامیده :

بازیچ هی خشبات یضم بعضها الی بعض ویوضع علیها شیء امام من خشب اوغیره من اللباس لیکون للصبی بمنزلة المهد مسطوردر .

یعنی اطفال ایچون بشك کبی ایتدکلری صالنجق که طملی ایچنه یاتروب صاللرلر .

**بازیچ** { کسر زاء معجمه وسکون یای تحتانیله ایکی معنایه در اول کیجه دن برمقدار معناسنه که باریزه دخی دیرلر ثانی اطفال اوینامق ایچون بشیکنه آصدقلری بونجق که بایچ دخی دیرلر :

بیت

آید ازباغ بی سرود بازیچ
دست بکراغهء برآردو زپیچ

استاد لبیبی

**باسیچ** { کسر سین مهمله وسکون یای تحتانیله قرلغوج که پرستو دخی دیرلر :

بیت

چو کردست خیل زمستان کذار
بباسیچ آمد پیام بهار

میر نظمی

**باغنج وباغنج** { کلاهما بفتح الغین المعجمه انکور نیم رسیده تمام پشمامش اوزوم :

بیت

چونیك وبدهمه ازهمنشین بیاموزد
شود برفته سیه همچو یکدر کرباغنج

ابو المعانی

**بتمنج** { فتح تاء مثناة وسکون نونله بمعنی افشردن یعنی صقمق باء مکسوره ایله ده مرویدر .

**بج** { بوزن کج اندرون دهان یعنی آوردایجی :

بیت

پی مدحت توهرکه دهانرا بکشاید
دندانش کند چرخ برون یك بیك ازبج

شمس فخری

کذا فی تحفة الاحباب اما کتاب السامی فی الاسامیده بمعنی کوشت روی یعنی یوزك اتی وطوداغه یقین پرده اولان ات معناسنه وفرهنك جهانکیریده بالاینش اب وشراب یعنی ظرفدن صزندی اولمق که عربیده ترشح دیرلر نوزهابده دینلور .

**بخجج** { سکون خاء معجمه وفتح جیم اول ایله واقعهء منام یعنی رؤیا :

بیت

نشد چو حسن جمالش مشاهده ممکن
کند مساعده بختم مکرکه دربخجج

ابو المعانی

**بدرج** { سکون دال وضم راء مهملتین ایله بستان افروز دیدکلری چیچکدرکه عن قریب ذکر اولنور انشاءالله تعالی .

**بَرْج** } سکون راء مهمله ایله اوقلنی که آنکله یوقنه اچارلر .

**بَرْخاج** } سکون راء مهمله وفتح خاء معجمه ایله اغرشق که بادریسه دخی دیرلر .

**بَرْخَج** } سکون راء مهمله وفتح خاء معجمه ایله زشت وکریه معناسنه که قرخج دخی دیرلر :

بیت

بچشم طالبان پرزیب وزینت
زن دنیا نماید روی برخج
ابوالمعانی

**بَرْفَنْج** } سکون راء مهمله ونون وفتح فایله صعب ودشوار یول :

بیت

درراه غمش مروبشیوه
برفنج بلاست آن کریوه
میر نظمی هروی

**بَرْکَنْج وبَرْکَنیج** } کلاهما بسکون الراء المهملة والنون وفتح الکاف الفارسی حلوای سفیدکه برنوع بیاض حلوادر :

بیت

شدم درخواب پهلوهم مکیدم لعل شیرینش
زهی برکنج بی منت زهی پالودهٔ ارزان
ابوالمعانی

**بَرَنْج** } فتح راء مهمله وسکون نونله اعمی ویاخود کوزلری معلول اولان کمسنه یه دیرلرکه الیله دیوار طوتارق کیده .

**بَرَوَج** } سکون راء مهمله وفتح واو ایله اعظم بلاد هنددن برشهر عظیم اسمیدر کذا مجمع الفرس .

**بَرْهانْج** } سکون راء مهمله وفتح هاونونله مجمع الفرسده خشتك که قفتان وکوملك قولتوغنه دیکرلرسونغ وسونجه دخی دیرلر کذا فی کتب المعتبره .

**بُژْج** } ضم زاء فارسیله فرهنك میرزا ابراهیمده بمعنی پیدا کردن چیزی بومعنایه :

بیت

ازروز ازل بود چنان عشق توحکم
درجان ودلم غم نه کنون کشتهٔ بژج
ابوالمعانی

**بَژُوج** } ضم زاء فارسی وواو معروفله بژج مرقوم معناسنه در کذا فی شرفنامه .

**بَساج** } فتح سین مهمله ایله فتنه وفساد معناسنه :

بیت

که یافت آنچنان شور وغوغا رواج
دراقلیم دل کرده چشمش بساج
میرنظمی

**بَسانِج** } فتح سین مهمله وکسر نون ایله براوتدر هزارپا هیئتنده قبوغی اوزرنده دوکوملراولورقرلقده ایچی صاریدر کذا فی فرهنك جهانکیری .

**بَسْتِیناخ** } سکون سین مهمله وکسرتاء مثناة بعده یای ساکنه ونون مفتوحه ایله خلال اوتی ترکیده قلردیرلر کسر قافله وعربیده خلطان دیرلر کسرخایله .

**بَشْکَنْج** } سکون شین معجمه ونون وفتح کافله بمعنی ساعد دست یعنی بیلك اما بعض فرهنکلرده بمعنی دست چپ یعنی صول ال .

**بَشَنْج** } فتح شین معجمه وسکون نونله ایکی معنایه در اول طراوت رخساره ولطافت روی معناسنه ثانی جلاء آلتلرندن اوکر دیدکاری نسنه در .

**بَفْتَنْج** } سکون فا ونون وفتح تاء مثناة ایله برنوع قزل بیلاندر چندان موذی ومضر دکلدر :

بیت

دعای مدح اورا وردخود ساز
که افعی باتوکم باشد ز بفتنج
شمس فخری

**بَلَفْرَخج** } سکون لام وخاء معجمه وفتح فا وراء مهمله ایله زشت وپلیدکه

بلشت دخی دیرلر وبعض فرهنکده چیل ومردار نسنه‌دن حاصل اولمشه‌ده دیرلر :

بيت

ای بلفرخج ساده همیدون همه فرخج
نامت فرخج وکنیت ملعون بلفرخج

استاد لبیبی

**بَلَنْج** { فتح لام وسکون نونله اندازه وبر نسنه‌نك مقداری دیمك اولور کذا فی شرفنامه .

**بَنَارْنج** { فتح نون اول وراء مهمله وسکون نون ثانیله بمعنی شبان یعنی چوبان .

**بَنَانْج** { فتح نونین ایله قومه عورت بر آدمك ایکی عورتی اوله بر برینه بنانج دیرلر عربیده ضره دیرلر :

بيت

بقا نسازد باخصم شیخ ابواسحق
بدان صفت که نسازد بنانج پیش بنانج

شمس فخری

بيت

بودهٔ پیش بده ساله بنانج زن من
کدخدای جلب خویش ومرا کدبانو

حکیم سوزنی

## مع الجیم الفارسی

**بَازِنْج** { کسر زاء معجمه وسکون یای تحتانی ونونله اطفال ایچون اغاجه ایپ بغلیوب ایتدکلری صالنجق که بادپیچ وبازنج وبازنج ووازنج دخی دیرلر زبان نخجوانیده چملول وعربیده اورجوحه دیرلر :

مصراع

چو زنکبانی که بر بازنیچ بازیکر

ابو المثل

ودخی اورك وهلو وهلوچین دخی دیرلر

**بَانُوچ** { ضم نون وواو معروفله بمعنی بازنیچ مرقوم .

طارمی ازسرای تست فلك
منطقه ریسمان بانوچ است

قرالاوی

**بَخْج** { سکون خاء معجمه ایله اوچ معنایه‌در اول اورمق ایله یاصیلنمش نسنه‌یه درلر :

بيت

اکر برسر مردزد درنبرد
سروقامتش برزمین بخج کرد

شمس فخری

ثانی حصر اولوب صقلمش نسنه ثالث زاج سیاه .

**بَخِیچ** { کسر خاء معجمه وسکون یای تحتانیله بخج مرقوم معناسنه :

بيت

روز پیکار شیخ ابواسحق
مغز دشمن بکرز بخج شود

شمس فخری

**بَدِیج** { کسر دال مهله وسکون یای تحتانیله هلیلج دیدکاری دارویه دیرلر .

**بَرْخَج** { سکون راء وفتح خاء معجمه ایله بمعنی فرخج یعنی زشت وکریه .

**بَرْخَفْچ و بَرْخَفَنْچ** { کلاهما بسکون الراء المهمتین وفتح الخاء بمعنی کرانی وثقل خواب یعنی اویقوده اغرباصمق عربیده اکابوس دیرلر سببی بودرکه عروق شریانده جریان دمك وقوفندن عارض اولور برحالتدر بعض خیالات کوربنور :

بيت

چنان درخواب شد ظلم ازنهیبش
که پنداری وراپکرفت برخفچ

شمس فخری

بو معنایه اغاجی دیمشدر :

بيت

بوصال تومن ایمن بدم ازمکر جهان
تا فراق آمد وبکرفت چوبر خفچ مرا

**بَرْفَنْج** { خاء معجمه‌دن مقدم فایله ده کابوس معناسنه مرویدر .

بَسِیچ { کسر سین مهمله وسکون یای تحتانیله درت معنایه‌در اول تدارك مهمات معناسنه :

بیت

بسیچ سفر کردم اندر نفس
بیابان کرفتم چو مرغ ازقفس
شیخ سعدی

بومعنایه :

بیت

بخیل وعدهٔ لشکر چه حاجتست اورا
که‌ملك کیرئ اورا خدای کرد بسیچ
شمس فخری

ثانی بمعنی ساخته وپرداخته وآماده شده :

بیت

نیامد درنك اندرین کار هیچ
کجا آمد آسانی اندر بسیچ
حکیم فردوسی

ثالث ساختن لفظندن صیغهٔ امر اولور بساز معناسنه :

بیت

بدو کفت روزی میندیش هیچ
اکر هوشیاری ورفتن بسیچ
حکیم فردوسی

رابع معنای مزبورده اسم فاعل اولور سازکار کننده معناسنه :

ترازوی کردون کردش بسیچ
نماند ونماند بسنجیده هیچ

بَفْچ { سکون فایله سویلرکن آغزدن توکروك صاچلمق :

بیت

بتك میرفت وخون ازدیده میریخت
چنان آب ازدهان وقت سخن بفچ

بَلاْج { فتح لامله حصیر ایتدکلری اوت که لوخ ولخ دخی دیرلر کذافی فرهنك جهانکیری .

بَلْخَنْج { سکون لام وفتح خاء معجمه ایله زاج سیاه که بز وجامه بویارلر .

بَلُوچ { ضم لام وواو معروفله برقوم حرامی اسمیدر مرور ایام وکثرت استعمال الله مطلق حرامی نامیدر .

بُوچ { سکون واوایله بمعنی کرفرو خود نمایی که بوش دخی دیرلر بیرهرات خواجه عبدالله انصاری قدس سره طبقات نام کتابنده بیوررکه :
جنید متمکن بودواورا بوچ وبوش نبوده

## مع الخاء المعجمه

باْخ { بوزن کاخ درت معنایه کاور اول بمعنی زیبایی وحسن جمال :

بیت

نکردی چرا عاشقان دل فراخ
خدا آفریده ترا حسن وباخ
ابوالمعانی

ثانی سیم وزر ناسره یعنی کچمز اقچه والتون :

بیت

سرشکم مکر بوده‌است کمعیار
قبولش نکردند چون نقره باخ
وله

ثالث ایلچی وقاصد معناسنه :

بیت

نشسته شه آن عز ودولت بکاخ
درآندم بخدمت رسیدست باخ
میر نظمی

رابع بمعنی دون همتی قریع الدهر :

مصراع

همه راهمت باخ وهمه درراه بساخ

بَخْ { اوچ معنایه‌در اول کوزده اولان چرك که چبق دیرلر :

بیت

زبسکه خون رود ازچشم خصم شاه جهان
همیشه برمژه اش خشك چون بسودن بخ
شمس فخری

ثانی شطرنج ثالث زهی دیمکدر تحسین معناسنه کاهی مکرر استعمال ایدوب بخ بخ دیرلر .

تحسين ايچون زهى زهى نيكانيكا معناسنه استاد نظملرنده چوق واقع اولور :

بيت

بخ بخ اى دين محمد كزكمال رفعتش
استوار اجماع ابرار واخلا ساخته
مولانا نظيرىٔ نيشابورى

**برچخ** { سكون راء مهمله وفتح جيم فارسيله كوچك نيزه اكثر هندوستان خلقى قوللنور برچه دخى ديرلر :

بيت

از خنجر دودويه سه كشور كرفتنش
وز برچخ سه پايه دو سلطان شكستنش
حكيم خاقانى

**برخ** { سكون راء مهمله ايله بش معنايه در اول برمقدار يعنى برجمدن برمقدارى هرنه اولورسه تركيده براز ديدكارى معنايه :

بيت

برخى ازعمر كرامى صرف كرد
تا زباغ آرزو بشكفت ورد
شاعر

ثانى فرهنك جهانكيريده برق معناسنه مرويدر ثالث چقور يركه يغموردن وسيلدن صو ايركلش اوله كه تاراب دخى ديرلر رابع ادات الفضلاده بمعنى ماهر مسطوردر خامس نسخهٔ نعمة الله ده بمعنى خانهٔ سفلى منقولدر وضم بايله شبنم معناسنه در .

**بساخ** { فتح سين مهمله ايله بمعنى فتنه وفساد:

بيت

همه راهمت باخ وهمه درراه بساخ
همه را كون فراخ وهمه راروزى تنك
قريع الدهر

**بلخ** { سكون لامله ايكى معنايه در اول آوانهٔ شراب وآلات بزم يعنى صراحى وساغر وغيرها :

بيت

بهاى ياسمن وجكرى فرست امروز
كه دوستيم دوبلخ شراب داد انواز
حكيم سوزنى

ثانى ماوراء النهرده واقع برشهر معظم ومشهوردر علما وفضلا ومشايخى چوق اولدوغندن قبة الاسلام ديرلر نهر جيحون ايكى فرسخ مقدارى قريب محلدن جارى اولور برامكه اول شهردندر

**بيدخ** { سكون ياى تحتانى وفتح دال مهمله ايله اسب تندوجنك آور :

بيت

همه نيزه داران وبيدخ سوار
بجان جنكجو شيروبه شكار
ميرنظمى

## — مع الدال المهمله —

**باد** { اون برمعنايه كلور اول عناصر اربعه دن هوانك آديدركه معلوم ومعروفدر ثانى فرهنك جهانكيريده برفرشته اسميدركه تزويج اوزرينه موكلدر روزبادك تدبير امور ومصالحى اكا متعلقدر ثالث هرماه شمسينك يكرمى ايكنجى كونى اسميدر اول كونده آته سواراولق ويكى اثواب كيمك ويچمك واحبا ودوستان زيارت ايتمك مناسبدر :

بيت

فلك داد هر آب اورا بباد
بهنكام آبانمه وروز باد
زرآتشت بهرام

بيت

هميشه تابود ازپيش رس مهر وسروش
چنانكه ازپس بهرام رام باشد وباد
استاد رافعى

رابع بمعنى تابود جوهرى ديمشدر :

بيت

روز وصالم بادشد بيت فراق آبادشد
دادم بيداد شد كشته خرابم كارازان

خامس سخن معناسندن کنایه‌در :

بيت

تو داده شعاری بمن ویافته شعری
این یافته جاویدی وآن داده فنایی
من لفج پر ازبادازین کوی بدان کوی
و زخلعت تونزدهمه شبکر سرایی
حکیم سنایی

سادس آه دیمکدر :

بيت

بره کربلا بیستادی
برکشیدی زدرددل بادی
حکیم سنایی

بادی کشید یعنی آهی کشید سابع تندو تیز معناسنه :

بيت

بکفت این وبس یورکین بادکرد
سبکدست زی کرز پولاد کرد
حکیم اسدی

ثامن بمعنی مدح وثنا وتعریف :

بيت

کرکند بلبل بالحان درمراو را باد چیست
باداصل اوخدای عرش درقرآن کند
حکیم قطران اموی

تاسع نام کنج کیخسروکه خزینهٔ سبعه سندن برخزینه دربادآورد دخی دیرلر تفصیلی کنج باد آورد ذیلنده ذکر اولنور عاشر نخوت وکبر وخود بینی معناسنه :

بيت

هفت اختربی آبرا کزخاکیان خون میخورند
هم آب برآتش زنم هم پادشاهان بشکنم
حضرت مولانا قدس سره

حادی عشر باد لفظندن مختصر دراولسون معناسنه :

بيت

جبین بخت مرا خاکروب هردرکاه
زمانه ساخت که روی زمانه بادسیاه
طالب آملی

**بادْآباد** { هرنه اولورسه اولسون دیمکدر مابینده‌اولان الف مقابله ومساوات ایچوندر :

بيت

هرچه باد آباد حرفی چند میکویم بتو
غایتش زین وصل ناچسبان مرامهجوردار
شاعر

**بادْآوَرْدْ** { درت معنایه‌در اول ترکیده چاقردکنی دیدکاری‌که فصل خریفده اولور هوا اسدکجه یرندن قوپوب روزکار اوکنه دوشوب کیدر عربیده شوکة البیضا دیرلر ثانی خسرو پرویزك یدی خزینه‌سندن برخزینه‌نك آدیدر کنج بادآورددیرلر تفصیلی کنج بادآورد ذیلنده ذکر اولنور واستعاره طریقیله بادهوادن بلاسی وتعب آن حاصل‌اولان ماله دیرلر بوایکی معنایه :

بيت

کربکرد کنج بادآورد کردم فی المثل
آن زبختم خاربادآورد کردد درزمان
استاد منجیك

مثال معنی ثانی :

بيت

ریزی ازدرددل تو با شددرد
خاك برروی کنج بادآورد
عماد فقیه

ثالث واسط نام‌شهر قربنده برموضع اسمیدر رابع موسقیده برنوانك آدیدر کنج بادآورد دخی دیرلر .

**بادْبُرُوْدْ** { سکون دال وراء مهملتین وضم باء موحده ایله بادبروت مرقوم معناسنه‌که معجب ومتکبر دیمکدر .

**بادْغَدْ و بادْغَنْدْ** { کلاهما بسکون الدال المهمله وفتح الغین المعجمه بادکیر وخانهٔ تابستانی :

بيت

ازآتش حرص وحسدای خاکسار ا بکند
بربادداد خویش را پیوسته همچو بادغند
شاعر

**بادْغَرْد** { سکون دال وراء مهملتين وفتح غين معجمه ايله خانهٔ تابستانى وبادكيرو يازه مخصوص اولان اوولايت عجمده ياز اولرنده ديار رومده اولان بادكير كبى دكلدر برديوارى تمام كمر ايدوب سقفنه بادكير قورلر كذا فى الصحاح ومجمع الفرس بو معنايه :

بيت

خوش آن جاى كاشانه وباد غرد
بد واندرون شادى ونوش خرد
ابو شكور

كاشانه قيش اوينه ديرلر .

**بادْ كِرْد** { سكون دال وراء مهملتين وفتح وفتح كاف فارسيله تركيده قاصرغه وعربيده زيعه ديرلر فتح زاء معجمه ايله

بيت

شده چشمها تيره كرد ازنبرد
كه خيزد زباى سمند بادكرد
مير نظمى

**بادْ كَنْد** { سكون دال مهمله ونون وفتح كافله تركيده دبه ديرلر خصيتنده واقع برعلتدر اچنه ماده اينوب شيشيرر :

بيت

به پشتى تو درخانهٔ بادكند
كجا سازكارت شودزن به بند
استاد لطيفى

بعض نسخه ده علت قولنج واقعدر تعريفنده هو الذى انتفخت خصتيه مسطوردر .

**بادِيدْ** { كسر دال مهمله وسكون ياى تحتانيله بمعنى بديد يعنى ظاهر ونمايان .

**بارِبَدْ** { سكون راء مهمله وضم باء موحده ايله مطرب معناسنه در :

بيت

اى شهنشاه جهان خسرو شيرين حركات
مجلس بزم ترازهره كند باربدى
شمس فخرى

وخسرو پرويزك صاحب مخترع الحان برمشهور مطربيدر خصوصا منبور مطرب شيرازمضافاتندن چهرم نام قريه دندر علم موسقيده فريد عصر ونادر دوران سرود ومسجع آنك اختراعيدر:

بيت

كرش شيرين نخوانى باربدهست
وكرجان نيست يارى كالبد هست
ميرخسرو

بيت

بشاخهاى سمن مرغكان باغ پرست
بلحن باربدى بر كشيده اند آهنك
حكيم ارزقى

بيت

روان بزركان زخود شادكن
زپرويز وازباربد يادكن
خواجه حافظ

**بازْداْدْ** { سكون راء وفتح دال مهملتين ايله اجازت ويرمك وحاجب معناسنه كه دخول مجالس كباره پول ويردوكيچون تسميه اولنمشدر .

بيت

توباردادى هرخسى من مردم ازغيرت بسى
يكباره ميرد هركسى بيچاره جاى بارها
مولانا جامى

**بارُوْدْ** { ضم راء مهمله وواو معروفله كوهرچله وكوكرد وسكوت كومرى ايله دوكوب آميخته ايدوب طوب وتوفنك اتارلر تركيده باروت ديرلر .

**بازْخَمِيدْ** { سكون زا وفتح خاء معجمتين وكسر ميمله بركمسنه بر شخصه طعن ايله ياخود توبيخ وسرزنشله اندن حكايت ايلدى معناسنه :

بيت

باجنون عشق چون جوش وخروشم ديده اند
بازخيدى كرده اند ازساده لوحيهاى خويش
ابو المعانى

**بازْسَفِيدْ** { كسر زاء معجمه ايله بياض چاقر طوغان كه تركيده طويغون

بيت

باز سفيد آفت طاوس وقاز
چرخ كروبسته شود چشم باز
شاعر

چرخ اسكفلى طوغاندر .

**بازوبند** { معروف هيكل وحرزكه بعض ادعيه يازوب ايچينه قويوب قوله باغلرلر .

**باشد** { فتح شين معجمه ايله تمنى وترجى معناسنه مثاله محتاج دكلدر .

**بالاد** { فتح لامله اسب جنيب تركيده يدك آت ديرلر :

بيت

شهنشهى كه كشد بخت درهوا كب او
چو نقره خنك سمندفلك دوصد بالاد
شمس فخرى

**بالواد** { سكون لام وفتح واو ايله ابابيل قوشيدر .

**بالود** { ضم لام وواو معروفله عربيده نمو ديدكلرى معنايه كه بيومك وايرى اولمق باليدن‌دن اسم مصدردر :

بيت

اين نسب پيوسته اورا بوده است
كرشهنشاهان مه بالوده است
حضرت مولانا قدس سره

**باليد** { كسر لام وسكون ياى تحتانى ايله نمو كرد وافزود يعنى بيودى وآرتدى معناسنه :

بيت

ايراندرميان شلوارم
پيرهن پيرهن همى باليد
رشيد الدين وطواط

ودخى چارق كه شمم دخى ديرلر :

بيت

ازخرو باليد انجام رسيدم كه همى
موزهٔ چينىٔ توخواهم واسب تازى
استادرودكى

**بامداد** { سكون ميم وفتح دال مهمله ايله صباح وقتى كه صبح صادقدر اما مطلق صباح ديمكدر كاهى صبح كاذب صبح صادق مراد ايدينوب بامدادان ديرلر مثال اول :

بيت

اختر سرسبز مكر بامداد
كفت زمين را كه سرت سبز باد
حكيم اسدى

**بامشاد** { برمطرب اسميدر كه باربد كبى خنيا كرلكده بى مثل وبى نظير ايدى :

بيت

بلبل باغى بباغ دوش نوايى بزد
خوبتراز باربد نيكتراز بامشاد
منوچهرى .

**باورد** { فتح واو وسكون راء مهمله ايله بيورد كبى برشهر اسميدر وبر مبارز ناميدر :

**بايد** { بايستن لفظندن مضارعدر كرك معناسنه :

بيت

جه مى بايد ازضعف حالم كريست
كه كرمن ضعيفم پناهم قويست
شيخ سعدى

**بخجد** { سكون خاء وفتح جيمله بمعنى ريم آهن يعنى دمور بوقى عربيده خبث الحديد ديرلر :

بيت

كر آهنكران شكرجود توكويند
بكوه هردرون زره شود جمله بخجد
شمس فخرى

**بخرد** { كسر خاء معجمه وفتح راء مهمله ايله عاقل ومدبر وصاحب رأى وتدبير ديمكدر :

بيت

جو شد چار ساله ورا روزوشب
به بخرد سپردش برای ادب
استاد لطيفى

**بَخْسانْدْ** { سكون خأ معجمه وفتح سين مهمله ونونله اسم فاعلدر اريدر ودخى حرارتدن بوزيلور :

بيت

كفركه كبريت دوزخ اوست بست
بين كه مى بخساند اورا اين نفس
حضرت مولانا قدس سره

**بَخْسِيدْ** { سكون خاء معجمه وياى تحتانى وكسر سين مهمله ايله فعل ماضيدر اريدى وبوزلدى ودخى برنسنه قزمغله بوزلدى وچين اولدى ديمكدر :

بيت

مخالف ارچه كه خودرا چوسنك مى پنداشت
زتاب آتش تيغش چو موم شد بخسيد
شمس فخرى

**بَدْ** { مقابلى نيكدر يرامز معناسنه عربيده ردى ديرلر بعض تركيبلره صفت ايدوب بدنژاد وبدزبان ومثل ذلك ودخى بر معناسى ركوى نيم سوخته وزياده كهنه وآشنمش وسورنمش نسنه‌لره ديرلر .

**بَدْپَسَنْدْ** { يعنى مشكل پسند هرنسنه‌يى بكنمز معناسنه :

بيت

سخنانش رابرديده همى نقش كنند
بدپسندان همه بصره وآن بغداد
استاد فرخى

**بَدَرْآيَدْ** { فتح دال وسكون راء مهملتين ايله لفظ مركبدر حرف ياودر وآيدن كه معناسى قپويه كاور وبر معناسى دخى طشره كاور وبر معناسيده قادر اولور ديمكدر :

بيت

ازدست وزبان كه برآيد
كزعهدهٔ شكرش بدرآيد
شيخ سعدى

**بَدْرِبُلَنْدْ** { يعنى ماه تمام آيك تمام بدر اولماسندن عبارتدر :

بيت

درشب تاريك هجران كلبهٔ احزان ما
كى بود يارب ضيابخشايد ان بدربلند
ابو المعانى

**بَدْكُنْدْ** { سكون دال مهمله وفتح كاف ونون ساكنه ايله رشوت معناسنه :

قطعه

دختر ابكار من درمدح شاه
هست عذرا يست بى شبهت غريد
تابه بيند يكنظر رخسار شاه
روح قدسى جان به بدكند آوريد
شمس فخرى

**بَدْنِژادْ** { بداصل وبدنهاد معناسنه :

بيت

بدوكفت بيژن كه اى بدنژاد
كه چون توپرستاركس رامباد
حكيم فردوسى

**بَدْنَهادْ** { يعنى بدخلقت نهاد اصل خلقت معناسنه در .

**بَدِيدْ** { كسر دال مهمله ايله ظاهر وهويدا وآشكار :

بيت

چون در وآثار دوستى شد بديد
كفت يكدم سركذشت من شنيد
حضرت مولانا قدس سره
جغتاى لساننده بيلكورماك ديرلر :

بيت

انداق اطيفد وورتنى كيم ايجسا جاى
باوورتنى داقورساغيغا تيكر وبيلكوروب
مير عليشير

**بَرآرْدْ** { سكون راء مهملهٔ اولى وفتح ثانيه ايله بمعنى زيبد يعنى براشور :

بيت

يقين تاج شاهى ازوزين كيرد
حقيقت وراتخت شاهى برآرد
شمس فخرى

وبرمعناسی کتورر دیمکدر .

**بَرآزد** { فتح راء مهمله وزاء معجمه ایله بمعنی زیبد :

بیت

می برآرد تراکه سیمبری
ترك شیرین زبان سیمبری
خلاق المعانی

**بَرْبَدْ** { سکون راء مهمله وفتح باء موحده ایله ایکی معنایه‌در اول نام ولایت

نیمروزکه سیستان دیمکله مشهوردر ثانی مخفف باربددرکه ذکری مرور ایلدی .

**بَرْبُلَنْد** { سکون راء مهمله وضم باء موحده ایله مکان‌رفیع وجای‌عالی‌معناسنه :

بیت

بعقل وفکر نظرهم نمیرسد اورا
رفیع مرتبه وبربلند جاهت را
ابوالمعانی

**بَرْبَنْد** { سکون راء مهمله وفتح باء ونون ساکنه ایله عورات سینه‌لرینه

بغلادقلری انجو والتون ولعل وزمرد ایله دوزلمش نسنه ناز رنك دخی دیرلر عربیده لبیب دیدکاری در .

**بَرْد** { بوزن سرد صحاحین وفرهنك‌جهانکیریده وبجمع‌الفرسده یولدن صاول دیمك

دیمك معناسنه مسطوردر بومعنایه :

بیت

سپهبد برآشفت وکفت ازنبرد
مراچرخ کردان نکویدکه برد
حکیم فردوسی

بیت

مسرع حکم توصد بار فزون
چرخ‌را کفته بود کرده برد
حکیم انوری

**بُرْدابُرْد و بُرْدبُرْد** { کلاهابمعنی‌بردمرقوم

بیت

روزدار کیروبردابرد میدان مبرد
هرغلام شه‌بمردی همنبردزال باد
حضرت مولانا قدس سره

بیت

همت سبك مدارکه باهمت شکرف
چاوش پادشاه براندکه برد برد
حکیم سوزنی

مصدری بردیدن اولور وبعض فرهنکده بمعنی سنك منقولدر .

**بَرْدَمِید** { سکون راء وفتح دال مهملتین وکسر میمله اوچ معنایه‌در اول

ظاهر اولدی ثانی سبزه ودرخت بتدی ثالث غضبناك اولدی معناسنه‌درکه بومعنایه :

بیت

چورستم بیامد سپهبد شنید
زدریای آتش زکین بردمید
حکیم فردوسی

**بَرْرَسِید** { بمعنی پرسید یعنی سؤال‌ایلدی :

بیت

چون دروآثار مستی شدبدید
یك‌مرید اورا ازاندم بررسید
حضرت مولانا قدس سره

**بَرْفَنْد** { سکون راء مهمله ونون وفتح فایله بمعنی لشکر :

بیت

چوامد سپهبد بدامان کوه
درآنجا بد یدند برفندانبوه
میرنظمی

ودخی سخن مقبول وجای عمیق معناسنه‌در .

**بَرْكِ بِید** { سکود یپراغنه مشابه برنوع دمرندر :

بیت

بدی کرخود بدی دیو سفیدی
به پیش برك بیدش برك بیدی
شیخ نظامی

بیت

کشت رعنایان بود درزیر بید وبای کل
بوستان شیرمردان برك بید خنجرست
امیر خسرو

بومعناده بید برك دخی دیرلر :

بیت

کر آری بخروارها درع وترك
کجا باشدت برك یك بید برك

شیخ نظامی

**بَرْمَخِید** { سکون راءمهمله وفتح میم وکسر خاء معجمه ایله بمعنی فرزندعاق یعنی والدینه عاصی ولد :

بیت

مراورایکی بر مخید پسر
زمهرجهان بدبدرکینه‌ور

ابوشکر

**بَرْکَنْد** { سکون راء مهمله ونون وفتح کافله بمعنی ازبیخ برآورد یرندن قوپاردی دیمکدی :

**پَرَنْد** { فتح راء مهمله وسکون نونله قلیج جوهری که کسرتین ایله برند وفرند دخی دیرلر :

بیت

بیندا خب تیغی برند آورش
همیخواست ازتن کسستن سرش

حکیم فردوسی

**بَرْنَیامَدْ** { فعل ماضی منفی در ایکی معنایه اول باشه چقمدی معناسنه :

بیت

ابلهیست ازجهان امیدواری
برنیامد زهیچکس یاری

میر نظمی

ثانی حقندن کلدی دیمکدر .

**بَرْنَیایَد** { فعل مضارعدر اوچ معنایه اول کلمز یعنی ظاهر اولمز دیمکدر :

بیت

عاشقان کشتکان معشوقند
بر نیاید زکشتکان آواز

شیخ سعدی

ثانی زمان مرور ایتمز ثالث باشه چقمز دیمکدر :

بیت

چنین کردی که دلخواهت برآید
همین دانم که کارت برنیاید

ابوالمعانی

**بَرُود** { ضم راء مهمله وواو معروفله احمد بن اسمعیل مشکلاتده شانه که درکنند نقل ایلمش .

**بَرُوفُرُود** { ضم رائین مهملتین وفا وواو معروفله بمعنی فراز ونشیب وزیرو بالا :

بیت

چون بود درست کاروبارت
بندیش زبرو فرود کارت

شیخ نظامی

**بَرُومَنْد** { ضم راء مهمله وواو معروف وفتح میم وسکون نونله اصناف ثلثه‌ده استعمال اولنور برتعبیردر مثلا انسانده دولتلو وسرمایه‌لو وغنی ومالدار واصحاب جاه واجلال ووسعت رزق ومرفه الحال دیمکدر وحیواناتده قوی الاعضا وصحیح البدن وفربه وتوانا و نباتاتده فیض ولطافت ونشوونما وطراوت معناسنه در :

بیت

خدیو خرد مند وفرخ نژاد
که شاخ امیدش بر ومند باد

شیخ سعدی

مثنوی

برومند بادآن کرامی درخت
که درسایۀ اوتوان بردرخت
که ازمیوه آرایش خوان‌دهد
که ازسایه آسایش جان دهد

وله

**بَرْهُود** { سکون راء مهمله وضم ها وواو معروفله ایکی معنایه‌در اول بیهوده سوز ثانی حرارت آتشدن اثوابك رنکی متغیر اولوب صرارمق مثال معنیٔ اول :

بيت

جونرم كويم باتو مرا درشت مكو
مسوز دست جز آنرا كه مر ترا برهور
ناصر خسرو

مثال معنىٔ ثانى

بيت

جكر نخواهم برهود من بباده چنانك
ترا روان دل ازعشق آن كمين برهود
ابوشكور

**بَرِيدْ** { كسر راء مهمله وسكون ياى تحتانيه ايله قاصد معناسنه‌در :

بيت

ناكهان ظاهر شد ان جانب بريد
كش پيام دوست دركوشم رسيد
شاعر

عربيده اون ايكى فرسخ يره ديرلر .

**بَزْماوَرْدْ** { سكون زاء معجمه وراء مهمله ايله ات وتره وخايكينه كه يوفقه اتمكه صاروب يوله كوتوررلر اكا عرفده نواله ديرلر كذافى مجمع الفرس .

**بَساوَنْدْ** { فتح سين مهمله وواو وسكون نونله قافيهٔ شعر وغزل :

بيت

همه ياد وهمه خام وهمه سسـ
معانى باژ كونه تابسـ

**بَسَنْدْ** { فتح سين مهمله و بمعنى كافى وتمام :

بيت

بسندست اينكه زلف اندر بنا كوش علم كيرد
مفر ما غمزهٔ خونريز را كز خط حشم كيرد
امير خسرو

**بَغْداذْ** { مشهور شهردر عراق عربده واقع حضرت امام اعظم وهمام اكرم ابى حنيفة رضى الله تعالى عنه حضرتلرينك مرقد متبركه‌سى خارج شهرده نهر شطه قريب يرده واقع وقارشو يقاده امام موسى كاظم رضى الله عنه حضرتلرينك مرقد شريفى اولدخى كنار دجله‌ده واقعدر . وداخل شهرده قرا كو قبويه قريب حضرت شيخ الشيوخ عبدالقادر كيلانى قدس سره العزيز حضرتلرينك مزار متبرك عظيم استانه دروآق قبو داخلنده شيخ شهاب الدين سهروردى قدس سره العزيزك مزار شريفى وقارشوده‌كى قوشلر قلعه‌سى ديمكله معروفدر حضرت شيخ معروف كرخى وجنيد بغدادى وداود طائى وحسين بن منصور حلاج وبهلول دانا قدس الله اسرارهم مزار شريفلرى بونلردن ماعدا بيحد وبى قياس اوليا شهر ايچنده شيخ محمد وشيخ الوترى ابوالحسن قدورى وبونلر امثالى مشايخ عظام واعزهٔ كرام مدفونلردركه حسابلرين جناب الله جل ذكره بيلور بوسببدن برج اوليا ديونام قومشلر ودارالسلام دخى ديرلر قديم زمانده شهر قارشو قوشلـ
يرنده ايمش خلفاء عباسيوندن ا
الدوانقى حاليا شهر اولا
وايچ قلعه بنا ايد
اولمش غا
مر

بيت

در حمله از تكاور دشمن جدا كند
كيمخت را بناخچ وشش مهره از بغند
حكيم سوزنى

بر معناسى دخى بعض نسخه ده جست وجودر :

بيت

دوستى را بيغرض هر كز نمى يابم اثر
در جهان چندانكه كردم ديدنش سعى وبغند
ابو المعانى

**بَلاذ** { بوزن كساد بمعنى ناستوده يعنى مذموم ونا مقبول :

بيت

در جهان ماند هميشه نامراد
هر كه قول وفعل او باشد بلاد
مير نظمى

**بَلاشْجِرْد** { فتح لام وسكون شين معجمه وراء مهمله وكسر جيمله مرو شهرندن درت فرسخ بعيد يرده واقع بر قريه اسميدر زمان جاهليتده بلاشر نام بر كمسنه بنا ايلمش. كذافى مجمع الفرس.

**بَلَدْ** { فتح لامله قولاغوز معناسنه نابلد يولسز ديك اولور :

بيت

اين نابلد ان كوى دانش
پرسندز من نشان معنى
حكيم شفائى

عربيده شهر ديمكدر .

**بَلَنْد** { فتح لام وسكون نونله قپو وپنجره چارچوبه سنك اوست اغاجى معناسنه عربيده اسكفه ديرلر :

بيت

از هيبت اين كند بدر خارجى ظر
بفتد بر آستان در خارجى بلند
حكيم سوزنى

**بَلْياد** { سكون لام وفتح ياى تحتانى ايله جامهٔ ساده معناسه در كذافى مجمع الفرس .

**بنام ايزد وبنام ميزد** { بر كلمه در قسم قصد او لنديقده ايراد ايدرلر ودخى محل تعجبده استعمال ايدرلر ودخى طوبى له معناسنه ده مرويدر :

بيت

چونت آراست اى غلام ايزد
چشم بد دوروه بنام ايزد
حكيم سنايى

**بَنْد** { سكون نونله يكرمى درت معنايه كاور اول مفصل عضوكه بند كشاده ديرلر :

بيت

عاقبت بكسلد چو بند از بند
بند بند مرا بخود پيوند
مولانا هلالى

ثانى مجرم اياغنه اوردقلرى زنجيره ديرلر. ثالث صندوق وسپت قپاقلرينه وقاپو وپنجره ودولاب قنادلرينه ميخلادقلرى دمير :

بيت

طبع خواهد تا كشد از عقل كين
عقل برنفس است بند آهنين
حضرت مولانا قدس سره

رابع قفل معناسنه :

بيت

امان درزمانش بحدى رسيد
كه منسوخ شد رسم بندوكليد
استاد فرخى

خامس مكر وحيله :

بيت

همه به تنبل وبند است باز كشتن او
شريك نوش اميغست روى زراندود
استادرودكى

بيت

نهادم ترانام دستان زند
كه باتو پدر كرده دستان وبند
حكيم فردوسى

بيت

همه افسانه وافسون وبندست
بجان خواجه كاينهار يشخندست
صاحب كاشن راز

سادس زرق وفريب :

بيت

همه بند ونيرنكت ازرنك برد
دلارام نكرفت كامت سپرد
حكيم فردوسى

سابع عهدويمين :

بيت

زبس بند وسوكند وايمان تو
همى نكذرم من زپيمان تو
حكيم فردوسى

ثامن غم وغصه يه ديرلر :

بيت

بيامد چنين تالب هير مند
همه اب پر ازباد ودل پر زبند
وله

تاسع كره وعقده معناسنه :

بيت

اى قلمت بند روز كار كشاده
راى ترادست اختيار كشاده
سيف اسفرنكى

عاشر صو اوكنه بغلدقلرى سدكه بوستان وباغچه صوارمق ايچون ودكرمان بندى دخى آندندر حادى عشر خيال وملاحظه معناسنه مثلا فلان دربند سفراست وياخود فلان دربند آزار فلانست ديرلر على هذا القياس ثانى عشر توقع واميد معناسنه بوايكى معناده فرقلرى دقيقدر :

بيت

ملك اقليمى بكيرد پادشاه
همچنان دربند اقليم دكر
شيخ سعدى

ثالث عشر كمربند وميان بند قوشاق وقلچ وتركش باغى وامثالى نسنه لره ديرلر :

بيت

زكلك ودست تودردست ملك ودين رمحست
جكر شكاف چو تيغ وكهر نكار چو بند
ضياءالدين فارسى

رابع عشر قبا ويكتنه باغلرىكه ايليك ودوكمه يرينه ايدرلر اعجام قفتان وبالاپوشلرينه دوكمه ديكميوب بند ايدرلر :

بيت

زنهار كه آن بند قباچست مبنديد
كزنازكيش بخيه براندام بر آيد
ميرخسرو

خامس عشر ريسمان وطناب وامثالى نسنه لر :

بيت

باز فروريخت عشق ازدرو ديوار من
باز بدريد بند اشتركين دار من
حضرت مولانا قدس سره

سادس عشر ترجيع وتركيب بيتنه ديرلركه بر قافيه ده برقاچ بيتدنصكره آخر قافيه ده بر بيت ايراد ايدرلر اول بيت هر بندده تكرار كاورسه ترجيع بند دينلور تكرار اولمزسه تركيب بند ديرلر سابع عشر بستن لفظندن صيغهٔ امر اولور :

بيت

نيست خنكى بر آزرده چو سوق
اين سخن را بند بر كردن چو طوق
حضرت سلطان ولد

ثامن عشر بمعنى كرويدن رهن :

بيت

کرتو خواهی فیض ازپیر مغان
خرقه وتسبیح کن بند شراب

ابوالمعانی

تاسع عشر کورشجی اویونی نتکم شیخ سعدی کلستانده برحکایه‌ده دیر: « یکی درصنعت کشتی کرفتن بر سرآمده بودو سیصد وشصت بند فاخر درین علم بدانستی وهرروز بنوع دیکر کشتی کرفتی مکر کوشهٔ خاطرش به یکی ازشاکردان میلی داشت سیصد وپنجاه ونه بندش آموخت مکریك بندکه در تعلیم آن دفع انداختی وتهاون کردی . »

عشرین برجفت اوکوزه دیرلرکه جفت سورمك وآرابه چکمك ایچون اوله الواحد والعشرین طومار کاغده دیرلر الثانی والعشرین دار الحربدن اسیر طوتمق الثالث والعشرین بچاق وورسق وامثالینك باغی که بیله طاقلور الرابع والعشرین جایلاق که اکاغلیواج وغلیواژ وجوزه لواد وچنکلاهی دخی دیرلر عربیده مذکور معنالرك بعضیلرینه قید دیرلرباغ اطلاق اولنان معنالرده باغلمق معناسنه جغتایده ایلماك دیرلر بند ایتمك واپاشدرمق محلنده اماا کثریا حاصل بالمصدر اطلاق اولنور نتکم :

بيت

ملائیك دام زلفیدین قوتولماس وه قوتولغایمو
حزین کونکلوم قوشیغا ایلاسا اول حلقه دین ایلماك

میر علیشیر

**بَنْدْ کُشادْ** { سکون نون وکاف وفتح دال مهمله وشین معجمه ایله مفاصل اعضا ویوغون ویومری اولان نسنه‌لره دیرلر .

**بَوارِدْ** { فتح واو وکسر راء مهمله ایله برنوع طعامدر که سرکه ایله بکمزی قینادوب ایچنه اتمك قویوب تناول ایدرلر .

**بَهْرَه مَنْدْ** { بهره ایله مند دن مرکبدر قصدونصیب ومندادات نسبتدرکه حصه‌لو ونصیبلو دیمك اولور :

بيت

در جهان ازتو نکشتم بهره مند
بوده اماز لطف دنیا دیده بند

شاعر

**بَیاذْ** { فتح یای تحتانیله بیداری که عربیده یقظه دیرلر اویانقلق معناسنه :

بيت

که افراسیا بش بسر بر نهاد
نبودی جدا اوبخواب وبیاد

حکیم فردوسی

بومعنایه :

بيت

خلدرا بیند بخواب انکوترا بیند بیاد
بخت را بیند بیاد آنکوترا بیند بخواب

میرمعزی

**بِیاغارِیدْ** { فتح یای تحتانی اول وغین معجمه وکسر راء مهمله وسکون یای ثانیله صو ویاخود قان ایله اصلانوب یوغورلمش ودخی نمناك اولمش معناسنه :

بيت

بتیغ غمزه اش هم عرصهٔ خاك
بیاغارید ازخون شهیدان

ابوالمعانی

**بیکَنْد** { سکون یای تحتانی ونون فتح کاف ایله افراسیاب شاهك تختکاهی اولان شهرك آدیدر .

## مع الراء المهمله

**باتَرْ** { کسرتاء مثناة ایله برمبارز پهلوان نامی دروشر فنامه‌ده طورنه اسمی اولدوغی مسطوردر .

**باحُورْ** { ضم حاء مهمله وسکون واوایله نسخهٔ میراز ابراهیمده یاز ایامنده زمیندن چیقان بخاره دیرلر وادات الاضلاده غایت شدت حره دیرلر بیم ایله ماحور دخی دینلور :

بيت

باغ دولت را كه آن آب لعاب كلك تست
بانواى عهد نيسان حاصل باحور باد
حكيم انورى

**باخْتَر** { سكون خاء معجمه وفتح تاء مثناة ايله جانب مغربه ديرلر بعضيلر طرف مشرقدر ديمشلر شمس فخرى معيارده :
باختر مشرق باشد پيش اغلب شعرا از باختر غرض مغرب وازخاور غرض مشرقست ديوب بو بيتى نظم ايلمش :

بيت

خورشيد واررايت صيت وصداى تو
بكرفت تابخاور واز حد باختر
شمس فخرى

هندوشاه صحاحده باختر مشرق وخاور مغربست ديمشدر. بو قولى مؤيد :

بيت

خورشيد راچون بست شد از جانب خاور علم
پيداشد اندر باختر بر آستين شب علم
حكيم لامى

متأخرين خاورى مشرق وباخترى مغرب اتخاذ ايلمشلر در امامتقدمين عكسى اولمق اوزره ديرلر يعنى باختر مشرق وخاور مغرب اوله كذا فى تحفة الاحباب بو معنايى مؤيد :

بيت

چو مهر آورد سوى خاور كريغ
هم از باختر بر زند باز تيغ
حكيم فردوسى

اما حكيم خاقانى خاور مشرق وباختر مغرب اولمق اوزره :

بيت

ماه چون درجيب مغرب برد سر
آفتاب از جانب خاور بزاد
خاقانى

جميع ارباب لغت بو اختلافاتى فصل ايتميوب باخترى كيمى مشرق وكيمى مغربدر ديمشلر استادلر اشعارى مقتضاسنجه .

**باخُورْ** { ضم خاء معجمه ايله فرهنك زفانكويادة ايام تابستانده اون بش كونه ديرلركه غايت هوا كرم اوله .

**باذ آوَرْ** { باد آورد مرقومدن ترخيم اولنمشدر انك معناسيله مترادفدر كذا فى فرهنك جهانكيرى كنج باد آور معناسنه :

بيت

دكر كنج كش نام باد آورست
فراوان دروزيور وكو هراست
حكيم فردوسى

**باذ اَنْجير** { بزوع انجير اغا جيدر كه جميع انواع انجيردن اول انجير ايريشور اكا كاواك وبرباد دخى ديرلر :

بيت

كوزنا با كى زبادانجير بيدانكيختند
كه بخود دارى زبيدانجير عرعر ساختند
حكيم خاقانى

**باذْبارْ** { سكون دال مهمله وفتح باء موحده ايله يلپازه كه عربده مروحه ديرلر بونده كى بار، اشكبار ومشكبارده اولان اولان باركبيدر وصف تركيبى اولور .

**باذْبَرْ** { سكون دال وفتح باء موحده ايله مجالس ومحافلده نفسنى مدح وتعريف ومال وجاهنى خلقه عرض ايدن كمسنه يه ديرلركه عربيده فتح فايله فياش ديرلر :

بيت

لاف زند آنكه زخود بيخبر
كوش منه بر سخن بادبر
مير نظمى

**باذْبُرْ** { سكون دال وضم باء موحده ايله اول مدور نسنه دركه اطفال اغاجدن ياپوب ايب صاروب الدن يره براقدقده فرلنوب دونر اكا كردنا دخى ديرلر كذافى شرفنامه كتاب السامى فى الاساميده باء ثانى يرينه فايله بادفر روايت اولنمشدر نسخهٔ ميرزا ابراهيمده باء فارسيله ضبط اولنمشدر .

**بادخواز** { سکون دال مهمله وفتح خاء معجمه وواو معدوله ایله بمعنی بادخایه یعنی علت فتق که خایه یه اینوب دبه ایدر

**بادخوز** { سکون دال مهمله وضم خا و واو مجهول ایله پنجره معناسنه در امابو قارو پنجره اولمق مناسب در :

بیت

نشسته خانهٔ بالا زر اندود
بهرجانب که چندین بادخور بود
میرنظمی

ودخی هاقوشی معناسنه مرویدرهوایر تعبیری ایله .

**بادداد** { سکون دال اول وفتح ثانیله هیچ انکار وبمعنیٔ برباد ودخی فوت اولمق معناسنه در کذا فی المشکاة .

**بادر** { بمعنی سرخباد که اکاتب دخی دیرلر کذا فی شرفنا .

**بادسار** { سکون دال وفتح سین مهملتین ایله بی حرمت وبی وقار معناسنه :

بیت

فکندی بمردی تن اندر هلاك
نه مردست کان باد سارست باك
حکیم اسدی

ودخی بوش بوغاز ولاف زن :

بیت

نکوید تابرویش نکرم من
نه چون هرژاژخای وبادساری
ناصر خسرو

**بادسر** { سکون دال وفتح سین مهملتین ایله بمعنی معجب وخود بین ومتکبر :

بیت

مرا پیش کاوس بردی نوان
یکی بادسر نامور پهلوان
حکیم فردوسی

**بادغر** { سکون دال مهمله وفتح غین معجمه ایله باد غرد مرقوم کبی هوا ایشلمك ایچون یاز اولرینك سقفندن دلك ایدرلر بارکیر دخی دیرلر :

بیت

که هر که که تیره بکرد دجهان
بسوزد چو دوزخ شود بادغر
خسروانی

بیت

بهر مجلسی کونت ای زشت خر
جو در باغ خانه شدی بادغر
ابوشکور درهزل

**بادفر** { سکون دال مهمله وفتح فایله درت معنایه دراول بمعنی باد برمرقوم که اطفال بر مدور اغاجه ایپ باغلایوب فرلندررلر :

قطعه

چرخ نارنج کون چوبازیچه
درکف هفت طفل جان شکرست
بدوخیط ملون شب روز
درکشاکش بسان بادفرست
حکیم خاقانی

ثانی ایشه قادر اولمیوب لاف وکذاف ایدنه دیرلر ثالث بمعنی خشت بادیعنی بلبزه رابع مکافات بدکه بادافرا دخی دیرلر .

**بادکر** { سکون دال مهمله وفتح کاف فارسیله بادکر مرقوم یعنی قصرغه .

**بادکیر** { سکون دال مهمله ویای تحتانی وکسر کاف فارسیله ترکجه ده دخی بادکیر دیدکلریدر که روزکار کیرمك ایچون یاپیلان پنجره در .

**باده کسار** ضم کاف فارسی وفتح سین مهمله ایله باد نوش دیمکدر :

بیت

نه که از جام شوی باده کسار
داریش برکف دست آبله دار
مولانا جامی

**بادیاز** { سکون دال مهمله وفتح یای تحتانی ایله شکاره تعلیم اولنمش طوغان :

بیت

ربود ست مرغ دلم شیوه کار
که شاهین چشمش شده بادیار
میر نظمی

**باز** { یکرمی یدی معنایه کاور اول نام شریف واسم لطیف خدای تعالی عز اسمه :

بزبان همه دروغ ودغل
دهدت دل که نام باربری
کمال اسمعیل

ثانی بمعنی رخصت عموما اثیرالدین اخسیکتی بو ایکی معنایه دیمشدر :

بیت

تزبانت خمش نکشت ازقول
ندهد بار نطقت ایزد بار

ورخصت مجلس خاص خصوصا :

بیت

ازحشمت جاه تو همی پیش نیاید
نور قمر وشمس بنزدیك تو بی بار
حکیم سنایی

بیت

بیامد برسائل پرده دار
بگفت وبفرمود تاداد بار
حکیم فردوسی

معنای مزبور طالب آملینك بو بیتنده غایت واضحدر :

بیت

معاشران که ببزم تو باری یابند
طراوت گل ورنك بهاری یابند

ثالث کره ومرتبه معناسنه :

بیت

هزار بار بگفتم هزار بار هزار
بدل که ای دل مسکین مرواز تو بی بار
شیخ سعدی

معنای ثانیله بومعناده :

بیت

توداد بار هرخسی من مردم ازغیرت بسی
یکبار میرد هرکسی بیچاره جامی بارها
مولانا جامی

رابع اغاجده بتن میوه کرك استعماله قابل اولسون کرکسه اولماسون زیرا یمشی اولان اغاجه درخت بارور دیرلر بوداغنه شاخ پربار دینلور. نتکم شاعر دیمشدر :

بیت

چو باشد ابر دولت برتو پربار
فروتر باش همچون شاخ پربار

خصوصیتله انسان یدیکی یمش عربیده فاکهه دیرلر :

مثنوی

درختی که تلخست اوراسرشت
گرش درنشانی بباغ بهشت
ورازجوی خلدش بهنگام آب
بیخ انگبین ریزی وشهد ناب
سرانجام گوهر بکار آورد
همان میوهٔ تلخ بار آورد
حکیم فردوسی

خامس بارکاه معناسنه درکه اختصار طریقیله در :

بیت

کلهٔ بارت شده بر اوج میغ
کنکر قصرت زند براوج تیغ
میر خسرو

سادس بمعنی بیخ وبن :

بیت

قفس تنك چرخ وطبع وحواس
پروبالت بکنده ازبن وبار
حکیم سنایی

سابع مترادف کاردرکه کاروبادیرلر. ترکیده ایش کوچ دیدکاری معنایه در :

بيت

بر درماتمسرای دين بانك نای ونوش
بر دررعنا سرای دبو چندين كار وبار
حكيم سنايى

ثامن جای جمعيت ومحل بسيارى معناسنه كه هند وبار وكنجبار ودريا بار ديرلر :

بيت

بخاتم توكه درپاش تاكمر كاهست
بخامه آب كه سرميبرد بهندو بار
كمال اسمعيل

بيت

بيارم نشانمش برتخت بار
وزان پس كشايم دركنج بار
حكيم فردوسى

تاسع بمعنىٔ بارنده كه زلف مشكبار وابرباران بار كبى :

بيت

اكر باران خودرا اوكند بار
زمين پرسيم وزر كردد چوعبهر
استاد

عاشر حاصل نباتات معناسنه :

بيت

باغيست عارض توكه دارد بنفشه بار
سرويست قامت توكه دارد برآفتاب
حكيم ازرقى

حادى عشر غشى اولمقكه زعفران ومشك كبى نسنه‌لره غيرى نسنه‌لر آميخته اوله :

بيت

زرچون بعيار آمد كم پيش نباشد
كم پيش شود زرى كان باغش وبارست
حكيم ناصر خسرو

بيت

هرجا كه محرميست خسى هم حريف اوست
آرى زكوش كاو بود بار زعفران
حكيم خاقانى

بيت

شنيده ام صنمامن كه بار مشك كنند
ازان جكر كه ازآتش بدروسيده اثر
حكيم ازرقى

ثانى عشر ديكدار معناسنه :

بيت

عشق يخنى دل مابرد بيغما امروز
مطبخى خيز وبرو ديك كلان نه بربار
بسحاق اطعمه

بومعنى ساج اياغى اولمق مناسبدر .

ثالث عشر بمعنىٔ پرده :

بيت

كلك تومقنعه داريست كه درپردهٔ غيب
هيچ بكرى راازوى نه حجابست ونه بار
كمال اسمعيل

رابع عشر دوست معناسنه كه باره دخى ديرلر زنباره وغلامباره، زندوست ديمك اولور :

بيت

انكوبچه باروطفل كايست
اين بسكه كشد زخير رنجه
ابن يمين

خامس عشر حمل زنان وغيره وهر حامل چارپا حيوان حمله ديرلر :

بيت

هرآن كره كزان تخمش بود بار
زدوران تك برداز بادر فتار
شيخ نظامى

سادس عشر فرهنك جهانكيريده انبار معناسنه كه ايچنه غله قويارلر انى اكثر تخته دن ياپارلر سابع عشر قلعه معناسنه :

بيت

دربار بكشاد دستان سام
برفتند كردان برزين ستام
حكيم فردوسى

ثامن عشر يوك معناسنه كرك آدم ارقه‌سنده كوتورلسون كركسه حيوان يوكى اولسون :

بيت

باراتده مكش كه بارد كر
برهانيدت ازغم ايزد بار
حكيم انورى

تاسع عشر مجمع الفرسده بركمسنه ايله ملاقات ايتمك معناسنه :

بيت

راست كويى كه زبسيارئ انجم هستى
دركه خواجه زبسيارئ شاهان كه بار
حكيم انورى

عشرين طريق معناسنه :

بيت

وكرچنانكه دران حضرتت نباشد بار
براى ديده بياور غبارى از در دوست
خواجه حافظ

الحادى والعشرين نسخهٔ نيازئ حجازيده كناه معناسنه بوبيتك اول معنايه شمولى واردر :

بيت

دل اكر باركشد بار نكارى بارى
سراكر كشته شود برسر كارى بارى
شاعر

الثانى والعشرين ترجى وتمنى معناسنه بيت مرقومده اولان بارى اول معنايه كاور. الثالث والعشرين ديوان شاهان معناسنه :

بيت

بروز باركورا يار بودى
به پيشش پنج صف دركار بودى
شيخ نظامى

الرابع والعشرين فرهنك جهانكيريده سازلره ديرلر. الخامس والعشرين برنج وطارى كه بوزه ايتمك ايچون پيشوروب آماده اوله اما هنوز صاف اولمامش اوله. السادس والعشرين مجمع الفرسده جميع شكوفه يه ديرلر. السابع والعشرين نيشابور مضافاتندن برقريه اسميدر .

**بارْبَرْ** { سكون راء مهمله وضم باء موحده ايله حمال معناسنه كه معناى تركيب يوك كوتوريجى ديمك اولور :

بيت

چنان مى نهد بارغم عشق يار
كه شد باربردل زغم اضطرار
شاعر

**بارْبَرْدارْ** { ايكى معنايه دراول يوك چكن حيوان وآدم ثانى طريق غيرنافذ يعنى چيقماز يول.

**بارْدارْ** { سكون را وفتح دال مهملتين ايله زن حامل ودرخت ميوه دار كذا فى المحمودى .

**بارْكِيرْ** { معروف اصيل اولمين آت كه يوك اورلق معتاد در .

**بازارْ** { فتح زاء معجمه ايله بيع وشرايعنى آلم صاتم اولان بركرك اوسـتى اورتلمش اولسون كرك اولماسون ومبيع يعنى صاتلمش :

بيت

اى تهى دست رفته دربازار
ترسمت پرنياورى دستار
شيخ سعدى

**بازْبازْ** { سكون زاء معجمه وفتح باء موحده ايله طفانجى ديمك اولور .

**بازْدارْ** { سكون زاء معجمه وفتح دال مهمله ايله زارع معناسنه در .

بيت

باغ چون زاغش خراب وكشت چون دشتش سراب
زاغ انرا باغبان وقاز اين را باز دار
خواجه سلمان

شرفنامه ده ونسخهٔ ميرزا ابراهيمده دخى معناى مزبور مرويدر اما كتاب شرح السامى ده باز دار و دخى دارندهٔ باز يعنى طفانجى كه باز طفان ودار اسم فاعل اولور داشتن دن مشتق .

**بازدار** { سکون زاء فارسی وفتح دال مهمله ایله بمعنی باجدار .

**بازگذار** { سکون زاء معجمه وضم کاف فارسیله بمعنی موافق ومناسب ودخی بازآید وبازآینده معناسنه‌در .

**بازگیر** { سکون زاء معجمه وکسر کاف فارسیله بمعنی باجگیر وزاء فارسیله‌ده منقولدر :

بیت

چشمت بفسون سازی گیرد دل من از دست
گویا که برنشسته‌در گوشه بازگیری
ابوالمعانی

ودخی صیاد بازیعنی وحشی طغان طوتیجی .

**بازور** { ضم زاء معجمه وواو معروفله بر جادونك آدیدرکه ایران عسکرینه جادولق ایدوب طوس سراشکر اولدیغی کون شکست واقع اولدی آخرکار برهام بن گودرز اول جادویی برطاغده بولوب قتل ایلدی :

مثنوی

زترکان یکی بود بازور نام
بافسون بهرجای گسترده کام
بیامدیکی مرد پنهان پژوه
ببرهام بنمود زانگشت کوه
که باز ورجا دوی نسته بود
بافسون وتنبل دران که بود
حکیم فردوسی

**بازیار** { سکون زاء معجمه وفتح یای تحتانیله ایکی معنایه‌در اول بمعنی برزگر یعنی اکنجی :

قطعه

درضیاع اوکه هریك بودشهری معتبر
کو روا هو واست مسکن شیرو روبه راقرار
باغ چون راغش خراب وکشت کشتش چون سراب
زاغ آنرا باغبان و قازاین را بازیار
خواجه سلیمان

ثانی میر شکارکه بازدار دخی دیرلر .

قطعه

تابگیرد یاد بازکش خرامیدن زکبك
تا بیاموزد خرامان کبك بازیدن زباز
دست در زلف چو چنك بازیار کبك زن
وزشکار بوسه چون بازان بسوی کبك باز
حکیم سوزنی

کمال پاشا زاده مرحوم تصرف خاصندن بیوررکه باز یار باغبان معناسنه‌درکه اصلی باغیار در .

**باستار وبیستار** { کلاهما بسکون السین المهمله وفتح التاء المثناة وثانی کسر باء موحده ایله فرهنك جهانگیریده بمعنی بهمان وفلان وهمچنانکه فلان وبهمان دیرلر وبازارلر کاهی یالگز فلان ویا یالگز بهمان‌ده دیرلر بوکا دخی کاهی یالگز باستار ویالگز بیستارده دیرلر مکاتبات عین القضاة همدانی قدس سره‌ده مسطوردرکه علی الجمله ازقدرت راه بشرط ومشروط یکیست ابی تفاوت وپس هرکه پندارد که فلان حادثه را سبب وجود فلان چیزست وبهمان چیز را سبب وجود بهمان چیزست وبهمان چیز را سبب وجود باستار چیزست باطلست وبعاقبت آخر این اسباب حقست انتهی . بومعنایه :

بیت

ای خواجه این همه که تو برمیدهی شمار
بادام تروسیکی وبهمان و باستار
استاد رودکی

ومعیار جمالیده بعض کمسنه برکلمه‌یی زبانزد ایدینوب هرسوزنده اول کلمه‌یی ایراد ایدراکا باستار دیرلر :

بیت

باوجودت از شهان باستار
برزبان ناردفلك جز باستار
شمس فخری

**باغر** { کسر غین معجمه ایله اول یومری اتکه وجود انسانده دری التنده ظاهر اولور .

بافكار { سكون فاوفتح كافله جلاه معناسنه باف طوقويش وكار ايشلمك معناسنه اسم مركب اولور.

بيت

بافكارى بوددر شهرهراة
داشت زيبا روى رعنا دلبرى
استاد لبيبى

بالاز { بوزن ناجاراوزينه سقف قودقلرى اوزون ديرك كه تيروفرسب وفلوزه دخى ديرلر :

بيت

زمين خانه وباغ از زبرجدست وعقيق
عجب مداركه هست از زمردش بالار
شمس فخرى

بالاكر { فتح لام وكاف فارسيله بمعنى ستون خانه. كذافى فرهنك جهانكيرى.

بالاور { فتح لام وواو ايله بمعنى كوزهٔ پرآب يعنى صوطولو بارداق ايضامنه .

باوز { بوزن داوراينانمق معناسنه باوريدن لفظندن اسم مصدردر :

بيت

نيست درفن خودم چون خور شاهان همتا
باز پرس ازسخنم كرتو نباشد باور
خلاق المعانى

بيت

ملحد كرسنه وخانهٔ خالى پرنان
عقل باورنكند كزرمضان انديشد
شيخ سعدى

مجمع الفرسده راستكوى معناسنه مرويدر .

باهاز { بوزن تارنسخهٔ ميرزا ابراهيمده پهلوى ديمكدر قزوينى لسانده مندى ديرلر فرهنك جهانكيريده ايكى معنايه در اول برنوع ظرفدركه آوند دخى ديرلر ثانى بر روش در پهلوى ورواندى ديمك اولور .

ببر { سكون باء موحده ايله درت معنايه در اول سباعدن ارسلانه مشابه جانوردر قويروغى ارسلاندن قيصه در غايت قوتلو ومهابتلو موحش جانوردر :

بيت

ماهىٔ كزماه جام داردو ساغر
شيرى كزشيرببر داردو كشور
استاد فرخى

ثانى روغنده پيشمش اتمك معناسنه. ثالث بعض فرهنكده تدبير معناسنه در. رابع رستمك كندويه مخصوص اولان كيمنه ديرلر :

بيت

يكى جامه دار دز جرم پلنك
بپوشد ببراندر آيد بجنك
حكيم فردوسى

فرهنك جهانكيريده ياء ثانينك سكونيله ايكى معنايه در برى مذكورجانوره ديرلروبر معناسى دخى جيب جامه يه درلر .

بتر { فتح تاء مثناة ايله اصلى بدتردركه دها فنا ديمك اولور دال حذف اولنوب يرينه تايه شده ويرديلر وكاهى تخفيفله ده استعمال اولنور :

بيت

توار برد باران فزونترش دار
كه ازتند دركين بتربرد بار
حكيم اسدى

بتقوز { سكون تاء مثناه وضم قاف ايله برتيجى جانورلرك بچه سى سباعده وطيورده استعمال اولنور :

بيت

نهاده اندزن وبچهٔ منزاز سرما
بسان سك بچه بتقوربردرسوراخ
حكيم سوزنى

بتياز { سكون تاء مثناه وفتح ياى تحتانيه رنج ومشقت معناسنه :

بيت

بوزن عدلش ميز انهاى ظلم سبك
بعون رايش بتيار هـاى دهرسليم
ابوالفرج رونى

**بَخَازْ** { فتح خاءمعجمه ايله ذلت و محنت ايله ديرلك معناسنه بخوارى ديمك واو معدولهسى اسقاط اولنمشدر :

بيت

درسخا كوش وبه نيكى وقت راخوش ميكذار
هركه مى ورزد بخل او ميزيد داثم بخار

**بَخْتَاوَرْ** { سكون خاءوفتح معجمه وتاءموقوف ايله دولتمند وفيروزبخت كه بخت آوردر ، بختيار كبى .

**بَخْتِيَارْ** { بختاور معناسنه بختى مساعد مراد دولتمند ديمكدر مثال هردوا :

بيت

آستانت رو بمالدهركه بختاور شود
كر نظركردى بكس اودردوعالم بختيار
شاعر كويد

**بَخْتُوَرْ** { سكون خاء معجمه وضم تاء مثناه ايله فرهنك جهانكيريده اعدايه ديرلر :

بيت

عاجز شو دزاشك دوچشم غريومن
ابربهـا ركاهى وبختـور در مطر
استاد رودكى

**بَخْجُوْرْ** { سكون خاء معجمه وضم جيمله بمعنى بختاور وبختيار مرقومان كذافى بجمع الفرس .

**بَخْشَايِشْكَرْ** { بخايش بخشيدن لفظندن مشتق اسم مصدردر عطا واحسان وعفو ومرحمت ايديجى .

**بَدَارْ** { بوزن بكاوجفت آلتلرندن اوكندره ديدكاريدر .

**بَدْ اَخْتَرْ** { بمعنى بدبخت وبد طالع ديمك اولور :

بيت

زانعام واحسان صاحبقران
فراموش كردند بد اختران
مولانا عبدالله هاتفى

**بَدْاَغَارْ** { سكون دال مهمله وفتح غين معجمه ايله بمعنى بد سرشت وبدنهاد :

بيت

يكى زشت روى وبد آغاربود
تو كويى بمردم كزى ماربود
ابو شكور

**بَدْ پَدَرْ** { اوكى آتا: .

بيت

كريان شدست بى توچوپيوسته بخت وملك
همچون يتيم طفل كه دردست بدپدر
شمس فخرى

برمعنايه :

بيت

حال دلم بدست عقاب رقيب تو
چون حال طفل كشته بآزار بدپدر
استاد لطيفى

**بَدْ سَوَارْ** { بدخوى آت كه اكر اوردرماز وبنـد رمز احمـد مشكلاتده بدسـوار اسب بدخوى باشـد بتركى بنكش كويند ديه تصحيح اولنمشدر .

**بَدْ كَارْ وبَدْ كِرْدَارْ** { كلاهما بمعنى اهل فسـاد وافعـال قبيحه واعمال فضيحه صاحبى :

بيت

خصم بدكار تو اوردر كار خود
بوده‌است بدكاروبدكردار خود
مر نظمى

**بدنِگَر** { فتح دال مهمله وسكون نونله بعض فرهنكده سكون دال وكسر نونله بدايله نكردن مركب لفظدر بدنظر معناسنه .

**بَرْ** { اون‌طقوز معنايه كلور اول عربيده‌كى على معناسنه‌در :

بيت

چيره‌كن بر شجر سدره چمن
برسر شاخ كن ازبيخ شكن
مولاناجامى

بيت

هركه منظور توشد همچو ستاره زشرف
جايكاهش برازين طارم نه منظر شد
كمال اسماعيل

ثانى بمعنى نزد عربيده‌كى جنب وقرب معناسنى افاده ايدر تركيده فلان يانه كتدم ديدكلرينه عجم برفلان رفتم دير نتكيم بوبيتده واقعدر :

بيت

رفتم برطبيب كه برسم علاج درد
چون ناله‌ام شنيد روان درفراز كرد

ثالث عربيده‌كى فى معناسنه فلانده ديجك يرده برفلان ديرلر :

بيت

قافيه آنجاكه نظامى نواست
بركذر قافيه جاى نواست

رابع بمعنى سينه :

بيت

برولب ورخ دلبستهٔ نمود مرا
يكى حرير ودوم بسد وسيم ديبا
حكيم سوزنى

خامس اصلده معناى موضوعى سينه‌نك يانلريدر :

مثنوى

بروسينهٔ آن صنم سيمرنك
هميداشت ازتختهٔ سيم تنك
بزد بربر وسينهٔ اشكبوس
فلك آن‌زمان‌دست‌اوداد بوس
حكيم فردوسى

سادس بمعنى كنارهٔ آغوش‌كه تركيده قوجاق ديرلر .

سابع عذارك مجازيسنه يعنى يكاغك جانب بالاسنه ديرلر :

بيت

همه نارنج غبغب نار پستان
عذار وبركلستان بركلستان
شاعر

ثامن فرهنك جهانكيريده مخفف برك استعمال اولنور :

بيت

هركه چون نركس نظر ست ازسرذوق
چون كل ازآرزوى ديدن اوصد برشد
كمال اسمعيل

تاسع بار درخت يعنى آغاج ميوه‌سى :

مثنوى

درختى كه شيرين بودباراو
نكرد دكسى كرد آزاراو
وكرزانكه‌شيرين‌نباشدبرش
زبا اندر آيد زناكه سرش
حكيم‌فردوسى

بيت

درخت كرم هركجا بيخ كرد
كذشت ازفلك شاخ وبالا وبر
شيخ سعدى

عاشر حاصل نباتاته دیرلرکه بوستان وتارلاده حاصل اوله :

قطعه

دراز ترزغم مستمند سوخته دل
کشیده ترزغم دردمند خسته جگر
چوچشم شوخ همه چشمهای اوبی آب
چوقول سفله همه کشتهای اوبی بر
استاد فرخی

حادی عشر بمعنی بذر یعنی تخم :

بیت

که یوسف نه ازکوهر دیگرست
که بامازیك شاخ وازیك برست
مولاناجامی

ثانی عشر بمعنی نصیب :

بیت

زین خزان آنکس خورد بر کومدام
دردم ایشان بود چون باردم
شمس فخری

بو معنی استعاره طریقیله اولمق اوجهدر. ثالث عشر بمعنی قرارکاه وخانه وسرای معناسنه که عربیده وطن ومسکن دیدکلرینه عجم بوم دیر دیر ترکیده یریورت دیدکلری تفصیل احوالی عنقریب ذکر اولنور. بومعنایه :

بیت

فرستم بنزدیك افرا سیاب
نه آرام جویم برین بر نه خواب
حکیم فردوسی

رابع عشر بردن لفظندن صیغهٔ امر ووصف ترکیبی اولور دلبر وهوشبر کبی. خامس عشر فرهنك جهانکیریده بمعنی پهنا. سادس عشر بمعنی زن نازه. سابع عشر بمعنی یاد وحفظ که ازبر دیرلر. حفظدن دیمك اولور ثامن عشر افعال و مصادر اوائلنه ادخال ایدرلر. انجق تحسین لفظ ایچوندر اسقاط اولنسه معنایه خلل کلمز :

بیت

بر آهنکی زنم ناخن بمضراب
که از آب آتش وز آتش چکد آب
نوعیٔ خبوشانی

بَرابَر { معروف تساوی معناسنه :

بیت

بامن سخنوران که درین عرصهٔ کلام
هر لحظه میزنند نوای برابری
طالب آملی

عربیده مساوات وچغتای لسانده اوترودیرلر بومطلعده تجنیس تام قصد اولنوب اولدن معنای ثانی وثانیدن معنای اول مراد ایدر :

بیت

توشدا کوردم یارنی خندان رقیبی اوترودا
دشکدین دم دم نیشم جیلد ادورمین اوترودا
میر علیشیر

بواوترودا قارشو معناسنه ایکی معنایه‌در .

بَرانْغارْ وجَوانْغارْ { کلاهما بفتح الراء المهملتین وغین معجمه ثانی ضم جیمله جانب یمین ویسارکه جنك صفوفنده میمنه ومیسره معناسنه‌در :

بیت

جهانشاه وشهزاده سلطان حسین
زسوی برانغار چوبان وشین
مولانا عبدالله هاتفی

یعنی جانب یمیننده .

بَرْبارْ { سکون راء مهمله وفتح باء موحده ایله اول خانه‌یه دیرلرکه برخانه‌نك اوزرنده بنا اولنمش اوله بربارہ وورواره دخی دیرلر. ترکیده چارطاقی دیدکاری خانه‌در .

بَرْبَرْ { معروف سرتراش دخی دیرلر عربیده حلاق وحجام دخی دیرلر وجانب غربده مشهور بر ولایت اسمیدر ودخی زیاده یوقارو دیمکدر اعلی الاعالی معناسنه .

**بَرْتَرْ** { فتح تاء مثناة ایله دها اوستون دیمك اولورکه بر اوست وترادات تفصیلدر. مولانا جامی درتوحید باری تعالی جل شانه :

بیت

لیك ثنایش زکان برترست
هرچه زبان گویدازان برترست

**بَرْخْوارْ** { سکون راء مهمله وفتح خاء معجمه وواو معدوله ایله حصه ونصیب معناسنه‌در .

**بَرْخُوردارْ** { سکون رائین مهملتین وضم خاء معجمه وواو مجهوله ایله نصیبلو وحصه‌مند وبهره‌مند معناسنه لفظ مرکبدر. ایکی جهتله بری برخور ایله دار لفظلرندن وبر یره برو خورو داردن لفظ مرکب اولور .

**بَرْخُورْ** { سکون راء مهمله وضم خاء معجمه وواو معروف ایله ایکی معنایه‌در اول نصیب ثانی شریك معناسنه شمس فخری ایکی معنایه ترتیب اوزره :

بیت

زملك وجیش وجوانی وسلطنت برخور
که ازشهان جهان نیست شاهرا برخور

معنای ثانیه .

بیت

زبس عطا که دهد هرکه زرعطا گیرد
کان بری که مراوراشریك وبرخورنیست
استاد فرخی

نسخهٔ حکیم اسدی ونسخهٔ حسین وفایی ولسان الشعرا موافق معیارجمالیدر. اماشرفنامه‌ده فتح خاء معجمه وواو معدوله ایله بوزن ابتر واقع اولمشدر .

**بَرْدارْ** { اوچ معنایه‌در اول خانهٔ تابستانی ثانی مصلوب یعنی آصلمش، ثالث داشتن لفظندن صیغهٔ امردر یوقارو طوت معناسنه .

**بَرْزْكَارْ** { کسر راء مهمله وسکون زاء معجمه وفتح کاف ایله اکنجی زارع معناسنه که برزگرو برزیگر دخی دیرلر.

**بَرْزْگَرْ** { سکون زاء معجمه ایله .

**بَرْزَه‌گَرْ** { فتح زاء معجمه وها ایله .

**بَرْزِیگَرْ** { کسر زاء معجمه ایله کاهم بمعنی زراع وحراث مثال ثانی :

بیت

عقل بود برزگرو تخم روح
آب دهش خضر ومسیحاونوح
فخر گورکانی

مثال ثالث :

بیت

کارخالد جز بجعفرکی شود هرگزتمام
کان یکی جلاهکی داند دگربرزیگری
حکیم انوری

**بَرْنَشْدارْ** { سکون راء مهمله ونون وفتح فا ایله مفتی ومفسر وشاوح واهل واهل علم وماهر معناسنه .

**بَرْگُذارْ** { سکون راء مهمله وضم کاف فارسیله ارمغان وهدیهٔ قلیل معناسنه :

بیت

برده بودم پیش جانان تحفهٔ جانم بدست
برگذاری مختصر بودونکرداز من قبول
ابوالمعانی

**بَرْگَرْ** { سکون راء مهمله وفتح کاف فارسیله بخت وطالع معناسنه :

بیت

چوکردم بذل جان درراه جانان
ولی سودی ندادم برگرم نیست
وله

**بَرْمَرْ** { سکون راء مهمله وفتح میمله اوچ معنایه‌در اول انتظار معناسنه :

بيت

جان اعدا برد بكلك چنانك
نبود پيش مرك بر مرتيغ

مختارى

ثانى اميد معناسنه :

بيت

هنوز هست فلك رارحيم كشتن روى
هنوز هست سخن راقوى شدن برمر

وله

ثالث بال آريسنه ديرلر . بالجيلر اصطلاحنده مذكور اوج معناسنده برمور دخى ديرلر بعض فرهنكلرده باء فارسيله‌ده مذكوردر .

**بَرْمُوْرْ** ﴿ سكون راء مهمله وضم ميم وواو معروفله ايكى معنايه‌در اول عطف معناسنه ثانى برمرمر قوم معناسنه باء فارسيله دخى مرويدر. كذا فى فرهنك جهانكيرى.

**بَرْنُبُوْرْ** ﴿ فتح راء مهمله وسكون نون وضم باء موحده ايله اطفال برپارچه مدور كون اورته‌سن دلوب ايپ كچوروب ايكى اوجندن طوتوب فرفر چويررلر .

**بَرَنْداوَرْ** ﴿ فتح راء مهمله وسكون نونله جوهردار دمير قليچ وغيرى اصلنده برندفتحتين‌ايله دمورده اولان‌جوهردر فرنددخى ديرلر :

بيت

كوه‌را پرنيان كندچون يافت
قوت دست اوبرنداور

استاد لطيفى

**بَرْوَرْ** ﴿ سكون راء مهمله وفتح واوايله درخت بارور يعنى ميوه داربارور لفظندن مختصردر :

بيت

انديشه مرمراشجر خوب برورست
پرهيز وعلم ريزدازان برك وبرمرا

حكيم ناصر خسرو

**بَرْزْ** ﴿ سكون زاء معجمه‌ايله يعنى شعله :

بيت

جهان روشن شده چون ماه‌تابان
بانجم بوده است برز روجراغان

ميرنظمى

**بَزْرَكَرْ** ﴿ سكون زاء معجمه وراء موقوف وفتح كاف فارسيله كتان تخمى‌در .

**بَزْرَوْدْ** ﴿ سكون زاء معجمه وراءموقوف وفتح واو ايله تخم ايچون‌قونيلان نسنه هرنه تخمى اولورسه بعض فرهنكده مشغول معناسنه مرويدر .

**بَزَه‌كارْ** ﴿ فتح زاء معجمه وكافله كنهكار معناسنه كه‌بزه كناهدروكارايدبجى ديمكدر .

بيت

بار ديكر بزه اندوز شويم
كه نمى بايد مارا زثواب

خلاق المعانى

**بَشْتَرْ** ﴿ سكون شين معجمه وفتح تاء مثناة ايله‌ايكى معنايه‌دراول تحفة‌الاحبابده نام حضرت ميكائيل عليه‌السلامدر :

بيت

بشتررا عطا همان آبست
مرترا زروكوهرست‌عطا

استاد دقيق

بيت

ميرساند بخلق دست تور زق
بى تقاضا ومنت بشتر

شمس فخرى

رساله‌ٔ ابوحفص سغديده بمعنىٔ ابر ديوب دقيقى‌نك بيت ثانيسنى ايراد ايلمش . ثانى فرهنك جهانكيرده برفرشته‌نك نامیدركه‌باران نباتات اكا حواله اولنمشدر .

**بَطْرَزْ** ﴿ اضافتله نير اعظمك جملهٔ اسماسندن بريدر :

بيت

بط زر خورد غوطه درزلال بحر سيمابى
برآب ازجنبش آن‌شد حباب بيعدد پيدا
استر آبادى

بَكْتَرْ { سكون كاف وفتح تاءمثناة ايله جبه زره‌كه دمور پاره‌لرين قطيفه
ويا آخر نسنه اوزرينه ديكوب جنك‌كونلرنده كييرلر. تركيده قابورغه زره‌ديرلر:

بيت

ززربرنهاده بسر مغفرى
زفولاد كرده ببر بكترى
ابوشكور

بوقولى مؤيد :

بيت

زتير چارپر وزكرز ششپر
سپرها چون‌زره مغفرچوبكتر
محمد عصار

بَكَه تَرْ { فتح كاف‌فارسى واظهار هايله بكه ايركن وترادات تفضيلدركه غايت
ايركن ديمك اولور :

بيت

بكه‌تر سپهد ارجين از غرور
زمين‌كرد چون عرصه كاه‌نشور
شيخ نظامى

بَلاْجُوْزْ { فتح لام وضم جيمله قره صغر اسميدر نعمةالله نقلى اوزره .

بَلاْدَرْ { فتح‌لام وكسردال مهمله‌ايله‌نسخهٔ ميرزا ابراهيميده پيرايهٔ عروس
يعنى زيب وزينت عروس كه التون وجواهر واقمشهٔ نفيسه‌دن عبارتدرمؤيد الفضلاده زرينهٔ
عروس مرويدر :

بيت

بسته بلادر همه بر سربلا
داده‌به بيهو شئ عالم صلا
مير خسرو

بَلاْدُوْرْ { ضم‌دال مهمله واو ومجهول ايله ايكى معنايه‌در اول براغاجدركه
دوالرده استعمال اولنورا كالسان يونانيده
انقرديا وهندلسانده بهلاوه‌وبهيله دخى‌ديرلر
هند ديارنده حاصل اولور ثانى زرينه وپيرايهٔ
عروس وزنان بعض فرهنكارنده برپيرايه‌در
باشه باغلارلر.

بَلاْزْ { بوزن منار آذربويه ديدكارى‌نسنه‌نك كوكيدر بعضيلر اشنان‌ديرلر .

بَلَقَنْدَرْ { سكون لام ونون وفتح قافله بر لفظدر دشنام‌محلنده تلفظ ايدرلر
بى‌دين‌وبومذهب معناسنه :

بيت

بزر ومال مرد مان اندر
هست بر اعتقاد بلقندر
خلاق المعانى

بَنَاْوَرْ { فتح‌نون‌واو وايله بمعنى‌دمل ودنبل ودمبل‌دخى ديرلر چبان معناسنه .

بَنْدِاَمِيْرْ { بربندركه عضدالدولهٔ ديلمى زماننده‌اميرنام‌برمسافردوزمكله
اسمنه مضاف اولمشدر كذا فى مجمع الفرس .

بَنْدِشَهْرِيَاْرْ { موسيقيده برنوا اسميدر:

بيت

بربيد عند ليب زند بند شهر يار
برسرو زندواف زند تخت ارد شير
استادمنو چهرى

بَنْدَكِيْرْ { برنسنه‌در پنبه وزيت وكيرج ايله دوكوب‌صوكونكلرين آتكله‌محكم
ايدرلر عربيده لئون وتركيده لكون ديرلر
ضم‌لامله .

بَهَاْرْ { اون‌درت معنايه كلور اول معروف فصل ربيع دركه شهور شمسيه‌دن
آزار ونيسان واياز آيلرينه شاملدركه نير اعظمك حمل‌وثور وجوزا برجلرنده اولدوغى
ايام‌مكثيدر اول فصل‌نوبهار دخى ديرلر :

بيت

خلوت ازاغيار بايدنى زيار
بوستين بهردى آمدنى بهار
استاد

ثانی برك درخته دیرلر :

بیت

کلی بی آفت برك خزانی
بهار تازه بر شاخ جوانی

وهنوز چقمش یاپراغه نوبهار دیدکلرینه بو بیتده دلالت واردر :

بیت

بر جوشن جوش چون نوبهار
بزیر ابلقی تند چون روز کار

ثالث نارنج وترنج اغاجنك یاپراغنه دیرلر خصوصا سائر اشجاره مخالف نارنجك اول یمشی ایریشور صکره یاپراغی چیقار شیخ نظامی تصریح ایلمشدر :

بیت

رسم ترنجست که در روز کار
پیش دهد میوه پس آرد بهار

رابع شکوفه یه دیرلر عموما وترنج شکوفه سنه دیرلر خصوصا. خامس بتکده یه دخی بهار دیرلر بوایکی معنا ایله معنای اوله :

قطعه

تا کوهر ازفروغ شرف کیرد وخطر
تاعالم ازبهار شود چون بت بهار
رای توباد کوهر انصاف رافروغ
روی توباد عالم اسلام رابهار

وبتخانه ایله معنای اوله :

بیت

رسیده موسم نوروز کز نسیم بهار
شود بساتین آراسته بسان بهار
شمس فخری

بتخانه یه بهار دینلدیکی استاد فرخینك بو بیتنده واضحدر :

بیت

وثاق ازو چو بهارست و اودراوصنم
سرای اوچو بهشتست اودروچون حور

دیکر :

همانا که کمتربد ازشش هزار
بت لاله رخ چون نکار بهار
حکیم اسدی

سادس بر آتشکده نك نامیدر . شیخ نظامی در اقبال نامه :

بهار دل افروز در بلخ بود
کزان سرخ کل رادهان تلخ بود

سابع یوکك بردنکنه یعنی برتاینه دیرلر :

بیت

بهر مادحی مال بخشد جهانی
بهر زائری زر ببخشد بهار
استاد فرخی

ثامن نوع کل درکه کاو چشم دیرلر بومعنی حمدالله مسترلانك نزهة القلوب نام کتابنده مسطور اولوب اندن استخراج اولنمشدر تاسع ادات الفضلاده ترکستانده برمعروف ومشهور خانه نك اسمیدر عاشر فرهنك جهانکیریده کل زرد یست بهار کویند. حادی عشر فرهنك زفانکو یاده برنوع کلدر بهار دیرلر ثانی عشر تحفه الاحبابده یعنی خانهٔ منقش وپرنکار ثالث عشر شرفنامه ده بر جزیره اسمیدر رابع عشر لسان الشعراده هندستانده برخطه نك نامی اولدیغی مسطوردر :

**بَهَا کیرْ** { یعنی قیمتدار کیرندهٔ بهار تقدیرنده در :

دوباره بها کیرو دو کوشوار
یکی طوق پر کوهر شاهوار
حکیم فردوسی

**بَهَاوَرْ** { بودخی بها کیر کبی بهالو معناسنه :

بیت

بهاوردری ازدستم برون برد
به نیرنك وبافسون دهر غدار
ابوالخطیر

**بَهْرْ** { سکون ها ایله بش معنایه در اول تخصیص، لام جاره معناسنه، بهر توبهر شمابهر من بهرما دیرلر ثانی حرف را معناسنه اولوب ترا شمارا مرا مار معناسنه استعمال اولنور

بیت

نه ازمن ریختست این زهر برتو
که این بودست بهر ازدهر برتو
میرخسرو

ثالث حصه معناسنه‌که بهره دخی دیرلر :

بیت

عراق ازربع مسکون هست بهری
وزان بهره مداین هست شهری
شیخ نظامی

رابع شرفنامه‌ده بر ولایت اولدیغی مسطوردر خامس بعض فرهنکارده شعاع قمرونجوم معناسنه مرویدر وعربیده ایکی معنایه‌در اول بمعنی عجب ثانی بمعنی هلاك معنای اولنه جغتای لسـاننده اوچون دیرلر :

بیت

کوزیما کیلماس او چون
کیلکاندا اول یوز ایلتا
میرعلیشیر

**بهمار** { سکون‌ها وفتح میمله بمعنی بسیار:

بیت

شود هر چند با دیکر وفادار
دل زارم جفا میکرد نهمـار
میرنظمی

**بهمن یار** { یای تحتانیله شیخ ابو علی ابن سینا شاکردلرندن بر صاحب تصنیف فاضل کمسنه‌نك آدیدر .

**بیاوار** { فتح یای تحتانیله بمعنی شغل وعمل وکار وکسب‌که فیاوار دخی دیرلر:

بیت

من‌نقش همی بندم وتوجامه همی باف
اینست مرابا توهمه شغل وبیـاوار
شاه ناصر خسرو

## مع الزاء المعجمه

**باخرز** { فتح خاوسکون راء مهمله‌ایله‌ایکی معنایه‌در اول بر مشهور شهرك آدیدر ثانی شرفنامه‌ده موسیقی نغماتنك قرق شعبه‌سندن برشعبه اسمیدر :

بیت

کاه بنغمات تراندوهکاه
یافته‌در عرصهٔ باخرزراه
میرخسرو

**بادان فیروز** { شهر ارد بیلك نام اصل قدیمیدرکه اول‌شهرفیروز شاه بنا ایدوب کندنامنه اضافتله تسمیه ایلمش آبادان کردهٔ فیروز دیمك اولور تخفیفا بادان فیروز دیدیلر .

**باداَنکیز** { برنوع کلك اسمیدر خاصه‌سی اولدرکه اصحاب غله خرمن صاورمق مراد ایتدکلرنده هواساکن‌اولدقده اول‌کلك قوری یپراقلرین اووب هوایه اتارلر باذن الله تعالی فی‌الحال هوا جیقوب خرمن ساوررلر کذافی فرهنك جهانکیری .

**باذباز و باذبیز** { کلاهما بسکون دال‌وباء موحده مفتوحه ومسکون ایله‌مروحه معناسنه‌که بادبیزن دخی دیرلر وبادزن‌ده دینلور :

بیت

آتش‌هجران مکوتسکین شود باباد باز
شعلهٔ آتش فزون ترمیشود لابدزباد

**بادروز** { سکون دال وضم راء مهملتین وواو معروفله وظیفهٔ روزمره یعنی هرکون ویریلن تعیین‌ودخی‌هرکون کیلان جامه وهرکون یمسی معتاد اولان طعام :

بیت

زهرقهر چرخ خوردن خودمکر
بادروزم بوده است شام وسحر
میر نظمی

**بادفوز** { سکون‌دال‌مهمله وضم‌فائله‌کندو وقولیله عمل ایتمین آدم یعنی‌خلقه بند ونصیحت ایلیوب کندومی عمل ایلمیه راء مهمله ایله مرویدر :

بیت

پندخود هرکز نکیری ای‌خر کرسی نشین
وعظ تاکی میکنی ای باد فوز لاف زن
نظمیٔ هروی

**بادِنَوْرُوزْ** { باربد خسروك اوتوز ایکی لحن‌دن برلحن آدیدر کذا فی مجمع الفرس .

**بادْوِيزْ** { واوايله بادبیز مرقوم معناسنه‌در.

**بارانْكُرِيزْ** { فتح مهملهٔ اول‌و کسر ثانی وکاف ايله ديوار اوزرنده اولان صاچاق وطام کنارینك صاچاغی وامثالی نسنه‌لرکه یغموردن قاچان آلتنه واریر .

**بارْوازْ** { سكون راء مهمله وفتح واو ايله بزبوجه دیرلر :

بیت

بپایش بار وازی خود نبوده
زهر جانب ره محنت کشوده
میرنظمی

**بازْ** { اون‌درت معنایه‌کلور اول بمعنی عودت یعنی کیرو دونمك :

بیت

کسی که دست چپ از دست راست داند باز
باختیار زمقصود خود بکردد باز
کمال اسماعیل

ثانی بمعنیٔ تکرار :

بیت

پناه ملك سليمان جمال دینی ودین
که‌سد ملك نه بیند چو او سکندر باز
شمس فخری

ثالث فرق وتمیز معناسنه :

بیت

چکونه دامن شاهی چنین زدست دهد
کسی که دست چپ از دست راست داند باز
کمال اسماعیل

رابع بمعنی طرف وجانب :

بیت

آن حسام بن حسامی که حسام نظرش
هرکز ازخصم بالزام نشد باز بناز
حکیم سوزنی

خامس بمعنی ذراع :

بیت

زچاه فکرد هم تشنکان معنی را
زلال جان‌ززبانی بقدر سیصد باز
شمس فخری

سادس بمعنی واماندن ونارسیدن کیرو قالمق وایرشمامك :

بیت

کرکسی وصف اوزمن پرسد
بی‌دل ازبی نشان چه کوید باز
شیخ سعدی

سابع بمعنی دخی :

بیت

آمدت نوروز وآمد جشن نوروزی فراز
کامکارا کار کیتی تازه از سر کیرباز
استاد منه چهری

ثامن بازیدن‌دن صیغهٔ امر اولور :

بیت

شاخ کل شطرنج سیمین وعقیقین کشته است
وقت شبکیران بنطع سبز بر شطرنج باز
وله ايضا

تاسع بمعنی کشاده وروشن :

بیت

ای خداوندی که تاتواز عدم پیدا شدی
بسته شد درهای بدرهای نیکی کشت باز
وله

عاشر قولاج که عربیده باغ دیرلر :

بیت

آفرین زان مرکبی کربشنود درنیمشب
بانك پای مورچه در زیر چاه شصت باز
وله

حادی عشر بمعنی فراز :

بیت

همچو آن سنکی که اوراسیل کرداند زکوه
کاه زینسو وکاه زانسو که نشیب وکاه باز
ثانی عشر طوغان. بومعناده عربیله مشترکدر :

بيت

كاه رهواری چو كبك وكاه جولان چون عقاب
كاه بر جستن چو باشه كاه بر كشتن چو بار

وله

طوغان جنسنه مطلقا بازدیرلر آوجی وجكردار وایری طوغانه شاهباز دیدكاری حبوباتدن ایری اولان نسنه یه شاهدانه دیمك كبیدر اما چاقره خصوصیله باز اسمی اعلام غالبه دن اولمشدر مطلق بازذكر اولنسه مراد چاقردر بو بیتدن فهم ولنور :

بيت

ره بط بازتیز آهنك میزد
برقص كبك راهین چنك میزد

ثالث عشر بعض تركیبلره صفت اولور شعبده بازولعبت باز كبی :

بيت

همه غافل زلعبت باز كردون
چه می باز آورداز پرده بیرون

خوشانی

رابع عشر فرهنك جهانكیریده بمعنی كذر كاه سیل یعنی سیل اوغرادیغی یره دیرلر .

**بازخیز** : خیز خاستن لفظندن صیغهٔ امرو وصف تركیبی دركیرو قالقمق مثلا دوشوب قالقمق اوتوروب قالقمق كبی :

بيت

سكان بیكانه را آواز خیزست
كجا باشد فتاده باز خیزست

بوندندركه روز قیامته دخی باز خیز دیرلر .

**بالاور** : فتح واو صوطولو بارداق وامثالی ظروف كه صوطولو اوله كذافی مؤید الفضلا .

**بانك نماز** : اذان معناسنه معنای تركیب نماز صداسی دیمك اولور :

بيت

مؤذن غلط كفت بانك نماز
مكر همچو من مست ومدهوش بود

شیخ سعدی

بيت

بدیوان ایزد برو با نیاز
بكوشت رسیده چو بانك نماز

میرنظمی

**بتفوز** : سكون تاء مثناة وضم فا ایله بیرا من دهان یعنی آغز چوره سی عموما سباعك خصوصا كه پوز و برپوس وبد پوز وبد فوز دخی دیرلر :

بيت

بند فولاد بر دهن باید
آهوار برشه رنهد بتفوز

حكیم ازرقی

شمس فخری معیارده : بتفوز مرغانرا منقار ودیكر حیوانرا بیرون دهان باشد دیمش:

بيت

زعدل خسرو اعظم مجال و یارانیست
كه وحش و طیر در منهلی زند بتفوز

وصحاحین ده دخی بو وجه اوزره مسطوردر.

**بجیر** : كسر خاء معجمه و سكون یای تحتانیله بمعنی كمینكاه یعنی پوصو یری .

**بدپوز و بدفوز** : كلاهما بسكون الدال المهمله و ضم الباء الفارسی والفا بتفوز مرقوم معناسنه مثال اول :

بيت

عاریت داده پدر سبلت وریش وبدپوز
بخارا شده هنكام صبی علم آموز

حكیم سوزنی

مثال ثانی :

مثنوی

دایهٔ كو طفل شیر آموز را
تا بنعمت خوش كند بدفوز را
كر ببندد راه آن پستان برد
بركشاید راه صد پستان دهد

حضرت مولانا

**بُذْواز** ؛ سکون ذال مهمله و فتح واو ایله تحفة‌الاحبابده بمعنی جای آرام ونشیمن وقرارگاه. اماشرفنامه‌ده تاءمثناة ایله بتواز واقع اولمشدر عربیده بقعه و صفه دیرلر بومعنایه :

بیت

ملاذ سیف و قلم خسرو ستاره حشم
که هست خلق جهانرا جناب او بدواز
شمس فخری

**بَذْلَه‌باز** ؛ سکون ذال معجمه و فتح لام وباء موحده ایله لطیفه‌کو ومزاح انگیز وندیم مجلس آرا وحاضر جواب وخوش ادایه دیرلر :

بیت

ساقی بیار باده و مطرب که میشود
مارا برای دفع الم بذله باز بزم

**بَراز** ؛ فتح راء مهمله ایله بمعنی آراسته ومزین ونیکو بوده :

بیت

خدایکان جوانبخت شیخ ابو اسحق
که تخت خسروی از ذات‌اوکرفت براز
شمس فخری

بیت

مجلس عشرت بسنج و چهرهٔ معشوق بین
خانهٔ رامش براز وفرش دولت کستران
استاد فرخی

بو بیتده آراسته‌کن معناسنه امراولور بعض محلده کار مرا ببراز دیرلر نم ایشمی ایو ایله دیمك معناسنه اولور ودخی کفشکرلر پابوج قالبی اراسنه قودقلری چیوی ودخی اودون یارانلر کذلك‌یاردینی اودون آراسنه قودقلری چیوی .

**بُرْپُوز** ؛ سکون راء مهمله و ضم باء فارسیله بتفوز مرقوم معناسنه کذا فی مجمع الفرس .

**بُرْخُوز** ؛ سکون راء مهمله و ضم خاء معجمه ایله بمعنی انبان یعنی طغارجق :

بیت

دردست عصاومسبحه بردوش‌شال‌پرفسون
زرق‌وریا در آستین برخوز حیله دربغل
ابوالمعانی

**بُرْز** ؛ سکون راء مهمله‌ایله بلندی وبالای مردم وزیبایی جمال ودخی ماله که آنکله دیوار صیوارلر و لسان الشعراده فتح با ایله زیبایی و ضمله بالای مردم معناسنه مسطوردر و بر معناسی دخی تنهٔ درخت ومطلق بلندی معناسنه :

بیت

چو خورشید برزد سر از برز کوه
میانها ببستند توران کروه
حکیم‌فردوسی

**بَرْك‌ریز** ؛ سکون راء مهملهٔ اول وکسر ثانیله فصل خزان معناسنه یپراق دوکلمکدن عبارتدر :

بیت

برك ریزست شاخ دانشرا
این خزانرا بهار بایستی
عماد فقیه

**بُرْفُوز** ؛ سکون راء مهمله و ضم فا ایله .

**بُرْكاپُوز** ؛ سکون راء مهمله و فتح کاف وضم باء فارسیله .

**بُرْكافُوز** ؛ سکون راء مهمله و ضم فا ایله‌کلهم بمعنی بربوز مرقوم:

بیت

چنین باشد بیان نور ناطق
نه‌لب‌باشد نه‌آوازو نه برفوز
حضرت‌مولانا قدس‌سره

برمغاز { سکون راء مهمله وفتح میم وغین معجمه ایله شاکردانه یعنی استادی
شاکردانه وایش در. شاکردینه ویردیکی مزد ایشلدنك برمفازه دخی دیرلر .

برموز { سکون راء مهمله وضم میمله علف دواب معناسنه کذا فی نسخهٔ میرزا
ابراهیم .

برواز { سکون راء مهمله وفتح واو ایله جای قرار وآرام معناسنه :

بیت

ملاذ سیف وقلم خسرو ستاره حشم
که هست خلق جهازا جناب او برواز
شمس فخری

برور { ضم راء مهمله وواو معروفله جنك وغوغا معناسنه .

بز { اوچ معنایه در اول رسم وآیین ثانی بزیدن لفظندن صیغهٔ امر اولور بو ایکی معنایه :

قطعه

بجره زنبسان وتاز زان کردار
شغل ازین طرز وحرفتی زان بز
بجرهٔ ماست یاد خانهٔ بوق
ساعتی یاد بوق از نیسو بز
حکیم سوزنی

ثالث مخفف بزم در .

بزاز { جامه فروش ترکیده بو عبارت زاء مشدده ایله مستعملدر بزودلبند وامثالی
نسنه لر :

بیت

کرم کردی درجهان بازار مکر وفتنه را
در دکان حیله خود بزاز وبازرکان شدی
ابو المعانی

بزباز { سکون زاء معجمه وفتح باء موحده ایله بمعنی بسباس که بسباسه دخی
دیرلر بردارودر مفردات ادویه ده معروفدر.

بشنیر { سکون شین معجمه وکسر نون بعده یای ساکنه ایله بوی مادران دیدکاری
که برنجاسف دخی دیرلر ترکیده قوان چیچکی دیرلر .

بغاز { فتح عین معجمه ایله نجار ونشار تخته بچرکن بچنی اشلمك ایچون تخته اراسنه
قودقلری چیوی وکفشکرلرك پابوج قالبی اراسنه قودقلری نسنه در .

بغیاز { سکون غین معجمه وفتح یای تحتانی ایله مزد شاکردانه یعنی شاکرده
ویریلان اجرت وبخشش :

بیت

بهر طریق که خواهی همیشه مال دهد
به بخشش وبصله خیر وصدقه وبغیاز
شمس فخری

فغیاز وبرمغاز دخی دیرلر کذا فی مجمع الفرس .

بقلنقاز { سکون قاف ولام ونون وفتح لام وقاف ثانیله بر جانوردر کردنی
ابلق وایاقلری اوزون ومنقاری یاصی وکبود رنك. اکلی جائزدر کذا فی فرهنك میرزا ابراهیم
بقلن ایله قاز لفظندن مرکبدر .

بقیاز { سکون قاف وفتح یای تحتانی ایله کلیم سیاه :

بیت

بپوش جامهٔ نیکو خصال کراهل دلی
بنزد عاقل وعارف چه اطلس وبقیاز
ابو المعانی

بکاز { فتح کاف عربیله طاغلره ویبان یرلرده اولان مغاره یه دیرلرکه ایام
شتاده ایچنه قیون وصغر قورلر :

بیت

شهریاری که خلافش طلبد دور افتد
از سنزار بخارستان و ز کاخ بکاز
استاد فرخی

حکیم اسدی طوسی وهند وشاه نخجوانی بو لغتی
بویلجه بایله معنای مذکوره روایت ایلمشلر
اما فقیرك خاطرینه کاورکه اصل لغت کاز اولوب
باالصاقیه اولور .

**بَكْماز** { سكون كاف فارسى وفتح ميمله درت معنايه استعمال اولنور اول

بمعنى شراب ؛

بيت

نوازندهٔ جنك درجنك وچنك
زدل برده بكماز چون رنك رنك
حكيم فردوسى

بيت

زتاج وجام مرصع چه غم خورد درويش
هرانكهى كه نشيند بمجلس بكماز
شمس فخرى

ثانى بمعنى مجلس باده :

به بكماز بنشست يكروز شاه
هميدون بزركان ايران سپاه

ثالث بمعنى مجلس كردن :

يكى بزم سام انكهى ساز كرد
سه روز اندران بزم بكماز كرد
وله ايضا

رابع بمعنى پياله :

رباعى

لبيك زند بخت چو آواز دهى
تكبير كند چو رزم راساز دهى
آنراكه بدست خويش بكماز دهى
اقبال گذشته راابد وباز دهى

بيت

تو با اين سواران بسى ارجمند
بياراى دل رابه بكماز چند
حكيم فردوسى

شرفنامه صاحبى وميرزا ابراهيم بمعنى واندوه ومهمانى نيز كويند ديمشلردر .

**بَكْيز** { كسر كاف فارسى وسكون ياى تحتانيله خيارشنبه مشهور مسهل دوادر

كذا فى اختيارات .

**بَلْواز** { سكون لام وفتح واوايله ديواردن طشره چيقن ديرك اوجنه ديرلر .

**بَنْدرُوز** { سكون نون وفتح دال وضم راء مهملتين وواو معروفله چوالدوز

معناسنه در اما شرح السامى فى الاسامىده .

**بَنْدُوز** { راسىز واقع اولمشدرا كرچه غيرى نسخه ده بندوزه كچن ايلكدر .

**بَنْدَرَز** { سكون نون وراوفتح دال مهملتين ايله فرهنك جهانكيريده چوالدوز

معناسنه در .

**بَنِيز** { كسر نون وسكون ياى تحتانيله بمعنى هركز :

بيت

نه بينم درين راى كردون چه چيز
دكر بينمت يانه بينم بنيز
حكيم اسدى

ودخى اثناى كلامده استعمال اولنان نيز معناسنه :

بيت

نه اين رابيازرد روزى بنيز
نه آنرا از واندهى بود نيز
ابوشكور

كذا فى الصحاحين .

**بُوز** { سكون واوايله بوزن جوزايكى معنايه در اول يشيل كوف كه اتمكده وجامه ده

اولور رطوبت هوانك سببى ايله اكا بوزك دخى ديرلر ثانى سياه زنبور دركه شكوقيه يه قونار اكاهندى لساننده بهنوره ديرلر .

## مع الزاء الفارسى

**بَاژ** { درت معنايه كلور اومال واتواب وزر وسيم امثالى ارزاق كه پادشاه قوى

وذى قدرت و شوكت زير دستنده اولان حكامدن آلور :

انتهاى جلد اول